

**АВГУСТИН ВОЛОШИН –
ПРЕЗИДЕНТ КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ**

АНТОЛОГІЯ

УЖГОРОД – 2025

Рецензенти:

Марчук Василь Васильович – завідувач кафедри політологічних інститутів та процесів Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, доктор історичних наук, професор (Івано-Франківськ)

Ситник Олександр Миколайович – завідувач кафедри історії, археології і філософії Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького, доктор історичних наук, професор (Мелітополь)

Августин Волошин – президент Карпатської України. Антологія / Вступна стаття, упорядкування, укладення бібліографії Анастасії Вегеш і Миколи Вегеша. Ужгород: РІК-У, 2025. 574 с.

Антологія «Августин Волошин – президент Карпатської України» складається з окремих частин, які доповнюючи одна одну, дозволяють досить повно ознайомити читачів із основними біографічними відомостями і багатогранною діяльністю видатного педагога, політика і громадсько-політичного діяча Закарпаття.

До другого та третього розділів, які власне і є антологією, увійшли фрагменти споминів, окремі нариси та художні твори багатьох відомих українців. Своїми думками про місце і роль Августина Волошина в українській історії діляться Василь Гренджа-Донський, Михайло Бращайко, Вікентій Шандор, Юрій-Августин Шерегій, Сергій Єфремов, Зореслав, Улас Самчук, Юрій Шанта, Юліан Химинець, Василь Лар та багато інших. В антології поміщені уривки з творів Юлія Боршоша-Кум'ятського, Івана Ірлявського, Петра Скунця, Івана Долгоша, Мирослава Дочинця, Ірен Роздобудько, Сергія Федаки, Володимира Фединишинця та низки інших відомих українських письменників.

Книгу завершує вибрана бібліографія як творів Августина Волошина, так і література, присвячена основним віхам його життя і діяльності. Авторі-упорядники не включили до бібліографії сотні праць, в яких висвітлюється історія Карпатської України. Вони зафіксовані в окремому покажчику.

Видання розраховане на широкий читачський загал, усіх, кого цікавлять славетні імена української історії.

ISBN 978-617-8390-81-5

ЗМІСТ

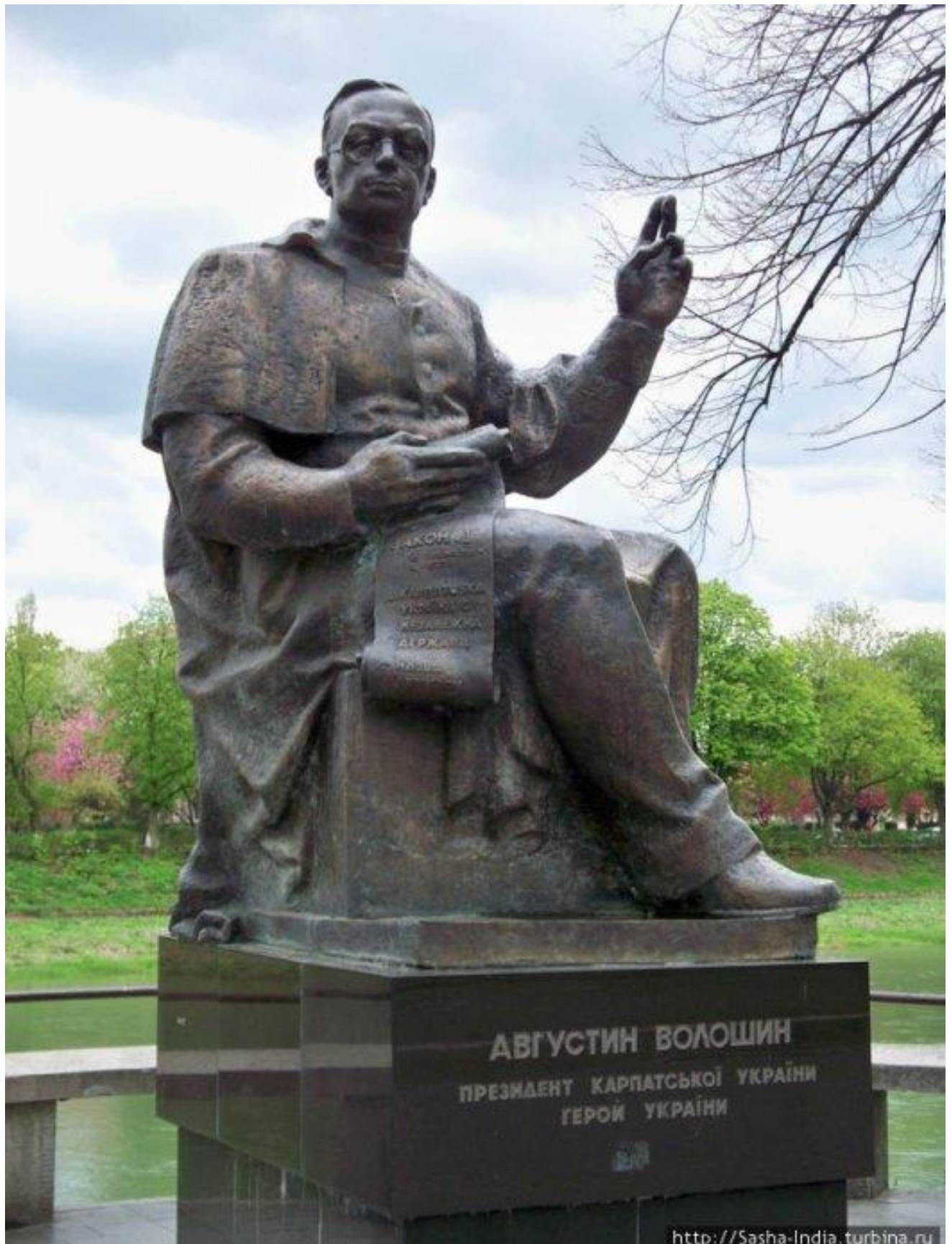
АВГУСТИН ВОЛОШИН: ПЕДАГОГ, ПИСЬМЕННИК, ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ ДІЯЧ І ЛЮДИНА.....	7
Замість вступу	8
Родина Августина Волошина. Дитячі та юнацькі роки.....	12
Ірина – дружина Августина Волошина	21
Августин Волошин і Томаш Масарик	25
Августин Волошин і митрополит Андрей Шептицький	28
У боротьбі за рідну мову	33
Автор підручників і видавець	37
«Свобода» Августина Волошина.....	41
Літературна діяльність	48
На чолі «Просвіти» і «Учительської Громади»	66
Буремні 1918–1919 роки...Початок активної політичної діяльності	74
У міжвоєнний період. Боротьба за автономію	78
Августин Волошин – прем'єр-міністр.....	83
У боротьбі з терористами та угорською «п'ятою колоною».....	91
На допомогу Карпатській Україні	94
Вибори до Сойму Карпатської України. Спроби реформ	99
Августин Волошин – президент Карпатської України.....	106
В еміграції.....	111
Августин Волошин: шлях на Голгофу	118
Августин Волошин в художній літературі.....	129
 АВГУСТИН ВОЛОШИН ОЧИМА СУЧАСНИКІВ	157
Ольга Дутко (Olga Dutková).....	161
Емілія Дутка.....	167
Володимир Бірчак.....	176
Василь Ґренджа-Донський	179
Зірка Ґренджа-Донська.....	191
Юрій-Августин Шерегій	192
Василь Лар	200

Михайло Бращайко	203
Андрій Алиськевич	207
Дмитро Донцов	210
Іван Лисяк-Рудницький	215
Дмитро Попович	217
Сергій Шелухін	221
Михайло Могорита	223
Михайло Бажанський	233
Вікентій Шандор	241
Юліян Химинець	253
Сергій Єфремов	258
Іван Ірлявський	266
Діонісій Нярадї	268
Андрей Шептицький	2699
Улас Самчук	272
Йосиф Сліпий	278
Софрон Степан Дмитерко	278
Наталія Полонська-Василенко	279
Анастасія Халахан	281
Віра Василюха	287
Марія Ладжун	291
Єлизавета Худан	295
Севастіян Сабол (Зореслав)	297
Юрій Шанта	302
Михайло Мондич	305
Василь Марчук	3066
Оксана Ганич	308
Олександр Палаташ	311
Іван Маргітич	316
Енн О'Хара Маккормік	318
Антонін Земан	318
Федір Іванчов	326
Андрій Кругляков	332

АВГУСТИН ВОЛОШИН І КАРПАТСЬКА УКРАЇНА В ХУДОЖНІЙ ЛІТЕРАТУРІ	335
Олександр Олесь.....	336
Василь Пачовський.....	341
Олег Ольжич	345
Олена Теліга.....	348
Василь Гренджа-Донський	350
Іван Ірлявський	355
Юлій Боршош-Кум'ятський.....	360
Зореслав.....	365
Святослав Гординський	368
Спиридон Черкасенко	374
Осип Мускур.....	376
Іван Устіянович	378
Андрій Патрус-Карпатський	380
Микола Рішко	385
Василь Скрипка	388
Йосип Тереля	391
Петро Скунць	393
Микола Матола.....	396
Софія Малильо.....	402
Василь Кухта.....	406
Іван Тегза	408
Мирослав Дочинець	410
Сергій Федака	417
Юрій Косач	421
Ірен Роздобудько	424
Петро Лущик.....	427
Олександр Гаврош.....	438
Тимур Литовченко, Олена Литовченко.....	449
Володимир Ладижець.....	451

Михайло Томчаній	459
Іван Долгош	463
Іван Козак.....	483
Володимир Фединишинець.....	491
Дмитро Кешеля.....	510
Юрко Вовк.....	511
Відомості про авторів.....	513
АВГУСТИН ВОЛОШИН. ВИБРАНА БІБЛІОГРАФІЯ	5262

**АВГУСТИН ВОЛОШИН: ПЕДАГОГ, ПИСЬМЕННИК,
ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ ДІЯЧ І ЛЮДИНА**

<http://Sasha-India.turbina.ru>

Замість вступу

У яскравій когорті визначних людей Закарпаття і України вагоме місце посідає світла постать Августина Волошина (17 березня 1874–19 липня 1945). З його іменем, зокрема, пов'язане піднесення рівня національної свідомості закарпатців, поступове самоусвідомлення угорських русинів закарпатськими українцями, частиною єдиного українського народу. Як Олександр Духнович вважається великим будителем закарпатських русинів-українців у XIX столітті, так Августин Волошин – найвизначніша постать «Срібної Землі» віку XX-го.

Зі світлою постаттю Августина Волошина пов'язані найвизначніші політичні й культурні здобутки закарпатських українців у перших чотирьох десятиліттях XX століття, народу, який, на його переконання, «є цілком так інтелігентний, як і інші європейські народи». Він спричинився до піднесення національно-визвольного руху в 1918–1919 рр., коли Всенародний конгрес угорських русинів-українців 21 січня 1919 р. ухвалив рішення про возз'єднання краю з Україною. Протягом усього міжвоєнного періоду перебування Закарпаття у складі Чехословацької республіки Августин Волошин відстоював інтереси закарпатців на різних посадах. З його іменем пов'язано утворення акціонерного товариства «УНІО» і розвиток видавничої справи та журналістики в Закарпатті, заснування товариства «Просвіта», «Педагогічного товариства», «Учительської Громади», першого в Закарпатті банку, кооперативного союзу, театру тощо.

Августин Волошин був всесторонньо розвинутою особистістю, високоосвіченою людиною. Його внесок як педагога, теоретика й практика педагогічної думки, організатора культурно-освітнього руху в Закарпатті, талановитого вченого, публіциста-видавця, письменника і, врешті-решт, визначного церковно-релігійного, громадсько-політичного й державного діяча важко переоцінити. Його зусиллями, наприклад, було виховано цілу плеяду свідомих учителів-народовців, які підносили культурно-освітній рівень закарпатських українців. «Для Закарпаття, – писав про А. Волошина відомий український учений-літературознавець, член-кореспондент НАН України Олекса Мишанич, – впродовж майже півстоліття він був цілим педагогічним університетом, щедрою рукою невтомно сіяв зерно просвіти і науки, був гідним продовжувачем культурно-

просвітньої національно-релігійної справи свого великого попередника – Олександра Духновича».

З ім'ям Волошина пов'язані найяскравіші, героїчні й водночас трагічні сторінки боротьби закарпатців за автономію в межах новоутвореної Чехословацької республіки, куди воно увійшло після Першої світової війни згідно з рішенням Паризької мирної конференції 1919–1920 рр., діяльність автономних урядів Підкарпатської Русі–Карпатської України в жовтні 1938 – березні 1939 р., оборона автономного краю від угорських та польських терористів, вибори до першого в історії Закарпаття крайового парламенту (Сойму) і проголошення ним 15 березня 1939 р. Карпатської України незалежною державою та визнання української мови державною на її території, затвердження синьо-жовтого прапора, герба «Тризуб» і державного гімну «Ще не вмерла Україна».

Значення постаті А. Волошина в історії Закарпаття і України несправедливо замовчувалося або відверто спотворювалося радянською історіографією, у якій якщо і згадувалося його ім'я, то лише в негативному контексті – як «буржуазного націоналіста», «запеклого ворога народу», «політичного авантюриста», «слуги кількох господарів» і т. п. Та і сьогодні з'являються публікації окремих закарпатських авторів – прибічників неорусинства, які голосливо твердять про «насильну українізацію корінного населення краю – русинів – чужими йому силами ззовні», що Карпатська Україна в 1938–1939 рр. – це «лише галицько-гітлерівський проект штучного пов'язання Закарпаття з Україною», що А. Волошин був призначений прем'єром другого автономного уряду Підкарпатської Русі–Карпатської України за наполяганням гітлерівської Німеччини, що взагалі до 1944 р. «Закарпаття не мало спільної з Україною історії», а закарпатці нібито особливий, окремішний від українського, русинський етнос тощо.

Утім, уже з кінця 1980-х років, коли почала відроджуватися незалежна Українська держава і відкривалися раніше заборонені фонди державних архівів, з'являються перші об'єктивні дослідження життєвого шляху, творчості й діяльності Волошина, видання/перевидання його педагогічних праць, художніх творів, а також документальних і мемуарних джерел з історії розбудови Карпатської України за його активної участі. За тридцять років завдяки цілеспрямованій та наполегливій науково-пошуковій роботі українських дослідників, насамперед істориків Закарпаття, перед

нами постав «у всій своїй трагічній величі один із найвидатніших борців за українську національну ідею за Карпатами, президент Карпатської України».

Нині українці шанують і цінують Августина Волошина як видатного культурно-національного і громадсько-політичного діяча Закарпаття, який в умовах іноземного панування зумів консолідувати закарпатських українців на боротьбу за свою державність, інтегрувати їх у загальноукраїнський національно-визвольний рух і цим заявити перед усім світом про існування карпатоукраїнського народу та його державотворчі змагання. «Ці події, – писав у 2009 р. з нагоди 70-річчя проголошення Карпатській Україні Голова Українського інституту національної пам'яті академік Ігор Юхновський, – увійшли до нашої національної історії як зразок боротьби за право українського народу жити у власній незалежній державі бодай на малій частині українських етнографічних земель. Творили Карпатську Україну о. Августин Волошин та його оточення..., а також сотні і тисячі українців...».

Блаженніший Любомир Гузар справедливо зауважив, що «у загальний контекст державницьких змагань ХХ століття вписуються також події на Закарпатті, на так званій Срібній Землі – частині української етнографічної території, котра, знаходячись під різними займанщинами, все ж таки зберегла свою національну ідентичність, що проявилось у другій половині тридцятих років ХХ століття. Провідником цього національного пробудження був отець Августин Волошин... У нашій історичній та церковній традиції небагато прикладів, коли духовні особи ставали на чолі політичних чи визвольних рухів. Але тут маємо неординарну постать, котра вартує на особливу увагу, щоб зрозуміти мотивацію його дій не тільки як окремої особи, але й через те, що він є уособленням мотивації всіх будителів Закарпаття періоду тридцятих років. Як особа та чільний представник того, що діялося, отець Августин є уособленням певних мрій і намагань, певного довготривалого процесу, який завершився і яскраво проявився під його проводом у ці часи... На підставі цих подій минулого ми можемо не тільки вчитися, але й прогнозувати, що могло би, і що повинно б статися в майбутньому розвитку нашої державності». До цих пророчих слів важко щось додати.

Лише в 1990 р. Августина Волошина і Карпатську Україну офіційно вшанували на Закарпатті. 12 вересня 1991 р. Прокуратура УРСР, розглянувши матеріали кримінальної справи президента Карпатської України, прийняла рішення про його реабілітацію.

Дещо пізніше в Ужгороді на будинку по вулиці А. Волошина, де він жив, встановлено кам'яну, а на стіні юридичного факультету Ужгородського національного університету – металеву меморіальні дошки. Його іменем названо Карпатський університет. 26–27 лютого 1993 р. Восьмий конгрес координаційного осередку українських громадських установ у Європі звернувся до кардинала І. Любачівського з проханням порушити перед Святим Престолом питання про канонізацію А. Волошина. У 2001 р. в Закарпатському краєзнавчому музеї в Ужгороді створена меморіальна кімната-музей А. Волошина, яка постійно поповнюється новими експонатами. 15 березня 2002 р. Указом президента України «за визначну особисту роль у боротьбі за утвердження української державності» Волошину Августину Івановичу присвоєно посмертно звання Герой України з удостоєнням ордена Держави. 22 серпня того ж року в Ужгороді на набережній Незалежності встановлено пам'ятник президенту Карпато-Української держави. Теплі слова про Августина Волошина сказав тодішній єпископ Української Греко-Католицької Церкви Іван Маргітич: «Сьогодні наш духовний і громадський провідник і діяч дивиться на нас уже з вічності, як мученик за Божу віру й за свій український народ. Напевно, він там, у вічності, тішиться, що маємо Незалежність. У чому є і його особиста заслуга...».

15 березня 2021 року, у 82-гу річницю проголошення незалежності Карпатської України, у Києві, на Аскольдовій могилі, за сприяння «Товариства закарпатців у Києві», Блаженніший Святослав Шевчук освятив пам'ятник о. Августина Волошину. Нещодавно президент «Товариства закарпатців у Києві» Василь Лазоришинець звернувся з клопотанням до Київської міської державної адміністрації, Департаменту суспільних комунікацій та Комісії з питань найменувань із пропозицією про перейменування окремих площ і вулиць української столиці: «Пропонуємо провести наступні перейменування з метою вшанування пам'яті закарпато-українських патріотів, пов'язаних із національно-визвольними змаганнями в українському державотворенні на теренах західного порубіжжя, у тому числі в Карпатській Україні: 1) Карпатська Україна (українська незалежна держава в 1939 році); 2) Карпатська Січ (парамілітарна організація по захисту Карпатської України); імені Августина Волошина (Герой України, президент Карпатської України); 4) імені Василя Гренджі-Донського (український письменник, один з творців Карпатської України)».

2024-й рік на Закарпатті оголосили Роком Августина Волошина. Таке рішення схвалили 21 грудня 2023 року депутати Закарпатської обласної ради в ході пленарного засідання 13-ї сесії 8 скликання. Воно обґрунтоване тим, що 17 березня 2024 року виповнюється 150 років з дня народження першого Президента Карпатської України Августина Волошина. Протягом 2024 року планується проведення культурних, наукових та мистецьких заходів, присвячених цій постаті.

Родина Августина Волошина. Дитячі та юнацькі роки

Народився Августин Іванович Волошин 17 березня 1874 р. у невеличкому селі Келечин Волівського округу Марамороської жупи Австро-Угорщини (нині – Хустського району Закарпатської області України) в родині сільського священника. Уперше село згадується в 1457 році. Сучасні краєзнавці вважають, що є щонайменше чотири версії щодо походження назви. Перша, найдостовірніша – цією територією колись володів угорський феодал Калайчині, на честь якого і назвали село Келечином. Інші версії популярніші серед місцевих жителів. Кажуть, тут раніше жила жінка, у якої було дуже багато дітей – Келюханя. От вона, мовляв, і дала селу не тільки назву, але й більшу частину населення. У третій гіпотезі згадуються лелеки, які весною масово летять у Келечин і облаштовуються біля річки. Тому село і прозвали – Бузьковим. А оскільки по-угорськи лелеки – келечі, то й село, відповідно, Келечин. Четверта ж версія більше схожа на легенду. Старожили кажуть, що село назвали в честь хороброї дівчини Келинки, яка попередила всіх жителів про те, що насувається орда¹.

Волошинський рід бере свій початок від лібертинів, тобто чогось середнього між вільними селянами і шляхтою. Дід Августина – Іван Волошин – у 1830 р. служив священником у селі Великі Лучки (тепер Мукачівський район Закарпатської області). У 1867 р. священником стає батько Августина – теж Іван. Одержавши цей сан, він, разом зі своєю дружиною Емілією Зомборі, переїхав до села Келечин, де до останніх днів свого життя служив справі Бога. Його не стало в 1892 р. Емілія Андріївна Зомборі теж народилася в сім'ї греко-католицького

¹ Отець Августин Волошин в документах та пам'яті народній / Автор-упорядник В. І. Матейко. Ужгород: Видавництво Гражда, 2017. С. 57.

священника. Її життя обірвалося в 1928 р.². Таким чином, батьки майбутнього президента Карпатської України були виховані в дусі християнської моралі, яку пізніше намагались прищепити своїм дітям. Незважаючи на те, що в останній чверті XIX ст. майже всі родини греко-католицьких священників на Закарпатті були змадяризовані, у сімействі Волошинів свідомо трималися руської мови і звичаїв, розмовною у сім'ї була місцева руська (українська) мова. З рідного дому Августин Волошин виніс знання говірки рідного бойківського села, якою потім користувався у своїй науково-педагогічній роботі³. Виховання в селянському оточенні, у національно-свідомій родині, де панували добрі народні звичаї і традиції, багатющий закарпатський фольклор сформували в талановитого хлопчика глибоко патріотичний світогляд.

Про родовід А. Волошина багато цікавих деталей наводить у своїх споминах його племінниця Емілія Дутка. Їх ми помістили на сторінках нашої «Антології».

Отже, коли в подружжя Івана і Емілії Волошинів народився єдиний хлопчик, щасливі батьки дали йому ім'я Августин. Його сестри Ольга, Олена і Елеонора називали брата більш спрощено – Густі. Дитячі роки Августина пройшли в мальовничому гірському селі Келечин. Ось як він описав рідне село в невеличкій замітці «Моя родина»: «Я уродився в селі Келечин. Келечин – моя родина. Це село окружають високі гори з густими лісами. Через село тече невелика ріка, при котрій проходить дорога... В селі є около сто хат. Хати построєні із смерекових дерев і покриті по більшій часті соломою. Но суть і побивані хижі. В середині села єсть красна мурована церков, а недалеко од неї фара, де биває духовний отець, моя солодка мати, там я родився, там одержав першу науку. За то я все мило і благодарно згадую сесе святоє для мене місце, цілоє родное село, всіх жителів його»⁴.

До наших днів дійшов вірш «Родное село», підписаний «Іванович». Необхідно погодитися з твердженням закарпатського дослідника І. Сенька, «оскільки в розповіді про село та у вірші багато спільного, нема сумніву, що Іванович – це псевдонім автора читанки – Августина Волошина»⁵. Наведемо цей поетичний твір без скорочень:

²ЦАМГБ РФ. Н – 17681 (Личное дело А. И. Волошина). Л. 11.

³Див.: Мишанич О. В. Життя і творчість Августина Волошина. Ужгород, 2002. С. 6.

⁴Весна. Ужгород, 1923. С. 2.

⁵Сенько І. Келечин – рідне село Августина Волошина. Історико-етнографічний нарис. Ужгород, 2007. С. 14.

«Под Бескидом красним
Єсть малое село,
З дєтських літ всей душой
Полюбив я єго.
Там жив отець милий,
Прощен би, і мати
Там я увидів світ,
Там мня виколисали.
Там із материних уст
Дан мні родний язык,
К материному слову
Там я кріпко привик.
Там мня научила
На «Отче наш» мати,
Як ся мні во світі
Нужно справувати.
Там во церков Божу
Я перший раз ходив,
Віру, обряд всігда
Любити ся учив.
Там я грамотним став
І читав о Христі,
Як Он воплотився
І страдал на Кресті.
Там я со друзьями
Борону волочив,
По берегах лісних
За грибами ходив.
Я не знаю, куди
Єще жити пойду,
Но родного села
Вовік не забуду»⁶.

Під криптонімом «А.В.» Волошин опублікував також вірш «Що наймиліше»:

⁶Там само. С. 15.

«Наймиліша рідна хата,
Отчина свята мені,
В кождом вижу свого брата
В дорогой мні отчині
Хочу жити і умерти
В нашій милой родині,
І той звон при смерти чути,
Що я чув весь вік в селі»⁷.

За переписом 1881 р. в с. Келечині (разом з присілками) проживало 869 осіб, усього було близько 230 дворів. Із загальної кількості 15 200 гольдів землі орних було близько трьох тисяч гольдів. Кільком багатіям належало майже 70 відсотків угідь, а всім іншим жителям – всього 1200 гольдів. Більшість жителів мали по 2–3 гольди землі, із чого аж ніяк неможливо було прожити. Пасовищ у Келечині було близько 12 тисяч гольдів, але вони також були в руках багатіїв. За випас худоби бідняки платили великі гроші багатіям. Селяни з Верховини в 1887 р. писали, що плата за випас за 5 років зросла в два рази і становила 6 форинтів за пару волів. На це треба було продати 15 центнерів зерна⁸. Про становище бідняків так писали сучасні угорські історики: «Хто вважався бідним у цій багатій країні? Той, у кого не було ні землі, ні майна, ні надійного джерела прибутку, хто жив з чужого урожаю... У 1900 р. такими неімущими були рівно два мільйони найманих робітників і поміщицької челяді, однак сюди можна спокійно зарахувати й п'ятдесят тисяч власників невеликих наділів землі, які не забезпечували їм прожитку. До бідних зараховували також сотні тисяч дрібних селян, які мали погані землі, перебивалися без худоби і машин. Життя сільських бідняків наприкінці минулого століття, під час великої європейської сільськогосподарської кризи, у зв'язку із низькими цінами на зерно і дедалі більшими боргами, дуже погіршилося...»⁹. Таких людей у Келечині було більшість.

У «Практичній граматиці руського языка для народних горожанських і середніх шкіл» (Ужгород, 1927) А. Волошин помістив також текст про рідні гори: «Гори, котрі ми щодня видимо,

⁷Там само.

⁸ Кляп М. Педагогічна та освітньо-культурна діяльність Августина Волошина в міжвоєнний період (1919–1939). Ужгород: Видавництво В. Падяка, 2001. С. 22.

⁹ Коротка історія Угорщини / Редактор Петер Ганак; редактор та упорядник українського видання Іштван Удварі. Ніредьгаза, 1997. С. 135.

називаються Карпатами. Части тих гір мають різні назви. Ті, що біжать здовж границі Галичини, називаються Бескидами. Нижче біжать гори, котрі мають много полонин. Найважніші полонини: Рівна і Боржава. На сході біжить пасмо гір Чорногора з верхами: Говерла, Петрос і Поп Іван. Край, що лежить за Бескидами, називається Галичина. Там живуть також русини»¹⁰.

24 травня 1945 р., відповідаючи на запитання слідчого МДБ СРСР майора Вайндорфа про свою діяльність до 15 березня 1939 р., А. Волошин навів деякі біографічні дані, а також розказав про членів своєї родини: «Народився в 1874 р. в сім'ї священника. Батько до дня смерті, тобто до 1892 р., був священником греко-католицької церкви в селі Келечин Закарпатської України. У 1892 р. закінчив в м. Ужгороді 8-класну класичну гімназію. По закінченні гімназії поїхав до Будапешта, де поступив на богословський факультет Пазманського університету, а потім, у 1893 р. переїхав до Ужгорода і поступив у богословську академію, яку закінчив у 1896 р. У 1896 р. знову приїхав в м. Будапешт, де поступив на фізико-математичний факультет Вищої педагогічної школи, яку закінчив у 1900 році. По закінченні Вищої педагогічної школи в Будапешті повернувся в м. Ужгород, де поступив в учительську семінарію на посаду професора фізико-математичних наук... У 1896 р., тобто після закінчення в Ужгороді богословської академії, одружився на дочці професора Ужгородської гімназії – дівоче прізвище дружини Петрик Ірина Іванівна, яка в 1936 р. померла. Дітей не було»¹¹.

Августин Волошин розповідав, що в нього було три сестри: Олена Іванівна, яка проживає в Празі, вул. Подліпки, 16; Ольга Іванівна – м. Ужгород, вул. Ракоці, 26; Елеонора Іванівна – с. Сімерки Перечинського округу Закарпатської України. Про дочку сестри – Дутку Емілію-Терезу Михайлівну А. Волошин писав, що вона мешкала в його празькій квартирі і навчалася в Празькій консерваторії. Тоді (в 1945 р.) їй було 24 роки¹². Такі короткі відомості про Волошина-людину та про членів його родини пояснюються тим, що мабуть це питання не дуже цікавило співробітників МДБ.

А втім, сім'я відіграла важливу роль у вихованні та формуванні світогляду Августина. Неабияке значення мало і те, що його батько був високо інтелегентною людиною свого часу і розмовляв із сином

¹⁰ Сенько І. Названа праця. С. 25.

¹¹ЦАМГБ РФ. Н – 17681 (Личное дело А. И. Волошина). Л. 11.

¹²Там само.

тільки рідною мовою. Взагалі складається враження, що Мараморощина була відгороджена горами від мадяризації, яка особливо посилилася в 70-х роках ХІХ століття. На особливість цього регіону звернув увагу один із соратників і біографів А. Волошина, відомий закарпатський поет, письменник і публіцист Василь Ґренджа-Донський (1897–1974), коли писав: «Верховина наша говорить чистісінькою літературною мовою й донині» і що «це на молодого хлопця мало вплив»¹³.

І все-таки, вирішальна роль у вихованні Августина належала сім'ї. Більшість греко-католицьких священників свого часу змадяризувалися, пристосувалися до пануючої системи і забули не тільки свій край, народ, але і мову. Про мадяризацію закарпатського духовенства неодноразово писав М. Драгоманов¹⁴. Батько Августина Волошина до цієї категорії не відносився. Він з дитячих років привив сину любов до рідної мови, українського народу, виховував його в дусі християнської моралі. Тому не випадково, що багато педагогічних праць А. Волошина проникнуті глибокою релігійністю, любов'ю до Бога. А щодо мови, то «з рідного дому А. Волошин виніс знання говірки рідного села, якою потім користувався у своїй науково-практичній роботі»¹⁵.

За всю історію Келечина тут було три церкви. Причому про існування першої келечинці здогадалися лише тоді, коли знайшли золоту ложечку – нею священник причащав віруючих. Виявляється, тоді в ці краї забрели татарські орди, або песиголовці, як їх називали. Вони спалили церкву, а попа закатували. Що ж до золотої ложки, то вона тривалий час зберігалася в одній келечинській родині, а потім і зовсім загубилася. Інша церква була дерев'яна. Її теж знищив вогонь. Під час служби у священника з кадила випав жар. Але цього ніхто не запримітив. Тому жаринки спокійно собі тліли, аж поки з них не виникло вогнище. Коли ж селяни побачили дим, то рятувати вже не було чого – церква згоріла дощенту. Третя ж церква була збудована в 1895 році. Причому пожертви на її зведення збирав саме батько Августина Іван Волошин¹⁶.

Незважаючи на те, що діти священника в ті часи вважалися привілейованими, Августин залюбки допомагав старшим

¹³Ґренджа-Донський В. Т. ІХ. Публіцистика / Зібрала і впорядкувала Зірка Ґренджа-Донська. Вашингтон, 1989. С. 189.

¹⁴Драгоманов М. П. Вибране. К., 1991. С. 292.

¹⁵Мишанич О., Чучка П. Августин Волошин (1874–1945). *Августин Волошин. Твори*. Ужгород, 1995. С.6.

¹⁶ Отець Августин Волошин в документах та пам'яті народній. С. 57–58.

односельчанам працювати на землі, не цурався ніякої фізичної роботи. Іван Волошин дотримувався постулату, що його діти не повинні бути дармоїдами. Як справедливо відзначив один із перших біографів А. Волошина Володимир Бірчак, «він вже виніс з дому... знання руської мови і любов до рідного слова», проте, це мало і свої мінуси, бо хлопчина «по-мадярськи мало знав, так, що коли прийшов до Ужгородської гімназії, з мадярською мовою мав труднощі»¹⁷. Малий Густі на вступному іспиті до гімназії «не хотів відповідати по-мадярськи й тому його прийняли лише до приготовної класи»¹⁸. Необхідно було «підучити» угорську мову. Талановитий хлопчик із цим завданням чудово впорався, бо добре пам'ятав слова закарпатського будителя Олександра Павловича:

«Кожний чоловік во світе
Мусить ся учити,
Працювати, чесно жити,
Злого ся хранити».

Коли Августина сповнилося дев'ять років, Іван Волошин відправив його на навчання в Ужгород. «Тоді не було ні машин, ні автобусів у Келечині, – розповідають брати Клепи – 93-річний Іван та 90-річний Михайло. – Тому отець Волошин найняв одного чоловіка з села, який на кочії щотижня возив малого на науку. Айбо той селянин бідний був, не мав у що вбратися. То священник і подарував йому пальто. У нас на то кажуть – лахман. І відтоді так чоловіка, що возив Волошина, і назвали Лахманом»¹⁹. З 1883 до 1892 рр. Августин Волошин навчається в Ужгородській гімназії. Цей навчальний заклад нічим не відрізнявся від решти йому подібних у тодішній Австро-Угорській монархії. Якою була Ужгородська гімназія у 80–90-х роках ХІХ століття, добре видно з праці В. Бірчака, який з 1920 р., уже за чехословацької влади, 14 років викладав у ній руську (українську) мову, теологію та філософію. То ж надамо слово соратнику А. Волошина: «...Уся наука в ужгородській гімназії – як загалом у всіх мадяронських гімназіях – мала одну головну ціль: виховати добрих мадяров. До досягнення сеї ціли мали служити всі предмети, а в першій

¹⁷Бірчак В. Августин Волошин его життя и діяльність. Ужгород, 1924. С. 8.

¹⁸Штефан А. Августин Волошин Президент Карпатської України. Спомини. Торонто, 1977. С. 20.

¹⁹ Отець Августин Волошин в документах та пам'яті народній. С. 58.

лінії історія, землепис и само собою розуміється – історія мадярської літератури.

По руськи учено в тих часах только релігію (учеников гр.-кат. Обряду) и руське тих, що добровольно хотіли вчитися тому предмету.

Але як в дійсности виглядала руськість тих обох предметів! Релігію могли ученики учитися по руськи, але котрі не хотіли одповідати по мадярськи... Що до науки руського в гімназії, треба не забувати, що под руським язиком не розуміли в тих часах в Ужгороді живої народної мови и нової руської літератури – а богослужебну, церковно-слав'янську, штучну мову. Плян науки руської мови був якби з розмыслом так уложенный, щобы учеников знеохотити и одстрашити од тої науки, тым більше, що й так було вже только половина а потому четверть таких, що по руськи хотіли релігію одповідати.

...Коли до того всего додати, що гімназійна бібліотека не мала жадної руської книжки, що дома не було також жадної – то ци мож дивоватися, що серед молодежи поступала мадяризація дуже скорым кроком, так скорым, що не довго по часах, як Волошин ходив до гімназії, не было вже кого учити руського – а то й релігії по руськи?»²⁰.

Отже, у 80–90-х роках ХІХ століття мадяризація впевнено крокувала вперед. Починаючи з 1879 р. на Закарпатті «заведено до всіх учительських семінарій мадярську мову, як обов'язковий предмет, а також приписано цю мову як обов'язковий предмет навчання у всіх публичних школах»: дійшло до того, що «учили вже нашу мову лише як предмет, а викладовою мовою стала мова мадярська»²¹. Незважаючи на посилення мадяризації, яка полонила ужгородську гімназію, А. Волошин, все-таки, не вважав роки навчання в ній втраченими. Перш за все тому, що в гімназії викладали відомі на Закарпатті вчені і педагоги: Євмен Сабов, Іван Медвідь, Вікентій Займус. Що стосується останнього, то його лекції з латини мали особливо значний вплив на молодого Волошина. Зокрема, професор В. Займус учив, що слов'яни є древнім народом, а слов'янські мови стоять набагато вище за угорську. Пізніше ідея єдності всіх слов'ян буде проходити червоною ниткою через праці Волошина. Юнак «в гімназії вчився дуже добре і матуральний іспит

²⁰Бірчак В. Названа праця. С. 8–9.

²¹За рідне слово. Ч. 1. Полеміка з русофілами. Мукачів, 1937. С. 35–36.

склав з відзначенням», – писав Августин Штефан²². Він досконало оволодів угорською, а також грецькою, латинською, німецькою, чеською, словацькою, сербською, російською та староболгарською мовами, адже тодішня система гімназійського навчання забезпечувала високий рівень знань іноземних мов, а також гуманітарних предметів²³.

Особливістю Ужгородської гімназії було те, що це був один із старіших навчальних закладів, якому на той час виповнилося 250 років. Необхідно погодитися із твердженням сучасної дослідниці М. Кляп, що тут склалися добрі традиції формування педагогічного й учнівського колективів. Наприкінці ХІХ ст. Ужгородська гімназія частково зберегла добрі традиції роботи з руською молоддю, закладені директором І. Чурговичем. Тут велика увага приділялася вивченню не лише гуманітарних, але і природничих наук. Незважаючи на заборони, в гімназії частково продовжували використовувати руську мову. Оскільки чимало гімназистів йшли на педагогічну роботу, то в гімназії приділяли велику увагу викладанню педагогіки і психології²⁴.

Ще під час навчання талановитого юнака запримітив єпископ Юлій Фірцак, який опікувався ужгородською гімназією, і запропонував йому продовжити освіту на теологічному факультеті Пазманського університету в Будапешті. У 1892 р. А. Волошин дав згоду. Цей престижний вищий навчальний заклад Угорщини був укомплектований на досить високому рівні і незважаючи на те, що Волошин провчився там тільки рік (завадила хвороба), однак почув багато цікавого і корисного для себе. Додамо, що Будапешт славився своїми бібліотеками, які містили рідкісні книги з різних галузей знань. Волошин зібрав велику кількість матеріалів про давні часи краю, які згодом використав у своїх працях. Опрацювавши чимало архівних документів, які зберігалися в архівосховищах Будапешта, А. Волошин дотримувався думки, що при викладанні історії в школі потрібно приділяти більше уваги моральним питанням, які вирішені історією, а також доповнюватись розглядом розвитку мистецтва відповідних епох. «Завданням історії є: 1) пояснити, як дійшла наша нація і взагалі ціле людство до нинішнього рівня культури, як розвивається нинішній родинний, громадський і національний устрій; 2) розвивати любов до своєї батьківщини, викликати зацікавлення, співчуття і любов до

²²Штефан А. Августин Волошин президент Карпатської України. Спомини. С. 21.

²³Див.: Дем'ян Г. Таланти Бойківщини. Львів, 1991. С. 187.

²⁴Кляп М. Названа праця. С. 27.

заслужених історичних діячів нації й цілого людства, викликати захоплення до ідей та інституцій, які спричинились до піднесення добробуту рідного народу та цілого людства; 3) пояснити причини поодиноких поступів або упадків культурного розвитку»²⁵.

У 1893 р. А. Волошин переїхав до Ужгорода і тут у 1896 р. закінчив навчання в Ужгородському теологічному ліцеї. Серед викладачів цього богословського навчального закладу виділявся хорватський поет Спиридон Петранович, який у своїх лекціях закликав до спільних дій румун, хорватів і русинів у боротьбі проти мадяризації, проти винищення слов'янських народів. Саме під впливом цих ідей Августин Волошин пізніше писав: «Познавати історію народу і людства так, аби в дітях розвивалася любов народна і межинародна і аби... присвоїли собі на правду людське почуття (чутство) в напрямі тривалого поліпшення себе і людства»²⁶. Ці слова не втратили своєї актуальності по цей день.

Ірина – дружина Августина Волошина

Після закінчення теологічного факультету А. Волошин одружується на дочці професора ужгородської гімназії Ірині Іванівні Петрик. На все життя вона стане надійним його помічником. Ірина Іванівна Петрик народилася 1878 р. в Ужгороді і в деякій мірі була нащадком славного роду Олександра Духновича, бо дружина її прадіда була сестрою відомого будителя. Хоча Ірина не вважала себе професійним педагогом, вона все ж зробила свій внесок у розвиток освіти краю. У 1933 р. Ірина і Августин передали свій будинок на вулиці Ракоці під сиротинець. Вартість його становила близько 300 тисяч чеських крон. Посвячення сиротинця відбулось 5 листопада 1933 року. Здійснив його преосвященний єпископ Александер Стойка. У проповіді підкреслив велику заслугу родини Волошинів як фундаторів сиротинця. Газета «Свобода» так описала цю подію: «Дня 5. С. М. відбулося урочисте посвячення нового сиротинця СС. Василянок в Ужгороді на ул. Раковція ч. 34. Будову на сей сиротинець, який репрезентує вартість 300. 000 кч., подарували о. Августин Волошин і Його пані Ірена Волошинова. Рано о 9-ій годині була відправлена Служба Божа в Катедральній Церкві, звідки о 19-ій годині процесією перейшло кілька тисяч громадянства на місце

²⁵Беднарджова Т. Августин Волошин – державний діяч, педагог, мислитель. Львів, 1995. С. 21.

²⁶Вегеш М., Турияница В. Короткий життєпис Августина Волошина (1874–1945). Ужгород, 1995. С. 6.

посвячення, де вже була приготовлена ціла будова до святочного акту. Над новим Сиротинцем маяли прапори, а вперед Єго Екселенція єп. Александер у супроводі капітули відслужив коротку молитву, по чім посвятив каплицю, будову, а і прапор, якому акту з великим одушевленням придивлялися кілька тисяч вірників і громадян.

Велику радість і одушевлення викликала присутність жертводавців і визначних чинників нашого публичного життя. Радю виділились присутність пані Розсипалової і пані Грабарової, котрі перебрали на себе опіку над новопосвяченим прапором сиротинця. Не дивлячись на велику зиму, вся публіка видержала на місці аж до кінця свята. На посвяченні були заступлені майже всі вищі уряди і реферати. Перед промовами були відспівані хорами державні гимни і «Тебе – Бога – хвалим!». Слід зазначити, що його Ексц. Єп. Александер з дуже теплими словами дякував за великий дар, що побудило велике признання в серцях усіх присутніх. Перед закінченням відспівано жертводавцям «Многая літа». Вечером в домі СС Василянок була святочна академія з дуже багатою програмою, з котрої сирітська доля зворушила до плачу майже всіх присутніх»²⁷.

Діти-сироти Волошиних називали мамою і татом, часом і сестри зверталися так до них. Новий сиротинець був присвячений Св. Родині. 13 березня 1936 року раптово померла пані Ірена Волошин. О. Августин Волошин перейшов жити до своїх рідних сестер. Відтоді службу Божу служив у сиротинці і не ходив щодня правити її в кафедральний храм. В Ужгороді він жив і працював до історичних днів «арбітражу» (1938), опісля переїхав у Хуст, де працював до окупації Карпатської України мадярським військом 15 березня 1939 року»²⁸. Подружжя Волошинів мало маєток і в Словаччині у с. Селешка (присілок с. Бодрог-Сердогель) округу Крал Хлумец, який купили від власника словака Юрія Андрашія з дозволу Поземного уряду²⁹.

Разом із сестрою Волошина Ольгою Ірина у 1909 р. відкрила «Маріанську конгрегацію греко-католицьких дівчат». Ця школа виконувала благородну місію: навчити дівчат писати, читати, ручній праці, катехизації, церковному співу, варити, пекти, основам гігієни в хаті для немовлят і хворих. Великою заслугою її є те, що в 1921 р. вона виступила ініціатором створення «Жіночого Союзу». У 1934 р. в

²⁷ Свобода. 1933. 5 листопада.

²⁸ Басараб В., Вегеш М., Сергійчук В. Названа праця. С. 76.

²⁹ Отець Августин Волошин в документах і пам'яті народній. С. 12.

Ужгороді відбувся Перший з'їзд Народолюбського жіноцтва Підкарпатської Русі, на якому І. Волошин зробила звіт про проведену «Жіночим Союзом» роботу. Вона також була ініціатором створення «Народної кухні Жіночого Союзу», яка протягом 1932–1933 рр. організувала понад 300 тисяч безкоштовних обідів для дітей бідняків. Згодом «Народна кухня» стала самостійним товариством з окремою будовою, що видавала безкоштовно щодня 500–600 обідів. Необхідно врахувати й те, що саме на першу половину 30-х років припадає гостра економічна криза в країнах Центрально-Східної Європи. Не оминула вона і демократичну Чехословаччину. Ця мужня і енергійна жінка залишила після себе найкращі спогади. Августин Штефан з великою любов'ю писав про неї: «Ця середнього росту, повної круглової постаті, каштанового волосся і бурих очей, лагідної і скромної вдачі, добра і ощадна господиня була гостинна і толерантна...»³⁰.

Її передчасна смерть 13 березня 1936 р. від злоякісної пухлини вуха була великою трагедією для Августина Волошина³¹. «Ірина Волошин, – пригадувала одна з вихованок, – постійно дбаючи про інших, не звернула належної уваги на застуду вуха і несподівано померла після двох днів важкої хвороби. Велелюдна панахида за видатною громадською діячкою жіночого руху та просто милосердною жінкою відбулася в Ужгородському кафедральному соборі. Від різних організацій та діячів краю було півсотні вінків із синьо-жовтими стрічками. Усіх до сліз зворушували двадцять двоє дівчаток, які стояли при гробі названої мами»³².

Президент Чехословацької республіки Т. Масарик надіслав Августину Волошину листа, у якому висловлював щире і глибоке співчуття з приводу важкої втрати. Документи з цього приводу опублікувала у своїй монографії відома чеська дослідниця життя і діяльності А. Волошина Тетяна Беднаржова. Наведемо їх: «Лани, 31 березня 1936. Шановний пане директоре, Пан президент Т. Г. Масарик згадав Вас, коли довідався про смерть Вашої дружини і прохав мене, аби я передав Вам його глибоке співчуття. З пошаною секретар». Того ж дня А. Волошин подякував за співчуття: «Шановний пане президенте! За висловлене співчуття до мого горя, викликаного смертю моєї дорогої дружини, прошу прийняти мою сердечну подяку. Вам відданий і вдячний Монс. Августин Волошин,

³⁰Штефан А. Августин Волошин Президент Карпатської України. Спомини. С. 38.

³¹Свобода. 1936. 13 березня.

³²Гаврош О. Нескорена Карпатська Україна. Тернопіль: Богдан, 2019. С. 81–82.

директор»³³. Некрологи про смерть дружини А. Волошина надрукували всі тогочасні газети Чехословаччини. Він теж повідомляв про це від свого імені: «Переїнятий глибоким жалем та здаючись на св. волю Божу повідомляю, що найдорожча моя Дружина Ірина Волошинова рожд. Петрик в 59-ім році життя 40-ім супружжя, заосмотрена св. Тайнами по півночі дня 13-го березня 1936 р. упокоїлася в Господі. Похорон тлінних останків Дорогої мені Дружини відбудеться дня 15. Березня по полудні о 16 год. в ужгородській греко-католицькій кафедральній церкві. Заупокійна Служба Божа відправиться дня 14. Березня о 8 год. в тій же кафедральній церкві. Найбільшу приязнь і любов до Покійної окажемо молитвами за її душу. Ужгород, дня 13. Березня 1936. Монс. Августин Волошин, управитель учительської семінарії»³⁴.

Августин Волошин разом із дружиною виховували двадцятьох двох дітей. Однією з них була Анастасія Халахан, яка, як і інші вихованці приватного сиротинця, називала А. Волошина батьком, а Ірину Петрик мамою. Саме завдяки А. Халахан вдалося зберегти від руйнування місце поховання Ірини Волошинової. Відомий закарпатський журналіст і популяризатор науково-культурної спадщини А. Волошина О. Гаврош записав і опублікував її спогади у своїй книзі: «... 79-річна ужгородка Анастасія Халахан веде мене на могилу своєї «мамки». Саме тут, на території Закарпатського музею архітектури і побуту, похована Ірина Волошин. Колись це був відомий греко-католицький цвинтар, де знаходили спочинок церковні діячі. Але в 1960–1970 роках на цьому кладовищі під Ужгородським замком вирішили зробити скансен. Тепер тут – старі хати, корчма, млин та церква. Усі могили були зрівняні із землею. Щоправда, перед знесенням надмогильних плит дали оголошення в газету: хто має тут родину, може забрати небіжчиків на інший цвинтар. Однак ім'я Волошина в той час було під чи не найбільшим прокляттям комуністичної влади. Годі було мріяти про вшанування пам'яті його дружини.

За крайньою хижею під солом'яною стріхою ми деремося різко вгору. Я притримую стареньку жіночку. Нарешті ми опиняємося перед шістьма хрестами, що стоять на самому краю валу, за яким уже займаються замкові мури. Саме таке околицне розташування і врятувало кістки цих людей від посягання на їхній спокій.

³³Беднаржова Т. Названа праця. С. 162, 163.

³⁴Там само. С. 163.

Надмогильних плит, ясна річ, уже нема. Їх, подекують, використали під час чергового соціалістичного будівництва в Ужгороді. Натомість на могилі дружини Августина Волошина стоїть блаженський металевий хрест. Пані Анастасія на хвилюку замовкає. Власне, якби не вона, цієї могили і не відшукали б. Пані Анастасія запам'ятала місце ще від часу похорону в 1936 році»³⁵.

Августин Волошин і Томаш Масарик

Ми щойно згадали про співчуття, висловлене президентом Чехословацької республіки Т. Масариком А. Волошину у зв'язку зі смертю його дружини. І це було не випадковим, і далеко не символічним жестом глави держави до звичайного директора Ужгородської вчительської семінарії. Річ у тім, що президент ЧСР був добре обізнаний зі справами й складною культурною ситуацією в Закарпатті після його приєднання до республіки і не міг не знати про довголітню педагогічну і культурно-освітню працю Волошина на благо рідного народу. З іншого боку, життя, погляди та діяльність визначного громадського і державного діяча, політика і публіциста, вченого-філософа, гуманіста і демократа Томаша-Гаррига Масарика (1850–1937), який по праву вважається батьком-засновником Чехословацької республіки, її «президентом-Визволителем» і який ще за життя здобув широке міжнародне визнання, а також його визначна роль у процесі приєднання Закарпаття до ЧСР були добре відомі Августину Волошину, який з великою повагою ставився до Масарика і, отже, не могли не справити вплив на формування його гуманістичних і національно-патріотичних поглядів та подальшу культурно-освітню й громадсько-політичну діяльність.

Протягом своєї багаторічної наукової, громадської й політичної діяльності Т. Масарик мав нагоду досить ґрунтовно ознайомитися з українським питанням, причому цьому сприяли як його наукові інтереси і пошуки, так і практична діяльність, у ході якої доля неодноразово зводила його з українцями й Україною. Зокрема, він визнавав суттєві відмінності між «малорусами» і «великорусами» та національну й етнографічну єдність «малорусів» і «русинів», розділених політичними кордонами, відносив українців до найбільших з числа поневолених народів, симпатизував їх національно-визвольним змаганням і з розумінням ставився до

³⁵ Гаврош О. Названа праця. С. 76–77.

національно-культурних й політичних, самостійницьких вимог українського народу. Масарик у своїх численних працях і промовах завжди підкреслював, що українське питання – не тільки мовне, але також політичне і культурне³⁶. Е. Бенеш звернув увагу на глибоке розуміння Т. Масариком геополітичної й стратегічної ролі Закарпаття: «Без Рутенії Мала Антанта була б неможливою, а організування Центральної Європи на основі мирних договорів правдоподібно, раніше чи пізніше закінчилось би крахом. І з цих причин Чехословаччина ніколи, за жадних умов не відмовиться від Рутенії і буде боронити її до останньої краплі крові, бо через Чехословацьку розв'язку її доля зв'язана остаточно»³⁷. На думку сучасних дослідників, Т. Масарик «усе, що він робив для Закарпаття, було спрямоване на реалізацію його проекту щодо створення цивілізованої держави»³⁸. А зробив він для наших країн чимало. Усе це не могло не викликати симпатій до нього з боку українців, у тому числі й Августина Волошина.

Уперше А. Волошин мав нагоду безпосередньо зустрітися з Т. Масариком 20 травня 1919 р. в Празі, коли в числі керівників чисельної делегації закарпатців був присутнім і виголосив промову при поданні президенту Чехословаччини рішення Центральної Руської Народної Ради про входження Закарпаття до складу ЧСР. Тоді Волошина, як він згадує у своїх споминах, особливо надихнули слова Масарика про те, що «Ви русини, стільки прав будете мати, скільки виборете для себе». А. Волошин був присутнім і серед слухачів промови президента ЧСР Т. Масарика в Ужгородському жупанаті під час його відвідин Закарпаття 23 вересня 1921 р. Зокрема, не міг не вразити і спонукати до подальшої активної педагогічної, культурно-освітньої й громадсько-політичної праці Волошина заклик Масарика до закарпатської інтелігенції: «Культурне і господарське піднесення руського люду є... нагальним завданням. Відчувається потреба інтенсивної праці шкільної, виховної, гігієнічної і народногосподарської... Я апелюю до руської інтелігенції, щоб вона енергійно взялася за своє тяжке і почесне завдання для добра люду»³⁹.

³⁶ Див.: Віднянський С. В. Т. Масарик про Україну і українців. *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*. Вип. 4. К., 1993. С. 132–147.

³⁷ Панов А. Масарик і Закарпаття. Ужгород: Ліра, 2010. С. 140.

³⁸ Там само. С. 151.

³⁹ Цит за: Бочковський О. І. Т. Г. Масарик: національна проблема та українське питання (Спрба характеристики та інтерпретації). Подєбради, 1932. С. 194–195.

Згадував Августин Волошин Т. Масарика і в інших своїх виступах. Так, у виголошеній промові 8 травня 1929 р. з нагоди 10-літнього ювілею приєднання Підкарпатської Русі до Чехословаччини А. Волошин сказав: «Пан президент, перебравши протокол зборів наших народних рад і меморандум наш, заявив свою радість, що наш народ з таким довірям відноситься до республіки, говорив о кроках, які він робив для освободження Підкарпатської Русі за границею вже в первих роках війни, о ситуації на мировій конференції і бажав нам всего найкрасшого. Разом і напоминав нас, що чекає нас много праці, яка требує много любові до народу і лиш взаїмним довірям к другим чинникам державного життя можеме досягнути повних успіхів»⁴⁰. Високу оцінку діяльності Т. Масарика дав А. Волошин у промові 7 липня 1929 р. на з'їзді руської молоді: «Ся радісна обставина (входження Закарпаття до складу Чехословаччини – Авт.) викликує в нас обов'язок щирої і синовної вдячності к нашій отчизні, к нашій милій республіці, а особливо к тому славному мужові, котрий ще в первих роках світової війни думав про нас і трудився для нас, поки не забезпечив нашу свободу, і котрий своєю мудрістю і ідейністю є певним репрезентантом демократичного устрою нашої республіки, то є: славному президенту нашому, Т. Г. Масарику»⁴¹. На глибоке переконання А. Волошина Т. Масарик «у своїй великій мандрівці скорше і краще подбав про нас, як ми самі»⁴².

Закарпатці й Августин Волошин завжди з повагою ставилися до першого президента Чехословацької республіки. Ще при житті Масарика йому був зведений пам'ятник в Ужгороді – 28 жовтня 1928 р., коли в Чехословаччині широко відзначали десятирічний ювілей республіки. Постав він у центрі колишньої Орлиної площі, на тому місці, де нині пам'ятник Ш. Петефі. На жаль, той монумент не зберігся, адже на початку 70-х років за вказівкою комуністичної влади його переплавили. 26 березня 2002 р. у сквері на набережній Незалежності відкрили новий пам'ятник Томашу Масарику, а в 2013 р. сквер відреставрували й назвали його іменем. Президент-визволитель поступово повертається до Закарпаття. У 2010 р. на фасаді Мукачівського аграрного коледжу, який знаходиться на вулиці Т. Масарика, відкрили на його честь дошку-барельєф. Символічно, що міні-скульптура Т. Масарику розташована поблизу третьої

⁴⁰ Августин Волошин. Вибрані твори / Редактор Д. М. Федака. Ужгород: ВАТ «Видавництво «Закарпаття», 2002. С. 109.

⁴¹ Там само. С. 117.

⁴² Там само. С. 138.

ужгородської школи, яка була збудована саме за його сприяння. Нещодавно меморіальну дошку Масарику відкрили в Хусті, а пам'ятний камінь біля Буштинської гімназії-інтернату.

Томаш Масарик – один з небагатьох політиків найвищого рангу після Великої війни, якому вдалося втілити власні нові соціологічні ідеї в практику державотворення і в непростих умовах наростання тоталітарних тенденцій у міжвоєнній Європі утвердити парламентську демократію в молодій республіці та спрямувати її курсом внутрішньої стабільності та соціально-економічних реформ, які вивели цю відносно невелику країну до десятки передових держав світу⁴³. Ця демократичність Масарика приваблювала до нього Августина Волошина та найкращих представників тогочасної закарпатської еліти. Під впливом ідей Томаша Масарика формувався світогляд майбутнього батька української державності на Закарпатті. До речі, у своїй багатогранній діяльності Т. Масарик ніколи не виступав проти української ідеї, української державності. Він прагнув бачити Українську державу вільною, незалежною, усіляко підтримував «усе вільне українське» та людей, які боролися за це. Мало хто знає, що домовленість Т. Масарика з українськими лідерами полягала в тому, що Закарпаття перебуватиме в складі новоутвореної Чехословаччини тимчасово, до встановлення нормальних порядків в Україні⁴⁴.

Августин Волошин і митрополит Андрей Шептицький

У формування світогляду Августина Волошина неабияку роль відіграв ще один важливий фактор. Ще наприкінці ХІХ століття Волошин кілька разів побував у Львові. Зав'язалися стосунки з диригентом Львівського мистецького товариства «Боян» П. Губчаком. Як вважає В. Бірчак, саме Губчак запросив молодого педагога і священника до Львова. Перша поїздка до цього старовинного українського міста зробила справжній переворот у душі Волошина. Він побачив, яка велика різниця в рівні свідомості галичан і його земляків. А. Волошина шокувала та величезна маса українських газет і журналів, що видавалися в Галичині. Користуючись нагодою, він

⁴³ Віднянський С. Томаш Гарріг Масарик – один з батьків-засновників єдиної демократичної Європи. *Історичний часопис з Богемістики і Словакістики*. Матеріали наукових читань «Томаш Масарик – видатний учений, політик та державний діяч» (Ужгород, 21 грудня 2010 р.). Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2011. С. 35.

⁴⁴ Панов А. Названа праця. С. 157–158.

підписався на цілу низку видань, не дивлячись на їх політичну спрямованість («Галичанин», «Діло», «Свобода» та ін.). Зав'язуються також дружні стосунки між А. Волошином і Гіядором Стрипським (1875–1946) – вихідцем із Закарпаття, майбутнім відомим вченим (з 1913 р. – член Румунської академії наук, з 1914 р. – член Наукового товариства ім. Шевченка у Львові), який у той час навчався у Львівському університеті. Можна без перебільшення сказати, що саме тоді в А. Волошина з'явилося бажання створити на Закарпатті організацію, яка була б подібною до галицької «Просвіти».

У 1920-ті роки встановилися також тісні стосунки між А. Волошином і митрополитом Галицьким Андреем Шептицьким, який неодноразово бував у Закарпатті й добре знав про релігійну та політичну ситуацію в краї. Погляди та діяльність цього видатного релігійного, культурного і громадсько-політичного діяча України, зокрема щодо захисту й розвитку української освіти і культури, не могли не вплинути на світоглядні переконання греко-католицького священника, культурно-освітнього та громадсько-політичного діяча Закарпаття Августина Волошина.

На сторінках тижневика «Свобода», який редагував А. Волошин, зустрічаємо чимало матеріалів про пастирську діяльність Галицького митрополита. У 1922 р. А. Шептицький здійснив поїздку до США і в Нью-Йорку зустрівся з представником Підкарпатської Русі за океаном о. Костянтином Рожковичем. Останній, будучи духовним управителем організації «Соединение», закликав до єдності закарпатців і галичан, бо, на його думку, «се родні браття, один народ, одна церков, одна мова, одна пісня і однакова доля». А. Шептицький своєю чергою «воззывал всех русинов до едности, и тогда ми будем свободны, бо на свете є справедливость, яка мусить бити вимерена каждому народови ...»⁴⁵. Так передавала газета «Свобода» слова митрополита. Саме «Свобода», яку очолював і визначав її ідейний зміст А. Волошин, зробила найбільший внесок у висвітлення діяльності Галицького митрополита. На її шпальтах ми знаходимо цілу низку матеріалів із цього приводу. Так, 15 грудня 1927 р. у Львові проходила міжнародна конференція греко-католицького єпископату. Учасників її привітав і дав згоду взяти участь у ній митрополит Андрей⁴⁶. Один з квітневих номерів газети, перераховуючи видатних місіонерів Галичини, називав серед них і Шептицького. На думку

⁴⁵ Свобода. 1922. 12 листопада.

⁴⁶ Там само. 1927. 18 грудня.

редакції, він «вздовж і впоперек переїхав цілу Галичину, проповідуючи слово Боже...»⁴⁷. «Свобода» у своїх матеріалах писала про велику і щирю любов галичан до свого митрополита. Коли в Галичині святкували 30-ті роковини його пастирської діяльності, галичани вирішили «поставити у Львові шпиталь» на його честь. Газета писала, що для такої великої душі, такого пастиря по серцю Ісуса найдостойніший дарунок ювілейний, дійсно шпиталь⁴⁸. Багато інформації про відносини між Галицьким митрополитом і закарпатцями можна почерпнути з релігійних видань «Душпастирь» та «Благовісник». Відомості про діяльність А. Шептицького, а також про становище на Закарпатті трапляються на сторінках «Українського Бескида», тижневика «Мета», газетах «Наша земля», «Нива», «Діло», «Український голос»⁴⁹.

Високо оцінив діяльність А. Шептицького Августин Штефан. На його глибоке переконання «є чотири єпископи-василіяни, а саме: Павло Гойдич у Пряшеві, митрополит Андрій Шептицький у Львові, Йосафат Коциловський в Перемишлі і Василь Ладика у Вінніпезі»⁵⁰. «Щоб світ знав, що діється в Угорській Русі, – писав А. Штефан, – треба було приятелів мати. І ми їх мали. Перш за все в Галичині. Карпатські українці могли різними дорогами діставатися до Львова чи до Перемишля. Наприклад, о. Августин Волошин перед 1914 р. три рази був у Галичині і кожного разу відвідував єпископа чи пізніше митрополита Шептицького ... о. д-р. Юлій Гаджега в 1911 р. був у Галичині. Тяжче було дістатися галицьким інтелігентам до Угорської Русі, а коли дісталися і не мали спеціального доручення від мадярського уряду, то були визвані, щоб негайно вернулися додому. Для певности один добре одягнений пан відпровадив галицького гостя аж до колишньої галицько-мадярської границі»⁵¹. Що стосується постаті А. Шептицького, то угорська влада навіть не наважувалася перешкоджати його приїзду: «В Успенському відпусті обов'язково брав участь владика й велике число єпархіального духовенства. 1928 р. на відпуст прибув також митрополит Андрей Шептицький, який виголосив зворушливу проповідь на тему: «Стійте у вірі!». Натовп богомольців із захопленням слухав натхненні слова великого

⁴⁷ Там само. 1927. 20 квітня.

⁴⁸ Там само.

⁴⁹ Майороші М. А. Митрополит Андрей Шептицький і Закарпаття. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія Історія. 2012. Випуск 28. С. 19.

⁵⁰ Штефан А. За правду і волю: Спомини і дещо з історії Карпатської України. Книга перша. Торонто: Карпатський дослідний центр, 1973. С. 21.

⁵¹ Там само. С. 195–196.

Митрополита, а відтак багато з них говорили: «Це наш правдивий Мойсей!». А були й такі, що щиро заявляли: «Теперь уже не дбаю, якщо й умру!». Так ото, як подав часопис Душпастир, «ім'я митроп. Шептицького записалося золотими буквами в серця усіх русинів (закарпатських українців)»⁵².

Діяльність Андрея Шептицького високо оцінювали директор греко-католицької дівочої учительської семінарії в Ужгороді о. Василь Лар, єпископи В. Такач і П. Гебей. В. Лар пригадував, що «чув про митрополита Шептицького вже в гімназії, опісля незабутнім зістав для нього вислів каноніка, виховника богословія в Ужгороді, сьогодні єпископа Американських Русинів Кир Василя Такача. Він високо цінив Митрополита Шептицького. Одного дня, під час Першої світової війни, зайшли богослови до свого духовника о. каноніка В. Такача і нашли його в кімнаті дуже сумного, майже зі сльозами в очах. На запит, що сталося, – о. В. Такач сказав, що дуже сумує і болюче переживав поступування Тіси Пішти, прем'єра Мадярщини, який своїм розпорядженням посягнув на душу нашого народу, на святі речі – обряд і церковну мову, домагаючись зміни календаря і заведення мадярської мови в Греко-Католицькій церкві, щоб Службу Божу відправляти мадярською мовою в церквах Мукачівської єпархії. «Одинокий наш рятунок – це Львів, Митрополит Шептицький, – сказав на кінець о. В. Такач, духовник богословської семінарії»⁵³. В. Лар констатував, що згодом він та ще кілька богословів почали більше цікавитися митрополитом та Греко-Католицькою церквою в Галичині, «хоч мадяри забороняли всякі зв'язки, а навіть згадки про Галичину. Та Бог так дав, що по Першій світовій війні наш край, наша Мукачівська єпархія визволилась з-під панування мадярів та під назвою Підкарпатська Русь прилучилася до ЧСР»⁵⁴.

Митрополит А. Шептицький був добре обізнаний із релігійною ситуацією в Закарпатті. «Розмовляючи з Митрополитом, – пригадував В. Лар, – я переконався, що він ліпше знає і нашу Мукачівську єпархію, як ми самі. Митрополит з любов'ю говорив про наш нарід, про його глибоку релігійність, чесноту та природню інтелігенцію... Митрополит Андрей сказав, що у своїх молитвах усе згадує Закарпатську Україну. Знав про закарпатські відносини як політичні,

⁵² Пекар А. Нариси історії церкви Закарпаття. Т. II. Рим – Львів, 1997. С. 363.

⁵³ Вегеш М. М. Андрей Шептицький. *Вчені, письменники і політичні діячі про Україну* (Збірник наукових праць). Випуск другий. Ужгород, 1996. С. 84.

⁵⁴ Там само.

так і культурні»⁵⁵. Єпископ П. Гебей писав, що він разом з А. Волошином відвідав Львів, а коли вернулися, то із задоволенням оповідав, що «дуже вплинуло на нього це, коли у Львові почув, що вірні Мукачівської єпархії також українці, що ми один народ з однією мовою, обрядом і вірою»⁵⁶. А. Пекар відзначав, що ще в 1911 р. Андрей Шептицький на шпальтах газети «Нива» опублікував апеляцію до примаса Угорщини щодо антиукраїнських утисків у Закарпатті⁵⁷. Про відвідини А. Шептицьким Ужгорода і Пряшева ще наприкінці ХІХ ст. писав В. Шандор⁵⁸.

Не випадково, що утворення Карпатської України одним із перших привітав Галицький митрополит⁵⁹. Між А. Шептицьким і А. Волошином упродовж багатьох років тривало взаємне листування, про що засвідчив у своєму щоденнику В. Лар. Августин Волошин часто прочитував йому листи від Шептицького, у яких містилися «батьківські настановлення – якби то пожвавити церковно-релігійне життя в Мукачівській єпархії та спинити наступ московського православ'я»⁶⁰. На жаль, на сьогодні опублікована далеко не вся епістолярна спадщина Великого митрополита. Відомо принаймні про два листи А. Волошина до А. Шептицького, які стосуються періоду Другої світової війни. Про відвідини А. Волошина в часі Другої світової війни писав також у своїх споминах майбутній провідник УГКЦ Йосиф Сліпий⁶¹.

Однак ці події матимуть місце наприкінці життєвого шляху Августина Волошина. За ректором Українського Вільного університету, який мирно проживав і працював у Празі, уважно стежили агенти радянської контррозвідки. Для них він був найперше «запеклим українським буржуазним націоналістом» і «запроданцем». А наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. Августин Волошин готувався до початку своєї релігійної та громадсько-політичної діяльності, яка буде багатогранною, плідною і дуже корисною для всього Закарпаття.

⁵⁵ Там само. С. 85.

⁵⁶ Там само.

⁵⁷ Пекар А. Нариси історії церкви Закарпаття. Т. І. Рим, 1967. С. 105.

⁵⁸ Шандор В. Закарпаття. Історично правний нарис від ІХ ст. до 1920. Нью-Йорк: Карпатський Союз, 1992. С. 123.

⁵⁹ Штефан А. Августин Волошин Президент Карпатської України. Спомини. Торонто: Карпатський дослідний центр, 1977. С. 193.

⁶⁰ Сергійчук В. Українські державники: Митрополит Андрей Шептицький. Вишгород: ПП Сергійчук М. І., 2015. С. 289.

⁶¹ Сліпий Йосиф. Спомини / ред. Іван Дацько, Марія Горяча, видання 3-тє, виправлене й доповнене. Львів – Рим: Видавництво УКУ, 2017. С. 145.

У боротьбі за рідну мову

22 березня 1897 р. А.Волошин був висвячений і почав служити капеланом Цегольнянської Преображенської церкви в Ужгороді. Його релігійна діяльність припала на надзвичайно скрутний час для греко-католицької церкви в Закарпатті. Саме тоді почалась фанатична боротьба Еміла Меллеша, греко-католицького пароха в Будапешті, спрямована на обов'язкове запровадження угорської мови під час богослужінь. А. Волошину доводилося важко. Сили були явно не рівні. Можливо, саме тому сучасні дослідники по-різному трактують даний етап у діяльності А. Волошина. Вони намагалися довести, що постать Волошина, «неоднозначна та суперечлива, еволюція його поглядів дивує, у молодості він виконує замовлення угорських властей на розробку мадяризації закарпатських русинів, а в 1939 р. кінчає кожний свій виступ гаслом «Слава Україні!»⁶². Відразу відзначимо, що така оцінка діяльності А. Волошина була б зрозуміла для часів тоталітаризму, коли президента Карпатської України вважали «запеклим українським буржуазним націоналістом», але для березня 1990 р. це виглядало, м'яко кажучи, досить заангажовано, а головне – не відповідало дійсності.

У 1985 р. ужгородське видавництво «Карпати» опублікувало збірник документів, де під числом 10 вміщено лист комісії, яка в 1904 р. писала єпископу Мукачівської уніатської єпархії про ліквідацію кирилиці й заміну її угорською азбукою. Цей документ трактується окремими вченими як доказ того, що Волошин приклав максимум зусиль, щоб ліквідувати викладання української мови в школах і запровадити вивчення предметів угорською мовою. Хотілося б висловити кілька міркувань з цього приводу. У 1907 р. міністр культури Угорщини Апоні видав проект закону «Про народні школи». Головною метою цього закону була насильницька мадяризація неугорського населення. Однак, якщо науково об'єктивно вникнути в цю справу, то А. Волошина не можна звинувачувати. У разі невиконання цього закону могло йтися про закриття школи. Волошин вважав, що краще хай існує школа з окремими предметами угорською мовою, ніж її не буде взагалі. До того ж треба відзначити, що на угорську мову навчання, згідно з законом переходили тільки там, де 20% населення вважали угорську мову рідною⁶³.

⁶² Болдижар М. Політична драма чи авантюра? *Закарпатська правда*. 1990. 21 березня.

⁶³ Документи свідчать. Ужгород: Карпати, 1985. С. 17–18.

У 1937 р. А. Волошин видав змістовну працю «Оборона кирилики. Як оборонялися підкарпатські русини проти останнього атакую мадяризації перед переворотом?» У ній він дуже детально описав усі основні етапи мадяризації Закарпаття. «Найдіяльніший з церковних мадяризаторів, – писав він, – був Еміл Меллеш, гр.-кат. парох в Будапешті. Він був душею цілої акції мадяризації руського обряду... Дуже небезпечним планом цих «гр.-кат. мадярів» була особливо акція домагання заведення Григоріянського календаря й викинення кирилики з церкви і школи»⁶⁴. Невдовзі був створений «Комітет», перед яким ставилися такі завдання: а) установити тексти церковних книг; б) приготувати об'єднання календарів старого й нового; в) приготувати й провести реформу образования богословів; г) реформа чина Св. Василя Вел.; д) обговорення ще й інших питань... Цей комітет мав рішати остаточно в таких важких справах, які відносилися до розірвання історичних зв'язків нашого обряду з народним життям. Ясна річ, що подана програма крила в собі перспективу дуже хитрого нападу проти слов'янського і руського характеру нашого обряду і в наслідках могла викликати страшне обурення вірників»⁶⁵.

Мукачівський єпископ А. Папп сформував окрему комісію, до якої був також зарахований Августин Волошин. Члени комісії підготували «Меморандум», у якому «подрібно відповіли на примітки, подані проти церковних книг, указали ми на різниці обрядів грецького, руського, румунського, що помішання обрядів церков ніколи не дозволили і що здійснення бажань цих приміток цілком знищило би оригінальність, чистоту нашого обряду, який має за собою тисячолітній розвиток, що така насильна переміна служила би лише тенденціям центрифугальним, указали на небезпеку переддрукування книг по мадярській азбуці, яка абсолютно не є пристосована до руської мови. Протестували ми проти інсинуацій у схизмі і просили оборони проти нелегального вмішування світського уряду в наші чисто церковні діла»⁶⁶. Позитивної відповіді не послідувало. Боротьба за кирилицю продовжувалася.

5 червня 1915 р. Августин Волошин взяв участь у нараді, організованій державним секретарем Угорщини Клебелсбергом. Його місія полягала в захисті кирилики. А. Волошин пригадував: «У вступі подав я коротку історію уживання латинських букв у русинів у

⁶⁴ Волошин А. Оборона кирилики. Як оборонялися підкарпатські русини проти останнього атакую мадяризації перед переворотом? *Августин Волошин. Твори*. Ужгород, 1995. С. 187.

⁶⁵ Там само. С. 188.

⁶⁶ Там само. С. 188–189.

Галичині, де проби з латинкою зісталися безуспішними, а в Америці, де русини перебрали азбуку емігрантів словаків, і на Підкарпатті, де ще не виробилася певна система латинських букв в руській мові. Потім подав короткий перегляд різних азбук і способи писання слов'янських народів, що уживають латинки... Розбирав звуки нашої мови, різниці виговору від подібних звуків мадярської мови, представив самозвуки, яких і нема в мадярській мові, і так довів до висновку, що науково мадярська азбука не спосібна до уживання в нашій мові і лише глибшою науковою аналізою і додатками може статися латинка спосібною для руської мови. Накінець перестерігаю всі чинники перед посягуванням переписування церковних книг, бо народ уважав би це, як переслідування своєї релігії»⁶⁷. Однак, як з'ясувалося, «єпископи вже вирішили, що переписування має бути практичне, що без змін треба прийняти мадярську азбуку, бо тоді не треба учити дві азбуки і т. д.»⁶⁸.

Августин Волошин доводив і переконував, що «противиться проект зміни нашої кирилики і засадам культурної свободи. Не можна дозволити, щоб на рахунок мадярської свободи історія записала от таке насильство, а то саме проти цього народу, який ніколи не грішив проти вірності до держави, ні в минулості, ні в теперішній війні. Лиш завзяті вороги того народу могли подати вищим урядам таку пораду, що такими репресаліями треба уражати і заплямити вірність цілого народу. Хто вважає можливою цю вівісекцію на тілі нашого народу, без огляду на правду і справедливість, на інтереси церкви і народу, найіде далі по дорозі реакції, але нехай не жадає, щоб при такій ганебній ролі саме духовенство цього народу асистувало... Панове, – сказав я, – не розбиваймо основ тисячолітнього розвитку! Я апелюю до мудрости Вашої Еміненції в любові до народу, апелюю до чесного переконання всіх членів цієї комісії, коли передкладаю, щоб ми і не занималися питанням викинення кирилики з церковних книг, як реформою недоцільною...»⁶⁹.

Нехай нам читач вибачить за досить розлогі цитати, але, роблячи це, ми переслідували єдину мету – довести, що не зі своєї волі А. Волошин підкорювався мадяризації. Що могла зробити одна людина проти державної політики тотальної мадяризації? І хіба Волошин не доклав усіх зусиль, щоб перешкоджати цьому

⁶⁷ Там само. С. 189.

⁶⁸ Там само. С. 190.

⁶⁹ Там само. С. 192–193.

спланованому угорським урядом насильницькому процесу? Складний був час. Мадяризація запроваджувалася такими швидкими темпами, що А. Волошин був дуже задоволений, як пригадував А. Штефан, що при виданні «Практичної граматики» йому вдалося «всунути кілька рядків Шевченка так, що цензор не доглянув і не викинув»⁷⁰. Необхідно погодитись із переконанням А. Волошина, що «акція мадярів проти кирилики і нашого старослов'янського обряду розбудила національне почуття і в таких одиницях, які вже не мали надії на краще завтра народне. Ця обставина і пояснює одушевлення, з яким прийняв наш народ ідею американських братів: автономна Підкарпатська Русь у рамках слов'янської Чехословацької республіки»⁷¹.

Отже, Августин Волошин як греко-католицький священник усіма доступними йому засобами і як міг у тих складних історичних умовах відстоював права і свободи автохтонного слов'янського населення Закарпаття та інтереси своєї народної церкви, боронив традиційний обряд, відігравав важливу роль в акціях збереження церковнослов'янської мови в богослужінні і кирилиці в друкуванні книжок. «Оборона кирилиці від угорського шовіністичного наступу, — писав О. Мишанич, — одна з великих заслуг А. Волошина перед своїм народом. Він не побоявся на всіх рівнях виступати проти тих священників, єпископів і представників влади з Будапешта, які намагалися запровадити на Закарпатті богослужіння угорською мовою і руські книжки друкувати латинським алфавітом. Спільними зусиллями патріотів Закарпаття ця антиукраїнська акція не була переведена в життя. За заслуги перед своїм народом і ревну багатолітню працю на користь Церкви папа римський Пій XII призначив А. Волошина своїм таємним камерарієм (папський прелат, монсиньор, шамбелян)»⁷².

У той час Августин Волошин мав не тільки вищу теологічну освіту, але й досяг значних успіхів у світській діяльності. У 1900 р. він одержав диплом професора математики і фізики після успішного складання екстерном додаткових іспитів у Вищій педагогічній школі в Будапешті. Це дало йому можливість і право викладати ці предмети в Ужгородській учительській семінарії. Спочатку А. Волошин працював викладачем, а з 1912 до 1938 рр. — директором цього

⁷⁰ Штефан А. За правду і волю: Спомини і дещо з історії Карпатської України. Книга перша. Торонто, 1973. С. 244.

⁷¹ Волошин А. Оборона кирилики. С. 198.

⁷² Мишанич О. В. Життя і творчість Августина Волошина. Ужгород, 2002. С. 10.

престижного в Закарпатті навчального закладу. Добре розуміючи потреби семінарії і зважаючи на відсутність підручників з багатьох дисциплін, йому довелося невтомно працювати і в царині видавничої справи: за період роботи в Ужгородській учительській семінарії А. Волошин практично забезпечив учнів народних шкіл та студентів учительських семінарій найголовнішими підручниками.

Автор підручників і видавець

На кінець XIX століття припадає вихід у світ двох перших книг Августина Волошина. «Методическая грамматика карпаторусского языка для народных школ», написана в 1899 р., витримала три видання. Це стосується і його «Читанки для угрорусской молодежи», перше видання якої з'явилося в Ужгороді у 1900 р. Пройде якихсь 15–20 років і за його підручниками будуть навчатися всі закарпатські діти: як учні шкіл, так і студенти вчительських семінарій. Урахуймо і те, що на час виходу першої книги А. Волошина її автору сповнилося 25 років. У 1921 році він почав видавати «Благовісник», у якому обороняв інтереси греко-католицької церкви, а через рік став видавати християнсько-політичну газету «Свобода»⁷³.

Період 1900–1938 рр. був найбільш плідним у житті Августина Волошина. Саме в ці роки він зарекомендував себе як видатний педагог, активний просвітянин, видавець книг, газет і журналів, чудовий господарник. Саме в цей час А. Волошин активно займається політичною діяльністю, утворюючи власну партію і представляючи інтереси виборців у Чехословацькому парламенті. Уся його різнобічна діяльність була спрямована на благо свого народу і завдяки їй Волошин здобув величезний авторитет у народі, з яким не могли не рахуватися навіть його недруги. Всенародна любов закарпатців до Августина Волошина проявилася в тому, що його називали «Батьком». До цього такої пошани удостоївся тільки Олександр Духнович – славетний будитель карпатських русинів у XIX ст., а також сучасник Волошина – «президент-визволитель» Чехо-Словаччини Томаш-Гарріг Масарик, гуманістичні праці та державотворча діяльність якого мали значний вплив на формування світогляду А. Волошина.

⁷³ Басараб В., Вегеш М., Сергійчук В. Названа праця. С. 78–79.

Ще у 1864 р. з ініціативи О. Духновича було засноване «Общество св. Василя Великого». Його діяльність пов'язана з такими членами як Іван Раковський та Іван Мондок. Хоч завданням товариства було проводити освіту серед широких верств населення і захищати край від мадяризації, однак у 80-х роках ХІХ століття воно почало занепадати. Справа зрушилася з місця тільки тоді, коли товариство очолили Василь Гаджега, Петро Гебей і Августин Волошин. Патріотично налаштовані священники вирішили продовжити славні традиції Духновича і товариства. Августин Волошин усвідомлював, що поширення знань у народі неможливе без друкованої продукції. Саме з його ініціативи товариство придбало в 1899 р. друкарню і почало видавати художні твори, молитовники та іншу богословську літературу. Вийшов з друку «Буквар», налагодився систематичний випуск газети «Наука». Представники москвофільства в краї, не говорячи вже про австро-угорські власті, зустріли ініціативу А. Волошина з великими побоюваннями. Один із головних русифікаторів краю Євмен Сабов, за словами В. Гренджі-Донського, запеклий «україножер», відкрито заявив Волошину: «Если би русини наші жили не під Карпатами, не коло Галичини, но дагде коло Сегедина, тогди би я знав виробити із них одну образцеву народність, но під Карпатами, близь до Львівського митрополита, опасна є руська культура»⁷⁴.

Постійні залякування свідчили про намір властей закрити товариство. Соратник А. Волошина Августин Штефан писав у своїх спогадах: «Інженер Євген Бачинський, який довше жив у Росії, але 1874 р. повернувся додому, 1902 року був у Будапешті і випадково довідався, що мадярський міністр шкільництва барон Дюла Власіч плянує розв'язати «Общество», – відразу повернув до Ужгорода і повідомив про це пароха в Цигольні тит. каноніка Йосифа Саксуна. Ще цього ж дня кан. Саксун призвав до себе А. Волошина і повідомив його про наміри Власіча. Порадившись з о. Петром Гебеєм та з єпископом Юлійом Фірцаком, А. Волошин запропонував, що треба добровільно розв'язати «Общество» і майно його передати торговельному товариству. Бо в Мадярщині на культурні товариства не було закону і тому уряд міг з ними робити, що хотів. Але на торговельне товариство був торговельний закон і уряд міг діяти лише в рамках закону»⁷⁵. Так у 1902 р. виникло акціонерне товариство

⁷⁴ Волошин Августин. Спомини. *Августин Волошин. Твори*. Ужгород, 1995. С. 42.

⁷⁵ Штефан А. Августин Волошин Президент Карпатської України. Спомини. С. 37.

«УНІО», а при ньому друкарня і книгарня. Власниками «УНІО» були Віктор Камінський і Августин Волошин. Однак «за два роки тягнулася справа зареєстровання «УНІО». Сіє товариство, добувши з акціовим капіталом мало грошей, ще хосенніше могло працювати для народної просвіти, як колись Общество Св. Вас. Великого, котроє із членських вносів ледва знало видавати свій календар, – згадував Волошин. – Товариство «УНІО» в перших порах не много заробляло, ібо от державних або городських інституцій роботи ізовсім не діставало, а із книг своїх молитвенників і учебников, у котрі капітал свій і позичені гроші інвестіовало, лиш в дальших роках мало заробку. Єднако діло ішло все дальше вперед. Члени управи, директори друкарні, редактори газет і календаря, автори книг – всі працювали майже цілком безплатно для того, щоби подати інституції основи для ліпшої будучности»⁷⁶.

Товариство видавало газету «Наука», а також різноманітну релігійну літературу, зокрема в 1911–1919 рр. виходило «Село» – додаток до «Науки». Починаючи з 1904 р., почали видаватися маленькі книжечки із серії «Поучительное чтение», які могли придбати навіть незаможні люди. Ці та деякі інші видання відігравали значну роль у поширенні освіти серед краян. «Наука», зокрема, закликала до створення кооперативів, читалень, вела постійну і цілеспрямовану боротьбу проти алкоголізму і розпутства. Без сумніву, завдяки саме «Науці» і А. Волошину ще напередодні Першої світової війни діяли близько 420 кооперативів та близьких їм за напрямками роботи товариств.

Перше число «Науки» – органу «Общества св. Василия Великого», вийшло в 1897 р. під редакцією віце-ректора Ужгородської духовної семінарії Юлія Чучки. Членами редколегії були Є. Сабов, П. Гебей, Ю. Жаткович, Е. Рошкович, В. Гаджега, В. Матяцков, І. Легеза, Ю. Станканинець, І. Мигалка, В. Легеза, І. Гоцук, М. Намет, А. Волошин та ін. Наприкінці 1900 р. Ю. Чучка виїхав до США, і тоді обов'язки головного редактора виконував Августин Волошин. Лише незначний проміжок часу (з 6 червня 1901 р. до жовтня 1903 р.) редактором був Василь Гаджега.

Першим дослідником історії становлення і розвитку «Науки» був сам її редактор Августин Волошин. У своїх «Споминах», які були опубліковані в Ужгороді в 1923 р., він відзначав: «Статті «Науки»

⁷⁶ Волошин Августин. Спомини. *Августин Волошин. Твори*. С. 43.

були по більшій частині релігійного і наукового напрямку. Дописователі збирали твори народної поезії і сим указували на красоту рідного слова. Правда, що з початку не було ясного, виробленого граматичного напрямку в газеті, кожний писав, як знав... «Наука» з рока на рік росла, розвивалася. Собрала вона около себе значительний круг дописователів, но головною задачею її було: увійти в народ, заінтересувати наших селян печатним рідним словом. Се і удалося, бо в «Науці» часто стрічаємося з дописами простих людей, селян»⁷⁷. «Наука» видавалася в складних умовах, на що неодноразово звертав увагу А. Волошин: «Матеріально «Наука» стояла в тяжкій положенню. Передплатна ціна (річно 4 к.) була занадто низька, і понеже «Неділя», видавана мадярським правительством руська газета, була ще дешевша (3 к. на рік), прото велика часть грамотних людей не передплатила «Науку». Закон Апонія, прийнятий р.1907 і вповні проваджений в житє, для нас приніс дуже смутні наслідки. Школи сталися інституціями мадяризації, число руських шкіл упало майже на 0, у 1907 року було лиш 18. Наслідки сильної мадяризації почула і наша література. Було много таких інтелігентів, що на своє ім'я і не сміли приймати руської газети і із таких ліпші за один-два роки передплачували на газету під іменем якогось селянина або слуги»⁷⁸.

Утім, з 1903 р. газета «Наука» завдяки зусиллям його редактора Августина Волошина стає не лише єдиною руською газетою, але й популярним виданням, яке відігравало велику роль у культурному й громадському житті краю. У ньому друкувалися численні матеріали про повсякденне життя закарпатців, засилля лихварів і безземелля селянства, поширювалися знання з різних галузей, зокрема про культуру землеробства, важливість відкриття й відвідування читалень тощо.

З 1 січня 1919 р. «Наука» виходила під назвою «Руська Краина», а «з 21 числа 1919 р. дня 17 септ. оп'ять А. Волошин перебрав на себе редакцію газети і вернув газеті ім'я «Наука», котру до кінця 1921 року з поміччю А. Волошина издавало Акц. Т-во «УНІО». У другій половині 1921 р. повстали непорозуміння між «Унією» і редактором і прото в 1922 р. оп'ять сам редактор стався разом і видавateľом газети, котрій придав ім'я «Свобода»⁷⁹. Не можна не погодитися з твердженням закарпатських літературознавців, що «спочатку газета мала переважно

⁷⁷ Там само.

⁷⁸ Там само. С. 62.

⁷⁹ Там само. С. 63.

культурницький характер, але поступово все більше втягувалася в політику, як і її видавець»⁸⁰.

«Свобода» Августина Волошина

Аналіз матеріалів, опублікованих на шпальтах «Свободи» (газета виходила як тижневик до липня 1938 р.), цілком підтверджує цей висновок ученого. У 1923 р. Августин Волошин писав, що «Свобода» «є тепер незалежною політичною газетою, котра підпирає християнський і народний напрям політики»⁸¹. Водночас на шпальтах газети постійно з'являлися матеріали про діяльність осередків «Просвіти», про різні культурні й політичні акції представників народовецького напрямку. Майже в кожному числі газети трапляються розлогі статті з «мовної проблеми», навколо якої постійно відбувалися запеклі дискусії серед культурних і політичних діячів Закарпаття, а також з актуальних загальнополітичних питань, наприклад щодо демократії, соціалізму тощо.

Неприязливе ставлення А. Волошина до соціалістичних ідей, що були привнесені в Закарпаття після Першої світової війни колишніми військовополоненими австро-угорської армії і дістали досить широке розповсюдження після заснування Комуністичної партії Чехословаччини (КПЧ) у 1921 р. і створення її крайової організації, прослідковується в багатьох його книгах і навіть підручниках. У цьому відношенні «Свобода» не була винятком, зображуючи радянську Росію, а потім СРСР як «імперію зла і безбожництва». У статті «Демократична шкільна система (До питання новелізації шкільних законів)», опублікованій у 1928 р., А. Волошин відзначав: «В новіших часах особливо дві крайності перешкоджають свободному розвитку системи шкільної і то: 1. комунізм, 2. фашизм. Що диктатура комунізму є шкідлива для культури, то не треба доказовати, бо то доста ясно і смутно представляє страшний упадок моральності і господарського благобуту в так зв. совітських державах. Менше шкоди приносить, єднако також задержує розвиток шкільництва диктатура фашизму, котрий всі другі чинники культури піддає одному, і то національному»⁸².

⁸⁰ Балега Ю. Він був сином свого народу і ... майбуття. Августин Волошин як культурно-освітній діяч. *Закарпатська правда*. 1991. 13 вересня.

⁸¹ Волошин Августин. Спомини. *Августин Волошин. Твори*. С. 64.

⁸² Волошин А. Демократична шкільна освіта (До питання новелізації шкільних законів). *Августин Волошин. Твори*. С. 125.

Більш детально про суспільно-політичний устрій у СРСР Августин Волошин писав у праці «Про шкільне право будучої Української держави», опублікованій у Празі в 1942 р. Наведемо окремі місця з цієї статті: «А супроти того, як виглядають обставини в державах Советського Союзу? Школа сталася там не засобом культури, але засобом одної партії, партії комуністів, яка веде завзяту боротьбу проти головних ділянок культури, особливо проти чинників моральної культури, як проти родини, проти церкви і т.д. Змагання шкіл до технічної освіченості будучих робітників понизило рівень наукового поступу так у нижчих, як у середніх школах, а особливо підупав рівень високих шкіл, які також мають служити партійним цілям комуністів і не мають жодної свободи, бо ще й свобода наукового дослідження є обмежена...

Родинне життя цілком знищили закони Советів, наповнені духом «вільної любови». Від боротьби проти подружжя очікували володарі комуністів підвищення популяції, але закони їх причинилися до зменшення числа приросту населення, а особливо причинилися до поширення розпусти та бандитизму... Ця система довела до того, що поліція мусіла вести карні експедиції проти злочинських банд дітей. Впала там і мистецька творчість: в Советах проявили пропорціонально дуже малу мистецьку ініціативу. Взагалі система комунізму вбила в людях ідейність і понизила до нечуваної перед тим міри і саму продукцію. Багата земля України зажила за радянської системи роки голоду, що винищив мільйони населення. Колективні господарства витворили нові типи безправних і голодуючих рабів... Уряди Советів вибудували славу на весь світ над Дніпром електричну гідроцентралю, поставили великі фабрики на вироблення літаків, панцерних возів і т.д.; тим своїм поступом і хваляться, але правдивим є лише поступ культури, а техніка є лиш частина культури, яка і за свої досяги дякує духовності людини; ця духовність проявляється в науках, у мистецтві, у цивілізації, а передовсім у моральності. Два протилежні приклади Америка і Советія показують, що головною умовою культурного поступу є свобода культурної праці. Як повітря є конечно потрібне для дихання, так і свобода до вільного відсвіжування кровообігу культури»⁸³.

Відомий український історик С. Кульчицький, аналізуючи тогочасне радянське суспільство, відзначав: «Опановане комунізмом

⁸³ Волошин А. Про шкільне право будучої Української держави. *Августин Волошин. Твори*. С. 144–145.

суспільство мало ще одну вражаючу особливість: воно не називало себе комуністичним. Щоб висловлювати невдоволення «чимось» чи спробувати це «щось» знищити, треба назвати його на ймення. Комунізм справді викликав незадоволення і диктаторською владою, що управляла репресивними методами, і надзвичайно неефективним господарським механізмом, який змушував громадян десятиріччями зазнавати матеріальних нестатків. Але вожді вчили, що в класовому суспільстві без репресій не обійтися, а нестатки – це тимчасове явище. Після знищення «ворогів народу» вони обіцяли масам світле майбутнє. Його й назвали комунізмом. Це слово увійшло в масову свідомість не як означення адекватної сучасності політико-економічної системи, а як синонім майбутнього суспільства загального благоденства»⁸⁴.

Яку оцінку радянському комунізму давала газета «Свобода», очолювана Августином Волошином? Обмежимося аналізом тільки тих статей, які торкалися голодоморів 1921–1923 рр., 1932–1933 рр. та ленінсько-сталінських репресій. Безперечно, злочини більшовиків цим не вичерпуються. Газета «Свобода» в цей період публікує багато матеріалів про голод у Росії та південній Україні. 2 лютого 1922 р. в цьому друкованому органі Народно-християнської партії сповіщалося про те, що «голод у Росії набуває все більших і більших розмірів». Публікація вражає читачів деталями про факти людоїдства⁸⁵. 5 лютого газета знову торкається цієї теми. Повідомлялось, що в Берліні створено «Комітет міжнародної допомоги трудящих», про активну діяльність у цій справі відомих учених і літераторів А. Ейнштейна, Б. Шоу, А. Франса⁸⁶. «Свобода» 16 березня 1922 р. повідомляла про візит до Москви норвежця Ф. Нансена. Те, що він побачив, привело його до шокового стану: «Стан московських лікарень є страшним. Труби позабивані і полагодити їх вже не можна. В кімнатах завжди повно хворих. Повітря сперте. Хворі, як скелети, чекають на смерть... Всюди цілі гори набираються з трупів. Були випадки, коли матері, одурівши з голоду, їли часом померлих»⁸⁷. Подібна інформація, безумовно, не могла не зворушити серця тисяч закарпатців. 11 червня 1922 р. в Ужгороді був створений «Комітет допомоги голодуючим України», який очолили Олекса Гукаловий, Гнат Стефанів і Микола Галезів. У зверненні до закарпатців, яке на сторінках газети

⁸⁴ Кульчицький С. Комунізм в Україні: перше десятиріччя (1919-1928). К.: Основи, 1996. С. 3–4.

⁸⁵ Свобода. 1922. 2 лютого.

⁸⁶ Свобода. 1922. 5 лютого.

⁸⁷ Свобода. 1922. 16 березня.

опублікував А. Волошин, члени комітету писали: «Нести поміч охопленому голодом населенню земель України і зменшити наслідки голоду можна ось яким способом: 1) організувати грошові збори через листи, оголошення в газетах; 2) організувати благодійні концерти і вистави; 3) збирати харчі, одяг, медикаменти; 4) просити про допомогу гуманітарні організації в Чехословацькій республіці і співробітничати з ними; 5) організовувати дитячі оселі». Звернення завершувалося закликом: «Комітет звертається одночасно до всіх жителів Підкарпатської Русі без огляду на національність і віру чи політичні переконання та до всіх організацій з гарячим проханням: не відмовте в допомозі голодуючим! Кожна жертва Ваша буде записана в серцях тих, яких ви врятуєте для життя»⁸⁸. Закарпатці не лишилися байдужими до страждань своїх братів на Сході. Чехословацький уряд теж виділив 30 млн. крон.⁸⁹

У 1932–1933 рр. страшна трагедія знову спіткала український народ. У країні знову лютував голод. А чи знали про нього на Закарпатті? Яким чином доходила інформація про голод у цей край? На Закарпатті в першій половині 30-х років видавалися десятки газет, кожна з яких представляла інтереси окремої партії, певних політичних сил. З різних газет трудящі Закарпаття одержували неоднозначну інформацію про голодомор 1932–1933 рр. в Україні. Якщо, наприклад, соціал-демократична преса давала повідомлення про нього, то «Карпатська правда» – газета закарпатського крайкому КПЧ, замовчувала⁹⁰. Серед газет, які правдиво висвітлювали події 1932–1933 рр. в Україні, була і «Свобода» А. Волошина.

Більшість матеріалів про голод з'явилися на її сторінках в 1934 р., коли відчутними стали наслідки голоду. У таких статтях, як «Жахливе положення України»⁹¹, «Великий злочин»⁹² та деяких інших наводилися свідчення очевидців голодомору, розповідалось про страшні наслідки для українського народу цієї трагедії. На сторінках «Свободи» трапляються відомості про кількість жертв голоду, хоча точними їх вважати не можна. У різних публікаціях знаходимо інколи прямо протилежні дані. Так, 27 липня 1934 р. газета писала, що за

⁸⁸ Свобода. 1922. 11 червня.

⁸⁹ Вегеш М. М. Голод 1921–1922 років у Росії очима закарпатців (За матеріалами «Свободи»). *Актуальні та малодосліджені проблеми історії України*. Випуск третій. Ужгород, 1998. С. 47.

⁹⁰ Вегеш М. М. Газета «Свобода» про голод 1932–1933 рр. на Україні. *У Всеукраїнська конференція «Розвиток історичного краєзнавства в контексті національного і культурного відродження (жовтень 1991 р.)»*. Тези доповідей та повідомлень. Київ – Кам'янець-Подільський, 1991. С. 317.

⁹¹ Свобода. 1934. 16 серпня.

⁹² Свобода. 1934. 27 квітня.

свідченням американського професора Р. Селлета «в Полудневій і Східній Росії, на Україні та на Північному Кавказі з голоду загинуло до 10 млн. людей»⁹³. Така ж цифра наводилася і в публікації за 12 липня, але стосувалася тільки України⁹⁴. 30 серпня «Свобода» повідомляла, що протягом 1933 року «померло... не менше 3 млн. людей»⁹⁵. Така суперечливість щодо даного питання пояснюється перш за все відсутністю власних кореспондентів в Україні і передруком неперевіраних матеріалів зарубіжної преси.

Газета знайомила своїх читачів з тим, як питання про голод в Україні обговорювалося в парламентах різних країн, зокрема у Великобританії і США. Так, 21 червня вона опублікувала резолюцію конгресу США, яка була прийнята після довгих дебатів з цього питання. У ній прямо зазначалося, що «московський уряд знав про голод, але йому не намагався зарадити, а навпаки, вживав його для політичного утиску українського народу»⁹⁶. Що стосується обговорення питання про голод в англійському парламенті, то «Свобода» про це детально написала в числі за 30 серпня 1934 р.⁹⁷. Таким чином, незважаючи на окремі неточності, «Свобода», очолювана А. Волошином, досить широко інформувала закарпатців про трагедію в Україні. У той час, коли лідер закарпатських комуністів О. Борканюк замовчував голод і переконував читачів, що «розказні про голод» – видумка Волошина, «Свобода» рішуче заявила: голодомор є спланованою акцією сталінського уряду з метою знищення української нації. Сьогодні не потрібно проводити спеціальні дослідження, щоб встановити, хто писав правду про 1932–1933 роки в Україні.

Чи знали на Закарпатті про сталінські репресії? Якщо знали, то якими шляхами інформація про це антилюдське явище в історії цивілізації проникала до нашого краю? Чи вірили закарпатці в те, про що писали місцеві газети? Однозначну відповідь дати важко. Бо ж тогочасна преса Країни Рад видавала інформацію, вигідну сталінському режимові. Не хотілось Сталіну виглядати в очах цивілізованого світу кривавим диктатором. Однак певна частина правдивої інформації, все-таки, потрапляла в європейську і, звичайно, різнобічну пресу Західної України. Саме з неї передруковували статті

⁹³ Свобода. 1934. 27 липня.

⁹⁴ Свобода. 1934. 12 липня.

⁹⁵ Свобода. 1934. 30 серпня.

⁹⁶ Свобода. 1934. 21 червня.

⁹⁷ Свобода. 1934. 30 серпня.

й окремі закарпатські газети того часу, зокрема «Свобода» А. Волошина. Безумовно, читачі не завжди вірили в правдивість так званих націоналістичних газет⁹⁸. Августин Волошин, вихований в дусі християнської моралі, чітко протиставив правду кривді, надавав гласність волаючим фактам поправлення елементарних прав людини в царстві більшовиків.

Газета «Свобода» 3 січня 1936 р. повідомляла: «В Московщині наслідком атентату проти Кірова винищено цілі родини...»⁹⁹. Цікаво, що в першій половині 1930-х років «Свобода» постійно проводила паралель між Гітлером і Сталіним: «Диктатура звичайно задержується лише страшним терором. В Німеччині і Сове́тах тепер знову захиталась влада диктатури. В Німеччині під час різдвяних свят загинуло 4000 осіб». У першій половині 30-х років ХХ ст. постраждали й закарпатці, які опинилися на території СРСР. 15 лютого 1934 р. «Свобода» констатувала: «...В СРСР арештовано комуністичного посла до Чехословацького парламенту Івана Мондока з жінкою»¹⁰⁰. Далі повідомлялося, що їм, мовляв, загрожує смертна кара, а І. Мондок загинув в одному з радянських концтаборів. «Свобода» стала своєрідним літописом репресій після вбивства С. Кірова: «...в Москві убито понад 200 чоловік, а на Україні упало 100 комуністів-українців»¹⁰¹. Причину цього газета вбачала в тому, що диктатор Сталін вже «нікому не вірить і переслідує самих своїх бувших комісарів». В одній із статей йшлося про те, що Сталін божевільний. Знали на Закарпатті і про смерть дружини Сталіна: «Нагла і тайна смерть молодої жінки Сталіна зачала відбиватись на душі більшовицького тирана. Всюди видно тінь жінки. Тікає від людей і залишається до повної тишини». 7 лютого 1935 р. «Свобода» повідомила читачів про трагедію в сім'ї українського професора А. Крушельницького, відомого на Закарпатті своїми «Читанками»: «Впало під червоними стрілами і двоє синів знаного нами професора А. Крушельницького... Щоб батьківське серце за розстріляними синами так само трісло, розстріляли наперед синів, а батько в тюрмі жде свою чергу, де він здурів»¹⁰². Писала «Свобода» про сутички між Сталіним і Троцьким, про судові процеси над радянськими

⁹⁸ Вегеш М. М. Газета «Свобода» про сталінські репресії 30-х років. *Актуальні та малодосліджені проблеми історії України*. Випуск третій. Ужгород, 1998. С. 48–49.

⁹⁹ Свобода. 1935. 3 січня.

¹⁰⁰ Свобода. 1934. 15 лютого.

¹⁰¹ Свобода. 1934. 15 лютого.

¹⁰² Свобода. 1934. 15 лютого.

військовими¹⁰³. Невідомий автор статті «Нищення нації», опублікованій у «Свободі» 14 грудня 1937 р., підкреслював: «...Правдивої інформації з російської преси не можна добути, бо там нічого не пишеться про великі процеси і масові розстріли»¹⁰⁴. Дійсно, газети в СРСР рясніли тоді вигідними сталінській зграї заголовками: «Смерть німецьким шпигунам!», «Ліквідовано кубло контрреволюціонерів!» та подібними іншими. Такий ідеологічний натиск спотворював істинність подій. Та якби там не було, але завдяки волошинській «Свободі» на Закарпатті знали про те, що творилося в сталінському СРСР та радянській Україні.

З 15 червня 1938 р. газета «Свобода» почала виходити під новою назвою – «Нова свобода». Вона стала першою українською щоденною газетою на Закарпатті і друкувалася до 16 березня 1939 р. – останнього дня існування Карпатської України. Спочатку як орган Народно-християнської партії, очолюваної А. Волошином, а згодом – Українського Національного Об'єднання. Однак про це йтиметься нижче.

Крім редагування і співпраці з газетами «Наука», «Свобода» і «Нова свобода», Августин Волошин був також одним із засновників і співпрацівників тижневика «Русин» (1920–1921) і щоденної газети «Русин» (1923), які виходили в Ужгороді етимологічним правописом, входив до редакційних комітетів і дописував до газети «Українське слово» (1923–1938), журналів «Підкарпатська Русь» (1923–1938), «Кооператива» (1921–1924), «Учительський голос» (1929–1939), «Науковий збірник товариства «Просвіта» в Ужгороді» (1922–1938). За його редакцією в Ужгороді виходив щомісячний популярно-релігійний щорічний календар «Місяцеслов» (1901–1921), який виконував роль літературного альманаху та щомісячний журнал «Благовісник». Необхідно погодитись із думкою сучасних дослідників, що «у його власних кореспонденціях, замальовках, статтях, популярних науково-практичних порадах переважав морально-повчальний аспект, він виступав просвітителем свого народу, вчив його добру й праці, прищеплював йому високі релігійні і громадські принципи життя»¹⁰⁵.

¹⁰³ Свобода. 1934. 7 лютого.

¹⁰⁴ Свобода. 1937. 14 грудня.

¹⁰⁵ Мишанич О., Чучка П. Августин Волошин (1874–1945). *Августин Волошин. Твори*. Ужгород, 1995. С.8.

Літературна діяльність

Уже наголошувалось, що велика заслуга Августина Волошина полягає у тому, що він пише і видає книги та шкільні підручники, вкрай потрібні рідному народу. І робить це зазвичай за власні кошти. Сьогодні відомо, що Волошин є автором 42 книг. Назвемо лише окремі видання підручників:

1. Методическая грамматика русского языка для народных школ (1899).
2. Читанка для угро-русской молодежи, часть I, II (1900).
3. Азбука (1904).
4. Азбука і перва читанка для I кл. народных школ на русскомъ языці (1905, 1913).
5. Малая библия для низших кл. народных школъ (1904).
6. Наука о числахъ для I і II кл. нар. школъ (1919).
7. Наука о числахъ для III кл. нар. школъ (1919).
8. Наука о числахъ для IV кл. народныхъ школъ (1919).
9. Физика (1923).
10. Наука стилізацій (1920).
11. О письменномъ языци Подкарпатськихъ русиновъ (1920).
12. Педагогика и дидактика для учительнихъ семинарій (1923).
13. Історія педагогіки для учительнихъ семинарій (1923).
14. О соціальному вихованню (1924).
15. Мала читанка для II і III кл. народныхъ школъ (1930).
16. Коротка історія педагогіки для учительськихъ семінарій (1931).
17. Педагогічна психологія (1932).
18. Методика народно-шкільного навчання (1935).
19. Логіка (1935).
20. Коротка історія психології (1937).

Августин Волошин також є автором цілої низки популярних і політичних праць. Серед них виділимо тільки окремі: 1. Що хоче угорський нарід (1918). 2. Дві політичні розмови (1923). 3. Релігійна ситуація в Підкарпатській Русі (1930). 4. Вступ до організації народного шкільництва в республіці Чехословацкой (1932). 5. Про брехливість дітей (1935). 6. Оборона кирилиці (1936). 7. Про шкільне право будучої Української держави (1942). Перу А. Волошина належать біографії Євгена Фенцика та Івана Сільвая.

Августин Волошин писав також вірші, оповідання, п'єси, повісті. Деякі з художніх творів надрукувала «Свобода», інші вийшли

окремими виданнями. Як письменник, А. Волошин видавав окремі свої твори під псевдонімами. Найбільш поширені з них: Іванович і Андрій Верховинський. До найкращих художніх творів і популярних книжечок А. Волошина відноситься «Робінзон», «Сорок казок», «Ілько-Яцько», «Празники», «Наш страшний ворог», «Разговор о векселях», «Фабіола», драма «Маруся Верховинка» і драма на моральну тематику «Без Бога ні до порога». Необхідно відзначити, що А. Волошин в 1920–30-х роках вважався заслуженим авторитетом у драматургії. Не випадково В. Гренджа-Донський, представляючи різні літературні жанри краю того часу, відносив до провідних драматургів одного А. Волошина. І він мабуть мав рацію. Адже, наприклад, історична драма «Фабіола» ставилася не тільки на закарпатській сцені, але і в Празі. А. Штефан писав, що п'єса «Маруся Верховинка» (1931) – «найкраща дотеперішня карпато-українська драма»¹⁰⁶.

Аналіз його книг дає підставу дослідникам творчості Августина Волошина стверджувати, що він не відривав історію і культуру Закарпаття від всього українського народу. Руська читанка «Весна» для I класу гімназійної і горожанської шкіл знайомила дітей з творчістю Тараса Шевченка й Івана Франка, Юрія Федьковича і Степана Руданського, Леоніда Глібова і Маркіяна Шашкевича, Льва Толстого і Василя Гренджі-Донського. У доступній для сприймання формі говорилося про перших київських князів, про Кирила і Мефодія, подавалася коротка історія Ужгорода і Мукачеве. Збірник відкривався двома віршами Олександра Духновича «Я русин був» і «Подкарпатські русини». Поезія Василя Гренджі-Донського, включена до читанки, виховувала в дітей почуття любові до своєї Батьківщини, до рідної мови:

Люби рідне слово, милу руську мову
Єї не встидайся, за ню бийся в грудь.
За то родне слово будь готов до всього
І знай, що ти Русин, того не забудь!
Знай, що ти є сином великого роду
Його не встидайся, од него учись
Отці твої знали вмерти за свободу
Будь їх годним сином, за волю борись.

¹⁰⁶ Штефан А. Августин Волошин Президент Карпатської України. Спомини. С. 34.

У 1920–30-ті роки Августин Волошин був яскравим символом єдності всіх українців. У виступі з нагоди свого ювілею він сказав: «Щиро дякую всім тим панам і паніям, товариствам і інституціям, котрі мене в моїх змаганнях порозуміли і підпирали, котрі тут зблизька і далеко появилися. Їх праці можемо дякувати, що росте в нас народна свідомість, що народ наш вже сміло признаєся: я Русин, я Українець, що вже в кожному кутику знають чий ми сини, куди належить наша нація»¹⁰⁷.

Усі ті десятки книг, які видав А. Волошин, були написані легко і доступно для читання. Саме тому вони користувалися таким великим попитом серед широких верств населення краю. Уже пізніше, будучи відомим педагогом і державним діячем, А. Волошин розповідав своїм учням: «Розкажу вам, які труднощі мав я, коли був менше-більше у вашій віці. У Центральній Семінарії в Будапешті, – 3 роки студіював я там, – дали мені знати, що я не їх. Уже в Будапешті, де в бібліотеках є багато часописів і книжок, в яких писалося про Мукачівську єпархію, збирав я матеріяли про нашу давнину... На мою думку, найбільш заслуговує на подяку праця над розвитком рідної мови... Рідна мова – це життя народу»¹⁰⁸. Цього постулату Августин Волошин притримувався до останніх днів свого життя.

У передмові до «Практичної граматики руського языка», виданої в 1926 р., говорячи про самобутність української мови і відмінність її від інших мов, Августин Волошин відзначив: «Ми говоримо по-руськи. Наш народ жиє не лиш на Подкарпатській Руси, на і за Карпатами: в Галичині і на Україні. Найбільше русинів жиє на Україні, зато наш народ зовеся і українським. Наш народ числить до 40 млн. душ. Язык наш належить до слов'янських. Крім нашого, слов'янські язики суть ще: білоруський, російський (великоруський), словацький, чеський, польський, хорватський, сербський, словінський і болгарський. Кождий язык змінєся поволі, з часом. Давні пам'ятки нашого языка не так легко нам розуміти, як нинішні твори. Предки наші тисячі літ тому назад зачали вперше по-слов'янськи писати. Святий Кирил і Методій переклали Святе письмо і другі церковні книги з грецького языка на слов'янський. Но тим языком тепер уже ні один народ не говорить: він зоветься старослов'янським, або церковнослов'янським. Давні язики, якими нині вже ніхто не говорить, зовуться мертвими. Такий є, наприклад, і

¹⁰⁷ Августин Волошин: два ювілеї / Упорядник Ігор Ліхтей. Ужгород: Видавництво «Карпати», 2017. С. 16.

¹⁰⁸ Штефан А. Августин Волошин Президент Карпатської України. Спомини. С. 34.

старослов'янський, або церковнослов'янський, латинський, старогрецький і інші. Русини, росіяни (москалі), серби і болгари уживали аж до XVIII століття церковнослов'янський язык. Тепер уже всі просвічені народи пишуть своїм рідним языком, правила котрого беруть із усіх своїх говорів. Ся граматика подає правила нашого руського (малоруського) літературного языка»¹⁰⁹.

Ці доступні та зрозумілі думки А. Волошина є гідною відповіддю тим, хто ще й сьогодні, в першій чверті XXI століття, намагається порушувати «мовну проблему». Говорячи про відмінність української мови від російської, А. Волошин писав, що українська мова м'яка у її мовленні, зручна і легка¹¹⁰. А в фундаментальній праці «О письменном язиці Подкарпатських русинов» педагог вже однозначно заявив, що «сторонництво к московщині є у нас: 1) анахронізмом, 2) шкодить культурной роботі, 3) шкодить церкві і духовной житні, 4) шкодить економічним інтересам і 5) спиняє і політичну консолідацію, для того з силою глибокого убідження кличемо кожного щирого друга правди, кожного іскренного слов'янина і русина, штоби рука в руку став проти розбиваючого нас і нічим не обумовленого москвофілізма.

Борімся проти полонізмів, проти москалізмів або мадяризмів, но не борімся проти самого рідного языка, котрий нічим не винен в том, что не мог свободно на своей родной земли развиваться. Коли маємо вже своєї свободи, коли наша влада не може бути ворогом свого материнського слова, тогди не будьме ворогами йому ми самі, сини руського народа»¹¹¹. Актуальність думок Волошина не викликає заперечень.

Часто вихідці з Росії мали певні привілеї, а тому не випадково журнал «Учительський голос» в 1937 році з обуренням констатував: «В державній горожанській школі в Севлюші дістав дефінітивне місце рускій емігрант, що мав ледви пару літ служби в ЧСР, а сотки наших на своїй землі хай беруть те, що зістанеться. Та ми не нарікаємо, бо наші брати дістають в батьківщині цих емігрантів теж гарні дефінітивні місця – на Соловках». Стаття завершувалася закликом: «Колеги-професори! Наші середні школи суть в небезпеці! Мусимо твердо боронити позиції рідного слова в цих школах. Най чують діти нашого народу рідне слово бодай з уст професорів – членів

¹⁰⁹ Волошин А. Практична граматика руського языка. *Августин Волошин. Твори.* С. 217.

¹¹⁰ Волошин А. Передмова до першого видання «Практичної малоруської (руської) мови». *Августин Волошин. Твори.* С. 152.

¹¹¹ Волошин А. О письменном язиці Подкарпатських русинов. *Августин Волошин. Твори.* С. 185.

Учительського Товариства. Най учаться від нас любити своє рідне! Пишіть підручники нашою мовою...»¹¹².

Коли в закарпатській пресі розгорілась дискусія про створення якоїсь нової мови для закарпатців, то Міністерство шкільництва і Народної освіти ще в 1919 році прийшло до висновку, що «творити штучно новий слов'янський язик літературний для населення Підкарпатської Русі не лише трудно, але з погляду наукового цілковито хибно, а з погляду нашої і слов'янської політики не бажано... Тому, що місцеве руське наріччя... є безперечно наріччя малоруське, треба літературну мову малоруську, якої уживають його найблизкі сусіди й одноплемінці, то єсть галицьку українську мову». Чеська Академія Наук була переконана, що «з призначенням літературної української мови викладовою мовою в школах Карпатської Русі влекшиться засадниче закладання та вплив сих шкіл, бо буде можливим ввести книжки, а також і вчителів з Галичини»¹¹³.

Такої ж точки зору притримувався і президент Чехословаччини Томаш Масарик. у його «Словнику научнім» читаємо: «Русини, власне часть української вітки руського народу». Як бачите, президент ще коли був переконаний у тому, що русини Закарпаття є складового частиною українського народу. А чи розуміли це корінні жителі Срібної землі? Однак не будемо засуджувати наших предків за те, що не всі вони були в цьому переконані, бо не їхня вина. Тисячолітній гніт різних поневолювачів, довготривала денаціоналізація були цьому причиною. В. Шкоба, автор статті «Наш обов'язок» в «Учительському голосі» з болем у серці писав: «Хто днесь з чехів або словаків у республіці затаїть свою національну приналежність? Але в нас така аномалія знайдеться навіть між інтелігентами; знаю учителя, який сказав, що він не є українець, бо він не з Великої України. Питаю, а що ти є? «Я русин». Бідний руснак чи русин?! Не читав ще й того, що вже цілий світ трубить, що на Підкарпатті живуть українці. Питаєш такого руснака, де родився: «Та тут. Я тутешній». Тутешняк, руснак, що хочете. А перед війною, який був? Греко-католик. А земля, де народився? Та без імени». На думку автора, «це була вихова мадярської школи»¹¹⁴.

15 листопада 1936 року Августин Волошин виступив в Ужгороді з лекцією на тему «Наш правопис». Ознайомивши присутніх з

¹¹² Вегеш М. Про мову, школу і національність: [Про культурне становище закарпатського населення в 20–30-х роках]. *Радянська Верховина*. 1992. 18 січ.

¹¹³ Там само.

¹¹⁴ Там само.

історією розвитку української мови, він зробив висновок, що «одиноким науково обоснованим правописом нашої мови є український фонетичний правопис». Проте запровадження української мови до закарпатських шкіл переборювало численні перешкоди і, як не дивно, в основному з боку русофілів. У відповідь на це по Закарпаттю пройшли масові маніфестації протесту. Ось рішення маніфестаційного з'їзду в Тур'ї Реметах: «Домагаємось в інтересі культури й поступу, щоб у всіх школах був зроблений порядок і введена до них українська літературна мова та фонетичний правопис. Домагаємось, щоб компетентні чинники не підтримували москвофільство, бо це балканізує відносини на Підкарпатті. Введення російської мови до підкарпатських шкіл є не тільки протизаконним, але й протидержавним. Домагаємось, щоб наш національний провід не важився йти на ніякі згоди в мовній справі з москвофілами, бо на Підкарпатті не живе ніякий московський народ. Домагаємось проведення в нас у життя закону про районні горожанські школи, шанування синьо-жовтого прапора, як офіційного й карання за його зневагу, як за зневагу державного прапора, шанування української мови в урядах і заснування українського університету в Ужгороді»¹¹⁵.

Інша проблема, яка заважала українізації – це посилені в 30-х роках чехізація. Ми не маємо права її замовчувати. Один той факт, що на 450 тисяч українського населення уряд Т. Масарика утримував 3 гімназії, а на 34 тис. чехів і словаків, які проживали на території Закарпаття, аж 5, переконує в даному твердженні. З цього приводу цікавим буде повідомлення з Берегова: «Горожанська школа з чеською викладовою мовою в чисто українському селі, з чисто українською околицею в Іршаві і Тересві, відкриття нових чеських народних шкіл у Вишній і Середній Апші... це найновіші здобутки чеського шкільництва, а тим і чехізації нашого населення тут на Підкарпатті. А наші напрями б'ються. Б'ються й забувають, що де два б'ються, там третій користує».

Чеські володарі виділяли дуже мізерні кошти на утримання українських шкіл. І якби не «Просвіта», то становище було б просто-таки жахливим. Хоча б, як у Келечині. «Діти й учителі мучаться в мізерних сільських стайнях без лавок, без зшитника, без книги, – писав до «Учительського голосу» невідомий автор. – На Верховині школи запирають, бо нема чим топити в школі. Діти і учителі мерзнуть, а «ревний душпастир» (Юрій Лендъел, Келечин) будує 7-кімнатне

¹¹⁵ Там само.

помешкання». Не кращим було становище і вищої школи. Посол до чехословацького парламенту від соціал-демократичної партії Юліан Ревай у своєму виступі підкреслив, що з року в рік кількість закарпатців зменшується: «Я хочу вказати, – говорив він, – на дійсний стан підкарпатських студентів, який особливо на технічних школах є невідрадный. Найкраще нехай говорять числа. Візьму для приміру Прагу, бо в Празі є найбільше студентів із Підкарпатської Руси. Числа відстрашаючі. В році 1932 студіював на високих празьких школах 341 студент, у 1933 році тільки 320, у 1934 – 300, у 1935 – 283, а в 1936 тільки 264...». Ю. Ревай вніс пропозицію про відкриття українського університету в Ужгороді, однак цього так і не було зроблено¹¹⁶. Згодом ми детальніше зупинимося на проектах відкриття в Закарпатті українського університету, до яких спричинився Августин Волошин.

Художні твори А. Волошина мали великий попит серед широких верств населення, були доступними для читання, написані легко, порушували важливі проблеми краян. Н. Ребрик писала, що особливістю художніх творів А. Волошина є те, що автор «закликав не до соціальної чи класової боротьби, а до морального вдосконалення людей, до збереження своєї віри, мови, звичаїв, наголошуючи на рідному – українському, тобто залишаючись послідовним ідеологом і провідником народоцветва в краї»¹¹⁷.

В історичній п'єсі «Князь Лаборець» послідній володар самостійної «Країни Русинів» тісно переплітаються національна та християнська ідеї. О. Мишанич писав, що драма «є спробою відтворити легендарний образ ужгородського князя Лаборця, який уособлює руський народ у Карпатах. Усе життя його підпорядковане розбудові своєї країни і її захисту від завойовників. У нерівній боротьбі він гине, але пропаговані ним ідеї незалежного державного народу, християнської просвіти, любові і милосердя залишаються жити в серцях і душах нащадків»¹¹⁸. Н. Ребрик зазначає, що п'єса «Князь Лаборець» є «явною проекцією на поразку карпатоукраїнської держави, з урахуванням як досвіду боротьби, так і досвіду втрат. Але це – і показ величчї трагедії, свідомої жертви во ім'я Господнє і рідного народу. Це – творення переможеного, проте оптимістично-надалі-

¹¹⁶ Вегеш М. Про мову, школу і національність: [Про культурне становище закарпатського населення в 20–30-х роках]. *Радянська Верховина*. 1992. 18 січ.

¹¹⁷ Ребрик Н.Й. Люби своє: Апологія Чину. Літературознавчі статті. Передмова Т.Ю. Салиги. Ужгород: Гражда, 2011. С. 69.

¹¹⁸ Мишанич О.В. Життя і творчість Августина Волошина. Вступна стаття / Волошин А.І. Вибрані твори / упорядкування, вступна стаття та примітки О.В. Мишанича. Ужгород: ВАТ «видавництво «Закарпаття», 2002. С. 28.

оспіваного позитивного героя...»¹¹⁹. Дослідники вважають, що легендарний князь східнослов'янського племені білих хорватів Лаборець – «збірний образ кількох постатей та періодів». Про нього складали пісні та легенди, йому присвятили свої твори Богуслав Носак-Незабудова, Анатолій Кралицький, Євген Фенцик, Марійка Підгірянка, Василь Гренджа-Донський, Василь Пачовський, Петро Угляренко та ін. Історики досі сперечаються на тему чи існував Лаборець, але більшість схильна вважати князя цілком реальною особою. С. Федака вважає, що це, можливо, «був найсильніший із закарпатських князів, а решта були його данниками»¹²⁰. У Малому енциклопедичному словнику Г. Павленка знаходимо: «Лаборець – руський князь періоду здобуття угорцями нової батьківщини (близько 896 р.). ...Вчені по-різному ставляться до повідомлення Аноніма про Лаборця і його боротьбу проти угорських племен: одні вважають особу Лаборця міфічною, інші, – реальним історичним фактом. ...Образ Лаборця міцно увійшов і в народну творчість краю»¹²¹. Як би там не було, але не погодитися з думкою В. Шкляра не можна: «Жодна перлина народної творчості не з'явилася на порожньому місці»¹²².

Августина Волошина також привабив цей образ. Назву для свого героя автор залишив історичну. У п'єсі, крім апелювальної назви *князь*, фігурує своєрідна форма звертання *Ваша княжа світлість*, що вказує на високий стан. Так його й представляють воєводам: «*Їх світлість князь Лаборець!*»¹²³. Князь – мудрий батько свого народу, який зазначає: «*Що роблю, роблю в користь мого народу*»¹²⁴. Він боронить не тільки землю від ворогів, але й віру: «*Ми ж є оборонцями християнської віри. ... Слово Боже веде до життя Божого*»¹²⁵; «*Князь – сильна душа і в найбільших нещастях вміє вповати на Бога*»¹²⁶; «*І тоді сини нашого народу повинні бути свідомими апостолами науки Христа як джерела правдивої цивілізації. ...І коли мене не стане, ширіть між народом мій заповіт: сила народу криється в силі його чеснот і повної згоди; між нашими людьми має*

¹¹⁹ Ребрик Н.Й. Названа праця. С. 98.

¹²⁰ Федака С. Історія України: Серія 1. Долітописна історія: Том 4: Велике переселення народів. Ужгород: ТІМРАНИ, 2020. С. 106.

¹²¹ Павленко Г.В. Діячі історії, науки і культури Закарпаття: Малий енциклопедичний словник. Ужгород, 1999. С. 103–104.

¹²² Шкляр В. Заячий костел: роман. Харків: Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2024. С. 108.

¹²³ Волошин А.І. Вибрані твори / упорядкування, вступна стаття та примітки О.В. Мишанича. Ужгород: ВАТ «Видавництво «Закарпаття», 2002. С. 426.

¹²⁴ Там само. С. 417.

¹²⁵ Там само. С. 418.

¹²⁶ Там само. С. 438.

додержуватися головний закон християнства: любов і милосердя»¹²⁷. Невідомо, якого походження ім'я князя. У переліку слов'янських особових імен українців (Історико-етимологічний словник П. Чучки, 2011) ми не знайшли його. Можемо тільки припустити, що назва могла походити від сербсько-хорватського або болгарського імені *Лаба* або *Лабо* чи від карпатоукраїнського апелятива *лаба* – 'нога людини або тварини'¹²⁸. Але запрошується й інша версія: в основі назви є особове ім'я *Бор*. «Ім'я становить наслідок апокопування котрогось із давньослов'янських віддієслівних двоосновних імен зразка *Борислав*, *Боримир*... або афери́зи імен зразка *Далибор*, *Близбор*, *Станибор*, *Хвалибор*»¹²⁹. П. Чучка фіксує також ім'я *Борець*, яке «з'явилося як українське усічено-суфіксальне утворення з демінутивним суфіксом – ець від котрогось із двоосновних імен зразка *Боривой*, *Борислав* чи імен зразка *Мьстиборь* *Ратиборь*, *Самборь*, у яких основа *-борь* виражала значення *боротьба*, *боротися*»¹³⁰. Тому можемо стверджувати, що доантропонімна семантика імені розкривається в тексті, адже князь Лаборець веде *боротьбу* проти угорських племен за християнську віру: «Союз з половцями означав би нашу слабкість і віддав би наш добрий нарід під панство поган. Такої зради наша християнська гідність не дозволяє. Ми повинні *обороняти* нашу *границю* під самим *Доброчином*»¹³¹. Загибель князя Лаборця – сумна подія, але це одночасно й тема, яка оспівана в нашому фольклорі, і яка пов'язана з давнім героїчним минулим. Як писав М. Матола: «Тут в надрах корінь древнього села, Де Лаборець мадярами побитий»¹³². Вимальовується символічний образ переможеного, але гідного наслідування героя.

Дохристиянські імена мають також інші князі: *Золан* – князь болгар, *Святоплук* – князь словенів, *Томислав* – князь хорватів. Ім'я воєводи *Драгутин* походить від сербського імені Драгутин, що утворилося від базового імені Драг, «в основу якого закладено праслов'янський прикметник *dorg* 'дорогий, милий, любий'¹³³. Воєвода саболчський має ім'я *Володимир*.

Усі інші персонажі мають традиційні християнські імена: княгиня *Марія* (ім'я Божої Матері), княжа донька *Віра* ('правдива', 'віра',

¹²⁷ Там само. С. 445.

¹²⁸ Чучка П. Прізвища закарпатських українців: Історико-етимологічний словник. Львів: Світ, 2005. С. 322.

¹²⁹ Чучка П.П. Слов'янські особові імена українців: історико-етимологічний словник. Ужгород: Ліра, 2011. С. 72.

¹³⁰ Там само. С. 72–73.

¹³¹ Волошин А.І. Вибрані твори. С. 428.

¹³² Матола М. Дозоване повітря: Поезії. Ужгород: «Карпати», 2002. С. 58.

¹³³ Чучка П.П. Слов'янські особові імена українців: історико-етимологічний словник. С. 172–174.

‘довір’я’¹³⁴), отець *Василь*, воєвода земплинський *Петро*, стрілець *Данило*. Деякі стрільці мають і відповідні прізвиська, які утворилися від місцевих апелятивів, що вказують на їх заняття: *Петро Коваль*, *Василь Труба*. Пан *Дунайський* сам пояснює походження свого імені: «*Я русин з Доброчина, родом з Николаєва, при нижнім току Дуная, тому й назвали мене Дунайським*»¹³⁵. Як бачимо, назви героїв не відрізняються від найменувань, що побутували в IX ст. на всіх теренах Русі. Первісне значення імені земплинського воєводи *Петра* (Петро – ‘скеля’, ‘камін’¹³⁶) спрацьовує в тексті. Воєвода твердий у своїх переконаннях, вірний князю та народній ідеї: «*А то я кажу, що важніша є духовна оборона, як тіло людське без душі мертво, так і життя народу лиш тоді може називатися людським, коли керується вищими ідеями, які є духом тіла народу*»¹³⁷. Саме Петра бачить своїм наслідником князь *Лаборець*. Воєвода, як апостол *Петро*, вважає, що «*треба дивитися на все під кутом Божого провидіння. ...Сила народу не в зброях, але в душевних скарбах*»¹³⁸. Він вірить, що призначення русинів – обороняти лад і здобутки культури. Отець *Василь* (Василь – ‘царський’, ‘царственный’¹³⁹) – добрий і щирый духівник. Він закликає «*зробити наших стрільців апостолами християнської правди*»¹⁴⁰. Ці персонажі – носії християнської віри. У їхньому мовленні, як і в мовленні князя та княгині, ми зафіксували цілу низку теонімів (власні назви богів). Найчастіше використано ім’я *Ісуса Христа*. Зазвичай теоніми належать до ономастичної периферії художнього тексту, але Бог – творець світу, носій добра, щастя та справедливості, тому Він є центральною постаттю для християн. Проблема релігійної ономастики присвятили свої дослідження Т. Вільчинська, О. Слоньовська, Н. Павлюк, Г. Тимошик, Ю. Попойлик, П. Мацьків, Н. Колесник та ін. Т. Гриценко зазначає: «До власних назв, які використано для підкреслення високих позитивних якостей людини, її моральності, належать Бог, Христос, Ісус Христос»¹⁴¹. Персонажі повісті А. Волошина – люди побожні, тому звертаються за допомогою до *Бога*, *Сина Божого*, *Отця*, *Христа*, *Господа*, *доброго Бога*, *небесного Бога*, *Пана Бога*, *Всевишнього*, *Божої Матері* («Не досить

¹³⁴ Там само. С. 378.

¹³⁵ Волошин А.І. Вибрані твори. С. 441.

¹³⁶ Трійняк І.І. Словник українських імен. Київ: Довіра, 2005. С. 292.

¹³⁷ Волошин А.І. Вибрані твори. С. 429.

¹³⁸ Там само. С. 404.

¹³⁹ Трійняк І.І. Словник українських імен. С. 60.

¹⁴⁰ Волошин А.І. Вибрані твори. С. 431.

¹⁴¹ Гриценко Т. Ономастична периферія художнього прозового твору. Український діалектологічний збірник: Книга 3. Пам’яті Тетяни Назарової. Київ: Довіра, 1997. С. 273.

лиш говорити, але треба й доказати правду, а християнську правду доказав сам Бог, сам Син Божий Ісус Христос своїми чудами, пророцтвом, своєю наукою, цілим своїм життям і своїм світлим Воскресінням»¹⁴²; «Добрий Боже, будь милосердний для нас! Захорони наш нарід і його батька князя! Верни мені мою нещасну доньку! Отче наш... хорони від лукавих! Хорони нас!»¹⁴³. Н. Колесник, досліджуючи християнські назви у фольклорі, пише: «Дослідники відзначають як одну з особливостей християнської теонімії – багатойменність персонажа, що зумовлене, по-перше, давньою традицією табуйовувати імена Бога; по-друге, завданням кожного з онімів називати лише один аспект діяльності, лише одну із властивостей чи якостей Бога, вербалізовувати певні змістові, ціннісні параметри його характеристик»¹⁴⁴. Як не дивно, але ці форми звертання до Бога такі ж актуальні й сьогодні, коли ми живемо у ХХІ столітті, а люди просять захисту від ворогів зі сходу. У традиційних висловах героїв обов'язково присутнім є онім *Бог*: слово Боже, закон Божий, храм Божий, Служба Божа, провидіння Боже, дар Божий, правда Божа, ласка Божа, доброта Божа, кара Божа, наука Христова («Закон Божий – це велика благодать; це світло, яке вказує правильну дорогу»¹⁴⁵; «Хто покірно просить, тому подасться поміч до розуміння Божої правди»¹⁴⁶; «О, дійсно надія – це великий дар Божий»¹⁴⁷; «Тому вірю, що Божа доброта все оберне на добре й може бути, що вони стануться апостолами правди там, де воно найбільше потрібне»¹⁴⁸. Є в п'єсі назва Перун – найменування головного бога дохристиянського періоду («...бо ж і наші предки кланялися Перунові, богові дощу й вітрів»¹⁴⁹. Інші найменування богів язичницької доби відсутні.

У п'єсах «Маруся Верховинка» та «Без Бога ні до порога» події відбуваються на початку ХХ століття. Але верховинський люд так само шанує Бога, просить допомоги для себе і краю від тих самих ворогів, що й тисячу років тому. Не змінилися мовні засоби репрезентації найменувань Бога, не змінився також антропонімний склад. Назви для своїх героїв А. Волошин запозичає з реальної

¹⁴² Волошин А.І. Вибрані твори. С. 419.

¹⁴³ Там само. С. 445.

¹⁴⁴ Колесник Н.С. Онимія української народної пісні: монографія. Чернівці: Технодрук, 2017. С. 138.

¹⁴⁵ Волошин А.І. Вибрані твори. С. 419.

¹⁴⁶ Там само.

¹⁴⁷ Там само. С. 437.

¹⁴⁸ Там само. С. 439.

¹⁴⁹ Там само. С. 423.

антропонімії. На перший погляд видається, що їм притаманна лише номінативна функція. Та насправді письменник активно використовує внутрішню форму імен та прізвищ, семантику їхньої твірної основи. Автор активізує первинне значення власної назви, конотативний компонент значення виступає на перший план.

Літературно-художній антропонім *Маруся Верховинка* з п'єси «Маруся Верховинка» привертає увагу тим, що автор поєднав розмовне найпоширеніше ім'я Маруся з прізвиськом, яке вказує на територіальне походження героїні. Ім'я *Маруся* оспіване в піснях і легендах українців і стало іменем-символом, характеристичний та оцінний потенціал якого вже сформованим запозичується з давніших літературних творів. Такі імена-символи, як зазначав Л. Белей, є «похідними одиницями, мають стале, закріплене онімне значення, що ґрунтується на характеристично-експресивному потенціалі твірного, первинного літературно-художнього антропоніма»¹⁵⁰.

Перлина українського епосу – дума «Маруся Богуславка» зачаровувала багатьох. Це ім'я неодноразово для своїх героїнь вибирали українські письменники. Воно ставало назвою багатьох творів: повість «Маруся» Григорія Квітки-Основ'яненка, історична драма «Маруся Богуславка» Нечуя-Левицького, роман «Маруся Богуславка» Івана Багряного, п'єса «Маруся Верховинка» Августина Волошина, історичний роман у віршах «Маруся Чурай» Ліни Костенко, роман «Маруся» Василя Шкляра. Розмовний варіант Маруся, як бачимо, широко використовувався на всій території, де проживали українці.

Ім'я Марія в словнику українських імен І. Трійняка, крім значення 'гірка', 'яка чинить опір', тобто непокірна, має ще й інше – 'вперта'¹⁵¹. З тексту дізнаємося, що вона насправді і непокірна, і вперта. «Гострий розум та весела вдача і роблять Марусю Верховинку схожою на Наталку Полтавку»¹⁵². Маруся протиставляється корчмареві Гершку та писареві Вернеру, які хочуть заснувати в селі «панську» школу, де б учили дітей «образованным языком». Молода вчителька чинить їм опір: *«Тепер ви хочете поробити з нас москалів, завівши тут панську школу... А завтра ци пізніше кого з нас маєте зробити – поляків чи німців? ... Але ми не гандлярі, й нам того не потрібно: ми сини великого народу, й довіка будемо ними, хоч би ви тут десять шкіл мадярських*

¹⁵⁰ Белей Л.О. Функціонально-стилістичні можливості української літературно-художньої антропонімії XIX–XX ст. Ужгород: Патент, 1995. С. 86.

¹⁵¹ Трійняк І.І. Названа праця. С. 212.

¹⁵² Ребрик Н.Й. Названа праця. С. 79.

*ци москальських, ци інших поставили!»*¹⁵³. Героїню не вдається приборкати ні Вернерові, ні спровокувати Гершкові: вона справді непокірна і вперта. Вернер визнає, що Маруся розумна і нікому не дасть себе образити. Корчмар Гершко справедливо зазначає: «...я її добре знаю: коли раз дашто сказала – як одрубала»¹⁵⁴. У п'єсі тільки писар Вернер називає Марусю Марія Пйотровна, підлаштовуючись під російську, чим тільки дратує її.

Значний характеристичний потенціал закладений і в прізвиську *Верховинка*, що має топонімне походження. Цікавим залишається факт, що п'єсу А. Волошин підписав псевдонімом Андрій Верховинський. У цій назві відчитується натяк на місце проживання чи походження, йому імпонувало саме таке найменування. Відомо, що за місцем проживання часто називали літературних героїв: Маруся Богуславка, Наталка Полтавка, а поетеса Марія Ленерт вибрала собі псевдонім Марійка Підгірянка. Як бачимо, розмовний варіант імені та псевдонім підлаштовані під місцеве проживання. І Підгірянка, і Верховинка асоціюються з місцевістю: гора, верховина, значить – свої, правдиві. Дівчина Маруся Тисовська з таким «впертим» іменем – уродженка Верховини. Виходить гарне поєднання: Маруся (непокірна), Петрівна (скеля) і Верховинка – непокірна скеля Верховини. Михайло Русин гордиться землячкою і її позицією: *«Треба, паночку, знати панну Марусю... Це вам не Марійка ци якась Гафійка, – це наша славна Маруся – верховинка...»*¹⁵⁵; *«Ну, але Маруся, – то правдива верховинка! Не дасть на правду наплювати!»*¹⁵⁶. Для Михайла вона не просто Маруся, вона – верховинка наша: *«Та хоть прославляймо нашу Верховину, що родить нам таких славних та завзятих Марусь, як панна Тисовська»*¹⁵⁷. У нього навіть форма звертання місцева: Марусьо, моя люба панночко. Саме в уста Михайла Русина автор укладає розуміння того, що Маруся своя, вона знає проблеми верховинського люду, є національно свідомою. Маруся переймається розвитком освіти, вона згуртовує молодь, наказує зло. О. Мишанич справедливо зазначає: «Актуальні проблеми культурно-національного життя, вихоплені з живого побуту, реальні сільські типи, захоплюючий сюжет, стрімка дія, привабливий образ життєактивної і національно свідомої Марусі

¹⁵³ Волошин А.І. Вибрані твори. С. 300–301.

¹⁵⁴ Там само. С. 304.

¹⁵⁵ Там само. С. 317.

¹⁵⁶ Там само. С. 326.

¹⁵⁷ Там само. С. 328.

Верховинки – все це дає підстави оцінити п'єсу А. Волошина позитивно як вдалу спробу показу зі сцени цілого вузла суперечностей, що, на думку автора, розв'язуються досить легко, завдяки розуму й активності героїні»¹⁵⁸.

Не можна оминати доонімне значення прізвища *Тисовська*. Воно теж промовляє. В основі прізвища може бути гідронім Тиса, або назва хвойного дерева тис. Як ми знаємо, ріка Тиса тече на Закарпатті, дерево тис покриває гори Карпати. Це все має стосунок до території, де живе носій прізвища, виходить, що в прізвищі Тисовський закладена територіальна (регіональна) ознака. Хоча ми не можемо заперечувати того, що прототипом Марусі могли бути реальні особи. Наприклад, Марія Кедюлич-Химинець, життєвим кредо якої було: Бог і Україна. Дівчина працювала в жіночому відділі Карпатської Січі в Хусті, була організаційним референтом і заступником команданта Тисовської¹⁵⁹. Стефанія Тисовська – організатор і керівник Жіночої Січі в Карпатській Україні, до складу якої масово вступали закарпатські жінки. Вони організовували художні вечори та вистави, розповсюджували українську літературу, допомагали незаможним закарпатським родинам¹⁶⁰. Можемо припустити, що А. Волошин змалював збірний образ Марусі Верховинки, а назву утворив від імені Химинець (Марія) та прізвища Тисовської. Псевдонім Верховинка тільки об'єднав ці постаті: закарпатку та галичанку. Відомо, що верховина – термін на означення гірської області, зокрема Карпатської, заселеної українцями. Територія, як бачимо, спільна. Літературно-художній антропонім Маруся Верховинка став символом українства Карпат. Відомо, що Гренджа-Донський також любив використовувати цей топонім: поема «Олена Верховинка», роман «Сини Верховини», драматична поема «Верховина». О. Чижмар справедливо зазначає, що «літературно-художня антропонімія стає одним із найважливіших засобів вираження ідеї соборності, єднання українців Закарпаття, Галичини та Наддніпрянщини»¹⁶¹. Саме в художніх текстах, як зазначав М. Торчинський, «формується і

¹⁵⁸ Мишанич О. Августин Волошин як літератор. *Карпатська Україна і Августин Волошин*. Матеріали міжнародної наукової конференції «Карпатська Україна – пролог відродження української держави» (Ужгород, 11–12 березня 1994 року). Ужгород: МПП «Гражда», 1995. С. 250.

¹⁵⁹ Худанич В. Марія Кедюлич-Химинець. *Карпатська Україна: Документи і матеріали. Хроніка подій. Персоналії*. У двох томах. Том 2. *Карпатська Україна: Хроніка подій. Персоналії*. Ужгород: ПРАТ «Видавництво «Закарпаття», 2010. С. 319.

¹⁶⁰ Федака С. Стефанія Тисовська. *Документи і матеріали. Хроніка подій. Персоналії*. У двох томах. Том 2. *Карпатська Україна: Хроніка подій. Персоналії*. Ужгород: ПРАТ «Видавництво «Закарпаття», 2010. С. 512.

¹⁶¹ Чижмар О. М. Загальнонаціональне та регіональне в закарпатоукраїнській літературно-художній антропонімії XIX–XX століть: монографія. Ужгород: Видавництво «Карпатська Вежа», 2018. С. 31.

розвивається словник української мови, народжується символічне значення лексем, усталюються асоціативні зв'язки слів, характерні для мовно-національної свідомості»¹⁶².

Привертає увагу літературно-художній антропонім *Михайло Русин*. Прізвище героя етнонімного походження, воно є збірною назвою русинів-українців. За історико-етимологічним словником П. Чучки дізнаємося, що угорці так називали всіх «карпатських українців». Крім цього, пише П. Чучка, прізвище походить від «етноніма русин, завдяки якому європейці Середньовіччя протиставляли східних слов'ян варягам. У новіші часи, зокрема і в період стабілізації прізвищ, автохтонні закарпатці (долиняни) етнонімом русин прозивали пришельців із Гал, тобто власне бойків і гуцулів»¹⁶³. А. Волошин вдало поєднав ім'я Михайло («рівний богів») ¹⁶⁴ з етнонімом *русин*. Гершко боїться Михайла, бо він критикує його, один із селян каже: «*Михайла Русина Бог несе*». Михайло Русин гордий, мудрий, веселий, але самотній. Гершко називає його приблудою, Петрівський – небесним птахом, Маруся – сумлінням чистим, веселою, гарною людиною, хоч сам герой вважає, що він є перекотиполем. Контекст п'єси допомагає додатково емоційно оцінити носія літературно-художнього антропоніма.

Позитивною етимологією наділені літературно-художні антропоніми, що називають простих селян: *Микола Мудрий*, *Павло Горняк*, *Федор Петрович*. Це звичайні люди, неграмотні, їх легко обдурити, напоївши, але вони віруючі, добрі. Імена героїв є християнськими, належать до української антропосистеми. Прізвища мають характеристичний потенціал. Уособленням негативу в п'єсі є писар Вернер, який насміхається над мовою селян, та корчмар Гершко, який споює та затагує в тенети безвиході простий люд. Протистояння відчувається навіть у найменуваннях героїв: антропоніми Вернер і Гершко не притаманні українській антропосистемі, тому вони є чужими. Персонаж Вернер вміє пристосовуватися до обставин, тому Маруся йому нагадує, що недавно він був Пішта-бачі, бо служив угорцям, а тепер – Степан Вернер, бо служить москалям, хоча сам є німцем.

¹⁶² Торчинський М.М. Структура онімного простору української мови. Ч. II. Функціонування власних назв: монографія. Хмельницький: ХНУ, 2009. 374 с.

Трійняк І.І. Названа праця. С. 34.

¹⁶³ Чучка П. Прізвища закарпатських українців: Історико-етимологічний словник. С. 494.

¹⁶⁴ Трійняк І.І. Названа праця. С. 236.

«Августин Волошин був справжнім патріотом Карпатського краю, і в художніх текстах пропагував-оспілював почуття любові до батьківщини, народу, окремої людини. Але саме ідеї християнства стали провідними в більшості драматичних творів Волошина»¹⁶⁵.

Герої п'єси «Без Бога ні до порога» мають також традиційні імена: *Анна, Василь, Іван, Михайло, Олена, Петро*. О. Ігнатович зазначає: «Характери дійових осіб і їхнє значення в п'єсі «прив'язані» до прізвищ, які, у свою чергу, започатковані Святим Письмом: Павловичі і Петровичі – добрі селяни, котрі беруть участь у розбудові села (прізвища утворені від імен Павло і Петро, якими були названі апостоли, що від них зародилася віра у Римі)»¹⁶⁶.

А. Волошин добре розумів вагомість власних назв, підносячи їх до рівня символів, узагальнень. Майже всі літературно-художні антропоніми є промовистими, у п'єсі розкривається їхнє первісне значення. Проаналізуємо деякі з них. *Олена* є позитивним героєм п'єси. Вона чиста душею, світла думками і глибоко віруюча. Тільки така дівчина зі світлим іменем могла проповідувати релігійні істини: «*Все діло в ласці Божій: Господь покарає, Господь і вознесе всякого, хто звернеться до нього*»¹⁶⁷. За словником імен І. Трійняка дізнаємося, що ім'я Олена в перекладі з грецької мови означає 'світло', 'сяйво', 'полум'я смолоскипа' – 'світла, осяйна'¹⁶⁸. «Світло» п'єси, або її ідейне наповнення, струменить від образу Олени»¹⁶⁹. Вона вихована так, що розуміє: центром всього є Бог («*На першій місці в чоловіка мусить бути Бог, а тоді все інше. Тільки тоді чоловік не зіб'ється з правдивої дороги в житті*»¹⁷⁰). О. Ігнатович зазначає, що образ Олени «окреслений символічним іменем», вона дотримується заповідей Божих, «постає своєрідним провідником між поколінням батьків і дітей, між чесною родиною і братом, між простолюдом і вчителем»¹⁷¹. Дівчина вміє дарувати це світло іншим, бо сама живе вірою в Бога, а віра «дає шлях людині до висвітлення душі». Як бачимо, первісне значення імені спрацьовує в тексті. Провідною ідеєю п'єси є релігійно-моралізаторська, а носієм цієї ідеї є Олена¹⁷².

¹⁶⁵ Ребрик Н.Й. Названа праця. С. 86.

¹⁶⁶ Ігнатович О. П'єса Августина Волошина «Без Бога ні до порога»: християнські цінності у вимірах часу. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*. Збірник наукових праць. Випуск 23 / Відп. ред. І.В. Сабадош. Ужгород, 2018. С. 145.

¹⁶⁷ Волошин А.І. Вибрані твори. С. 369.

¹⁶⁸ Трійняк І.І. Названа праця. С. 265.

¹⁶⁹ Ігнатович О. Названа праця. С. 145.

¹⁷⁰ Волошин А.І. Вибрані твори. С. 355.

¹⁷¹ Ігнатович О. Названа праця. С. 145.

¹⁷² Мишанич О. Августин Волошин як літератор. С. 251.

Петро – брат Олени, впертий, непохитний, твердий, як камінь. За словником імен І. Трійняка знаємо, що це ім'я в перекладі з грецької мови означає 'скеля', 'камінь'¹⁷³. Але впертість його проявляється в тому, що за своєю вченістю, він забув про душу, про Бога. Сестра Олена каже про нього: «...нема правдивої вченості без побожності. Добра мало з того, пане корчмарю, такі люде тільки про себе дбають, бо їх серце каменіє без Бога»¹⁷⁴. Але саме Олені вдається розм'якшити затверділу душу брата, повернути до Бога. Сестра Олена зуміла переконати брата не їхати до великого міста, він уник автомобільної катастрофи, став кооператором, повернувся до Бога. Петро вдячний Олені, адже вона об'єднала серця Анни і його «в однім погляді на світ, людей і життя, одною теплотою побожних почувань», вірою в Бога. Має рацію О. Ігнатович, коли порівнює героя з апостолом Петром: «Син Павловичів Петро – його вчинки і фінальний вибір корелюють зі зрадою апостола Петра, котрий тричі відрікся від Христа, а потім став «наріжним каменем», на якому постала нова церква»¹⁷⁵.

Анна – наречена Петра, яка любов'ю і прощенням повертає його, належить до плеяди тих жінок, чийі імена промовляють. Ім'я Анна з давньоєврейської означає 'лагідна', 'милосердна', 'мила'¹⁷⁶. Саме такою постає героїня перед читачем: доброю, вірною, мудрою, сповненою вірою в Бога. Анна зуміла знайти сили простити Петра, великою любов'ю і ласкою Божою повернути його («*А ти, дорога Аннюсю, будь певна, що я зостануся вірним до тебе й вірю, що Бог мені в тому допоможе*»¹⁷⁷).

Мати Олени та Петра – *Гафія*, добра жінка-християнка. Вона сподівається на Бога і вірить у силу громади: «*Авже ж, що без Бога ні до порога, а громада – великий чоловік*»¹⁷⁸. Доброта її проявляється в ставленні до рідних, до односельчан, вона вміє прощати. Не випадково первісне значення її імені – 'добра', 'гарна'¹⁷⁹.

Апелятив *світлий* лежить в основі прізвища вчителя *Світлуна*, який під впливом світлої душі Олени повернувся до заповітів предків. Олена постійно виправляла життєві помилки Світлуна, випромінювала світло, тепло, любов, а він тягнувся до неї: «*Під впливом отих ваших уваг і вашого прикладу особистого я відминився*

¹⁷³ Трійняк І.І. Названа праця. С. 292.

¹⁷⁴ Волошин А.І. Вибрані твори. С. 334.

¹⁷⁵ Ігнатович О. Названа праця. С. 145.

¹⁷⁶ Трійняк І.І. Названа праця. С. 81.

¹⁷⁷ Волошин А.І. Вибрані твори. С. 371.

¹⁷⁸ Там само. С. 345.

¹⁷⁹ Трійняк І.І. Названа праця. С. 20.

душею й серцем, воскресивши в них заложену ще в дитинстві моїми батьками (най з Богом спочивають!) побожність і свідомість того, що все – від Бога, що без Бога ні до порога. В цій вірі я почав вести й веду своє життя й шкільну працю та громадську працю»¹⁸⁰. Цікавим, на наш погляд, є поєднання імені та прізвища героя: *Іван Світлун*. Ім'я Іван у перекладі з давньоєврейської мови означає 'божа благодать', 'божа милість'¹⁸¹. У буквальному розумінні літературно-художній антропонім Світлун Іван розшифровується як «світла Божа благодать».

Фігурують у цій п'есі найменування сільських п'яниць *Софилканич* і *Мудранинець*. Софилканич вміє гарно говорити, гарно брехати. Говорить – як на сопілці грає (Софилканич – від «заст. апел 'софілка' – 'сопілка', 'трубочка', а в перен. зн. цофілки – 'тонкі ноги'»¹⁸². А Мудранинець лиш підтакує, мудро киваючи головою. Це прізвище могло утворитися від антропоніма Мудрий або від бойківського апелятива мудрак – 'мудрагель', 'хитрун'¹⁸³. Прізвища мають регіональні особливості, але поширені на заході України. Оці «запіяки і безхарактерники» наворачтаються на «путь правди і добра, побожного життя»¹⁸⁴. Обидва персонажі щиро каються у вчиненні гріха, прозрівають. Серед єврейських власних назв виділяється найменування хитрого корчмаря Іцька Ціперовича, який, як павук, облутував простих селян залежністю від оковитої.

Як бачимо, літературно-художні антропоніми п'єс А. Волошина відповідають реаліям зображуваного періоду. Вони привертають увагу своєю формою та внутрішнім змістовим наповненням. У назвах героїв письменник заклав важливу інформацію, яка знаходиться в доантропонімній семантиці, розкривається завдяки авторській характеристиці та увиразнюється базовими конотаціями. Невичерпним джерелом для творення літературно-художніх антропонімів є традиційна карпатоукраїнська антропонімія. Назви літературних героїв допомагають у створенні образів та характерів, виконують різні функції, викликають емоції в читача та вказують на авторське ставлення.

¹⁸⁰ Волошин А.І. Вибрані твори. С. 370.

¹⁸¹ Трійняк І.І. Названа праця. С. 61.

¹⁸² Чучка П. Прізвища закарпатських українців: Історико-етимологічний словник. С. 259.

¹⁸³ Там само. С. 401.

¹⁸⁴ Волошин А.І. Вибрані твори. С. 368.

На чолі «Просвіти» і «Учительської Громади»

Відродження й розбудова незалежної Української держави супроводжувалося зняттям «табу» з цілої низки проблем нашої історії. І швидко з'ясувалося, що існує чимало «білих плям», які необхідно заповнити. До них слід зарахувати, зокрема, діяльність товариства «Просвіта» на Закарпатті. Одним із перших, хто у своїх виступах і статтях намагався висвітлити історію виникнення і діяльності цього товариства, був один з його головних засновників Августин Волошин. 17 жовтня 1937 р. на черговому з'їзді «Просвіти» в Ужгороді А. Волошин говорив, що «за перше наше завдання уважали ми оснувати товариство, яке би... розширяло культуру та національну свідомість нашого народу»¹⁸⁵. На основі конкретних фактів Волошин доводив той значний внесок і роль «Просвіти» в культурно-освітньому житті наших країн. Історична правда вимагає констатувати і той факт, що вже тоді існувала прямо протилежна оцінка діяльності «Просвіти». Наприклад, секретар крайкому КПЧ О. Борканюк писав: «Просвіта» є фашистська організація, через яку українська буржуазія заносить свою фашистську політику до трудящих мас. Під час підготовки до просвітнянського з'їзду орган закарпатських комуністів газета «Карпатська правда» застерігала трудящих краю, що в Ужгороді «готовиться з'їзд українських фашистів»¹⁸⁶.

Багаторічне панування однопартійної системи в СРСР призвело до того, що така оцінка надовго була взята на озброєння радянською історіографією. Заперечуючи позитивну роль «Просвіти», деякі автори свідомо перекидали факти. Один із них твердив, що «не маючи за собою будь-яких обґрунтованих засад... угруповання типу «Просвіти»... часто-густо існували недовго, розпадалися і сходили з політичної арени так само швидко, як і з'являлись». Таке твердження зовсім не відповідає дійсності, бо виникнувши в 1920 р., «Просвіта» активно діяла до березня 1939 р., коли в нашому краї встановився режим гортіївської диктатури. Інший автор доводив, що саме через клерикальну націоналістичну «Просвіту» духовні отці намагалися «підняти» українство, суть якого зводилася до «самостійної соборної України». Складається враження, що без дописування до «Просвіти» слів «клерикальна» чи «націоналістична» взагалі не можна було

¹⁸⁵ Волошин А. Заснування і розвиток «Просвіти». *Просвіта*. 1991. № 1.

¹⁸⁶ Турияница В., Делеган В. Діяльність «Просвіти» на Закарпатті в оцінці дослідників повоєнного часу. *Матеріали наукової конференції*. Ужгород, 1992. С. 265–268.

обійтися. І як не погодитися з М. Болдижаром, який відверто визнав, що «не допускалися ніякі інші барви, навіть півтони». Усе мало зображуватися винятково чорною фарбою.

Як виникла «Просвіта», одним із ініціаторів заснування якої на Закарпатті, як свідчать джерела, був у кінці 1919 р. Августин Волошин? Сам Волошин згодом пригадував, як «нарід, що зібрався на перші загальні збори 29 квітня 1920 р. на 8-му годину рана в кафедральнім храмі на Службі Божій, потім рушив до жупанату, де мали відбуватися установчі збори. Але тоді не вдалося їх провести, бо около 20 напоєних людей, які під час Служби Божої заняли перші місця в залі жупанату і коли зачав говорити д-р. Ю. Брацкайко, скоро накинулися на нього наємники, перебивали бесіду, кричали, свистіли, ще й крісла поламали. Комендант військової управи наказав розпустити збори»¹⁸⁷.

Друга спроба принесла успіх. 9 травня 1920 р. товариство було засноване. Цього дня на загальних зборах «Просвіти» в Ужгороді було затверджено статут товариства, обрано його правління. Його головою став Юлій Брацкайко, заступником голови – Августин Волошин. Сам факт заснування «Просвіти» ще не свідчив про вирішення всіх проблем. Потрібна була посиленна і систематична робота. А. Волошин закликав: «Задач маємо много. Нараз много недостатков треба виповнити. Двигнути культуру, вирвати народ із господарського занепаду,.. підняти національну гордість і свідомість... В народі є сильна наклонність до науки, до освіти. Понесім в кожне село світло народної культури, подпоруйме школи, організујме читальні, хори, театральні кружки, кооперативи. Все то потребує од нас много праці, повної самопосвяти. Вже виходить із шкіл молодіж, повна ідеями й любов'ю до свого народу. Втягајме її до народної праці, най розносить своє знання й свою одушевленість во всі кути нашого краю»¹⁸⁸.

Цікаві думки висловив А. Волошин про те, що повинна являти собою читальня «Просвіти». 30 червня 1922 р. він прочитав реферат на черговому з'їзді товариства на тему: «Яка праця чекає нас для поднесення освіти серед населення?». Волошин просив так поставити роботу читалень, щоб з них прості люди могли взяти якнайбільше користі. «Не доста, чтобы лиш для читання газет й книжок сходилися

¹⁸⁷ Волошин А. Заснування і розвиток «Просвіти». *Просвіта*. 1991. № 1.

¹⁸⁸ Волошин А. Промова з нагоди 10-літнього ювілею прилучення Підкарпатської Руси до Чехословацької Республіки. *Свобода*. 1929. 18 липня.

там члени. Головное є то, чтобы читальня была центром громадського життя і чтобы подавала ініціативу для кожного потрібного народного, культурного чи економічного руху»¹⁸⁹. Борець проти алкоголізму і розпутства, А. Волошин вважав, що «читальня повинна заступити торговлицю і корчму, чтобы не мав тот селянин потреби ходити в «товариство нечестивих»¹⁹⁰. Досвідчений педагог, яким був А. Волошин, не підмінював школу читальнею, але був переконаний, що вона має доповнювати роботу церкви і школи. Важливою була його порада, щоб читальня була «безпартійним містом обговорення громадських, господарських і всяких інших справ»¹⁹¹. Численні документи свідчать про те, що читальні засновували переважно представники вчительства. І це закономірно. Але було чимало випадків, коли самі селяни були засновниками читалень. Саме цього бажав Волошин: «Як основати читальню?... Найліпше если читальню сотворять самі селяни, а ми середньо чи безпосередньо маємо їх лиш заохотити у тому. Не обіцяйте много, лиш то, что можемо дійсно ісповнити. Указувати на потребу и хосен самовиховання...»¹⁹².

Виступаючи на відкритті Народного дому «Просвіти» в Ужгороді в жовтні 1928 р. Августин Волошин сказав, що «сей народний дом має бути серцем дальшої культурної еволюції нашої, котра своїми органами розсилає кров народного життя, знанє самого себе, свого языка, своєї літератури, знанє народного генія, знань красот краю, знанє і любов до всего, что є наше, народне»¹⁹³.

Августин Волошин високо цинив участь жінок у культурно-освітньому житті краю. Виступаючи на жіночому конгресі 28 травня 1934 р., А. Волошин говорив, що «всегда, де жінки впливали на громадську думку, прийнято найкращі закони для оборони, проти п'янства, лихви, безморальності, проти розводів, для оборони молодших і слабших»¹⁹⁴.

Цікавими є публікації і виступ Августина Волошина на захист українського національного прапора. У 1930-х роках, коли почалися численні нападки на синьо-жовтий прапор, Волошин написав статтю «Наш прапор», у якій роз'яснив, що він має давню історію. Ці його думки, у яких відчувається сильний виховний ефект, не втратили

¹⁸⁹ Волошин А. Яка праця чекає нас для поднесення освіти серед населення? *Свобода*. 1922. 12 липня.

¹⁹⁰ Там само.

¹⁹¹ Там само.

¹⁹² Там само.

¹⁹³ Волошин А. Промова з нагоди отворення «Народного дому» в Ужгороді. *Свобода*. 1928. 11 жовтня.

¹⁹⁴ Волошин А. Жіноче питання. *Свобода*. 1934. 31 травня.

актуальності і тепер. «Наш синьо-жовтий прапор є символом наших найсвятіших ідей, наших найглибших засад і почувань, є нашою програмою. Барва синя, підносить нашу думку к ясному небу, у той Божий світ, де буває Отець всіх народів і пригадує нам вічний ідеал царства божого. А жовта барва розносить наші взори по наших золотим нивам, по нашій рідній землі, де жили наші предки і де жиємо днесь ми самі... Синя барва спрямовує наші серця і уми до ідеалу людського життя, а жовта фарба напоминає нас на наслідування ідеалів народних». У зв'язку з цим А. Волошин закликав: «Підносьте високо наш прапор... не позволіть ніколи щоби вороги зневажали його! Не забудьте, що вороги прапора суть ворогами самого народу»¹⁹⁵. У телеграмі, надісланій Августину Волошину з нагоди 60-ліття, активісти волівської (міжгірської – Авт.) «Просвіти» писали: «За синьо-жовтий прапор бажаємо ще многа літа дожити про радість нашого українського народу нашому отцю Августину Волошинови»¹⁹⁶.

Отже, Августин Волошин по-праву вважається першим просвітянином ХХ століття в Закарпатті. Зокрема, йому належить велика заслуга у вихованні просвітянських кадрів, залученні до роботи в структурах «Просвіти» учительства, налагодженні тісних взаємин закарпатської і галицької «Просвіти», а також насамперед в тому, що Товариство «Просвіта» стало масовою громадською організацією, яка охоплювала всі здорові сили українців краю і діяльність якої спрямовувалась на популяризацію української культури, збереження рідної мови, утвердження української національної свідомості серед закарпатців. Про це самі за себе говорять такі цифри: уже в 1923 р. було 4 філії і 80 читалень «Просвіти», які нараховували 4000 членів, у 1935 р. було вже 10 філій, 235 читалень з 16550 членами, а також діяли Народний дом «Просвіти» в Ужгороді з бібліотекою у 7000 книг і 5 народних домів по селах, а на 1937 р. організаційна структура Товариства «Просвіта» включала, крім центрального органу в Ужгороді, 13 філій і 234 читальні, 135 театральних гуртків, 94 хори, 44 спортивно-молодіжні організації, 12 духових оркестрів. Протягом 1920–1937 рр. товариство видало 150 художніх творів і науково-популярних книг для народу загальним накладом 450 тис. примірників. А. Волошин особисто доклав великих зусиль для видання 14 томів «Наукового збірника товариства «Просвіти» (1922–

¹⁹⁵ Волошин А. Наш прапор. *Свобода*. 1933. 27 липня.

¹⁹⁶ Августин Волошин. Два ювілеї. С. 220.

1938), де публікувалися, зокрема, історичні дослідження В. Гаджеги, Д. Дорошенка, В. Пачовського, І. Кондратовича, М. Лелекача, В. Бірчака та інших українських учених, які відіграли важливу роль у зміцненні української етнонаціональної орієнтації Закарпаття¹⁹⁷. До цього додамо, що «Просвіта» не одержувала жодної субсидії з боку чеських властей, а утримувалася своїми членами. Щоправда, у 1921 р. президент ЧСР Т. Масарик з особистих фондів виділив 150 тис. чехословацьких крон на заснування в Закарпатті українського театру, а в 1924 р. – 100 тис. крон на будівництво Народного дому «Просвіти» в Ужгороді. Загалом, двадцятирічне існування Товариства «Просвіта» в Закарпатті – приклад самопожертви її членів в ім'я освіти, науки і культури краю. Інакше ніж подвигом це назвати неможливо.

Вершиною діяльності закарпатської «Просвіти», як цілком справедливо наголошує О. Мишанич, став Всепросвітянський з'їзд, що відбувся в Ужгороді 17 жовтня 1937 р. Близько 30 тисяч просвітянських активістів з усіх сіл і містечок краю, які представляли 25 політичних партій (у тому числі впливову комуністичну), громадських організацій, редакцій періодичних видань виступили з «Маніфестом до українського народу Підкарпаття», у якому було здекларовано українську національну ідентичність населення Закарпаття і сформульовано його культурно-національні вимоги. Водночас цей важливий документ спростовує звинувачення українського руху в Закарпатті часів Чехословацької республіки в його нібито ірредентистському, протидержавному характері. У ньому чітко й недвозначно було проголошено: «Ми добровільно прилучилися до Чехословацької республіки, ми є вірними громадянами нашої демократичної держави, – але в мовних і культурних справах ми були й будемо частиною великого 50-мільйонного українського народу і цеї нашої народної та культурної єдності ніколи нізащо не зречемося...»¹⁹⁸. Під цим «Маніфестом» серед перших є і підпис А. Волошина, який представляв на з'їзді Першу Руську Народну Раду і Педагогічне товариство Підкарпатської Русі.

Августин Волошин, як вже зазначалося, добре усвідомлював, що поширення в народі освіти і культури неможливе без участі вчителя.

¹⁹⁷ Див.: Волошин А. Заснування і розвиток «Просвіти» *Просвіта*. 1991. № 1; Національне питання в Україні ХХ – початку ХХІ ст.: історичні нариси. К., 2012. С. 300; Зимомря М., Гомонай В., Вегеш М. Августин Волошин. Ужгород, 1995. С. 29; Ворон А., Заклинський Б. Президент Тома Масарик и наш народ. *Т. Масарик. 1850*. ІІІ. 1925. Видання товариства «Просвіта». Ужгород, 1925. С. 34.

¹⁹⁸ Цит. за: Мишанич О.В. Життя і творчість Августина Волошина. С. 12–14.

Закарпатські вчителі в 1921 р. були об'єднані в «Учительське Товарищество Подкарпатской Руси», яке поступово підпадало під вплив русофілів і наприкінці 1920-х років було центром антиукраїнства. Переконавшись у тому, що подальше співробітництво з товариством стає неможливим, А. Волошин засновує «Учительську Громаду». А. Штефан яскраво описав виникнення нової організації: «У травні 1929 р. «Учительське Товарищество» мало свій «С'езд» у залях Мадярського Касина (цікава обставина) в Ужгороді. Було там около 300 учителів – «карпаторосів» понад 200 і коло 100 «народовців». По кількох промовах забрав слово й А. Волошин. Він говорив про завдання учителя і звернув увагу на те, що за мадярських часів український народ не мав і не міг мати належного рівня освіти, бо в школах його вчили мовою, якої він не розумів. «Чому вимагають тепер деякі особи, щоб у школах завести знову таку мову, яку дитина не розуміє. Навіщо робити нам експерименти з т.зв. «общерусским языком?». Його в нас знають лише московські та декотрі українські емігранти, а з наших ніхто не говорить, ані не розуміє «помосковськи». Тут настав крик: «Ми не москалі, ми рускі!» Інші кричали: «Ми українці!». Коли втихло, з президії хтось заговорив: «Господин директор, благодарим за Вашу річ, но ми стоим за общерусский язык!» Ці слова викликали бурю крику і численні учителі повставали, щоб залишити залю. Волошин так само встав і при дверях крикнув: «Народовці! За мною! До «Просвіти»! Коло 50 учителів вийшли за Волошином, а за ними постійно ще виходили. У будинку «Просвіти», у великій залі Волошин сказав: «Продовжую свою промову. Видно, що з нашими «карпаторосами» співпраця ще неможлива. Ми мусимо їм показати, що народ з нами, и тоді вони прийдуть до нас. Ми мусимо створити свою народницьку організацію, в якій без «язикових вопросів» в користь народу будемо працювати. Прошу підрахувати присутніх». Відповідь – 78. «Прошу вибрати організаційний комітет, який приготує основуючі загальні збори і статут»¹⁹⁹.

Так виникла «Учительська Громада», почесним головою якої був А. Волошин (1930–1938). Кількість її членів постійно збільшувалась. Так, якщо в 1930 р. вона нараховувала всього 220 членів, то в 1938 р. – 1631. Організація спрямовувала свої зусилля на утвердження насамперед української національно-культурної соборності. Ось як

¹⁹⁹ Штефан А. Августин Волошин Президент Карпатської України. Спомини. С. 51–52.

про це писалося в книзі «Полемика з русофілами», виданій Учительською громадою в Ужгороді 1937 р.: «Ми, підкарпатські українці, політично лишаємось вірними громадянами ЧСР, але ніколи не перестали і не перестаємо проголошувати нашу культурно-національну і етнографічну єдність з цілим українським народом. Робимо це свідомо, бо знаємо, що інакше не зможемо врятувати своє національне я... Ясно, що півмільйонний народ на Підкарпатті не може сам витворити стільки культурних цінностей, щоб він міг серед культурніших інших народностей успішно боронити свою народність»²⁰⁰. Останній Конгрес «Учительської Громади» відбувся в липні 1938 р. А. Волошин закликав учителів до самоосвіти і самовідданості: «...Хоча наша організація є найбільшим товариством рідної інтелігенції, у нашій боротьбі більше значення має якість, ніж кількість, – тому закликаємо всіх до праці над собою».

Августин Волошин турбувався про українських дітей. За його ініціативи відкрито школи у Волівському окрузі (Колочаві-Горб, Прислопі, Синевирській Полянці). Уже наприкінці 1920 р. на Закарпатті працювало 475 початкових (народних) шкіл, у тому числі 321 з українською мовою навчання. У 1923 р. на Закарпатті діяли 532 школи. Із них 373 українські. Існували 14 українських горожанських шкіл, 4 гімназії (одна угорська), 3 учительські семінарії, одна торговельна академія, 2 українські торговельні школи.

Августин Волошин також був одним з організаторів і керівників «Педагогічного Товариства Підкарпатської Русі». У своєму виступі на II з'їзді цього товариства в 1926 р. А. Волошин переконував, що «наше товариство усилюється служити інтересам виховання нашої карпаторуської дитини. Задачею своєю постановило підпоровати так роботу правительства в ділі організації і ведення шкіл, як і родичів і саму дитину. Ми як робітники науки виховання своєю повинністю вважаємо: визволити дитину від всіх тих умов, серед котрих не міг би здорово розвинутися наш нинішній ідеал людини, і для того і хочемо переробити давню книжну школу на нову, діяльну, давню аристократичну на демократичну, школу формалізму на школу науково обосновану, на школу правди, на школу поправді практичну і руську. В нашій товаристві можуть родичі висловити свої погляди на роботу школи, один учитель може подати поради другому і так може ся витворити загальна картина цілої системи виховання і навчання,

²⁰⁰ За рідне слово. Полемика з русофілами. Частина перша. Передрук за виданням 1937 року. Ужгород, 1990. С. 75.

котра указує на ошибки існуючих шкіл і на потреби дальших...Принцип виховання в природнонароднім дусі потребує передовсім упознання самого себе, упознання рідного краю, упознання історії, землі, язика, літератури і потреб, упознання руської дитини»²⁰¹.

Про завдання Педагогічного Товариства А. Волошин також наголошував на III з'їзді, який відбувся 6 жовтня 1928 р.: «За нами лиш десять коротких років. Стоїме на початку культурного розвою. Але то сміло можемо твердити, що робота освідмлювання народу у нас почалася і розвиваєся. Маєме много несповнених надій і домагань. Але вже і сама тота обставина, що скарги наші публічно можемо підносити і обговорювати є доказом нашої свободи, є гарантією того, що інтенсивною нашою працею удасться нам побідити всі перепони нашого народного відродження. Наше П.Т-во основалося для того, щоби поширювало знанє виховання і знанє рідного краю, зв'язовало родину із школою, підпоровало школу, витворювало учебники і книги лектури, указовало на потребу основання нових шкіл. Днешня епоха і від школи вимагає більше і інтенсивнішої роботи. Круг виховання не скриваєся лиш за мурами школи, але має поширитися працею дальших чинників, помічників учителя». Августин Волошин вірив, що «наш народ путем просвіти встане із глибокого сну, піднесєся до ліпшого матеріального життя і так обезпечить собі кращу будучність»²⁰².

Наприкінці 1930-х років, у період існування Карпатської України, в усіх районах, де проживало українське населення, діяли українські школи. Усе це було доказом що українська ідея, українська мова перемогли. Августин Волошин відіграв у цьому значну роль. Це визнавали не лише українські педагоги, але й чеські чиновники. Ось, для прикладу, думка щирого прихильника народовецького напрямку, очільника Шкільного реферату (управління) в Ужгороді Йозефа Пешека: «Коли нині з радістю можемо дивитися на поступ в нашом школьництві, на скорее поширювання культури серед найширшої верстви руського народа под Карпатами, то в том велика доля заслуги лежить у Вас Вп. Пане Директоре... Ви служили тому народови не лиш в школі але й поза нею. В школі Ви виховали молоде покоління народних працівників, виховали в серцях будучих учителів почуття обовязку для свого народа учити єго родним єго словом, подносити

²⁰¹ Волошин А. Виступ на II з'їзді Педагогічного Товариства Підкарпатської Русі 8 травня 1926 р. *Августин Волошин. Твори.* С. 120–122.

²⁰² Волошин А. Перегляд історії шкільництва Підкарпатської Русі. *Августин Волошин. Твори.* С. 136.

єго економічно і вести до ліпшого благобита а поза школою старатися и о найменшого брата, подавали єму до рук перші основи руського письма своєю Азбукою и Читанкою, учили єго як має он жити и численними статями в «Науці» і «Місяцесловах», котрі стали наслід одиноким прибежищем печатаного народного слова»²⁰³.

Нарешті, неабияку роль відігравав Августин Волошин і в економічному відродженні Закарпаття, для добробуту народу якого він працював усе життя. Він розумів, що самостійність кожного народу залежить від економічно-господарської самостійності. Тому він був ініціатором створення, а почасти і керівником численних спілок, товариств, фабрик, сприяв створенню та роботі кооперативів, відокремлював існуючі від колишнього угорського кооперативного союзу, заснував «Крайовий Кооперативний Союз» (1920 р.), обирався його головою. Велика заслуга А. Волошина полягає також і в тому, що він у 1920 р. заснував «Підкарпатський банк», першу всенародну кредитну установу, яку очолював, а також багато інших економічних установ і підприємств: фабрику виливання дзвонів «Акорд», фабрику свічок «Геліос», керамічної фабрику «Керамос», фабрику сірників «Руські сірники», протипожежне страхове товариство «Бескид» в Ужгороді та інші. Ці підприємства і установи забезпечували роботою сотні працівників й службовців, що в тогочасних умовах безробіття в Закарпатті мало важливе значення.

Буремні 1918–1919 роки... Початок активної політичної діяльності

Августин Волошин – визначний культурно-освітній діяч Закарпаття кінця ХІХ і перших чотирьох десятиліть ХХ ст. – належав до впливових політиків краю, який протягом усього міжвоєнного періоду дотримувався прочехословацької орієнтації і, зокрема, з великою повагою ставився до першого президента Чехословацької республіки Томаша-Гаррига Масарика. Саме політична діяльність А. Волошина викликає найбільше дискусій серед дослідників. Утім, хоча й можна певною мірою погодитись, наприклад, із твердженням О. Мишанича й П. Чучки, що А. Волошин «чистою політикою займався мало»²⁰⁴, однак, хай там що, але він був причетний до всіх головних політичних подій в історії Закарпаття починаючи з 1918 р.,

²⁰³ Августин Волошин: два ювілеї. С. 23.

²⁰⁴ Мишанич О., Чучка П. Августин Волошин (1874–1945). *Августин Волошин*. Твори. С.11.

а з жовтня 1938 р. по березень 1939 р. був провідним політичним і державним діячем краю під час розбудови Карпато-Української держави.

Ще задовго до розвалу монархії Габсбургів, у 1915 р., як згадував Августин Штефан, він за дорученням А. Волошина поїхав до Відня й мав розмови з відомими українськими політичними діячами Є. Петрушевичем, К. Трильовським, Л. Бачинським, С. Смаль-Стоцьким. У своїх спогадах А. Штефан так передав розмову з К. Трильовським: «Ми хочемо обновити Галицько-Волинську державу під назвою Західно-Українська Республіка. До неї мають належати Галичина, Волинь, Буковина та Угорська Україна.

– А що з Києвом?

– Само собою, ми хочемо з'єднання всіх українських земель, до матері, до Київської Русі в одну державу. Але в Київській Україні ситуація є непевна, і тому злуку треба відсунути на пізніше.

– Не думаю, що в Марамороші будуть любити Україну без Києва.

– Соборну Україну проголосимо, коли на те прийде час. А Ви в Угорській Україні говорите про Соборну країну, тобто відразу про Київ...»²⁰⁵.

Цей факт ми навели лише для того, щоби підтвердити тезу про контакти між політичними діячами краю й України по той бік Карпат із метою об'єднання всіх українських земель ще задовго до 1918–1919 рр. Робимо це ще з однієї причини: окремі вчені без відповідних пояснень твердять про раптову зміну орієнтації А. Волошина з 1919 р. Як видно, він уже в 1915 р., ще до розпаду Австро-Угорської монархії, дотримувався орієнтації на Україну. Про це свідчить, опосередковано, і те, що коли 21 січня 1919 р. в Хусті відбулися Всенародні збори угорських русинів, на яких було прийнято рішення про возз'єднання краю з Україною, газета «Руська Краина», головним редактором якої тоді був Августин Волошин, детально описала роботу цього історичного за своїм значенням конгресу²⁰⁶.

Інша справа, що коли 6 листопада 1918 р. в Ужгороді була створена так звана «Рада угорських русинів», головою якої був обраний О. Сабов, а секретарем – А. Волошин, вона дійсно, під впливом широкої пропагандистської кампанії, розгорнутої угорським урядом М. Каройі з метою збереження цілісності Угорщини (проект міністра з національних питань О. Ясі про право всіх неугорських

²⁰⁵Штефан А. За правду і волю: Спомини і дещо з історії Карпатської України. С. 62.

²⁰⁶Вишнянський. Народний собор в Хусті. Руська Краина. 1919. 21 януара.

народів на самовизначення), ухвалила рішення про цілісність Угорщини і програму розвитку Закарпаття в її складі «із забезпеченням прав нашого угрорусского народа»²⁰⁷.

Водночас Августин Волошин у низці своїх праць досить детально й аргументовано пояснив зроблений ним і його соратниками політичний вибір щодо подальшої долі Закарпаття. Зокрема, у своїх «Споминах» А. Волошин пише, що політична ситуація восени 1918 р. була незрозумілою, і все «зависіло от міжнародної обстановки». Він не відкинув і той факт, що члени Ужгородської ради покладали певні надії на демократичний уряд Угорщини, який очолив М. Каройі. «І почалися переговори з мадярським правительством, – писав А. Волошин, – котрі і довели до того, що Центр. Угорська Рада в Будапешті признала право русинів ко автономії, а після будапештського зібрання русинів підтриманого під головуванням о. Євм. Сабова дня 19 децембра 1918 р. видан закон Х дня 24 дец. 1918 р.

Однако сей закон викликав в «Раді» острю критику, бо «Руську Країну» визначив лиш на 4 жупи – Ужгородську, Бережанську, Угочанську і Марамороську, а Земплінських, Шариських і Спішських русинів приобіцяв міністер Ясі словакам. Крім того, консервативна мадярська печать виступила остро проти сього закону і хотя й вже мали'сьме на папері автономію, єднако ще і в Ужгороді школи осталися чисто мадярськими і требованіє науки руського языка визвало неприятельський отпор мадярської публіки, із всього того руські патріоти виділи, що єсли на місто демократичної Мадярщини вернеся назад Мадярщина графів і нямешів, автономія русинів пропаде так, як і ліберальні закони 1848 року о свободі народностей осталися лиш на папері». Ось чому, продовжував Волошин, 1 січня 1919 р. закарпатська делегація відвідала посла Чехословацької республіки в Будапешті М. Годжу «і через нього просила, щоби цілу територію Підк. Руси осадило чехословенське військо. В Ужгород зайшло військо Чехословаків дня 12 янв. 1919 року»²⁰⁸.

Отже, коли 8 травня 1919 р. в Ужгороді відбулося об'єднання Пряшівської, Ужгородської і Хустської народних рад, на основі яких виникла Центральна Руська Народна Рада (ЦНР) в складі 200 членів (голова – А. Бескид, заступники голови – А. Волошин, М. Стрипський, М. Брацайко), на її засіданні було прийнято рішення про приєднання Закарпаття до Чехословаччини на правах автономії. До речі,

²⁰⁷ Див.: Закарпаття 1919-2009 років: історія, політика, культура. С.47.

²⁰⁸ Волошин А. Спомини. Августин Волошин. Твори. С. 74–75.

виступаючи на засіданні ЦРНР, М. Бращайко недвозначно заявив, що «420 делегатів із всіх частин Карпатської України вирішили приєднати Угорську Русь до України. Цю злуку неможливо здійснити внаслідок несприятливих воєнних подій. Але це серце і душу народу не змінить»²⁰⁹. Більшість політичних діячів Закарпаття, як і весь народ, розцінювали включення краю до Чехословаччини, як позитивне, але тимчасове явище. Таким чином, тільки неможливість возз'єднання Закарпаття з Україною привела до того, що стало можливим включення його до складу щойно утвореної ЧСР.

Після того, як ЦРНР прийняла рішення про входження Закарпаття до складу ЧСР, «100 членова депутація дня 20 мая 1919 року понесла рішення общего собрания всіх руських рад до Праги і передала президенту Масарику». При цьому вітальні промови виголосили керівники делегації закарпатців А. Бескид, Г. Жаткович, А. Волошин, а також Т. Масарик, який російською мовою висловив радість у зв'язку з добровільним приєднанням Закарпаття до ЧСР і, між іншим, заявив: «Ви, русини, стільки прав будете мати, скільки виборете для себе»²¹⁰. Згадуючи цю подію, Августин Волошин у своїх спогадах писав: «Било то собитіе не лиш історично-важное, но и щиротеплое, братское! Золота Прага торжественно привитала русинов, щиро погостила, и ми з надією на лепшу будучность вернулись до дому»²¹¹.

Як оцінював майбутній президент Карпатської України цю подію? Даючи інтерв'ю американській газеті «День» у 1923 р., А. Волошин дав вичерпну відповідь на питання: «Чи могла Підкарпатська Русь і Американські русини при даних обставинах зділати лучший вибір, як соединитися в образі автономного штата з Чехословацькою Республікою?». «Мій коротенький отвіт такий: Не могла!», – однозначно заявив А. Волошин²¹². Проаналізувавши всі можливі на той час варіанти розв'язання «закарпатської проблеми», Волошин, зокрема, зауважив: «Пристапи на се (входження Закарпаття до складу ЧСР – Авт.) всі Ради прото, ібо тоді вже стало ясным, що соединеніє наших земель з западными русинами – невозможно. Географічні, економічні і культурні інтереси наші тягли нас до Чехословачії, де наділисьмеся найти братської підпори для свободного розвитку наших

²⁰⁹ Цит. за: Петрецький В. Історичні особливості становлення політичної еліти Закарпаття (перша чверть ХХ століття). Ужгород, 2014. С. 39.

²¹⁰ Цит за: Каминський Й. Т. Г. Масарик и Подкарпатська Русь. *Карпатській свѣтъ*. Ужгород, 1930. Ч. 1.2. С. 780.

²¹¹ Волошин А. Спомини. *Августин Волошин*. Твори. С. 76.

²¹² Волошин А. Інтерв'ю газеті «День» від 1923 р. Ч. 47. *Августин Волошин*. Твори. С. 77.

народних сил. Дотеперішній наш поступ доказує, що мимо всіх перепон, вибір сей був для нас єдинственно добрим»²¹³. Августин Волошин на цій позиції залишався постійно. У розмові з Вікентієм Шандором, яка відбулася в Празі у 1939 р., він відзначив: «Ми мусіли шукати якусь реальну розв'язку, притому не хотіли бути довше зв'язані з Мадярщиною, а наше з'єднання з Україною не було можливості здійснити, головну роль тоді повсюди грала військова сила, якої в нас не було. Про чехів як народ ми дуже мало знали, але в той час це був єдиний правильний вихід із положення – зв'язати нашу долю із слов'янським народом»²¹⁴.

Переважна більшість сучасних дослідників, як уже зазначалося, сходяться на тому, що входження Закарпаття до складу Чехословаччини в той час було оптимальним кроком, адже ця молода держава справедливо вважалася однією з найдемократичніших у Європі. Тут діяла багатопартійна система, розвивалася економіка, освіта й культура тощо. Не випадково, що А. Волошин надіслав подяку уряду Чехословаччини за турботу про закарпатців уже тоді, коли ця держава припинила своє існування – 15 березня 1939 р. «Міністр Капрас, – згадував В. Шандор, – подякував за милу увагу: згадав, що празький уряд дістав телеграму – подяку від о. д-ра Волошина. Він був зворушений телеграмою та моєю увагою і сказав: Я ніколи не сподівався, що за стільки кривд, які ми вам заподіяли, ви поставитеся до нас так шляхетно. Ваш уряд телеграмою і ви особисто зробили нам у цих скрутних годинах велику радість. Від словаків ми нічого не дістали. Прийміть від мене і чеського народу прояв найкращих побажань для Карпатської України і всього українського народу»²¹⁵.

У міжвоєнний період. Боротьба за автономію

Про свою політичну діяльність А. Волошин говорив і на допиті у 1945 р. слідчому МДБ СРСР майору Вайндорфу. «Початок політичної діяльності, – розповідав А. Волошин, – відноситься до 1919 р., коли я став організатором Християнсько-народної партії в Підкарпатській Русі. Аналогічні за програмою християнсько-соціальні партії вже існували в той час у Чехословацькій республіці, зокрема, у Чехії і

²¹³ Там само. С. 77–78.

²¹⁴ Шандор В. Спомини. Т. 1. Карпатська Україна. 1938-1939. С. 31.

²¹⁵ Там само. С. 359.

Моравії «Лідова партія» (Народна партія), у Словаччині – «Людова партія» (Народна партія). Поряд з Християнсько-народною партією існували й інші: аграрна, соціал-демократична, народно-соціалістична, партія торговців і промисловців, угорська народна партія та ряд інших. Восени 1938 р. на базі всіх партій виникло Українське Національне Об'єднання, тобто нова партія, яка проіснувала до 15 березня 1939 р.»²¹⁶.

Таким чином, Августин Волошин як найяскравіший політичний лідер Закарпаття першої половини ХХ століття в активне політичне життя поринув у часи розпаду Австро-Угорської монархії та утворення Чехословацької республіки: у 1918 р. він входив до складу ужгородської «Ради угорських русинів», у 1919 р. взяв участь у об'єднанні народних рад краю і створенні Центральної Руської Народної Ради, з 12 серпня 1919 р. до 17 березня 1921 р. був членом Директорії – тимчасового уряду Підкарпатської Русі на чолі з губернатором Григорієм Жатковичем, у 1920 р. став одним із засновників товариства «Просвіта» та ініціаторів створення Руської хліборобської (землеробської) партії, у 1924 р. – організатором Християнсько-народної партії, у 1925–1929 рр. був послом до парламенту Чехословацької республіки, у квітні 1938 р. очолив Першу Руську (Українську) Центральну Народну Раду, у жовтні того ж року увійшов до складу першого автономного уряду і став прем'єр-міністром другого автономного уряду Підкарпатської Русі, з початку 1939 р. був почесним головою партії Українське Національне Об'єднання, а 15 березня 1939 р. був обраний президентом Карпатської України.

Утім, відправною точкою у всіх подальших кроках закарпатської інтелігенції, котра творила регіональний сегмент політичних інститутів і партійних осередків у краї, став, на думку дослідників, утворений у квітні 1919 р. з ініціативи з А. Волошина «Руський клуб». Очолюваний Волошином, він об'єднав кращих представників місцевого населення (близько 20 чоловік) для вироблення спільної позиції щодо політичних перспектив й майбутнього розвитку рідного краю через можливість власної участі у вирішенні її долі.

З 1919 по 1938 рр. А. Волошин разом з окремими своїми соратниками з «Руського клубу» входив до керівного складу Першої Центральної Руської Народної Ради Підкарпатської Русі, яка,

²¹⁶ЦАМГБ РФ, Н – 17681. Л. 12.

щоправда, через незгоди між українцями і русофілами практично була бездіяльною. Водночас необхідно погодитись з дослідниками, що «авторитет А. Волошина в цій Руській Народній Раді був дуже високий, бо він об'єднував навколо себе сили різних орієнтацій, оскільки Рада не мала реальної влади і була дуже неоднорідною, вона не відігравала тієї політичної ролі в житті закарпатців, яка на неї спершу покладалась»²¹⁷. У 1927 р., наприклад, ЦРНР звернулася до президента, уряду і парламенту Чехословаччини з меморандумом протесту проти адміністративної реформи в ЧСР, що ігнорувала автономні права краю, а в 1936 р. А. Волошин разом з Й. Камінським – представником русофілів в Раді, випрацювали й опублікували (українською і російською мовами) «Проект закона Центральної Руської народної ради про Конституцію Автономної Підкарпатської Руси» (1937).

З іменем А. Волошина пов'язано створення Української Центральної Народної Ради і прийняття нею цілого ряду маніфестів. Слідчого МДБ СРСР Вайндорфа, наприклад, зацікавив один із таких маніфестів від 1 жовтня 1937 р. А. Волошин підтвердив, що він дійсно його підписував. На запитання, у зв'язку з чим був виданий цей маніфест, Волошин поінформував: «В 1937 р. міністерство освіти Чехословаччини своїм розпорядженням намагалося ввести на Підкарпатській Русі для викладання в деяких школах російську мову і книги на цій мові. Дізнавшись про це, деякі організації почали вживати заходи, щоб не допустити викладання предметів російською мовою в школах Підкарпатської Русі. Такою мірою і був маніфест від 1 жовтня 1937 р., в якому було викладено вимогу про скликання 17 жовтня 1937 р. з'їзду в м. Ужгороді. Я підписав цей маніфест від імені Ради, головою якої був, і від імені Педагогічного товариства Підкарпатської Русі, головою якого також був я»²¹⁸. А. Волошин не міг не підписати цей маніфест, оскільки саме він був ініціатором його створення. Він чітко заявив, що «всі спроби заведення у нас російської літературної мови скінчилися повною невдачею. Така доля чекає і сучасне москвофільство». Звичайно, такі висловлювання Августина Волошина були не до вподоби слідчим МДБ СРСР.

А. Волошин, як уже наголошувалось, завжди обстоював єдність і цілісність Чехословаччини та збереження її демократичного республіканського ладу. Водночас, відстоюючи право закарпатців на

²¹⁷Мишанич О., Чучка П. Августин Волошин (1874–1945). *Августин Волошин. Твори*. Ужгород, 1995. С.11.

²¹⁸ЦАМГБ РФ, Н – 17681. Л. 25.

автономний статус у складі ЧСР, він неодноразово заявляв, що «в автономній Підкарпатській Русі наш нарід має бути паном своєї землі, а не рабом та погноєм чужих. Будемо требовати сповнення всього того, що нашому народові по мирному договору й по законам належиться»²¹⁹. У статті «Хто винен?» А. Волошин знову нагадує пражському урядові: «...Народ наш мав нагоди в р. 1918 і 1919 через Нар. Р. висказати свою волю тут і в Америці. Тепер вже стоїмо перед важнішим питанням здійснення нашої політичної свободи досягнутої плебісцитом в р. 1918–19. А здійснення може статися лиш одним способом: переданням ведення управи краю до рук синів нашого народу»²²⁰.

Боротьба закарпатців за автономію та справедливе визначення західних кордонів краю (зі Словаччиною) тривала протягом усього майже двадцятирічного періоду існування Першої (домюнхенської) Чехословацької республіки. Цей рух русинів-українців по обидва береги Ужа був справді всенародним: у ньому брали участь практично всі політичні партії, громадські об'єднання й національно-культурні товариства Закарпаття, що виступали активною опозицією центральній владі. Однак політично-класові й національно-культурні розбіжності їхніх програм, зокрема протистояння русофільського та українського напрямків у суспільно-політичному житті краю, були саме тим фактором, який полегшував правлячим колам ЧСР упродовж тривалого часу утримувати цей масовий патріотичний рух у безпечних для Праги рамках.

До проблеми автономії Закарпаття чехословацький уряд повернувся лише наприкінці 30-х років ХХ ст., коли перед загрозою насамперед угорського ревізіонізму відбулася певна консолідація політичних сил краю та радикалізація їхніх дій щодо вимог автономії, і у березні 1937 р. під їхнім тиском був прийнятий Закон ЧСР «Про тимчасове врегулювання становища губернатора Підкарпатської Русі», який набув чинності в жовтні 1937 р. Ним, зокрема, розширювалися права губернатора, утворювалася Губернаторська рада тощо, що дало підстави владі говорити про т. зв. «перший етап автономії»²²¹.

11 жовтня 1938 р. в Празі було затверджено перший автономний уряд Закарпаття – Раду Міністрів Підкарпатської Русі (офіційна

²¹⁹ Волошин А. З першим числом українського щоденника. *Августин Волошин. Твори*. Ужгород, 1995. С. 87.

²²⁰ Волошин А. Хто винен? *Августин Волошин. Твори*. Ужгород, 1995. С. 88–89.

²²¹ Нариси історії Закарпаття. Т. II (1918–1945). С. 263–264.

назва). Перший автономний уряд Підкарпатської Русі очолив Андрій Бродій – лідер русофільського напрямку в краї, голова Автономно-землеробського союзу. Поряд із посадою прем'єра він отримав портфелі міністра шкільництва й міністра федерального уряду в справах Підкарпатської Русі. Міністром внутрішніх справ став Едмунд Бачинський – один із керівників Республіканської землеробської (аграрної) партії на Закарпатті. Один із лідерів Національної ради Підкарпатської Русі соціал-демократ Юліян Ревай став міністром комунікацій, а лідер Руської національно-автономної партії Степан Фенцик – міністром без портфеля (питання встановлення словацько-закарпатських кордонів). Державними секретарями в уряді стали представник Автономно-землеробського союзу на Пряшівщині Іван П'єщак (питання юстиції) і лідер українського напрямку в Закарпатті, голова Християнсько-народної партії Августин Волошин (питання охорони здоров'я й соціального забезпечення). Отже, до першого автономного уряду увійшло четверо представників русофільського і двоє (Ю. Ревай та А. Волошин) – українського напрямку, що, на думку дослідників, було компромісним рішенням і загалом реально відображало співвідношення сил між двома головними політичними блоками Закарпаття²²².

Автономний уряд А. Бродія проіснував лише 15 днів – з 11 по 25 жовтня 1938 р. Наступного дня А. Бродія було заарештовано в Празі чехословацькою службою безпеки згідно з Законом про охорону республіки за «державну зраду» – зв'язки з ворожими Чехословаччині закордонними елементами і профашистську діяльність на користь Угорщини, агентом якої, як стало відомо, він упродовж тривалого часу виступав під прізвиськом «Берталон». Щоправда, одразу після арешту А. Бродій розпочав голодування на знак протесту проти утримання його у в'язниці, і 11 лютого 1939 р. його звільнили, а після зустрічі з президентом ЧСР Е. Гахою направили на лікування в Татри, звідки він втік до Угорщини. Його соратнику С. Фенцику теж вдалося втекти в польське посольство в Празі, а потім переїхати до Угорщини²²³.

На цій досить драматичній ноті закінчив свою короткочасну діяльність перший автономний уряд Підкарпатської Русі, який так і не зміг практично контролювати, а тим більше змінити на краще політичну ситуацію в Закарпатті та соціально-економічне становище його населення.

²²²Болдижар М. Закарпаття між двома світовими війнами. Ч.1. С. 79.

²²³ Там само. С. 81; Нариси історії Закарпаття. Т.2: 1918–1945. Ужгород, 1995. С. 282.

Августин Волошин – прем'єр-міністр

Того ж дня, 26 жовтня 1938 р., новим прем'єр-міністром Підкарпатської Русі урядом ЧСР був призначений Августин Волошин – лідер українського напрямку в краї, а міністрами – члени першого автономного уряду Ю. Ревай і Е. Бачинський. Усунення з міністерських посад А. Бродія, С. Фенцика та І. П'єщака тим же розпорядженням празького уряду й передача їхніх повноважень новому прем'єру А. Волошину робило новий автономний уряд виразно українським. Це викликало, з одного боку, радісне збудження й активну підтримку українців у всьому світі, а з іншого – обурення закарпатських русофілів та угорських і польських урядовців. Сам Волошин так пізніше згадував про склад очолюваного ним уряду 26 жовтня 1938 р.: «тодішній президент і прем'єр-міністр Чехословаччини Сирови призначив мене міністром-президентом Підкарпатської Русі, а міністром Юліана Ревая»²²⁴.

Закономірно, що це викликало велике незадоволення серед представників протилежного напрямку як у краї, так і за його межами. Утім, вважаємо, що А. Волошина важко в чомусь звинувачувати. По-перше, Прага переконалаась у зраді керівників русофільства й більше не бажала ризикувати; по-друге, склад уряду був сформований у Празі, яка постійно втручалася у внутрішні справи крайового уряду. Доказом цього є призначення в січні 1939 р. третім міністром Карпатської України чеського генерала Л. Прхали. Однак про це йтиметься далі.

Тому не випадково відразу ж після складання в присутності віце-губернатора краю А. Бескида, міністра Е. Бачинського й чеського генерала О. Сватека присяги на вірність Чехословацькій республіці²²⁵ Августин Волошин виголосив промову, у якій наголосив, що забезпечить « народам Підкарпатської Русі їх культурні, національні та господарські здобутки... без різниці національної та релігійної ». Він закликав до співробітництва представників русофільства, які на це не погодились і перейшли у відкриту опозицію до нового уряду.

²²⁴ ЦАМГБ РФ, Н – 17681. Л. 13.

²²⁵ Чеська дослідниця Т. Беднарджова у своїй монографії опублікувала текст протоколу, відшуканого в Архіві канцелярії Президента ЧСР, складеного 12 грудня 1938 р. У ньому зафіксовано: « Монсеньор Августин Волошин, прем'єр-міністр уряду Підкарпатської Русі, склав сьогодні до рук президента республіки присягу на конституції згідно з законом від 26 лютого 1920 №121 Збірки законів та розпоряджень українською мовою такими словами: « Обіцяю на свою честь і своє сумління, що буду совісно та несторонно виконувати свої обов'язки і буду додержувати конституційні та інші закони. Закінчено і підписано. Августин Волошин ». Беднарджова Т. Августин Волошин – державний діяч, педагог, мислитель. Львів, 1995. С.169.

Антиукраїнські мітинги, демонстрації і звернення, що проводилися ними в багатьох містах Закарпаття, значно ускладнювали діяльність уряду. Так, секретар АЗС у Пряшеві В. Данча в листі до А. Волошина висловив сумнів про можливість спільних дій двох напрямів. Відповідь прем'єр-міністра була однозначною: «Ми хочемо в злагоді жити й з тими людьми – членами нашого народу, що голосять себе до руського табору, коли вони думають це щиро, значить, коли вони почувають себе щирими слов'янами. Але з людьми, що під покришкою русскости хотят приключити нас до Мадярщини й агітують за тим приключенням явно, або через так зв. плебісцит, не хочемо мати нічого спільного»²²⁶. Навряд чи сприяв згуртуванню закарпатського суспільства навколо уряду А. Волошина і заклик Української народної ради «Український Народе Підкарпаття!», в якому наголошувалося: «Доля нашого народу на Підкарпатті передана до рук Батька нашого національного відродження о. Августина Волошина... Ми всі повинні відкинути свої особисті справи й розрахунки та з усіх сил іти на поміч нашій владі! Кожний українець-русин, мужчина, жінка, старий чи молодий, повинен приступити до будови нашої молодой держави»²²⁷.

Про чітку українську спрямованість уряду А. Волошина переконливо свідчило й опубліковане 27 жовтня 1938 р. в газеті «Нова свобода» звернення Української народної ради «До всіх українців по цілому світі! До всіх українських партій, організацій, груп, товариств в Галичині, Буковині, Бессарабії, Наддніпрянській Україні, Канаді, Сполучених Державах Америки і взагалі до українців, де б вони не проживали». «Ми віримо, – йшлося у зверненні, – що великий 50 мільйоновий український народ підійме й надалі своє велике слово і не допустить, щоб наші віковічні вороги накладали на нас пута, знов садили нас в тюрми»²²⁸. Це звернення було розцінено українцями, зокрема в Галичині, як заклик до підтримки й допомоги братам-українцям по той бік Карпат. Зокрема, у Львові, Станіславові, Коломиї відбулися масові демонстрації на підтримку уряду Волошина. Були зафіксовані перші нелегальні переходи польсько-чеського кордону галицькими українцями з метою допомоги в розбудові молодой української держави, які з кінця 1938 р. стали масовим явищем²²⁹.

²²⁶ ДАЗО. Ф. 3. Оп. 3. Спр. 41. Арк. 1.

²²⁷ Нова свобода. 1938. 28 жовтня.

²²⁸ Нова свобода. 1938. 27 жовтня.

²²⁹ Див.: Вегеш М. М. Карпатська Україна 1938–1939 років у загальноєвропейському історичному контексті. Ужгород, 1997. Том II. С. 83.

Відомий дослідник міжвоєнної історії Закарпаття М. Болдижар пояснював вибір чехословацьким урядом на посаду голови автономного уряду краю політичного лідера українського напрямку так: «Цьому сприяло ряд факторів: по-перше, призначаючи А. Волошина прем'єром, центральний уряд враховував, що він був освіченою для того часу людиною, мав духовну та світську освіти і сподівався, що у своїй діяльності він буде керуватися принципами нейтральності та релігійно-етичними нормами і не братиме участі в політичних інтригах; по-друге, уряд добре знав про політичну орієнтацію інших можливих кандидатів у прем'єри і не бажав більше ризикувати, «обпікшись» уже на кандидатурі А. Бродія; по-третє, кандидатура каноника А. Волошина була підтримана прем'єром словацького автономного уряду католицьким священником Й. Тісо. Отже, волею випадку та у зв'язку з названими вище обставинами А. Волошин вийшов на арену активної політичної діяльності»²³⁰.

Можна погодитися з тим, що А. Волошин дійсно не готувався до такої високої політичної кар'єри. Він сам відверто про це говорив у грудні 1938 р. кореспонденту львівської газети «Діло»: «Сьогоднішня моя праця є такого характеру, про який раніше я ані не думав. Все своє життя я працював як педагог. Переконався я в тому, що наш народ є цілком так інтелігентний, як і інші європейські народи, і що лише гноблення робило його апатичним. Тепер він чудом скинув з себе апатичність, і ця дійсність дає мені силу і відвагу до тієї праці, яку виконую»²³¹.

Водночас слід зазначити, що саме довголітня освітня, культурна та громадсько-політична праця Августина Волошина для і серед рідного народу, а також високий авторитет і народна підтримка Волошина, як і його загалом лояльне ставлення до Чехо-Словацької республіки, підтримка її конституційних основ і демократичних інститутів та прагнення «забезпечити самостійність Карпато-Української держави в рамках федерації» зумовили вибір його кандидатури на пост прем'єра. Тобто цей вибір був цілком закономірним. З приводу цього призначення чеська газета «Недельні Ліст» 27 листопада 1938 р. у статті «Хто є Волошин» інформувала: «Людина на своєму місці. Мало маємо людей такої ваги, як о. д-р Волошин. Українській народ Підкарпаття виявив для нього таку любов і таке признание, що назвав його «батьком народу». Цієї назви

²³⁰ Болдижар М. Закарпаття між двома світовими війнами. Ч. I. С. 81–82.

²³¹ Там само. С. 105.

не устійнив ніякий закон – вона створена народом. Його поява має в собі щось, що захоплює. Хоч уже не молодий, зумів пережити всю свою й свого народу трагедію... Назначуючи його прем'єром – влада зробила найщасливіший крок»²³². А глава греко-католицької церкви в Західній Україні, Галицький Митрополит й Архієпископ Львівський Андрей Шептицький, гаряче підтримуючи новий уряд Карпатської України і щиро вітаючи о. А. Волошина з призначенням на пост прем'єра, писав: «Трудно представити Вам ентузіазм і радість, з якою ціла наша суспільність, увесь український народ у Галичині... прийняли відомість, що Ваша Ексцеленція обняли владу в Карпатській Україні. Уважаємо премудрим зарядженням Божого Провидіння, що Вас вибрало на провідника народів Закарпаття. Тому народів потреба й апостольської любови священника і мудрого проводу педагога, який би його виховував. Такого апостола, християнського педагога дав тому народів, дав нам усім Всевишній у Вашій особі. Зо страхом Господнім... сліди́мо за кожним Вашим кроком, свідомі небезпек, якими Ви з усіх сторін оточені, і безконечно важкого Вашого завдання»²³³. Позитивну оцінку прем'єру Августи́ну Волошину дала французька газета «Ле Пті Парізієн» в номері за 5 лютого 1939 р.²³⁴. Про те, як сприйняли закарпатські українці звістку про призначення А. Волошина прем'єр-міністром уряду Підкарпатської Русі писав В. Гренджа-Донський²³⁵.

Отже, спробуємо об'єктивно розглянути діяльність другого автономного уряду Підкарпатської Русі – Карпатської України на чолі з Августи́ном Волоши́ном. Завдання, що стояли перед ним, були дійсно надзвичайно складними, особливо з урахуванням агресивної антиукраїнської опозиції в самому Закарпатті, підривної діяльності проти нього сусідніх держав і гостроти міжнародного становища напередодні Другої світової війни загалом.

У першому, після призначення прем'єром, інтерв'ю редакторів газети «Нова свобода» 30 жовтня 1938 р. Августин Волошин досить детально окреслив основні завдання очолюваного ним уряду: «Завдань багато. Числимо на сили свої та на сили громадянства, яке мусить все зробити, щоб закріпити здобутки. Але перше завдання – це оборонити цілість нашого краю, забезпечити спокій і порядок,

²³² Цит. за: Нова свобода. 1938. 4 грудня.

²³³ Нова свобода. 1938. 30 листопада.

²³⁴ Цит за: Болди́жар М. Закарпаття між двома світовими війнами. Ч. 1. С. 108.

²³⁵ Гренджа-Донський В. Т. VIII. Щастя і горе Карпатської України: щоденник / Зібрала і впорядкувала Зірка Гренджа-Донська. С.38–39.

забезпечити добробут народніх мас... Вже влада має 230 вагонів кукурудзи для бідних і безробітних... Думаю, що народні маси нашого краю здобудуть від своєї молодії держави все, що потрібно для усунення голоду... План публічних робіт маємо широкий. Мусимо побудувати залізницю, дороги, мости, пристосовуючи все до нових умов нашого господарського та культурного життя. Після встановлення й закріплення наших границь, негайно мусимо провадити планову розбудову нашої господарки. То вимагає великої кількості працівних сил та велику суму грошей. Але наші природні багатства є такі великі, що ми вдержимось та забезпечимо собі рівноправне співробітництво з іншими країнами, які нам допоможуть розбудувати промисел та інтенсифікувати хліборобство, скотарство, садівництво та огородництво. Будемо будувати фабрики, щоб зпрацьовувати наші сирівці, будемо зпрацьовувати мінеральні поклади, що стільки їх ховає в собі наша багата земля... Ми всіх шануємо, але вимагаємо, щоб і нас шанували, нікого не будемо кривдити, кожний громадянин без різниці народності й віри буде мати рівне право. Вибороли ми свободу не лише для себе, але для всіх, хто йде з нами й має добру волю до співпраці на нашій землі. Теперішня хвиля диктує нам всім виявити працівність і дисципліну, полишити національні, мовні та політичні суперечки і всім стати до творчої праці, якої вимагає від нас обов'язок перед рідним народом»²³⁶.

На жаль, ці завдання через ряд об'єктивних обставин і суб'єктивних причин уряду Волошина так і не судилося повністю здійснити. Не встиг новий автономний уряд Підкарпатської Русі розпочати свою діяльність, як зазнав першої кризи. Річ у тім, що призначення А. Волошина прем'єр-міністром переконало Угорщину, що від нього годі чекати жодних територіальних поступок, не говорячи вже про передачу всього Закарпаття, і вона ініціювала з цього приводу міжнародний арбітраж. 2 листопада 1938 р. відбувся Віденський арбітраж (перший), що став результатом нової змови нацистської Німеччини та фашистської Італії з гортистською Угорщиною проти демократичної Чехо-Словаччини. Згідно з його рішеннями ЧСР змушена була віддати Угорщині південні райони автономних Словаччини та Підкарпатської Русі, де проживало переважно угорське населення. Закарпаття, зокрема, втратило понад 12% своєї території (1523 км²), на якій перебувало 97 населених пунктів, зокрема найбільші міста краю – Ужгород, Мукачево,

²³⁶Нова свобода. 1938. 30 жовтня.

Берегово, і проживало близько 175 тис. чоловік, серед них – 85 тис. угорців, понад 33 тис. українців та близько 50 тис. іншого неугорського населення²³⁷. Це була важка втрата для автономного краю, особливо з господарського погляду.

Августин Волошин з невеликою делегацією прибув у цей день до Відня, однак участі в роботі арбітражної комісії не брав. З приводу цього В. Гренджа-Донський слушно зауважив, що закарпатську делегацію «не на те закликали, щоб з ними радитися, але щоб їм доручити готовий присуд». «Виголошений розсудок на всіх зробив надзвичайно пригноблююче враження, особливо на пана прем'єра..., – пише він. – Ключурак та інші підбадьорювали його, доказуючи, що ми з своєю самостійністю зискали більше. Сам міністр закордонних справ Й. Ріббентроп розмовляв з паном прем'єром більше як півгодини, потішаючи: «Перед двадцяти роками ви втратили Україну..., а тепер вам шкода двох міст...». Цю втрату прем'єр переніс мужньо і сказав: «Закотимо рукави і будемо працювати!» Водночас Ріббентроп запевнив А. Волошина, що Німеччина політично й економічно підтримуватиме його батьківщину. З'явилися думки, що, можливо, ця невелика карпатська провінція зможе стати П'ємонтою для створення об'єднаної України під зверхністю А. Гітлера»²³⁸.

3 листопада 1938 року, ще перебуваючи у Відні, Августин Волошин виступив із зверненням до закарпатців у США та української спільноти всього світу, передавши «Українській пресовій службі» для розповсюдження заклик, де вперше вжив назву Карпатська Україна: «Ми, уряд Карпатської України, звертаємось до Вас, наші брати за океаном, із зазивом заманіфестувати свою солідарність з нами в сьогоднішню вирішальну хвилину. Втрата Ужгорода і Мукачева, що є зраненням живого тіла нашої Батьківщини, не захитає нашого твердого рішення сповнити велике історичне завдання. Реальна поміч урядові Карпатської України з Вашого боку, наші брати за океаном, докаже про розуміння Вами ваги хвилини»²³⁹. Того ж дня А. Волошин звернувся також до населення краю з «Маніфестом уряду Карпатської України до всіх громадян Карпатської України»: «Відірвання споконвічних наших городів Ужгорода й Мукачева від

²³⁷ Нариси історії Закарпаття. Т. II (1918–1945). С. 156.

²³⁸ Гренджа-Донський В. Т. VIII. Щастя і горе Карпатської України: щоденник / Зібрала і впорядкувала Зірка Гренджа-Донська. С.163, 54.

²³⁹ Цит. за: Васирина Н. Карпатська Україна в міжнародних відносинах напередодні Другої світової війни. Нове бачення подій. Ужгород, 2008. С. 76.

Карпатської України – це зранення нашої Батьківщини. Але в цій важкій хвилині пам'ятаймо те, що коштом тієї нашої ради здобуто українську державну самостійність. Це важкий удар, що стрінув нас, не захитає нашої волі сповнити те велике завдання, яке оце поставила перед нами історія»²⁴⁰. Водночас Августин Волошин закликав своїх громадян: «Хай пропадуть всякі релігійні й класові спори, що їх досьогодні викликували між нами вороги нашого народу. Єдність нашого народу, спокій і порядок стануть найпевнішою запорукою скорого розвитку народу. Історія признає правду тим, що вміють за неї постояти, тому постіймо й ми за свою правду. Для всіх наших дальних дій, які ми підприймемо у виконанні наших обов'язків, очікуємо твердого морального оперття населення Карпатської України і всього українського народу. Боже, нам допоможи сповнити наш відповідальний труд!»²⁴¹.

З приводу цього Українська народна рада в черговому маніфесті також «з болем в серці» сповістила населення краю про вимушену згоду на умови арбітражу, «бо несила наша боротися з світовими державами», але наголосила на тому, «що границі нашої Підкарпатської Держави тепер забезпечені Німеччиною, Італією, Англією та Францією. Польща та Мадярщина прийняли до відома умову, якою зобов'язалися не втручатися до наших внутрішніх справ. Наступає нова доба.., доба будівництва тривких основ державності для цілого нашого народу»²⁴².

Відповідно до рішень Віденського арбітражу евакуація державних установ і майна з територій, що передавалися Угорщині, повинна була завершитися до 10 листопада 1938 р. Уряд А. Волошина вимушений був перенести свою канцелярію з Ужгорода до м. Хуст, який став столицею автономної Української держави. До речі, майже всі прихильники Бродія та Фенцика, які проводили проугорську діяльність, залишилися на окупованій Угорщиною території, насамперед в Ужгороді й Мукачеві, де сердечно вітали нових/старих угорських господарів і стали з ними активно співпрацювати. Зокрема, у травні 1939 р. А. Бродій разом із деякими іншими діячами АЗС були кооптовані (введені без виборів) до нижньої палати угорського

²⁴⁰ Волошин А. Маніфест уряду Карпатської України до всіх громадян Карпатської України. *Августин Волошин. Твори*. Ужгород, 1995. С. 375.

²⁴¹ Там само. С. 375–376.

²⁴² Нова свобода. 1938. 5 листопада.

парламенту, де до 1944 р. він очолював групу закарпатських депутатів²⁴³.

Ось за таких несприятливих обставин Кабінет міністрів А. Волошина заходився будувати українську державність на урізаній території краю. Українському уряду доводилося діяти дійсно в екстремальних умовах. Історичні джерела свідчать, що наприкінці 1930-х років Карпатська Україна переживала глибоку економічну кризу. Її соціально-економічне становище особливо погіршилось після Віденського арбітражу. Промисловість Карпатської України була представлена такими галузями, як лісова й солеварна. Були створені певні умови для розвитку хімічної промисловості, які представляли всього п'ять фабрик. У значно гіршому стані перебували залізничний і автомобільний транспорт, комунікації, телефонний і телеграфний зв'язок. Уряд А. Волошина намагався провести реорганізацію лісової промисловості, радикальні реформи в електроенергетиці. Важливе значення приділялося залученню іноземного капіталу. Сільське господарство зазнало значних втрат. Країна переживала гостру продовольчу кризу, яку уряд не міг подолати власними силами. Протягом усього періоду існування Карпатської України велася активна робота з укладення торговельних угод із Румунією, Німеччиною та Угорщиною. З ініціативи уряду А. Волошина було проведено кілька акцій допомоги населенню гірських районів краю.

Рівень життя переважної більшості населення країни був надзвичайно низьким. Упродовж усього періоду існування молодшої автономної держави існувало безробіття, а також підвищення цін, спекуляція продуктами продовольства. Примітивним був розвиток медицини. Спроба уряду поліпшити соціальне становище місцевого населення до суттєвих змін не привела. Однак Карпатська Україна жила й боролася... Велика надія покладалася на матеріальну підтримку організацій української еміграції, яка постійно надходила з США, Канади, країн Європи й Далекого Сходу.

²⁴³Магочій П.Р. Названа праця. С. 175.

У боротьбі з терористами та угорською «п'ятою колоною»

Важким було внутрішньополітичне становище Карпатської України. Архівні документи свідчать, що уряду и доводилося діяти в умовах, коли не припинялися напади на її територію угорських і польських терористів, постійно велася антиукраїнська й античеська ворожа пропаганда, справжня листівкова і радіовійна. Незважаючи на вжиті заходи по боротьбі з нападами угорських і польських терористів, А. Волошин добре розумів усю їх небезпеку. Саме з цієї причини він видав наказ про тимчасове закриття кордонів. У ньому, зокрема, говорилося: «...запираю з негайною правосильністю всі демаркаційні лінії до Королівства Мадярщини й до Республіки Польської. Це запертя... триватиме до дванадцятої години понеділка 13 лютого 1939 р.»²⁴⁴. Напади терористів не припинялися з жовтня 1938 р. до березня 1939 р. В. Гренджа-Донський писав, що вони «стероризували і перестрашили народ»²⁴⁵. А. Волошин заявив, що «виправи терористів не є в інтересі доброго сусідського співжиття та що є діянням рішучо незвичайним в історії міжнародних зносин»²⁴⁶. Змушений він був також визнати, що «Карпатська Україна не в силі відбити їх напади»²⁴⁷.

Активною була антиукраїнська діяльність проугорської «п'ятої колони». Доходило навіть до особистих образ Августина Волошина. Державна прокуратурія у Великому Березному розпочала кримінальну справу проти окремих громадян, які звинувачувалися в образах на адресу А. Волошина та очолюваного ним уряду. Водій Філак називав уряд «українською бандою»²⁴⁸, а Єлизавета Гроскопф 24 грудня 1938 р. заявила, що «Волошин дурний і ціла влада дурна»²⁴⁹. Щось подібне сказав Самуїл Швіммер, але А. Волошин заявив, що «не бажає дальшого поступовання в тій справі»²⁵⁰. Прем'єр-міністр ставив себе вище за різні плітки й інтриги, які майже не припинялися в товаристві його недругів. Однак, яким би чином не поступав А. Волошин у подібних ситуаціях, вони, без сумніву, породжували невпевненість у малосвідомих верствах населення, підривали

²⁴⁴ ДАЗО. Ф. 17. Оп. 2. Спр. 319. Арк. 6.

²⁴⁵ Гренджа-Донський В. Щоденник. *Твори*. Т. VIII. Вашингтон, 1987. С. 108.

²⁴⁶ ДАЗО. Ф. 3. Оп. 1. Спр. 9. Арк. 2.

²⁴⁷ ДАЗО. Ф. 3. Оп. №. Спр. 156. Арк. 1.

²⁴⁸ ДАЗО. Ф. 3. Оп. 3. Спр. 45. Арк. 1.

²⁴⁹ ДАЗО. Ф. 3. Оп. 3. Спр. 170. Арк. 1.

²⁵⁰ ДАЗО. Ф. 3. Оп. 3. Спр. 83. Арк. 2.

авторитет влади. У відповідь на це служба преси і пропаганди вела свою контрпропаганду. Саме з цієї причини з'явилися листівки, у яких возвеличувався А. Волошин, його діяльність²⁵¹. Необхідно відзначити, що чехословацька служба безпеки теж збирала компромативні матеріали на А. Волошина, як раніше на А. Бродія²⁵².

З угорської і польської територій систематично і цілеспрямовано велась радіопропаганда. Вона проводилася в кількох напрямках: по-перше, поширювалися всілякі небилиці про Карпатську Україну, в які неможливо було повірити; по-друге, Угорщина, ніби-то жаліючи населення країни, яке знаходиться на стадії вимирання, «брала в оборону» Карпатську Україну. Угорське радіо поширювало фальсифікації про різноманітні повстання та заворушення проти уряду А. Волошина. Так, зокрема, йшлося про бунти в Хусті за приєднання міста до Угорщини. Ціла низка радіопередач була присвячена фантастичному подорожанню продуктів харчування. Необхідно відзначити, що таке явище мало місце, однак ціна хліба ніколи не досягала 20 кч., як повідомляло угорське радіо. Ще більш сфальсифіковані й навіть безглузді сенсації передавало польське радіо. Наведемо кілька з них: 25 листопада 1938 р. військо в Хусті збунтувалось проти влади А. Волошина, зайняло хустський замок і звідти бомбардує Прагу; 16 листопада 1938 р. в Хусті вибухнула епідемія азійської чуми. Лікарі повтікали, а населення поголовно гине. Усіх, хто виходить з міста, безпощадно розстрілюють. Трупів тисяч людей лежать на вулиці; 27 листопада 1938 р. на Підкарпатській Русі страшний голод. Хліба вже давно ніхто не бачив. Зафіксовано багато випадків людодства; 28 листопада 1938 р. Сьогодні вночі землетрус знищив Рахів. Ціла околиця залита водою. Ніхто з населення не врятувався²⁵³.

Політичну кризу в краї поглиблювали суперечності між чеським урядництвом і місцевим населенням, а також конфлікти в самому українському таборі. У 1938–1939 рр. зіткнулись між собою представники двох поколінь: молоді радикали-націоналісти, які вимагали від уряду рішучих дій, і старші за віком помірковані політики, які за допомогою маневрувань намагалися зберегти автономний статус краю в складі ЧСР. Яскравим представником

²⁵¹ ДАЗО. Ф. 3. Оп. 4. Спр. 12. Арк. 1-2; Оп. 3. Спр. 86. Арк. 6.

²⁵² Archiv Ministerstva Zagranicnich Veci, Praha. karton 655.

²⁵³ Вегеш М. М., Міщанин В. В. Проугорська «п'ята колона» у Карпатській Україні (1938–1939 рр.). *Молодь – Україні* (Наукові записки молодих вчених Ужгородського державного університету). Т. 5–6. До 50-ліття Ужгородського державного університету. Ужгород, 1995. С. 185.

останніх був і Августин Волошин. Нарешті, протягом усього міжвоєнного періоду на території краю діяла угорська іредента, антиукраїнська діяльність якої досягла своєї кульмінації у 1938–1939 рр. Закарпаття заповнили угорські агенти, які збирали підписи за приєднання краю до Угорщини, складали списки неблагонадійних, організовували саботажі, закликали до скинення законного уряду краю. Отже, ситуація була складною у всіх відношеннях.

Утім, попри це, розбудова Карпато-української держави розпочалася досить швидкими темпами. Уже в листопаді 1938 р. Кабінет міністрів Підкарпатської Русі завершив свою реорганізацію, розпочату ще в Ужгороді. На середину листопада він складався з чотирьох міністерств: внутрішніх справ (міністр Е. Бачинський), шкільництва та народної освіти (міністр А. Штефан), юстиції (належало до компетенції самого А. Волошина, але він передав керівництво ним своєму раднику А. Дутці) і комунікацій (міністр Ю. Ревай). Кожне окреме міністерство мало по кілька ресортів (відділів). Наприклад, міністерство комунікацій мало вісім таких відділів: господарства, фінансів, залізниць, пошт, телефонів і телеграфів, охорони здоров'я, торгівлі і промислів, громадських робіт, соціальної опіки. Значну роль у діяльності уряду відігравали особисті секретарі прем'єр-міністра Августина Волошина – Степан Росоха та Іван Рогач – люди молодшої генерації з європейською освітою та радикальним гатунком²⁵⁴.

Незабаром при автономному уряді були створені служба безпеки, управління поліції у Хусті, відділ преси і пропаганди, який, зокрема, з метою інформування населення про діяльність уряду видавав «Бюлетень пресової служби». Щодня масовим накладом виходила урядова газета «Нова свобода», редакцію якої очолював відомий громадсько-політичний діяч і письменник Василь Гренджа-Донський.

Політичній та пропагандистській роботі уряд Волошина надавав особливого значення, що пояснювалося як необхідністю мобілізації зусиль населення краю на розбудову Української держави, так і потребою протидії підривній діяльності проти неї з боку Угорщини й Польщі, нападам терористів із цих країн на населенні пункти Закарпаття, антиукраїнській пропаганді проугорської «пятої колонії», а також послабленням напруженості в українсько-чеських відносинах.

²⁵⁴ Див.: Болдижар М. Закарпаття між двома світовими війнами. Ч. 2. С. 27; Белень М. Карпатська Україна у портретах. Ужгород, 1998. С. 150, 152–153.

«Нова Свобода», наприклад, майже щодня друкувала різні заклики, звернення, маніфести автономного уряду та Української народної ради до «Українського Народу Підкарпаття», які друкувались великим накладом й у вигляді окремих листівок. У них пропагувався чіткий курс уряду на українізацію всього суспільного життя краю, зокрема все послідовніше ставилося питання про офіційну зміну його назви на «Карпатську Україну».

Уряду Августина Волошина за порівняно короткий відтинок часу вдалося, наприклад, переконати населення в необхідності всенародного захисту кордонів автономного краю. На початку листопада 1938 р. була утворена Організація народної оборони – Карпатська Січ, яка була напіввійськовою організацією (її члени не були озброєні) для військового вишколу учасників українського національного руху й організації оборони Карпато-української держави. Перші січові загони почали формуватися ще на початку 1930-х років у закарпатському містечку Ясіні з ініціативи одного з керівників Гуцульської республіки (1919 р.) Дмитра Климпуша. Тоді це були здебільшого протипожежні та культурно-просвітні товариства. Однак загострення міжнародної ситуації навколо ЧСР і бажання закарпатців допомогти чехословацьким військам захистити територію автономного краю змусило провідників Карпато-Української держави прискорити створення місцевих збройних сил. За підтримки міністерства внутрішніх справ, а також керівництва ОУН та фінансової допомоги української діаспори січові відділи (команди) виникли майже в кожному більш-менш великому населеному пункті краю: загальна кількість вишколених січовиків становила близько 2 тис. осіб. Керівництво цими командами (січовими відділами) на місцях здійснювала Головна команда на чолі з командантом «Карпатської Січі» Д. Климпушем, що перебувала в Хусті²⁵⁵. Активними членами січових відділів були галицькі українці, які з кінця 1938 р. масово переходили польсько-чеській кордон, поспішаючи на допомогу своїм закарпатським братам.

На допомогу Карпатській Україні

У зв'язку з цим слід ще раз наголосити, що звістку про надання автономії Закарпаттю і, особливо, про початок розбудови Карпато-Української держави урядом Августина Волошина з великим

²⁵⁵ Белень М. Названа праця. С. 12–19.

захопленням сприйняли українці в усьому світі. Про підтримку українського уряду й готовність усіляко допомогати його державотворчій діяльності свідчать сотні листів і телеграм національно свідомих українців із різних країн, що надходили до канцелярії Волошина. Крім моральної підтримки, українці США, Канади, країн Європи й Азії масово відгукнулися на звернення уряду А. Волошина та Української народної ради до українців зарубіжних країн із проханням про допомогу та із закликом до співпраці. Вони, зокрема, створювали різноманітні «Допомогові комітети», «Національні фонди допомоги Карпатській Україні», організовувався збір коштів, медикаментів, продовольства тощо. З метою залучення необхідних для краю спеціалістів із різних галузей народного господарства 10 грудня 1938 р. було створене українське емігрантське бюро на Карпатській Україні, яке, як зазначалося в урядовому рішенні, «збирає й систематизує заяви українських емігрантів щодо служби в державних, громадських і приватних установах та закладах і надає карпато-українське підданство». Чимало вкрай потрібних молодій автономній державі фахівців із числа українських емігрантів отримувало карпатоукраїнське підданство і, відповідно, чехословацьке громадянство, що дозволяло їм легально працювати в Закарпатті²⁵⁶.

На прізвище А. Волошина надходили сотні листів, автори яких просили дозволу прем'єра на одержання громадянства, висловлювали бажання працювати на благо розбудови Карпатської України. Листи писали фахівці з різних галузей знань, доля яких закинула за межі України. Переважна більшість листів надходила від колишніх воїнів УГА, членів ОУН, які у свій час емігрували за кордон, намагаючись уникнути польського і більшовицького терору. Колишній полковник царської армії Ф. Юр'єв, який проживав у Німеччині, просив прийняти його на роботу у галузі юриспруденції. Він мав вищу військову і юридичну освіту, тривалий час працював суддею, слідчим, прокурором²⁵⁷. С. Федоров у листі до А. Волошина перерахував усі посади, що посідав протягом життя: «доктор права, інженер-економіст, воєнний та морський воздухоплаватель, полковник війська Кубанського, Армії Української та інженерних військ бувшого

²⁵⁶Болдижар М. Закарпаття між двома світовими війнами. Ч. 2. С. 88.

²⁵⁷ ДАЗО. Ф. 3. Оп. 1. Спр. 56. Арк. 5.

російського флоту та морського відомства»²⁵⁸. Однак дозволу приїхати в Карпатську Україну він не одержав.

10 грудня 1938 р. до міністерства закордонних справ ЧСР надійшов лист від М. С. Павленка, який на той час проживав в Ірані. Він пропонував свої послуги як випускник Харківського сільськогосподарського інституту і спеціаліст по меліорації. «Коли країна має надібність у фахівцях, я радо прибуду на Ваш дозвіл»,²⁵⁹ – писав він. А. Волошин відповідав: «У нас много безробітних, евакуація, може пізніше буде краще?»²⁶⁰. Запропонував свої послуги автономній країні харків'янин Б. Тесленко, який з 1937 р. проживав в Ірані. Він був відомим вченим. У 1932 р. Б. Тесленко захистив дисертацію і здобув звання доцента кафедри іранської філології. Водночас був членом-кореспондентом Всеукраїнської Наукової Асоціації Сходознавців і брав участь у двох дослідних експедиціях до країн Середньої Азії. Активна наукова діяльність не заважала Б. Тесленку не менш активно займатися політичною діяльністю в рядах нелегальної ОУН²⁶¹.

Запропонували свої знання і досвід відомі архітектори, що проживали у різних країнах світу. Так, інженер і архітектор з Праги С. Дзидз надрукував у «Новій свободі» статтю «Де має бути столиця Карпатської України», в якій доводив за необхідне «столицю... вибудувати такою, аби була гідна тої назви та була гордістю українського народу»²⁶². Автор статті писав про неабияке значення географічного місця розташування Хуста, адже «столиця знаходиться при головних шляхах, які його сполучатимуть зі світом внутрішнім та зовнішнім»²⁶³. Мав бажання допомогти Карпатській Україні автор першої книги про українську архітектуру М. Шумницький, який з 1921 р. проживав у Франції. У листі до А. Волошина він писав, що зробить все від нього залежне, «аби Хуст перетворився у велике модерне місто»²⁶⁴.

Випускник Української Господарської Академії в Подебрадах П. Манченко подав прохання «о іменування до помічної вчительської служби на Карпатській Україні»²⁶⁵. Виявили бажання працювати на

²⁵⁸ ДАЗО. Ф. 3. Оп. 1. Спр. 54. Арк. 2.

²⁵⁹ ДАЗО. Ф. 3. Оп. 1. Спр. 56. Арк. 1.

²⁶⁰ ДАЗО. Ф. 3. Оп. 1. Спр. 56. Арк. 2.

²⁶¹ ДАЗО. Ф. 3. Оп. 1. Спр. 36. Арк. 5.

²⁶² Нова свобода. 1939. 15 лютого.

²⁶³ Там само.

²⁶⁴ ДАЗО. Ф. 3. Оп. 3. Спр. 173. Арк. 53.

²⁶⁵ ДАЗО. Ф. 17. Оп. 2. Спр. 369. Арк. 2.

благо краю В. Акіндінов з Поділля²⁶⁶, Г. Шолудька з Харбіна²⁶⁷, А. Бібіков з Києва²⁶⁸. Ю. Городянин-Лісовський брав активну участь у боротьбі проти більшовиків, а в 1924–1931 рр. «відсидів в большевицькій тюрмі»²⁶⁹. Яка в нього була професія – невідомо. О. Красицький, що проживав у Відні, писав А. Волошину: «Слідкуючи за віденськими радісними звітами про події на Закарпатті, збулася знову у мене надія іще раз послужити нашому нещасному народові і моїми скромними силами хоч і мікроскопійно причинитись до воскресення належних йому прав»²⁷⁰. І таких прикладів можна навести чимало. Вони свідчили про те, що українці, доля яких закинула в різні куточки світу, щиро хотіли допомогти Карпатській Україні у складний для неї час. Однак у переважній більшості А. Волошин відповідав відмовою. На прохання Фершмана, він відписав: «Не можемо Вашу просьбу прихильно полагодити»²⁷¹. Інженеру М. Григор'єву теж було відмовлено у зв'язку з тим, що «вільних місць у державній службі досі нема»²⁷². Отже, незважаючи на брак висококваліфікованих кадрів, уряд Карпатської України робив ретельний відбір із великої кількості бажаючих прислужитися молодій автономній державі.

Особливу активність та братню солідарність із закарпатцями виявляли українці Галичини, які вбачали в Карпатській Україні провісника цілої соборної України і в розбудову якої теж хотіли зробити свій внесок. Упродовж усього короткочасного існування Карпато-Української держави закарпатці постійно відчували моральну підтримку й матеріальну допомогу з боку галичан. Зокрема, незважаючи на репресивні заходи польських властей, вони сотнями нелегально переходили польсько-чеський кордон, щоб особисто запропонувати молодій автономній державі свої знання, набутий досвід і свої руки. В урядових структурах автономного краю в центрі і на місцях, в українських школах і національно-культурних осередках, у народному господарстві й січових загонах самовіддано працювали й діяли сотні галицьких українців²⁷³.

²⁶⁶ ДАЗО. Ф. 17. Оп. 2. Спр. 344. Арк. 1.

²⁶⁷ ДАЗО. Ф. 17. Оп. 2. Спр. 372. Арк. 1.

²⁶⁸ ДАЗО. Ф. 17. Оп. 2. Спр. 346. Арк. 1.

²⁶⁹ ДАЗО. Ф. 17. Оп. 2. Спр. 372. Арк. 1.

²⁷⁰ ДАЗО. Ф. 3. Оп. 2. Спр. 52. Арк. 4.

²⁷¹ ДАЗО. Ф. 3. Оп. 3. Спр. 87. Арк. 17.

²⁷² Там само.

²⁷³ Див.: Вегеш М.М. Карпатська Україна 1938–1939 років. Т.І. С. 196–215.

Члени львівської Політичної Колегії, що зібрались в Данцігу, 19 листопада 1938 р. теж обговорювали питання допомоги Карпатській Україні. Вони прийшли до висновку, що «Галичина могла б вислати срокових кооператорів, учителів, інженерів і шоферів»²⁷⁴. О. Думін писав у листі до А. Волошина: «1) яких фахівців було би потрібно Карпатській Україні? 2) в якій кількості з повищеназваних фахів? 3) якими дорогами вони мали б пробиратись на Карпатську Україну? Прямо через гори, чи через Німеччину, Словаччину, Чехію?»²⁷⁵. Чи відповів А. Волошин на лист О. Думіна – невідомо. Підтримка уряду А. Волошина була виявлена в сотнях листів, авторами яких були галичани. Вони писали про свою готовність всіма силами і набутим досвідом допомагати розбудові молодій автономній країні. Галичанин Орест Зозуля просив зарахувати його до головної фінансової дирекції в Хусті²⁷⁶. Прохання прислужитися Карпатській Україні висловили галичани Іван Голик, Антон Мисишин, Теодор Федусь, Тома Дацьків, Іван Михайлюк. Колишній воїн УГА Омелян Лисняк, що проживав у Пряшеві, писав: «Я, нижчепідписаний ... осмілюсь предложити свої услуги, щоб ще послужити своєму народові»²⁷⁷. Багато воїнів УГА після поразки визвольних змагань були змушені емігрувати за кордон і наприкінці 30-х років проживали в Чехословаччині, Німеччині, Англії, США. Іван Вовк писав із Франції, що буде в пригоді Карпатській Україні як інженер за фахом. Він мав досвід роботи «на залізниці, або на електровнях чи споріднених галузях»²⁷⁸. Іван Цимбал з Підгайців пропонував свої послуги як колишній «член військової поліції в Тернополі» і який «відзначався, як дуже цільний стрілець»²⁷⁹.

У березні 1939 р., тобто напередодні відкриття Сойму Карпатської України, Олена Кисілевська з Коломиї писала А. Волошину: «Дозвольте Вам, яко батькові народу, зложити щиросердечні привітання з приводу відкриття першого карпато-українського Сойму та з нагоди цієї світлої для всіх українців на світі радісної хвилі висловити свої побажання ще більших успіхів, ще більшої перемоги»²⁸⁰. Галичани, що входили до складу організації «Молода Україна», 5 березня 1939 р. писали з Парижа: «Щасти Вам, Боже,

²⁷⁴ ДАЗО. Ф. 3. Оп. 3. Спр. 173. Арк. 15-16.

²⁷⁵ ДАЗО. Ф. 3. Оп. 3. Спр. 173. Арк. 17.

²⁷⁶ ДАЗО. Ф. 3. Оп. 3. Спр. 173. Арк. 19.

²⁷⁷ ДАЗО. Ф. 3. Оп. 1. Спр. 9. Арк. 1.

²⁷⁸ ДАЗО. Ф. 1148. Оп. 1. Спр. 293. Арк. 1.

²⁷⁹ ДАЗО. Ф. 17. Оп. 2. Спр. 5. Арк. 6.

²⁸⁰ ДАЗО. Ф. 3. Оп. 2. Спр. 5. Арк. 2.

Каменярі Закарпаття! Починаєте працю у велику днину Шевченківських роковин. Дух нашого Пророка благословить Вас на будову «вольної, нової сім'ї», а кожне серце українське ділить з Вами щастя і радість незабутнього 9 березня 1939 року. Хай живе Україна!»²⁸¹.

Для того, щоб уникнути нових судових процесів, уряд А. Волошина ще в листопаді 1938 р. видав відозву «Проти нерозважної еміграції», яку опублікували відразу всі українські газети. Однак нелегальні переходи кордону не припинялися. Одна за одною з'являлися інші перестороги. Подібну заяву під назвою «Остерігаємо перед легкодушною еміграцією» розповсюдила Українська Пресова Служба в Берліні: «В останній час повторюються випадки, що наші люди переходять кордони, не маючи на це конечні документи. Вони скоріше чи пізніше попадають у руки чужинецької поліції і поносять всі наслідки свого нерозважливого поступку»²⁸². Про такі випадки писав В. Гренджа-Донський: «Наражаються ці втікачі на небезпеку, бо чеська жандармерія переловлює і просто без нашого відома відсилає назад. Були і такі випадки, що передають їх полякам, а ті карають їх тяжко»²⁸³.

Вибори до Сойму Карпатської України. Спроби реформ

Вибори До Сойму Карпатської України відбулися 12 лютого 1939 р. і стали чи не найважливішою віхою в процесі реалізації автономних прав краю. Із 92,4% населення, що взяли участь у виборах, а це 265 тис. осіб, 92,4% проголосували за Українське національне об'єднання. Загалом, на думку фахівців-істориків, «вибори пройшли в спокійній поважній атмосфері», «на задовільному рівні без значних порушень, а їх наслідки можна вважати достовірними»²⁸⁴, хоча є й такі дослідники, які стверджують, що вони «перетворилися у відвертий політичний фарс», а «їх результати – фальсифіковані»²⁸⁵.

Навряд чи останні твердження є коректними й достатньо науково аргументованими. Адже населення навіть за одного виборчого списку

²⁸¹ Діло. 1938. 30 листопада.

²⁸² Нова свобода. 1938. 11 грудня.

²⁸³ Гренджа-Донський В. Щоденник. Твори. Т. VIII. Вашингтон, 1987. С. 80.

²⁸⁴ Див.: Магочій П.Р. Названа праця. С. 147; Вегеш М. М. Карпатська Україна 1938–1939. Т. II. С. 92.

²⁸⁵ Див.: Нариси історії Закарпаття. Т. II. С. 313; Болдижар М. Закарпаття між двома світовими війнами. Ч. 1. С. 127.

мало свободу вибору: у столиці Карпатської України – Хусті, наприклад, було зафіксовано понад 2 тис. голосів проти УНО, а загалом його список не підтримали більше 20 тис. голосуючих, які були проти або подали недійсні бюлетені²⁸⁶. Проте головне полягало в тому, що перші в історії Закарпаття вибори до власного представницького й законодавчого органу нарешті відбулися. Їхні результати засвідчили схвалення переважною більшістю закарпатських українців курсу Кабінету міністрів Карпатської України Августина Волошина на утвердження національної державності.

Українці всього світу стежили за виборами до Сойму, чекаючи позитивних результатів. Канадські українці в телеграмі на ім'я А. Волошина писали: «Просимо уряд Карпатської України передати нашим братам привіт. У неділю 12 ц.м. очі 500 тисяч українців Канади звернені на Вас, брати і сестри з Карпатської України».¹⁵² Очевидець писав, що «результат недільних виборів... був так надзвичайно успішний і для українського народу та українців взагалі корисний, що заскочив своєю несподіванкою не тільки ворогів, але і приятелів Карпатської України»²⁸⁷. Августин Волошин, як годиться, першим подякував українському народу Закарпаття у зверненні «Солодкий мій народе!»²⁸⁸. У зверненні «Громадяни Карпатської України», опублікованому 2 березня 1939 р. в газеті «Нова свобода», Августин Волошин закликав: «Довіряйте своїй владі та її представникам у державних та самоуправних урядах. Поможіть їм, щоби могли працювати добре та для Вас»²⁸⁹.

На жаль, у порівнянні з успішними наслідками політичної діяльності уряду А. Волошина, значно скромнішими були результати його господарської праці. Вкрай бідні економічні ресурси й обмежені господарські можливості мав автономний край після приєднання найбільш розвинутої в економічному відношенні частини Закарпаття до Угорщини. Постійний дефіцит бюджету Карпатської України, негативний вплив цілої низки зовнішніх факторів, пріоритетна увага до політичних питань, боротьба з «ворогами української нації» – усе

²⁸⁶ Див.: Магочій П. Р. Формування національної самосвідомості: Підкарпатська Русь (1848–1948). Ужгород, 1994. С. 147; Вегеш М.М. Карпатська Україна 1938–1939 років. Т.2. С. 92; Кульчицький С. В. Україна між двома війнами (1921–1939 рр.). К., 1999. С. 316.

²⁸⁷ Росоха С. Сойм Карпатської України. С.49.

²⁸⁸ Там само.

²⁸⁹ Волошин А. Громадяни Карпатської України. *Нова свобода*. 1939. 3 березня.

це завадило урядові серйозно зайнятися соціально-економічними та культурними проблемами краю.

Щоправда, планів і намірів у цьому напрямку було чимало. Наприклад, Українська народна рада в Хусті видала 19 листопада 1938 р. «Маніфест до українського народу», в якому були накреслені головні пункти господарської програми уряду А. Волошина. На перший план висувались: проведення земельної реформи, розвиток хліборобства й виноградарства, піднесення тваринництва й молочарства. Проте найголовніше завдання полягало в тому, щоби забезпечити місцеве населення продуктами харчування. Річ у тім, що ціни на продукти постійно підвищувалися, хоча заробітна плата залишалася без змін. Щоби запобігти голоду, особливо в гірських районах, автономний уряд пішов на скасування деяких податків. У лютому 1939 р. на його вимогу міністерство господарства ЧСР додатково виділило 300 тис. крон для надання допомоги найбільшому населенню краю. Тоді ж уряд Карпатської України «призначив півмільйона корон на харчеву акцію бідних дітей».

Однак разові допомогові заходи не могли суттєво поліпшити становище. Неспроможний вирішити цю проблему власними силами, А. Волошин змушений був шукати допомоги за кордоном. Почалися поставки кукурудзи з Румунії, розглядалося питання про обмін закарпатського лісу й солі на зерно з урядами Німеччини й Угорщини. Водночас проводилась певна робота щодо поліпшення страхування й пенсійного забезпечення населення: у Хусті, зокрема, було створено Краєвий уряд робітничого забезпечення.

Уже з перших днів своєї діяльності автономний уряд Волошина зіткнувся ще з однією складною проблемою – безробіттям. Кількість безробітних постійно збільшувалась за рахунок галичан, що нелегально переходили польсько-чеський кордон, утікачів із території, окупованої Угорщиною, а також через припинення окремих видів робіт. Одночасно відбувалась еміграція закарпатців у пошуках роботи за кордоном. З метою поліпшення становища свого населення уряд Карпатської України в січні 1939 р. розпочав переговори з урядами Німеччини, Чехо-Словаччини й деяких інших країн про можливість для закарпатців виїжджати на заробітки до їхніх країн. Така домовленість була досягнута, і кільком групам робітників вдалося поїхати на сезонні роботи до Німеччини та Чехо-Словаччини, хоча це не зняло хронічної для Закарпаття проблеми безробіття²⁹⁰.

²⁹⁰Вегеш М. Карпатська Україна і Німеччина (1938-1939). Ужгород, 1996. С.10-12.

Основним багатством Закарпаття залишався ліс, і тому уряд робив активні спроби щодо реорганізації та централізації лісового господарства, проведення його націоналізації. У січні 1939 р., після створення єдиної дирекції лісів у Буштині, розгорнулися великі роботи в державних лісах: було прокладено кілька транспортних середників, почалося будівництво нових комунікацій, залізничних і автомобільних доріг, пошук нових ринків збуту та можливостей залучення іноземного капіталу тощо. У результаті ситуація в лісовому господарстві поступово стабілізувалась. Прибутковою галуззю промисловості краю залишалося добування солі. Певні позитивні зрушення відбулися в хімічній (досить успішно працювало 5 фабрик) та харчовій промисловості краю. Уряд Карпатської України розробив програму електрифікації країни, для здійснення якої було організовано товариство «Карпатські Електровні», значну увагу приділяв розвиткові пошти і зв'язку, розробці корисних копалин та мінеральних джерел, робив певні спроби поліпшення жалюгідного становища в медичному обслуговуванні населення, надавав перспективного значення для краю розвиткові туризму тощо.

Деякі конкретні заходи були втілені в життя в галузі освіти. Зокрема, уряд А. Волошина став домагатися запровадження в усіх школах, державних та інших установах обов'язкової української мови. Одночасно розширилася мережа українських шкіл: були відкриті гімназії з українською мовою навчання в Білках, Рахові та Ракошині, понад 50 нових міських та сільських народних шкіл. Активну діяльність на освітянській ниві здійснювало, наприклад, товариство «Учительська громада», членами якого було близько 2 тис. представників нової української учительської генерації, і лави якого постійно поповнювалися, зокрема за рахунок вчительських кадрів із Галичини.

На урядовому рівні обговорювалося питання про відкриття народного університету й перенесення з Праги до Хуста Українського вільного університету. Августином Волошином, наприклад, особисто були підготовлені «Проект організації Українського Університету в Закарпатській Україні», «Закон про заснування Українського Державного Університету в Хусті», «Меморандум у справі утворення на Підкарпатській Русі університету, а насамперед перенесення Українського Вільного Університету з Праги до Ужгорода». У «Проекті» вказувалось, що «Український Університет в Карпатській

Україні складається з 4-х факультетів: 1) філософічного; 2) правничого; 3) господарчого; 4) медичного». Передбачалося створити кафедри загального мовознавства, класичної філології, слов'янської філології, української мови, української літератури, західно-європейської літератури, всесвітнього та слов'янського мистецтва, українського мистецтва, музикології, слов'янської археології, української археології та етнографії, історії Сходу, Греції і Риму, всесвітньої історії, історії слов'ян, історії України, історії церкви (всесвітньої і української), філософії, психології, соціології, педагогіки, педагогічної психології, школознавства, гігієни, загального законодавства. 24 лютого 1939 р. А. Волошин написав текст «Закону про заснування Українського Державного Університету в Хусті», проведення якого покладалося на Сойм Карпатської України. Однак розгортання політичних подій у Карпатській Україні не в позитивний бік не дало можливості втілити його в життя²⁹¹.

Завдяки приїзду в Карпатську Україну відомих діячів української культури з інших українських земель і центрів української еміграції у Європі та їх співпраці з урядом, у краї активізувалося українське культурне життя. У Хусті було створене літературно-мистецьке товариство «Говерла», яке видавало однойменний щомісячник за редакцією Олега Ольжича, діяв державний театр «Нова Сцена» (режисер Ю. Шерегій), розпочалися роботи зі створення першої у Закарпатті кіностудії, почав видавати свій релігійний альманах С. Сабол (Зореслав). До речі, уряд А. Волошина проводив досить активну політику в галузі релігії і церкви: підтримуючи насамперед греко-католицьку церкву, вірними якої була переважна більшість українського населення Закарпаття, він водночас пішов на зближення з керівництвом православної церкви, запобігаючи виникненню міжконфесійних конфліктів у краї.

Отже, щодо планів і задумів уряду Августина Волошина в розв'язанні проблем господарського й культурного будівництва, покращенні соціального становища та рівня життя населення автономного краю, то більшість із них так і не були реалізовані. Головна причина, і на цьому слід наголосити, не стільки в надмірній політичній, націоналістичній заангажованості уряду А. Волошина, прорахунках і помилках у його діяльності, що дійсно мали місце, скільки найімовірніше в тому, що за тих внутрішньополітичних,

²⁹¹ Беднарджова Т. Августин Волошин – державний діяч, педагог, мислитель. С. 170–172.

внутрішньоекономічних і особливо міжнародних умов, що склалися в 1938–1939 рр. у краї і навколо нього, Карпатська Україна не мала реальної можливості повноцінно функціонувати як автономна, а тим більше самостійна, незалежна держава. Та і часу для цього історія відвела молодій українській державі занадто мало...

Незважаючи на карпатоукраїнсько-німецьке зближення й загравання Німеччини з українськими політичними силами, її союзниця – Угорщина – не відмовлялася від своїх претензій на всю територію Закарпаття: її приготування до вторгнення на територію Карпатської України не припинялися ні на мить. Утім, останнє слово в розв'язанні проблеми Закарпаття належало Німеччині, яка певний час приховувала свої справжні наміри і стримувала Угорщину від агресії. Наприкінці 1938 – на початку 1939 р. у дипломатичних колах і серед громадськості європейських держав унаслідок активного обговорення засобами масової інформації питання про надання автономії Закарпаттю та його можливих наслідків навіть склалося враження, що Третій райх підтримує Карпатську Україну з метою гарантування її незалежності й використання як П'ємонту для об'єднання навколо неї всіх українських земель. Історик О. Пагіря з приводу цього наводить такі цікаві дані: протягом останніх чотирьох місяців 1938 р. британські видання вмістили близько тисячі згадок про Карпатську Україну, а французька преса лише в грудні того року опублікувала понад 300 великих статей про Україну й політику щодо неї Німеччини²⁹². Галас, піднятий з цього приводу європейською пресою, яка після отримання Закарпаттям автономії активно обговорювала «українське питання», зокрема т. зв. українські плани Гітлера щодо створення «Великої України» під німецьким протекторатом, і подавала це як уже вирішену справу, певною мірою насторожив Угорщину й Польщу, а також Радянський Союз, який розглядав німецьку присутність у Карпатській Україні як створення плацдарму для нападу на СРСР і міфічну підготовку приєднання радянської України до Карпатської України. Досить у зв'язку з цим згадати відому саркастичну реакцію «про слона і моську» Й. Сталіна на XVIII з'їзді ВКП(б), що засвідчило незацікавленість СРСР в існуванні Карпатської України.

Тут слід пам'ятати, що Європа в 1938–1939 рр. була під визначальним впливом нацистської Німеччини, спецслужби якої

²⁹² Олександр Пагіря. Як західна преса та дипломати писали про Карпатську Україну // <http://www.istpravda.com.ua/articles/2018/03/15/152208/>

вправно використовували українську проблематику, у т. ч. карпато-українську, в пропагандистських схемах для тиску на Угорщину, Польщу, Чехословаччину та Радянський Союз і водночас з метою дезінформації та відвернення уваги західних держав від справжнього напрямку нацистської агресії на континенті й отримання від них поступок. Відомий британський журналіст-міжнародник Ланселот Лоутон на початку 1939 р. з приводу цього зазначав: «Протягом останніх кількох місяців Україна – зовсім невідома Заходів країна – опинилася в центрі світової уваги... Попри загальну, хоча й зрозумілу непоінформованість у цій справі, переважає думка, що від вирішення української проблеми буде залежати доля Європи... На сьогодні Німеччина – єдина потужна держава, яка цікавиться тим регіоном... Хоч як би там не було, вирішальну роль у проблемі грає реальна німецька сила, наполегливість німецьких інтересів і віра німців у те, що тільки вони можуть подати ту зовнішню допомогу, яка уможливила б українцям визволення з-під Радянського Союзу»²⁹³. Тому немає нічого дивного в тому, що в боротьбі з територіальними зазіханнями Угорщини уряд Волошина, як і чимало українців та уряди інших європейських держав, вимушений був шукати підтримки Німеччини. Ця нетривала дипломатична підтримка дала можливість на кілька місяців продовжити існування Карпатської України.

Рішення А. Гітлера 6 березня 1939 р. остаточно ліквідувати Чехо-Словаччину виявило справжні наміри політики нацистської Німеччини. Не бажаючи надто посилювати Угорщину приєднанням до неї Словаччини, вона ініціювала незалежність останньої, а 12 березня дала згоду М. Горті на окупацію Карпатської України. Запросивши до себе угорського посла Д. Стояї, фюрер заявив: «Дійте, не повідомляючи про це інші уряди. Дійте швидко, оскільки є й інші претенденти на Підкарпатську Русь... Момент для окупації Підкарпатської Русі сприятливий». 14 березня 1939 р. угорський уряд П. Телекі направив Празі ультиматум із вимогою впродовж 24 годин звільнити Підкарпатську Русь від чехословацької армії²⁹⁴.

²⁹³Ланселот Лоутон. Україна: найбільша проблема Європи. Виступ у Лондоні 1939 року // <https://www.istpravda.com.ua/articles/2011/04/7/34771/>

²⁹⁴Див.: Марьина В. В. Закарпатье как объект международной политики. 1938–1943 годы. *Новая и новейшая история*. 2015. № 5. С. 34–35.

**Августин Волошин – президент
Карпатської України**

У ці критичні березневі дні автономний уряд Карпатської України, що готувався до відкриття Сойму, призначеного президентом ЧСР Е. Гахою на 15 березня 1939 р., усе ще покладав надії на німецьке заступництво перед угорським вторгненням. Увечері 14 березня 1939 р., щойно дізнавшись про проголошення Словаччиною самостійності, що означало остаточний державний розпад ЧСР, і скупчення угорських регулярних військ на кордонах із Карпатською Україною, А. Волошин офіційно проголосив її незалежною державою й назвав склад нового уряду: прем'єр – д-р Августин Волошин, закордонні справи – Юліан Ревай, внутрішні справи – д-р Юрій Перевузнник, господарство – Степан Ключурак, фінанси й комунікації – д-р Юлій Бращайко, здоров'я і соціальна опіка – д-р Микола Долинай. Після цього до Берліна була відправлена телеграма: «Від імені уряду Карпатської України прошу Вас прийняти до відома проголошення нашої самостійності під охороною Німецького Рейху. Прем'єр-міністр доктор Волошин. Хуст». Прикметно, що А. Волошин зв'язався також із канцелярією президента ЧСР, проінформував про цей «вимушений крок» і від імені русинів-українців подякував за двадцятирічну співпрацю, чого не зробила жодна інша національна спільнота Чехо-Словаччини²⁹⁵.

Окремі підрозділи угорських військ тим часом уже перейшли кордони Карпатської України, а відповіді з рейхканцелярії не було. Уранці 15 березня уряд Волошина ще раз звернувся до Берліна з конкретним запитанням: чи віддала Німеччина Карпатську Україну Угорщині? Лише після цього відомство Ріббентропа через свого консула в Хусті порадило А. Волошину «не чинити опір угорському вторгненню, бо німецький уряд у даній ситуації, на жаль, не може взяти Карпатську Україну під протекторат»²⁹⁶. «Німці ганебно нас обманули!», – так відверто в інтерв'ю кореспонденту Рейтера згодом реагував Августин Волошин на ці події. Він і всенародно обраний Сойм Карпатської України мабуть добре розуміли своє трагічне становище, але свідомо пішли на проведення засідання Сойму й

²⁹⁵ Кравчук О. М., Марценюк Н. М. Вивчення теми «Закарпаття в складі Чехословаччини» на заняттях з історії України: методичний аспект. *Дидактика методики історії*: збірник наукових праць. Кам'янець-Подільський, 2011. Вип. 3. С. 82.

²⁹⁶ Нариси історії Закарпаття. Т. II. С. 316.

вибори президента, щоб перед усім світом перед неминучою угорською окупацією заявити про свої державні змагання.

У такій безвихідній ситуації того ж дня після обіду в Хусті розпочав свою роботу Сойм Карпатської України. Цікавий факт: Августин Волошин планував відкриття Сойму провести в м. Рахові 2 березня 1939 р., однак президент ЧСР Е. Гаха дозволив, як уже говорилося, скликати Сойм лише на 15 березня. Його відкрив Августин Волошин²⁹⁷. Цього дня протягом трьох годин відбулося шість окремих засідань, на яких було ухвалено документи історичної ваги – про незалежність, державний устрій, назву, мову, герб, прапор і гімн Карпатської України. Зокрема, таємним голосуванням Сойм обрав президента новоствореної Української держави – Августина Волошина, за якого проголосували всі послы. А. Штефан пригадував: «...присутніх було 22, більше як кворум 2/3 вибраних послів до вибору президента. При виборах президента постало таке запитання: прем'єр Волошин до д-ра Юлія Брацайка і до мене (А. Ш.): «Я не можу голосувати на себе». Ми обидва сказали: «Пане прем'єре, щоб кворум осягнути, ви мусите голосувати за себе». – «Як мушу, то буду». І так Президента Карпатської України обрано 22 голосами, кворум був 21 і 1/3»²⁹⁸.

Сойм також затвердив новий уряд Карпатської України і прийняв два конституційні закони, які визначали форму нового державного утворення і стали важливими державно-політичними актами. Ними підтверджувалося, що Карпатська Україна є незалежною державою – республікою з президентом на чолі, обраним Соймом. Державною мовою Карпатської України проголошувалася українська. Державним прапором затверджувався національний синьо-жовтий прапор, а державним гербом – сполучення крайового герба (ведмідь у лівім червонім колі й чотири сині та три жовті смуги в правому півколі) з національним (тризуб Володимира Великого з хрестом на середньому зубі). Державним гімном Карпатської України оголошувався національний гімн «Ще не вмерла Україна». Сойм уповноважив уряд за згодою президента Карпатської України видавати розпорядження, що матимуть силу закону.

Утім, президенту й уряду новоствореної незалежної Карпато-Української Республіки так і не судилося приступити до виконання цих ухвал Сойму. Того ж дня, 15 березня 1939 року, угорські війська

²⁹⁷ Росоха С. Сойм Карпатської України. С. 61–62.

²⁹⁸ Штефан А. Августин Волошин Президент Карпатської України. Спомини. С. 90–91.

розпочали загальний наступ на всій території щойно проголошеної Української держави, який, незважаючи на героїчний збройний опір нечисленних загонів Карпатської Січі, завершився 18 березня її повною окупацією і приєднанням до Угорщини. Слід наголосити, що жодна з сусідніх та демократичних держав Заходу не відгукнулася на апеляції і заклики уряду А. Волошина захистити її незалежність. Наприклад, Румунія, яка не підтримувала угорської окупації Карпатської України, водночас не наважилася виступити проти прийнятих сильнішими державами рішень. Так само поступили й керівники щойно проголошеної Словацької держави, які ще з листопада 1938 р. вели таємні переговори з німецькими високопосадовцями щодо самостійності Словаччини з можливим включенням до неї автономної Карпатської України. А чеська армія, що знаходилася в ці березневі дні на території Карпатської України, готувалася за наказом із Праги залишити її без опору угорцям і навіть відмовилася передавати зброю українській владі для оборони Карпатської України.

Також жодна з держав світу не визнала самопроголошеної Української держави в Карпатах. Отже, Карпатська Україна була ізольована в оточенні майже ворожих держав і не маючи армії, вона не могла дати відповідної збройної відсічі нападникам. А коли від неї відвернулася Німеччина, то стало очевидним, що її дні полічені. Її залишили на поталу гортистській Угорщині, зробивши вигляд, що це питання є її внутрішньою проблемою. Під час цих подій лише Радянський Союз з власних геополітичних міркувань висловив протест проти розчленування Чехословаччини, зокрема окупації Підкарпатської Русі Угорщиною. У ноті наркома закордонних справ СРСР М. Литвинова німецькому послу в Москві Ф. Шуленбургу від 18 березня 1939 р. з цього приводу, зокрема зазначалося: «Дії німецького уряду стали сигналом до грубого вторгнення угорських військ у Карпатську Русь і нехтування елементарними правами її населення»²⁹⁹. Засудив угорську агресію як акт насильства і британський посол у Будапешті. Проте ані він, ані міністр закордонних справ Великої Британії лорд Галіфакс, ані прем'єр Невілл Чемберлен ніколи не висловлювали офіційного протесту на адресу Будапешта. А міністр закордонних справ Франції Жорж Бонне навіть безпосередньо привітав угорського посла в Парижі, зазначивши, що було би краще, якби в Прагу увійшли угорці, а не

²⁹⁹ Год кризиса. 1938-1939 гг. Документы и материалы. Москва, 1991. Т.І. С. 290.

німці. А регент королівської Угорщини М. Горті принизливо подякував А. Гітлеру за щедрий подарунок – «життєдайну територію для Угорщини»³⁰⁰.

Водночас на тлі фактичної капітуляції чехословацької армії під час окупації вермахтом Богемії та Моравії в той самий день – 15 березня 1939 р., героїчний збройний опір, який чинили карпатські січовики 40-тисячній регулярній армії Угорщини (вони провели з її підрозділами понад 20 боїв, найбільш запеклим був бій на Красному Полі під Хустом, де загинуло, за останніми даними, 230 січовиків – переважно молодь – семінаристи виноградівської горожанської школи, а загалом їх втрати під час окупації становили від 1 до 1,5 тис. осіб, а угорці втратили близько 200 осіб і кілька сотень поранених), вразив багатьох тогочасних закордонних оглядачів. Один із уцілілих бійців Карпатської Січі, згодом професор Петро Стерчо у своїй книзі «Карпато-Українська держава» писав із цього приводу: «Світова преса подивляла героїчність українського війська. Починаючи від сусідньої румунської преси, а кінчаючи на далекій заокеанській, вона підкреслювала, що із народів ліквідованої Німеччиною ЧСР, федерації чехів, словаків і українців, тільки українці виступили збройно проти агресора; тільки вони ціною крові обороняли свою свободу»³⁰¹.

З огляду на ці події можна стверджувати, що для українців Друга світова війна розпочалася ще в березні 1939 р., і Карпатська Україна першою в Європі не визнала умов нацистського перерозподілу світу, вчинила героїчний опір угорським загарбникам, ставши першою жертвою експансіоністської політики, спрямованої проти центральноєвропейських держав. Чимало захисників Карпатської України загинули вже після завершення бойових дій – під час угорських репресій. У краї встановився жорстокий окупаційний режим.

Отже, Карпатська Україна, так і не розпочавши свою діяльність як незалежна держава, припинила своє існування. Упродовж більш ніж п'яти місяців у Карпатах існувала українська державність двох типів: з 11 жовтня 1938 р. по 14 березня 1939 р. Підкарпатська Русь – Карпатська Україна була автономною частиною федеративної (Другої) Чехословацької республіки, а 14–15 березня 1939 року Карпатська Україна заявила про себе світу як самостійна, незалежна

³⁰⁰ Олександр Пагіря. Як західна преса та дипломати писали про Карпатську Україну // <http://www.istpravda.com.ua/articles/2018/03/15/152208/>

³⁰¹ Див.: Олександр Пагіря. Опір у Карпатах. Як закарпатці боронилися від угорської агресії в 1939 році // <http://www.istpravda.com.ua/articles/2017/03/15/149620/>; Стерчо П. Карпато-Українська держава. До історії визвольної боротьби карпатських українців у 1919–1939 роках. С. 219.

держава. І це стало кульмінаційною точкою українського національного відродження на Закарпатті, завершенням тривалого і складного шляху від «підкарпатських русинів» до «закарпатських українців». Водночас при оцінці цієї історичної події важко не погодитися із твердженнями дослідників, що акт проголошення Карпатської України незалежною державою «був більше результатом спонтанного і стихійного характеру, який став можливим у зв'язку з певними об'єктивними причинами: політичною кризою в Європі, розпадом Чехословаччини, проголошенням самостійності Словаччини тощо»³⁰². А нетривалість існування й трагічне знищення Карпато-Української держави пояснюється нерозв'язаністю українського питання загалом у міжнародних відносинах 1930-х років, що перетворило її на важливий об'єкт і «розмінну монету» в політичній грі провідних європейських держав напередодні Другої світової війни. Одночасно, як справедливо наголошують дослідники, «легітимність Карпатоукраїнської держави 1938–1939 рр., її уряду і діяльності її президента не підлягають жодному сумніву», і «ні Августина Волошину, ні його уряду не можна докоряти за ту трагедію, яка спіткала Карпатську Україну в березні 1939 року»³⁰³.

Березневі події 1939 р. в Карпатській Україні вплинули на актуалізацію загальноукраїнських проблем, сприяли подальшому розвитку національно-визвольного руху українського народу та залишили свій вагомий слід в історії його боротьби за суверенну, незалежну, соборну національну державу й цілком правомірно вписані в новітню історію України яскравими сторінками так само, як і ім'я президента Карпатської України Августина Волошина. Не випадково 15 березня 2002 р. за визначну особисту роль у боротьбі за утвердження української державності Указом Президента України Августина Волошину посмертно присвоєно звання «Герой України».

Події 1938–1939 рр. у Карпатській Україні мали велике значення і для розвитку національної самосвідомості всього українського народу, зміцнення солідарності й єдності українців у всьому світі. Незважаючи на короткочасність свого існування, Карпатська Україна перебувала в центрі уваги громадськості на інших українських землях, української діаспори у світі та багатьох європейських держав, демократичні сили яких співчували національно-визвольній боротьбі

³⁰² Болдижар М. Закарпаття між двома світовими війнами. Ч. I. С. 107–108.

³⁰³ Див.: Мишанич О. В. Життя і творчість Августина Волошина. С. 25, 45; Вегеш М. М. Карпатська Україна. Документи і факти. Монографія. Ужгород, 2004. С. 228.

закарпатських українців, засудили вторгнення угорських військ до краю як нехтування правами українського народу на самостійне державне життя.

І, нарешті, виникнення Карпатської України як держави також зайвий раз продемонструвало всьому світові, що на Закарпатті живуть українці, які бажають мати свою державність разом зі своїми братами у Великій Україні. Із знищенням Карпатської України і окупацією краю завершилася політична кар'єра і активна політична діяльність президента Карпатської України Августина Волошина. Він разом зі своїм урядом вимушений був залишити Хуст, перейти румунський кордон і опинитися в еміграції, де повністю присвятив себе педагогічній роботі.

В еміграції

Як відомо, значна частина активних учасників національно-визвольних змагань українського народу після поразки Української революції 1917–1921 років змушена була залишити батьківщину й опинилася в еміграції. Міжвоєнна українська еміграція – значне й унікальне історичне, соціально-політичне й національно-культурне явище у вітчизняній і всесвітній історії ХХ століття, викликане драматичними подіями Першої світової війни, революціями та громадянською війною в Росії і, головним чином, поразкою Української революції 1917–1921 рр. Скільки їх, наших співвітчизників, опинилося на чужині внаслідок цих подій? І хоча серед дослідників тривають дискусії щодо чисельності політичних емігрантів і біженців післяжовтневого часу з Росії загалом (у різних публікаціях ці цифри коливаються від 1 до 3 і більше мільйонів чоловік) та України зокрема, але достовірним є факт, що лише в перші повоєнні роки чисельність емігрантів з українських земель сягала 100 тис. чоловік. Загалом, за деякими приблизними даними, в європейських країнах на кінець 30-х років проживало понад 600 тис. українців (разом із корінним українським населенням)³⁰⁴. Така ж доля спіткала провідних діячів і активних будівничих й захисників Карпатської України після окупації краю Угорщиною в березні 1939 р., у тому числі й Августина Волошина.

16 березня 1939 р. В. Гренджа-Донський записав у своєму щоденнику: «...української влади вже нема в Хусті, прем'єр Волошин

³⁰⁴Енциклопедія українознавства. Т.2. Перевидання в Україні. Львів, 1993. С. 634.

виїхав кудись вночі»³⁰⁵. Галицький журнал «Жіноча воля» повідомляв, що весь уряд Карпатської України «до останньої хвилини... був в обстрілюваному Хусті»³⁰⁶. Завдяки «Особовій справі А. Волошина» маємо можливість з'ясувати чіткий маршрут президента за кордон. «У зв'язку з окупацією угорськими військами Закарпатської України, – розповідав Волошин під час допиту в Лефортові 24 травня 1945 р., – я втік (стенографіст МДБ СРСР підбирав вирази сам – Авт.) в м. Прагу за маршрутом: із Хуста в Клуз (Румунія) – Темешуара (Румунія). Потім поїхав в Югославію – в Белград, де пробув 4 дні. Із Белграда поїхав в м. Загреб, де пробув 7 днів. З м. Загреб переїхав до курортного містечка в Югославії Цирквениця, де пробув 11 днів. Опісля знову повернувся в м. Загреб і звідти через м. Відень переїхав в м. Берлін, де пробув півтори місяці. З Берліна поїхав до Праги в травні 1939 р.»³⁰⁷.

А. Волошин на світанку 16 березня виїхав до Великого Бичкова, де він востаннє в житті провів богослужіння на рідній землі, дізнався про падіння Хуста. Пізно ввечері 16 березня міст через Тису перетнули у складі колони відступаючих чеських вояків і чиновників кілька автомобілів, на яких їхали урядовці Карпатської України, серед них і машина, що везла А. Волошина в супроводі його давнього друга і багаторічного сподвижника А. Штефана³⁰⁸.

23 березня 1939 р. префект Мараморощини повідомляв коменданта жандармерії в Клузі Геріта, що «16 березня 1939 р. приїхав в Румунію колишній прем'єр-міністр уряду Карпатської України д-р Волошин з іншими міністрами. Вони залишили в префектурі Сигету дві малі машини «Аеро», просячи нас їх залишити в себе. Одна з машин в доброму стані і може бути використана жандармерією. Враховуючи, що А. Волошин покидає наше місто, маємо честь і просимо Вашого дозволу, щоб вирішити що робити з цими машинами: залишити собі, чи передати їх військовим»³⁰⁹. Того ж дня префект повідомляв митну службу в Сигеті, що в місцевій префектурі «знаходиться машина НР 15581, залишена урядом Волошина. Машина рахується приватною власністю політичної організації (УНО – Авт.), очолюваної М. Туликом (УНО очолював

³⁰⁵ Гренджа-Донський В. Т. VIII. Щастя і горе Карпатської України: щоденник / Зібрала і впорядкувала Зірка Гренджа-Донська. Вашингтон: Видання Карпатського Союзу, 1987. С. 264.

³⁰⁶ Жіноча воля. 1939. Ч. 4.

³⁰⁷ ЦАМГБ РФ. Н – 17681. Л. 11–12.

³⁰⁸ Федака С. Августин Волошин. Карпатська Україна. Документи і матеріали. Хроніка подій. Персоналії. У двох томах. Т. 2. Ужгород: ПРАТ «Видавництво «Закарпаття», 2010. С. 146.

³⁰⁹ Arhivele de Stat Maramures. Fond Prefectura. Act. 33/5148. 1939.

Ф. Ревай – Авт.). Однак вони є втікачами з Карпатської України, тому на нашій території втратили права на машину. Ми будемо нею користуватися до тих пір, поки ця проблема не буде вирішена»³¹⁰. Останній документ, який пощастило віднайти в Державному архіві Бая-Маре, стосується повідомлення митниці Сигета до префекта за 23 березня 1939 р., в якому ставилося єдине питання: «Що Ви зробили з машиною М. Тулика?»³¹¹. Відомо, що А. Волошин і окремі члени його крайового уряду успішно перетнули кордон Румунії і їх щиро прийняла Югославія. Журнал «Жіноча воля» повідомляв, що «о. д-р. А. Волошин святкував Великдень в Югославії»³¹². Із Сигета А. Волошин і його супутники через Великий Варадин, Клуж, Арад і Тимішоару дісталися до Югославії і зупинилися в Белграді на чотири дні, а потім А. Волошин разом з А. Штефаном поїхали до Загреба, де пробули цілий тиждень.

30 березня 1939 р. Августин Волошин опублікував у «Вістнику українського товариства «Просвіта» в Загребі своє «Великоднє звернення до українців Югославії». «Божому Провидінню, – писав А. Волошин, – подобалося знову досвідчити нас. Ми знову втратили свободу, що нею втішалася вітка українського народу в Карпатах. Ми її втратили, але тільки під напором численнішого й сильнішого ворога. В окупаційне ярмо не пішли ми добровільно. Ми улягли в нерівній боротьбі, а українські Герої сучасності дали нам новий приклад, як маємо стреміти до нашого національного ідеалу. Бо свобода родиться й закріплюється лиш у крові й терпінні. Голгофа українського народу є ще не скінчена... Прийде й час, твердо вірмо, національного воскресення Української Нації. До тої світлої хвилини приготуємося, плекаючи в собі громадянські чесноти дисципліни, організованости, єдності. Творім національний моноліт, щоб у рішачий мент одним серцем і одною душею посягнули ми по наше право, а осягнувши його, були в силі й боронити його»³¹³. Подякувавши українцям Югославії за підтримку національно-визвольних змагань закарпатських українців, Августин Волошин завершив своє звернення пророчими словами: «Високо тримаймо національний прапор, а воскресне Україна!»³¹⁴. А газета «Нова зоря», що видавалася в Галичині, писала про перебування А. Волошина вже

³¹⁰ Arhivele de Stat Maramures. Fond Prefectura. Act. 33/5148. 1939.

³¹¹ Arhivele de Stat Maramures. Fond Prefectura. Act. 33/5148. 1939.

³¹² Жіноча воля. 1939. Ч. 5.

³¹³ Волошин А. Великоднє звернення до українців Югославії. *Августин Волошин. Твори*. Ужгород, 1995. С.385.

³¹⁴ Там само.

в Берліні³¹⁵. У квітні 1939 р. тут відбулася зустріч А. Волошина з П. Скоропадським, на якій обговорювалися останні події в Карпатській Україні та її майбутнє³¹⁶.

Августин Волошин сподівався на те, що Угорщина здійснила інтервенцію без відома Гітлера, який обіцяв свою підтримку, і намагався зв'язатися з ним. Разом з Ю. Реваєм, С. Клочураком і А. Штефаном Волошин підготував меморандум, у якому писав: «Як відомо, у березні 1939 року територія Карпатської України була окупована угорськими військами. Окупація проводилася насильно, супроти волі всього населення Карпатської України. Кривава окупація, безжалісні переслідування українського народу, безтактна поведінка представників угорської влади по відношенню до корінного населення, відсутність в угорських урядовців усякого соціального чуття, а також економічна відсталість Угорщини стали результатом того, що з часу свавільного захоплення Карпатська Україна перетворилась у вогнище напруги... Угорські власті показали себе непривабливим фактом, коли під час окупації Карпатської України були розстріляні або нечувано жорстоким чином замучені тисячі українців, у тому числі культурні організації та товариства, серед них більше 300 читальних залів культурного товариства «Просвіта», заборонили будь-яке видання української літератури і преси, закрили всі українські народні, спеціальні та середні школи, відмінили церковні відправи на українській мові, а тепер, навіть, не дозволяють говорити на рідній українській мові та співати українські народні пісні.

Натомість у краї вони розпочали нечуваний терор, тисячі інтелігентів позбавили засобів існування, до коронованих земель вивозять цінні речі, а тепер грабують і ліси, що складають найцінніше багатство природи Карпатської України. В економічному і соціальному відношенні угорські власті знизили життєвий рівень у Карпатській Україні до довоєнного показника. Угорський королівський уряд розглядає Карпатську Україну з перспективи 1914 року. Ось чому в країні не видно ніяких ознак на покращення умов життя. Підсумком цих обставин є те, що Угорщина не в силі завоювати симпатії населення країни. Наслідки, котрі впливають звідси, очевидні... Винятково можливим вирішенням ситуації, яка склалася, є відокремлення Карпатської України від Угорщини...».

³¹⁵ Нова зоря. 1939. 27 квітня.

³¹⁶ Федака С. Назв. праця. С. 146.

Отже, після нетривалих поневір'янь європейськими країнами, у травні 1939 р. Августин Волошин опиняється в Празі, де залишився й жив постійно до свого арешту радянськими спецслужбами 20 травня 1945 р. І цей вибір був зроблений ним далеко не випадково, і не лише через лояльне й загалом доброзичливе ставлення Волошина до міжвоєнної Чехословаччини, у складі якої майже двадцять років перебувала його батьківщина – Закарпаття. «По приїзді в м. Прагу, – говорив він на слідстві, – коли остання вже була окупована німцями, я поступив на службу в Український вільний університет на посаду завідуючого кафедрою педагогіки»³¹⁷. А під час допиту 22 травня 1945 р. Волошин заявив, що «протягом всього періоду, починаючи з 1939 по 1945 рік, займався професорською діяльністю в галузі педагогіки» і не займався політикою³¹⁸.

Празький період життя й діяльності А. Волошина, зокрема його педагогічну працю в Українському вільному університеті, досить ґрунтовно висвітлила Т. Беднаржова. Ще 15 жовтня 1938 р. професор УВУ В. Щербаківський повідомляв ректора цього навчального закладу, що «комісія професорів факультету права і суспільних наук Українського вільного університету в Празі в засіданні свого дня 14 жовтня ц.р. одноголосно ухвалила монсенйорові о. Августину Волошинові титул доктора прав УВУ в Празі»³¹⁹. Ще раніше, з нагоди призначення А. Волошина державним секретарем в уряді А. Бродія у жовтні 1938 р., ректорат УВУ привітав його з високою урядовою посадою і побажав успіхів у його майбутній праці. Архівні документи, відшукані й опубліковані Т. Беднаржовою, дають можливість простежити основні віхи викладацької і наукової діяльності А. Волошина в УВУ. У списку професорів Українського вільного університету, що мають викладати в зимовому семестрі 1940/41 шкільному році на філософському факультеті значиться «Волошин Августин, доктор прав, звичайний професор педагогіки, член Слов'янського інституту в Празі, продекан філософічного факультету»³²⁰. На нараді професорів філософського факультету в УВУ, яка відбулася 24 червня 1939 р., деканат привітав професора А. Волошина та висловив переконання, що «його співпраця спричиниться до розвитку університету». У 1944–1945 навчальному

³¹⁷ ЦАМГБ РФ. Н – 17681. Л. 11-12.

³¹⁸ ЦАМГБ РФ. Н – 17681. Л. 10.

³¹⁹ Беднаржова Т. Августин Волошин – державний діяч, педагог, мислитель. Львів: Основа; Львівська Богословська Академія, 1995. С. 184.

³²⁰ Там само. С.185.

році А. Волошин повинен був прочитати курси лекцій із «Теорії навчання», «Педагогічної телеології», «Уривків з педагогічної літератури», «Нової доби української освіти», «Методології морального виховання».

Викладаючи в УВУ, А. Волошин плідно займався літературною діяльністю. Із «Списку праць професорського персоналу УВУ, готових до друку, або які будуть готові до 1.VI.1945 р.», видно, що А. Волошин підготував до друку історичну драму «Фабіола», книги «Теорія виховання», «Педагогічна телеологія» і продовжував працювати над «Методологією морального виховання», «Педагогічною Хрестоматією», «Педагогічною психологією». Обсяг цих книг мав складати понад 80 друкованих аркушів³²¹. А. Штефан писав, що в Празі А. Волошин написав також історичну п'єсу «Князь Лаборець» і драму «Син Срібної Землі Юрій Довжа», але гітлерівська цензура не дозволила їхню публікацію³²². Така ж доля спіткала інші твори А. Волошина, зокрема, оповідання з верховинського життя «У плаю», переклади творів св. Августина «Божий Город» та «Ісповідання». Августин Волошин багато працював над перевиданням своїх головних праць із педагогіки, адже необхідно було їх довести до рівня вищої академічної освіти. Рукописи «Педагогічної дидактики», «Педагогічної методики» та двотомної «Педагогічної Хрестоматії» були передані видавництву «Пробоем» у Празі, яке очолював Степан Росоха, однак його власник був заарештований, а видавництво закрите. Яка подальша доля рукописів А. Волошина – невідомо.

Перебуваючи на еміграції, А. Волошин приділяв багато уваги залученню українських дітей у школи, гімназії. А. Штефан пригадував: «У липні 1940 р. президент Волошин написав мені, щоб я переселився до Праги й перебрав і рятував Модржанську українську гімназію, бо чехи хочуть її зліквідувати... По двох тижнях мене найменовано директором Модржанської української гімназії»³²³. Урятувавши цей навчальний заклад від закриття, А. Волошин на цьому не зупинився, а часто його відвідував: «Тішився, що біля 90 карпато-українських хлопців і дівчат, біля 120 з інших українських земель мали там регулярну середньошкільну науку та були поміщені в гуртожитках»³²⁴. Августина Волошина часто можна було зустріти і в інших місцях, де проживали українські діти. Так, у 1940 р. він

³²¹ Там само. С.189.

³²² Штефан А. Августин Волошин Президент Карпатської України. Спомини. С.34.

³²³ Там само. С.131.

³²⁴ Там само.

відвідав інтернат для дітей емігрантів у Мозтанах. Піклувався він і про долю студентів Торговельної академії, яка опинилася в Словаччині. Уряд цієї країни не дуже радо поставився до появи українських академістів у Братиславі. Михайло Ледида, що тепер проживав у Карлових Варах, пригадував: «Викладацький склад академії розпочав переговори з представниками словацьких властей про необхідність для її студентів завершення навчального процесу. Тільки після тривалих клопотань... їм було дозволено»³²⁵. І в цьому велика заслуга А. Волошина та А. Штефана.

В Українському вільному університеті Августин Волошин пройшов непростий творчий шлях від професора педагогіки й декана філософського факультету (1939–1940 рр.) до ректора. За рішенням Сенату УВУ, прийнятому на засіданні 16 квітня 1945 р., обов'язки ректора УВУ були покладені на А. Волошина³²⁶. Прихильник концепції залишення Українського вільного університету на території Чехословаччини Августин Волошин прийняв керівництво університетом від ректора А. Яковліва, який із більшістю професорів після вступу до Праги радянських військ виїхав за кордон. Проте сподівання останнього ректора пражького періоду УВУ Волошина на можливість існування українського університету в Празі виявилися ілюзорними: Український вільний університет було фактично ліквідовано, університетську бібліотеку (понад 10 тис. книг) та архів конфісковано й вивезено до СРСР.

³²⁵ Вегеш М. Довга дорога додому. *Закарпатська правда*. 1992. 20 жовтня.

³²⁶ Беднарджова Т. Августин Волошин – державний діяч, педагог, мислитель. С. 195.

Августин Волошин: шлях на Голгофу

*Голгофа (грецьке, від арамейського – череп) – 1) Пагорб поблизу Єрусалима, на якому за староєврейських часів страчували злочинців. На Голгофі, за євангельськими оповідями, був розп'ятий Ісус Христос. У християнстві Голгофа є символом страждань, терпіння. 2) Переносно – місце страти, мук – **Юридична енциклопедія: [у 6 т.]. Т. 1: А–Г. Київ, 1998.***

*«Тіло моє прошу по смерті поховати в гробі, приготовленім при гробі покійної дружини Ірини в Ужгороді; коли б воєнні або політичні обставини не дозволили, прошу тіло моє дочасно поховати там, де постигне мене смерть...», -
Августин Волошин*

...Закінчувався 1944 рік. Друга світова війна вступала у свою завершальну стадію. Четвертий український фронт ще перебував на Закарпатті, але своїм вістрям уже був спрямований на Європу. Попереду ще багато боїв, тисячі людей назавжди залишаться лежати в чужій землі, але, що війні скоро кінець – знали, мабуть, усі. Разом з фронтом, немов його супроводжуючи, однак, будучи його складовою частиною, просувався вперед і так званий 4-й департамент Смершу. Серед ряду завдань, які були поставлені перед смершівцями, було «виловлення і знешкодження українських буржуазних націоналістів».

Наприкінці грудня 1944 р. Львівське обласне управління НКДБ сформувало спецгрупу «Ураган», до складу якої увійшли колишні червоноармійці, партизани, працівники органів безпеки (п'ятеро росіян, двоє українців, двоє словаків і башкир). Їх очолив уродженець Тамбовської області Петро Савельєв, що діяв під псевдонімом «Павлов». Серед членів групи особливо виділявся 24-річний уродженець села під Ужгородом Михайло Коцко (агент «Летючий»). Він володів декількома мовами, мав зв'язки з націоналістичним підпіллям, але найважливішим був той факт, що «Летючий» особисто знав Августина Волошина та деяких членів його уряду в Празі. Саме М. Коцко повинен був зблизитися з колишнім президентом Карпатської України і вмовити його не залишати Праги після відступу нацистів. Після вступу до чеської столиці радянських військ

розглядалися два варіанти вирішення майбутньої долі видатного закарпатського політика: арешт і етапування до Москви, а в разі невдачі – фізичне знищення Августина Волошина³²⁷.

Плани радянської диверсійної групи щодо ліквідації Августина Волошина дослідив сучасний український історик Володимир Бірчак: «Група «Ураган» десантувалася в околицях Праги. Вони облаштували базу в лісовому масиві. Тільки «Летючий» вирушив до міста. Обумовили, що він буде регулярно залишати записки для «Павлова» біля однієї церкви. Однак минув тиждень, а жодних звісток не було. Радянські війська підступали все ближче. Савельєв вирішив діяти самотужки. Зв'язковим «Урагану» був Йозеф Шинк, чех німецького походження, фабрикант-мільйонер. Під час окупації він працював особистим секретарем «комісара Гестапо» в Празі, постачав німецьким воякам продукти та вино. Перше завдання чекістів виконав успішно: через дружину знайомого двірника, яка працювала прибиральницею в картотеці Гестапо, роздобув особові картки п'ятеро ворожих агентів. Наступна вказівка для Шинка – організувати знищення Августина Волошина. Операцію планували здійснити 3 травня 1945 року в помешканні політика на вул. Під Липками. Лютчик на прізвище Лерб мав підсунути йому валізу з бомбою. Механізм сконструював донський козак Михайло Білоцерківський, якого нещодавно завербував «Ураган». Він довгий час воював у складі Російської визвольної армії, а останнім часом викладав саперну справу в школі «Абверу».

Однак у потрібний день Лерб кудись зник. Савельєв доручив доставити вибухівку Шинкові. Також попросив переконатися, чи біля Волошина не буде молодого хлопця на ім'я Михайло – себто агента «Летючого». Шинк пішов у місто, а наступного дня повернувся і заявив: завдання виконав успішно. Михайла біля Волошина не було. «Павлов» чекав звісток про вибух. Але ніякої інформації не було. Натомість виявилося, що двірника та його дружину викрили і стратили. А сам Шинк передав німцям листа, у якому розповів про зв'язки з радянськими диверсантами. Після «відвертої» розмови підприємець зізнався: до Волошина він не ходив, валізу викинув у річку. Його негайно розстріляли. 5 травня в Празі піднялося

³²⁷ Бірчак В. Полювання на президента. URL: <https://localhistory.org.ua/texts/statti/poliuvannia-na-prezidenta/> (дата звернення: 19. 05. 2022).

антинацистське повстання. Місто стало полем бою. Розробляти новий план ліквідації Волошина не було можливості»³²⁸.

Перше знайомство А. Волошина з працівниками Смершу відбулося 11 травня 1945 р. Однак тоді все обійшлося. У нього забрали ключі від ректорської канцелярії та архів (як нам тепер не вистачає матеріалів цього архіву!). Можливо, для того, щоб «заспокоїти» похилого віку людину, президентові видали «бумагу», згідно з якою він міг спокійно продовжувати займатися своєю роботою, не боячись арешту. Та все було далеко не так, як могло здатися на перший погляд. «Недрімлюче око» працівників Смершу уважно слідкувало за кожним його кроком, а біля будинку Под Ліпками, 12, де він мешкав, постійно чергували смершівці.

15 травня 1945 р. біля будинку №12 зупинилася машина чеської поліції. З неї вийшла людина у формі офіцера МДБ. Пройшла мить – і капітан Шибайлов (так звали чи псевдо було смершівця) уже відкривав двері будинку. Перекоаний у тому, що виникло якесь непорозуміння, господар показав документ і сказав, що його вже переслухали і звільнили. Офіцер запевнив, що турбуватись не потрібно, залишилось уладнати деякі формальності, незабаром його привезуть додому. Коли машина, в яку Шибайлов запропонував сісти Волошину, під'їхала до вулиці Делострелецької, колишній президент ймовірно зрозумів, що він вже додому не повернеться. У будинку під номером 11 тимчасово розміщувався слідчий відділ Смершу. Звичайно, вівіски, яка б про це говорила, на ньому не було³²⁹.

В «Особовій справі Августина Волошина» знаходимо невелике повідомлення: «Задержан 15 мая 1945 года в Праге-16, ул. Подлипками, 12. При задержании изъята круглая печать с подписью «Президия правительства Подкарпатской Руси»³³⁰. До цього додамо, що Волошин був заарештований незаконно, адже співробітники МДБ СРСР навіть не пред'явили йому ордер на арешт. Названий документ був представлений Волошину слідчим головного управління «Смерш» майором Вайндорфом (№749) тільки 5 червня 1945 р., тобто тоді, коли він був в'язнем Лефортівської тюрми³³¹. У 1948 р. в Німеччині були опубліковані спогади Івана Мондича (Н. Синевирського) «Смерш. Год в стане врага». Автор у 1945 р.

³²⁸ Бірчак В. Названа праця.

³²⁹ Вегеш М., Турянця В., Чаварга І. Смерть президента: Останні дні життя і смерть президента Карпатської України Августина Волошина. Ужгород, 1995. С. 6.

³³⁰ ЦАМГБ РФ. Н – 17681. Л. 1–3.

³³¹ ЦАМГБ РФ. Н – 17681. Л. 6.

працював перекладачем у контррозвідці Смершу³³². Детально арешт А. Волошина співробітниками Смершу висвітлила Е. Дутка³³³. Свої думки з цього приводу також висловив С. Сабол (Зореслав)³³⁴.

Через деякий час А. Волошина перевезли до Москви і помістили в одну з камер-одинок Лефортівської тюрми. Якою ж була ця твердиня Міністерства державної безпеки? Споруджена ще при царизмі, ця тюрма була закрита в 1917 р. Однак після двадцятирічного «відпочинку» Й. Сталін у 1937 р. помістив у ній вищий командний склад армії на чолі з маршалом М. Тухачевським, і відтоді вона існує до наших днів. Відомий радянський розвідник Леопольд Треппер, який у свій час мав можливість детально ознайомитися з цією тюрмою, у своїх споминах «Велика гра» писав: «Споруда нагадує мені старовинну фортецю Сен-Жак д'Арк на Середземноморському узбережжі Палестини... З середини тюрма нагадує цирк, три поверхи колових галерей, вздовж яких розміщувались камери. У середині – великий, пустинний плац, звідки можна наглядати за всіма поверхами»³³⁵.

Колишній військовий прокурор М. М. Ушов, який пройшов всі «кола пекла», так описав камеру, в якій він знаходився: «Камера, в яку я потрапив, являла собою довгу вузьку кімнатку у вигляді кам'яного мішка. Віконечко прикрито незмінним залізним козирком. Світло з вулиці ледь-ледь пробивалось. Щодоби горіла вмонтована в стелю електрична лампочка. Біля стін наглухо прикріплений невеликий, продовгуватий залізний столик, а поряд з ним масивна табуретка. Зліва при вході в камеру прикріплений металічний унітаз, а поряд – водопровідний кран і маленька раковина. Стіни на півтора метра зафарбовані густо-зеленою фарбою. В дверях камери, як і в інших тюрмах, невелике віконечко, у вигляді кватирки, так званий «собачник», через який ув'язненим подається їжа, вода і робляться зауваження... В камері холодно. Всього 6–7 градусів тепла. Довго сидіти на одному місці неможливо. Ми не тільки ходили, але буквально бігали по камері, намагаючись хоч трохи зігрітись...»³³⁶.

Слід зазначити, що про існування такої тюрми мало хто знав, хоча слухи про неї існували. Один із в'язнів пригадував: «У третій годині

³³² Просвіта. 1991. № 1.

³³³ Басараб В., Вегеш М., Сергійчук В. Августин Волошин. Нові документи і матеріали про життя і смерть президента Карпатської України. С. 79–81.

³³⁴ Там само. С. 84–85.

³³⁵ Вегеш М., Турияниця В., Чаварга І. Смерть президента: Останні дні життя і смерть президента Карпатської України Августина Волошина/ Ужгородський державний університет. Ужгород, 1995. С. 7–9.

³³⁶ Там само.

ночі я був доставлений у Лефортівську тюрму. Про те, що існує така тюрма, я, старий москвич, не мав ніякого поняття...». Інший в'язень пише, що «Лефортівська тюрма відрізняється від інших тюрем особливою жорстокістю і страшним режимом. Слухи про неї доходили до тюрем інших міст. Деякі ув'язнені, які побували в Лефортівській тюрмі, від одного тільки згадування про неї починали тряситися»³³⁷. Перебування в тюрмі негативно впливало на нервову систему ув'язненого. Як пригадував Треппер, людина не мала ні хвилини спочинку. Протягом години по десять разів відкривалися двері камери і лунали попередження: ви забагато ходите, ви дуже довго сидите, ви недостатньо рухаєтесь тощо. Заснути було майже неможливо, бо щовечора біля десятої години починалось занадто бурхливе тюремне життя: безперестанне стукання дверима, кроки тих, кого вели на допит. Годували надзвичайно погано. Складалось враження, що все робилося для того, щоб повністю вивести з ладу здоров'я людини.

Під час арешту Волошину сповнилось 70 років. Можливо, у читачів промайне думка, що похилого віку людина знаходилась у кращих умовах, мала які-небудь привілеї. На жаль, мусимо Вас розчарувати, вік для ув'язненого не був спасінням. Ученому-мікробіологу Надсону, якого повели на допит, було 73 роки. І коли через дві доби (!) він повернувся, то товариші по камері його не впізнали: «Виглядав він дуже погано. Лице земляного кольору, очі запалені. Від втоми він ледве тримався на ногах... навіть не міг їсти».

У Волошина не посоромились відібрати при арешті навіть золоті речі, які по праву належали йому як каноніку. До речі, коли на прохання вчених Ужгородського державного університету з Москви вислали в їх тимчасове користування «Особову справу Августина Волошина», то з цих цінних речей нічого не збереглося. Безперечно, що вони поповнили колекцію когось із слідчих. І як не погодитися з М. М. Ушовим, який писав, що «співробітники НКВС були зазвичай владолюбними, безчесними, дуже обмеженими і охочими до грошей і нагород, готовими в ім'я особистих інтересів здійснити будь-яку підлість, забувши про людську совість»³³⁸.

Перший допит Августина Волошина був проведений 22 травня, після чого послідували наступні – 24 травня, 5, 9, 12, 14, 19 і 20 червня

³³⁷ Там само.

³³⁸ Вегеш М., Туряниця В., Чаварга І. Смерть президента: Останні дні життя і смерть президента Карпатської України Августина Волошина. С. 10–11.

1945 р. На останньому допиті йому було зачитано постанову про оголошення звинувачення. Уважно її прочитавши, Августин Волошин майже з усім погодився: «В чому мене звинувачують статті звинувачення мені зрозумілі... Винним себе визнаю»³³⁹. Можна собі уявити, до якого стану була доведена ця 70-літня людина, якщо вона визнавала себе винною навіть у тих «бідах», до яких не мала ніякого відношення. І дійсно, працівники МДБ могли примусити говорити навіть мертвого...

20 червня 1945 р. Августину Волошину було представлено обвинувачення, згідно з яким він «проводив ворожу діяльність проти Радянського Союзу». Наводимо його повністю:

**Постановление
(О предъявлении обвинения)
г. Москва, 1945, июня 20 дня**

Я, следователь следственного отдела Главного управления «Смерш» майор Вайндорф, рассмотрев следственный материал по делу и приняв во внимание, что Волошин Августин Иванович достаточно изобличается в том, что являясь членом т.н. правительства Карпатской Украины и «Украинского народного объединения» проводил враждебную деятельность против Советского Союза

Постановил:

Руководствуясь ст.ст.128 и 129 УПК РСФСР, привлечь Волошина Августина Ивановича в качестве обвиняемого по ст.ст.58–4 и 58–11 УК, о чем объяснить обвиняемому под расписку в настоящем постановлении.

«Согласен» Начальник Отделения Следственного отдела подполковник Кулешов.

«Утверждено» Зам. начальника Следственного отдела
Главного управления «Смерш»
подполковник Флягин.

20 июня 1945³⁴⁰.

Після останнього допиту, який вів слідчий Вайндорф, здоров'я Августина Волошина різко погіршилося і його перевели в Бутирську тюрму. Про перебування Волошина в Лефортові маємо свідчення

³³⁹ ЦАМГБ РФ. Н – 17681. Л. 31.

³⁴⁰ ЦАМГБ РФ. Н – 17681. Л. 30.

В. І. Марчука із Житомирщини³⁴¹. Їх повністю підтверджують висновки медичного персоналу Бутирської тюрми:

Врачебное заключение
10 июля 1945 г.

Заклученный Волошин Августин Иванович 1874 г. рождения, обратился впервые за медпомощью 23 мая 1945 г. с жалобами на боли в области сердца, одышку и общую слабость.

Объективно: заключенный правильного телосложения, с чрезмерным отложением жира, кожа и видимые слизистые бледны. Сердце – границы расширены во все стороны, тоны глухие, акцент на втором тоне аорты.

В легких ослабленное дыхание, сухие хрипы. Печень и селезенка не пульсируются, безболезненны.

В течение последнего времени заключенный резко ослаб, усилилась одышка и общая слабость, сильно отекали ноги, совершенно исчез аппетит. Заклученный встает и передвигается только с посторонней помощью.

Все вышеизложенное говорит за то, что у заключенного имеется кардиосклероз с упадком сердечной деятельности, вследствие чего он нуждается в немедленном направлении в больницу Бутырской тюрьмы для стационарного лечения.

Начальник санчасти лефортовской тюрьмы НКГБ СССР майор медицинской службы Яншин³⁴².

Сучасні дослідники називали різні дати смерті президента: 11, 14, 17 липня 1945 р. На основі «Справи Волошин» ми маємо можливість встановити точну дату (принаймні офіційно зафіксовану слідчими) смерті.

Акт

Заклученный Волошин Августин Иванович, 1874 г. рождения, находящийся в больнице с 11.VII.1945 по поводу декомпенсированного порока сердца, воспаления почек, хронического колита 19.VII.1945 в 15 час. 20 минут умер от паралича сердца.

Дежурный врач (подпись)

Копия верна

³⁴¹ Літопис нескореної України: Документи, матеріали, спогади. Книга перша. Львів: Просвіта, 1993. С. 558–559.

³⁴² ЦАМГБ РФ. Н – 17681. Л. 106.

Секретарь Бутырской тюрьмы
НКВД СССР (подпись)
Капитан Свитский³⁴³.

Акт
Судебно-Медицинского исследования трупа
Волошина А. И.

Вскрытие произведено 20/VII 1945 суд.-мед. экспертом Семеновским в присутствии нач. санчасти Бутырской тюрьмы полковника мед. службы Ларина

(Детализированный лист)

Анатомический диагноз:

Артериосклероз. Артериокардиосклероз. Артериоло-склеротический нефроцирроз. Расширение полостей сердца. Общее ожирение. Миодегенерация сердца. Эмфизема легких. Желчно-каменная болезнь. Хронический энтероколит.

Заключение: смерть наступила от паралича сердца (артериосклероз, артериокардиосклероз).

Акт подписал собственноручно
Семеновский³⁴⁴.

Так закінчилося життя славного сина українського народу, президента Карпатської України Августина Івановича Волошина. Зберігся «Заповіт», який він написав 19 серпня 1944 р. в Празі. Враховуючи, що свого часу ми його опублікували в збірнику документів і матеріалів, які вже давно стали бібліографічною рідкістю, наводимо його повністю: «Переступивши 70 р. життя, вважаю потрібним заряди все, що треба, на випадок моєї смерті.

1. Душу мою вручаю Божому милосердю. Виражаю й ту мою глибоку вдячність Богові за те, що дарував мені добрих християнських родичів, і добру побожну жінку, що так щиро помагали мені і в духовному життю. Дуже вдячний я й за те, що покликав мене до священничої служби. Особливо вдячний за великі ласки, якими обдарував мене Бог після тяжких провин моєї молодости та необдуманости, і все захороняв мене для дальшої праці над спасенням душі.

³⁴³ ЦАМГБ РФ. Н – 17681. Л. 107.

³⁴⁴ ЦАМГБ РФ. Н – 17681. Л. 109.

Тіло моє, прошу по смерті поховати в гробі, приготованім при гробі покійної дружини Ірини в Ужгороді; коли б воєнні, або політичні обставини не дозволили, прошу тіло дочасно поховати там, де постигне мене смерть.

Похорон має бути скромний, без світських парад. На похороні прошу роздавати людям образочки, на котрих на одній стороні має бути образ Розп'яття з підписом: «Мій Ісусе милосердя» (100 дн. відп.); на другій стороні образ малий мій з проханням: «Помолімся за о. Августина Волошина, б. президента Карп. України, народженого 17.III.1874 в Келечині, помершого дн. ____ в ____.

І ці короткі молитви:

«Слава Отцю і Сину і св. Духу, нині і присно і во віки віков. Амінь» (100 дн. відп.).

«Ісусе помилуй мя!» (100 дн. відп.).

«Серце Ісусово на тебе ся здаю» (300 дн. відп.).

«Мати любови, болів і милосердя, молися за нас»! (300 дн. відп.).

«Ісусе, Маріє, Йосифе! Вам віддаю серце, душу й тіло моє» (100 дн. відп.).

«Св. Августине молися за мене!».

Отче наш... Богородице Діво... Милосердя двері...

По смерті прошу сейчас найняти 40 (сорок) Служб Божих за спасіння душі моєї.

2. Мій маєток в селі Селешка (окр. Крал. Клумец) віддаю Чину с.с. Василянок в Ужгороді для піддержування сиротинців, заложених пок. жінкою моєю і мною в Ужгороді і в Хусті, і для новіціату Чина.

На виплачення довгів маєтку в Подк. Банку в Ужгороді, лишаю вклад фонду імени мого в Хусті, в сумі 315 006. 85 (вал. 2.III.1939) числ. вкладної книжки 24047 з пождами. Після угоди з Подкарпатським банком з дн. 29.IV.1938 ч.12022 на цілковите вирівнання всіх інтабулованих на маєтку й векселями покритих довгів маю заплатити 325 000 К. Я ще р. 1939 предложив банкови цей вклад на вирівнання довгу, тому й вимагаю від банку, щоб за довг за рр. від 1939 не рахував вищого пожду, як кілька платив банк за вклад. На покриття диференції нехай ужиє банк вартість моїх акцій Подк. Банку, яких маю 100 і акції Ассекурац. Товариства Бескид, яких маю 134 в Подк. Банку.

Чину с.с. Василянок віддаю вповні і право моє на відшкодовання за те, що я від 1939 р. був насильно і несправедливо позбавлений уживання маєтку. Мад. Комісаріят Земельних Діл (скоро потім

зрушений) р. 1939 сконфіскував мій маєток, вважаючи його приділеним із земельної реформи; я доказав заявою самого празького Поземк. Уряду, що я маєток свій купив з вільної руки від самого бувшого маїтеля гр. Юлія Андрашія, з одобренням Поз. Уряду і фідей-комісового суду, але той комісарят, хоч після своїх статутів супроти мого маєтку не мав компетенції, моє відкликання відкинув; на скаргу мою Найвисший Адм. Суд у Будапешті справу віддав Міністерству Земледільства, але діло ще й до нині не було полагоджене. Відшкодовання має бути урядово установлене, і воно має бути значне, бо напр. лиш у винницях вродилося р. 1943 360 Гл. вина, яке мало ціну 7–8 пенге за літр.

Із відшкодовання нехай заплатить Чин всі інші долги маєтку, довг Сиротинця в Ужгороді 80 000 К. (земському Банку в Празі), а також довг Сиротинця в Хусті 110 000 К., з пождами (Єпархіяльній касі в Ужгороді).

Чин с.с. Василянок нехай постарается про те, щоб у каплицях Чина і Сиротинців була відправлена поодна заупокойна Служба Божа щороку за Ірину і Отця Августина.

3. Права видавання моїх книг, учебників, педагогічних підручників, молитовників, перекладів і т. д. віддаю як конфратер Чина св. Василя Вел. ужгородській друкарні цього Чина.

4. Мою віллю в Празі (XVI ч.1784 Под ліпками 12) з цілим зарядженням, гроші у вкладках і в готовости і життєві асекурації віддаю сестрі Гелені Волошин, нар. 1873 в Келечині, яка має постаратися й про те, щоб сей мій заповіт був точно додержаний.

Із готових грошей має вона зложити в Єпархіяльні касі в Ужгороді:

- а) 50 000 К. як фундацію для гр. кат уч. Семінарії в Ужгороді, щоб з доходків того капіталу щороку доповнювалися кабінети й бібліотека;
- б) 50 000 К. як фундацію для Сиротинця дівчат духовників;
- в) 50 000 К. як фундацію Сиротинця синів духовників (Конвікт);
- г) 50 000 К. як фундацію для сиротинця дівчат дякоучителів в Ужгороді, щоб з пождів цих фундації щороку купувалися черевики, або одяги для найбільніших сиріт.

Житєві асекурації маю такі:

- а) в Товаристві «Адрія» на 5 000 К. (ч.156096),
- б) в Товаристві «Адрія» на 15 000 К. (ч.396214),
- в) в Товаристві «Асекуграціоні Генералі Трієст» на 10 000 К. (ч.123145).

Коли б моя сестра Гелена скорше померла, тоді все постановлене для неї переходить на другу сестру мою Ольгу Волошин пенсіоновану вчительку в Ужгороді, а коли б і ця померла, тоді все переходить на третю сестру Лавру, або її чоловіка о. Михайла Дутки, респє на їх дітей після віку.

5. Мій політичний заповіт. Передовсім відказую любому українському народу гаряче побажання моє, щоб більшість народу чимскорше обновила церковну єдність під головою наслідника св. ап. Петра. Твердо вірую, що оновлення церковної єдності принесе за собою й політичну свободу нашого народу, яку має забезпечити дорозумінням (федерацією) з сусідніми народами. Коли нарід наш одержить свою політичну свободу, конституцію свою має приспособляти до абсолютної етики універсалізму; особливо має забезпечити повну свободу діяльності для всіх історичних чинників освіти, між ними й для католицької Церкви. Лиш загально християнська етика, що стоїть над народами й державами, може забезпечити й нашому народові почесне місце в родині цивілізованих націй. Християнський світогляд подає нам можности найширшої й найсправедливішої соціалізації громадянського життя без утілітаризму й без жорстокости безбожного соціального плану. Без додержування цієї головної основи здорового розвитку культури, нарід наш знову може втратити свою тяжко здобуту свободу.

Зокрема милому народові моєї рідної Карпатської України пригадую страшні переслідування й терпіння, які пережив я в першій і другій світовій війні; пригадую йому, що перед першою світовою війною р. 1912 знову прослезилася Марія Повчанська Преч. Діва; передбачила Вона ті тяжкі часи й тоту братовбійчу боротьбу, яку вже тоді зачав провадити наш народ підбурений злобними агітаторами проти своєї Церкви й проти народньої бідноти. Цю нерозумну боротьбу проти церковної і народньої єдності, вважаю я головними причинами тих тяжких допустів Божих, які пережив наш нарід в послідних 30 років. Із гарячої любови до тебе, народе мій, бажаю, щоб ти чим скорше обновив свою церковну й народну єдність і щоб в будучности не дав себе розбивати чужими інтересами.

«Мир Божий, що вище всякого розуму, нехай хором серця ваші й мисли ваші в Христі Ісусі» (Филип. 4, 7).

Дано в Празі дня 19 серпня 1944.

Августин Волошин

Цей свій заповіт п. о. Августин Волошин у повнім здоровлю душі й тіла власноручно підписав перед нами, як свідками: Степан Ключурак. Др. Микола Долинай»³⁴⁵.

У «Заповіті» Августин Волошин вважав, що «лиш загально християнська етика, що стоїть над народами й державами, може забезпечити й нашому народові почесне місце в родині цивілізованих націй»³⁴⁶. До цього ми повинні прагнути. Академік Дмитро Яворницький писав у своїй біографії: «Моїм правилом у житті було працєю... працєю до тих пір, поки служать тобі руки і поки б'ється живе серце у твоїх грудях, працєю на користь твого народу і для блага Вітчизни дорогої тобі». Ці слова мав повне право сказати Августин Волошин.

Августин Волошин в художній літературі

Відома дослідниця українського фольклору Таміла Висіцька в передмові до своєї книги написала такі рядки: «За радянського періоду всі історичні події були переглянуті та висвітлені винятково з позиції радянської ідеології. З часу розпаду СРСР на теренах колишніх радянських республік розпочався зворотний процес: усе, що раніше вважалося позитивним, стало негативним, що вважалося незаперечною істиною, тепер тлумачиться в протилежному аспекті. Тож скільки ще разів історія буде перекручуватися, вивертатися, шліфуватися? Однозначно, що стільки, скільки разів буде змінюватися в країні ідеологія правлячої верхівки, яку цікавить лише збереження своєї влади, а для цього потрібне утвердження «закономірності» даної ідеології. І, безперечно, завжди знайдуться «науковці», які будуть перевертати знову і знову все «з ніг на голову» в угоду владі. Кожен має право на власну думку, але ніхто не повинен цю думку оголошувати як вирок суду в останній інстанції. Люди мають право знати усі факти тих чи інших подій. Лише це дасть можливість запобігти помилкам у майбутньому»³⁴⁷. Цілком щирі й правдиві слова.

Щось подібне можемо сказати про Августина Волошина і Карпатську Україну. «Кілька десятиліть потрібно було для того, щоб український народ, найперше молоде покоління, знали правду про Карпатську Україну, – стверджує, наприклад, відомий український

³⁴⁵ Басараб В., Вегеш М., Сергійчук В. Августин Волошин. Нові документи і матеріали про життя і смерть президента Карпатської України. С. 107–110.

³⁴⁶ Заповіт Волошина. *Карпатська Україна*. 1994. 14 квітня.

³⁴⁷ Висіцька Т. Опришки. Легенди і дійсність. Ужгород: Поліграфцентр «ЛІРА», 2007. С. 3.

фольклорист і літературознавець Іван Хланта. – Ціле півстоліття нам заборонялося не тільки говорити, але й згадувати про неї. Мужні захисники молодой держави – Карпатської України та її президент Августин Волошин зображувались винятково як українські буржуазні націоналісти, запродавці і зрадники нашого народу. Найгіршим було те, що сфальсифікована історія Карпатської України проникла в школу, і наші діти повторювали за своїми вчителями фальшиві трактування тих подій. І тільки сьогодні, у нашій незалежній державі маємо можливість по-справжньому усвідомити тогочасні події і зовсім іншими очима подивитися на ті, одночасно далекі і близькі, часи»³⁴⁸. На Закарпатті збереглися різноманітні легенди, перекази й пісні про князя Корятовича та Ілону Зріні, про Олексу Довбуша та карпатських опришків, неймовірні оповідання про місцевого силача Кротона, який гнув підкови і мав надприродну силу... Народ складав легенди про тих, кого найбільше любив, не звертаючи увагу на позицію комуністичних чиновників та офіційне трактування радянської історії. Хоча історія Карпатської України порівняно молода, та й тривала вона протягом короткого відрізка часу, проте залишила свої сліди в народній пам'яті.

Український народ Закарпаття швидко збагнув, що призначення прем'єр-міністром уряду Підкарпатської Русі Андрія Бродія не буде тривалим, що він та його найближчі соратники швидко зійдуть із політичної сцени краю, бо немає в них справжнього українського духу. Проугорська орієнтація першого автономного уряду краю знайшла своє відображення в одній із коломийок, яку на Рахівщині записав С. Вівчар:

Не допоможе Фенцик Пішта, ні Бродій, ні Іштен (по угорськи Бог – Авт.),

Що казали «Українців карайте та ріжте».

Фенцик Пішта дістанеться свині сокотити,

Бродій піде з циганами здохлі пси лупити.

А ви мете кішлейбики за ноги тримати,

Бо ми будем кішлейбиків різати й рубати.

Позволив вам Фенцик й Бродій українців лупити,

Як ви тутки гадаєте кішлейбики жити?

³⁴⁸ «Минулося, та не забулось...». Карпатська Україна у піснях, легендах, переказах, бувальщинах та літературних творах / Упорядкування, підготовка текстів, вступна стаття та примітки Івана Хланти. Ужгород: Видавництво «Карпати», 2009. С. 3.

Кішлейбики – лицеміри, йдіться сповідати,
Як ви тутки, кішлейбики, хочете остати.
Кішлейбики – лицеміри, йдіться сповідати,
Бо буде вам Фенцик Пішта гріхи відпускати.
Слід вам буде замітати Бондій, Шандор й Дюла,
Коли сонце нам загіріє, щоб вас тут не було³⁴⁹.

Очевидець тих історичних подій М. Могорита пригадував: «Пристрасті в краї стали вирувати ще з більшою силою, а особливо, коли нависала агресія з боку фашистської Угорщини. Пригадується свіжий, із заморозком, березневий ранок. У будинку, де до цього часу розміщалась чехословацька жандармерія, вирувало життя січовицької сотні. Федір та Михайло Щури, Федір Тацинець, Іван Іванцьо та Василь Івашко, Іван та Василь Ковалі й десятки інших селян з саморобними макетами гвинтівок під керівництвом Миколи Глеби та Михайла Синиці, які кілька днів тому повернулись із війська, відпрацьовували бойові вправи. Враз над нашими головами загуркотів аероплан, що потім був прозваний «кукурузником», з якого летіли сріблясті листівки. Кожному з нас вдалось заховати в пазуху по кілька з них. Хоч ще й не був школярем, але складами я прочитав:

Мадяр, німець нам не брат,
Фенциківців вон із хат.
Наш Волошин батько милий,
Не жаліє для нас сили,
Він працює для нас всіх,
Дай Боже йому успіх»³⁵⁰.

На відміну від А. Бродія і С. Фенцика, Августина Волошину закарпатці давали високу оцінку, про що свідчить добірка народних пісень, зібрана вже згадуваним вище Іваном Хлантою. Ось, для прикладу, фрагменти із пісні «Ой у жовтні в тридцять восьмим (почалося нове життя)»:

Ой у жовтні в тридцять восьмим сталася новина:
Автономію дістала Карпатська Вкраїна.

³⁴⁹ Вівчар С. Ліс шумить. Карпатська Україна в боротьбі за незалежність. Львів: Видавництво «Світ», 2001. С. 177.

³⁵⁰ Могорита М. Синівська пам'ять. *Отець Августин Волошин в документах та пам'яті народній* / Автор-упорядник В. І. Матейко. Ужгород: Видавництво «Гражда», 2017. С. 67–68.

В листопаді блискавкою розійшлася слава:
Верховина – незалежна Карпатська держава!
Уже сніжок наші гори мало припорошив,
Прем'єр-міністром Уряду став Августин Волошин.
Затрембітайте, гуцули, аби усі чули,
Що чужого панування ми ся вже позбули.
Більше наші верховинці не будуть рабами,
Бо Карпатська Україна управляє нами.
Ой вороги не дрімали, в Відні ся зібрали,
Половину Підкарпаття Гортію віддали.
Та ми спати не будемо, а сили зберемо,
Споконвічні наші землі назад повернемо.
Аж Карпатська Україна те зробить не зможе,
То Велика Україна прийде й допоможе...
Ой ти, батьку, Волошине, ім'я твоє любе,
Віriamo ми в слова мудрі – Україна буде³⁵¹.

Пісня «Та ходила раз до Хуста», яку записав І. Панькевич, передавала споконвічні прагнення закарпатських українців до возз'єднання з Великою Україною. Люди вірили, що А. Волошину вдасться здійснити цю важливу місію:

У лютому в ту неділю ми всі святкували,
Сейм Карпатської Вкраїни коли обирали.
Республіку Сойм у Хусті коли проголосив,
Президентом був обраний Августин Волошин.
Побажаймо президенту добре керувати,
З Великою Вкраїною наш край возз'єднати.
Поможи нам, милий Боже, землі об'єднати
Та на Різдво разом в Львові вже колядувати.
Поможи нам разом, Боже, з Вкраїною жити,
На Великдень у Києві вже паски святити.
Ой коби весна прийшла, зозуля кувала,
Та коби нас Україна д собі приєднала³⁵².

³⁵¹ «Минулося, та не забулось...». Карпатська Україна у піснях, легендах, переказах, бувальщинах та літературних творах / Упорядкування, підготовка текстів, вступна стаття та примітки Івана Хланти. С. 70–71.

³⁵² Там само. С. 72.

У 2004 р. І. Хланта у с. Лоза Іршавського району Закарпатської області записав пісню «Волошин – наш батько рідний», через яку червоною ниткою проходить впевненість краян, що саме Августин Волошин принесе їм свободу:

Волошин наш – батько рідний,
Поведе нас в край свободний.
Там будемо жити, жити,
А ворогів бити, бити.
А ви, хлопці, не сумуйте,
Україну вже будуйте.
Ви, дівчата, ви хороші,
Вишивайте хлопцям ноші.
Ви, кайдани, попукайте,
Україні волю дайте.
Ті кайдани попукали,
Україні волю дали³⁵³.

Звичайно, сьогодні не все вдається записати із тих пісень про Карпатську Україну, що побутували в кінці 30-х років ХХ століття. Чимало їх уже понесли в могилу ті, що їх співали й пам'ятали³⁵⁴. До таких слід зарахувати пісню «В тисяча дев'ятсот тридцять дев'ятому році», записану І. Хлантаю в с. Оглядів Радехівського району Львівської області від І. С. Іськіва:

В тисяча дев'ятсот тридцять дев'ятому році
Сталася сумна година:
Спалахнула вогнем, забряжчала мечем
Закарпатська Україна.
Ой там батько Волошин, він збирає всіх старшин
На нараду важную.
Ой там радяться вони, щоб січовії стрільці
Стали разом всі до бою.

Вже забрали на фронт і старих, і жінок,
Ще й дітей десятилітніх.

³⁵³ Там само. С. 74.

³⁵⁴ Хланта І. Карпатська Україна у народних піснях та переказах. *Вони боронили Карпатську Україну: Нариси історії національно-визвольної боротьби закарпатських українців* / Під редакцією М. М. Вегеша. Ужгород: Видавництво «Карпати», 2002. С. 395.

Сила трупів там лягла і кров свою пролила,
Кров лилася там рікою.

Вже ся чехи в Хусті б'ють, а мадяри ззаду йдуть,
Посилають ультимати,
Щоб народ ся піддав і всю зброю віддав:
Інакше добра не ждати.

А ти, брате, не журись, на Карпати подивись
На їх долю сумную.
З тої крові виросте покоління молоде,
Загартоване до бою³⁵⁵.

Коли у Келечині – рідному селі президента Карпатської України – співали пісню «Там над Хустом ворон кряче» – оплакували двох видатних односельчан Августина Волошина і Федора Тацинця:

Ци чули-сьте, милі браття,
Як бороли Закарпаття?
Сорок тисяч воювало,
Кров невинну проливало.
Там над Хустом ворон кряче,
На чужині мати плаче.
Не плач, мати, та й не тужи,
Син ранений, та не дуже:
Розрубана головонька,
І кров цюрить із серденька...
Візьми, мати, піску жменю,
Посій його на каменю.
Як той, мати, пісок зійде,
Тогди до тя твій син прийде³⁵⁶.

Оксана Кузьменко в упорядкованій нею ґрунтовній праці «Стрілецькі пісні» опублікувала варіант цієї пісні, записаний у с. Яворові:

³⁵⁵ «Минулося, та не забулось...». Карпатська Україна у піснях, легендах, переказах, бувальщинах та літературних творах / Упорядкування, підготовка текстів, вступна стаття та примітки Івана Хланти. С. 73.

³⁵⁶ Сенько І. М. Келечин – рідне село Августина Волошина: Історико-етнографічний нарис. Ужгород: ВАТ «Видавництво «Закарпаття», 2007. С. 219–220.

Там над Хустом ворон кряче,
Та ворон кряче, та гей!

Українська мати плаче.
Плаче мати за синами,
Сестра плаче за братами.
Плаче сестра у неволі,
Лежить стрілець в чистім полі.
Ніхто трупів не збирає,
Похоронів не справляє.
Тільки ворон серед ночі,
Випиває карі очі.
Тільки сестра ся й остала,
Нам цю пісню передала.
Передала про руїну,
Закарпатську Україну³⁵⁷.

«Стрілецькі пісні» О. Кузьменко, і це справедливо, присвячені подіям 1918–1920-х рр., тобто національно-визвольній боротьбі українців доби ЗУНР і УНР. «До циклу історичних стрілецьких пісень зачислено декілька творів, – констатує дослідниця, – що хронологічно не відповідають зазначеному періоду. Однак тематично ці пісні дуже близькі до стрілецьких, бо стосуються оборони Карпатської України у 1938–39 рр. («Замахнула мечем, запалала вогнем», «В Карпатах сум і жаль настав»). Типологія спорідненості виявляється в згадуванні січових стрільців як поборників державності цієї часточки української землі, і навіть варіативно через актуалізацію зачинів власне стрілецьких текстів («Там над містом Хустом висока могила», «В Закарпатті радість стала»)³⁵⁸.

Пісня «Замахнула мечем, запалила вогнем» записана О. Кузьменко у с. Делева Тлумачького району Івано-Франківської області:

Замахнула мечем,
Запалила вогнем
Закарпатська Україна.

³⁵⁷ Стрілецькі пісні / Упорядкування, запис, вступна стаття, коментарі та додатки О. М. Кузьменко. Львів: Інститут народознавства НАН України, 2005. С. 372.

³⁵⁸ Там само. С. 23.

Ой там хустські чехів б'ють,
А мадяри ззаду прут,
Висиляють отаманів.

Щоб той нарід,
Щоб всю зброю віддав,
Бо інакше їм не жити.

Отець батько Волошин
Своїх послів скликає
На таку сумну нараду.

Вони радять там усі,
Щоб січові стрільці
Стали разом всі до бою.

Жінок, дівок вже берут
І до фронту їх шлють,
І десятилітніх дітей.

Много трупу тут лягло,
Много крові проляло
І там кров текла річкою.

З тої крові виросте
Покоління молоде,
Загартоване до бою.

А ще прийде такий час,
Що всій нарід стане враз,
Тоді буде Україна.
Відплатиться ворогам:
Мадярам і чехам,
Ще й проклятим полякам³⁵⁹.

До найвідоміших пісень, які присвячені Августинові Волошину і Карпатській Україні слід зарахувати «Ой не змогли січовики», «Ой ви, хлопці, не журіться», «З Арданова до Хуста», «Це герої України»,

³⁵⁹ Там Само. С. 373.

«Коби гори говорили», «Ой спустився сірий туман», «Ой там під дубочком», «Вже весна воскресла», «Ой ішла дівчина», «Бодай ті мадяри», «У неділю рано...», «Ой хто матір забуває...», «Карпатські січовики», «Колоситься Красне Поле», «Знає Тиса», «Могила січовика» та багато інших. На мелодію «Тече вода каламутна» була написана пісня «Заспіваймо про руїну» (Записав В. Піпаш-Косівський у серпні 1991 р. у м. Калуші Івано-Франківської області):

Заспіваймо про руїну,
Про Карпатську Україну,
Де Січ славно воювала,
За свободу життя дала.
Життя дала за свободу,
За самостійність народу.
Не журіться, милі браття,
Ще повстане Закарпаття,
Галичина, Буковина –
Самостійна Україна.
Зашуміла Тиса з горя,
Та й понесла кров до моря.
Зашуміла Тиса з болю
Та й понесла в море волю³⁶⁰.

11 березня 1939 р. чоловічий хор учительської семінарії в Севлюші (Виноградові – Авт.) в програмі Урочистої академії під керівництвом професора Юрія Костюка, що родом із Сірми, виконав «Пісню січових стрільців». Це сталося за чотири дні до трагедії на Рокосівському полі:

В горах грім гуде, хоч зима паде,
Землю спороли гармати.
Гримить війна, дуднить луна,
Дрожать ранені Карпати.
Хто живий, вставай боронити край,
Вкритий вогнем і мерцями.
Не буде тобі сумно у борбі
Між січовими стрільцями.

³⁶⁰ «Минулося, та не забулось...». Карпатська Україна у піснях, легендах, переказах, бувальщинах та літературних творах / Упорядкування, підготовка текстів, вступна стаття та примітки Івана Хланти. С. 83.

Лютий кат прийшов проливати кров,
Взяти народ у неволю.
І море сліз у край приніс,
Розбій і смерть і неволю.
Та вступився кат із верхів Карпат,
Втік, наче вовк, манівцями.
Або тут і впав, як у бій попав,
Із січовими стрільцями³⁶¹.

Є підстави вважати, що саме в добу Карпатської України актуалізувалася пісня «Пливе кача по Тисині», окремі версії якої зафіксовані на Хустщині, Воловеччині, Тячівщині, Іршавщині та Сколівщині. Перші два куплети цієї пісні під назвою «Плавле кача...» опублікував у 1923 р. в збірці «Квіти з тернєм» Василь Гренджа-Донський:

Плавле кача по тисинь:
– «Мамко моя, не лай нинь,
Залаєш ми в злу годину
Сам не знаю, де погину».

Лає мати сына, лає
Сын до дому не вертає... –
Серед поля на долинь
Лягло серце у тернинь!³⁶²

Згодом текст пісні опублікував у збірнику «Народні пісні підкарпатських русинів» український композитор і фольклорист Дезидерій Задор у 1944 р. «Плине кача» входила до репертуару Заслуженої артистки УРСР, солістки Закарпатського державного академічного хору Віри Баганич³⁶³. Найвідоміша зараз версія виконання – від «Пікардійської терції», хоча раніше її виконували також інші гурти та хорові колективи, скажімо, «Плач Єремії», капела імені Д. Ревуцького, хор Київської Православної академії, семінаристи

³⁶¹ Красне Поле. Частина 1. Про Карпатську Україну / Упорядники: Юлія Зейкан, Віра Копейко. Ужгород: Патент, 1999. С. 165–166.

³⁶² Твори Василя Гренджі-Донського. Том 1: Шляхом терновим. Поезії / Літературна редакція: проф. д-р. Василь Лев. Друге видання. Зібрала і впорядкувала Зірка Гренджа-Донська. Вашингтон: Видання Карпатського Союзу, Інк., 1990. С. 19.

³⁶³ Як пісня «Плине кача» стала реквієм загиблим героям Небесної Сотні. URL: <https://7days-ua.com/news/yak-pisnya-plyne-kacha-stala-rekvijemom-heroyam-nebesnij-sotni-video-foto/> (дата звернення: 27. 05. 2022).

якої були безпосередніми учасниками Революції Гідності в Києві. Пісня була і на міжнародному фестивалі «Virgo Lauretana» в Італії³⁶⁴. Сьогодні кожен українець знає пісню «Пливе кача по Тисині», оскільки її справедливо вважають гімном-реквієм за загиблими активістами Євромайдану, які увійшли в історію під назвою «Небесна сотня»:

Гей, плине кача по Тисині,
плине кача по Тисині.
Мамко ж моя, не лай мені,
Мамко ж моя, не лай мені.
Гей, залаєш ми в злу годину,
Залаєш ми в злу годину.
Сам не знаю де погину,
Сам не знаю де погину.
Гей, погину я в чужім краю,
Погину я в чужім краю.
Хто ж ми буде брати яму?
Хто ж ми буде брати яму?
Гей, виберут ми чужі люди,
Виберут ми чужі люди.
Ци не жаль ти, мамко, буде?
Ци не жаль ти, мамко, буде?
Гей, якби ж мені, синку, не жаль?
Якби ж мені, синку, не жаль?
Ти ж на моїм серцю лежав,
Ти ж на моїм серцю лежав.
Гей, плине кача по Тисині,
плине кача в по Тисині...

Сучасний український дослідник Василь Сокіл переконаний, що пісня «Пливе кача по тисині» має не народне, а літературне походження: «1) Незаперечний факт, що автором вірша «Пливе кача по тисині» був В. Гренджа-Донський; 2) Літературний твір фольклоризувався в різних варіантах; 3) Прив'язка до конкретної

³⁶⁴ Сокіл В. Про пісню «Пливе кача по Тисині». *Народознавчі зошити*. Львів: Інститут народознавства НАН України, 2014. Випуск 4. № 118. С. 817–821; 7 цікавих фактів про пісню «Пливе кача по тисині». URL: https://tvoemisto.tv/news/7_tsikavyh_faktiv_pro_pisnyu_plyve_kacha_po_tysyni_67022.html (дата звернення: 27. 05. 2022).

назви річки Тиси чисто умовна, адже скоріше йдеться про тиху, заплавну воду (озерці); 4) Мотив загибелі сина актуалізувався в часи Карпатської України, тому виявлені народні варіанти розповсюдилися за принципом концентричного кола (Хустщина, Воловеччина, Сколівщина); звичайно, хвилі можуть заходити і далі; 5) Тема загибелі захисників Вітчизни стала на часі і сьогодні, надто ж у момент поховання «Небесної сотні»³⁶⁵. У своїй статті «Про пісню «Пливе кача по тисині» В. Сокіл навів різні варіанти цієї пісні: запис з початку 1940-х років Д. Задора із Волівця на Закарпатті; запис з початку 1960-х років В. Гошовського від Івана Тегзи, 21 рік, із с. Березове Хустського району Закарпатської області; запис 1982 року В. Сокола від Агафії Коруд, 1921 року народження, у с. Ялинкуватому Сколівського району Львівської області; варіант у виконанні Пікардійської терції (аранжування В. Якимця, поклав на ноти І. Шульга)³⁶⁶.

Сучасний закарпатський мистецтвознавець Валерій Падяк притримується думки, що вперше пісня (близька по змісту до згадуваної нам пісні) фіксується в писемних джерелах другої половини XIX століття. Ще у 1864 р., на переконання В. Падяка, Яків Головацький опублікував уривок із народної пісні, а в 1885 р. Григорій Де-Воллан теж зафіксував її текст на сторінках збірника «Угро-русскія народныя пѣсни». Один із варіантів пісні також зафіксував на Мараморощині фольклорист Михайло Врабель (опублікована в Будапешті в 1900 р.). Необхідно погодитися з висновком дослідника, що «у нових драматичних реаліях в Україні, яка виборює своє право на незалежність від імперської влади російського Кремля, саме підкарпаторусинська пісня «Пливе кача по Тисині» стала символом української Революції гідності – не лише виявом скорботи та пам'яттю за соратниками, що загинули за Незалежність та відходять у вічний спокій, але й джерелом мужності тих, хто продовжує розпочату боротьбу»³⁶⁷.

Визначний український мовознавець Василь Німчук переконливо довів, що пісня «Пливе кача...» виникла далеко до

³⁶⁵ Сокіл В. Про пісню «Пливе кача по Тисині». *Народознавчі зошити*. Львів: Інститут народознавства НАН України, 2014. Випуск 4. № 118. С. 820; Сокіл В. Про пісню «Пливе кача по Тисині»: обласна премія у галузі журналістики ім. М. Бабидорича присуджена професору УжНУ С. Федаці, а обласну премію ім. В. Гренджі-Донського творчому колективу ТВО «Студія експеримент за телепроект «Світ Закарпаття». *Новини Закарпаття*. 2014. 7 червня.

³⁶⁶ Сокіл В. Про пісню «Пливе кача по Тисині». *Народознавчі зошити*. Львів: Інститут народознавства НАН України, 2014. Випуск 4. № 118. С. 817–821.

³⁶⁷ Падяк В. Балада «Пливе кача по Тисині» – русинський символ української Революції гідності. URL: <https://goloskarpat.info/society/58aae822f1962/> (дата звернення: 27. 05. 2022).

1939 р., коли січовики боролися за Карпатську Україну на рідних теренах: «Мабуть, її склали закарпатці, що мешкали в долині Тиси або її допливів, у період воєн Австро-Угорщини з Туреччиною або в час Першої світової війни, коли багато закарпатських юнаків було мобілізовано в астро-угорську армію, і вони перебували на фронтах у чужих краях. В інтернеті на сайті Українського військово-історичного клубу «Ukrainische Legion. 1914–1918» поміщено «Українські пісні часів Першої світової війни та Визвольних змагань». Починають добірку цих пісень закарпатські «Кедь ми прийшла карта» і «Пливе кача». Перед текстом пісні «Кедь ми прийшла карта» є примітка: «Ймовірно, за основу взято текст і ноти з книги: Сурма. Збірник воєнних пісень. Львів–Київ, 1922. 142 с.». У цьому збірнику («Сурма...») пісня «Кедь ми прийшла карта» справді є, але не відомо, звідки на сайт залучено пісню «Пливе кача» і на якій підставі її віднесено до періоду Першої світової війни»³⁶⁸. Та, якби там не було, «скромній закарпатській народній пісні «Пливе кача по Тисині» судилося ввійти в історію Революції Гідності в Україні. У першу річницю події реквієм по героях Небесної Сотні «Пливе кача по Тисині» знову звучав на Майдані Незалежності»³⁶⁹.

Сучасний дослідник історії Першої світової війни Юрій Фатула у своїй монографії помістив текст пісні «Пливе качур по Дунаю», яка дуже подібна до «Пливе кача по Тисині»:

Пливе качур по Дунаю,
Що робити – сам не знає!
Я ще гадав газдувати,
Але мушу воювати!

Двох нас синів мамка мала,
Не однаку долю дала:
Тобі дала газдувати,
Мені дала воювати.

А хто в війні не буває,
Най ся мене зазвідає,
Як ся вояк тоді має,

³⁶⁸ Німчук В. До питання про походження пісні «Пливе кача по Тисині». *Слово і час*. Львів: Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, 2014. Випуск 7. № 655. С. 81.

³⁶⁹ Там само. С. 85.

Коли шнелфаєр стріляє.

Кулі летять, канони б'ють,
А гранати, як пси, виють,
Іде рана за ранами,
Ллється кровця поточками.

Машінгвери і канони
Б'ють вояченьків ізгори.
Кулі, як град, на нас летять –
Нищать й гори, й травки горять.

Катуни пушли у наступ,
Не з одного zostав лем труп.
Нам капітан приказує,
Попереду маширує:

– За мнов, хлопці, майте кураж,
Ворога ізможем дораз!
– Пан капітан, слабка сила,
Буде путь нам нещаслива!

Пан капітан й не стямився,
Як у крові опинився:
– Ой ви, мої вірні хлопці,
Вже ми куля в лівім боці.
Не лишіть мене самого,
Вже не стає життя мого.

А хто хоче воювати –
Дай му, Боже, пропадати.
Ой хто хоче войну бити –
Дай му, Боже, та й не жити.³⁷⁰

Про карпатських січовиків також написав пісню славнозвісний
Яр Славутич, який згодом про це висловився у своїх спогадах:

³⁷⁰ Фатула Ю. М. «Я ще гадав газдувати, але мушу воювати...». Бойовий шлях 66-го Унгварського піхотного полку австро-угорської армії. 1914–1918 / Передмова М. Вегеша; переклад віршів з угорської В. Тимчука. Ужгород: ТДВ «Патент», 2021. 368 с.

«Уперше я зацікавився Карпатською Україною 1939 р., коли в якомусь гумористичному журналі (в київському Червоному перці чи в московському Крокодилі – докладно не пригадую) побачив карикатуру, на якій маленький українець, що репрезентував Срібну Землю, намовляв кремезного велетня, себто УРСР, приєднатися до його самостійної держави. Підпису, на жаль, не пам'ятаю. Це було кремлівське віддзеркалення подій, що хвилювали всіх українців. У Запоріжжі, де тоді навчався в педагогічному інституті, я не міг знайти по книгозбірнях багато матеріалу про предмет мого нового зацікавлення... Усе ж таки знайшов за допомогою знайомої бібліотекарки кілька книжок із Заходу, зокрема й тих, що надруковані з дашками над літерою «о». Це були видання галицької «Просвіти», а між ними й книжечки з Ужгорода, про який я тоді мало що знав. Запамяталося мені прізвище о. А. Волошина, може, через те, що я вже читав Максиміліяна Волошина (псевдонім українця Кириєнка, який писав прекрасні поезії російською мовою, зокрема, геніально переклав ще до першої війни сонети Ередія). Під час Другої світової війни, опинившись у Берні на нелегальному становищі, я поширив свої знання про Підкарпаття – завдяки тому, що там жило тоді немало українців. В емігранта Ю. Колларда, колишнього міністра УНР (що вивіз із Карпатської України молоденьку й гарненьку дочку) я прочитав навіть одну п'єсу о. А. Волошина і якусь його статтю з галузі мовознавства чи шкільництва»³⁷¹. Ось таким чином, через знайомство із літературною спадщиною А. Волошина Яр Славутич підійшов до розуміння ним подій 1938–1939 років у Карпатській Україні. Народилася пісня «Карпатські січовики» (Прага, 1944 р.):

То не лист осінній за водою
По широкій Тисі проплива, –
Багрянить за хвилею крутою
Підкарпатська буйна голова.
Бились хлопці Хустові на славу,
Полягли в нерівному бою
За свою омріяну державу,
Січовую воленьку свою.
І пливуть до тихого Дунаю –
Мов на турка браття в байдарках.

³⁷¹ Славутич Яр. Як я написав пісню «Карпатські січовики». Красне Поле. Частина 1. Про Карпатську Україну / Упорядники: Юлія Зейкан, Віра Копейко. С. 224–225.

Синя хвиля жалібно гойдає,
Течія показує їм шлях.
Буде сліз, та не здолеє горе
Ні батьків, ні в тузі матерів.
Чорне море, українське море,
Зустрічай своїх богатирів!³⁷²

Під час боїв Карпатської Січі була створена пісня «В Карпатах сум і жаль настав», яку в 1968 році опублікували на сторінках Альманаху «Гомону України»:

В Карпатах сум і жаль настав,
бо маляр знов вже батьківщину взяв.
Зітхання, проклін несеться з гір до гір,
гуляє орда ворогів.
І Тиса журно клекотить,
а ліс Говерлі жалібно шумить,
несуть нам кати вже волю на багнетах
і ллється кров у потоках.
Розіб'єм наших ворогів –
малярів, клятих москалів,
воскресне всім нам батьківщина мила
все наша, славна Україна³⁷³

Бурхливі події в Карпатській Україні привернули увагу відомого українського поета О. Олеся (Кандибу). У 1920–30-х роках він друкувався в закарпатських періодичних виданнях «Пчілка», «Наш рідний край», народних календарях. У журналі «Дозвілля» він опублікував драматичну поему «Ніч на полонині», наскрізь просякнуту гуцульськими мотивами. З січня 1939 р. О. Олесь приїхав до Хуста. «Від імені українського громадянства, – писав В. Гренджа-Донський, – привітав О. Олеся і я... В моїй промові я його вітав у нашій новій скромній столиці, від імені літераторів, акторів та від самого громадянства»³⁷⁴. На честь приїзду О. Олеся хустський театр «Нова сцена» вирішив поставити його драматичну поему «Над Дніпром».

³⁷² «Минулося, та не забулось...». Карпатська Україна у піснях, легендах, переказах, бувальщинах та літературних творах / Упорядкування, підготовка текстів, вступна стаття та примітки Івана Хланти. С. 90.

³⁷³ Альманах «Гомону України» на 1986 рік. Бібліотека видавництва «Гомін України» / Зредагував С. Фіголь. Число 62. Торонто, 1986. С. 144.

³⁷⁴ Гренджа-Донський В. Спогади. Листи. Твори. Т.Х. Вашингтон, 1988. С. 8.

Перебуваючи у цьому старовинному місті, О. Олесь написав невеличку збірку поезій «Цвіте трояндами»³⁷⁵, присвячену Закарпаттю, а також вірш «Хуст».

Відвідав Карпатську Україну відомий український письменник С. Черкасенко, уродженець Черкащини, У. Самчук, Ю. Горліс-Горський, Є. Маланюк, М. Аркас, М. Михалевич та ін. «Нова свобода» повідомляла, що на зустріч з У. Самчуком прийшло «багато українських селян з довколишніх сіл»³⁷⁶. Варто зазначити, що Улас Самчук уважно спостерігав за подіями на Закарпатті в попередні роки, підтвердженням чого є річні комплекти газети «Українське слово», що виходила в Ужгороді за 1936–1937 роки, які збереглись у його архіві. Майже щоліта Улас Самчук виїжджав на Підкарпаття – до Ясіня, Сваляви, Шаркаді, Голубинога та інших місць³⁷⁷. Будучи знайомим з Августином Волошином та багатьма закарпатськими літераторами, У. Самчук активно включився в культурницьке життя краю, що незабаром вилилось у знамениту його книгу «Репортажі з Карпатської України». Уже самі назви нарисів, які увійшли до книги, свідчать про глибоке знання тогочасної ситуації та життя в Карпатській Україні (Пряшів – Хуст; Український Клондайк; село Буштино; Гуцульщина; з святочних днів Карпатської України; Волівщина; чеський генерал – міністром Карпатської України; Хуст тривожний і Хуст святочний; 12 лютий Карпатської України; Свалява; вибори в Карпатській Україні; Січ іде!; генерал Курманович в Хусті; дві непевності; наростання трагічного; з кривавих днів Карпатської України). Олександр Олесь яскраво описав Хуст у поезії, а Улас Самчук – у публіцистиці³⁷⁸.

Перші поезії про Августина Волошина побачили світ ще за його життя. Відверто кажучи, президент Карпатської України був людиною надзвичайно скромною, не занадто намагався їх публікувати на шпальтах своїх друкованих органів. Але, все одно, їх виходило чимало. У 1939 р. Ярослава Бандурович написала вірш «Закарпатська Україна»:

Я чую відгомін трембіт,
Карпатський люд скидає гніт...
Над Хустом синьо-жовтий стяг

³⁷⁵ Олесь О. Цвіте трояндами. Прага: Видавництво «Задруга», 1939. 14 с.

³⁷⁶ Нова свобода. 1938. 8 грудня.

³⁷⁷ Живюк А. «Сонце з Заходу»: феномен Карпатської України в публіцистиці Уласа Самчука. *Самчук Улас. Репортажі з Карпатської України*. Тернопіль: Богдан, 2019. С. 7.

³⁷⁸ Самчук Улас. Репортажі з Карпатської України. Тернопіль: Богдан, 2019. С. 162.

Над Тисою смертельний змаг...
Це Закарпаття на весь світ
Прославить тридцять восьмий рік!
З гір злітаються брати,
В поміч руку простягти!
І не забути нам цю ніч,
Коли у Хусті билась «Січ»...
Тоді і ворог зрозумів,
Що закарпатець їм не віл,
Бо за спиною Київ й Львів!!!
Благословенна ця хвилина,
Коли Волошин рать зібрав,
«Вільна Карпатська Україна»,
Геройський люд ярмо скидав!!!
Хай всім це буде не новина –
Нам рідна ненька Україна!
В негоді станем пліч об пліч,
Примір дала Карпатська Січ³⁷⁹.

Того ж року Осип Мускур опублікував присвячений Августині Волошину вірш «Перший президент». Наведемо завершальні рядки з цієї поезії:

Він – правда наша вічна, а не посмертна згадка,
Він знав глибіню народу, а не шумливу піну.
До грамоти й культури він темну душу кликав
І піднімав до світла, до правди і до волі.
О батьку Президенте, любов людська велика,
Що маємо до тебе, не вигасне ніколи.
О краю над краями, Карпатська Україно,
Коли вже раз ми встали і розірвали грати,
Як тяжко знову нині упасти на коліна
І знов самим на себе темниці будувати³⁸⁰.

У вірші «Про Закарпатську Січ», написаному Михайлом Качуряком є такі рядки:

³⁷⁹ «Минулося, та не забулось...». Карпатська Україна у піснях, легендах, переказах, бувальщинах та літературних творах / Упорядкування, підготовка текстів, вступна стаття та примітки Івана Хланти. С. 228.

³⁸⁰ Там само. С. 220.

Президентом був Волошин, Клочуряк – міністром,
А посланцем – Ревай Федор, Юлій – журналістом.
А Климпуші із Ясіня великого роду
Збудували Січ Карпатську, робили свободу.
А найстарший Дмитро Климпуш – комендантом в Хусті,
Розіслав він по Карпатах друковані листи.
Ми тоті листи дістали та їх прочитали,
Що карпатські українці самостійні стали³⁸¹.

У березні 1924 р. вчитель хустської горожанської школи Іван Устіянович із нагоди 50-річного ювілею Августина Волошина присвятив йому вірш «Славний Руси Син»³⁸². Автор збірки поетичних творів і оповідань «Прощайте, рідні Карпати» Федір Микита у вірші під назвою «Вінок», на наш погляд, зробив досить вдалу спробу охарактеризувати зміни, які відбулися на Закарпатті наприкінці 30-х років:

Сиротою ми бували
Не одному на посміх,
Й доля від нас відцуралась,
Тихо свистав тут батіг.
Но кров наша бушувала,
Щоб не заспати навіки,
І колись сказати світу,
Що ми не сироти і не каліки.
Нова радість в нашім краю
Для всіх появилась,
Скинули ярмо з плечей,
Самостійність народилась.
Синьо-жовті прапори повівають
І образ доктора Волошина,
Про ту славу всі співають,
Навіть найменша дитина.
Вістка скоро рознеслася
По всій Україні,
Як Січовики стояли

³⁸¹ Там само. С. 229.

³⁸² Августин Волошин. Два ювілеї. С. 45.

За свої святині.
Дніпро гуде пісню дива,
Київ очі протирає,
Славних сватів з Закарпаття
З хлібом приймає.
Під прапором синьо-жовтим
Музиканти грають,
На «невістку» – Закарпаття
Вінок накладають³⁸³.

Імена цих поетів мало що скажуть сучасному читачеві. Але ж у Карпатській Україні жили і працювали талановиті й добре знані письменники Василь Ґренджа-Донський, Севастіан Сабол (Зореслав), Юлій Боршош-Кум'ятський та багато інших.

Серед письменників Закарпаття кінця 1930-х років особливе місце займає уродженець Волового (Міжгір'я), селянин за походженням Василь Ґренджа-Донський, якого справедливо вважають основоположником новітньої української літератури. У 1938 р. він уже був автором багатьох збірок поезій, історичних повістей і п'єс. Наприкінці 30-х років вийшла його чергова збірка поезій «Тобі, рідний краю». В одноіменному вірші цієї збірки поет пише, що вірить, що настане час, коли «сонце свободи» буде світити з небес «на наші зелені Карпати». В. Ґренджа-Донський з великим захопленням зустрів звістку про проголошення незалежності краю і в 1939 р. написав нову редакцію (перша – 1928 р.) вірша «Марш молоді Карпатської України». Куплет, яким завершується цей твір, ніби підсумовує багаторічну боротьбу закарпатців за свою свободу:

«Повстав наш край із крови, із руїн,
Хай пропадуть роздори, ряд незгод,
Нехай живе Карпатська Україна,
Нехай живе вільно наш народ!»

Протягом 1938–1939 рр. В. Ґренджа-Донський опублікував поезії «Цей день для нас гіркий, нещасний...», «Мені в наруччі умирав», «В світ за очі», «Вістка з тюрми», «Думки за ґратами», «Моїй донечці», «Юнацькі могили», «Ой, похмуро небо», «Ходить стара ненька», «Ще

³⁸³ Микита Ф. Прощайте, рідні Карпати: оповідання. Карпатський дослідний центр: Накладом Українського Видавництва «Проблем», 1986. С. 47.

б'ються хлопці...», «І доки ще?..», «Криваві квіти», «Смерти не боюся!», «Лиш смерть вирве з рук мій олівець», «Велика п'ятниця в тюрмі», «Христос воскрес...», «Остання куля», «Рідний вітре», «У прокурора» та ін. У них поет яскравими фарбами змалював героїчний опір захисників Карпатської України, її трагічний кінець у березні 1939 р.

Протягом 1938–1939 рр. уроженець с. Великі Ком'яти на Виноградівщині, вихованець Мукачівської учительської семінарії Ю. Боршош-Кум'ятський пройшов еволюцію від русофільського до українського поета. Ще перед наданням краю автономних прав, у 1938 р., Боршош-Кум'ятський пророкував:

«Ми діждемо днів великих,
Привітаєм слави час;
Ми з вогнистого насіння
І суворе серце в нас».

Важливу роль в літературному житті Карпатської України займав уроженець Пряшева Степан Сабол (Зореслав), який виховувався в духовних навчальних закладах, у тому числі і в Григоріанському Католицькому університеті в Римі. Поет належав до українофільської течії. Через його твори проходить ідея єдності Підкарпаття з Україною. Він бачив «пророка» й «месію» на Сході, де Київ блукав співом осанни. Поет кликав «величну, святу авреолу Україну» повстати. В. Бірчак відзначав, що світогляд Зореслава «динамічний, західноєвропейський. Він був духовною особою, але закликав до боротьби, вірив у її успіх. Він будить приспані сили, підносить людям голови». Прикладом патріотичної лірики Зореслава є збірка поезій «Зі серцем у руках».

Ні, не Москва, не Ленінград,
Ні, не Совет, а Україна...
Гей, ставте гори барикад –
Іде дванадцята година!
Пробудиться в один момент
Увесь народ в кривавій муці,
І потанцює кулемет
Весільним танком революцій.
І полетить степами гнів,

Замовкне дика марсельсеза –
Із п'яних у ярмі рабів
Повстане нація твереза.
І згадуватимуть одно
Усі, що у ярмі ходили:
Проклятеє було вино,
Коли від нього так дуріли³⁸⁴.

Короткочасне існування Карпатської України зробило величезний вплив на формування національної самосвідомості сотень і тисяч закарпатців, які пройшли своєрідну еволюцію від карпатських русинів до закарпатських українців. Немаловажну роль у цьому сенсі відіграла патріотична поезія Зореслава:

Минулося,
та не забулось! Хуст
Остався спомином
живим понині:
Розстріляний стрілець,
а з його уст
Останній покрик:
«Слава Україні!»

А. Патрус-Карпатський – один з небагатьох русофільських письменників, який почав писати в 30-х роках російською мовою, а згодом під впливом дальших подій перейшов на українську. Автор «Весняних квітів», «З мого руського краю» (1929), збірки «Плетью по совести», в 1938 р., коли політичні сили краю вибороли автономні права, писав:

«Ми всі одні, одні, одні,
в Карпатській Україні,
В Києві, в Буковині,
В Пряшеві, Галичині,
Ніхто не зможе нас
Розбити в грізний час».

³⁸⁴ «Минулося, та не забулось...». Карпатська Україна у піснях, легендах, переказах, бувальщинах та літературних творах / Упорядкування, підготовка текстів, вступна стаття та примітки Івана Хланти. С. 149.

До історії Карпатської України та постаті Августина Волошина звертаються також сучасні українські письменники і поети. Окреме місце, безперечно, належить лауреату Державної премії імені Тараса Шевченка Петрові Скунцю. Маємо на увазі насамперед його диптих «Карпатська Вкраїна»:

Земля, що й сама недоношена,
карпатська безплідна земля
судьбу Августина Волошина
на злість Будапешта й Кремля
собі і нащадкам зродила.
Вона не була героїнею.
Не битву любила, а труд,
тому, що була Україною,
її затоптали у бруд, –
вона ж свої надра збудила.

Стоїть наодинці із Богом Волошин,
і Бог до Вкраїни обличчям стає³⁸⁵.

Перу Петра Скунця належать поезії, присвячені двом найближчим соратникам Августина Волошина – В. Гренджі-Донському та Зореславу³⁸⁶.

Чільне місце тематика Карпатської України посідає у творчості талановитої української поетеси Софії Малильо:

В борінні сил творилася держава,
і звалась Україною вона.
Короткою була її щаслива слава, –
кати їй піднесли кривавого вина...
Були і в нас, були Карпатські Крути,
сердець жертовно відданих порив,
їх подвигу ніколи не забути, –
він душу нашу заново творив.
Той подвиг нині світить нам зорею

³⁸⁵ Скунць П. Нічні портрети. Ужгород: Всеукраїнське державне багатoproфільне видавництво «Карпати», 2003. С. 50-52. Див. також: Скунць П. Один. Ужгород: Два кольори, 2000. 536 с.; Скунць П. Твори. Книга 1 / Упорядкування та підготовка текстів Наталії Скунць; передмова Тараса Салиги. Ужгород: Гражда, 2007. 272 с.; Скунць П. Твори. Книга 2 / Упорядкування та підготовка текстів Наталії Скунць. Ужгород: Гражда, 2008. 248 с.

³⁸⁶ Салига Т. Петро Скунць. Всесвіт, гори і він. Ужгород: Видавництво «Гражда», 2007. С. 40.

і в майбуття показує нам путь.
А березень крокує знов землею,
і квіти Пам'яті в серцях цвітуть³⁸⁷.

Розбираючи архів відомого закарпатського письменника Івана Долгоша, його донька Одарка віднайшла машинопис першої частини роману «Заплакала Тиса кров'ю» – «Гуцульська республіка», а також великий фрагмент рукопису другої частини – «Карпатська Україна», що суттєво доповнює варіант журнальної публікації (журнал «Тиса», 1992, № 1–2; 1993, № 1–2). Таким чином, стало відкриттям, що І. Долгош протягом 1975–1990 років працював над романом-дилогією, осягаючи державотворчі процеси на Закарпатті. «Заплакала Тиса кров'ю» – історична епопея про період найвищого піднесення національного духу на Закарпатті 1918–1939 рр., яка поряд із романом Уласа Самчука «Гори говорять» і його публіцистикою, щоденником та романом В. Гренджі-Донського «Сини Верховини» подає панорамну й багатопланову картину життя Гуцульщини і Карпатської України загалом, величного часу державотворчого Чину, художнього слова, про яких сьогодні, як ніколи, потрібно говорити в дискурсі виховання національносвідомого покоління. Твір підпадає під жанр художньо-документального політичного роману. У ньому поряд з художніми образами діють історичні персоналії – Августин Волошин, брати Бращайки, Степан Ключурак, Василь Гренджа-Донський, Микола Бандусяк та ін.

Відома дослідниця життя і творчості І. Долгоша Наталія Ребрик зробила ґрунтовний аналіз вищеназваного роману. Ми ж зупинимось лише на порівняльній характеристиці постаті А. Волошина в романах І. Долгоша та У. Самчука: «Особливою аурою огорнутий образ Августина Волошина. Два більші епізоди, пов'язані з ним, вкраплені в канву твору з тих новелок, що готувалися до друку в журналі. Іван Долгош прагнув показати Президента державним мужем – у філософських роздумах, при непростих рішеннях, у злагоді з сумнінням... Проте герой вийшов явно не вивершеним, на жаль, не позбавленим штучності. Йому бракує життєдайності, переконливості, рішучості. Можливо, тут справа у відсутності повної авторської версії діалогії... Проте з роману Уласа Самчука «Сонце з заходу» теж відомо тільки два уривки, що друкувалися в часописі «Пробоем». Але з цих коротких шкідів Волошин постає живою людиною: темне, з бобровим

³⁸⁷ Отець Августин Волошин в документах та пам'яті народній. С. 141.

коміром пальто, фетровий капелюх, важка хода, поважний вік, заглиблений погляд з-під окулярів, внутрішня впевненість, шаноба супроводжуючих – усе це творить справжню сутність, робить значимим кожен рух, наповнює його смислом, і це при тому, що Президент не зронив жодного слова...»³⁸⁸.

Іншим побачив у романі І. Долгоша Августина Волошина закарпатський краєзнавець Іван Сенько: «Образ Августина Волошина Іван Долгош змалював досить правдиво. Використав для цього форму досє, вузлові епізоди політичної біографії голови уряду Підкарпатської Русі (Карпатської України), авторську характеристику. Але робить наголос на кількох характеристиках Августина Волошина: скромність, патріотизм, гуманізм... Коли йому довірили очолити автономний уряд, розмірковує: «Хіба він, директор учительської семінарії, лінгвіст, теолог, хай і керівник християнської партії, зможе стати на рівень вимог європейської цивілізації? Хіба під силу, скажімо, діалог з Гітлером, Гортієм, Сталіном, Пілсудським... Престиж? Найбільший престиж – то робити користь для рідної землі. Він її робить». У розмові з Гофманом, консулом Берліна в Празі, який часто бував на Закарпатті, Августин Волошин постає перед нами як політик-дипломат, захисник інтересів свого народу. Обставини змушують його рахуватися з тогочасною політичною дійсністю. Він зізнається Реваєві: «Я охоче б поговорив із паном Дейчем-режисером, а Гофмана би взагалі не прийняв. Але я змушений робити навіть те, що не хоче серце». Прийнявши Гофмана, він відхилив його пропозицію про припинення економічних зв'язків із Прагою, відмовився продавати ліс Німеччині»³⁸⁹.

Закарпаття після трагедії Карпатської України та окупацію краю угорськими військами описав Михайло Томчаній у романі «Тихе містечко» (1969). Олександра Ігнатович звернула увагу на автобіографічний характер твору: «Юрко Телегазі, головний герой роману, проходить той самий життєвий шлях, що й сам автор, і стає письменником. Та прискіпливий читач розуміє: М. Томчаній максимально щиро намагався (як тільки це можна було зробити в радянський час) розповісти про історичні події (у творі йдеться про Другу світову війну й окупацію краю гортіївськими військами),

³⁸⁸ Ребрик Н. Першорядна літературна подія Закарпаття за останнє чверть століття. *Закарпаття онлайн*. 2020. 3 березня. Див. також: Ребрик Н. Новий погляд на творчість Івана Долгоша. *Ерделівські читання*. Ужгород, 2012. С. 97–116.

³⁸⁹ Сенько І. Українська романістика другої половини ХХ століття про Карпатську Україну (частина 2). *Срібна Земля*. 2015. 6 травня.

життєві обставини, зустрічі і прощання, що мали вплив на його долю, а відтак і на перебіг життя його сучасників. Така сповідальність роману, певно, була покликана «інтересом» до життя письменника, який він відчував постійно, про що свідчив й відомий донос на нього, і ставленням деяких знайомих. Отже, автор зробив свою долю відкритою для багатотисячної аудиторії»³⁹⁰.

Цікаві фрагменти з біографії М. Томчання навів у своїй статті відомий літературознавець Юрій Балега: «Я маю великий гріх на душі за те, що в скрутні для Томчання хвилини, коли він важко захворів, я лише раз відвідав хворого в обласній лікарні, а раз удома. А він, як розповідали мені спільні знайомі, чекав мене, виглядав... На жаль, нині кається – пізно. Яка причина моєї душевної глухоти? Причини були аж дві. Перша – напередодні захворювання письменника дізнався, що 15 березня 1939 року М. Томчаний разом з кадровим чехословацьким офіцером Іваном Чучкою на залізничному мості біля Королева з кулеметами в руках стримували угорсько-фашистські орди, що рвалися до столиці Карпатської України – Хуста. Я став розпитувати про це письменника, але він від відповіді ухилився. Натомість розповів мені таку бувальщину. Одразу після окупації один із шпіців, як тоді називали стукачів, утяв на Томчання письмовий донос, що нібито Михайло на Красному полі під Хустом танком чавив угорських гонведів. Справу розглядав найвищий суд у Будапешті. Від концтабору врятувало письменника тільки те, що усім було відомо – січовики танків не мали. Йому дали навіть виправдну довідку, я її бачив, але вглиб Угорщини для перевиховання і асиміляції переселили. Як максималіст, відмову письменника вести розмову про буремні дні 1939 року я сприйняв за нещирість і збирався «провчити» друга. Тижнів за два до його смерті я розповів про це Павлові Чучці, коли ми йшли до хворого додому. Вислухавши мене, професор Чучка дорікнув: «Ей, Юрку, на місці Томчання і ти ухилявся б від розмови на таку тему. Чоловік добре знає, що коли б «старші брати» дізналися про його січовицьку епопею в 1939 – відправили б на 25 на Колиму. Навіщо гратися з долею?»³⁹¹

Яскраво і об'єктивно змалював щасливі й трагічні дні Карпатської України лауреат Шевченківської премії Мирослав Дочинець у романі «Вічник: Сповідь на перевалі духу» (2013). Заслуговує на увагу оцінка

³⁹⁰ Ігнатюк О. Покликаний любов'ю. Передмова. *Томчаний М. Вибрані твори*. Ужгород: Видавництво ТІМРАНИ, 2014. С. 21.

³⁹¹ Балега Ю. Гріх на душі. *Література Закарпаття в рецепції Юрія Балеги / Упорядкування та передмова Надії Ференц*. Ужгород: Гражда, 2021. С. 175–176.

історичної постаті президента Карпатської України, яку зробив Мирослав Дочинець: «І був «батько» Волошин, доконечно чесний, шляхетний, всіма поважний і в публічному житті надто народний. І народ сим без міри користався. Міністри не могли добитися до нього, бо прем'єр весь час приймав простолюд, вислуховував жалування, розраджував, роздавав посади, гроші, відміняв покари. Батько є батько»³⁹².

Оригінальною у всіх відношеннях є книга відомого закарпатського журналіста, письменника і драматурга Олександра Гавроша «Нескорена Карпатська Україна», до якої увійшли численні його публікації про Августина Волошина і Карпато-Українську державу. Окрім журналістських розвідок, книжка містить і п'єсу автора «Останнє танго в Хусті», прем'єра якої з успіхом відбулася 14 березня 2019 року в рамках святкування 80-річчя Карпатської України³⁹³. Письменнику вдалося об'єктивно передати ту атмосферу ейфорії, яка панувала в середовищі прихильників Августина Волошина після перемоги на виборах 12 лютого 1939 р. Однак попереду були надзвичайно складні події, які дослідники трактують величчю і трагедією Карпатської України.

Постать Августина Волошина посідає чільне місце на сторінках багатотомної «Галицької саги» відомого українського письменника, неодноразового лауреата Міжнародного літературного конкурсу «Коронація слова» Петра Лущика. Перш за все, йдеться про історичний роман «Ante Bellum» (Перед війною)³⁹⁴, в якому автор зобразив президента Карпатської України на фоні міжнародної ситуації, що склалася в Європі напередодні Другої світової війни. Лаконічною є оцінка письменником історичної хронології тих подій³⁹⁵. На сторінках роману фігурують історичні постаті часів Карпатської України – члени ОУН Роман Шухевич, Лев Ребет, Юрій Лопатинський, Михайло Колодзінський. Пройде порівняно незначний проміжок часу і Борис Щука (Роман Шухевич), полковник Гузар (Михайло Колодзінський) та ряд інших колишніх кадрових військових, створять Карпатську Січ, яка першою в Європі зробить героїчний опір переважаючим військам гортистської Угорщини...

Великий резонанс викликала художньо-документальна повість закарпатського письменника і науковця Сергія Федаки «Карпатський

³⁹² Дочинець М. Вічник: Сповідь на перевалі духу. Мукачево: Карпатська вежа, 2013. С.182–184, 178.

³⁹³ Гаврош О. Нескорена Карпатська Україна. Тернопіль: Богдан, 2019. С. 286–289.

³⁹⁴ Лущик П. Галицька сага. Ante Bellum: роман. Харків: Фоліо, 2021. 315 с.

³⁹⁵ Там само. С. 276.

кросворд», присвячена Августину Волошину і Карпатській Україні. Це своєрідна епопея українського державотворення, що розгортається на теренах Закарпаття з 13 жовтня 1938 по 18 березня 1939 рр. Твір є мозаїкою з десятків епізодів боротьби усередині та навколо Карпатської України³⁹⁶. Архівні джерела і спогади активних учасників подій, зокрема тих із них, що брали участь у нараді, яку проводив А. Волошин (С. Єфремов, Ю. Брацайко та ін.) підтверджують концепцію С. Федаки щодо відмови чехів чинити опір угорським військам. Однак, якщо поглянути на цей факт більш глобально, то далеко не все залежало від позиції Л. Прхали, адже 15 березня до Праги увійшли німецькі війська, що свідчило про державний розпад Чехо-Словаччини. Чеські військові частини розпочали організований відступ з Карпатської України, залишивши карпатських січовиків вічна-віч із озброєним до зубів агресором. І Карпатська Січ дала бій...

Серед закарпатських драматургів необхідно виділити творчість уродженця Перечинщини Івана Козака. Відомий український літературознавець Дмитро Федака відзначав, що «вершиною драматургії Івана Козака досі є його історична драма, у центрі якої постать Президента Карпатської України Августина Волошина, – «Судний час» (2007). Твір відзначений крайовою премією Президента Карпатської України Августина Волошина (2007) та літературною премією імені Федора Потушняка в номінації «Драматургія» (2009). Головними дійовими особами виступають ув'язнений у Москві Президент Карпатської України Волошин та кат-слідчий Вайндорф. Дія відбувається в останні півтора місяця життя Президента. Але її часові і просторові рамки значно розширюються спогадами героя, дикторським текстом, органічним вклиненням сценок закарпатських народних дійств. Прем'єра п'єси відбулася на сцені Закарпатського обласного українського музично-драматичного театру в Ужгороді напередодні 70-річчя Карпатської України 13 березня 2009 року³⁹⁷. Роль Августина Волошина в п'єсі «Судний день» на сцені Закарпатського обласного музичного драматичного театру імені братів Юрія-Августина та Євгена Шерегіїв блискуче зіграв Народний артист України Анатолій Філіппов.

**Анастасія Вегеш,
Микола Вегеш**

³⁹⁶ Федака С. Карпатський кросворд: художньо-документальна повість. Ужгород: Всеукраїнське державне видавництво «Карпати», 2009. С. 200–201.

³⁹⁷ Федака Д. Творчі обрії Івана Козака. Козак І. Ю. Гомін Срібної Землі: Драматичні твори. Ужгород: КП «Ужгородська міська друкарня», 2009. С. 9.

АВГУСТИН ВОЛОШИН ОЧИМА СУЧАСНИКІВ

«Паралельність рис А. Волошина та О. Духновича показується не лише в тому, що їх обох народ назвав «Батьком», але й в інших прикметах і особливостях. Обидва були віддані своїй Церкві священники... Духнович був послом у мадярському Парламенті в Братиславі, Волошин – послом у чеськім Парламенті в Празі. Обидва були мучені, Духнович мадярськими і польськими вояками, Волошин – советськими смершовцями. Та понад усе – як А. Волошин, так і О. Духнович, були щирі й вірні патріоти і беззастережні оборонці карпатських українців. Двадцятье сторіччя дало поневоленим народам нові можливості. А. Волошин бачив і розумів це й став народним провідником тієї боротьби, яка веде Карпатську Україну на широкі шляхи свободи у вільній Соборній Українській Державі».

Августин Штефан

«Як чехи мають свого Масарика, так і ми, підкарпатські українці, маємо свого Августина Волошина. Це наша гордість і наша слава. Волошин – наша новітня історія».

Василь Гренджа-Донський

«Трудно представити Вам ентузіазм і радість, з якою ціла наша суспільність, увесь український народ у Галичині... прийняли відомість, що Ваша Ексцеленція обняли владу в Карпатській Україні. Уважаємо премудрим зарядженням Божого Провидіння, що Вас вибрало на провідника народів Закарпаття. Тому народів потреба й апостольської любови священника і мудрого проводу педагога, який би його виховував. Такого апостола, християнського педагога дав тому народові, дав нам усім Всевишній у Вашій особі. Зо страхом

Господнім... слідимو за кожним Вашим кроком, свідомі небезпек, якими Ви з усіх сторін оточені, і безконечно важкого Вашого завдання».

Митрополит Андрей Шептицький

«Часто його представляли як типового духовного політика-дипломата з часів Ренесансу. Але цей образ цілком фальшивий... Батько Волошин, – так його кличуть селяни, – дуже приємний, виrozumілий, разумний і реаліст. То ані мрійник, ані фанатик».

Le Petit Parisien

«Саме він, наш священник, показує, що Церква в найтяжчі моменти історії завжди була для свого народу матір'ю і вчителькою. Наше духовенство вміло брати на себе відповідальність за долю українського народу. Наші священники не просто були хранителями душі народу, але зберігали і розвивали його духовну, культурну, національну спадщину. А на прикладі президента Карпатської України отця Волошина, вміли брати на себе відповідальність і за її держбудівництво».

Блаженніший Святослав Шевчук

«Сьогодні непрості часи для України, однак не впускаймо в серце зневіру. Я хочу додати Вам впевненості. Я прошу Вас вірити в наші українські сили. Я прошу Вас не піддаватися на спокуси обіцянок тих, які краще і солодше звучать. Я звертаюсь до Вас як до господарів. Я прошу єднатися навколо нашої єдиної для всіх мети: – Бути українцями! Бути Українською державою! І нехай благословлять нас слова отця Августина Волошина: «Світлом свободи вже осяяна наша дорога Україна. Будь же сильним і гордим та працею своєю на користь українського загалу докажи, що Ти виріс до ступеня державного народу, який здібний керувати своєю долею».

Віктор Ющенко

Ольга Дутко (Olga Dutková)

Христос воскрес!

Преосвященний Владико!

Всечеснійший отче, дуже перепрошую, що аж доперва нині відзиваюсь та посилаю важніші інформації, документи і т. д. про Августина Волошина, потрібних для беатифікації Його, збирання всякого матеріалу потребувало більше часу. На самий перед дуже дякую та дуже вдячна, що Ви, Екселенція, мені особисто написав листа. Є це для мене честь, велика радість, несподіванка така, що аж до сліз зворушило це мене. Посилаю Вам наразі оці матеріали, розділила на 4 часті. Знаю, що оця справа не буде легкою, бо світ злий, політичне повітря християнській ідеології не сприяє, але думаю Вашою працею, помічною рукою перевищать добрі, чесні почуття і правда побідить. Ви з Вашим шляхотним чином і серцем до мученицької смерті А[вгустина] В[олошина] переможете і пересвідчите де була кривда і чому А[вгустин] В[олошин] вибрав собі таку дорогу, щоб хоронив грек. кат. Віру та свій укр[аїнський] народ. Кривда не відчинена, мовчиться про злочини комуністів, а тепер і стопи хочать стерти, бо у Страсбургу і документи А[вгустина] В[олошина] в червні хочать спалити (документ III, ч. 26).

Є багато людей у світі, що вже видять страшну кривду, умучення страшним способом невинної людини в Москві, доброчинця, чесного життя священника, признають Боже провидіння в Його особі, у Його мученичестві, як хоронив свою віру і народ, що сам вибрав, вимолив

собі мученичу смерть. Поможіть нам перед християнськими народами очистити Його пам'ять, Його силу в молитвах, що денно виконував аж до смерті (навіть у в'язниці) тим, що буде благоречений. Ще з дитинства пам'ятаю, що приходив до нас Митрополит А. Шептицький. Був це височезний на два метри висока людина з паличками та довгою бородою. Як дзвін «Іван» у катедралі зазвучав, якраз при столі їли, оба встали і молились «хай Бог прийме як потрібно готові мученичу смерть прийняти». Я не розуміла що то значить, від тітки чи мами питалася, що то значить «мученича смерть», а чого Вуйко з тим «бородатим жидом» це говорить? Були оба веселі і сміялися, як почув Митрополит моє здивування. Теж Отці Василіане прийшли до нас і Архимандрит Скїба заявив, що приїдуть зі Львова сестри Василіанки і будуть нас вчити в школі. Було це вже в 1923 році, як ми вже стали частиною ЧСР. Вуйко любив із нами дітьми співати, сам грав на фісгармонію, а Тітка (жінка Вуйка була мистець, грала на клавірі і концертувала) рішили, що з мене виховати будуть «музиканта», бо я з Вуйком всякі пісні потребувала грати та співали разом. Як Вуйко мав часу, то дуже радо грався з дітьми (сирітки, що їх прийняв пізніше до свого дому в Ужгороді на вул. Ракоція 32 мали домівство) в будові Августина Волошина.

Прошу вибачити за свій «неочесаний», розсіяний стиль мови. Від молодого віку жили ми в чеській окруженню, тут виходила чеські школи, тому не добиралась переклади зробити з цими поданими моїми документами. Урядово роблять на суді, не хотіла, щоб тим занялись соціал-демократи. Для трохи ліпшої орієнтації означила числами і зложила хронологічно папери. Дано є до трьох конвертах, а в четвертій свідчення людей двох та копії з різних часописів про А[вгустина] В[олошина]. Є між ними і біографія А[вгустина] В[олошина], яку працю виконав, тому я описую лише уривки з щоденного нашого родинного життя з ним. Не є легко точно згадати, бо у пропасти пам'яти за той час багато забулося, може і важні події. Пам'ятаю, що ще за Угорщини писав кирилицею молитвенники, мимо «Азбуки» і т. д., бо вже тоді мадяре заводили у наш грек[о]-кат[олицький] обряд мадярську мову. З початку латиницею остала церковно-слов[янська] мова, а потім у Повчі і по селах близь мадяр в церквах заведено по-мадярськи. Тепер тут на Словаччині завели словацьку мову по церквах наших та іменували і на К[арпатській] У[країні] єпископа словака. По розпаді Австро-Угорщини з поміччю Львова та А. Шептицького прийшли до Ужгорода до наших церковних

шкіл сестри ЧСВВ тим і оці латиникою писані «Ізборники» витисли Вуйкове видання «Молитвенники».

По першій світовій війні настала Подкарпатська Русь у рамках ЧСР. У школах наших, по селах і в семінаріях вчилися за «Азбукою». Вуйко писав у нас на фарі (бо мій тато і мій чоловік були священниками і всі загинули (карані комуністами). За першої республіки А[вгустин] В[олошин] підпорував спортивний клуб християнський «Орел» (в Чехії був «Сокол»), далі студенти літом ходили по селах, організували «Пласт». А[вгустин] В[олошин] грошево підпорував. Межи нами сестрички вчили співи до «Суплікацій», до тов[ариства] «Серця Ісуса», де і Вуйко служив. Теж підпорував театр «Просвіта» та молодіжну спілку театральну братів Шерегіїв (Юрій та Євген). Оця театральна група їздила в Югославію, Польщу, де за комунізму було можливо ширити нашу культуру з фонду заложеного А[вгустин] В[олошином]. Може б знайшлися ще живі пани в США, що могли б знати про це, напр[иклад] Отець Баран, або др. Шандор у Філадельфії. Знаю, що Отець Феделеш, Отець Лар, помічники бувші А[вгустина] В[олошина], вже умерли. Ще одна характерна черта А[вгустина] В[олошина]. Помагав бідним, що не мали де бути. Теж як приходило свято св. Ніколая, то по Службі Божій у катедралі, як ішов сходами (а я за ним) в долину поволи, застановився коло жебраків і запросив їх до сиротинця. Сестрички їм роздавали даруночки, деякі речі, одяг. Теж на ім'янини Тіток робив для бідних збірки або ходив на уряди орудувати як якийсь бідняга втікав, або жиди робили шахрайство. Мав свого адвоката др. Михайла Брацайка, то знаю яку радість мали як комусь помогли. Другий дім, де ми вифотогравовані як ціла родина, був теж на Раковці вул[иці], 32 (але через довгий двір від головного дому з вулиці входилося). Це був двоповерховий будинок, там були сирітки, сестри Василіянки і швейня на ризи. Жила там у сутерені задармо пані вдова Ілона Гачкайло, бо для греко-католицької церкви шила наші ризи. З великого дому сходами входилося через двір до нас. Теж там була для дітей спортивна місцевість, а далі «кухня», за що служанка деколи і сердилась. Моя тітка Ольга теж боялась тих жебраків. У нашім домі, де був огорог, далі ріка Уж, у сутерені мали ми і пральню з водоводом, майстерню, а служниця свою кімнату. Вуйко раз привів туди дурну вушливу «Гізелку», яка здуріла за І світ[ової] війни (кажуть, що була мадярська шляхтичка). Ходила по вулиці, мала великий бігач в руках, обточений дротом з клинцями, діти на неї викрикували, а вона тим

бігарем билася та кричала «Пу, пу». Вуйко раз дорогою оборонив її й привів вушливу до сутерена. Як Німеччина передала частину мадярам (Ужгород, Мукачево, Берегово) і нас забрали мадяре, то оця Гізелка хотіла зі заду палицею А[вгустина] В[олошина] вдарити. Хтось на вулиці її здержав, а вже більше не прийшла, бо зачала на Вуйка кричати «Смердячий русине, попе католицький». Тітки казали Вуйкови як він помиляється в людях, а Вуйко казав: «Святий Прокоп молився, оби мав ворогів, а мені не требало!». Згадав вдячного «жида», Монов називався. Хромаючи, ходив по людях. Вуйко вмів по-жидівськи, закликав його до нас і дарував йому якийсь кафтан. Оцей жид «тикав» Вуйкові та обіцяв ще «довчити» його, бо не зовсім добре знає по-жидівськи.

Ой, все минуло... Ми, діти, дуже його любили, бо він з нами вмів гратися, розказувати казки, а то так, що не докінчував дії. Пішов до роботи, а ми його чекали нетерпеливо, а він видумував казки, приповідки. На фарі в Невицькім, близько Ужгорода, де мій тато був священником, приготівляв сільських хлопців до шкіл, писав книги (фізику, педагогіку). Власних дітей не мав, то мене підпорував, а ще й моїх дітей поучав.

Розпад Підкарпаття привів нас всіх до Праги. Звідтам НКВД забрало частину цих людей з малої К[арпатської] У[країни], а Вуйка прямо дали до в'язниці, де його 19. 7. 1945 замучили. У Лефортовій в'язниці всего 51 день прожив. Так його було замучено без суду, а я вже в р. 1970 довідалась від д-ра М. Долина, його лікаря та бувшого члена Влади К[арпатської] У[країни], коли повернувся з в'язниці СССР.

Мушу ще і то згадати, що багато зла робили мадяронські та русофільські люде і священники. Найгірший наш ворог був єпископ Поп Онтол. Як настала ЧСР, Вуйко, як депутат, з поміччю Рима відсторонив цього мадяра. Наступив єпископ дуже чесний, побожний Петро Гебей. Дуже помагав як в церковних справах, так і культурних. Єпископську бібліотеку поповнювали, українським дітям уможливили на студії жити. За єпископа Гебея і з його поміччю заосновували так зв[ані] «недільні школи» для дівчат і хлопців із сіл, що приходили на роботу до городів. В Ужгороді ми, молодь і студенти, вчили їх читати й писати. У дівочій семінарії був даний Дім до диспозиції дівчатам і жінкам, що ходили варити. Наш дім був напроти цих церковних шкіл. У чоловічій семінарії хлопці та мужчини мали школення, мимо читання і писання, вчилися читати «Апостол».

Цьому навчав і мій тато по неділях після обіду. Отець Силвай, диригент хори з катедралі, навчав нот. Ініціатором цього був А[вгустин] В[олошин], використовуючи знайомства в бувшій ЧСР.

Подаю докази переслідування урядами родини А[вгустина] В[олошина]. Після застрашування, пригноблення, фізичного переслідування Тіток, хворої моєї сестри Еми, життя без води і отоплення, наша адвокатка радила з власної хати відійти. Дім, як тепер вийшло, хотіла братова жінка для сина. Книги А[вгустина] В[олошина], підготовлені ним праці, поступово були втрачені. Думаємо, що таке переслідування надходило «згори»... Одні казали нам, що проти греко-католиків сам Сталін з Бенешем домовились усі сліди знищити. Другі кажуть, що хтось з високих урядовців то проводить. Чи то є диктат з Москви, чи з Праги – не знаємо. Злоба проти А[вгустина] В[олошина] була дуже сильна, бо його мучили в так зв[аному] «камінному мішку». Мав око вибите, золотий зуб витягнутий, спухнутий, ноги чорні як вугіль, як чорні колоди... Долина як лікаря визвав сторож чи енкаведист, щоб йшов із ним переглядати в'язнів, які були на вислухах і тортурах. Вмирили на дошках, а декотрі вже були мертві. Долинай пізнав А[вгустина] В[олошина], побачивши «материний знак» під шиєю (довгі роки був лікарем Августина Волошина). Вже був без свідомості, але ще не був мертвий. Аж за три дні помер.

Ті, що були в Празі, зовлені й вивезені, як С. Ключурак, журналіст, д-р. Ю. Перевузнник, суддя, родак Реваїв та інші. Вони поверталися до Праги в різні часи з різним «здоровлям». Вмирили тут один за одним, а свого часу мені все розказували, але боячися і секретно. Перед 4 роками був у Москві др. академік, професор університету з Пряшева М. Мушинка. Хотів переглянути «Протоколи допитів» Августина Волошина. Казав, що в Москві не знайшов нічого з того, що оці свідки мені говорили. Є там дані, що А[вгустин] В[олошин] «мав слабе серце» та в санаторії помер. Отже, записували «казки» до протоколів. Вуйко був здоровий. Як його забрали, помимо зубів і очей до лікарів не ходив, тих хвороб, які описали в Москві, перед тим не мав. По депортації нас залякували, що Тіток вивезуть, що ні я, ні мої діти, належних посад не отримають. Тіток не вивезли, бо заступився за них міністр від християнської партії Прамек. Але ми дійсно жодних посад не мали... Найбільша шкода для нас всіх є то, що пропала бібліотека, приготовлені научні праці А[вгустина] В[олошина], цінні образи, портрет А. Волошина, який Емка (сестра

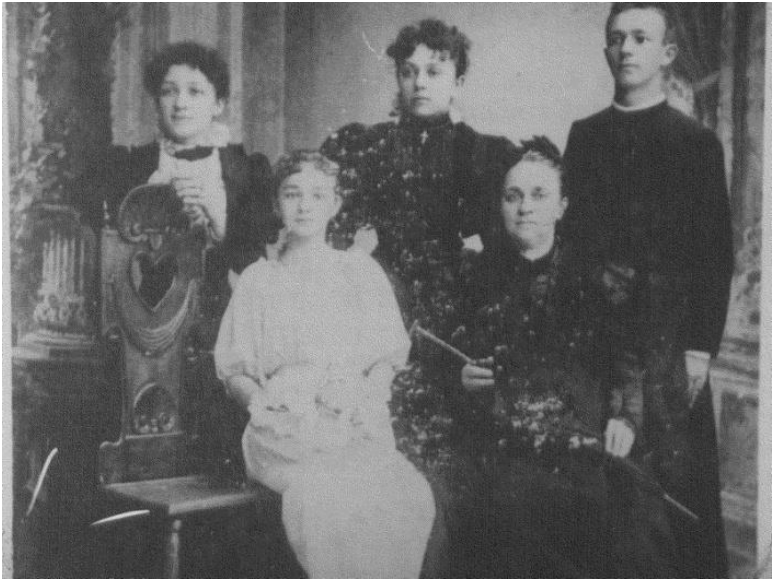
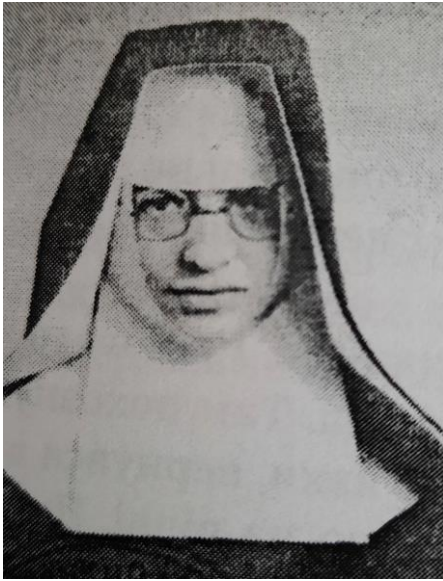
моя) хотіла взяти до монастиря. Демократія чеська має дуже поверхові закони. Як Україна стала вільною державою, до нас приїхав посол Р. Лубківський, який нам дуже допоміг. Здобув нам метричні записи А[вгустина] В[олошина] дипломатичною дорогою, бо з нашої вілли все було викрадено...

Отже, Екселенція А[вгустина] В[олошина] після Божої правди мала би бути правдива, чиста і справедлива. Прошу помочи в тім, обидвоім злий світ не вигравав. Був це чесний, розумний, щедрий чоловік. Робив добра людям, а з любови до Христа сам собі вимолив такої страшної смерті. Гробу немає, то я дала тут у Празі зробити йому «меморіал».

Прага 10 травня 2003 року

Басараб В., Вегеш М., Сергійчук В. Августин Волошин. Нові документи і матеріали про життя і смерть президента Карпатської України. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2006. С. 69–74.

ЕМІЛІЯ ДУПКА

Батько о. А. Волошина народився 5 січня 1938 р. в селі Стройно, де його батько був парохом. Мати Емілія Зомборі народилася 20 травня 1943 в селі Іаношієво, де її батько, Андрій Зомборі, теж був парохом. Батьки о. А. Волошина вінчалися 30 травня 1867 в селі Керецьки. Їхнє життя і життя їхньої родини пройшло на території теперішньої Закарпатської області України. Після того, як о. Іван прийняв священство, призначено його на парафію в село Келечин. Господь Бог благословив подружжя Волошинів – у них народилося семеро дітей: Євгенія, Корнелія, Елена, Августин, Ольга, Марія і Елеонора. Євгенія народилася в 1861 році, а про Корнелію не маю точних даних. Елена народилася 1873 року й померла в Празі в 1961 році. Августин народився 17 березня 1874 року, помер у в'язниці Бутирки в Москві 19 липня 1945 року. Ольга народилася в 1876 році й померла в Празі 1960 року. Марія померла 15-річною, невдовзі після похорону свого батька, який помер в 1891 році. Елеонора народилася 22 липня 1882 й померла 26 жовтня 1945 року в Сімерках. Усі діти народилися в селі Келечин.

Отець І. Волошин був побожною, скромною і розумною людиною. Своїх дітей він вчив сам, вдома на парафії. Як учитель він з ними пройшов увесь навчальний матеріал, який становили шкільні державні програми. Після вивчення матеріалу за четвертий клас основної школи, доньки поступили вчитися до горожанської школи, а хлопця батько повів до Ужгорода на приймальний іспит до четвертого класу. Завжди слухняний хлопець на іспиті показався іншим. Ані на

одне питання не відповів. Директор сказав батькові взяти хлопця додому, бо був ще малим, не мав відповідний вік. Повертаючись додому, батько спитав сина, чому не відповів на запитання. Хлопець сказав: «Тому, бо я не хотів говорити по-мадярськи». Через рік поїхала з хлопцем в школу мама і найняла старшого студента, щоб той підучував її сина з мадярської мови. Син рішуче заявив, що йому не потрібен ніхто, бо і сам зуміє цю мову вивчити. У школі весь час був відмінником і одержував стипендію.

о. Іван Волошин став жертвою свого покликання. На Богоявлення (1891) він пішов у філію в Облаз на водохреща. Там посковзнувся, впав у проруб і після того, як закінчив свої обов'язки, вернувся в Келечин, де відслужив св. Службу Божу і водохреща на річці. Простудився, захворів на легені й незабаром помер. На свято Петра і Павла його похоронили в Келечині.

Моя мама Елеонора часто згадувала останній день свого тата. Він вранці попросив до себе кураторів і дяка та сказав їм: «Я вже від вас відходжу й хочу з вами попрощатися». Далі попросив дяка, щоб прочитав йому уступ з Євангелія, де знаходяться слова: «Не печитесь, що будете їсти». Подивився на дружину й дітей, попрощався з ними і поблагословив їх. Зі словами на устах «А мені гаразд буде», навіки тихо заснув.

Августин у той час кінчав гімназіяльні студії, а наймолодшій Елеонорі було дев'ять років. Елена кінчила горожанську школу, опісля пішла працювати на пошту в село Драгово. На пошті була урядова квартира, куди вона взяла маму, сестер і брата.

Освіта о. Августина Волошина

Перше шкільне свідоцтво, яке він одержав, збереглося з четвертого класу початкової школи. Його дата була 27 червня 1884 р. Видане було в Ужгороді.

Матурував (атестат зрілості здав) в ужгородській гімназії, в навчальнім році 1891–1892.

Богословські студії проходив у 1892–1896 рр. в Ужгороді і в той самий час в Будапешті приватно студіював математику і фізику.

6 жовтня 1896 року заручився з Іреною Петрик, донькою професора гімназії і того самого року одружився з нею.

Через рік, 21 червня 1897, одержав диплом учителя для початкових (основних) шкіл з мовами навчання мадярською і

руською. Диплом учителя для горожанських шкіл здобув у Будапешті 26 квітня 1900 року.

За викладача півцеучительської семінарії в Ужгороді був визначений 30 вересня 1901 року.

7–21 липня 1902 р. взяв участь у курсах в Будапешті (свідоцтво з 27 липня 1902).

Директором півцеучительської семінарії в Ужгороді був іменований декретом від 5 березня 1902 р., виданим у Відні.

Від Українського вільного університету в Празі 30 жовтня 1938 року одержав звання почесного д-ра прав (JUDr) *honoris causa*.

Заняття

Після прийняття св. Тайни священства (1897) був іменований капеланом ужгородської церкви в Цеголні.

У 1900 році став професором математики і фізики в Півцеучительській семінарії в Ужгороді. У 1919–1938 рр. займав посаду директора цієї школи. У той час перебрався в урядову квартиру (вулиця Капітульна, № 11).

Дружина о. А. Волошина Ірена успадкувала дім по батькові (вул. Ракоці, № 34). У його дворі знаходився ще один чотирикімнатний дім (№ 34/а) і загорода, яка простягалася аж до ріки Уж. Дім під числом 34 під час війни був значно пошкоджений і тому о. А. Волошин його розібрав. На його місці побудував новий одноповерховий дім. У домі ч. 34/а жила мама о. Августина та дві рідні сестри Елена і Ольга. У період 1928–1937 рр. протягом навчального року там перебувала і я. Що торкається мене, 1 жовтня 1937 я вступила в новіціят сс. Василіянок.

Сестри Василіянки в Ужгороді

Після різних клопотань сс. Василіянки прибули до Ужгорода в 1924 році і почали піклуватися священничими та учительськими сиротами, які були поселені в двох інтернатах.

Тоді в Ужгороді жила пані Анна Поганьова (Погань) і виявила бажання, щоб сестри опікувалися нею аж до смерті. Свою хату, великий город і поле вона дарувала сестрам з умовою, що вони, крім неї, будуть дбати і про сиріт. Сестри піклувалися панею А. Погань, але

бажання фундаторки могли виконати тільки в 1925 році, коли дім звільнили її далекі родичі.

Зі самого початку в сиротинець попало 15 дітей. Його відкриття було великим святом. Сам Преосвященний єпископ Петро Гебей посвятив сиротинець, який знаходився на вул. Минайській, у присутності багатьох священників і мирян. Сестри з великим зусиллям дали до порядку занедбаний дім і загороду, але після смерті А. Погань її далекі родичі дали сестер до суду. Звинуватили їх, нібито вони примусили колишню власницю дому переписати її спадщину на сестер. Доки А. Погань лежала хворою, ніхто з її рідні навіть не заглянув до неї.

Перший суд виграли сестри. Декілька років був спокій, але родичі померлої далі судилися і врешті найвищий суд присудив їм будинок, де жили сироти і весь інший маєток. Сестри мусили дім негайно залишити і сироти залишилися без стріхи над головою.

Та Господь Бог не раз за втрачене дає навіть щось краще. Якраз у той час мала іменини пані Ірена Волошин. З тієї нагоди сирітки прийшли привітати її. Одна з них розплакалася і сказала, що вони вже не мають свого дому і мусять вертати на села, звідки походять. Пані Ірена розплакалася і тоді зробилося в її душі шляхетне рішення – зайнятися долею сиріток. Домовившись із чоловіком Монс. А. Волошином, наступного дня заявила матері ігумені, що вони вирішили дарувати свій дім на сиротинець. Пані Ірена сказала: «Бог не дав нам дітей, то від сьогодні Ваші сироти будуть моїми дітьми».

Посвячення сиротинця відбулось 5 листопада 1933 року. Здійснив його Преосвященний єпископ Александер Стойка. У проповіді підкреслив велику заслугу родини Волошинів як фундаторів сиротинця. Під кінець святкування з промовою виступив о. Монс. А. Волошин, який, крім іншого, сказав: «Може комусь дивно, що я роблю це завіщання тепер і не відкладаю його на пізніший час. Роблю це тому, бо тепер усім відомо, що я є при здоров'ї, бо по моїй смерті міг би знайтися адвокат, котрий би мене міг представити божевільним чи непричетним старцем, який не знає що робить і піддав би під сумнів моє рішення. Сестрам Василянкам я свій маєток заповів тому, бо вони вміють добре господарювати. Це є для мене запорукою, що моє майно в добрих руках».

Діти-сироти Волошиних називали мамою і татом, часом і сестри зверталися так до них. Новий сиротинець був присвячений Св. Родині. 13 березня 1936 року раптово померла пані Ірена Волошин.

О. Августин Волошин перейшов жити до своїх рідних сестер. Відтоді службу Божу служив у сиротинці і не ходив щодня правити її в кафедральний храм. В Ужгороді він жив і працював до історичних днів «арбітражу» (1938), опісля переїхав у Хуст, де працював до окупації Карпатської України мадярським військом 15 березня 1939 року.

Суспільна і політична діяльність

Батько Волошин, як його найчастіше називали на Закарпатті, сам пережив долю священничих сиріт і вдовиць, тому, з благословення єпископа Петра Гебея і празького нунція архієпископа Франциска Мармаджі, заснував «Християнську народну партію» і на виборах в 1924 році був обраний послом до чехословацького парламенту. У парламенті він подав пропозицію, щоб вдови греко-католицьких священників одержували належну пенсію. Парламент пропозицію ухвалив. Незабаром після того Апостольська столиця в Римі признала о. А. Волошинові титул (звання) Папського шамбеляна (монсенюра), хоч він був одружений.

Отець Волошин насамперед служив греко-католицькій церкві та своєму рідному любимому народові, потреби якого розумів. Він не бажав кар'єри, але всі сили віддав на користь населення. Деякі знайомі батька Волошина не раз говорили йому: «Дай собі спокій з тими невдячними русинами. Якби ти це робив для нас, мадярів, ми би тебе на руках носили». Отець на такі балачки не звертав жодної уваги, але робив те, що йому казало власне сумління. У нього була своя мета, якої придержувався.

Коли святкувався ювілей 50-річчя від дня народження А. Волошина, мадяри не могли надивитися на тих «невдячних русинів», які в Народнім театрі в Ужгороді вітали ювіляра. Той час я і сьогодні пам'ятаю, хоч тоді я була тільки шестирічною дитиною. Освітлений зал у театральному будинку, повно людей – і всі вони приходили до батька Волошина з найкращими побажаннями. Крім іншого, він тоді прилюдно дякував своїй дружині за її жертвність і порозуміння, бо якби того не було, він не міг би так інтенсивно працювати для церкви і на народній ниві. Пані Ірена свого чоловіка по-справжньому щиро любила і в родинному теплі створювала йому сприятливі умови для його відповідальної роботи. Супружжя Волошинів наживало як св. Йоаким з Анною. Слід згадати, що на

десять років пізніше, величаві святкування 60-ліття батька Волошина також відбулися в ужгородському театрі за участі греко-католицького кліру, керівних представників національного життя та великої участі народу.

Що торкається шкільництва, о. А. Волошин найважливішою справою вважав дати дітям відповідні підручники. Сам був автором багатьох. Як я поступила в школу, від початкової школи аж до закінчення університетського навчання, вчилася з його підручників. Згадаю хоч би декілька з них: «Коротка руська граматики» (Ужгород, 1899), «Граматики: вправи мішані мадярсько-руські» (Ужгород, 1907), «Наука о числах. I і II клас народної школи» (Ужгород, 1919).

Молодь виростала з його книгами. Останньою книгою А. Волошина була «Педагогічна методологія» (Прага, 1943). Багато його праць залишилося в рукописах, однак їх доля мені невідома.

Крім того, батько Волошин редагував щорічні календарі (місяцеслови), починаючи 1903 роком (а може і раніше) аж до 1919 року. У 1921 році він почав видавати «Благовісник», в якому обороняв інтереси греко-католицької церкви, а через рік став видавати християнсько-політичну газету «Свобода».

Еміграція

Після Віденського арбітражу (1938) батько Волошин переїхав жити в Хуст, де первісно купив дім. Декілька сестер Василянок також переселились туди. По окупації Карпатської України, о. Волошину вдалося виїхати з Хуста за кордон. Через Румунію і Югославію, разом з проф. Августином Штефаном, вони поїхали в Прагу, де батько Волошин купив дім. Сестрам Василянкам, які перебували в Пряшеві, він написав листа, в яким просив, щоб декілька сестер приїхали в Прагу. Мати ігуменя відрядила до нього вісім сестер і чотири сироти. Чотири сестри одержали роботу в Українській гімназії в Модржанах, а інші чотири залишилися в хаті батька Волошина. Дві сироти відвідували модржанську гімназію, а дві ходили до школи в Празі. Мати Марія Яворська була настоятелькою в Празі та секретаркою батька Волошина. Вона під диктовку писала його роботи на друкарській машинці. Мати Северина Махник вела дім, сестра Імельда Яворська була захристиянкою, а сестра Тереза Дутка записалася в Український вільний університет.

Батько Волошин і в Празі дотримував денний режим. Після ранньої молитви і Служби Божої він диктував матеріали, приготовлені попереднього дня. Опісля йшов до загороди на прогулянку. О дванадцятій годині він обідав. Пізніше готував окремі свої роботи, щоб їх наступного дня продиктувати матері Марії. Він також читав лекції з педагогіки в Українському вільному університеті. Два роки був деканом цієї освітньої установи. У такий час порядок денний о. Волошина мінявся.

Прага – Великдень 1945 р.

Одного ранку перед Великоднем, розбудила нас сестра Імельда і сказала, що чула по радіо, ніби німецька армія увійшла в Прагу. Батько Волошин спокійно відповів: «Нема що чекати, підемо в каплицю помолимося, я відслужу Службу Божу, дам вам розгрішення на випадок смерті і нехай діється воля Божа». Присутність Отця при престолі впливала на нас успокоюючо, немов бальзам. Під час Служби Божої він віддано молився. Потім уділив нам розгрішення, після якого ми і спожили свячене. У коротці прийшли до нас радянські солдати і чемно попросили позволення увійти до двору з воєнними тягаровими автомашинами (залишилися на нашій дворі декілька днів, військові в автомашинах навіть і спали). Того ж дня після обіду прийшли до нас ще троє радянських, двоє увійшли до хати, а один залишився в авті. Один із присутніх сказав, що він є професором філософії і бажає говорити з А. Волошином. Батько прийняв їх гостинно. У сусідній кімнаті ми чули, що вони говорили про Е. Канта. Посиділи годину-дві і відійшли. Після їхнього відходу батько сказав, що вони поміняли склянки з вином на столі, бо, мабуть, боялися, що їх хочемо отруїти.

Декілька днів ніхто не приходив. Батько старався дотримувати свій режим дня. Після обіду 8 або 9 травня двоє військових приїхали за батьком і сказали, що хочуть із ним подивитися на український університет. Він пішов з ними. Додому його привезли пізньої ночі. Нам ані слівцем не сказав, де був і що від нього хотіли. Пішов у каплицю, опісля ліг спати. Через кілька днів, 13 травня приїхало до нас кілька автомашин ідесь десять солдатів. Один з них зразу звернувся до батька словами: «Мы вас пришли арестовать, соберите нужные вещи!». Ніяких документів вони нікому не показали. Нас, монахинь і рідну сестру о. Волошина Елену, вони посадили в їдальню, де нас сторожив солдат з автоматом. Двоє солдат залишилися в бюрі біля

батька, інші солдати розійшлись по всьому домі, де робили обшук. Уже стемніло, коли його закінчили, а нам здавалося, що то була ціла вічність. Перед тим, як взяти о. Волошина, нам дозволили попрощатися з ним. Відходячи, один з солдатів запитав: «Деньги у вас есть?». Мати Северина принесла фотографію сиріт і сказала: «Тут його деньги». Солдат продовжував: «А оружие у вас есть?». Батько витяг вервечку з кишені і сказав: «Це моя зброя». Військовий засміявся і вони, взявши о. Волошина з собою, пішли. Про те, що трапилось, ми зразу телефоном інформували бувших міністрів Карпатської України, які жили в Празі. Однак перед північню батька Волошина привезли додому і вибачалися, мовляв, то була помилка. «Знаете, военное время».

У неділю до нас відважилися прийти міністри і радилися з о. Волошином, що далі робити. Деякі казали, що йому вже добре, бо звільнили його додому, а інші були того погляду, що радянським не треба вірити, бо вони батька не лишать живим. Мовляв, конче потрібно поїхати далі, за кордон. Августин Штефан щиро радив батькові поїхати з ним. Він уже мав замовлений вагон і підкреслив, що його дружина буде ним опікуватися.

Уранці 15 травня, безпосередньо після Служби Божої, увійшли в хату двоє солдатів. Вони казали, що з батьком підуть до Степана Ключурака, щоб батько зі собою нічого не брав, бо то лише формальність. Та ми даремно його чекали. Батько вже не вернувся. Сестра о. Волошина Елена писала листи різним людям і установам. Написала і на посольство СРСР в Чехословаччині. Ходила по різних урядах, але нічого про брата не довідалася. Десь через два роки посередництвом радянського посольства ми одержали вістку, яку написав тогочасний посол Валер'ян Зорин: «У нас его нет».

У тім часі, крім сестер Василянок, у домі жив ще садівник із жінкою і водій Ф. Туряниця.

Правду про батька Волошина ми довідалися аж через кілька років, коли в Прагу повернувся з Радянського Союзу д-р Микола Долинай. Він був арештований разом з Юрієм Перевузником і Степаном Ключураком. Згаданих заарештували за день раніше ніж о. Волошина, значить 14 травня. Затримували їх близько аеропорту, куди 15 травня привезли А. Волошина. Усіх їх літаком повезли в СРСР. У літаку було ще кілька полонених і високих воєнних діячів. Як прилетіли в Москву, автом їх перевезено в Лефортівську тюрму. Кожного з ув'язнених післали в інше місце і д-р Долинай о. Волошина

більше не бачив. М. Долинай у в'язниці пізніше попав в кімнату з одним німцем. Той оповідав, що в лікарні в Бутирській тюрмі кілька днів лежав із Президентом Карпатської України. Коли А. Волошина 11 липня привезли в лікарню, він ще міг ходити. Волошина щодня брали на допити, де його мучили. Одного дня о. Волошина привели два сторожі і кинули на ліжку. А. Волошин був непритомний, не приймав харч і тоді його німець, якого повезли в інше місце, бачив його останній раз.

Отець Августин Волошин, мій вуйко, залишився в моїй пам'яті людиною сильного характеру, надзвичайно жертвною, працьовитою, строгою до себе, ласкавою і терплячою до інших. Побожний і ревний священник пожертвував усе, що мав, навіть і своє життя за благо церкви і рідного народу.

Хочу зауважити, що при облечинах я дістала ім'я Тереса, а при вічних обітах змінила своє монаше ім'я на Володимира.

Пряшів, 7 липня 2003 року

Басараб В., Вегеш М., Сергійчук В. Августин Волошин. Нові документи і матеріали про життя і смерть президента Карпатської України. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2006. С. 74–81.

Володимир Бірчак

Одним із найбільш працюючих культурних працівників на народній ниві при кінці XIX віку і з початком XX віку є Августин Волошин. Уродився в селі Келечині (Мараморощина) в 1874 році, гімназію і теологію скінчив в Ужгороді, професорський диплом дістав у Будапешті і від 1916 є директором учительської мужеської препарандії в Ужгороді.

Кінець XIX віку і початок XX віку були на Підкарпатській Русі найприкрішим часом. Про політичне життя годі й говорити, а все культурне життя плило дуже вузьким руслом. Обявами того життя були хіба народні школи по селах і тих два тижневики, які видавано для народу – *Наука* в Ужгороді і *Неділя* в Будапешті. Але хто займається історією Підкарпатської Русі того часу, мусить зайнятися й особою А. Волошина з тієї простої причини, що тогочасний культурно-просвітний рух групувався коло його особи.

По своїм кваліфікаціям математик і фізик, але його жива і вражлива на потреби дня вдача змусила його взятися до культурної праці, яка була конечна. У 1901 році починає А. Волошин редагувати *Науку*, по перевороті в 1919 р. змінює назву «Наука» на «Свобода» й вона по нинішній день під його редакцією, отже майже сорок річників

часопису, який весь час стояв на народній основі, вийшли з-під його руки. При допомозі Д-ра Гядора Стрипського видає через кілька літ популярний журнал *Село* і бібліотеку для народа.

Другим об'явом культурно-просвітнього нашого життя на Підкарпатській Русі були народні школи. З початком ХІХ віку укладав книжки для народніх шкіл А. Духнович, під кінець ХІХ віку видало книжки для народніх шкіл міністерство освіти в Будапешті, але книжки не були оригінальні. Кілька книжок видав Є. Фенцик, найновіші і одинокі книжки для народніх шкіл з початком ХІХ віку були книжки А. Волошина. У 1901 видає **Читанку, Азбуку (1914), Арифметику, граматику руської мови по-мадярськи (1907), Библію малу й середню (1907)** та інші.

Найважливішою з тих праць була граматика видана по-мадярськи: **Gyakorlati Kisorosz (Ruthen) nyelvtan**. Ця граматика А. Волошина оперта на граматиці Лучкая, на словнику Чопея і на граматиці Д-ра Омеляна Огоновського. Крім цього, автор студіював говори Підкарпатської Русі і до своєї граматики вніс багато прикладів із народної поезії. Його правопис пристосований до нашої мови, пише: вол, волов, Федоров, уживає знаку Г (газда, битанга, бигар), пише: «велике, красне, біле». При кінці граматики – короткий словник русько-мадярський і мадярсько-руський.

Про значення тієї граматики писав Е. Невицький тими словами:

«Што граматику написати не легкое діло, то міркує кождый письменный чоловік. Однак ще найтяжчое діло є написати граматику, котра є в своем роді першою и в котрой складаються правила невыробленого ще дома народного языка».

«Из сими трудностями мусів поборотися также и Волошин».

«В нас на угорської Русі дотепер не было граматики руського языка, бо што под сяким титулом появилось, то было звычайно граматика не нашего народного, але великорусского («твердого»), або церковного языка».

«Ба што больше: интеллигенты, занимаючися языково-литературными дьлами, были мощно пересвыдчены, што написати граматику народного языка э не лише тяжко, але и не можливо, бо язык угорских Русинов розпадуэся на только говоров и подговоров, што межи ними не можно найти тоь звязи, яка конечным условыэм эсть каждой граматики».

«Инші опять казали, що нам сякої граматики не треба, бо-ж предсе эсть у нас «твердо-русска».

«О. Волошин однак написавши руську граматику доказав, ож всі сесі доктрини наших граматиков были блудні и фальшиві». Он дуже мудро – не выбрав ни оден из – меж угроруських говорів за автентичный, але отлучивши побочні и малозначні свойства од важнійших и характеристичных, посредством етимологічної правописи, найшов щасливо ту золоту середину, на якій различія наших говорів стрічаються.

«Єму удалося также вынайти и тоту звязь, яка лучить наши говоры из говорами закарпатських Русинов».

«Маєме уже Богу дяковати граматику чистого народного языка и то добру граматику, написану основно и щиро. На нас теперь ряд, обы мы присвоили собі ті правила, які подає нам сеся граматика и сяким способом одноформность в правописи. Сяк зложиме основу, на якій пак кедь не мы, то слідуючі по нас покоління збудують славну палату народной просветы» («Наука» 1908, с. 20).

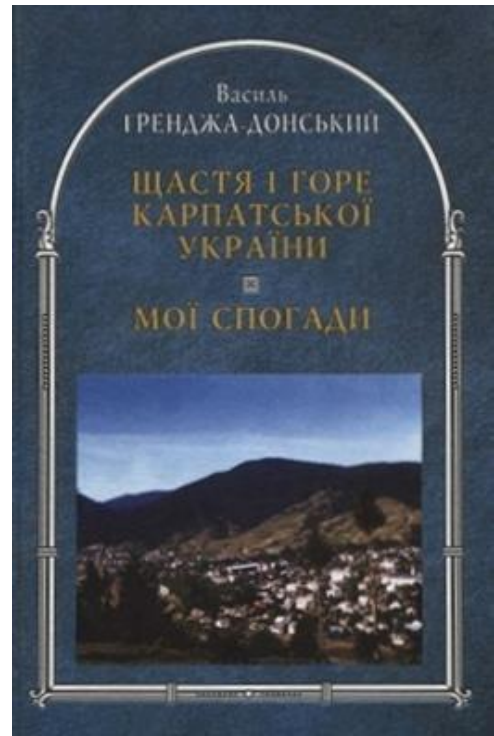
По цій граматиці видавав А. Волошин граматику нашої мови кілька разів, переходячи при тому поступенній розвій від граматики діалектичної до граматики української літературної мови й до українського фонетичного правопису.

Написав А. Волошин теж дві драми, про що буде далі мова...

... На драматичному полі виступив і Августин Волошин з двома драмами із селянського життя, «**Маруся Верховинка**», видана під псевдонімом Андрій Верховинський, Ужгород 1931 і «**Без Бога ні до порога**». Перша драма представляє боротьбу на селі проти самоволі низького урядовця й коршмаря, які виступають проти культурного відродження села в українському народному дусі. Боротьбу веде енергічна учителька Маруся Верховинка й ту боротьбу виграє, виказуючи при тому надужиття писаря й коршмаря. У драмі виведені живі типи селян й доторкнені найпекучіші справи нинішнього села Підк. Руси. Це все виведено живо й виставлена драма здобула собі признання. Друга драма побутова із релігійно-моралізуючою тенденцією.

Бірчак В. Літературні стремління Підкарпатської Руси / Друге доповнене видання. Ужгород: Друкарня «Школьная помощь», 1937. 192 с.

Василь Тренджа-Донський

**Августин Волошин і вдячність
п. начальника шкільного реферату**

Слушно відмічувала наша преса, у зв'язку з плянованим пенсіонуванням о. дир. Волошина, що як чехи мають свого Масарика, так і ми, підкарпатські українці, маємо свого Августина Волошина. Це наша гордість і наша слава. Волошин – наша новітня історія. Був він пробудником в тяжкі часи національних утисків і з його іменем зв'язане наше національне пробудження. Він є творцем автономної Підкарпатської Руси в рамках Чехословацької Республіки. Людина небуденних здібностей, на яку гордий наш нарід не лише тут, на Підкарпатті, але й далеко по-за її границями. Такий муж заслужить, щоб його іменем називали найкращі площі й вулиці, щоб йому ставили пам'ятники. Це все ми зробимо, як прийде на це час.

Августин Волошин – найбільший наш муж наших новіших часів, не зробив жадної урядової кар'єри хоч його широке знання, досвіди й здібності та великі заслуги просто предестинували його на найвищі достоїнства. Директором учительської семінарії був за мадярських часів і директором цієї таки школи залишився аж до сьогодні...

Отець д-р Августин Волошин

Це найбільший син нашого народу. Отець Волошин уже ціле життя, від ранньої своєї молодости працює для нас. А завершення його успішної праці – Карпатська Україна. У ті найтяжчі часи лихоліття він стоїть на чолі нашої боротьби, воює словом і пером. Редагує газети, календарі, пише і видає книжки, шкільні підручники та виховує цілу генерацію нашого вчительства. Та найбільша його заслуга є те, що здобув для нашого народу волю. Своєю геніяльністю тричі врятував він наш нарід від національної загибелі. По-перше тоді, як під час мадярського панування розпочав на ширшу скалю свою політичну, культурну і літературну діяльність, по-друге тоді, як під час перевороту відірвав нашу країну від Мадярщини, зорганізував сточленну делегацію Національної Ради, яка в Празі завершила справу дня 8-го травня 1919 р. А втретє, врятував цей великий муж нашу країну тепер, коли зрадники Бродій і Фенцик хотіли знов накинати на нас мадярське ярмо... Дійсно, Боже Провидіння дало нам оцього нашого великана. Недаром дав йому наш народ почесне ім'я «Батько нашого національного відродження». Подержи нам, великий Боже, цього нашого любого Батька ще на багато років при доброму здоров'ю.

Твори Василя Гренджі-Донського. Том IX. Публіцистика / Літературна редакція: проф. д-р Василь Лев. Видання Карпатського Союзу, Інк.; Відділ у Вашингтоні, Д.К., 1989. С. 181–182, 214–215.

13 жовтня 1938. Четвер.

З Праги прийшла телеграма, що наш уряд займенований: три міністри і два державні секретарі. Прем'єр-міністром став Андрій Бродій, міністром внутрішніх справ д-р Едмунд Бачинський, міністром пошт і залізниць Юліян Ревай. Державними секретарями: дир. Августин Волошин і д-р Іван Пещак. Ще маємо й дальшого уповноваженого міністра, Фенцика, для впорядкування українсько-словацьких границь...

26-го жовтня 1938.

Десь біля чотирнадцятої години входить Федір Ревай і як не гукне на цілу залю:

– Директор Волошин іменований прем'єром!

Ми зразу думали, що він жартує, але бачимо, що підходить до телефону, кличе директора о. Волошина і ґратулює йому.

Ми з утіхою, з невимовною радістю підходимо до нього і майже вириваємо трубку з рук, щоб довідатися більше.

– Якраз прилетів до мене кур'єр з Праги і приніс цю вістку, – сказав Федір Ревай. – Прем'єр-міністром іменовано директора Августина Волошина.

З цією вісткою зараз вдерлися ми до великої залі, де відбувалась проба і Федір Ревай гукнув грімко:

– Маємо свій уряд! Головою уряду директор Волошин!

Члени хору раптом перестали співати і як тільки почули цю потішну вістку, обнімались, почали один одному ґратулювати, цілуватись. Радість, утіха невимовна. Зараз розбіглись ми по цілому місті, сповіщаючи про те всіх інших. Люди з великої радості по вулицях обнімались, підкидували шапки вгору і плакали з великої втіхи. Я ще в житті не бачив такого захоплення, такого ентузіазму. Вістка ця кулею рознеслась по цілому місті. По вулицях наші люди не стояли групами як інколи, щоб обговорювати, тільки підбігали один до одного, щоб сповістити про велику новину. Виглядаємо, наче в купині муравлі.

27-го жовтня 1938.

Сьогодні єпископ Стойка відправив Богослужбу за наш уряд, за прем'єрство директора о. Волошина.

29-го жовтня 1938.

Завтра тяжкий день – маніфестаційні збори за нашу владу. Такий він тому, що відколи о. Волошин став прем'єром, вся мадяронська голота на нас дивиться кривим оком... Бродія в Празі арештували і бродіївці через те стали нашими смертельними ворогами.

1-го листопада 1938.

Сьогодні зранку наші представники: пан прем'єр Августин Волошин зі своїми секретарями Степаном Ключураком та Іваном Рогачем відлетіли до Відня.

9-го листопада 1938.

Виголошений розсудок [рішення Віденського арбітражу – Авт.] на всіх зробив надзвичайно пригноблююче вражіння, особливо на прем'єра. Не жалів він за своїм маєтком, бо про нього ані не згадав, але шкодував найкращу в Європі катедралю, ужгородський замок, василіянський монастир, палати інституцій і свій сиротинець... Цю велику втрату прем'єр у своїй високій функції переніс мужньо і тоді сказав:

– Закотимо рукави і будемо працювати...

15-го листопада 1938.

... Як тільки стало відомим рішення арбітрів, до прем'єр-міністра Волошина зараз підійшов мадярський полковник Невицький, син колишнього греко-католицького священника в Радванці (відомого мадярона). Прийшов намовляти прем'єра, щоби піддався мадярам, бо і так «нема змислу тепер іти проти Мадярщини...». Прем'єр Волошин надзвичайно обурився на таку мадярську безличність і полковникові Невицькому відповів так:

– Іди і скажи тим, що тебе послали, що ми із глибини нашої душі їх ненавидимо. Ми мадярів добре знаємо і нічого спільного не хочемо з ними мати. Коли б ми прилучилися до вас, то нашу сіль і наше дерево ви візьмете собі задармо, а тепер будемо вам продавати за гроші...

2-го грудня 1938.

Новим президентом чеської влади став д-р Беран, в Словаччині д-р Тісо. Голова уряду Карпатської України – Августин Волошин, а другий міністер – Юліян Ревай...

Прем'єр Волошин є тяжко хворий вже від тижня, лежить у високій гарячці, так, що не поїхав навіть до Праги на вибір президента федерації.

12-го грудня 1938.

Прем'єр Волошин виїхав до Праги на спільне засідання центрального уряду федерації.

Де тільки б'ється одне українське серце, всюди радість, втіха. Що Карпатська Україна добилася до своїх прав. Слідкуючи за українською пресою в цілому світі, всюди відгук, аж приємно читати, що наші брати радіють нашим успіхом. Загомоніли словами втіхи

наші брати у Франції, Бельгії, Америці, Канаді, а навіть на Далекому Сході.

17-го січня 1939.

Прем'єр Волошин у своїй промові до народу заявив:

– У моєму житті багато прикростей мені заподіяно, але такої перфідії, як тепер з іменуванням міністра-чеха [Л. Прхали – Авт.], я ще не пережив...

20-го січня 1939.

Наш уряд прийняв Прхалу не як міністра, але як генерала федеративної армії. Прем'єр Волошин привітав його, титулюючи тільки генералом, відтак передав йому листа для голови міністрів Берана і ще й словами генералові вияснив, що він мусить зрозуміти, що серед даних обставин співпраця з ним, як з міністром, не є можлива. Він є чужинцем для нашого народу і не тільки що не є членом нашої нації, але й мови нашої не знає, не знає й місцевих обставин, отже не може бути міністром.

Генерал Прхала відповів, що й він сам не сподівався таких труднощів, які тут зустрів, але на нього цю місію наклали. Вертається назад до Праги і скаже Беранові, щоб його звільнив.

Поведінка і слова генерала робили враження, що іменували його проти його волі. Дійсно, він уночі вернувся до Праги.

24-го січня 1939.

Сьогодні на помешканні прем'єра Волошина в колишній хаті Куртяка іменованій провід нової партії Українського Національного Об'єднання. Прем'єр, як голова найвищого всенаціонального форуму Української Національної Ради, перечитав і видав декрети функціонерам і всі ми відтак, за словами міністра Ревая, зложили присягу до рук предсідника Національної Ради, прем'єра Волошина.

25-го січня 1939.

Запросив мене надрадник д-р Павлюх до своєї канцелярії (він повірений веденням міністерства внутрішніх справ). Просить від мене інформації за колишнього мого шефа, директора Ваку, що має стати краєвим комендантом жандармерії.

Я остовпів. Може ніхто так не знає пана Ваку як я, що з ним працював точно чотирнадцять років в одній канцелярії. Директор Вака уважається, так би мовити, зятем пана прем'єра Волошина...

Коли Волошин записав свій ужгородський поверховий будинок сиротинцеві «Свята Родина», директор Вака, у своїй запеклості чеського егоїста, критикував поступовання Волошина немилосердними словами, що просто описати гидко. Не міг йому простити, що не подарував йому будинок.

Та найбільше обурили мене слова Ваки під час похорону пані Волошинової. Вака тоді назвав Волошина, цього найбільшого сина нашого карпатського народу, ненормальним, а також ненормальною і всю Волошинівську рідню.

9 лютого 1939.

Генерал Прхала несподівано повернувся до Хуста. До владної будови не заходить, урядуює в команді гарнізону. Чеська Народна Рада видала до чеського громадянства заклик, в якому наказує підтримувати при виборах українську владу Волошина. На наше диво, заклик підписав і генерал Прхала.

16-го лютого 1939.

Прем'єр міністер Волошин першим був, що на сторінках преси публічно подякував населенню за велике довір'я:

– З утіхою, з невимовною радістю бачу, що ти, солодкий мій народе, вже виробив у собі свідомість, що ти не є вже тим пониженим рабом, тим нещасним рутеном, яким колись тебе з призирством прозивали чужі пани... Твоя щира поведінка при виборах доказує твою політичну зрілість, доказує, що ти зумів у собі витворити не лише політичну зрілість, але й солідарність і національну свідомість...

6-го березня 1939.

Прхала залишився і далі міністром, а вже просто катастрофою є для нас, що міністерські ресорти розділила Прага сама, незаконно, проти нашої конституції... Президент із паном Бераном полишили Волошина прем'єром і надалі, залишивши йому тільки ресорт шкільництва й судівництва, а найважливіший ресорт – міністерство внутрішніх справ, комунікацію, безпеку, пошту й телеграфи – віддано генералові Прхалі. Розпорядженням нашої влади урегульовано, що

ресорт внутрішніх справ належить до прем'єра. А тепер усе те перевернено.

9-го березня 1939.

Прем'єр Волошин послав президентові Гахові, Беранові, як також і чехословацькому заграничному міністрові Хвальковському телеграфічний протест, в якому підкреслив, що він ніколи не погодився і не погодиться в майбутньому на іменування міністром неукраїнця. А вже найгостріше протестує проти того, що Прага передала генералові Прхалі й ресорт міністерства внутрішніх справ, який має належати голові уряду, як то було урегульовано і заведено давніш. Компетенції має розділювати голова міністрів Карпатської України, а ніколи празький уряд!

10-го березня 1939.

Поки прем'єр Волошин не відкличе Федора Ревая, до того часу президент федерації Сойму не скличе. Це умова Праги.

Ніч з 13-го на 14-го березня 1939.

Звечора прийшла тривожна вістка, що мадяри напали на наші границі біля Мукачева і вже зайняли одне село. Ситуація дуже поважна...

Вночі біля першої години вислала команда ОНОКС (Організація Народної Оборони Карпатська Січ – Авт.) делегацію старшин до прем'єра Волошина, а то: заступника головного коменданта Івана Романа, полковника Гузара та Івана Рогача, щоби пан прем'єр видав наказ краєвій команді жандармерії видати зброю. Негайно треба узброїти відділи січовиків і вислати на мадярську границу.

Прем'єра Волошина старшини переконали і він дав писемний наказ комендантові жандармерії. Листа до підполковника Ваки понесла та сама делегація старшин...

14-го березня 1939.

Скоро зрання, біля 6-ої години, розбудили мене вистріли з рушниць і вибухи гранат. Я відчинив вікно і побачив, що попід паркани та поза хати криються чеські вояки і стріляють на будинок головної команди ОНОКС...

Стрілянина то переставала, то знову розпочиналась...

Десь біля полудня прибув від прем'єра Волошина посол Тулик, що хоче з німецьким консулом говорити. Ледве він пробився поміж військо і кулі, січовики його впустили. Тулик консула просив, щоби негайно сповістив Берлін, що в Хусті робиться. Але телефон був вилучений. Правда, консул мав в одному чемодані зарядження радіовісильні на ультракороткі хвилі, відчинив він куфер і готов був закликати Відень чи Берлін, але не було електрики – чехи постаралися випняти і струм.

Крім того, приніс Тулик наказ прем'єра січовикам зложити зброю...

Зложили вони рушниці й револьвери до рук самої нашої влади, на помешканні прем'єра Волошина.

Того ж дня, о тринадцятій годині. Радіо голосить світову сензацію: Федеративна республіка чехів, словаків та українців розпалася. Словацький сойм у Братиславі рішив відірватися від чехів і проголосив Словаччину самостійною державою... Чеська республіка розлетілась і цим закінчене чеське панування і в Карпатській Україні!

Прем'єр Волошин, як голова Національної Ради, скликає Сойм на завтра, то є 15-го березня 1939 року о 16-ій годині. Більшість послів знаходиться вже в Хусті, а других закликають телеграфічно і по радіо.

Влада виголосила мобілізацію, бо мадяри наступають далі...

Тим часом прем'єр Волошин і по радіо повідомив населення Карпатської України про те, що наслідком рішення словацького сойму і проголошення Словаччини самостійною державою, була змінена загранична ситуація Карпатської України. Наш Сойм зійдеться завтра і офіційно вирішить суверенність нашої держави. Але вже і до остаточного рішення Сойму наша влада і Національна Рада вже тепер проголошує нашу незалежність.

15-го березня 1939.

Точно о 16-ій годині посідали послы на свої місця... Уряд, на чолі з прем'єром Волошином, входить до залі за великих оплесків, займає своє місце. Американський українець Лисюк робить приготування до фільмування – розпалює намонтовані величезні лампи, розкладає апарати. На жаль, тільки з одним помічником, – без сина, якого вчора застрілили чехи...

О годині 16. 20 прем'єр А. Волошин, як голова найвищого нашого форуму – Української Національної Ради, – відкриває Сойм...

– Світлий Соїме! З глибини душі відчуваю важність тих слів, якими ословив я вас, як першу законно вибрану політичну репрезентацію нашого народу. При цій нагоді переживаю найвизначнішу хвилю мого життя. Світлий Соїме! У тих словах криється величезна важливість нинішнього історичного дня. Боже Провидіння дозволило мені відкрити Перший Соїм Карпатської України словами Тараса Шевченка:

«Встане Україна, світ правди засвітить
і помоляться на волі невольничі діти...».

Висказую глибоку вдячність Богові, що дозволив дочекатися цього великого нашого свята, що є святом цілого українського народу. Дозволив якраз нам, – найменшій частині українських земель, бути вільними. Від національної загибелі врятувала нас наша глибока віра в наше національне воскресіння. Почавши від XII-го століття, безупинно вів наш народ боротьбу за свої права із завойовниками і вже здавалося, що наші вороги зітруть нас із лиця землі.

Після зруйнування Січі підняв своє могутнє слово Тарас Шевченко як степовий буревій, задрижав царський трон, всенародного пориву більше не можна було здержувати.

У Карпатській Україні приготувлялася для нас неминуча загибель, щораз більше витискали нас у гори. Половина нашого народу приневолена була виємігрувати. Нашу мову витиснено з урядів, а навіть з церкви. Відносини в Карпатській Україні були неможливі. Та хоч як нас переслідували, дух, ідею не можна в кайдани закувати.

Що ми діждалися цього часу, можемо завдячувати витривалості нашого народу. Помимо всіх трагічних переживань, залишилися ми вірними синами свого народу, дух предків додавав нам творчої сили і почуття єдності. Дня 12-го лютого ми доказали, що ми достойні бути між вільними народами.

З цього місця сердечно дякую нашому народові за те велике довір'я. Прирікаємо, що над своє життя будемо берегти його волю. Дякую всім братам українцям за висловлення радості. Одночасно дякую і всім людям доброї волі, що тішаються нашим успіхом.

Ми розбудуємо Карпатську Україну з признанням повних прав і національним меншостям, щоб усі громадяни Карпатської України почувалися щасливими.

Голова Соїму А. Штефан:

– Відкриваю друге засідання і стверджую присутність 22-ох послів, наслідком чого Соїм може правосильно виносити рішення.

Заявляю, що від влади Карпатської України був поданий Соймові Карпатської України законопроект про незалежність держави, устрій, назву, мову, прапор, герб і гімн Карпатської України. Референтом законопроекту є посол д-р Михайло Бращайко... Прошу, щоб пан секретар прочитав законопроект ч. 1.

Д-р Стебельський (читає):

– Закон ч. 1. Сойм Карпатської України ухвалив цей закон:

Пар[аграф] 1. Карпатська Україна є незалежною державою.

Пар. 2. Назва держави є: КАРПАТСЬКА Україна.

Пар. 3. Карпатська Україна є республіка з президентом, вибраним Соймом Карпатської України на чолі.

Пар. 4. Державною мовою Карпатської України є мова українська.

Пар. 5. Барва державного прапору Карпатської України є синя і жовта, при чому барва синя є горішня, а жовта є долішня.

Пар. 6. Державним гербом Карпатської України є дотеперішній краєвий герб: Чотири сині та три жовті смуги у лівому півполі і червоний ведмідь у срібному полі на правій стороні, а також тризуб св. Володимира Великого з хрестом на середньому зубі. Переведення цього місця закону полишається окремому законові.

Пар. 7. Державний гімн Карпатської України є: «Ще не вмерла Україна».

Пар. 8. Цей закон обов'язує зараз із хвилиною його прийняття (Великі оплески).

... Прошу тих панів послів, що є за прочитаним законопроектом, хай піднімуть руку. Стверджую, що законопроект ч. 1 є прийнятий одноголосно всіми 22 послами в першому читанні...

Відкриваю засідання [Четверте засідання Сойму] і стверджую присутність 22-ох послів, наслідком чого Сойм Карпатської України може правосильно рішати...

Вибір Президента відбудеться листками, прошу, щоб кожний пан посол написав на листку ім'я та прізвище тільки одного кандидата, інакше буде голос неважний. Скрутаторами іменую пп. Послів Михайла Тулика та Миколу Мандзюка. Прошу віддати голос. – (Посли віддають листки скрутаторам, а ті на трибуні разом із секретарем Сойму Карпатської України перечислюють листки).

Голова Сойму Штефан:

– Прошу, щоб секретар Сойму зголосив вислід голосування.

Д-р. Кочерган:

– Віддано 22 листки. На ім'я д-ра Августина Волошина віддано всі 22 голоси (Величезні оплески).

Голова Сойму:

– Питаю пана прем'єра Августина Волошина, чи приймає вибір?

Д-р Августин Волошин:

– Приймаю (Буря оплесків).

Голова Сойму:

– Проголошую, що Президентом Карпатської України є обраний 22-ма голосами прем'єр-міністр д-р Августин Волошин (Оклики: «Хай живе наш Батько!»).

Голова Сойму:

– Прошу пана Президента, щоб зложив на конституцію президентську присягу.

(Секретар Сойму читає лист присяги, а пан Президент повторяє кожне слово. Посли піднімаються із своїх місць, секретар Сойму читає, а пан Президент, поклавши руку на конституційний закон Карпатської України, складає оцю присягу):

– Присягаю перед Всемогутнім Богом, що додержуватиму закони та свій президентський уряд виконуватиму за своїм найліпшим знанням і сумлінням (По зложенні присяги пан Президент подає руку Голові Сойму. Посли сідають, пан Президент виголошує промову):

– Світлий Сойме! Дякую вам за ваше довір'я й обіцяю, що зроблю все, що є в моїх силах для добра Карпатської України. Світлий Сойме! Сила одиниці і так само сила народу залежать від сили віри. Сила віри св. Володимира Великого створила велику Київську Українську Державу. Сила віри св. Кирила й Методія дала слов'янам почуття солідарності і братерства. Сила віри князя Федора Корятовича будувала нам церкви й монастирі, перші вогнища української культури в Карпатській Україні. Сила віри єпископа Бачинського дала Карпатській Україні перші культурні установи – учительську семінарію й богословський ліцей в Ужгороді. Сила віри кликала нас по світовій війні до витворення й розбудови нашого автономного краю. І тепер, не що інше тільки наша непохитна сила віри підносить високо прапор самостійності Карпатської України. Прошу Всевишнього, щоб скріпив нашу віру й дозволив нам розбудувати нашу Землю для щастя й добра українського народу та цілого населення Карпатської України (Буря оплесків і покликів).

У дальших двох засіданнях відчитано вдруге і втретє закон ч. 2 за присутністю 21 посла і тим і цей закон став зараз таки обов'язуючим.

Отак відбулось історичне засідання першого Сойму Карпатської України. Уже маємо свою суверенну державу, маємо Соймом ухвалену законну назву, мову, герб, прапор, ніхто не може сказати, що якісь самозванці накинули. Ні, народ 93-ма відсотками голосування через свій легальний, законний Сойм опечатав, ухвалив те, про що мріяв віками. Та що з того, коли чути гармати. Дикий азійат рішив брутально своїм брудним чоботом здавити вимріяну волю.

16-го березня 1939.

... Принесла пані Обручариха молоко плачучи і сказала, що української влади вже нема в Хусті, прем'єр Волошин виїхав кудись вночі.

На помешканні пана Президента Волошина заkwатирувались мадярські старшини. Тероризують безустанно сестер пана Президента, не поводитись як люди цивілізовані. Один капітан хвалився перед професоркою Ольгою Волошин, що він сам убив одинадцятьох січовиків. Щоб підтвердити це своє «геройство», показував фотографії замордованих січовиків, навіть хотів їх віддати їй, та вона не могла на ті документи їхнього звірства дивитись і не взяла.

Твори Василя Гренджі-Донського. Том VIII. Щастя і горе Карпатської України. Щоденник / Літературна редакція: проф. д-р Василь Лев. Видання Карпатського Союзу, Інк.; Відділ у Вашингтоні, Д.К., 1987. 487 с.

Зірка Гренджа-Донська

Те, що зробив Гренджа-Донський як письменник на Закарпатті, назавжди залишиться невід’ємною складовою частиною культурного надбання закарпатських українців.

Василь Гренджа-Донський став основоположником новітньої української літератури на Закарпатті; він написав першу збірку поезій сучасною українською мовою загальноукраїнським фонетичним правописом; він став основоположником авторського епосу на Закарпатті, написав перші соціальні та історичні повісті на Закарпатті; він був першим закарпатським поетом, у творчості якого виразно бриніло свідоме почуття національної приналежності до всього українського народу. Від самого початку він свідомо намагався наблизити мову своїх творів до української літературної мови; він видавав перший український журнал на Закарпатті; він був першим закарпатським письменником, твори якого вийшли окремими виданнями поза межами Закарпаття; він був першим на Закарпатті, хто зобразив у своїй поезії постать Тараса Шевченка; він мав величезний вплив на освідомлення народу, передовсім молоді; він насмілювався протестувати проти тяжкого соціального гноблення; він став символом протесту в карпатських закутинах; він був борцем за волю та права, за краще майбутнє свого народу чи то пером журналіста, чи пером поета; він став одним з найбільших письменників Закарпаття ХХ-го століття.

Гренджа-Донська З. «Ми є лишень короткі епізоди...». Життя і творчість Василя Гренджі-Донського. Ужгород: ЮВТФ «Срібна земля», 1993. 82 с.

Юрій-Августин Шерегій

У звіті з діяльності Т-ва «Просвіта» в Ужгороді за час від 9. V. 1920 до 1. VI. 1921 М. Творидло, пізніше член Головного відділу «Просвіти», так згадує перші наради у справі заснування «Просвіти» в Ужгороді:

«В місяці грудні 1919 р. постановили ужгородські русини улаштувати перший руський концерт в Ужгороді. Але на заклик д-ра Степана Фенцика ніхто не зголошувався, крім галичан. Кілька днів пізніше трьох людей, стрівшись на вулиці (д-р Бращайко, д-р Фенцик і Творидло), постановили: скликати людей на нараду та заложити на них якийсь моральний обов'язок. А щоб надати більшу повагу нарадам, постановлено піднести не лиш справу концерту й заснування хору, але взагалі обговорити програму культурної роботи... Порозумілися ми зараз з о. Волошином. Отець Волошин радо згодився, бо вже давно думав про таку організацію й запросив людей на нараду до себе.

Дня 30 грудня прийшли до о. Волошина: Гіядор і Мирон Стрипські, М. Григашій, д-р Юлій Бращайко, інспектор Поливка, д-р Фенцик, проф. Августин Штефан, і я, може ще й дехто, вже не пам'ятаю імен. Зачалася дискусія на тему хору й концерту. В дискусії перескакувано з теми на тему... захоплювали всіх важні справи. А кожна пекуча!...

Здавалося, що не прийде вже до ніякої реальної постанови, скінчиться на виміні думок. Подам лиш декілька справ з дискусії: справа користання з бібліотеки консисторської і семінарської, які

сховалися перед людським оком і стали недоступні для загалу руської інтелігенції, бібліотеки в кальвинській церкві, книгозбірні на магістратській стелі в Хусті, потреба видавання популярних книжок, потім, як інтелігенції приступити до роботи та пізнатися з народом, музей як неминуча konieczність, руські багатства в Будапешті...

Я вже тратив надію на реальні успіхи тих нарад... Нараз зміна! Заговорив д-р Г. Стрипський. Подає, як то закладалася по перевороті в Будапешті «Просвіта», як зложили там для неї 15 000 корон. Слухають з захопленням, як організувалися русини на чужині та згуртувалися для ширення освіти.

На це повідомляє о. Волошин, що й тут в Ужгороді постала вже також думка заснувати просвітнє товариство. Звісний патріот о. Невицький, парох з Уяку, основник декількох культурних товариств на другій стороні Ужа, зладив вже статут для просвітнього товариства «Зоря» й передав А. Волошинові. Це мало бути товариство просвітньо-економічне для ширення культури між народом, подібне, як «Просвіта» у Львові. А. Волошин прочитав статут... Автор взував на статуті львівської «Просвіти» з 1890 р., а доповнив і розширив справами, які треба би розділити на кілька товариств.

Зачинається дискусія, вже речево усі заявляються за тим, щоб це товариство заснувати... лиш статут поправити й до роботи вибрано комітет: д-р Стрипський, А. Волошин і я. Оцей день був щасливим днем.

На сам Новий Рік 1920 взяли ми до статуту «Зорі»... Рішили: етимологічний правопис статуту має бути такий, щоб в нічому не зміняв народної мови, а мова чиста, така, якою говорить народ Підкарпатської Руси, а «наш народ, – каже Стрипський, – говорить мовою полтавців і харківчан. Він же звідти сюди прийшов, а передовсім в Мараморощині задержав ту мову ще нічим не зіпсованою».

Ми приступили до параграфу першого й постановили змінити назву «Руський народний союз «Зоря» на – «Просвіта Підкарпатської Руси». Над статутом працювали ми повних 4 тижні від рана до ночі. Помагав з власної волі судовий радник Дуб. Д-р Стрипський занявся справами язовими і стилістичними, радник Дуб – правничими, а я – речевими. Статут дали ми ще о. Волошинові, щоб зробив свої поправки.

Невдовзі потім зійшлися ми на ширшу нараду щодо прийняття статуту. Нарада відбулася в домі д-ра Стрипського, де статут

прийнято, вибрано комітет основників і поручено йому повести дальші формальні приготування. До комітету основників належали: д-р Юлій Брацайко, о. Августин Волошин, д-р Іван Панькевич, о. Віктор Желтвай, Едмунд Пак, Степан Ключурак, Володимир Шуба, д-р Василь Сулинчак, Мирон Стрипський, проф. Августин Штефан, Микола Творидло, Василь Клемпуш, Михайло Григашій, д-р Степан Фенцик, о. Еміліян Бокшай, Андрій Товт.

До цих споминів М. Творидла треба ще додати: вище згадані д-р. С. Фенцик і д-р Сулинчак були завжди мадяронами, а пізніше, з 1923 р., стали запеклими ворогами всіх українських стремлінь на З[акарпатській] У[країні], будучи опорою «Общества ім. А. Духновича», що ширило опісля русофільство і тим ішло на руку чеській політиці...

Передові діячі національно-культурного життя З.У. – брати Брацайки, А. Волошин, С. Пуза, К. Грабар, В. Желтвай, М. Стрипський, В. Гаджега і т. д., вважали конечним унормувати культурне життя З.У. і приготували перші загальні збори Т-ва «Просвіта» в Ужгороді... Збори відбулися 9 травня 1920 р. в Ужгороді і то без лемків та русофілів і цю дату слід уважати за початок діяльності Товариства «Просвіти» на З.У. Для дальшої історії театральних стремлінь З.У. ця дата має першорядне значення.

День 15 січня 1921 р. буде записаний великими літерами в історії З.У. Святочне відкриття постійного руського театру в Ужгороді стало національним святом.

О 19-ій год. виголосив святочну промову о. Августин Волошин на відкритті театру і привітав гостей, між якими появилися генерал Паріс (француз), губернатор Григорій Жаткович, віцегубернатор Петер Еренфельд, інж. Кржічка, представник міністерства освіти з Праги та різні чільні представники крайового уряду.

19 грудня театральна трупа відсвяткувала 40-ліття сценічної діяльності Миколи Садовського... Коли Садовський pojavився на сцені, уся публіка, яка битком наповнила театр, з невимовним ентузіазмом, з бурею оплесків, з окликами «слава» привітала його й за більше хвилин не можна було представлення продовжити. На сцену посипалися квіти, а з лож та галереї розлетілися тисячі й тисячі карток різної барви з надписами: «Вийшов ти на працю рано-раненько на зустріч сонцю золотому», «Хай живе славнозвісний артист

М. К. Садовський на многая літа», «Задзвонили ми в дзвони, прокинувся люд...», «І голос твій розсипався між скелями як весняний перший грім» і т. д... Августин Волошин в імені Т-ва «Просвіти» в супроводі короткої й гарної промови доручив ювілятові дар «Просвіти» – лавровий вінець зі срібним плакетом, на якому написано: «Миколі Карповичу Садовському на 40-літній ювілей артистичної діяльності – Товариство «Просвіта», Ужгород, 23. XI. 1921». Також він передав від імені руського громадянства брилянтовий перстень (жуковину).

Хоч як дивно виглядає, але є фактом, що 6-ий з черги сезон Руський Театр Т-ва «Просвіта» в Ужгороді відбув без директора. Фінансові труднощі були причиною, що після Загарова жодний мистець-директор не хотів братися за керівництво театру, який не мав матеріального забезпечення.

Головний виділ Т-ва «Просвіти» розв'язав справу так, що на чоло нашого театру іменував дирекцію, яка складалася з таких членів: 1. Голова – др Юлій Брацайко, 2. Режисер опери й оперети – Ярослав Барнич, 3. Режисер драми – Микола Певний. Ця дирекція підлягала театральній секції Головного відділу «Просвіти», на чолі якої був Августин Волошин. Як перебіг сезону показав, дирекція виконала максимальну працю для продовження діяльності нашого театру.

Тільки завдяки тому, що в виборах 15 листопада 1925 року дістав посольський мандат голова театральної комісії «Просвіти» А. Волошин, вдалося припинити «ліквідаційні» наміри «приятелів» нашого театру і захоронити його діяльність, хоч і значно обмежену.

На закінчення 1926/27 сезону треба ще раз пригадати жахливо тяжкі обставини, в яких працювалось тоді на Закарпатській Україні... Театр є перед ліквідацією... Всю правду написав голова театральної комісії А. Волошин в «Lidovych listech» 16. і 17. II. 1927 п[ід] з[аголовком] «Жупна новела і Підкарпатська Русь». У продовженні, м[іж] ін[шим] автор писав: «Позашкільна освітня діяльність є партійна і тенденційна. Нищить наш театр, який не може діяти із-за великих труднощів та стоїть перед ліквідацією в часі, коли угорський просперує, а кошицький чеський театр дістав 80 000 Кч субвенції і концесії кін в Ужгороді та Мукачеві».

Тимчасом 21 квітня 1929 р. відбулася дев'ята прем'єра сезону, «Спадкоємці» польського автора, яку ставив М. Аркас на сцені «Словацької Матиці» в честь 50-ої річниці д-ра Юлія Брацайка. Від комітету свята вітав ювіляра посол Волошин.

За дев'ять літ, десять сезонів прем'єр було 152, поновлених п'єс 86 (?), вистав (нами зареєстрованих) біля 1102, але на підставі промови А. Волошина на Всепросвітянському З'їзді 17 жовтня 1937 р. в Ужгороді, можна сказати, що їх було понад 1200... Пересічно театр давав понад 133 вистави річно.

Думку про відновлення нашого українського театру в тому числі підняло і «Педагогічне Товариство Підкарпатської Русі» в Ужгороді на своїх шостих річних загальних зборах в резолюції: «Приймаючи на увагу величезну роль театру, як позашкільного освітньо-виховуючого чинника, жадаємо: 1) асигнування урядами відповідних сум спеціально на утримування сталого театру на Підкарпатті, 2) оскільки театр для успішного виконання хосенної ролі і мовою і репертуаром мусить бути як найближчий народів, серед якого він працює, підтримка повинна бути признана театрові українському в першій мірі, 3) «Дружество Руський Театр» в Ужгороді, що має достатні сили і досвід у театральній роботі на Підкарпатті, які воно виказало у своїй праці без жодної помочі з будь-якого боку, повинно бути використано як основа при утворенні згаданого сталого театру. Гол. Виділ. Підписали А. Волошин, А. Штефан, О. Маркуш, Ю. Ревай, С. Куцин і ін.».

... Аматори Самоосвітнього гуртка при хлоп'ячій Учительській Семінарії поставили в гімнастичній залі в Ужгороді в режисурі М. Біличенка 26. V. 1935 несподіванку – прем'єру п'єси А. Волошина «Маруся Верховинка», сюжетом якої є боротьба за рідну школу. В головних ролях виступали: Маруся – В. Теслович, жид – І. Дерда, й інші. 6. VII. 1935 виставу повторено з нагоди конгресу Учительської Громади в Ужгороді в міському театрі з «прекрасним успіхом...».

Драмгурток Учительської семінарії поставив 4. XII. 1935 нову п'єсу А. Волошина «Без Бога ні до порога», режисером якої був М. Біличенко, а в головних ролях виступили Л. Устиянович, М. Медвідь, Фірцак.

29. VI. 1938 «Нова Свобода» повідомляла, що «А. Волошин виступив із Дружества «Карпаторусскій Театр», бо його працю не поважав корисною для нашого народу й відродження. За цим фактом мають керуватися свідомі українці у відношенні до цього театру...».

Останні загальні збори, які відбулися 26 червня 1938 р. в Ужгороді, постановили, що репрезентантом театрального мистецтва українців (русинів) на Підкарпатті є одиноким Український Театр «Нова Сцена», і що «Карпаторусскій Театр», або його українську секцію, яку аж тепер хотять робити за репрезентанта нашого театрального мистецтва, признати абсолютно не можна. Збори домагалися та домагаються, щоб усі краєві й державні підмоги (субвенції), призначені для піднесення, респ. піддержання театрального мистецтва, були уділювані одиноким Дружеству «Український Театр «Нова Сцена» в Ужгороді. Коли управа дружества подає це до відома урядам і нашому громадянству, то одночасно взиває всіх українців, як у краєві, так і в окружних та сільських заступництвах, щоб вони підмогами, уділюваними на цілі нашого народного театру, підтримували одиноким Український Театр «Нова Сцена». Управа взиває також громадянство, щоб воно морально й матеріально підтримувало всюди цей одинокий наш Підкарпаторуський український театр, що виказує дотепер дуже гарну діяльність і в перших днях місяця червня 1938 здобув славу, честь і признання для нашого народу, для нашої культури своїми виступами в Празі. «Звернення» підписано в Ужгороді, 29 червня 1938, за «Український Театр Нова Сцена, дружество з обмеженою порукою»: А. Волошин, д-р М. Брацайко, д-р Микола Долинай, В. Гренджа-Донський, д-р В. Бірчак, В. Желтвай, Ірина Невицька, Є. Шерегій.

Перший автономний уряд З.У. на чолі зі зрадником А. Бродієм (11. X. 1938) переконав чеських чинників, що русофільські мадярони (бродіївці і фенциківці) готують зраду й тоді скоренько Прага іменувала уряд А. Волошина (26. X. 1938). Наради управи «Нової Сцени» (21–22. X. і 1. XI. 1938) рішили внести подання до Української Центральної Народної Ради в Хусті в справі відновлення діяльності «Нової Сцени» як постійного професійного театру З.У.

Щойно в січні 1939 р. подарував після колядування «Нової Сцени» прем'єр А. Волошин на «поточні потреби» театру 5000 Кч.

Відкриття Українського Театру «Нова Сцена» в Хусті відбулося 26. XI. 1938. Напередодні з'явився розпорядок МШКіНО в Хусті про навчальну українську мову в школах Карпатської України, як державну мову в її літературній формі. На честь уряду Карпатської України театр дав святкову виставу «Запорожець за Дунаєм». На неї прибули представники влади на чолі з прем'єром д-ром А. Волошином. Святкову промову виголосив Ю. А. Шерегій. Ціла вистава пройшла з великим успіхом. Святковий настрій передався акторам. Подобалася публіці і гра М. Аркаса, повна щирого гумору і його партнерки М. Шерегієвої. Миле враження робив кришталево-чистий голос М. Кукурузової, добре вдалася гра й інших виконавців «Нової Сцени»...

Як при кінці 1938 р., так і в перших днях 1939 р., ансамбль театру пильно готував дальший репертуар. Новорічна промова прем'єра уряду А. Волошина врахувала до новорічних планів і будівництва нового театрального будинку в Хусті, а така перспектива заповідала новий етап у праці театру.

«Нова Свобода» (11. I. 1939) писала в статті «Театр «Нова Сцена» О. Олесеві»: «Дня 3. I. 1939 столиця Карпатської України – Хуст мала честь вітати шановного гостя п. О. Олесея (І. Кандибу), найвизначнішого сучасного українського поета, твори якого охоплюють цілу Україну. З нагоди 60-літнього ювілею Український Театр «Нова Сцена» виставила того ж дня віршовану драму в 6-ти образах «Над Дніпром», автором якої є сам шановний Ювілят. Не дуже простора зала «Слов'янського Дому» вщерть виповнена. До залі приходять представники влади на чолі з п. прем'єром К.У. о. д-р А. Волошином, якого публіка зустрічає рясними оплесками... директор театру Ю. А. Шерегій гарними словами привітав Ювілята, владу Карпатської України та всіх присутніх гостей. Публіка на його гарний привіт zareагувала гучними оплесками. Ще кілька хвилин і в залі потемніло. Рефлектор освітлював сцену, що її чудово удержував мистець М. Михалевич... Музику до танців і взагалі до цілої драми скомпонував диригент Є. Шерегій. Слід згадати, що тонація музики (яка нагадувала «Реве та стогне...»), дуже гарно підкреслювала зміст драми».

14. III. Проголошено самостійну Карпатську Україну, як суверенну державу, бо Словаччина відірвалась від ЧСР. Нагло був скликаний 1-ий Сойм Карпатської України на 15. III. 1939 до Хусту, але без святочних вистав. Сойм зафіксував волю народу не піддатися окупантам. Внесено перші закони держави, іменовано уряд, посли вибрали 1-го президента Карпатської України, кол. прем'єра д-ра А. Волошина, Сойм відкинув капітуляцію перед Угорщиною. 15 січня 1939 р. сніг покривав кров на бруках карпато-української столиці.

Шерегій Ю. Нарис історії українських театрів Закарпатської України до 1945 року / Редакція і вступні статті Василя Маркуся та Валеріяна Ревуцького; Словацьке педагогічне видавництво в Братиславі; Відділ української літератури в Пряшеві. Нью-Йорк – Париж – Сідней – Торонто – Пряшів – Львів, 1993. 413 с.

Підкарпатська Русь під взглядом релігійним має добру славу. А се мабуть тому, що вона так красна, так маєстатична немов одна церква. Наші верховинські гори немов ті вежі, що стремлять до неба. А там долі в тих глибинах, цвітами прибраних долинах всюди мертва, церковна тишина. В одній з них найдемо невеличке село Келечин, де 60 років тому взад побачив світ великий син Підкарпаття о. А. Волошин. Чудове міліє Верховини глибоко вразило його чутливу душу. Нічого дивного, если вже в дитинячій віці ясно рисується його роля і доля «Мойсея» Підкарпаття.

Старші люди в Келечині дуже мило згадують про дитинячий вік Ювілята. Вічно службу служив, до чого чашою служила квіт'яна ваза, а ризами лішкові покрівці. Так само вже тоді можна було збагнути в нім будучого великого місіонера Підкарпатської Руси. Місіонерську працю випробував на жидівських дітях, яких конче бажав хрестити. Зовсім природно вибрав собі пізніше священичий сан, аби міг добитись до престолу і підвестись до неба. Як колись той Мойсей, так і Він при престолі бажав говорити з Богом. Так глядав сили, натхнення, аби міг працювати за свій нарід. Там шукав помічі, аби міг поборювати хитрости «Фараонів» і вивів свій люд з «єгипетської

неволі». Там здобув скріплення часом в дуже гіркій недолі, коли нечесні і невдячні люде ранили його серце.

Престіл став для него «Синайською горою», який від блиску Лиця Божого в надземськiм світлі палає. Хто видів о. Волошина при престолі, міг пересвідчитися як впирає його велика душа надземським світом; міг бачити, як набирає його лице блиску боговидців. Той блиск не опустив його й тоді, коли вже покинувши «Святую гору» спустився в глибини до щоденних турбот. Вигляд його лица приневолює кожного чоловіка до найбільшої пошани, пошани.

Як дорогий йому престіл ясно з того, що не лише в неділю й свято але щоденно кінчить ту службу. А найбільше боліє і свої болі й оточенню свому виявляє тоді, коли почує, що десь там сей, чи той священник не ступає кождий день до святого престолу.

Радби навіть всі душі світа зібрати до престолу, аби там і вони знайшли Бога та з ним розмовляли. І коли купив собі маєток в Севлющі, першим кроком його було зарядити капличку, яка стала джерелом життєвої води запустілого села.

о. А. Волошин є взором правдивого
греко-католицького священника

Наш Ювілят добре знає, що кождий нарід може сподіватися на кращу будучину тоді, коли буде мати провідників високоморальних, якими буде міг виказатися перед вищим світом. Маючи перед собою історію видів добре, що кождий нарід дістане таку роллю в драмі людства, до якої покажеться спосібним. Виходячи з тих думок, дивився на Захід, передовсім на церков католицьку, яка, немов той маяк над морськими філями, кидає світло на всі народи світа. І виробив собі культурно релігійний план. В руках з мандатами різних єпископів Єпархії Мукачівської прямо необчислену працю виконав в організації і адміністрації греко-католицького шкільництва Підкарпатської Руси, як також в зложенню щирим католицьким духом навіяних релігійних – інших наукових підручників. І що в переворотових часах, коли всі темні сили злучилися для відірвання нашого народу від «джерела життя», від церкви католицької, від Заходу, нарід великою більшістю героїчно поставився за вірою Св. Володимира, Св. Йосафата, за віру католицьку, в тім немала заслуга якраз о. А. Волошина.

о. А. Волошин буде в нас завжди учителем великодушності

«Віра без добрих учинків є мертва». Мало хто на Підкарпаттю пережив тоті слова так глибоко, як наш Ювілят. Місто слів найговорять самі факти. Та однак не будемо тут покликуватися на цілі сотки учителів, які вийшли з учительської семінарії наповнені його благородним священичим духом, та з яких многі навіть йому завдячують екзистенцію свою. Не будемо вичисляти вже сотки, але цілі тисячі людей різного типу, звання, стану, знаних і незнаних, часом прямих ворогів, які менші-більші услуги просили і до нині просять і дістали від нього і тепер дістають, навіть екзистенцію свою при нім знайшли і до нині знаходять. Лише оден факт бажаємо піднести, який лишається найкращим наглядним виховним чинником на віки для будучих поколінь Підкарпатської Руси. Є то дар поверхового дому в Ужгороді на користь «Сиротинця Св. Родини». Тим спас від гіркої будуччини тих круглих сиріт, які по страченню фундації бл. п. Поганьової спинились на улиці.

Витай нам наш дорогий Батьку! Чи побачиш Ти з нами Каноан?.. Чи може й Тобі того не судилось?!.. Та одно певне! Твоя праця, Твоя слава ніколи не згине!

Басараб В., Вегеш М., Сергійчук В. Августин Волошин. Нові документи і матеріали про життя і смерть президента Карпатської України. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2006. С. 112–114.

Михайло Бращайко

Перед війною не було в нас національно-політичного життя. Були з наших рядів послы, – деколи навіть добрі патріоти, як священник Артим і інші, – але їх вибірали випадково, належали вони до котроїсь із мадярських партій і виступали хіба й в обороні господарських інтересів населення. Мали ми і впливових людей, як наприклад єпископа Юлія Фірцака, високо освічену й талановиту людину, котрий як єпископ, член палати вельможів, дійсний тайний радник через свої зв'язки та впливи виборів чимало менших-більших господарських вигод для нас, а між іншим його заслугою була так звана верховинська або Еганова акція, яка мала дуже корисний вплив на господарське життя підкарпатських українців.

Та все це були спорадичні випадки, які не були планово й органічно зв'язані з національним життям нашого народу.

У такій політичній ситуації, – розуміється, – не могли виробитися у нас політики і коли прийшла велика переміна в 1918 році, не мали ми нікого з відповідною політичною школою і минувщию. Життя само мусіло видвигати людей на політичних провідників і воно видвигло в першій мірі о. Августина Волошина.

Вільсонові ідеї про самовизначення народів заставили думати свідомих українців Підкарпаття над долею і майбутністю свого народу. Природна річ, що в першій мірі виринала думка з'єдинення всіх українських земель в одну незалежну державу. Ми тут на Підкарпаттю в 1918 році не були поінформовані про світову політичну ситуацію і тому о. Волошин вже місяця вересня 1918 року висилає довірно Августина Штефана до Відня по інформації до української

парламентарної репрезентації. Міжнародне положення в той час було ще неясне й українські послы не могли дати певних і вичерпуючих директив та інформацій. Були різні комбінації, як наприклад розділ Австро-Угорщини, перетворення Австро-Угорщини на національні краї, уділення автономії національностям Мадярщини в її історичних границях і т. д. – але ясного образу недалекого майбутнього ніхто не міг збагнути.

По повороті Штефана вже 5 жовтня 1918 організує Волошин «Раду угро-руського народу», щоби на всяку евентуальність мав наш нарід репрезентанта, оправненого до переговорів і заключення договорів. Ця Рада домагається для українців «всіх тих прав, які нова демократична Угорщина уділить немадярським народам». У той час про рішення американських русинів ніхто тут нічого не знав. Рада зачинає переговори з мадярським правительством ще перед переворотом і мадярське правительство зараз робить уступки, дозволяє в школах українську мову, назначає українців за жупанів і т. д. По перевороті мадяри дають українського міністра а потім дня 24. XII. 1918 року Х-ий закон про утворення «Руської Країни». Волошин тим не заспокоюється, домагається міжнародньої гаранції відносно додержання того закона і коли мадяре відпираються дати таку гаранцію, Волошин вже 1 січня 1919 р. зачинає пертракції з Міланом Годжою в цілі прилучення Підкарпаття до Чехословацької республіки, отже, ще перед тим, як ми довідалися про рішення «Ради америцьких русинів», бо ми довідалися аж кінцем січня 1919 року. Пертракції вів о. Волошин далше з іншими чинниками, перевів злуку всіх трьох народніх рад – ужгородської, хустської і пряшівської і дня 8 травня 1919 року проголошує святочно в ужгородськім замку прилучення українських земель до Чехословацької республіки.

Було це великим, історичним ділом і довело до того, що ця горстка нашого народу, яка належала перед тим до Мадярщини, не опинилася розбитою між румунами, мадярами й чехами, як то наприклад, румуни форсували, але належить до одної слав'янської держави і має забезпечені свої автономні права. Це дає нам змогу на національний, культурний й господарський розвиток, а в цьому є безперечно найбільша політична заслуга А. Волошина. По прилученню при нових умовах почалася у нас інтензивна політична праця. В тій праці Волошин відіграє велику ролю. Як член директорії Підкарпатської Руси, як секретар а пізніше председатель «Народної Ради» скликає збори, наради, виробляє меморандуми, плани

автономії, дає різні проєкти владі й губернаторові, редагує політичну газету, пише статті до різних газет, організує враз з іншими діячами «Руську хліборобську партію» й бореться за наші народні права. Своєю працею і своїми заслугами здобуває рішучий вплив у різних наших політичних, культурних і господарських справах, з ним радяться міністри, губернатор і ні одна важніша подія на Підкарпатській Русі не відбувається без його участі. Головну вагу кладе на зорганізування і знаціоналізування нашого шкільництва й старається обсадити своїми людьми бодай деякі місця. На жаль, не мали ми достатком відповідних людей, які частинно не маємо їх ще й до нині. Починаючи від 1924-ого року, коли настала зміна режиму і до слова прийшли аграрники з москвофілами, його вплив зменшився на шкоду нашого народнього розвитку.

У 1925 році став Волошин послом до парламенту Чсл. Республіки. На час його посольської діяльності припадає боротьба за Ужгород, як головне місто Підкарпатської Русі. Відома річ, що в проєкті адміністративного закону за головне місто Підкарпатської Русі замість Ужгороду було призначено Мукачево. Переведення того проєкту принесло би було недоцінені шкоди не лише для Ужгороду, але і в національному відношенні для цілого нашого українського населення. Культурний центр посунувся би був на схід, Ужгород і околиця підпали би немилосердній словакізації, а для Пряшівщини було б це також великим катастрофальним ослабленням.

До цього не можна було допустити. Не відбираємо заслуг і іншим політичним чинникам, які проти цього наміру боролися, але головну заслугу в проведенні цього проєкту має безумовно Волошин. Негайно скликав він обі Центральні Народні Ради (українську й москвофільську, на які поділилася вже давніша Перша Центральна Народна Рада), як найенергійніше запротестував проти посягання на наші набуті права, видав маніфест, в якому візав цілий нарід до боротьби за полишення Ужгороду столицею краю. Ради вислали з протестами делегацію до Праги, зачалися протестні збори – віча по цілому краю. Крім того в клубі «лідової партії», до якої належав, виголосив Волошин гостру промову, на кінці котрої зложив свій посольський мандат, мотивуючи це тим, що не може нести відповідальності перед своїм народом за таку політику влади. Тоді міністр Шрамек, міністр Мічура та інші члени клубу упросили Волошина, щоб не настоював на своїй заяві, а партія зробить все

можливе, щоб проєкт упав. І дійсно наслідком праці Волошина в краю і його гострого виступу на парламентарній арені – вдалося оборонити Ужгород, як головне місто Підкарпатської Руси.

До нового парламенту 1929-го року Волошин не зайшов, бо партія його при виборах виказала слабкий успіх. Причиною того був головним чином великий розмах у нас на Підкарпаттю аграрної партії, в якої в руках опинився цілий урядовий адміністративний апарат. Під новим режимом підняло голову москвофільство, бо аграрна партія здавна сприяла і сприяє москвофільству, почався окрім релігійного і язиковий спір, незорієнтоване й мало ще свідоме населення розбилося на різні партії й партійки, а серед таких обставин нетяжко було вийти переможцями тим людям, які мали за собою підмогу могутньої партії й урядовий апарат. Частинно спричинилося до неуспіху й те, що провідники партії Волошина присвячувалися більше культурній і господарській праці, а дуже мало політичній агітації, навіть і при самих виборах.

В останніх часах Волошин багато труду присвячує розвитку рідного шкільництва, вихованню молоді, але не покидає при тому й політичної діяльності. Чекає його неспірно поважна політична роля, як чоловіка заслуженого, досвідченого, людину великого розмаху й небуденного таланту. Те, що зробив він як політик, ввійде в історію нашого народу і там найде належну оцінку.

Басараб В., Вегеш М., Сергійчук В. Августин Волошин. Нові документи і матеріали про життя і смерть президента Карпатської України. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2006. С. 114–117.

Андрій Алисцькевич

З діяльністю директора Августина Волошина в останньому десятилітті, т. є. від ювілею 50-х уродин в р. 1925 до нинішнього ювілею 60-х уродин в'яжеться як найтісніше оснований, розвиток і десятилітній ювілей Товариства Педагогічного Подкарпатської Русі. Директор Волошин найшов при своїх численних заняттях як директор учительської семінарії, посол до парламенту, голова численних культурних і економічних товариств, ще часу і сили для праці у відділі товариства Педагогічного. З його ініціативи і при його допомозі зладжено в р. 1924 статuti нового Товариства; на перших загальних зборах проводив він як председатель, вибраний одноголосно в доказ великого довір'я і узнання своєї праці на полі шкільництва, педагогічної і дидактичної літератури перед війною, в часі воєнної заверухи і в перших часах свободної ери. Загальні збори вибрали директора Волошина головою Товариства, не могучи собі навіть подумати достойнішого і найбільш покликаного провідника у відділі. Той важкий і відповідальний уряд передавали директорові Волошинови і дальші слідуєчі загальні збори аж до останнього в грудні 1933 – Товариство Педагогічне має директорови Волошинови дуже багато завдячувати. Ціла видавнича діяльність, велике число виданих книг з області виховання (педагогії), навчання (дидактики) книг для молоді, учебників для шкіл всіляких категорій, словарів (мадярско-руського, латинсько-руського), часопис «Підкарпатська Русь», посвячений пізнанню рідного краю, педагогічним і літературним справам – то все перевелось в тім десятилітті поступенно під покровом і при видатній, активній допомозі директора Волошина,

котрий не жалів часу і труду для виєднювання субвенцій громадних замовлень виданих книг і часопису, котрий в посліднім році сам зладив більше число літографованих підручників з області педагогіки, дидактики, логіки, педагогічної психології, методики для учительських семінарій і учительських іспитів, не жадаючи за то жадного гонорару.

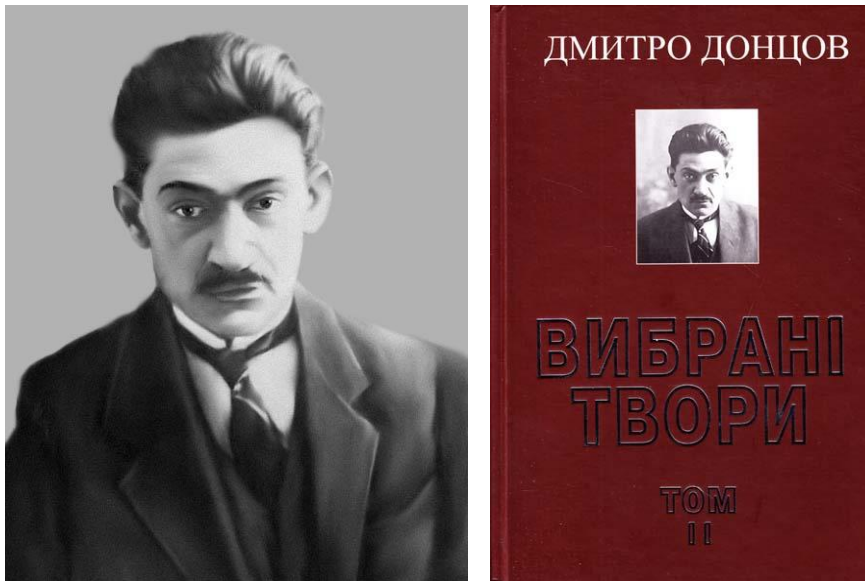
Але тим не вичерпується ще праця директора Волошина в Товаристві Педагогічнім. На те десятиліття припали в нашій Республіці – подібно як і в інших краях – реформи шкільництва, головно реформи учебних основ і всіляких іспитів (принимательних до I кл., іспитів зрілости, іспитів при переході з горожанських шкіл до гімназій); відбувалися в Празі і Ужгороді ріжні наради і анкети а у всіх тих нарадах і анкетах брав як найживійшу і часто рішаючу участь директор Волошин, котрого авторитет сягав далеко поза Підкарпатську Русь, до Праги і до інших слав'янських близших і дальших народів. Єго промови на головній анкеті в Празі, котра відбулася в квітню р. 1929, єго оборона наших домагань на поли народного і середного шкільництва, найшли у всіх учасників анкети порозуміння і узнання. Введення німецького языка як релятивно обов'язкового від I класу в р. 1929, а тим самим сповнення бажання широкого нашого громадянства сталося головно на численні інтервенції директора Волошина, з котрого голосом числилися рішаючі чинники в міністерстві і взагалі в правительстві.

На анкеті, уладженій Товариством Педагогічнім в березні 1932 в ділі нових основ в середніх школах, проводив директор Волошин і виголосив глибоко подуманий реферат в ділі тих реформ, в ділі педагогічних академій, курсів приготовних до учительських іспитів, основання руського університету. На нарадах, уладжених іспитовою учительською комісією в р. 1932–33 в ділі реформи тих іспитів і видання нового статуту по мислі проектів міністерських забирав директор Волошин важний голос, зазначуючи всегда інтереси нашого шкільництва і учительства. На учительських приготовних курсах, уладжених Товариством Педагогічнім в р. 1933 мав директор Волошин виклади з історії педагогіки, одиноко до того покликаний таким всестороннім і глибоким знанням тої дисципліни, яким мало котрий може похвалитися в цілій республіці і в слав'янськім світі. Наш нарід може лише гордитися таким фахівцем в області педагогії і дидактики а Товариство Педагогічне, обходячи в тім році десятилітній ювілей свого розвитку, мусить в першій мірі віддати своєму

основателеві і першому довголітньому голові як найглубшу почесь і подяку. Нині же в день 60-их уродин висловлює Товариство Педагогічне, єго вдячна дитина, попри найщиріші желання головно те бажання, щоби директор Волошин міг ще многі а многі літа трудитися в Товаристві на ниві нашої педагогічної і дидактично-методичної літератури, при переведенню здорових реформ і вибудованню нашого рідного шкільництва.

Басараб В., Вегеш М., Сергійчук В. Августин Волошин. Нові документи і матеріали про життя і смерть президента Карпатської України. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2006. С. 117–119.

Дмитро Донцов

Закарпаття і еволюція москвофільства

Москвофільський боляк, з яким наразі урядові Закарпаття вдалося дати собі раду, проходив в останні часи цікаву еволюцію.

І не тільки в Галичині, а й у самім таки Закарпатті. Всі пам'ятають ще перші дні творення автономного Закарпаття, коли в уряді новопосталої держави сиділи, між іншим, Бродій і Фенцик. Усі пам'ятають і те, як деякі галицькі часописи прихильно прийняли таке розв'язання справи, як такий компроміс із закарпатськими москвофілами вважали навіть за вияв політичної мудрости і розуміння хвилини, яка «вимагала консолідації» й «об'єднання».

Але омана хутко трісла, мов мильна банька. Пани Фенцик і Бродій дуже хутко зняли маску і показали своє дійсне обличчя, дійсне обличчя кожного москвофільства.

Се його правдиве обличчя не всі бачать. Ще не так давно в галицько-українській пресі велася жвава дискусія про порозуміння з москвофілами, простягалася їм «братня долоня» та ин. Робили се ті органи галицької громадської думки, які не здавали собі звіту щодо тої еволюції москвофільства, про яке скажу тут кілька слів.

На Наддніпрянщині москвофільство ніколи не було і не могло бути ніяким союзником українського національного руху. Бо пануюча в Російській імперії російська нація була та нація, яку собі вибрали наші перевертні. Отже, проти тої пануючої нації українським

москвофілам там не було потреби виступати ані, тим самим, вступати в якийсь союз чи партійний блок із українцями.

Інакше справа виглядала в Галичині. У сій країні дехто віддавався омані, що українцям і москвофілам, які б зрештою різниці й не ділили їх, може бути по дорозі в деяких спільних виступах. Сі омами виходили з заложення, що москвофіли, направду, прив'язані до російської мови, яку вважають за свою, і до Церкви чи обряду, який вважають за свій. Сі моменти давали українським ілюзіоністам віру в можливість якогось, хоч би тактичного лише, порозуміння з прихильниками «єдиної Росії».

Але ті, що мали ту віру, не брали до уваги одного – еволюції москвофільства за останні роки. І якраз москвофільський експеримент Закарпаття чудово освітлив сю еволюцію.

Сей експеримент показав не тим, які про се знали, але тим, які ще про те не здогадувалися, що москвофіли зовсім не прив'язані до своєї мови, хоч би за свою вважали російську. Наприклад, Бродій і Фенцик показалися ніякими оборонцями російщини, а просто мадяронами, навіть такими мадяронами, щодо ідейності яких можна мати поважні сумніви. Показалося далі, що сі москвофіли зовсім не були вже так прив'язані і до своєї Церкви; й ані мови не було про їхнє нібито зітхання до єдиної великої російської держави... Вони просто виявили себе знаряддям угорської політики, створеним для розсадження нашої національної сили зсередини, і тільки. Спроби закарпатського уряду нав'язати з ними контакт, хоч би чисто тактичного характеру шляхом поважного компромісу, скінчилися великим фіаском. Бо спільних інтересів ані супроти Праги, ані супроти Будапешту закарпатські українці з Фенциками таки не мали й не могли мати. Єдиний стосунок до них міг бути стосунком боротьби.

Щось подібне є і в Галичині. І на сім терені виявилось, що москвофіли не прив'язують уже такого великого значення ані до адаптованої мови (гл., наприклад, їхню тактику щодо богослужбової мови у Православній Церкві), ані до своєї «російської» національності загалом. Коли на передостанніх виборах кандидував один знаний москвофіл, він одверто в пресі заявив, що не є ані українець, ані росіянин, лише тутешній «русин», інакше – тутешняк... До такого стану звелася течія, репрезентована колись приятелем гр. Бобринського Дудикевичем і Марковим, що відважився виголосити російську промову в віденському райхсраті. Швидкими кроками москвофільська ідеологія обабіч Карпат почала вирівнюватися. Ясно,

що мусили припинитися всякі розмови про яке-небудь порозуміння з нею. Єдине її завдання і тут стало – боротьба з українством.

Ми ніколи не були слов'янофілами і вважаємо всяку слов'янофільську ідею для нас за абсурдну. Але ця ідея довго покутувала, покутує іще в головах деяких наївних земляків. Отже, для них певну атракційну силу мало твердження москвофілів, що вони виступають в обороні слов'янської солідарності. Але й ця легенда мусила хутко скінчити своє марне животіння. В Києві у 1918 році ціла зграя українських москвофілів, які закидали українцям «зраду слов'янства» і кумання з «німецькими окупантами», юрбою товпилися в передпокоях німецьких достойників у столиці України, щоб використати німецьку силу і пригнітити нею українських «братів-слов'ян». Князь Лівен, голова Херсонського банку, барон Рено, граф Сумароков-Ельстон забігали ласки німців, щоб видавати в Одесі проти українців газету «Голос Юга». Монархічні москвофільські групи на Україні намагалися використати гетьманський переворот на користь реставрації єдиної Росії, на чолі тих груп стояв у Києві П. Мілюков, вірячи, що переворот може стати початком «возрожденія російской государственности». Про те саме свідчить формування російської добровольчої армії на Україні в 1918 р. та ін. Отже, легенда про слов'янофільство москвофілів і їхніх російських протекторів розвіялася в Києві ще в 1918 році. А ще сильніше на Закарпатті в 1938 р., коли Фенцики і Бродії, як треба було вибирати між двома слов'янськими народами – закарпатськими українцями та чехами – і мадярами, вибрали останніх.

Москвофільство проходить на наших очах виразну еволюцію. Позбавлене всяких соків рідної землі, розторощене ідейно й організаційно новою українською ідеєю, воно поволі махає рукою на всі свої дотеперішні «святощі», щоб стати слухняним виконавцем сил, метою яких є знесення і розклад нашого національного організму.

З цього треба вивести науку і вказівки для тактики супроти нього. Очевидно, що українська ідея не є така сильна на Закарпатті, як на Наддніпрянщині чи в Галичині. Але носії тої ідеї не мають тим зражатися і не вводити в ніякі компроміси з москвофільською ідеєю. Силу і розмах ідеї надають жертовність і запал її носіїв передусім. Тими прикметами вона з'єднує ширші маси. У своїх споминах про початки українізації армії по вибуху революції 1917 р. у царській імперії пише Юрко Тютюнник (Революційна стихія. – Квартальник

Вістника): «Прибуло щось до семи тисяч (вояків). Відкривши віче, я запропонував:

– Хто поміж вами українці, піднесіть руку догори! Піднеслося не більше трьохсот рук.

– Малороси! Піднесіть руки! Піднесло руки коло половини присутніх. – ХОХЛИ! Піднесіть руки! Знов піднесла руки добра третина.

– Українці, малороси і хохли! Всі разом піднесіть руки!

Понад головами кількатисячної юрби піднісся ліс рук. Одиниці, що не піднесли рук, не були помітні серед загалу».

І мимо того, мимо того, що «всього з десятків людей знали кольори національного прапора», всю сю масу з'єднала українська ідея – і ніяка інша. Ідея, яка в них викликала чуда посвяти і героїзму.

Лише ця ідея мусить виступати відкрито, з піднесенням заборолом і з яскравими своїми кольорами. Без компромісу з гнилою течією, яка вмирає на наших очах...

Трагедія Срібної Землі

Ті, що займають тепер Закарпаття, радіють. Думають, що се останній акт трагедії Срібної Землі. Помиляються. Як помилявся Муравйов, що сунув зі своїми бандами на Київ.

«Геройські» земляки «славною» Бели Куна, що кинули на вагу подій велику збройну потугу 10-мільйонної держави в її спорі з пів мільйоном тих, кого звали «*misera plebs*», зазнали страшного розчарування.

Многі думали, що те, що почало творитися в Хусті, Сваляві, Севлюші, – се оперетка. Що вистане остерігавчого дзвінка, щоб опустилася завіса. Чи ж не так сталося у Празі? Геройські земляки Бели Куна обіцяли їм «автономію» з Фенциками й Бродіями. Протектори радили теж вступити в переговори. Усім сим намовам і спокусам, усьому страхіттю подій, коли з грюкотом валилися довкола держави, закарпатські українці плюнули в лице. Се була відповідь, подібна до відповіді Камброна під Ватерлоо.

Замість очікуваної оперети або капітуляції, здивований світ побачив нагло щось таке, перед чим мимоволі кожний мусив здійняти капелюха... «*Merkuryusz Polski*» (ч. 15) пише: «Ми виступали на шпальтах «Меркура» з цілою безоглядністю проти «Закарпатської

України»... Мусимо, одначе, чесно сказати, що в обличчі останніх подій маємо більшу пошану до українців, ніж до чехів і словаків.

Які там були і хто там були ті «січовики», але сі люди не скавуліли, не склали зброї, а билися в найтяжчих політичних і стратегічних умовах... Заскочені не менше від чехів. Коли б я стояв на чолі угорської сотні піхоти, наказав би на власну відповідальність віддати почесну сальву над трупами полеглих українців». А «Wiek Nowy» (24.III) додає: «На Закарпатській Україні постає в сій хвилині нова легенда». Так! Сей «безнадійний опір» усім, крім спідлених душ, довів, що ідея, за яку билися і гинули січовики, не є нічия «інтрига».

Що раса, в обороні якої вони встали на безвиглядну боротьбу проти чужих наказів, прохань і грозьб, проти договорів і трактатів, що ся раса потрафить не підкорятися дійсности, лише сама творити нову. Потрафить навіть серед гамору великих історичних стрясінь так піднести свій голос, щоб його почув світ. Сього голосу і сього чину не вимажуть ні з історії, ні з пам'яті мешканців вершин і низин Срібної Землі ніякі новітні Бели Куни. Сі останні не досягнули своєї цілі тому, що її досягнути можна було лише від капітулянтів. Коли по перемозі над римлянами в Канах посли Ганібала з'явилися в Картагені, чванливо оповідаючи про свої геройства, Гамон запитав їх: «А чи прислав римський народ просити миру? Чи повстало якесь римське місто проти Риму?». Коли посли заперечили се, Гамон із сумом сказав: «Значить, ще нічого не зроблено!». Значить, ще нічого не зроблено.

Донцов Дмитро. Вибрані твори [Текст]: у 10 т. / Редколегія: О. Баган (відповідальний редактор). Т. 6: Політична аналітика (1933–1939 рр.) / Упорядкування, передмова, коментарі О. Баган. Дрогобич: ВФ «Відродження», 2014. 380 с.

Іван Лисяк-Рудницький

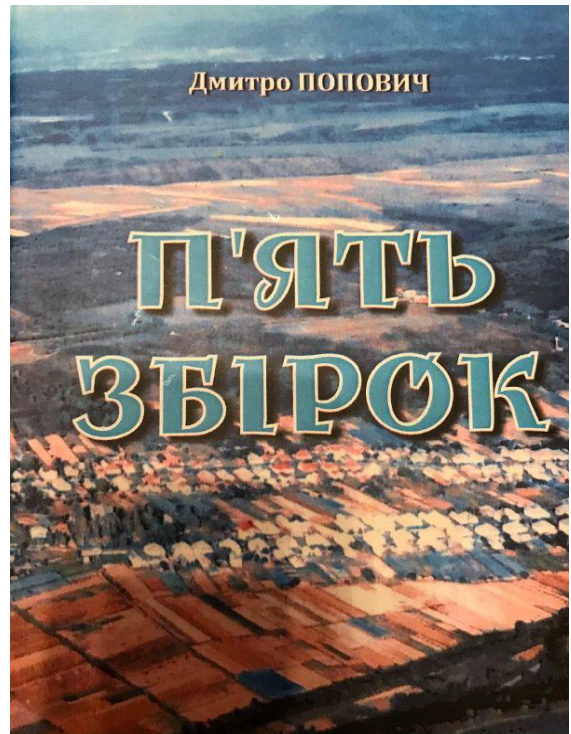
... Декілька молодих русинських інтелектуалів розпочали пошук нових шляхів, щоб забезпечити виживання й можливе майбутнє відродження свого народу. Вони переконалися в безплідності русофільської орієнтації, звинувачуючи її в занепаді русинського національного життя. Вирішальним кроком стала відмова від буцімто літературної російської мови, прихильниками якої були русофіли, і вибір народної мови як мови освіти та літератури. Тижневик «Наука», який почав виходити 1897 р., став органом народовського руху. Від 1903 р. його редактором був Августин Волошин (1874–1945), греко-католицький священник, що відзначився також як просвітник, автор багатьох граматик і підручників. Серед представників народовської орієнтації були науковці: історик та етнограф Юрій Жаткович (1855–1920) і літературний історик Гіядор Стрипський (1875–1949). Стрипський опублікував монографію «Старша руська письменность на Угорщині» (1907), у якій доводив, що досить багата рукописна література, поширена в Закарпатті в XVII–XVIII ст., писалася мовою, близькою до народної, а отже, русифікаторська лінгвістична тенденція другої половини XIX ст. була відхиленням від давнішої місцевої традиції...

Звернення народовців до місцевої говірки означало творення нової національної орієнтації. Але якою була ця орієнтація – русинофільською чи українською? Професор Магочі твердить, що

Стрипський і Волошин були русинофілами і що Волошин нібито «починав як русинофіл, але згодом у 1920-ті роки [тобто у чехо-словацький період], почав відкрито висловлювати думку, що закарпатські русини є частиною малоросійської або української нації». Висновки Марії Маєр, угорського спеціаліста з історії Карпатської України, відрізняються від висновків Магочі: «На зламі століть українофільський напрямок з'явився також у «націоналістичних» колах освічених русинів, на яких неабияк впливали досягнення українських національних рухів у Галичині та Росії». При цьому Марія Маєр посиляється саме на Ю. Жатковича та «його послідовників» А. Волошина і Г. Стрипського. Маєр подає розлогий виклад дебатів, що велися в 1897–1899 рр. на сторінках «Kelet» – угорськомовного органу греко-католицького духовенства, що його редагував Жаткович. Виступаючи проти представників русофільської течії, «Жаткович на підставі вагомих наукових аргументів доводив, що існує досить доказів існування окремої української нації й української літературної мови, абсолютно відмінних від російської нації й літературної мови. Він також твердив, що мовою [закарпатсько]-русинський і український народи споріднені між собою». Цю ж саму позицію обстоював і Стрипський. Проте Жаткович і Стрипський тоді ще не вирішили питання про те, чи повинні закарпатські русини просто перейняти українську літературну мову з Галичини, а чи спробувати розвинути свою літературну мову на основі місцевих діалектів; це мав вирішити пізніше природний хід подій. Найцікавішою у цій дискусії є позиція Волошина. Коли невідомий дописувач радив, щоб закарпатські русини відмежувались як від російської літератури, так і від «літератури Шевченка», «Августин Волошин, журналіст-початківець і вчитель-українофіл, що підписав свою статтю [криптонімом] «Х», заперечив проти цієї русинофільської тенденції... На той час він був українофілом». Ці наведені Марією Майєр свідчення підривають вірогідність тієї інтерпретації, яку подає Магочі. Ця інтерпретація, як видно, нав'язана бажанням штучно завищити значення русинофільської орієнтації.

Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. В 2 т. Том 1 / Переклад з англ. М. Бадік, У. Гавришків, Я. Грицака, А. Дешиці, Г. Киван, Е. Панкєєвої. Київ: Основи, 1994. С. 463–464.

Дмитро Попович

Великі люди як монументальні будівлі.
Хто близько стоїть, величі їх не бачить.
Треба відійти, щоб обкинути їх оком від гори аж до долу
(Богдан Лепкий)

Волошин – священник, Волошин – педагог, Волошин – професор, Волошин – письменник, Волошин – політик, Волошин – громадянин. Кожда із цих капітол є зокрема сама в собі велика, яка є одною складнею життя Августина Волошина. Можна ними зайнятись зокрема і вийде з них гарна студія, яка стане чудово цікавим листком в тому вінці, який сплете населення нашої рідної землі Августину Волошинові з нагоди його шістдесятиліття.

Всі ці капітоли, яко цінні частини життя Августина Волошина лишаю описати від мене на це покликанішим особам, сам тільки спімну Августина Волошина яко – чоловіка.

Чоловік! Так коротке слово, але вельми багатий зміст знаходиться в цім. Кілько і кілько людей родиться і вмирає і все ж таки як не багато з тих, на яких спокійно можна сказати, що є чоловіком в тісному розумінню слова. Бо як в цілм світі тільки на ту частину або ділянку скажемо, що є на висоті свого знання, яка цілковито виконає свої

завдання – так само і зі широкого моря людства тільки ті суть справжніми «чоловіками», які знають-переживають та і виконують всі ті завдання, які ставить для них Бог і чоловік, небо і земля, царство небесне і земне, Слава Божа і добро людства.

Августин Волошин є з тих немногих, які вповні пізнали ціль людини на цім світі і змагались до неї стреміти всіми силами і її здійснити. Щоб згрупувати велику людську діяльність о. Волошина, то мусимо сказати, що вся вона виходить і в'яжеся до того і з тим, без кого нема величавої і на довгі віки впливаючої праці – до Бога. Так хто знає Августина Волошина і тільки мало мав нагоди заглянути до його життя, сам – зразу забачить той найсильніший чинник його життя – Бога. Любов до Бога, до Сотворителя і вседержателя землі та цілого людства дало так сили Волошину до того, щоб і для свого народу став тим, ким став – його вчителем та будителем, його добротливим товаришем любимцем.

Директорський, чи там професорський стан Августина Волошина є тільки одною з тих многих етап, на яких працює. Для него вузькі були стіни кляси – школи – і не задовольняли його з-під його рук виходячих вчителів. Він вилетів зі стін школи, і спинився і в найменшій хатині Підкарпаття і думаю – не говорю в гіперболі – коли кажу, що Августин Волошин кожного пригорнув до свого серця.

Так – пригорнув! Пригорнув всіх, ще і тих, які ворожо ставились до него, бо що він не був ніколи нічийм ворогом, в тім злишно говорити. Бог і нарід! Церква і наша рідна земля. Ці були головною цілею Августина Волошина.

Політика, егоїзм чоловіка, любов до здобувань висот в житті суть великими складниками в житті многих людей. Августин Волошин далеко відкинув ці від себе і готовий був перетерпіти за своє плодове життя все, але від своїх святих ідей не відступив і мученичим духом видержує філі всіх нападів. Кілька разів доводилось говорити з ним на цю тему, тільки разів все солодкою лагідливістю усміхався і хіба тільки сказав: ще не хочять роздумувати о ділах з любов'ю, але помалу дійдуть й вони до того.

Любов до Бога дала йому сили любити ближнього та й любити свій нарід. Задармо всякі порожні напади на його особу. Чоловік будь-якого переконання має бути об'єктивним. Має ставитися до діла критично, але справедливо. Як сякий мусить забачити, що наш нарід о. Волошинові премного дякує. І то дякує те, що в житті, народу так важне, дякує щиру свідомість і оцінення самого себе. Не в однім

збудив Волошин полемію не тільки до Бога та церкви, але й до рідної землі, рідного слова, рідного народу. І то не тільки словом на катедрі або на казательниці, але і пером – новинками – книгами. Не вірить дехто? Хай вичеркне життя та працю Волошина зі суспільного та культурного життя Підкарпаття – та забачить, що зістане з послідних десятків літ.

Многі – і то люде злої волі і зависти закидували Августину Волошинові його багатство й хотіли закрасти як до серця народу – якби він позад – Бог знає яких діл – зібрав його. Пусте – порожнє слово і Людина так щирої – муравельної праці та скромного життя і не могла зістати «бідною», але якраз і це «багатство» (а таке є!) доказує шляхотне серце Волошина. Що з ним зробив? Промарнив там десь на Рівієрі або Ніззі, або хто знає де? І недавно читали ми, що Єго Ексц. Преосв. Александер святочно посвятив в Ужгороді сто і сто тисяч коштуючу каменицю, даровану о. Волошином на сиротинець для бідних залишених руських сиріт. І хто би знав зчислити всі ті добродійства, які зробив о. Волошин за свого життя.

Повним правом можемо сказати, що о. Волошин був тим, який:

«Все, що мав у житті, він віддав
Для одної ідеї,
І горів, і яснів і страждав
І трудився для неї».

Глибока побожність та горяча любов до народу і зробили його скромним та щирим приятелем народу. Ніколи не боровся за якісь там признання. Він добру програму взяв за свою:

«Я для геніїв грядучих
Поле дикее орав,
Шлях серед хащів найпущих
Просікав і протинав» (І. Франко).

Його серце забачило нашу бідноту, як міг, помагав, де прямо (і кілька разів) плакав над словами нашого народу, який стало повторяє:

«Ні нема! І стало те «нема»,
Мов жах смерти холодний»;
Тому і робив, щоб

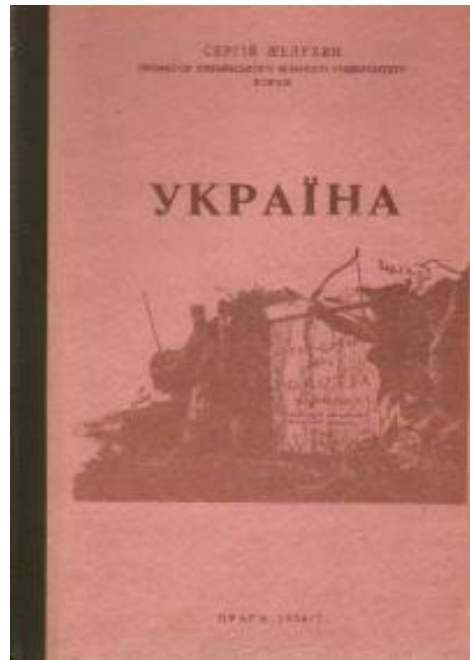
«... щезло те, без чого
Жить ніхто з них не годний».

Певна річ, що Августин Волошин яко чоловік є перворядний. З цього випливає пак вся його праця. Ціле його життя як відкрита книга лежить перед нами... І при нагоді його 60-ліття, якого – хвала Богу дожився в повній свіжості душевно та й тілесно, – спокійно і сміло позираючи в очі всіх нас може сказати цілому народу:

«Як би ти знав, як я люблю тебе,
Як люблю невимовно!
Ти мій рід, ти дитина моя,
Ти вся честь моя і слава,
В тобі дух мій, будуче моє
І краса...
Аж весь вік свій, весь труд тобі дав
І в незломнім завзятті,
Підеш ти у мандрівку століть
З мого духа печаттю!» (І. Франко).

Басараб В., Вегеш М., Сергійчук В. Августин Волошин. Нові документи і матеріали про життя і смерть президента Карпатської України. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2006. С. 119–121.

Сергій Шелухін

**Високошановному
Отцеві Августиніві Волошину**

Сердечно прошу Вас прийняти од Українця Наддніпрянщини, найстарішого на еміграції роками громадської, літературної і наукової національної роботи на рідному Українському ґрунті, щирий привіт, сердечне поздоровлення з шестидесятиліттям Вашого віку і побажання Вам сил, здоров'я і довгого життя для дальшого продовження Вашої наукової, літературної і громадської роботи на щастя рідного народу і для успіху його всебічного національного відродження.

Непохитно й нехильно працюючи для рідної Вам частини Української Нації, Ви тим самим працюєте і для всієї Нації, і для Слов'янства, і для Людства, бо кожне з цього менше по волі Божій є природно інтегральною частиною більшого: Української Нації, Слов'янства і Людства. «Коли хто не дбає про своїх рідних, той одрікся од віри і гірше невірного» – навчає ап. Павел в посл. До Тимофія /5/8/. Праця га рідному ґрунті для свого народу є освячена благодаттю св. Духа, повним виконанням найвищого заповіту християнської Любові і сповненням обов'язку моралі.

Ваші заслуги перед своїм народом, перед Українською Нацією, Слов'янством і Людством великі!

Славному Вірному синові Української Нації і служі Божому
Слава і Честь!

Прошу прийняти від мене земний поклін, вислов глибокої поваги
і побажання успіхів та довгого віку.

Професор Університету, Генеральний Суддя Української
Народної Республіки, Сенатор Сергій Шелухин.

17 березня 1934 року.

*Августин Волошин: два ювілеї. Ужгород: Карпати, 2017.
296 с.*

Михайло Могорита

Ще не встиг зупинитись легковик, а вже село кипіло звісткою про приїзд отця Волошина. Для дітвори, яка щойно випурхнула з другої шкільної зміни, та й для нас, ще молодих, що бігли до автомобіля, постать людини з букетом божих руж, яка розпрощалась з водієм і попрямувала в напрямку до сільського цвинтаря, була зовсім незнаною, хоч її ім'я та прізвище, про які згодом довідались, чим далі частіше наповнювали житла сільських політиків.

– Слава Ісусу Христу, Ваша висока святість! – майже з доземним поклоном зустрів славного земляка Юрко Лендел.

– Навіки слава, душпастирю! – подав руку гість і тут же відтягнув її від можливого поцілунку.

– Не осудіть безвдячного сина, який до могили батька навідується через десяток років. Здається, й самому ніколи буде вмерти через державницькі справи, – зніяковівши, гість передав ношу і став протирати окуляри. У душі властивої скромності він навіть не повідомив, що 4 дні тому – 26 жовтня його призначено на Прем'єр-міністра Підкарпатської Русі. Обмежений у часі, він скористався нагодою службових поїздок по селах Хустської і Волівської округ для зустрічі з келечинцями, більшість із яких, сподівався, не відмовиться в неділю взяти участь у панахиді за померлими родичами, хоч загальний день пам'яті цього року випадав на прийдешній вівторок. Більше того, у той день – 1 листопада йому на чолі делегації необхідно прибути до Відня на арбітраж, матеріали до якого вже були готові і, як говориться, лежали в портфелі.

Піднявшись на цвинтар до могили батька, біля якої знаходилась каплиця і залишок колишньої церкви, що дотла не згоріла наприкінці XIX століття, був приємно здивований доглядом найсвятішого для

нього земного місця, обнесеного огорожею, гарно пофарбованого в чорний і білий колір, пучками засохлих на ньому квітів, шовковою травою, пишно розрослою акацією. Після недовготривалої молитви з приклоненими колінами біля залізного надмогильного хреста гість разом із сільським священником обійшли свіжі могили і кожному усопшому зі зведеними до неба очима просили вічного упокою та царства небесного по страшнім судилищі.

Без бохтерського бубна, з яким населенню повідомлялось про екстерні новини, з села до приміщення народної школи збіглося доросле населення. Спостерігаючи за старшими, ми діти проявляли не меншу зацікавленість до всього, що ось-ось мало відбутися. Наближення шановних людей угамувало пристрасті. Тишу розтяли теплі слова привіту, на який тут же пролунала стоголоса відповідь.

На пропозицію церковнички та ще двох богобійних селянок піти помитись з дороги та трохи перекусити, не забарилась вдячність гостя, як і до цього своєму супроводцеві, коли той запрошував повернути в його помешкання при поверненні з цвинтаря.

– Дуже давно не зустрічався з багатьма шанованими мною людьми і не хочу відкладувати на потім своє спілкування з ними. А хліб, дар божий, зачекає. Та й полуденкували ми з моїм шофером у Воловім, в окружного начальника, де мав кілька справ по дорозі з Хуста, заспокоїв найтурботливіших.

Тим часом активісти сільської «Просвіти» М. Коваль, М. Сенько, Ф. Синиця, В. Тацинець та інші розміщали людей у приміщенні, яке явно стало тісним, а люди, в основному підлітки, все ще підходили й підходили.

Коли два юнаки підняли завісу з краєвидом села, на підвищенні сцени в кріслах сиділи отець Августин Волошин, сільський коваль, завідуючий «Філіалкою» В. Чорней та сільський учитель Б. Лисий.

Враз закрипіли крісла, шкільні парти, лавиці, і в приміщенні розлилась мелодія «Гімну подкарпатських русинів». Частина присутніх, хто не почув рекомендації організаторів зустрічі, встигли мелодійно продекламувати «Над Татров са бліска» та, знімаючись, влилась у загальний спів. Найсвідоміша частина присутніх такий початок свята не кваліфікувала як приниження Чехословацької республіки, а прагнула утверджувати свій край. Хай спочатку автономію, але прийдуть часи, коли ми заявимо про себе самостійним осередком, добрим прикладом для незалежності й соборної

Української держави. Про це вже кілька тижнів пошепки велась розмова в просвітянських колах майже всіх верховинських сіл.

– Шановні селяни! – до присутніх звернувся вчитель Б. Лисий, білоемігрант, у культурнім і моральнім вихованні зразкова особистість як для школярів, так і їхніх батьків, організатор і натхненник сільської футбольної команди. – До нас, як бачите, завітав один із керівників нашого краю. То ж, попросимо високошановного гостя розповісти нам про долю Чехословацької республіки, зокрема долю нашого краю, коли так неспокійно стало з усіх боків.

– Дорогі газди та ваші благочестиві діти! – почав отець Августин. – Зупинився я в рідному селі за обов'язком християнина. Через 3 дні вся цивілізована Європа свічками освітить могили похованих родичів і близьких. Насамперед прошу вас запалити свічку й на забутих рідними могилах та й на тих, котрі втратили останнього свого доглядача. Пам'ятайте, любі мої, що тільки ті з нас по смерті будуть пошановані, хто сам уміє і шанує тих, які відійшли від нас.

Уже від перших вражень моя душа радіє за ваше трудолюбство, охайність обійсть, скирти з соломою та сіном, клітки з дровами, впорядковані мустівки та гноївки. Значить, зиму зустрічаєте у всеготовності. Та ця зима, що гряде, для нас, для нашого краю буде дуже нелегкою. І не від холоду та голоду.

З нашої «Нової Свободи», «Карпаторуського голосу» та інших новинок ви вже довідалися, що над Чехословацькою республікою нависла смертельна небезпека. Цей біль ми б відчували значно більшим, якби Чехословаччина не тепер, коли саме гине, а 20 років тому погодилась надати нам автономію, як то було записано в документах Ліги Націй.

Тяжкі випробування чекають і нас на цьому клаптику землі, багато століть тому відірваному від свого народу. Там, з того боку Карпат, такі русини-українці як і ми, але в їхній нинішній державі немає й такого ладу, як досі був у нашій. Там ще більше принижується непольське населення. У той час керівники Польщі на міжнародній арені добиваються чим скорішого включення нашого краю до Угорщини, щоб ліквідувати, чуєте, ліквідувати «українську загрозу з заходу». І на неодноразові прохання А. Бродія, І. Куртяка, С. Фенцика та ін. Угорщина готова захопити наш край. І свій намір уже хотіли здійснити 9 жовтня. Лише наша урядова апеляція до Англії, Франції, Німеччини, Італії та Чехословаччини унеможливила цю агресію.

То як маємо приступати ми – невеличкий, 700-тисячний нарід? І оратор дохідливо пояснив рядки з «Платформи Закарпаття», випущеної місяць тому О. Чемеринським:

– Політична проблема Закарпаття не може бути відірваною проблемою. Вона належить до цілості ідеалів і змагань 45-мільйонної української нації. Цього мусить бути свідоме Закарпаття і воно мусить дати недвозначно зрозуміти світові. Тільки в рамках розв'язки майбутнього всієї України лежить майбутнє Закарпаття. Так само і доля Закарпаття на найближчий час мусить вирішитися по лінії інтересів усієї української нації.

На основі міжнародного права на самовизначення нації, яке гарантує Ліга Націй, у цій ситуації, ми таки будемо добиватись незалежності, щоб ніколи не входити до будь-якої іншої з держав, де панує інша, великодержавна, нація, не тратячи надії на злуку зі своїм народом. Враховуючи нашу як економічну, так і воєнну слабкість, нам залишається тільки вірити могутнім державам Європи, які своїм словом і багнетом захистять нас від насилля, – завершив свій виступ новопризначений Прем'єр-міністр Підкарпатської Русі.

– Дуже fajно слухали-сьме вас, пане Августине, – переступаючи з ноги на ногу, хвилювався член «Руского культурно-просветительного общества им. А. Духновича», активіст сільського осередку фенциківської партії А. Качайло, – але хто захоче заступитися за нас, таких жебраків? Чи не ліпше покластися на сильнішого сусіда, на Угорщину? Не знаю за інших, але наш Фенцик тільки добра хоче нашому народу.

– Колись-таки в історії має восторжествувати правда. Хіба пасує так безропотно з нового ярма всувати голову в старе, від якого в людей ще й понині на шиях рубці? Чи ми русини-українці так до скону й не дочекаємось своєї держави, захищеної законом своєї мови, своєї культури та господарства? Наш люд загорівся духом навіть із зброєю в руках боротися за самостійну Україну і стримувати гарячі голови чим далі нам стає тяжче. Гляньте он на нашого односельчанина Ф. Тацинця. Думаю, що чули про його відважний поступок на захист нашої гідності, як і про сотні інших гарячих голів нашої молодії генерації. Саме їхня мужність надихає багатьох на відвагу в боротьбі за знедолений край. Як керівник Підкарпатської Русі я горджусь ними, але моя духовна вихова не сприймає кровопролиття, насилля і страждання людей від нього.

– Пане Августине, – біля класної чавунної плити підніс руку в народі званий «Химка» – єдиний на все село комуніст, що сюди на постійне помешкання перейшов із сусіднього села. – А чи не ліпше було б нам зробити Україну такою, як та, що за поляками, де народ жиє без панів, де всі рівні та щасливі?

– Ніколи ні наша Християнсько-народна партія, ні я особисто, і наш свідомий люд не зробить кроку в напрямку такого пекла, що там його створили більшовики. Як допоможе Бог висвободитись з нього братам-українцям, тоді з ними обнімемось. А що треба і можна висвободитись, уже стали показувати ми – частина великого Українського народу.

Далі оратор цікавився поведінкою чеської адміністрації в нотарському уряді та жандармерії, станом будівництва шосейної дороги, каменеломнею, школою та ін. «Уряд Підкарпатської Русі, – сказав на закінчення, – сподівається на вашу підтримку в утвердженні автономності нашого краю, щоб кожен наш верховинець почувався справжнім газдою на своїй землі».

А після гімну на честь високого гостя драмгуртківці, хоч і без головної проби (репетиції), рішили поставити п'єсу «Буря над хатою», яка планувалася на другу неділю до 15 річниці діяльності драматичного гуртка, розпочатої з ініціативи відданого цій справі вчителя А. Гвоздака. Дійовими особами п'єси, як і попередніх, виступали майже всі жонаті та заміжні активісти: М. Шопляк (Козак), М. Думишинець, Ф. Леньо, Е. Маринець та ін. Саме цією п'єсою сільські артисти хотіли сколихнути всю Верховину, спочатку в себе, потім – у Ізках, Студеному та інших селах підняти людей на боротьбу з пиятикою. Бо тільки за рахунок зубожіння багатьох родин навколо росли маєтки корчмарів – Фішмана, Дувида, Мотя та інших.

Але гість вибачився, що не має часу, подякував за приємну зустріч і став протискатися до виходу з приміщення. Слідом за ним вийшли сільський священник з жінкою та ще троє селян, і всі вони попрямували до фіри.

– Чей і на Верховині почав родити виноград після того, як я подався у світи? – кинув репліку гість після того, як отець Юрко налив у келихи іскристого вина.

– Для високошанованих гостей вистачить і того, що родить у батьків на Мукачівщині, – знайшов себе господар. – Ви тільки беріть, і вип'ємо за Вас і нашу спільну справу, якій вірно служите. Хоч повечеряйте, як не мали часу для обіду!

Представники церковної прислуги Михайло та Андрій Ковалі в свого панотця бували часто, але тепер почували себе ніби вперше, на подив дуже ніяковіли, коли зненацька глянули в бік шановного свого земляка. «Так, ось, як нині виглядає наш головний партійний проводця», – кожен думав про себе. Боявся, щоб не забути своїх запитань та осуду, якщо вони виявляться нерозумними. Тільки церківничка Єва не губилась, а все активніше цвірінькала своїми приповідками, припрошуючи присутніх активніше працювати ложкою та виделкою.

Коли господар узявся прочистити гніт гасової ласпи, відносну тишу порушив сам гість:

– А ви знаєте, мене зовсім не здивувала поведінка представників Комуністичної і Русської Національної партії. Так вони показують себе у населених пунктах, де функціонують. Особливо гірко за зайшого комуніста. Душпастиреві допомагайте знімати облуду з людських очей. У цьому вам допоможе «Благовісник». Там дуже часто друкуються статті про більшовиків, їх знуцання зі свого народу.

– Отче, а чи можна би геть прогнати фенциківців, бродіївців, куртяківців, комуністів та інших, які до блуду хочуть завести наш народ? Нас, русинів, більше, – довго запинаючись і догадуючись, закінчив перший із селян.

– Коли ми проголосили створення своєї «Руської хліборобської партії», яка з 1923 року стала називатися «Християнсько-народною партією», уже в той час у краї було багато протилежних нам партій, у т.ч. Аграрна, Комуністична, Соціал-Демократична та ін., які могли задушити нас, не дати зробити навіть перших кроків. Заклики до цього лунали, але принцип руху по шляху демократії, що був проголошений у Чехословацькій республіці, взяв гору. Не силою, а розумом, переконаннями простих людей, що заблудилися, можна дійти до перемоги. Діяти будемо тільки демократично.

– Чи будуть змінюватися сільські урядовці, жандарми, фінанси та ін., які вірно служили Чеській державі, – запитав другий селянин. – Бо пару днів тому був я у новтариша по одній справі, і він сказав, що довго буду чекати на відповідь з Праги. Коли я сказав про автономію, він засміявся і порадив не вірити іграм ужгородських панів.

– Прийде час і на заміну, але цього не можемо зробити відразу, бо у державних установах нашого краю працює 78 процентів чехів і словаків, і лише 13 процентів русинів-українців. Навчальні заклади,

що готують цих спеціалістів, – усі в Чехії та Словаччині. А новтаришем у вас той самий І. Палчей? – запитав гість.

– Він, отче, – підтвердив господар. – То чоловік із старої мадярської родини.

Далі ініціатива в розмові перейшла до жінок, які цікавились усім: самотнім життям гостя, його благородницькою діяльністю по підтримці знедолених, життям у місті та ін. На завершення висловили побажання частіше його бачити серед односельчан.

Вранці після утрени, на якій у правому крилосі серед дяків співав і високоповажний духовний сан, уся громада подалась на цвинтар, де великий парастас кінчали два духовні отці. А вже десь через годину по його закінченні легінь Ф. Щур із парою запряжених до кочії вороних чекав біля церкви, щоб із гостем ось-ось податись у Воловець до залізниці.

Проводити отця Августина зібралось багато селян. Хутко підходив до кожного, щоб подати руку, піднявся на звичайний в умовах Верховини транспортний засіб, помахав рукою і кочія, мов пір'їнка, вітром понеслась над шляховими вибоїнами. Комусь із присутніх від небажання прощатись, комусь з гордості за славного сина Верховини, а комусь просто від людської слабості в такій ситуації покотилася сльоза. І якби громада наперед знала, що це відбулась остання зустріч зі своїм любимцем, який тільки чотири роки тому відзначив своє 60-ліття, їхніх ридань ніхто не вгамував би після здійсненої куряви з-під коліс кочії вже за першим поворотом. Напевно, не утримались би і ми, безтурботні хлопчаки, адже кожен із нас вивчив себе вже не на одних похоронах.

Пристрасті у краї стали вирувати ще з більшою силою, а особливо коли нависла агресія з боку фашистської Угорщини. Пригадується свіжий, із заморозком березневий ранок. У будинку, де до цього часу розміщалась чехо-словацька жандармерія, вирувало життя січовицької сотні. Федір та Михайло Щури, Федір Тацинець, Іван Іванців та Василь Івашко, Іван та Василь Ковалі та десятки інших селян із саморобними макетами гвинтівок під керівництвом Миколи Глеби та Михайла Синиці, які кілька днів тому повернулися з війська, відпрацьовували бойові вправи. Враз над нашими головами загуркотів аероплан, що під час війни був прозваний «кукурузником», з якого летіли сріблясті листівки. Кожному з нас удалося захвати в пазуху по кілька з них. Хоч ще й не був школярем, але складами я прочитав:

Мадяр, німець – нам не брат,
Фенциківців – вон із хат!
Наш Волошин – батько милий,
Не жаліє для нас сили,
Він працює для нас всіх,
Дай, Боже, йому успіх.

Зміст друкованої листівки верховинцями був сприйнятий неоднозначно. Друга її частина виражала настрої майже всіх громадян. Січовиками та їм співчуваючими особа А. Волошина сприймалася незмінним своїм політичним керівником. Іншими християнами, навіть тими, хто стояв на прозахідних позиціях, шанувалась його отча християнська благочестивість. Але для частини келечинців, зокрема тих, хто восени був на зустрічі з ним і слухав його заклики до громадянського миру, були незрозумілі перші два її рядки. Як прояснилось потім, прем'єр-міністр дав відповідну оцінку своїм помічникам за компрометацію його громадянської позиції та загальноукраїнської в краї політики.

У критичну для краю хвилину голова Християнсько-Народної партії дійшов висновку, що подальший розвиток краю має визначити весь народ на загальних виборах.

– Чесна громадо! – на засіданні сільського віча звернувся Ф. Тацинець. – Я собі думаю, чи треба нам ліпшого посла, як є наш проводця о. Августин. Проголосуємо за нього, і то буде значити, що за Україну!

Щоб передати позицію келечинців соймові, зокрема своєму послові, незважаючи, що за нього одночасно голосували й хустяни, група січовиків уже в понеділок перед обідом пішла в Ізки до обраного там послом о. Довбака.

– Превелебний отче, підійдіть до о. Августина та передайте, що його земляки і духом, і листинами одностайно підтримують його благородні наміри, – звернувся голова келечинської сотні М. Коваль. І тут же почав декламувати: «Душу й тіло ми положим...».

Колишні борці за Карпатську Україну і в минулому прагнули колективно хоч згадками відзначати круглі дати своєї держави та її вірного сина-мученика А. Волошина. Так, у соту річницю всі живі члени колишньої сотні зібрались у помешканні колишнього навчителя січовиків прийомам рукопашного бою М. Синиці. Та радості було мало. Скоріше – один сум та зітхання.

– Що не буде, то не буде в нас Української держави, – зітхнувши, сказав Ф. Синиця. – Або як за неї боротися, то не з дерев'яними гвинтівками-макетами. Та що я мелю, се сила, що потрепала Корею, В'єтнам, два рази Малярщину, Чехію, за одну ніч землю від Чопа до Донбасу на 9 ліктів нижче опустить.

– Що не кажи, куме, а ськ Верховині конати до страшного суду, – прошепотів В. Сенько.

Підсумовуючи сказане, глибоко переконані, що вищого за людським духом періоду у своїй історії Верховина не мала. Захоплені ідеєю українства, ідеєю самостійної держави, люди без роздумів ішли на найбільші пожертви здоров'ям і навіть життям. Так, з піднятою головою зустрів розстріл найближчий сусід Ф. Тацинець, не впали на коліна в новому пеклі й 10 утікачів у Советський Союз, із яких уціліло тільки четверо.

З перших днів окупації краю селяни, затаївши подих, тільки й вичікували, з якого кінця села пір'яники почнуть зганяти їх на нотарський уряд. Нарешті, коли новтариш І. Палчей підписав список найактивніших січовиків, у рух пішли ковані чоботи, а бохтер не встигав приноси з лознику гнучкі вербові палиці. Ось вам – українці, ваша держава, одержуйте зароблене на згадку. Екзекуція могла закінчитися відразу, якби після побоїв кожен січовик підписався, що з його уст ніколи не вилетить слово «українець», не те що помисли про таку державу.

Першим проти відречення від свого українського роду, як і чекалось, заявив голова сотні, а за ним 19-20 чоловік. І тортури почалися за новим колом. Уже втомилися садисти, а січовики залишалися непохитними. Давши їм термін надуматись, покалічених відпустили додому.

І вже коли в приміщенні сараю при нотарським уряді, крім бохтера, нікого зі сторонніх не було, один одному жандарми зізналися, мовляв, не знали, що крім угорців є ще такі, що готові не тільки кров, але й життя віддати за свою національну гідність.

– Ти дивися на цю маргу, не те тобі Ковач, а якийсь собі вонючий Коваль хоче нас доконати своєю сомарською впертістю, – вилаявся tizedes.

Іншої собі оцінки від чужорідної держави січовики й не чекали. Але чи могли передбачити більшого зла від цього зла, що звалилось на їхню голову у складі «рівної серед рівних», сатрапи якої доконали

їхнього проводцю в тюрмах та концентраційних таборах, згноїли ще й не одного патріота нашого знедоленого краю!

Могорита М. Таким він залишився в пам'яті верховинців (До 120-річчя від дня народження А. Волошина). Карпатська Україна і Августин Волошин: Матеріали міжнародної наукової конференції «Карпатська Україна – пролог відродження Української держави» (Ужгород, 11–12 березня 1994 року) / Відповідальний редактор – професор П.П. Чучка. Ужгород: МПП «Гражда», 1995. С. 330–339.

Михайло Бажанський

Запізнався я з «отцем директором» при кінці 1929 року. Доля занесла мене до інтернату монастиря отців василіян в Ужгороді, в якому був ігуменом о. Петро Котович, ЧСВВ. В розмові зі старшими учнями учительської семінарії дізнався я дещо про директора тієї школи отця Волошина, з яким внезабарі проводив особисто розмови. В моїх юнацьких очах тоді він відрізнявся від інших директорів, яких ми в нашій учнівській мові там, за Карпатами, звали «бельферами». З таким бельфером прийшлося мені зустрітися вперше на учительських вечорницях в палатах семінарії, де в той час отець директор перебував. Багато розмов ми провели. Тло тих розмов творила тема, спадщина ХІХ століття. А це боротьба за фонетику проти етимології, якою ще в той час отець директор друкував свою газету «Свобода». Українофільські соціялісти вже від кількох років у тому ж самому Ужгороді видавали свою часопись «Вперед» фонетикою. В мене було надто багато відваги пропонувати отцеві директорові перейти на фонетичний правопис. Це не укладалося так легко. По кількох розмовах отець директор вже був згідний, але по деякій надумі похилив голову, склав ніжно руки на свої груди – поставив несподіване запитання: «Добре, а як же ж тоді будемо писати Бог без твердого знаку?». Питання зависло в повітрі, в атмосфері схоластичних мурів, як клятва над народом, що бореться за державну свободу, а не має ще упорядкованого правопису.

В той же час я ще не знав, що моїм співбесідником була людина, що мала вже написаних два десятки книг на різні педагогічні дисципліни, з яких користали вже сотні учнів, а також учителів. Я не знав, що отець директор – політик, заслужений для Закарпатської України-Руси. Я говорив з ним як з директором, який мав змогу покерувати новими шарами молодих учителів, які могли потім прискіпити культурний процес, що вже нарастив дуже імпозантно. В розмовах я відчував у його лагідних очах, які час до часу яскравіли динамікою, [інтерес], а обличчя раділо при тому, і при кожній розмові я бачив його охоту дискутувати з юнаком, тому в мене вступала ще більша відвага продовжувати цю тему ще декілька разів. Кожного року, як переїздив через Ужгород, я вступав до нього. Деколи заходив на його винницю. Але це спогади більшого розміру.

На цей раз хочу тільки зупинитися над одним епізодом з його життя, кульмінаційним пунктом. Не тільки для нього, але і для мене самого, – епізодом, одним з найкращих, – завершених сподіваних емоцій. Тому і перейду почерез вісім років календаря до опису високопатетичної епопеї і заразом героїчного подвигу народу під Карпатами.

В 1938 році повернувся я до Праги з Карпатської України і застав листа, властиво одну з відозв чи комунікатів Центральної Руської (Української) Національної Ради, на маргінесі якої отець директор дописав своєю власною рукою дрібненькими літерами: «Тепер вас тут треба!» і підписався: «о. Августин Волошин». Поклав я цього листа на чоліве місце мого стола, щоб не приклався паперами і був завжди мені пригадкою при кожній праці й при кожному плянуванні. Це документ від дорогої мені особи. Щойно я тепер у Слов'янській Бібліотеці – Климентініум запізнався з деякими його творами і зрозумів велику духовість о. Волошина. Дуже часто карав себе за мою студентську відвагу та настирливість і докори. Який я був щасливий, що ця особа мою, може, деколи некоректну поведінку простила мені й запрошує мене прийти допомогти будувати Карпато-Українську Державу. Для мене це було більше, чим здобути Монт-Еверест і Північний бігун разом.

Проте вибратися мені з Праги негайно не було можливим. Привіз я із собою багато інформацій і мусів їх передати відповідним людям, а політичні події були великою перешкодою до нормальних контактів: вистане тут згадати, що цього року вороги вбили полковника Євгена Коновальця і нові особистості перебравли керування Організацією, і це

задержувало мою роботу, так що я приїхав до Ужгороду вже тоді, як настав трагічний момент евакуації його, бо арбітражем у Відні Ужгород, Берегів і Мукачів перейшли до Мадярщини. Тисячу п'ятсот квадратних кілометрів дорогої української землі з торговельними містами віддано мадярам.

Прийшов я до будинку семінарії, де найперше сподівався побачити отця директора і зголосити свій прихід. Справді, на подвір'ї побачив отця Волошина. Але вже не того, безтурботного, веселого, приємного. В нього був зачочений один рукав сорочки. Заклопотаний, ціпко держав у руках тверду папку з паперами і давав розпорядження людям, які стояли коло нього: «Тут надпишіть то а то. Це окремою посилкою, віддати до транспорту зо мною. А це – студентам під опіку, вони вже знають, що з тим треба зробити. А це – до «Руської Ради», а те – до адміністрації «Нової свободи». І так запопадливо весь час доглядав пакування перед евакуацією.

Не покликаний до тієї роботи, я пристанув до гурту людей, які до великих скринь вкладали книжки. Почав я в'язати клунки. Не міг я промовити до нікого ані слова. Боляча картина евакуації – неприємна картина. Наша еліта покидає княжий город над Ужем. Боляче, щось душить в гортані. Цього болю додавав ще погляд на отця директора. Очі його вже не блестіли, як давним-давно, динамічним блиском, як то було у радісних покоях семінарії тому вісім років. Вуста його під тиском верхніх зубів вже не усміхалися ніжно, як колись. Він був уже іншим. Хоч господарна природа, здібність доброго організатора не покидала його і тут, при евакуації. Він хотів досягнути надлюдське, нездоланне – перемогти! Він побачив мене, пізнав, приступив ближче, притиснув мене як свого сина і заплакав. По його культурному обличчю потекли дві великі сльозини, як дорогі перлини. «В мене буде місце і для вас». Це все, що він сказав на наше привітання. А я не мав сили говорити взагалі.

Транспорти приїхали до Хусту. Розташувалися де хто міг і знав наперед своє призначення. Вписався я вперше до Карпатської Січі. Знайшов собі приміщення у власника дому, який з веранди переробив нашвидкуруч кімнатку для мене. В той час у Хусті нараховувалося 35 тисяч жителів, а перед тим було наполовину менше. І відвідав о. Волошина, вже як міністра у Владній Будові, так звався за чеською термінологією Будинок Уряду Карпатської України, ще за Федеративної Республіки. Отець міністер вже на порозі мав готову відповідь для мене. Зголоситися маю у д-ра Володимира

Комаринського. Що, звичайно, я і зробив. Мені приділено працю редагування державних звідомлень у публікації, що звалася «Урядовий Вістник», який перекладався на чеську, німецьку, а також деколи і на французьку мови. Ввійшов я в ту роботу, по своєму фаху, дуже глибоко, в співпраці зі своїм шефом, який іменував мене першого ж таки дня своїм заступником. Одначе не тривало довго, як мій шеф – д-р Комаринський виїхав урядово до Відня і більше вже в Карпатську Україну не повернувся. Всі обов'язки шефа відділу преси і пропаганди перейшли на мене. Так що мені цей уряд дозволив вже тоді бачити часто о. Волошина, якого вже відтоді мені треба було звати прем'єром міністрів, але близьке його навкілля звало «Батько Волошин». Кожного дня, а деколи три і чотири рази на день я бачився з отцем Волошином. Не знаю, чи існує сьогодні людина, яка може це сказати, що я маю щастя ствердити. При його головних дверях для паради стояв в уніформі жандарм Торбич, а в бічній канцелярії сиділи при своїй роботі його головний секретар Іван Рогач зі своїм помічником. А моє бюро було на тому самому поверсі. Мене допускали до канцелярії міністра без ніякої затримки. Стукав я до дверей, не чекаючи відповіді входив і предкладав свої справи. Як були в нього гості, міністер Ю. Ревай, інженер Л. Романюк, Степан Вайда, Вака чи хто інший, найчастіше я предкладав одне чи два речення, заздалегідь підкреслені, на які треба було мені його відповіді: так або ні. А як нікого не було, я предкладав повну історію справи, причому «Батько Волошин» підсував мені м'яке крісло і вив'язувалася розмова. В тих, хоч коротких, «моментках» – зустрічах він багато дечого говорив, з чого можна б створити історію його довгого життя, вивести погляди на світ, на співвідношення до людей, а також ті ремарки відносилися і до нашого давнішого, особистого знайомства. Його філософія життя була рівною, не керлючкувата. Отець ніколи не хитрував. Хоч деколи він виказував навіть здібності високого дипломата. Деколи, щоб не відштовхнути від себе підвладного, замовчував свої докори чи навіть нагани. Але існує в його життєписі один маркантний епізод, де нація заговорила його повною істотою, понад усе. Заговорила вона рішучою і глибокою реакцією. Отець не видержав народньої зневаги окупанта і скинув з себе тогу дипломата. А сталося це тоді, як він повернувся з Праги, де йому, помимо сподівань, що третім міністром федеративної Карпато-Української Держави буде українець, призначено чеха. Отець Волошин вийшов на балкон Будинку Уряду і до зібраного сімтисячного народу забрав у

тій справі слово. Промовив важке слово. Він назвав поведінку Праги супроти Карпатської України нещирою і в патосі своєму дійшов до термінологічного висновку, що це нічого іншого, як тільки перфідія Праги. Так і назвав це, і повторював цю фразу декілька разів.

Цю історичну промову я одержав на свій редакційний стіл і в скороченні подавав своїм службовцям до використання в чужих мовах. В українській мові це пройшло, і те число «Вістника» вже навіть дійшло до рук відборців. В німецькій мові наш перекладач Віктор Черкасенко, син відомого українського поета-клясика Спиридона, мав деякі труднощі. Як йому перекласти? Він зупинився над терміном «зрада», що не вповні відповідало латинському «перфідія». Так теж і Віта Статник в чеській мові не могла знайти відповідного значення. Хоч ця промова була повністю надрукована в щоденнику «Нова Свобода» і я міг би так теж і подати до чужинної преси, але я завагався і пішов до отця Волошина. Бувало перед тим також, що в хустській пресі отець нерадо бачив недипломатичні вислови. Справді, він зрадив моїм ваганням. Що іншого політична громадська преса, так як завжди казав, а що іншого – урядовий вістник. Просив у звідомленнях від Уряду не вживати «перфідія». Так я і зробив. Оце ж і прикмета дипломата. В щоденних зустрічах він виростав на моїх очах на державного діяча, доброго дипломата, знавця людської психіки, знавця подій і вміння орієнтуватися в крутежі подій. Велика в нього була глибина душі й розуміння явищ. Наприклад, ще один факт до цього останнього.

Німці надіслали в грудні місяці 1938 року «господарську комісію» для майбутньої розбудови домашніх продуктів. Від інженера Романюка одержав я кілька сторінок машинопису для поміщення в «Урядовому Вістнику». Я зволікав з тим, бо такі довгі праці ми не друкували. Від міністра Ю. Ревая прийшов телефонат із запитанням, чому та праця не йде. Прийшов я з тою справою до «Батька». Кажу йому, що в мене не було часу, щоб працю про господарську фірму написати, бо її треба основно переробити, а це потребує більше часу. В поспіху можу не задовольнити зацікавлених економістів при Уряді, з чого можуть настати погані наслідки. Тоді отець встав, випростався, закрив двері до секретаріату і похвалив мене, що так я зробив. Нехай я і в майбутньому тієї справи в урядових вістях не поміщую. В нього були відомості, що та комісія мала інші завдання. Члени її розпитували в околицях Хусту людей, чи вони будуть любити мадярів? При тому запитав мене, чи персонал відділу преси і

пропаганди слухається мене і чи маю які труднощі. Помимо мого запевнення, що в моєму відділі існує якнайкраща співпраця, отець встав і наказав мені йти з ним разом до мого бюро. В бюро всі повставали з місця. Тоді він мене йменував керівником відділу, бо отець вже знав, що д-р Комаринський не повернеться більше до Хусту. Випадково були присутніми всі працівники, крім шофера Євгена Піка, який, як завжди, був у роз'їздах. При тій візиті в моїй канцелярії отець переглядав упорядкування столів, машин, взагалі все устаткування. Довше зупинився на дошці для оголошень. Було там одне оголошення, в якому я зарядив, що відтепер всі праці перекладів мають бути здані головному секретареві Гізелі Матяш, а вона вже розділить службовцям відповідно до мови і часу, яким вони розпоряджаються, а не як було звичаєм дотепер. Існувало добросусідське братерство. Кожен приходив і давав кому хотів, кого краще знав працю до перекладу. В інструкції було, однак, узгодження, що з канцелярії прем'єр-міністра всі праці мають бути виконані поза чергою. Саме цей виїмок не подобався прем'єр-міністрові. «Ні! І рішуче Ні! – сказав. – Ніяких виїмків! Ніяких протекцій!». Йому порядок імпував. І при тому подав мені руку, з великим задоволенням покидав наше бюро. Обдарував мене своїм ніжним усміхом і відійшов. Той день залишиться в моїй пам'яті ще й тому, що в полудне покликав мене прокурор Тисовський і обдарив мене громадянством ЧСР, з окремою допискою, що осідком моїм є місто Хуст. Мені все чогось і до сьогодні здається, що о. Волошин знав про це раніше.

До кожної обставини, меншої ваги чи більшої, отець мав свій вироблений погляд. Він кожної хвилини перевищував того священника на директорському кріслі учительського семінару та голови Християнської Партії, редактора «Науки» чи «Свободи». Сьогодні це вже професійний політик, керівник народу, його апостол, що виконує історичне завдання. Ставав в очах нас усіх тоді неповторною індивідуальністю того часу.

В одну неділю прийшов я до бюро, як кожної неділі я це робив. У понеділок треба було роздати працю службовцям відділу. За якийсь час заскрипів замок у дверях президії. Вийшов я перевірити, хто це порушив недільний спокій. Можна було сподіватися Івана Рогача, Степана Вайди, але ніколи «Батька». «Батько» зрадив, що побачив мене. Він знав, що я працюю також в неділю. Запитав, чи я можу приділити йому кілька хвилин мого часу. Очевидно, що так, як можна не прийняти такого запрошення. З кишень пальта витягнув булочки з

м'ясивом і пляшку токайського вина. Став мене угощати. Я прикрив свою здивованість, як тільки міг. «Це сестри наповнили мої кишені, щоб я не голодував». Стояв я ввесь час майже на струнко, не сідав, аж доки він мені не вкаже на крісло. Почалася розмова, в якій о. Волошин вперше за час перебування в Хусті ствердив, що я йому більше подобався тоді ще молодим студентом з 1929 року. Характеризував мене одважним, одчайдухом, що не побоявся йому, директорові, робити завваги. «А тут тепер ви інший. Прага вас витончила, зробила вас інтелігентом. Я такого хотів вас мати тут, як тоді колись у семінарії. Поверніться до свого месіянїзму, якого ви викладали мені. Чи тямите?». Це були його слова. Я їх приймав щиро, бо вони були щиро сказані. Насправді він ставав бойовиком. В ньому зростала свідомість покликання. Дуже часто жалів, що вже давніше не пустив Карпатську Січ проти чехів. Жалів, що деколи попадав під вплив чехофільської групи, що була при Уряді. Як я вже сказав передше, на моїх очах він виростав на п'єдесталь. Кожен день він приходив наповнений новими відомостями, що їх збирав кожної хвилини по дорозі будови держави. Деякі дати, як Різдво 1939 року, 22 січня, 12 лютого і, врешті, незабутні дні 13, 14 і 15 березня викарбували нові досягнення, нові, прекрасно прожиті хвилини екстази. Стихія нестримного патріотизму його близьких винесла його на вершини, до зеніту. Він це зрозумів і він з цим зжився, бо це було його призначенням. І він це призначення гідно ніс у своїх 65-ти роках, що мали сповнитися 17 березня 1939 року. Вони сповнилися, але вже поза межами рідних земель, в мандрівці, подібній до гетьмана Мазепи, Орлика та інших великих вихідців, патріотів, борців за волю рідних земель.

Це не буде одославлення, коли я проведу реальну наступну характеристику постаті отця Волошина. Вирішальні етапи його країни в його житті були в його руках багато разів. Він мав змогу і силу керувати ними. Свою полум'яну пристрасть, увесь жар свого великого серця і всю проникливість достатнього розуму і мудрість та свій талант віддав служінню народові під Карпатами, бож і його партія була народньою, найменше залежною від чужих впливів. В часі зриву ще більше помолодів душею, набрався завзяттям, мужнів, досягав надлюдської сили, виростав понад всіх політиків того часу. Він бачив, що історія щедра до нього, приносить йому щастя боротися, думати за всіх і жити для народу. І що був позбавлений всяких людських слабостей, тому це йому ще більше щастило. Можна навіть його

назвати людиною поза часом і простором. Перед його просвітленим зором відкривався новий світ, нова епоха і завдяки його співпрацівникам і його самого дії в нього розвивалися природні почуття відповідальності за те все, що діялося в його краю. Він усвідомив собі, що він вже більше не належить собі самому. Належить людям блискучої доби і всім тим, що прийдуть і народяться в Хусті, Рахові й там далеко в горах, вівчарам, а на долах – людям з мускулястими руками, що міцно керують дарабами на Тисі.

Насамкінець ще хочу до епізодів зустрічей додати уривок розмови з 14 березня 1939 року, надвечір. Передаючи мені до рук документ, в якому за його підписом удержавив Карпатську Січ, оголосив її Армією Уряду Карпатської України, сказав: «Я хотів це зробити давніше, 12 січня, а потім 12 лютого, але мені «віщі політики» відраджували. Деколи я був у прикрих стосунках з Головним Штабом Карпатської Січі і самим собою, з моїм власним наставленням, що Держава має мати свою рідну Армію. Роблю це сьогодні й прошу це передати для історії». Це реконструкція його власних слів. «Віщими політиками», цим терміном називав деяких політичних діячів Карпатської України, що старалися дораджувати йому. На жаль, 33-тє число «Вістника» не появилось.

З цим свідченням можна б і закінчити мої розмови при зустрічах з отцем директором, прем'єр-міністром і президентом д-ром Августином Волошином.

Бажанський М. Мемуарна мозаїка. Київ: Критика, 1998. С. 95–104.

Вікентій Шандор

Мій дідусь по маминій лінії, Петрусь, передплачував газету о. Волошина «Наука». Вуйко Іван, його син, оповідав, що як ішла бабця до міста, то дідусь їй наказував: «Не забудь занести гроші за новинку»...

Переворот викликав у нашій народі і в нас, дітворі, великий підйом. Народ заговорив про свої права, що школи мали б бути руські, однак не було досить учителів. У селі, крім кількох старших жінок, ніхто не вмів по-руськи ні читати, ні писати. Пішов я до Ужгорода, купив у книгарні-друкарні «Унію» Буквар о. Волошина з 1907 року і сам почав з нього вчитися руську грамоту. Буквар був маленький, бідненький, з твердим знаком, але була в ньому велика життєва іскра. Як учитель довідався, що я вчуся азбуку по-руськи, просив мене, аби я і його вчив. І так якось ми обмінялися ролями, тільки я його не карав. Він приходив до нас або я до нього, і так ми вчилися. Мама ніколи не була злобна, але в цей раз його запитала:

– Пане учителю, та що – це вже можна по-руськи говорити і вчитися?

– Моя Маріє, мусай, мусай, жити треба. Ви, русини, виграли, а ми, мадяри, програли. Дотепер ви вчилися по-мадярськи, а тепер я буду вчитися по-руськи.

Така була його відповідь.

Третю класу я закінчив із відзначенням і на початку вересня 1923 року встиг зробити іспит і за четверту класу. Навчання в середніх школах уже розпочалося і мені треба було кудись хоч із запізненням поступати. І моя дбайлива мама пішла зі мною до директора Ужгородської учительської семінарії о. Августина Волошина, який мене прийняв у свою школу. Хоч у першій класі семінарії могло навчатися тільки сорок учнів, а вже їх було сорок два, все ж таки директор прийняв ще й мене з розрахунком на те, що протягом навчального року хтось із учнів, може, виступить із школи.

...У торговельній академії руської мови учив нас Олекса Приходько, з ласки Божої блискучий викладач, людина виняткової точності, діловитості, чесноти та скромності. Завжди акуратний, урівноважений, надзвичайний педагог, він був зразком для всіх своїх учнів... У двадцятих роках ніхто ані гадки не мав про те, щоб у греко-католицькій півцо-учительській семінарії в Ужгороді міг бути учителем православний, та ще й українець. Всупереч такому становищу, директор цього навчального закладу о. Августин Волошин запросив Олексу Приходька, успіхи педагогічної роботи якого він добре знав, викладати руську мову та музику, отже, предмети, які дотолі викладав о. д-р Степан Фенцик.

Якщо хочеш мати успіх у національній праці, починай її від свого рідного села. Покажи приклад! Такою була моя засада, я так і робив. Спочатку я навчив сільських легінів 50–60 українських пісень на два голоси – незнане явище у мадярським співі. Ці пісні ми поширювали у навколишніх селах при різних нагодах – відпустах, весіллях, гуляннях і т.п... Одного літнього дня 1930-го року селяни Довгого, повертаючись додому із Ужгорода через наше село, сказали що у неділю в них буде відправляти службу Божу о. д-р Фенцик, і мала б заснуватися читальня ім. О. Духновича. У Довгому дотоді читальні «Просвіти» не було, бо ще не був для цього належно підготовлений ґрунт. Не було там ані церкви. У школі було зроблено вівтар, і в разі потреби школа служила каплицею... Вівтар після закінчення служби Божої відгородили і закрили, отож із каплиці знов стала школа. Почалися збори, і о. Фенцик у своїй промові базарними словами нападав на о. Волошина і його «Просвіту», лаяв українських

«бандитів». Після цього я попросив слова. Щоб публіка мене краще бачила і чула, я став на стілець і почав говорити. Спочатку про потребу читальні і науки для культурного розвитку селян. Цього можна досягти тільки на їх рідній мові. На жаль, читальня ім. Духновича такої можливості не дає, бо московська мова селянам малозрозуміла. І я почав декламувати байку Крилова «Когда в товарищах согласья нет», а потім – «Садок вишневий коло хати» Шевченка. Уже перед декламуванням учитель Мешко покрикував на мене, та я говорив своє далі. Аж тут прискочив до мене д-р Бескид і вигукнув:

– Хто ти такий, легітимуйтеся!

– Яким правом ви хочете мене легітимувати? – спитав я його.

– Хто ви такий?

– Я окружний начальник д-р Бескид! – гаркнув він.

А я знов до нього:

– Прошу показати легітимацію.

Бескид всунув руку в кишеню, потім у другу, та легітимації в нього не було ніде. І він уже лагідніше каже мені:

– Ви мене знаєте. Я був у хаті вашого тата.

– Якщо тато вас знає – то це його справа. Але я вас не знаю, – відповів я Бескиду, хоч добре його знав.

Тоді Бескид знов розсердився, схопив мене за груди і хотів силою стягнути із стільця. Я спритно відкинув його руки і говорив собі далі...

Під час Різдвяних вакацій 1932 року я приїхав трохи раніше додому. Як голова Студентського Союзу відвідав о. Волошина, д-ра Михайла Бращайка, д-ра Юліяна Бращайка і Юліяна Ревая. Попросив їх, аби зійшлися, коли їм буде вигідно, і я хотів би поінформувати їх про стан нашого студентства, про наші проблеми і потреби, хотів би їх попросити, щоб уможливили більшій кількості нашої молоді навчання у вищих навчальних закладах. На моє велике і неприємне здивування, мені відповіли, що вони «не мають часу».

Шістьма роками пізніше, у листопаді 1938 р., мій друг д-р Михайло Мандзюк їхав із Братислави у Хуст очолити Реферат здоровельних справ. Відвідав мене у Кошицях, куди я був мобілізований. Прибувши в Хуст, на офіційному прийомі о. Августин Волошин спитав про мене. Хотів знати, де я знаходжуся. Жив я в готелі «Європа» і о. Волошин (уже був прем'єр-міністром) потелефонував мені. Просив подати імена й адреси наших юристів, інженерів, професорів, бо «ми їх дуже потребуємо». Я йому деяких згадав, але їх було занадто мало, та, на жаль, більше ніяк не

пригадував. У розмові я пригадав прем'єрові 1932 і 1933 роки. За шість років студенти вже могли закінчити своє навчання і здобути різні професії. І тут отець Августин Волошин сказав:

– Я добре пам'ятаю, як ви марно запрошували нас на зустрічі...

Сенсацією був арешт прем'єр-міністра Бродія та призначення на його місце д-ра о. Августина Волошина... На долю о. А. Волошина як прем'єр-міністра випали величезні завдання. Протягом одного тижня йому прийшлося забезпечити евакуацію Ужгорода, Мукачева й Берегова. Одночасно до 9 листопада необхідно було вивести звідси також військо, банки, господарські, культурні та всі інші установи, цивільне населення, словом, все, що тут знаходилося, включно державного апарату. Уряд переїхав в місто Хуст. Евакуацію протягом одного тижня було так досконало здійснено, що Мадярщина потім визначила окремі винагороди за спіймання евакуаційних референтів.

Призначення о. Августина Волошина новим прем'єр-міністром викликало не тільки певного роду внутрішню революцію, але й поворот у політиці Чехо-Словаччини та поворот в українській справі взагалі. Дивлячись на карту Карпатської України після арбітражу, створюється враження, що арбітри навмисне і свідомо поперетинали сухопутні й залізничні шляхи в Хусті, аби примусити населення благодати Мадярщину «ласкаво» прийняти цей край до себе.

З посадою прем'єр-міністра А. Волошин одночасно перебрав і урядовців, яких прийняв на роботу вже арештований Бродій. Між ними було чимало мадяронів та інших заколотників, які вороже ставилися до нової політичної ситуації. Однак увесь цей апарат евакуював у Хуст для дальшої промадярської агітації. Найскладнішою справою була евакуація тюрем. Присутність мадярських і польських терористів активізувала в краю і місцеві промадярські елементи, які було потрібно ізолювати... Злісний виступ недоброзичливців у пресі проти доброго імені о. А. Волошина, що ніби підписував наказ для ізоляційної затримки підозрілих осіб, можна вважати великим підступом. А. Волошин нікого не посилав у табір, для того були інші органи. Якщо його підпис дець і можна було знайти, то це треба вважати результатом тогочасного початкового хаосу. Невиключено, що до такого підпису могло дійти і внаслідок навмисного підсунення якимсь мадярчуком такого наказу з іншими листами...

У грудні 1938 року празький парламент надав центральному уряду повновласти на два роки, якими уповноважено президента держави правити декретами, навіть міняти конституцію, за винятком

конституційного закону ч. 328 про федеративну форму держави. На основі таких уповноважень за розпорядженням центрального уряду від дня 23. XII. 1938 року, ч. 384 Зб. з. і р., була покликана до життя при Президії уряду в Празі Державна Господарська Рада (ДГР) як дорадчий орган уряду Чехо-Словацької республіки для справ господарських, соціальних і фінансових. Завдання ДГР було з власної ініціативи чи на домагання голови уряду подавати справоздання або давати внески в справах господарських, соціальних і фінансових. ДГР мала 65 членів, призначених поодинокими урядами федерацій на три роки. Чехи мали 45 членів, словаки – 15, а українці – 5, а саме: В. Тегзе, С. Ключурака, Л. Романюка, М. Баботу і В. Шандора. Головою ДГР первісно був д-р Годач, якого початком січня 1939 року заміняв Ян Батя. Зважаючи на віддаль та тяжку комунікацію з Хуста, в смислі спеціального уповноваження о. А. Волошина, обов'язок репрезентувати Карпатську Україну в ДГР та старатися здобувати потрібні кредити для Карпатської України доручено В. Шандору...

Життєвий інтерес обох народів (чеського і українського – Авт.) вимагав якнайтіснішої співпраці та взаємопорозуміння, що о. А. Волошин часто наголошував у своїх виступах та на пресових конференціях. Спеціальне становище мало свою логіку, бо в даній ситуації чехи мали той самий політичний інтерес, що і ми – збереження цілості обкраяної республіки, боротьбу проти мадярських і польських терористичних акцій, проти терористичних аспірацій Мадярщини щодо спільних кордонів з Польщею. Нормалізація внутрішніх взаємовідносин в Чехо-Словаччині не була в інтересах Німеччини, яка силою свого державного апарату робиле все можливе, щоб довести до внутрішнього розбиття держави. Очевидно, така політична хвиля знайшла своїх прихильників і на Карпатській Україні.

Моя функція як члена ДГР давала мені можливість багато зустрічей і розмов з вирішальними державними діячами, в першій мірі з Яном Батьою... Під час одної розмови з Батьою зайшлося про те, що Мадярщина контролює наш залізничний зв'язок зі світом.

– Побудуємо залізницю між Пряшевом і Хустом, – сказав Батя.

– Це не буде можливе, гористий край Карпати, – відповів я.

– Я вже дав зробити обмір терену інженерами своєї фірми, треба пробити 16 тунелів, які моя фірма готова зробити власними коштами під умовою, що фірма «Батя» буде мати право першенства продажу черевиків в Україні, – заявив Батя.

Зрозуміло, що в даній ситуації таку умову можна було тільки привітати. Він думав завжди у великих розмірах...

На засідання Міністерської Ради в Празі, яке відбулось 17 січня 1939 року, з Карпатської України прибув тільки о. Волошин... Після повернення з нарад до Представництва, сказав мені о. Волошин:

- Маємо третього міністра.
- Цікаво – кого? – запитую я.
- Ану, вгадайте.

Я почав вираховувати імена наших можливих кандидатів, але не вгадав і о. Волошин заявив:

- Генерала Прхалу.
- А ви на нього погодились? – зразу запитав.
- Чехи на ня напосіли, то що я міг робити, – була відповідь.
- То це не буде добре, – заявляю, – бо Прхала не має в нашій суспільстві політичного кредиту. Якщо чехи з якихось причин хочуть мати в нас чеха, то могли іменувати, наприклад, генерала Сватка чи інж. Я. Нечаса. Думаю, що проти них не було би таких закидів, як проти Прхали.

Ми зразу проаналізували всю справу. У результаті нашої розмови з Представництва була вислана телеграма до ген. Л. Прхали з підписом о. Волошина як прем'єр-міністра уряду, в якій його повідомляв, що був іменований міністром Карпатської України, але з уваги на конституційний закон та на сподівану негативну реакцію нашого громадянства, яку викличе його іменування, о. Волошин просить його, щоб це іменування не прийняв...

Коли пізніше запитав я міністра Капраса, як відбулось з іменуванням Прхали міністром, він сказав, що прем'єр о. Волошин дав на це згоду.

- Але ж о. Волошин опонував, навіть висловив протест, – відповів я.
- Так, – погодився мін. Капрас, – о. Волошин опонував, подав свої зауваження, але вкінці погодився.

Тільки урядові архіви в Празі можуть дати ствердження, як то власне було.

Уже в Нью Йорку, в розмові з Реваєм на цю тему, він потвердив, що о. Волошин згодився на іменування ген. Прхали міністром Карпатської України.

- Чеський уряд, напевно, запитував і тебе про Прхалу, то цікаво, яке було твоє ставлення, – далі запитував я.

Ревай відповів з усмішкою:

– Я приєднав протест, – але не сказав – куди.

... Про розв'язання політичних партій довідався я з чеської преси і зразу подзвонив міністрові Реваю, якому заявив, що допустилися великої помилки, бо розв'язанням всіх політичних партій виключаються з парламенту й сенату всі депутати розпущених політичних партій. Ревай зауважив, що це не є написане в розпорядженні.

– У розпорядженні нема, – відповів я йому, – але такий висновок випливає з логіки самого розпорядження, бо неіснуючі політичні партії не можуть мати своїх представників у парламенті чи в сенаті. Отже, цим розпорядженням уряду були виключені з празького парламенту й сенату всі послы, включно тебе, і сенатори. Ревай, здивований такою розв'язкою справи, висловився не дуже похвально на адресу правової комісії при Президії уряду в Хусті...

Все це можна було здійснити іншим способом. Уряд мав скликати всіх представників політичних партій, їхніх послів і сенаторів, представити їм план, яким способом хоче упорядкувати політичне життя краю та пред'явити їм програму нової політичної партії «Українське Національне Об'єднання». Вони до того мали зайняти своє становище. Політичні партії та їхні представники, послы й сенатори, що прийняли б платформу нової партії, включились би партійно до УНО від імені своїх партій, чим би стали послами й сенаторами нової партії і зберегли б свої мандати в Празі. Ті, що програму УНО не признали б, і не хотіли б до нього включитися, втратили б свої мандати в Празі. Послы й сенатори, що прийняли політичну програму УНО, були б нею у своїй політичній праці зобов'язані. На випадок її грубого порушення підлягали б дисциплінарному судові УНО. Беручи це все в увагу, я є тої думки, що авторство розпорядження належало тим політикам УНО, які висловлювали подібні думки і у своїх попередніх прилюдних умовах. Автором розпорядження був, мабуть, голова УНО Федір Ревай або хтось з його оточення. Вони висловлювались таким способом...

Сойм Словаччини 14 березня 1939 року о 12 год. 08 хв дав до загального відома про проголошення незалежності. Про це я зразу довідався і передав вістку по телефону в Хуст та Реваєві до Відня. Після Словаччини уряд в Хусті теж проголосив незалежність Карпатської України... Виходячи із взаємного узгодження між Хустом, Віднем і Прагою, прем'єр Волошин передав мені до Праги

рішення уряду, сказавши: «Ви виконаєте акт проголошення незалежності в Празі (маючи на увазі, очевидно, нотифікацію – В.Ш.), а ми тут зробимо, що буде треба». Телефонограму в Празі перебрав Орелецький і Шандор. Текст проголошення незалежності (нотифікацію) продиктував до Праги Ревай з Відня. Перечитав я текст телефонограми, хотів у ній дещо змінити й додати про засади міжнародного права, яке однаковою мірою служить всім, у тому числі і нашому народові. Телефонував я до Відня і, не заставши Ревая вдома, чекав десь п'ятнадцять хвилин, потім передав текст д-ру Орелецькому для перекладу французькою мовою. З уваги на нестачу часу, документ-нотифікація з моїм підписом був переданий особисто Орелецьким амбасадам ЗСА, Англії, Німеччини, Франції, Італії, Югославії, Польщі, Румунії. Останній було вислано поштою, бо Орелецький як уродженець Буковини не хотів особисто йти до амбасад. Крім того, повідомив я про це зразу Президію Міністерської Ради й Міністерство закордонних справ. Акція відбулась між 12. 30 – 14. 30 год. Уряд в Хусті оголосив цю вістку прилюдно того ж дня увечері біля 10-ої год. З будови уряду. Наступного дня Сойм це проголошення затвердив.

На основі Віденського арбітражу Німеччина та Італія були гарантами кордонів Карпатської України. Тому на міжнародно-правовій основі було цілком оправдане телеграфічне звернення прем'єра д-ра А. Волошина від 14 березня 1939 р. до уряду Німеччини з тим, що «Український уряд просить уряд Німеччини виступити посередником в Будапешті, щоб припинився наступ мадярських військових частин». Зважаючи на ситуацію в державі, зумовлену проголошенням словацької незалежності, прем'єр Волошин того ж дня надіслав у Міністерство закордонних справ Німеччини дальшу телеграму, що «зважаючи на проголошення незалежності Словаччини, для українського населення стає неможливим залишатися далі у складі федеративної Чехо-Словаччини» (Зазначуємо, що всі телеграми були вислані на адресу німецького уряду, а не на адресу Гітлера, що в данім випадку має своє історичного та дипломатичного характеру значення). Ця телеграма своїм змістом ясно показала на зобов'язання Німеччини, які вона взяла на себе в Мюнхені відносно Чехо-Словаччини, що перестала існувати. Хоч ця телеграма по суті нічого не змінила, однак як політичний документ має своє історичне значення перед закидами щодо розбиття республіки.

Цього ж самого дня 14 березня переслав прем'єр Волошин третю телеграму в Міністерство закордонних справ у Берліні: «Від імені уряду Карпатської України прошу вас звернути увагу на проголошення нашої незалежності під захистом Німецького Райху»... Д-р Гамілкар Гофман, німецький консул у Хусті, дістав доручення вручити 15 березня о 5 годині пополудні прем'єру Волошину таку заяву Міністерства закордонних справ Німеччини: «Прошу усно поінформувати уряд Карпатської України, що наступаючим військовим частинам Мадярщини на широкому фронті проти Карпатської України радить не ставити опір. Як справа стоїть, уряд Німеччини, на жаль, не в стані взяти на себе захист» (Підписав: Вайцзекер).

... Мадярщина напала на Карпатську Україну 14 березня о 6-й годині ранку, тобто в часі, коли Чехо-Словаччина як держава ще повноправно існувала. У даному випадку армія обороняла цілісність Чехо-Словаччини, а не тільки Карпатську Україну, до чого вона була конституційно зобов'язана...

Шандор В. Спомини. Т. І. Карпатська Україна 1938–1939. Ужгород: МПП «Гражда», 1995. 388 с.

Німеччина як могутня великодержава підступно вступила в торговельні переговори з Карпатською Україною, причому сама створила відповідну політичну ситуацію й атмосферу, яку ані мірилом диктаторської моралі не можна вважати чесною. Таку мораль засудив і президент Карпатської України д-р А. Волошин в Югославії словами: «Німеччина нас ганебно зрадила» (проф. А. Штефан підтвердив авторові автентичність цих слів – В.Ш.).

З поваленням Чехословаччини і внаслідок мадярської агресії уряд Карпатської України був змушений залишити край. У зв'язку з цим міністр С. Клочурак у листі до автора споминів від 19 грудня 1974 р. наводить таке:

«... Перед виїздом з Хусту, ми, бувші члени влади, радили йому (д-ру А. Волошину. – В.Ш.), аби поїхав на Захід (до Англії) і там остався, бо хід подій вимагав, щоб не бути під впливом гітлерівців, які нас продали Мадярщині. Д-р Волошин не додержав даного слова, але на раду Мельника, Ревая, а, можливо, і на раду Августина Штефана, вернувся з Італії до Берліна... На наше найбільше здивування, одного дня дістав я вістку, що о. Волошин не виїхав у Лондон, але

знаходиться в Берліні. Про це дізнався і тодішній предсідник влади Протекторату, та коли я його відвідав, спитав мене, що робить в Берліні о. Волошин. Треба нам уважати, аби гітлерівці не примусили його щось підписати на користь Мадярщини, тому треба його конче відкликати. І радив мені, аби я за ним поїхав і привіз його до Праги. За пару днів я поїхав до Берліна, де знайшов о. Волошина у дуже скромній малій кімнаті і зразу звернув його увагу на те, що він, як президент Карпатської України, досить невдало репрезентує свій край. Я спитав його, чому він не поїхав у Лондон або взагалі на Захід, а зупинився у Берліні. Отець Волошин відповів, що Мельник та його власний супровід, тобто Ревай і Штефан, заявили, що мусить їхати до Берліну, бо з ним хоче говорити у справі Карпатської України Ріббентроп. Це, однак, не була правда, бо ніхто його в Берліні не чекав і ніхто з Гітлерового оточення з ним не говорив... Він взагалі не хотів вертатися до Праги, бо хтось йому наговорив, що чехи його ненавидять. Я дарма старався це заперечувати, і так моя подорож до Берліна скінчилась безуспішно. Як я походив у Берліні, про це точно переказав чеському прем'єр-міністрові Беранові, який при нашій розмові ще більше наполягав, аби о. Волошин конче вернувся до Праги, щоб могли контролювати його політичну діяльність. Беран опосередкував мені аудієнцію у дотішнього кардинала Кашпара, якого я мав попросити про можливість наділення о. Волошина якоюсь церковною функцією. А. Волошину Беран приобіцяв після повернення до Праги платню за минулий місяць як колишньому міністрові, репрезентаційні 25 тисяч корун місячно та повну пенсію. З цими обіцянками я знову поїхав до Берліна і переказав о. Волошину, що його з матеріального боку чекає. Він мені повірив, і ми разом вернулися до Праги... Беран сповна дотримав обіцянки, і о. Волошин відносно чехів змінив свої погляди».

...Д-р Левицький пише таке: «Навесні 1944 р. звернувся до мене Ярослав Гайвас, один з провідних членів ОУН під керівництвом полк. Мельника, з проханням, чи не міг би я взяти на себе важливу місію до президента А. Волошина від ОУН-солідаристів, що пізніше створила т. зв. Українську Національну Раду з професором Величківським на чолі. Гайвас вручив мені оригінал статуту цієї Національної Ради (мова йде про Всеукраїнську Національну Раду – В.Ш.) з підписами митрополита Шептицького та інших визначних осіб, на якому було вписане і прізвище президента А. Волошина й залишене місце для його власноручного підпису.

Моє завдання полягало в тім, щоб президентові з'ясувати мету і завдання такої центральної установи і переконати його, щоб і він поставив свій підпис на оригіналі статуту. Оскільки тоді політичне середовище, в якому я працював, підтримувало досить дружні взаємини з провідними членами ВУНР та з ОУН полк. Мельника. Я не мав причин відмовитися виконати прохання Я. Гайваса.

Невдовзі я відвідав президента Волошина в його празькій віллі. З'ясував йому завдання, з яким я до нього прийшов. Президент уважно вислухав мене і відповів отакими словами: «На жаль, я не можу підписати цей документ, а саме з таких причин: як карпатський українець, почуваю себе зв'язаним з українським народом в його цілості. А найперший мій обов'язок – це думати про мою ближчу батьківщину, Карпатську Україну. Коли я вживаю «думати», то маю на увазі обирати такі політичні позиції і провадити таку політику, яка в першій мірі керується інтересами карпатоукраїнського народу. Ви бачите, що у світі діється? Вся наша батьківщина за згодою західних великих держав знов знаходиться під більшовиками. Питання Карпатської України дещо ускладнюється тим, що Карпатська Україна була складовою частиною Чехословаччини, а вона тепер є союзником західних демократій і в цій політичній концепції – навіть і Кремля. Мушу вам одверто сказати, що я орієнтуюся на ЧСР і за найбільшу помилку своїх земляків вважаю те, що вони перед лицем трагічного кінця Карпатської України і перед очима загарбницьких мадярських військ націлили свою зброю проти чеських вояків, шукаючи собі ворога там, де його не було. Сьогодні я повністю переконаний, що серед карпатських українців повинна бути така політична сила, яка б відважилася стати на позиції міжнародного права й підтримала б намагання Бенеша та його оточення, спрямовані на відновлення Чехословацької Республіки в її первісних кордонах. Я думаю і глибоко переконаний, – продовжував президент Волошин, – що така моя позиція не йде врозріз з інтересами українського народу, що вона тепер є єдиною можливою політичною концепцією карпатських українців, і вона ... безпосередньо підтримує інтереси братнього нам, українцям, чеського народу в його боротьбі за незалежність серед тих трагічних обставин, які тепер розвиваються. Тому, дуже вас прошу, перекажіть ці мої мотивації тим людям, які організують цю установу і які хотіли б мене бачити в її проводі. Прочу Вас, передайте також Реваєві, підпис якого я вже тут бачу, щоб він обов'язково свій підпис зняв. Зясуйте йому, будь ласка, мою позицію

й передайте йому моє прохання. Ми тепер не можемо нічого робити, що могло б загрожувати концепції федеративної ЧСР. А що буде пізніше – це побачимо. Я думаю, що доля Карпатської України залежить не від Національної Ради і від мого підпису, але від становища в Україні та в усьому світі», – закінчив свої міркування д-р Волошин».

***Шандор В. Спомини. Т. II. Карпатська Україна 1939–1945.
Ужгород: МПП «Гражда», 2000. 245 с.***

Юліян Химинець

На моїй зустрічі із закордонним проводом ОУН у кінці серпня 1938 року домовлено, що на випадок мобілізації чеського війська я мав виїхати за кордон з певною місією. Чекати довго не довелося, бо чеський президент Е. Бенеш оголосив мобілізацію 23 вересня 1938 р. Наступного дня вранці ми з дружиною вже виїхали до Братислави, щоб звідти дістатись до Відня. Оскільки кордони було закрито, то ми виїхали через Судети біля Райхенберга (Ліберець).

Наш приїзд до Відня співпав із проведенням Мюнхенської конференції чотирьох європейських великодержав, де було вирішено передати Судети Німеччині, а решту Чехо-Словаччини перетворити у федеративну державу чехів, словаків і закарпатських українців.

У Відні я став головою закордонної делегації Карпатської України. Особи, що ввійшли до делегації, вже приїхали. Її членами були: 1. Євген Скоцко, директор Української пресової служби в Нью-Йорку; 2. Юрій Габовда з Детройта, заступник голови організації української молоді в Америці; 3. Проф. Микола Беньо, член проводу комітету оборони Закарпаття в Нью-Йорку... Роль політичного й дипломатичного напівофіційного представництва справ Закарпаття взяло на себе представництво ОУН у Берліні, що офіційно діяло під назвою Українська пресова служба і було акредитовано при міністерстві закордонних справ та міністерстві пропаганди. Керівником представництва і бюро був В.П. Стахів. Провід українських націоналістів погодив його кандидатуру з прем'єром А. Волошином.

Коли 1 листопада 1938 р. прем'єр А. Волошин зі своєю делегацією прибув на Віденський арбітраж, він одержав у своє розпорядження всі матеріали, підготовлені закордонною делегацією Карпатської України. Помічником прем'єра був молодий журналіст Л.Е. Гузар, який володів кількома мовами. А. Волошин дав у той час ряд інтерв'ю різним кореспондентам. Іноземна преса багато писала про закарпатських українців та їх змагання до незалежності.

3 листопада 1938 р. закордонна делегація Карпатської України після тяжкого удару, яким було відірвання Ужгорода й Мукачева з околицями, видала декларацію такого змісту: «Закордонна делегація Карпатської України з найбільшим огірченням довідалася про рішення роз'ємчої комісії в справі Карпатської України у Відні з дня 2 листопада 1938 р. Стверджує, що віддання Угорщині Ужгорода й Мукачева з українськими околицями, як також інших українських сіл по інших округах, не відповідає етнографічним принципам, що лягли в основу політики по Мюнхенській конференції. Делегація стверджує, що це рішення противиться справедливим інтересам Карпатської України».

Як відомо, на підставі рішень Мюнхенської конференції мала бути дана гарантія кордонів Чехо-Словаччини після того, як польські й угорські вимоги будуть задоволені. Проте до кінця 1938 р. про гарантії не заявлено, незважаючи на те, що поляки дістали свої етнографічні території 2 жовтня 1938 р., а Угорщина – Ужгород, Мукачево й Берегово на підставі Віденського арбітражу 2 листопада 1938 р., що вважалося полагодженням суперечок між Угорщиною і Карпатською Україною.

Прем'єр А. Волошин правильно вбачав у цьому зволіканні визначення й гарантування кордонів Чехо-Словаччини певну тенденцію Німеччини й Італії. Він домагався, щоб Карпатська Україна дістала від Німеччини гарантію непорушності її кордонів. Для того він послав мене 8 січня 1939 р. в Берлін, щоб я через відомі контакти, що їх мала ОУН, підготував зустріч нашого прем'єра з Гітлером.

... Між СРСР і Німеччиною в той час уже починалися любовні загравання, бо Сталін жодним словом не висловився критично про Німеччину.

У цей час стало очевидно, що існування федеративної ЧСР не буде довготривалим, і незабаром настануть якісь зміни. Якими будуть вони, ніхто з певністю сказати не міг. 9 березня 1939 р. я зустрівся в Берліні з директором української пресової служби В.П. Стахівим,

котрий щойно розмовляв з підполковником Куртом Гребе, одним з попередників у зв'язках, які провід ОУН мав з німецькими військовими колами (ЛКВ). Стахів сказав, що є відомість, ніби через кілька днів будуть великі зміни в ЧСР, тому існує вказівка бути готовим до будь-якої несподіванки. В.П. Стахів разом зі мною того ж дня ввечері поїхав до Відня, щоб обговорити цю справу з секретарем ПУН-у (Провід Українських Націоналістів – Авт.) Ярославом Барановським.

Молодий дипломат В.П. Стахів – акредитований при німецькому міністерстві закордонних справ та міністерстві пропаганди, був одним з найкраще поінформованих дипломатів.

Перше моє питання до нього стосувалося генерала Прхали: «Чому чехи поводитися з урядом прем'єра Волошина по-джентельменськи лише до часу призначення Прхали міністром Карпатської України?». Відповідь В. Стахова була така: «Існують неперевірені відомості, що генерал Прхала – агент німецької розвідки». На мою думку, це мало певний сенс. Генерал Прхала, влаштуовуючи 14 березня бійню січовиків у Хусті, діяв на користь Німеччині, яка передбачаючи Закарпаття угорцям, хотіла, щоб для цього був якийсь привід; бо ж хоч край наш і маленький, національно-визвольний рух його народу вже одержав чималий резонанс у світі... Таким приводом могли бути «безпорядки», які ще раніше чинили угорські терористичні групи. Тепер загальновідомо, що Гітлер був надзвичайно обурений тим, як закарпатські українці – півмільйонна частина українського народу – відважилися піти проти його волі...

В.П. Стахів дав настанови автору цієї книжки. Він про це згодом сам пише: «Після обіду я запросив Ю. Химинця на каву до оперної кав'ярні на Оперкрінгу. Не знаю, які інструкції ви дістанете від ПУН-у, – говорив я йому. – На підставі ходу дотеперішньої дискусії я висловив побоювання, що ці інструкції не відповідатимуть реальному станові. Я раджу вам, Юлію, докладно з'ясувати ситуацію прем'єрові та всьому урядові, команді Карпатської Січі, зокрема Михайлові Колодзінському, і крайовій екзекутиві ОУН через Олега Кандибу-Ольжича. Вони всі повинні знати, що робити. Ви завтра мусите поїхати до Братислави і звідти негайно за всю ціну до Хусту. Поспішайте, бо кожна втрачена година може коштувати дуже багато. Ви є, як я вас знаю, непоправний оптиміст, але в теперішній ситуації реалізм, навіть з домішкою песимізму, «єдиний на потребу». Сподівайтесь, про мене, найкращого, але не забувайте про те, що

мусите бути приготовлені на найгірше. У Хусті встановіть постійне чергування при братиславському радіо, слухайте його день і ніч. Якщо словаки проголосять самостійність, негайно зробіть це в Хусті в присутності послів сойму, членів командування Січі, відповідальних представників УНО (Українське Національне Об'єднання) і представників громадськості. Найкраще, як це зробите дві години після того, як Братислава заговорить своєю суверенною мовою. Телефонуйте мені негайно до Берліна, щоб я міг своєчасно повідомити світову пресу. На мою думку, треба оминати всяких збройних сутичок з чехами, навіть якщо вони кусатимуть, як оси. Небезпека йтиме з півдня. А найважливіше – поспішайте і телефонуйте. Якщо не можна буде телефонувати з Хуста, то вишліть когось розумного до Румунії, хай телефонує з Мармароського Сигота».

У вівторок, о 2-ій годині ночі 14 березня 1939 р., перші угорські військові частини перейшли кордон Карпатської України в Підгорянах і взяли напрям на Чинадієво й Сваляву.

Після того, як Словаччина 14 березня проголосила самостійність, федерація чехів, словаків і закарпатських українців розпалася. В існуючій ситуації закарпатські українці бажали зберегти цю федерацію так довго, доки не справдилися б надії на визволення всього українського народу та об'єднання всіх українських земель у незалежній соборній державі.

Закарпатські українці мусили шукати виходу, знаючи, що як Угорщина, так і Польща безперестанно чигають на їхню свободу. Ввечері А. Волошин від імені уряду і народу Карпатської України проголосив незалежність Карпатської України, а о 1 год. 30 хв. ночі уряд передав німецькому консулу в Хусті д-ру Гамілкуру Гофману телеграму такого змісту: «До міністра закордонних справ. Берлін, Німеччина. Від імені уряду Карпатської України прошу Вас прийняти до відома проголошення нашої самостійності під охороною Німецького Райху. Прем'єр-міністр д-р Волошин. Хуст»...

Уже вранці 15 березня 1939 р., не одержавши відповіді на телеграму, уряд Карпатської України звернувся до уряду Німеччини з категоричною вимогою відповісти чітко і якнайшвидше: «Німеччина пообіцяла Карпатську Україну Угорщині чи ні».

О 17-ій годині 15 березня міністерство закордонних справ Німеччини надіслало телеграму консулу в Хусті: «Прошу усно поінформувати уряд Карпатської України, що з огляду на те, що

угорські війська на широкому фронті посунулися вже в глиб Карпатської України, уряд Німеччини вважає, що він не спроможний взяти на себе охорону».

Коли в травні 1945 р. Червона Армія здобула Прагу, НКВД заарештувало тут майже кожного закарпатця, що мав будь-яке відношення до уряду Карпатської України. Почали з президента д-ра А. Волошина, членів його уряду: судді Юрія Перевузна, Степана Ключурака, д-ра Миколи Долиная. Усіх їх засуджено, кожного на 15 років ув'язнення. Президента Волошина не судили. Слуги Сталіна мали по відношенню до нього інший план. Спочатку його перевезли до Ужгорода, а звідси – до «славнозвісного» Лефортово у Москві.

Є багато версій відносно того, як і для чого хотіли використати Волошина в Москві. Адже на час його арешту уже практично питання про Закарпаття було вирішено – позаду був з'їзд Народних комітетів у Мукачеві (26 листопада 1944 р.), був лист Сталіна Бенешу, дипломатичними колами велися переговори. Цілком очевидно, що Волошина тримали, як резервну козирну карту для тиску на уряд Бенеша. Хоч чехословацький уряд не вдавався до використання президента Карпатської України. Як би там не було, договір між СРСР і ЧСР 29 червня 1945 р. про возз'єднання Закарпаття з Україною без Волошина і без представників Народної Ради Закарпатської України був підписаний.

Після цього ніякої потреби у Волошині не було, тому його позбулися у такий спосіб, як і мільонів інших. Його смерть зафіксована в липні 1945 року в Москві. Знаменно, що саме тут обірвали життя великого сина українського народу.

Химинець Ю. Тернистий шлях до України / Упорядкування та підготовка тексту Марії Химинець; передмова Василя Худанича. Ужгород: «Гражда», 1996. 396 с.

Сергій Єфремов

Коли я нотував дослівно це повідомлення до свого щоденника, і то багато пізніше, а саме 17 березня 1939 р., то дивувався з надзвичайної поінформованості кореспондента «Українського Слова», який так швидко коротко й правдиво встиг із Хусту подати до редакції часопису в Парижі відомості про початок війни Карпатської України з Мадярщиною... Дивуюся я й тепер, коли пишу ці рядки, що ні одного зайвого слова та ні одного неправдивого факту із його кореспонденції не було.

Увечері 14-го березня о. Прем'єр, монсеньйор Августин Волошин, скликав до свого приватного помешкання на нараду всіх, із ким уважав за потрібне порадитися в цю критичну для Карпатської України годину. Серед закликаних був і я.

Почавши нараду, о. Прем'єр повідомив, що 14-го березня чеське військо напало на січовиків, а мадяри використали це, перейшли кордон та зайняли вже три села на мукачівському відтинку кордону. Чеська кордонна сторожа залишає кордони, а Карпатська Січ ще не може їх обсадити, тим то кордони відкриті для ворога, і він наступає силами кількох дивізій піхоти та моторизованими частинами при допомозі танків, летунства та гарматних відділів. Далі о. Прем'єр з обуренням повідомив, що у відповідь на протестну ноту, яку він післав від уряду до Берліну, німецький консул у Хусті д-р Гофман повідомив, що в такій ситуації, коли мадярське військо зайшло досить далеко в

глибину Карпатської України, Німеччина не може дати допомоги, бо це могло б викликати збройний конфлікт з мадярами й поляками, а через те треба добровільно піддатися мадярам і не проливати даремно крові...

Хтось із присутніх на нараді досить голосно зауважив:

– Безсоромна німецька брехня!... Та ж Гітлерові досить було б сказати мадярам одне слово й вони забрались б назад... Яка лицемірна гра?!...

Коли ось стражмайстер Торбич повідомив, що прибув мадярський майор, як парламентар від мадярської головної команди, і просить прийняти його.

Прем'єр сказав завести того парламентаря до його їдальні, і що він туди зараз прийде. Через декілька хвилин він і пішов туди.

Вістка про прибуття мадярського парламентаря якось приголомшила присутніх. Мовчанку перервав Іван Рогащ:

– Будемо боронитися й не віддамо добровільно країни ворогові! Карпатська Україна, проголосивши свою незалежність, увійшла в цілість всеукраїнських визвольних змагань!...

Якось не в'язалася розмова й присутні сиділи мовчки. Нарешті з'являється в дверях о. Прем'єр.

– Панове, – каже о. Прем'єр, – ультиматум мадярів такий: до 8-ої години ранку передати їм владу в цілій Карпатській Україні. Парламентар повідомив, що будапештський уряд о 15.15 годині дав 12-годинний ультиматум також чехословацькому уряду в Празі із такими вимогами: 1) чеське військо за 24 години має вийти з Карпатської України, 2) чеське військо повинно перестати переслідувати мадярів, 3) чеське командування має видати зброю мадярським самооборонним організаціям і 4) усіх інтернованих мадярів чеська жандармерія негайно має звільнити з таборів. Щоб підтримати свої вимоги, мадяри перейшли кордон Карпатської України, а відповіді з Праги чекають до 3.15 години дня 15 березня. Парламентар чекає на мою відповідь.

Відбувається коротка нарада й ухвалюється: дати парламентареві відповідь, що уряд Карпатської України не може прийняти такого ультиматуму, бо Карпатська Україна є суверенна держава, і така форма ультиматуму суперечить міжнародному праву.

Одночасно вирішили з'ясувати, як ставиться командант чеського війська, генерал Сватек, до подій у зв'язку з ультиматумом мадярів.

Д-р Юлій Бращайко запропонував спробувати провадити з мадярами дипломатичні переговори.

Пропозицію прийняли, але без надії на те, що ці переговори щонебудь дадуть, не було, але принаймні хотіли трохи виграти часу. Було також ухвалено повідомити через присланого парламентаря мадярський уряд, що уряд Карпатської України добровільно влади не передасть, хоче провадити переговори, із умовою, що мадярське військо припинить свої дальші воєнні кроки. Для того вибрали делегацію в складі: д-р Юлій Бращайко, д-р Микола Долинай та інж. Михайло Дутка.

Прем'єр вийшов до сусідньої кімнати повідомити парламентаря про наші ухвали.

Усі були певні, що з наших заходів нічого не вийде, і ми Карпатську Україну не оборонимо, але між нами не було жодного, хто був би за те, щоб добровільно піддатися в багато разів більшій Мадярщині.

Коли о. Прем'єр знову повернувся до нас, йому було сказано, що всі ми вирішили боронити Карпатську Україну, хоч безнадійно, але боронити.

– Згода! – відповів о. Прем'єр, – але почекаємо до ранку, може прийде якась позитивна відповідь від мадярів. – На цьому нарада закінчилася й ми розійшлись.

Уранці прийшла телеграфічна відповідь з Будапешту, в якій повідомлялося, що «з технічних причин не можна вже припинити воєнних акцій, але вони готові розмовляти з представниками уряду Карпатської України». Про це я дізнався від о. Прем'єра, який мене викликав до телефона ще зі свого мешкання.

Ми повели розмову, що далі нам робити, а тим часом до Прем'єра зайшов військовий міністр п. Клочурак. Він запропонував оголосити мобілізацію й zorganizувати всіх, хто хоче боронити країну, тобто негайно створити армію Карпатської України. Зажадати, щоб чехи передали зброю, потрібну для оборони... Далі він запропонував призначити на головного команданта цієї армії мене, бо Карпатська Січ, яка само собою буде творити ядро цієї армії, не має між своїми старшинами відповідного команданта.

Про це Прем'єр й переказав мені телефоном та запитав мою думку.

Я зі свого боку запропонував на головного команданта п. Дмитра Климпуша, команданта Карпатської Січі, який має вже штаб і має

надзвичайно доброго шефа штабу полк. Михайла Колодзінського (псевдо Гузар)...

Але виявилось, що Климпуш виїхав із Хусту додому, до Ясіня, ще перед боями з чехами і невідомо, де він тепер. А крім того, сказав о. Прем'єр, п. Климпуш тільки звичайний підстаршина, і не може бути командантом армії, а через те попросив мене не відмовлятися.

Я свою згоду дав і на тому наша розмова телефоном закінчилася...

Коли я вернувся до штабу, то старшини звернули мою увагу на те, що до будинку уряду під'їхало чотири чеських броневики. Підійшовши до вікна, я побачив, що броневики справді стоять перед фронтом будинку та скерували цівки своїх кулеметів на вікна приміщень штабу. Я післав одного зі старшин штабу довідатися, що це все означає. Через кілька хвилин він повернувся й зголосив, що чеський старшина, який керував танками, відповів, що він тільки виконує наказ своєї команди.

Мене покликав Прем'єр і запитав, що воно таке, але я сам іще не знав.

І тут ми зауважили, що один із танків переїхав на цей бік будинку, зупинився проти цього крила і навів цівки двох тяжких кулеметів на вікна кімнати о. Президента.

Я взявся телефонувати до генер. Сватека, коменданта чеської 12-ої дивізії, який мав свій штаб у Сваляві. Самого генер. Сватека не було, до телефона став вартівний старшина штабу Н. Я розповів йому, що робиться в Хусті, висловив протест, і вимагав, щоб негайно танки були відкликані. На це дістав відповідь, що в штабі нічого про цей маневр танків не знають, і їх зразу відкличуть. На мою вимогу покарати того, хто дав наказ на цю провокацію, вартівний старшина відповів, що про все він доповість генералові Сватекові.

Цю розмову я провадив у присутності о. Президента. Коли я скінчив, він висловив обурення з приводу тієї провокації.

Я доповів о. Президентові про все, що я зробив від 9-ої години, коли дістав призначення на Команданта Оборони. Він схвалив усі мої заходи та підкреслив, що мобілізація людей має бути добровільна, але всі засоби комунікації (авта, мотоциклети й автобуси) треба мобілізувати.

Коли я вже збирався відходити, ми побачили, що танки від'їздять геть.

Я пішов до штабу.

Мене покликали на засідання Сойму. Виходивши, я сказав полк. Гузарові, що довго не затримаюся там... У Соймі панував святочний настрій, та й було чого. Карпатські українці мали свого законного заступника – Сойм, який півгодини тому проголосив свою Батьківщину незалежною, самостійною державою. По шістсот роках неволі, по довгому терпінню, наругах, невдачах та обдурюванню, вони мали право й повинність проголосити свою державну незалежність у теперішній міжнародній ситуації, яка сама їм це право та можливість давала. Цієї можливості карпатські українці чекали довше, як шістсот років.

Знайшовши відповідну хвилину, я підійшов до о. Президента й коротко звітував йому про ситуацію на фронтах. Він поцікавився, як стоїть справа в Севлюші й чи довго ми там утримаємося. Я висловив припущення, що тільки до вечора. – Ми післали туди допомогу.

О. Президент попросив зайти до нього ввечері.

І хоч дуже радо залишився б я на засіданні Сойму, але обов'язок тягнув мене туди, де вирішувалася доля Карпатської України. Я повернув до Начальної Команди.

Дізнавшись у штабі від полк. Гузара про найновішу ситуацію на фронті, яка щодалі то ставала гіршою, пішов я до о. Президента подати звіт.

На приватному помешканні о. Президента першим зустрів мене його новий персональний секретар д-р Іларіон Харак, який це місце перебрав від Івана Рогача, що добровільно відійшов, щоб віддатися політичній роботі. Побачивши о. Президента, здоровлю його січовим привітом.

– Слава Україні! – відповідає о. Президент і пропонує сідати. Д-р Харак відходить і ми лишаємося удвох. Дивлюсь на о. Президента й бачу, що він спокійний, як завжди. Мимоволі чомусь згадую, як бувало ще в Ужгороді, коли я заходив до нього на Капітульній вулиці, щоб поговорити трохи про те чи інше – він завжди був такий самий спокійний, привітний, із веселими, щирими очима.

– Ну, пане полковнику, яка ситуація? – питає.

Розклав я на столі мапу, яку я приніс із собою. Схиляємося над нею. Пояснюю, де проходить бойова лінія. Вказую на те, що на мою думку мадяри ведуть наступ трьома клиновими групами,

просовуючись уздовж залізничних шляхів при допомозі панцерних потягів, які підтримують наступ їхньої піхоти та швидких відділів (на роверах та мотоциклах). Середній клин, який вийшов із Мукачева вже, очевидно, здобув Сваляву, бо з нею вже не маємо ніякого зв'язку, і він певне, простує на Волівець, пізніше – на Климець та Лавочне, щоб нав'язати контакт з польським військом. Другий, західний наступальний клин; – він вийшов з Ужгороду, але його тимчасово затримало чеське військо та наші частини коло Перечина, але чеське військо відходить на Словачину, а наші відділи на цьому відтинку дуже слабкі, і до того ж ніяк не можемо налагодити з ними зв'язку. Мадяри мають у своєму розпорядженні не тільки залізничну лінію Ужгород – Ужок, а й добру шосе аж до самого Ужоку, себто до польського кордону. Маневр цієї групи ясний: якнайшвидше відрізати нас від Словачини, а з тим – від західної Європи. Третій, східний клин, який вийшов з Берегова, вже зайняв прикордонні села, а також – Севлюш. Мета ворога ясна: зламавши наш опір при Вел. Копані, вдертися до Хусту й захопити у свої руки все, що не встигнемо евакуювати. Наші частини витримують на своїх позиціях у Вел. Копані дуже сильний наступ ворога, але наших героїв є мало проти ворожої сили. Я знов післав на цей відтинок підмогу, але не думаю, що ми зможемо довго стримувати ворога таким невеличким своїм військом. Резервів ми не маємо. Добровольців зголосилося дуже багато, але нема зброї, нема амуніції, одягу та технічних засобів. З моральних міркувань я не почуваю себе вправі кидати на розстріл ворогові знесилені боями частини, бо я не забуваю того, що коли б ми й дійшли тим якогось малого успіху на мить – однаково ми не зможемо затримати бойових позицій, бо нема ким заступити частини після бою та дати їм змогу відпочити. Частини після бою змушені залишатися на своїх позиціях, знов самі вночі нести службу та бути цілий час у бойовому поготівлю, очікуючи, що ворог, який має завжди свіжі резерви, буде добивати наші знеможені відділи своїми обходами. Загально кажучи – нам не бракує ентузіазму, запалу та героїзму в нашій боротьбі, але при такій концентрації переважних ворожих сил годі думати, щоб ми могли довго провадити збройну боротьбу і сама боротьба стає безвиглядною...

– Ну, а як у Хусті, що тут маємо? – питається о. Президент.

– У Хусті ситуація не ліпша, – відповідаю. – Коли я рано, о 9 годині перебрав на себе начальну команду, перше, що зробив – це з'ясував, скільки маємо зброї. Виявилось, що є тільки та зброя, що її

вчора склали січовики у вашому помешканні, тобто: 48 рушниць і 192 револьвери. Коло полудня ми забрали у жандармів 102 рушниці й 6 ручних скорострілів. Цією зброєю ми озброїли сотню, яка відійшла на Севлюшський відтинок. Через те я був примушений дати наказ – роззброювати чеських вояків, які втікають з кордону.

– Це приведе до нового конфлікту з чехами, – зауважив о. Президент.

– Іншого виходу не було, але я думаю, що до якогось більшого конфлікту не дійде, бо поодинокі чеські вояки та менші відділи, за малими винятками, досить охоче дають роззброювати себе. Деякі з них, коли нема близько їхніх старшин, навіть продають зброю: рушницю за 10–20 корон, а ручний скоростріл за 100 корон. Можна було б дістати й важкі кулемети, але не маємо до них обслуги. Далі зазначив, що командант 45-го чеського полку добровільно передав нам 200 рушниць, 20.000 набоїв та одягу і взуття для 200 людей. Це все вже перебирає полк. Василь Филонович, який якраз формує на подвір'ї будинку влади дальший відділ.

– Але цього всього мало, щоб утримати Хуст! – перериває мене о. Президент.

– Навіть дуже мало, – відповідаю. – Хусту ми не втримаємо, як не втримаємося й на інших бойових відтинках, бо ворог у багато разів дужчий від нас. Коли з Берліну не прийде до Будапешту наказ спинити наступ, ми не втримаємо Хусту довше, як 24 години.

– Тоді мусимо евакуювати уряд?

– Так, про це вже треба дати розпорядження. Треба подбати, щоб завтра рано почалася евакуація.

– Куди радите? – запитує о. Президент, вдивляючись у мене сумним поглядом.

– Я бачу дві можливості: або на Перечин і пізніше на Словаччину, або – до Великого Бичкова. Евакуація на Перечин ризикована, бо нема певности, що до завтра він уже не буде в мадярських руках. Евакуація уряду до Вел. Бичкова мені вбачається безпечнішою і доцільнішою, бо думаю, що з Вел. Бичкова ми зможемо податися на Гуцульщину, зробити там мобілізацію та ще якийсь час триматися. Коли б так не пощастило, то уряд відійшов би на еміграцію до Румунії, з якою ми живемо в добросусідських стосунках, а ми – вояцтво посунулися б у гори й там трималися б доти, доки ви, отче Президенте, та Уряд не дійшли б правди на міжнародному форумі. Лише одного боюся...

– Чого? – спитав о. Президент.

– Я непевний у тячівській ситуації. Округовий начальник Калинюк мені трохи підозрілий, а округовий командант Січі сотн. Миколин, після сьогоднішньої розмови телефоном з ним, не справив на мене враження рішучого вояка. Коли б Тячево захопили у свої руки мадярські терористи, то тоді впаде й Вел. Бичків і Рахово, а з тим відпаде можливість нашого відступу на Гуцульщину й організованої партизанської війни в горах.

– Я добре знаю Калинюка і я певний, що він не зрадить, – зауважує о. Президент.

– Коли так – тоді добре. Я зі свого боку вже подбав про те, щоб післати до Тячівської Січі енергійного старшину.

– У такому разі дам зараз наказ міністрові Юркові Перевузникові, щоб завтра розпочав евакуацію Уряду та установ, а сам теж виїду до Вел. Бичкова. Дякую вам за звіт... До побачення у Вел. Бичкові.

Побачились ми знову аж через місяць у... Відні.

Єфремів С. Бої на Карпатській Україні 14–15 березня 1939 року / Передмова Миколи Мушинки. Івано-Франківськ: «Лілея-НВ», 2019. 96 с.

Іван Ірлявський

У неділю 10 вересня з нагоди дня Ангела – Дня Іменин Пана Президента о. д-ра Августина Волошина, відбулася за участі многочисельної еміграції всієї України святочна Служба Божа в церкви св. Климента в Празі. Це скромне святкування попередило відзначення п. Президента Карпатської України Святою Столицею тайним камерарієм Його Святости Отця Пія XII.

Це високе відзначення є гідним признанням діяльності цього Мужа Срібної Карпатської Землі, поличником для всіх тих ворогів, які про нього стараються, супроти своїх очевидних неуспіхів, злобно поширювати брехливі й підлі, навіть демагогічні, клевети й низькі наклепи між українським громадянством.

Президент др. А. Волошин, що переніс на собі великий тягар втрати Рідної Країни, яку так незмірне любив і вірно віддавався всім своїм єством праці для її добра і кращої будучини її синів і дочок, є Людиною непересічного культурного й гуманного рівня.

Немає такого між чесними й щирими українцями, хто б не признав вищесказаного, коли це признають навіть ті з чужинців, що є нашими безпосередніми чи посередніми ворогами України.

Найкраще про все скаже й засвідчить сама дійсність. Треба тільки трохи щирости й об'єктивности. Треба пригадати собі передвоєнні й післявоєнні часи, зрозуміти їх, запізнатись із можливостями тої праці, тих поривів до праці на рідній культурній ниві, які були в тих часах доступними. Все це вистарчає для достатнього документа творчости й праці Пана Президента.

Але найбільшою його заслугою, чим він на віки записався в історію як активний член української національної революції, було те, що вже будучи головою Уряду Карпатської України, став на ґрунт українського націоналізму, працював і змагався під прапорами націоналістичного руху і потім, виїхавши на еміграцію, – не заломився.

Залишив свою рідну землю, щоб не покоритися диким наїзникам монгольським, щоб запротестувати перед цілим світом проти насилля і репрезентувати собою карпатську вітку великої української землі.

Тут, на еміграції, довершив те, для чого працював уже в Карпатській Україні і що сталося остаточно 23 липня 1939 р. Цей великий акт – порозуміння Влади Карпатської України з Проводом Українських Націоналістів – набрав, особливо тепер, у цей вирішальний для нас час, великої ваги і значення.

Безперечно, що цим тішаться серця мільйонів українців, які присвятились служити Україні – віддати своє життя для Неї.

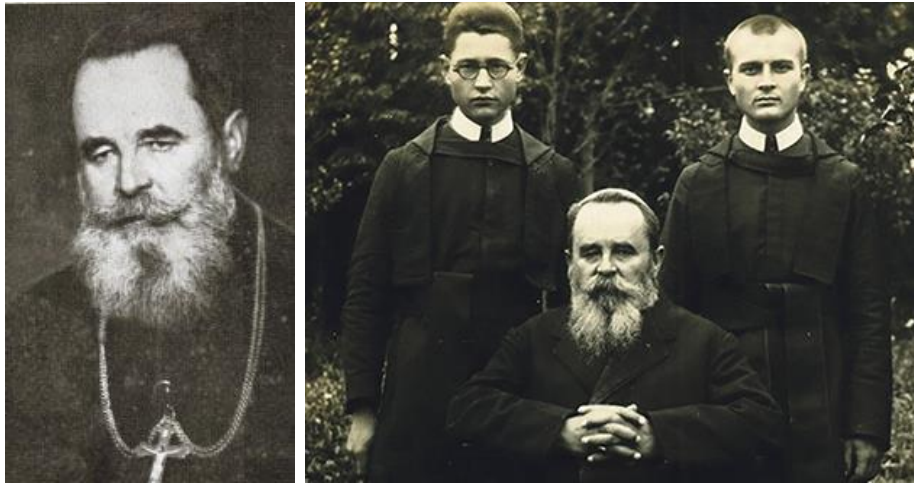
Нехай же цей Муж Срібної Землі – Перший Президент Карпатської України, який був вибраний її Соймом, – піде далі по прямій дорозі до ясної Меті, хай бореться далі в перших рядах за право українського народу, а ми всі будьмо Йому на помочі!

Слава Президентові др. А. Волошинові!

Слава Україні!

Ірлявський І. Брості: Твори / Упорядкування, вступна стаття та примітки Д.М. Федаки. Ужгород: ВАТ «Видавництво «Закарпаття», 2002. 268 с.

Діонісій Няраді

... Одночасно дуже поручаю всім моїм Вірним, щоб у своїх молитвах випрошували благословення для цілого нашого народу, а передусім для тих, у чиї руки Боже Провидіння поставило керму нашої держави і нашого народу...

... Мій плян є такий, – сказав єпископ, – щоб кожний священник був взірцевим духовником своїх вірних і виконував свої обов'язки сумлінно і якнайточніше. Другим моїм пляном є запровадити наше духовенство до діяльності Католицької Акції ... Священник не сміє відтягатися від культурної праці між своїми вірниками, він повинен давати ініціативу й брати живу участь у цій праці. А такої праці скрізь є багато: а) праця релігійного змісту, організація релігійних кружків, католицької молоді і т. п.; б) праця в читальні «Просвіти», догляд і керування нею; в) харитативно-добродійна допомога бідним; г) організування і ведення антиалкогольних кружків ... Також було б бажаним, щоб священство запровадило освідомлюючу працю господарського характеру ... Відчити лекцій а також практичні вказівки, щоб піднести наш народ на вищий економічний рівень. Було б добре закладати при кожній парохії комітет, щоб дати можливість вишколення талановитих бідних хлопців через матеріальну допомогу ... На Карпатській Україні потрібно є видавати тижневик, де можна б містити крім політично-культурного перегляду, також цінні господарські поради селян ... Для народу є конче потрібним видавати як найбільше дешевих популярних книжок.

Нова Свобода. 1938. 12 грудня.

Андрей Шептицький

Із листа Андрея Шептицького до Августина Волошина

Ваша Ексцеленціє, Високопреподобний Отче Прем'єре!

Трудно представити Вам ентузіазм і радість, з якою ціла наша суспільність, увесь український народ у Галичині, а особливим способом Церква і Духовенство прийняли відомість, що Ваша Ексцеленція обняли владу в Карпатській Україні. Уважаємо премудрим зарядженням Божого Провидіння, що Вас вибрало на провідника народів Закарпаття. Тому народів потреба й апостольської любови священника і мудрого проводу педагога, який би його виховував. Такого апостола, християнського педагога дав тому народів, дав нам усім Всевишній у Вашій особі. Зо страхом Господнім і втримуючи не раз віддих, слідим за кожним Вашим кроком, свідомі небезпек, якими Ви з усіх сторін оточені, і безконечно важкого Вашого завдання. Пересилаючи Вам найщиріші мої побажання, запевняю Вас про щоденні мої молитви за Вашу Ексцеленцію і за відданих Вашій владі наших братів за Карпатами. Нехай Всевишній веде Ваші кроки і нехай наповнює Вас Божою премудрістю з неба, щоб Ви змогли повірений Вам нарід допровадити до повної свободи і всестороннього добробуту.

Прийміть вискази моєї найвищої пошани. Андрей, Митрополит.

Штефан А. Августин Волошин Президент Карпатської України. Спомини. Торонто: Карпатський дослідний центр, 1977. 209 с.

Листи Августина Волошина до митрополита Андрея
Шептицького

28 липня 1941 р.

Ваша Ексцеленціє,
Милостивий Отче Митрополите!

Передовсім сердечно вітаю Вашу Ексцеленцію з нагоди 40-літньої архієрейської служби, а особливо, що добрий Ісус допоміг Вам перейти найгіршу неволю наших часів і визволив Вас з большевизму для дальшої праці душевного відродження нашого народу.

При цій нагоді дозвольте мені піддати одну скромненьку думку.

Для здійснення загального бажання релігійного об'єднання нашого народу, чи не могли б Ви, Милостивий Отче Митрополите, з дозволом св. Отця, звернутися до компетентних репрезентарів української автокефальної церкви з пропозицією, приступлення їх до католицької церкви, так, щоб повстав наш український патріархат.

Українсько-католицький патріархат міг би заспокоїти всі серйозні домагання автокефалістів, а свята єдність з католицькою церквою додала б нашому народові таку моральну силу і підпору, яка принесла б нам найкращі вигляди культурного розвитку і забезпечила б нашу самостійність.

Працю церкви міг би значно підперти, крім інших інституцій, передовсім українсько-католицький університет, який мав би повстати у Львові, евентуально під веденням оо. Василіян.

Молю Бога, щоб Вам дарував много сили і здоров'я для здійснення Ваших ідей.

Цілую Вашу руку з глибокою пошаною поздоровляю Вас

Ваш Син в Христі
Августин Волошин

Митрополит Андрей Шептицький: Життя і Діяльність. Церква і Церковна єдність. Документи і матеріали. 1899–1944 / Упор. Андрій Кравчук, Оксана Гайова. Т. 1. Львів: Монастир

Монахів Студійського Уставу – Видавничий Відділ «Свічадо», 1995. 524 с.

11 грудня 1942 р.

Сл. І. Христу!
Ваша Еміненціє,
Високопреосвященний Отче Митрополите!

З нагоди дня св. Апостола Андрея прошу прийняти і від мене вирази глибокого поклону, теплового поздоровлення і щирого побажання всього найкращого.

Молю Бога, щоб дарував Вам багато ласки, тілесної і душевної сили, дочекатися щасливого вирішення справ нашого народу, особливо же повної свободи для праці нашої Церкви між нашим добрим, але духовно занедбаним народом України.

Вірую, що Ваша благословляюча рука ще виправить туди багато здібних працівників на славу Божу, для ширення правдивої цивілізації, що й буде підвалиною щасливішої будучности нашого народу.

Цілую руки і вручаюся св. Молитвам.

Ваш покірний син в Христі

Августин Волошин

Митрополит Андрей Шептицький: Життя і Діяльність. Документи і матеріали. 1899–1944 / Упор. Оксана Гайова, Андрій Кравчук. Т. II. Церква і суспільне питання. Книга 2: листування / За ред. Андрія Кравчука. Львів: Видавництво отців василіан «Місіонер», 1999. 571–1096 с.

Улас Самчук

Український Клондайк

Хто читав прекрасні романи Джека Лондона з життя золотошукачів на Алясці, знає, як стягались туди жадібні на золото люди з усіх закутин Америки, як перемагали там безліч перешкод, переносили невігоди та труднощі. Ні глибокі сніги, ні сильні північні морози, ні велика віддаль не в стані були зупинити тих одчайдухів, що йшли шукати, що здобували. Вони осідали на берегах замерзлого Юкону, і там де-небудь у брудному Клондайку творили свою дійсність.

Таким Клондайком для сучасного українства є закарпатський Хуст. До цього часу невідоме велике село, якого ніхто не знав і яким не цікавився. Відірване віденською постановою від світу, з порваними залізничними шляхами, лежить тепер воно, ніби казкове царство, за темними лісами, за високими горами й манить до себе українських одчайдухів із всіх закутин нашої планети. Не одні йдуть до нього тяжкими гірськими стежками під охороною ночі. Нема, здається, української землі, що не вислала б туди свого представника. Натхненні й барвисто оповідають ці шукачі національного золота про те, що пережили, мандруючи сюди. Здається – всі українці готові одного дня знятися зі своїх місць та перелетіти чарівними килимами-самолетами до цього Клондайку.

Тяжким, нерівним, романтичним шляхом від Пряшева котять день-денно сюди напаковані людьми та валізами великі державні автобуси, щоб в десятій годині вечора розвантажитись серед заболоченої осінньої вулиці Хуста. Вимучений довгою подорожжю мандрівник стоїть серед вулиці над своїми валізами й надхненно, ніби в храмі, розглядається. Дивне диво! Не віриться, що це частина свободної України. Не віриться, що отам мають українські прапори, і їх не зриває ніякий ендек. Не віриться, що оголошення писані нашою мовою й вживають вони народ Карпатської України до чину, до праці, до розбудови.

Але нема часу довго дивуватися. Перед мандрівником черга важливих проблем: як найти кімнату на ніч? Як улаштуватися? За що взятися? Перше завдання: знайти якогось земляка, що десь у маленькій кімнатці на половині ліжка примістить подорожнього, щоб віддав данину відпочинкові.

Відпочинок. Раннє сонце піднімає мандрівника з його незаздрісного ложа. Коли він прийшов, скажемо, з американським пашпортом та долярами, то раннє українське сонце зустріне його весело та привітно. Він йде вулицею й читає вивіски крамниць. «Торговля ласощами», «Торговля книгами й папером», «Мука, хліб, печиво»... Зрозумілі й добрі слова. Шкода лише, що під ними переважно стоять такі прізвища: Грюнфельд, Поппер, Майнль і т.д. Українцеві ці звуки не зовсім пестять слух. Хочеться бачити щось дійсно варте уваги. Якийсь свій будинок, каварню чи ресторан. Нема. Пити каву – до жида. Їсти – до жида. Купити хустину до носа також до жида. Можна купити хіба кальоші в чеській фірмі Батя, які тут майже необхідні. Вулиці прекрасної столиці не відзначаються ідеальною чистотою. Щось нагадують Миргород у славних повістях Гоголя.

Але раннє осіннє сонце світить чудово. Термомір показує десять ступнів. Щось ніби весна, ніби початок осені, хоч у дійсності грудень. І коли б не хвилеві дощі, можна було б обійтися й без кальош.

По вулиці котять заболочені селянські вози. Їх тягнуть не зовсім бадьорі конята або волики. На них дядьки в білому та чорному суконному петеку. Час від часу з шаленим грюкотом промчить кілька великих вантажних військових авт, що змінюють тут залізничний рух. Ось промчало одно краще авто з жовто-синім прапорцем. Всі знають це авто з означкою Р.З. Ним їздить до свого уряду перший міністер батько Волошин із своїм секретарем у січовій уніформі.

Десь громовим голосом викрикує газетяр: – «Нова Свобода»! «Нова Свобода»! «Нова Свобода»! Його голос чути добре далеко на всі кінці міста. «Свобода» дійсно швидко розходиться по всіх закутинах. Її бачиш у руках людей із краватками і без краваток. Її носять уніформовані люди з блискучими гудзиками, навіть ті, що, мабуть, у життю своєму не мали в руках друкованого українського слова. Ну, але ж це свобода та ще й нова. Це дається все-таки чути. Навіть отой плякат із січовиком та підписом каже: – В своїй хаті своя правда!

І було б все добре, коли б не відчуття, що все-таки тут так ще мало, дуже мало своєї хати. Шукачі національного золота, що йдуть через зелені границі з усіх кінців України, не завжди попадають тут просто «на посади». І властиво, хто тут шукає виключно посади, може скоро розчаруватись. Десь там біля Рахова є не зовсім утульний заклад, якого гуцули звуть «буфет». Там за дрютами приміщені переважно «бувші». Бувші мадярони, бувші рускіє...

Однак оптимістів тут безліч. Так само не менше захоплення. Український Клондайк росте на очах. Десь у закутку з'явилася Народня Молочарня. У другому закутку оздобилось маленькою вивіскою таке саме січове підприємство. Ранками, в полудень та ввечері там товпляться люди, що вітаються піднесенням руки й «Слава Україні». Найбільша каварня «Корона» кожного вечора обсаджена шукачами золота. Жидівсько-мадярська оркестра награв «Гриця», чи «Реве та стогне». Десь біля широкого столу гурт людей із мистецького товариства «Говерля». У другому місці політики різних каст та переконань. Між ними довгі носи та довгі вуха, що підслухують, що нотують. Увага, увага! Обережність ніколи не зашкодить. Пилип ніколи не спить.

Також зустрічаються тут люди, що прийшли сюди з різних пресових бюро і агенцій. Широкий, білий, критий стіл, на ньому два прапорчики жовто-сині. При шклянці вина говориться завжди краще й тепліше. Дружби народів куються при таких столах, коли дзвенить хрусталь та підноситься дух.

Рух, рух і рух. Рухається все з гумором, зо сміхом, з надією. Пляни тут родяться й ростуть, мов гриби в карпатських лісах. Можливо, родяться вони на світ марно. Принаймні так хочеться вірити. Там плянується з'їзд січей. Тут відчит якогось письменника на тему літератури. Десь-інде міркують, як купити такий будинок. Там

можна примістити друкарню, редакцію чи туристичне бюро. Плянують авдієнції, побачення, зустрічі...

А кожного дня в будинку уряду натовпи тих, що плянують. Всі йдуть до батька Волошина. При вході два вояки й два січовики. При столику та при дверях також січовики. Їх синьо-сірі однострої приємно вражають кожного українця. – Вам що, дозвольте? – До pana прем'єра. – Прошу ласкаво виконати приголошення. Це не зовсім легка річ – добитися до утульного жовтого з м'якими фотелями кабінету батька. Чекання у двох передпокоях, правда для журналістів досить приємне. Тут можна зустріти знайомого, той щось оповість про чергові каверзи мадяро-москвофілів чи побожні бажання деяких людців проти «Січі». Ах, та «Січ». Як вона муляє очі добрим «чесним» москвофілам-чехам. Здається, вони воліли б ще раз пережити подібну до недавньої операції, ніж лишити в спокою тих українців.

З усіх вікон урядового будинку чудові вигляди на гори, вкриті лісами. Уява малює будучність тих гір. Хочеться бачити на їх гарних схилах білі вілли, палаци, санаторії. Це є одно з найутульніших міст на тисянській долині, влітку найтепліше, в зимі найхолодніше.

Батько Волошин безупинно приймає. Якись журналісти, якись докори, якись військові люди. Ось чекає чисельна селянська делегація в мальовничих гуцульських одягах. Вони приїхали сюди з Ясіня й хочуть висловити своєму батькові слова приязні та вірності. Батько Волошин напевно їх прийме. Він втомлений, але завжди бадьорий. Його мова з усіма рівна, сердечна й щира. Мається враження, що він із приємністю лишив би на деякий час політику, а поговорив би про літературу чи мистецтво. Але одночасно в нього на першому пляні почуття обов'язку. Він знає, що його особа тут не замінима. Без найменшої пересади, він у цій землі найулюбленіша особистість.

Не можна не помітити також його жвавого, бистродумного особистого секретаря Рогача. Його січова уніформа в безупинному русі. Спостерігаючи його деякий час, набірається враження, що до нього сходяться всі нитки цього уряду. Його ловлять на кожному кроці. Йому кожний хоче висловити свої турботи. До нього сходяться скарги на зловживання чужих урядовців, на невластиве поведження жидів, на брак урядової твердості. Жвава січова уніформа Рогача все то встигає вислухати, й треба признати – багато в тих справах практично зарадити. Між переважно млявими урядовцями він дуже чітко відрізняється.

Так. Український Клондайк-Хуст урядує, живе, розбудовується. Є чутки, що все-таки не буде він головним містом цієї землі. Трохи шкода його. Але з практично-стратегічних мотивів дійсно, мабуть, прийдеться Хустові зрезигнути зі свого вибраного первенства. Одночасно всі міста великанської української землі мусять зазирати йому. В той час, як Київ, як Львів, стоять і напружено, схвильовано чекають, у той час по вулицях Хуста йдуть сині січовики й розноситься пісня:

А ми тую червону калину підніmemo,
А ми нашу славу Україну, гей, гей – розвеселимо!

Те, що мало статися – сталося. Тисячу років чекала наша земля цього прекрасного моменту. Сон багатьох поколінь нашого народу сповнився. Нашого 12 того вже ніхто, ніколи не зітре зі сторінок історії». Але в письменника не було ейфорії, а тому «ми не думаємо спочивати на лаврах. Перша перемога, не значить перемогу взагалі. Перед нами бій, і ми, всі рядовики великої армії народу, готові виступити, як один, у перші лінії туди, де чекає нас праця, відданість й самопожертва...

Прийшов 14 березень. Над Хустом стрілянина. Б'ють гармати, скоростріли, бомбомети... Повзають танки. Банда чеських трусів з назвою «армія», яка віддала власну батьківщину без єдиного стрілу, озброєна наймодернішою зброєю, нападає на беззбройну Карпатську Січ, вбиває, катує ранених, знущається над арештованими... Мадяри перейшли кордони Карпатської України одночасно з чеським нападом на Січовиків. Це фатальний 14 березень. Але ніхто не хоче вірити, що дні Карпатської України почислені...

Іду до міністерства війни. Там повно людей. Внизу авта, навантажені зброєю, та підводи. Брязкає зброя, шоломи, гудуть мотори, дзвонять телефони. Голошуся до помочі. Перебираю стилізування радіовістей. Біля радіоапаратів безперервна служба. Довідуємось, що ми вже «взяті», що половина з нас не живе. Ні, ми ще живемо, ми ще боронимось! У цю темну, буряну ніч, мов леви, деруться наші кращі брати за кожний крок рідної землі. Нам ще телефонує Свалява, Іршава, Перечин, Королево. З нами тримають зв'язок села. Тисячі стурбованих запитів. До нас говорять із Відня,

Берліна, з Братислави. Ми знаємо, що в цю хвилину дивиться на нас увесь український світ, і ми знаємо, скільки тяжких, болючих переживань тиснеться тепер у кожную українську душу...

Самчук У. Репортажі з Карпатської України. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2019. 256 с.

І передумалось там багато. І не менше згадалось. От хоч би ті арешти... От хоч би взяти той останній, мадярський, в тому вбогому Тячеві, недалеко за Карпатськими горами над річкою Тисою, куди я потрапив також у березні три роки тому. У якому я пробув лише п'ять днів за дуже гарячих умов, тікаючи з Хусту в напрямку Румунії. Коли нам було перетято дорогу відступу мадярськими партизанами і ми мусіли робити великий, тяжкий обхід болотами й горами, щоб добратися до Румунської границі біля села Великий Бичків. І де я вирішив також випробувати свою долю, ризикнувши не йти в обхід Тячева, де засіли мадярські партизани, а використати їх потяг, якого вони прислали до Буштина, щоб забрати чеських жандармів і їхати ним разом з чехами просто в «пащеку лева» під виглядом пресового кореспондента. Це виглядало, як трюк, як дуже ризикований трюк, але це був дотепний трюк. Він заощадив мені три місяці мадярського концтраку, до якого потрапили решта моїх колег, які пішли в обхід Тячева, були виловлені мадярськими партизанами і потрапили до тієї ж тюрми, що і я, тією різницею, що я, як добровільний мандрівець, був скоро звільнений, а мої товариші, як воєнні полонені, мусіли заплатити за це трьома місяцями винятково тяжкого полону.

Самчук У. На білому коні. На коні вороному. Харків: Фоліо, 2023. 734 с.

*Йосиф Сліпий
Софрон Степан Дмитерко*

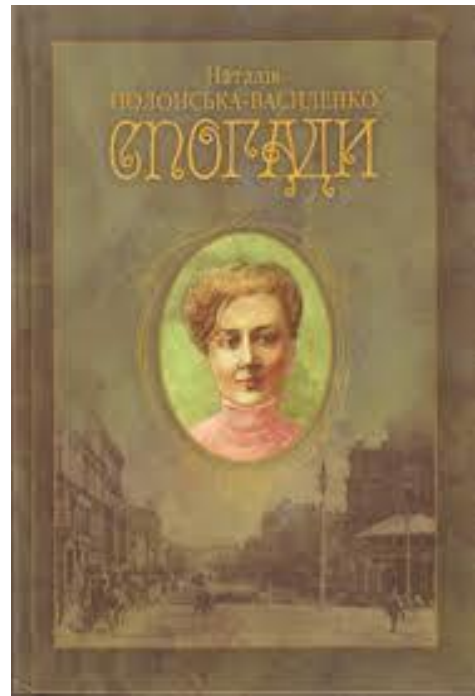
У часі гітлерівської окупації помер в Празі ректор Українського вільного університету – професор Горбачевський, і тамошня громада прохала Митрополита прислати єпископа на похорон. Митрополит післав о. Галянта до мене, щоби я вибрався до Праги, і я поїхав та відправив похорон. При тій нагоді стрінувся з новим ректором УВУ і професорами та був у президента Карпатської України отця-доктора Августина Волошина, що мешкав у своїй віллі в Празі на Сміхові под Ліпками.

Сліпий Йосиф. Спомини / ред. Іван Дацько, Марія Горяча, вид. 3-тє, виправлене й доповнене. Львів – Рим: Видавництво УКУ. С. 146.

Пам'ятаю, що на тій Службі Божій був присутній президент Карпатської України отець доктор Августин Волошин. Сидів він в першій лавці. Там було багато переселенців із Карпатської України – з Ужгорода, Мукачева, Хуста...

Басараб В., Вегеш М., Сергійчук В. Августин Волошин. Нові документи і матеріали про життя і смерть президента Карпатської України. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2006. С. 95.

Наталія Полонська-Василенко

... З 1930-х рр., а особливо за німецької окупації, УВУ переживав добу занепаду. Чеська влада, шукаючи зближення з ССРСР, почала ліквідовувати українські високі школи. Закрито було Український Педагогічний інститут у Празі і майже законсервовано було Подебрадську Академію. Але УВУ зацілів. Він лише поволі занепадав, зокрема в 1939–1945 роках. Зменшилося число професорів і студентів, майже припинилося аудиторне навчання.

Таким був Український Вільний університет, коли в березні 1944 року приїхали ми до Праги...

Ректором УВУ був тоді професор О. Колесса, а наступного року – 1945 – професор А.І. Яковлів (за традицією УВУ, чергувалися професори філософічного та правничого факультетів). Деканами були: правничого факультету – Л. Шрамченко, філософічного – Д. Дорошенко, а після нього – В. Щербаківський. Серед професорів та доцентів Філософічного факультету були: Д. Антонович, М. Андрусак, Л. Білецький, о. А. Волошин, Б. Крупницький, Б. Матюшенко (помер на другий день як ми приїхали до Праги), І. Мірчук (був мобілізований і зрідка появлявся у військовому одязі), С. Наріжний, А. Панкевич, П. Феденко; серед професури правничого факультету: О. Баранів, О. Гейманівський, М. Добриловський,

В. Доманицький, І. Кабачків, В. Орелецький, Я. Падох, В. Садовський, А. Яковлів та інші.

... Пригадую засідання Філософічного факультету десь на початку квітня 1945 року. Обговорювалося питання – що робити УВУ? Професори з Наддніпрянської України радили евакуювати УВУ як установу, з його бібліотекою, усім архівом та персональним складом. Ця пропозиція дістала більшість голосів, і тому було ухвалено вжити заходів, щоб евакуювати бібліотеку та архів УВУ і персонал. Тому що в бібліотеці було чимало дублетів та маловартісних книжок, було створено комісію, яка повинна була переглянути бібліотеку й відібрати цінніші книжки. Але рішення Філософічного факультету не зустріло підтримки з боку правничого факультету та сенату УВУ. Взяла гору протилежна пропозиція: УВУ повинен залишитися в Празі і продовжувати своє життя: залишити в Празі бібліотеку та Музей Української Визвольної Боротьби та залишити й банковеkonto УВУ. Промотор цієї пропозиції мальовничо оповідав, як повинно бути: от прийде совєтський комісар до УВУ й питає: хто ректор? Хто проректор? Хто декани? Де бібліотека? І т.д. Тому, мовляв, неможливо вивозити УВУ. Були навіть голоси, що УВУ не має права виїхати, бо його підтримував чеський уряд. Компромісне рішення було: дати безтермінові відпустки професорам, які хочуть виїхати, та видати їм невеликі суми грошей. Суми ці були як на ті часи зовсім мізерні.

У зв'язку з такою постановою УВУ спішно переведено було вибори президії: замість професора А. Яковліва на ректора обрано о. Августина Волошина, колишнього президента Закарпатської України; на декана Філософічного факультету, на місце В. Щербаківського – професора Панкевича, на декана правничого факультету – професора О. Гайманівського. Дійсно, до УВУ прийшли агенти «СМЕРШу», спитали, хто стоїть на чолі, й заарештували ректора о. А. Волошина; згодом його було закатовано. Арештували деканів, секретаря УВУ полковника М. Росиневича та багато професорів. Бібліотеку, архів та банкові вклади було конфісковано й вивезено. УВУ у Празі перестав існувати.

Полонська-Василенко Н. Спогади. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2011. С. 519–521.

Анастасія Халахан

Розповісти про постать о. д-ра. Августина Волошина хочу враженням 8-літньої дитини, бо саме стільки було мені, коли я востаннє бачила його в Хусті в ніч з 15 на 16 березня 1939 року. А знала я його з кінця 1933-го, тобто з 2,5 року (мати моя померла раптово, батько був інвалідом першої світової війни). Я і моя старша, 4-літня сестра попали під опіку подружжя Волошинів.

Писати про о. А. Волошина як політика, як Президента Карпатської України не можу – я була дитиною. Але, як про Людину, педагога, тобто про те, що я відчувала на собі щоденно, сказати повинна. Так от, для мене, як і для інших 22-х дівчат-сиріт, що виховувалися в приватному сиротинцю Волошиних, «мама» і «тато», так ми їх називали за їх бажанням, – це були святі люди. Вони оточили нас такою опікою, якої ми не знали навіть за рідних батьків: віддали під сиротинець власний будинок, забезпечили щонайменше триразове щоденне харчування, одягом (від шкарпеток, білизни, до верхнього посезонного одягу), навчання, виховання, розвиток творчих здібностей кожної дитини, тобто всебічним вихованням. Я, наприклад, у 6–7 років із старшою партнеркою грала на скрипці, сестра й інші – на піаніно, були серед нас гітаристки, домристки, поетеса і ін. – свого роду оркестр. Мали свій хор, яким керував відомий митець Микола Аркас, танцювальну групу. Крім цього, ми вивчали німецьку мову, вишивали тощо. Все це коштувало немалих грошей. У сиротинцю ми були здебільшого до 15-ти років. Але, якщо хтось мав здібності до навчання, то вчився в семінарії, торговельній

школі. Кому важче давалося навчання, набували професії швачок, кухарів тощо. Нікого не випустили «у світ» без вміння заробити собі власними силами «шматок хліба».

Подружжя і вихователі були працелюбні. Татко наш, наприклад, вставав вдосвіта щоденно – о 5 год. ранку, відправлявся в каплицю або «Резиденцію» (Кафедральний собор), відправляв Службу Божу, молився (був священником), потім приходив снідати і йшов на роботу в семінарію. Більше уваги приділяли нам «мама» (пані Ірина) і пані Ольга (сестра татка). Вони вчили нас музиці, німецької мови. Подружжя мало свій маєток – виноградник і невеликий ліс у с. Селишка (присілок с. Бодрог-Сердогель, Словаччина). Доходи від маєтку повністю йшли на утримання сиротинця. Тут ми щорічно відпочивали під час літніх вакацій. Спали у сільській початковій школі, снідали, обідали і вечеряли у столовій маєтку. Щоденно до обіду ходили в ліс, купалися в річці Бодрог. А за цей час у нашому будинку в Ужгороді проходив ремонт, генеральне прибирання.

Так було. Але, крім цього, кожна з нас була чимось особисто зобов'язана нашим опікунам. Я, наприклад, в 4–5 років перенесла операцію на голові. За вухом, я залишилась би калікою з деформованою головою. Тато і мама зробили все можливе, щоб операція пройшла успішно. І зараз я навіть не знаю, з якого боку голови це було, бо й сліду не залишилось. А могло бути гірше. Я могла стати глухою, сліпою чи несповна розуму. Ось чим зобов'язана я їм, окрім всього іншого! Одна з нас, нині вже покійна О. Костик, ще під час угорської окупації, закінчивши в Хусті горожанську школу на відмінно, дуже хотіла вчитися далі в Ужгородській дівочій учительській семінарії. Вступні іспити здала успішно, але її не прийняли, бо навчання було платне, а за неї не було кому платити. І хоча тато був далеко (в Празі), вона все-таки ризикнула звернутися до нього по допомогу. Написала листа. Тато, перевібивши по телефону факти (його в семінарії всі знали), попросив зарахувати її на навчання і вислати йому рахунок за всі чотири роки навчання. Так вона і закінчила семінарію. Таких і подібних прикладів було багато. Як після цього не вважати їх, наших татка і мамку, святими!

У 1936 році нас спіткало велике горе – важко захворіла і померла мама (пані Ірина). Ми наче вдруге осиротіли. Щоб легше перенести втрату, тато (о. Августин Волошин) намагався замінити її нам, тобто, крім основної роботи, став більше уваги приділяти нам.

Коли у жовтні 1938 року татка призначили прем'єр-міністром Підкарпатської Русі, багато його прихильників і ми, його діти, одягнені в народні костюми, вітали його в аеропорту з квітами. Раділи, не думаючи тоді, що з новим призначенням він знайшов собі не тільки прихильників, але й багато ворогів – у першу чергу однодумців Бродія, мадярських націоналістів. Ці молодчики так розійшлися, що вже на другу ніч зібралися біля нашого будинку і викрикували погрози, кидали каміння у наші вікна, думаючи, що там живе новий прем'єр. Але помилилися, бо там жили ми, його діти. А сам він з сестрами жив у скромному будиночку у дворі, де з вулиці доступу не було. Зате легко можна було потрапити туди зі сторони річки, через городи. Але Всевишній так подбав, що вороги до цього не додумались... І все ж, о. В. Лар, що жив по сусідству, забрав вночі тата до себе: так було безпечніше. А мадярські молодчики, побачивши у вікнах перелякані і заплакані очі дітей, ще трохи помітингували і забралися, залишивши нам на згадку розбиті вікна.

Коли мадярам вдалося забрати Ужгород, Мукачево та Берегово, тато переїхав у Хуст, а невдовзі забрав і нас туди. Я уявляю, яким ми йому були тягарем, але ... з нами, мабуть, йому легше було переносити незгоди, можливо, що ми були його розрадою. 11 листопада 1938 року ми перейшли т. зв. «кордон» у с. Оноківці. І тут мадяри ще добре познущалися над нами – «дітьми Волошина». Пам'ятаю, був морозний ранок, все навколо біліло від інею, а нас продержали на вулиці понад дві години. Потім кожну з нас викликали по списку, і ми переходили «кордон», тобто шлагбаум. Далі йшли вози з провізією та нашими щоденними речами. Найменших посадили на вози, а старші йшли пішки до с. Невицького. Тут, під патронатом о. Дутки – пароха с. Невицьке, зять сестри о. Волошина, ми пробули більше місяця, доки в Хусті будувалося для нас приміщення у дворі, де жив тато (нині ПАДІЮН та дитяча бібліотека). Поступово старших забрали в Хуст помагати в прибиранні приміщення, а нас, найменших, завезли в столицю Карпатської України уже в кінці грудня. Хоча приміщення й опалювалося цілодобово, все ж відчувалася сирість. Але ми цього не помічали, були раді, що всі ми вже разом з нашим «милим татком». Коли виявилось, що в Хуст приїхали не всі, бо мадяри не дозволили виїхати тим, хто родився на окупованій ними території, – в селах Ужгородщини, Мукачівщини і Берегівщини – їх вважали «громадянами Угорщини», тата це турбувало, бо доля їх була невідома

і не вирішена. І він зробив усе можливе, аби забрати і цих дітей. Різдвяні свята 1939 року ми вже святкували всі вкупі, весело.

Оскільки в школу в той навчальний (1938–39) рік ми вже не пішли, щоб марно не пропав час, тато вирішив сам зайнятися нашим навчанням. Щоденно, під час своєї обідньої перерви, протягом двох годин, ми разом ходили по двору (а двір був довгий, майже 100 метрів), а зима видалася теплою і безсніжною, «звітувалися» перед ним за проведену нами до обіду роботу: що читали, вивчили. У нас була своя бібліотечка, підручники. Ми розповідали йому історію, географію, природу Закарпаття, а старші – Європи і світу, читали вірші, розказували про визначних людей краю, таблиці множення, ділення, демонстрували знання мови. Найбільш весело було, коли ми називали йому загадки, які винаходили, самі того не знаючи, в його книжках, а він «страшно мучився», бо не міг скоро відгадати. Це і нас, і його дуже тішило. Добре пам'ятаю, як я вчила заданий нам урок про кухонну сіль із читанки для 2-го кл., виданої ним же. Пам'ятаю, тоді слово «сіль» писалося через «о» з дашечком, я так старалася, щоб гарно розповісти, що до дірок зачитала сторінку читанки. І, звичайно, дістала усну похвалу.

17 березня 1939 року о. А. Волошину виповнювалося 65 років. Ювілей. І ми готувалися по-своєму гідно зустріти цю подію. Готували вечір з солодким столом, побажаннями, концертом. Але не судилося... Вечір вийшов дуже сумний. В ніч з 15 на 16 березня нас раптом розбудили, щоб попрощатися з татком. Чому? Що трапилося? Адже татко часто виїжджав і раніше. Кажуть, мадяри і звідси нас виганяють. А все було так добре. Татко в цей час молився в одній з кімнат, відведених під каплицю, відправляв Службу Божу. З каплиці були два виходи – парадний, де ми чекали, і боковий. Коли закінчив молитву і йому сказали, що діти чекають, аби попрощатися, він обурився. Обурився з двох причин: що потривожили сон дітей, і тому, що йому важко було перенести церемонію прощання. Що він скаже дітям? Що покидає нас, не відомо доки і на кого? І сам не знає, де опиниться... Адже все сталося так раптово... А біля будинку вже чекало авто. І часу не було. Звичайно, він залишав для нас гроші (чеські крони), все господарство (корови, свині, кури), обслугову, тобто все лишалося на місці, лише без нього. А в той час авто загуділо і від'їхало. Нам вихователі сказали, що татко поспішав і за браком часу не зміг попрощатися, можемо йти спати. Ми так і зробили, спокійно полягали і заснули.

Аж на ранок ми почули недобре. Зі сторони Червоної Скали з Рокосова чулася стрільба, гуркіт. А в нашому дворі багато людей і дві вантажівки, з яких роздавали зброю, сухий пайок... ми, як і всі діти, захопливо дивилися на це дійство. Після роздачі колона людей рушила в бік пострілів, до Рокосова. З кожною годиною ставало все неспокійніше. І природа наче підкреслювала цей тривожний стан. День видався похмурий, холодний. Все ближче і ближче було чути стрільбу. В обід бої вже йшли на околиці і вулицях Хуста. Ми з вихователями зібралися в каплиці і молилися. Молилися щиро за татка, щоб йому вдалося спастися, за нашу Карпатську Україну. Десь біля четвертої години в наш двір вдерлися мадярські вояки з «пікашем» (поліцаєм) на чолі. Робили обшук, облаву. Шукали о. Волошина і викрикували: «Мотуз йому на шию», «Повісити Волошина». Чому? За що? Адже вішають розбійників, а він – сама доброта... Перевірили всі кімнати, горища, підвали, стайню, стодолу, вдерлися і в каплицю, відсували престол, злилися. А ми плакали і молилися. Очевидно, Всевишній вислухав нашу молитву, молитву дітей, бо, як ми згодом довідалися, татко перебрався через Румунію і Югославію до Праги, де вже чекали його рідні сестри. Звичайно, він планував забрати і всіх нас до себе, але не вдалося. Мадяри знову ж таки відпустили лише тих, хто родився на території тодішньої Чехословаччини. І майже половина дітей згодом і виїхала туди. Декого відпустили по віку до рідних, а восьмеро нас залишилися в Хусті. На базі сиротинця згодом був платний жіночий інтернат гімназисток, і ми залишилися при ньому як обслуга. Працювали і вчилися.

Деякий час ми спілкувалися з татком через листування. Ініціатива була з його боку. Він перший написав нам листа і просив відповісти, що ми й робили з великою охотою. Писали йому кожна окремо про себе, про навчання, про все, що нас непокоїло. А він відповідав нам одним листом, але в ньому обов'язково згадував кожному по імені, відповідав на наші листи. Так тривало кілька місяців. Уявляю, як сприймали працівники пошти факт, коли в один час 5–6 дитячих листів відправлялися на одну адресу, та ще й за кордон. І саме в цьому була наша помилка. Бо скоро все це припинилося: одного разу, очевидно, листи наші не дійшли до адресата. Бо відповіді на листи ми не одержали. Спробували написати ще раз, і знову те ж саме – відповіді не було. А час проходив і потроху все забулося.

Одного разу, на початку 1946 року, приїхала в Ужгород пані Ольга Волошина (сестра татка). Зупинилася у своєму будиночку. Оскільки було Різдво, ми рішили провідати її, поколядувати і розвіяти її самотність. Вона прийняла нас радо. Але, коли ми спитали про тата, вона зрозуміла, що ми нічого не знаємо про те, що його вже нема серед живих. І теж нам нічого не сказала, а тільки розплакалася. Коли ми спитали її, чому плаче, відповіла, що приїхала, аби продати будинок, та з нею (сестрою «ворога народу») ніхто не схотів і говорити. Через кілька днів вона раптово виїхала, бо вже ходили чутки про закриття кордону.

Про арешт і смерть тата я довідалася тільки в кінці 1951-го. Під великим секретом, заручившись моїм словом, що ніхто не знатиме, сказав мені про це покійний Євген Шерегій. Ми з ним працювали разом в ОБНТ, і він впізнав мене, бо часто навіщав А. Волошина (був його далекий родич). Про існування Тестаменту (Заповіту) тата ми нічого не знали. Але одного разу, десь в середині 70-х років, мені приснився сон. Начебто тато сидів з нами за столом (як це колись було), нічого не їв, але чомусь плакав... Я виразно бачила його сльози. Про сон я розповіла своїй старшій сестрі, і та порадила мені дати за нього на Службу Божу. Але як, кому? Вона сказала, що може попросити о. А. Грабаря, котрого добре знала. Він погодився. Від того часу щорічно, 17 березня, за тата і маму відправляли Службу Божу – аж до 1983 року, до смерті о. А. Грабаря. Потім це робив о. С. Федор, а вже в роки незалежності України – о. Й. Штилиха та о. Ю. Федака. Нині – оо. Василіянки з Малоберезнянського монастиря. Думаю, що «Заповіт» Батька потроху виконується. З початку 90-х років ми по можливості привели в порядок могилу мами – п. Ірини Волошин, що знаходиться на території обласного музею етнографії і побуту. За роки комуністичної імперії могила була зрівняна з землею, заросла чагарником. Ми її обкопали, наносили землі, посадили квіти, поставили хрест. Тепер щорічно приводимо її до ладу. 1 листопада тут є свіжі квіти, новий вінок, горять свічки. Могила колись була подвійна. Тато залишив поруч місце для себе, про що він просив у своєму Тестаменті.

Басараб В., Вегеш М., Сергійчук В. Августин Волошин. Нові документи і матеріали про життя і смерть президента Карпатської України. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2006. С. 121–125.

Віра Василюха

Проживає Віра Михайлівна Василюха в с. Ярок Ужгородського району, в будинку № 27, куди мене з автобусної зупинки привів хлопчик. Хата була зачинена, але побачили господиню в городі. Город маленький, бо вік уже 85 р. і не дозволяє багато працювати.

– Одна я залишилася і доживаю свій вік, – каже Віра Михайлівна.

Але в городі повний порядок. Все доглянуто, посапано, прополото, підв'язано, видно одразу – добра господиня. Привчили її у сиротинці акуратності. Кажу про мету свого приїзду. Зраділа, що за цю тему взявся, бо ще її ніхто не висвітлював.

– Дуже потрібно, щоб про це люди знали. Бо багато закарпатців добрим словом згадують їх. Святі люди були. Бідним, обездоленим людям допомагали. Молимося за них, Царство Небесне їм. Все життя їм вдячна. Завдяки їх турботам, опіці я вижила, стала щасливою. Тепер майже нікуди не ходжу, бо болять ноги. Тільки до Церкви, бо вихована у християнському дусі і інколи в магазин. У Церкві мені затишно, спокійно. Молюся за всіх, хто мені зробив добро. Але найбільше – за подружжя Волошиних і сестричок василіянок, які за мною доглядали, бо часто хворіла. Я була занедбана дитина.

У 1934 р. ми, п'ятеро дітей, у Н. Солотвині залишилися круглими сиротами. Мені було 4 роки, найменшій сестричці 1,5 року, а найстаршому братику – 16. Батько був куратором у церкві. Нами став опікуватися брат батька. Роздали всіх нас по родичах. Стрийко у Дравцях віддав був частину майна на церковні потреби, яким управляли монашки. Нас, 3-х сестер, згодом віддали туди, а через

якийсь час поділили нас. Одну сестру віддали до В. Бичкова, другу – у Пряшів. Мене також хотіли до Пряшева віддати, але я хворіла, то залишили.

Віддали мене до сиротинця подружжя Волошинів у 1935 р. Невдовзі я захворіла на запалення легень, потім – запалення вуха. Лікували в лікарні. Оплату за лікування здійснювала сестра о. Волошина. Часто мене приходили відвідувати сестрички з сиротинця. Вони називали отця Волошина татком, а його дружину Ірину – мамкою. Розпочалися вакації, і нас всіх відправили у маєток татка – Селешку, що у Словаччині. Там нам було дуже добре, як на курорті. За цей час в Ужгороді здійснювали ремонт сиротинця.

У 1936 р. нас спіткало велике горе. Померла мамка, і ми мов осиротіли. У 1938 р. мадяри окупували Ужгород. Пам'ятаю, як навколо будинку снували терористи. Шукали татка. Кричали, що Волошина потрібно повісити. Ми дивувалися – чому? Повибивали вікна, а ми, як мишенята, поховалися. Частину вихованців перевезли у Оноківці, а тих, що народилися на окупованій території, мадяри не відпустили. Потім нас перевели у Невицьке, де священником був о. Дутка, шовгор отця Волошина. Татко довго боровся, поки нас, майже всіх, відпустили. Побудував через якийсь час сиротинець у Хусті. Коли ми переселилися до Хуста, то татко і ми стали щасливими, що знову всі разом. Але він помітив, що «Борки» (так називали мене у сиротинці) немає. Запитав – чому? Йому пояснили. Визвав о. Зореслава і дав йому завдання – добитися, щоб відпустили. Привіз мене до Невицького, але я захворіла і монашка заборонила їхати в таку довгу дорогу. Веліла почекати, поки одужаю. І от коли я приїхала в Хуст, він побачив свою «Борку», підійшов, пригорнув мене до себе. Мені стало так тепло, так радісно, що я знову мала татка. Відчула, що він мене дуже любить, раділа, що я знову з усіма разом. Цього моменту ніколи не забувала.

У Віри Михайлівни набігли сльози на очі. Зізнаюсь, що і в мене вони появились. Пригадала епізод, коли татко вимушений був залишити Хуст, бо його мадяри хотіли розстріляти.

– Рано, 16 березня 1939 року, всіх нас розбудили і ми пішли прощатися з татком. Він сказав, що як важко мені з вами прощатися. Як ви будете жити без мене? Мені буде сумно без вас. Через В. Бичків виїхав у Румунію, а далі у Прагу. Кожна сирота писала йому листи до Праги, а він відписував нам. Отримувала і я відповідь на мої листи. Лист від нього був друкований на машинці, але підписував чорнилом:

«Твій люблячий татко». Тільки, коли стала дорослою, то усвідомила і зрозуміла, яка велика любов була у татка до нас – сиріт. Що його замучили у Московській Бутирській в'язниці, довго не знали. Довідалася від подружки Анастасії Халахан, яка працювала завідуючою районним відділом культури в Ужгороді. У 1945 році мені вже було 15 років, закінчила горожанку, пішла вчитися на кравчиню. Сталося так, що одну монахиню необхідно було супроводжувати з Хуста до Ужгорода. І це доручили мені. А коли приїхала до Ужгорода, то мої ужгородські товаришки повідомили, що здають вступні іспити в педучилище. Пішла з ними і я. Здала іспити і мене повідомили про те, що я прийнята.

Я листувалася з сестрою з Пряшева, але ми не бачилися і не зустрічалися з нею від 1934 р. Не впізнавали одна одну. І ось вперше після розлуки у В. Солотвині ми зустрілися у тітки в Дравцях. Дуже щасливі були зустрічі. Тітка надала мені притулок, а сестричка з Пряшева пообіцяла одягати мене. Так вирішилося питання, де буду жити, навчаючись у педучилищі в Ужгороді. Проживала в Дравцях, вузькоколіїним поїздом добиралася до Ужгорода. Носила вранці від тітки молоко в бідончику до споживача, а звідти йшла на навчання в училище. На щастя, уже студентам розпочали давати стипендію – 70 рублів. Закінчила училище у 1948 році, і з того часу працювала вчителем початкових класів у різних селах. Останнє місце вчителювання – в Ярку. Тут вийшла заміж, народила доньку, працювала до виходу на пенсію у 1985 р. Тепер залишилась сама, дочка вийшла заміж і проживає з чоловіком у Циганівцях. Ось так склалося моє життя. А завдячую цьому татові – отцю Августину Волошину, і мамі, його дружині – пані Ірині. Якщо буду почуватися добре, то неодмінно приїду в Кафедральний собор на Службу Божу та на відкриття і освячення меморіальної таблички. Наперед вдячна вам за запрошення та, найбільше вдячна вам за випуск цієї книги. Нехай Господь дає вам здоров'я і сили, щоб писали і далі, націлювали людей на добро, розбудову нашої держави. Ваші публікації у «Благовіснику» читаю залюбки.

На прощання подарувала мені світлину, зроблену в Хусті 1939 р.

– На світлині – татко в колі вихованців, серед яких є і я, та моя подруга Анастасія Халахан, яка багато мені допомагала в моєму працевлаштуванні, за що вдячна їй. Прошу розмістити цю світлину у книзі.

Такі щирі спогади надала мені одна із трьох, ще живих вихованок сиротинця подружжя Волошинів. Вдячний і я їй, бо ці спогади відкривають правду, підтверджують, як подружжя Волошинів допомагало найбільш незахищеній верстві суспільства – дітям-сиротам. Те саме розповідала мені і моя мамка, яка також була вихованкою цього сиротинця. І ми, суцї-живуцї, повинні наслідувати цей достойний християнський приклад, продовжувати ту святую справу, яку здійснювало подружжя Волошинів. Бо основну настанову, яку заповідав нам Христос: «Люби ближнього свого, як самого себе», вони старалися виконати сповна. Тож закликаю всіх подумати, чи виконуємо ми цю заповідь Божу?

Пані Віра, як виявилось, дуже гостинна, привітна людина. Не відпустила мене з хати, поки не пригостила своїм компотом із грушки, що росте біля хати. Спробувавши цю смакоту, я попросив ще. Вона вибирала цілі шматки груші із банки, які були ще смачніші. Так засидівся, що мій автобус утік. Прийшлося іти пішочком в напрямі до Стрипи. Та добрі люди підібрали і довели до Горян.

Володимир Матейко
с. Ярок, 22 червня 2015 року

о. Августин Волошин в документах та пам'яті народній / Автор-упорядник В.І. Матейко; передмова Інни Туряниці. Ужгород: Гражда: Бібліотека науково-мистецького часопису «Екзиль», 2017. С. 30–32.

Марія Ладжун

Про те, що є ще третя вихованка з сиротинця подружжя Волошинів, з якою я можу ще зустрітися, довідався від ужгородських сестер-василіянок. Нею виявилася 96-річна, тепер уже черниця Ольга Ладжун, що проживає у Хустському монастирі сс. Василіянок «Пресвятая Родина». Дали мені її мобільний телефон. Зателефонував, роз'яснив, що від неї хочу, для чого це мені необхідно. Погодилася. Домовилися, що приїду. Додала, що давно чекає коли і хто це нарешті зробить. Зраділа, що книга про сиротинець готується до видання, а меморіальна табличка буде встановлена, відкрита і освячена 19. 07. 2015 р., в день 70-річчя мученицької смерті о. А. Волошина у московській в'язниці.

І ось я в Хусті – колишній столиці Карпатської України. Красень греко-католицький храм видніється здалека. З усіх сторін видно його красу. Закликає мелодією своїх дзвонів до себе. Місто чистеньке, красиве, потопає в зелені, будинки навколо сучасні. Недарма Хуст обрали столицею Карпатської України, бо він гідний цього. На вершині замкової гори майорить величезний державний прапор

України. Такий самий, як у 1939 р. після проголошення Карпатської України. Окупувавши Карпатську Україну, фашистська Угорщина, яка увійшла в коаліцію з Гітлером, замінила гортіївським прапором. Та сміливі і незгідні з насильницькою окупацію краю січовики вночі знову замінили на прапор Карпатської України. Довго шукала жандармерія – хто пошив і встановив його і таки знайшли та покарали виконавців.

Монастир розташований біля Собору. Перед монастирем – маленький скверик, в якому стоїть пам'ятник нашому славетному просвітителю-будителю Олександру Духновичу. Сумно стоїть, оброслий мохом, а на постаменті уже давно не було квітів вдячності, пам'яті. Мені стало прикро.

На будівлі монастиря встановлена меморіальна дошка із зображенням о. А. Волошина. Зліва надпис: «Солодкий мій народе! З великою утіхою, з невимовною радістю бачу, що ти виробив у собі свідомість. Що ти вже не є тим нещасним рутеном, яким тебе колись прозивали з презирством чужі пани, але що ти є сином великої нації святого Володимира і Ярослава Мудрого». А внизу дата: 14 лютого 1939 р. м. Хуст. Справа теж надпис: «Мій заповіт... Твердо вірю, що оновлення церковної єдності принесе за собою і політичну свободу нашого народу. Із горячої любові до тебе, народе мій, бажаю, щоб ти чим скоріше оновив свою церковну єдність і щоб в будучності не дав себе розбити чужими інтересами...». А внизу дата: 10 серпня 1944 р., м. Прага. Читаймо і задумаймося. Подзвонив і сестричка запустила мене на територію монастиря. Представився. Попросив, щоб передали сестрі Ользі, що приїхав взяти у неї інтерв'ю. Вона була дуже втомлена, прилягла і заснула. Я сестричкам роз'яснив для чого це мені потрібно. Почула, що розмовляють і проснулася. Вийшла подивитися і перед мною постала 96 річна мила сестричка Ольга, яка розпочала розповідати. Доля її, як і доля більшості сиріт, була важка. Невідомо чим могла би була закінчитися, якби не стали на допомозі сиротинці.

– Народилася 1919 р. у с. Руські Комаровці Ужгородського району, де добрим священником був о. Юлій Желтвай. Після смерті батька мама залишилася з двома доньками. Сестра Єлизавета була старшою від мене на 4 роки. Мама вийшла заміж вдруге. Вітчим був із села Н. Солотвино, згодом дуже запив. В п'яному виді дуже знущався над мамою. Бив нас, дітей, виганяв з хати.

Графиня, угорка Ганна Погані, яка проживала на вул. Минайській, 34, в Ужгороді, залишилася одинокою, хворою у

своєму маєтку. Вона збанкрутіла, і родина відмовилася від неї. Не було кому доглядати за нею. Вона погодилася віддати свій маєток тому, хто візьме на себе обов'язок її доглядати. Священник домовився, щоб сестрички взяли туди, до них, нас двох сиріт. Мені було 5 років. Поступово приходили ще сироти, бо приміщень було багато і кожен діставав свою, окрему кімнату. З сестрою ми самотужки розпочали вчитися за підручниками, які видавав о. А. Волошин. Допомогали нам у навчанні сестрички. Згодом появилася честра Миколая Олексюк, яку призначили настоятелькою монастиря, і вона стала постійно з нами кваліфіковано займатися. Поступили до школи. Після уроків, пообідавши, всі гуртом ішли працювати до самого вечора. По завершенню праці, вечеряли і бралися до виконання домашніх завдань під наглядом сестри Миколаї. А готували уроки ось як. Мали довгий стіл, на якому світила гасова лампа, а ми сиділи навколо і виконували домашні завдання. Хто виконав – ішов спати. Важко було жити, бо в будинку не було ніяких зручностей: ні водопроводу, ні електрики, ні водовідведення, ні газу. Все господарство утримували спільними зусиллями. Державної допомоги не отримували. Дітей-сиріт одягали благодійники. Сестри вели господарство, а ми їм допомагали. Варили нам їсти, доглядали за нами, вчили господарювати. Кожен мав свої обов'язки. У 1930 р. закінчила початкову школу, поступила в горожанку. Коли відкрили сиротинець подружжя Волошинів, то перейшла туди. Там було нам комфортно, були всі необхідні зручності для життя і навчання, вивчила ази нотної грамоти. Добрі і освічені сестрички, які виховували нас, контролювали процес навчання, давали нам всебічний розвиток, забезпечували всім необхідним для життя і навчання. Підготовляли нас до самостійного життя. Ми отримували якусь спеціальність: кухаря, швачки, прачки, кондитера. Тих, хто добре закінчував горожанку, направляли на подальше навчання у торгову школу або в учительську семінарію. Так сталося, що після виходу з сиротинця не мала де жити, то вступила до монастиря св. Василя Великого, що був навпроти сиротинця.

З великою любов'ю, подякою і добрими спогадами згадую отця Волошина, його дружину, його сестру Ольгу, усіх сестричок, які опікувалися нами, забезпечували нас всім необхідним для повноцінного навчання і життя, обігрівали любов'ю і теплотою. Була на похороні пані Ірини, уже в чині черниці. Молюся за них, бо добре піклувалися нами, дали освіту, вивели в люди, приготували до

самостійного життя. Пам'ять про них зберігаємо у своїх серцях. Вічна їм пам'ять і блаженний спокій.

м. Хуст, 12 липня 2015 року
Володимир Матейко

о. Августин Волошин в документах та пам'яті народній / Автор-упорядник В.І. Матейко; передмова Інни Туряниці. Ужгород: Гражда: Бібліотека науково-мистецького часопису «Екзиль», 2017. С. 33–35.

Єлизавета Худан

Хочу доповнити спогади вихованок сиротинця розповідями моєї мамки – Худан Єлизавети, яка в 10 років залишилася круглою сиротою і була найменшою дев'ятою дитиною в родині, як її прийняли до сиротинця. Вільного місця в сиротинці не було, а тому о. Волошин влаштував її у жіночий монастир сестер служебниць-Василіянок, який був напроти сиротинця. Там вона проживала, виховувалася, харчувалася, а на навчання приходила до сиротинця, де отримала всебічний розвиток. Маючи гарний голос і слух, співала у хорі, яким керував відомий диригент Микола Аркас, там вивчила ази нотної грамоти. А так як добре вчилася, то отримала рекомендацію для вступу в дівочу учительську семінарію, навчання в якій було платним, і о. Волошин оплачував його вартість. Під час навчання познайомилася з семінаристом Ужгородської духовної семінарії Іваном Матейком, з яким одружилася у 1937 р. Обоє були направлені разом на роботу в с. Репинне Міжгірського району. Вона – вчителькою початкових класів, а він – парохом і вчителем «Закону Божого», теж у школу. Тож завдяки опіці й турботам о. Волошина, вона змогла отримати спеціальність педагога, була щаслива.

Молоде подружжя підтримувало уряд о. Волошина в розбудові Карпатської України, за що після окупації краю Угорщиною були переслідувані. Чоловіка угорська жандармерія арештувала і в Хустській в'язниці утримували на допитах цілий тиждень. Після перевели у концентраційний табір до с. Крива, звідки в'язнів вивозили в трудовий табір Вар'юлопош, що в Угорщині, на примусові роботи. Вона з первістком на руках (а мені було тільки десять місяців), довго ходила попід в'язницею, домагаючись побачення та роз'яснення причини арешту. Тільки завдяки зусиллям доктора богослов'я, професора і віце-ректора богословської Академії в Ужгороді Юлія Марини згодом його звільнили з табору. А її на якийсь час звільнили з учителювання в школі. До кінця свого життя була глибоко вдячна, разом з усією родиною, о. Волошину, згадувала і молилася за нього.

Володимир Матейко

о. Августин Волошин в документах та пам'яті народній / Автор-упорядник В.І. Матейко; передмова Інни Туряниці. Ужгород: Гражда: Бібліотека науково-мистецького часопису «Екзиль», 2017. С. 36.

Севастіян Сабол (Зореслав)

Страдницький шлях Августина Волошина почався в Празі, а скінчився у Лефортовській тюрмі в Москві. Будапешт і Москва не просто лишень відкидали і поборювали ідею самостійності Карпатської України, здійснену під проводом Августина Волошина. Вони також чигали на його життя. «Нью-Йорк Таймс» дня 15 березня 1939 року на стор. 15 повідомила, що мадяри напали на Карпатську Україну. Помістила також знімок А. Волошина, а представники міністерства закордонних справ у Будапешті заявили, що «мадяри знатимуть як поводитися з А. Волошином, якщо він матиме невдачу і буде зловлений». Без сумніву, вони були б повелися з о. А. Волошином так само, як Радянський Союз у 1956 р. повівся з волелюбним прем'єром Мадярщини Імре Надем. Схопили його і слід пропав по нім... А. Волошин вислизнув майже з-під рук мадярських гвардійців у Великому Бичкові дня 16 березня 1939 р. Не бажав стати мучеником з рук мадярських католиків. Іншою справою була безбожницька Москва, з рук якої тільки під час голодоморів у 1920–1930-х роках і в 1947 році загинуло більше чотирнадцяти мільйонів українців. Червона Москва була головним катом українського народу. Перед нею не втікав А. Волошин з Праги на Захід.

Августин Штефан, Юліян Ревай і Степан Росоха намовляли А. Волошина, щоб відійшов на Захід, але він рішуче відмовився покидати Прагу. Подавав різні причини, чому не відходить, але

правдиву причину залишив для себе, не відкрив ні перед ким свою задушевну таємницю. Не можу й не хочу виїхати, була відповідь о. Волошина на намову міністра Юліяна Ревая. Того вони не можуть зробити! Можуть мене й забити, але я не піддамся їхній волі – сказав о. Волошин.

У «великій сталінській чистці» в рр. 1935–1938 мільйони арештованих давали енкаведистам такі заяви, які НКВД хотів, і признавались до таких «злочинів», про які вперше чули в кімнаті слідчого, – сказав А. Штефан. То напевно були молоді люди. Старого чоловіка можна вбити дуже легко, але його зламати не можна – була відповідь о. Волошина. Тільки під кінець натякнув о. Волошин А. Штефанові про правдиву причину, чому не хоче виїхати, сказавши: Якщо така Божа воля, щоб я помер смертю мученика, то я прийму це без нарікання. Іншими словами сказано, якщо моя мученицька смерть є потрібна для блага мого народу, то я прийму її без нарікання.

Ще більше написала про це авторові племінниця о. Монс. А. Волошина др. Ольга Дуткова-Туркиняк у листі з Праги. В родині було п'ятеро дітей, тому о. А. Волошин взяв на виховання племінницю Ольгу і уможливив їй закінчити університетські студії. По смерті дружини А. Волошин перебував у родині др. Ольги Дуткової. Вона знає багато дечого про задушевні бажання свого рідного вуйка (дядька). Написала авторові др. Ольга Дуткова, що, молячись щодня о 12-ій годині, коли в Ужгороді дзвонили дзвони, о. А. Волошин благав Господа: «Прийми, Боже, мою мученицьку смерть за віру, за народ» (У цьому відношенні о. А. Волошин нагадує нам Великого Митрополита Андрея Шептицького, який благав Господа, щоб дозволив йому померти мученичою смертю).

Арешт о. А. Волошина в Празі

А. Волошин був два рази арештований, перший раз у п'ятницю 11 травня 1945. Тоді тільки забрали ключі від Українського вільного університету та архів з ректорської канцелярії, а його відвезли назад додому в Прагу, вул. Под липками, 11. Залишається не виясненим питання, на яке можуть відповісти лишень документи СМЕРШу, чому його арештували два рази. Можливо, що перший раз агенти СМЕРШу не мали ще відповідного документа на руках.

Другий раз арештували А. Волошина в понеділок 21 травня. Цей арешт описав, присутній на Дирекції поліції при Делострелецькій

вулиці в Празі, перекладач СМЕРШу Іван Мондич під прибраним ім'ям Н. Синевирський, який походив з околиць Хуста. Він описав арешт о. Волошина в російськомовній праці «СМЕРШ. Год в стране врага» (Журнал «Грани», Касель, Німеччина, 1948). Капітан СМЕРШу Шибайлов приїхав чеським поліцейським автом арештувати президента на квартиру в Празі, вул. Под липками, 11.

Помимо того, що о. А. Волошин був звільнений після першого арешту, він рахувався з можливістю бути знову арештованим. Доказом цього є те, що він мав заздалегідь приготовлену валізку, яку взяв з собою. Відходячи, розцілувався з сестрами – знак, який передбачував, що він, мабуть, вже більше не повернеться додому. Тільки звернув увагу капітанові Шибайлову, що вже був раз переслуханий та показав «бумажку», що був звільнений, але то не допомогло. А. Волошин передчував свою хресну дорогу, можливо, що в тривозі забажав, щоб Господь відхилив від нього чашу терпіння, коли показав «бумажку».

Приїзд о. А. Волошина до Делострелецької вулиці на Дирекцію поліції ось як описав Н. Синевирський: «Куда смотришь, поп? В небо? Поздно, поздно! Нужно было раньше Богу молиться, а не политикой заниматься». Волошин слухав Шибайлова ніби байдуже, запримітив Синевирський. «Ну, валяй, валяй! Вот с этим бойцом в подвал! Быстрее!» І солдат ударив о. Волошина прикладом в спину.

Приблизно в той самий час агенти СМЕРШу арештували колишніх міністрів – Степана Ключурака, д-ра Миколу Долиная і д-ра Юрія Перевузника. Їх відправили у літаку разом до Москви. По дорозі А. Волошин домовився з міністрами, що прийме на себе всю відповідальність, очевидно для того, щоб їх виручити. І, мабуть, виручив їх від смерті. Вони всі три повернулися живими до Праги після 20 років. Августина Волошина замучили протягом 51 дня. Стає ясным, чому А. Волошин не дав переконати себе виїхати на Захід перед приходом Червоної Армії до Праги, з котрою приходив також СМЕРШ.

Прибулі до Праги керівники СМЕРШу мали заздалегідь приготовлений їхніми агентами список людей, призначених на арешт. Одним з таких агентів був у Празі чоловік на прибране ім'я Гуменюк. Він прибув до Праги як «біженець» з сім'єю, отже виглядало, що він є справжній біженець. Українці в Празі підозрівали його згодом, але толерували. Дістав навіть працю коректора в редакції часопису закарпатської молоді «Пробоем» (Одного разу автор мав

нагоду пізнати того Гуменюка. Приїхавши в серпні 1944 року з Берліну до Праги, автор зайшов до редакції «Пробоем», вступив до канцелярії видавця д-ра С. Росохи. Розбалакався з ним при відчинених дверях. Раптом вступив до канцелярії мужчина невисокого росту, середнього віку. Оглянув автора із зацікавленням, мабуть тому, що перший раз бачив його. На запитання С. Росохи – чого прийшов, відповів, що прийшов подякувати за те, що прийняв його на працю. Це був агент Гуменюк. Видно, що щойно десь недавно став коректором у редакції «Пробоем», де мав доступ до адресаря передплатників).

Українці в Празі помітили, що часто, коли Гуменюк стрічався з людьми, залюбки фотографував їх. Це насторожувало людей, але Гуменюк спокійно продовжував свою діяльність. Августин Волошин сказав міністрові Августину Штефанові, що Гуменюк також сфотографував його щось два раз. Раз трапився випадок, що агент СМЕРШу прийшов на квартиру Миколи Вайди, щоб арештувати його. Микола Вайда виїхав був на Захід, агент не застав його вдома. Але в той самий час прийшов відвідати М. Вайду учитель руханки української гімназії в Морджанах. Агент запитав його прізвище, подивився на свій список і на місці арештував відвідувача.

Монс. А. Волошин – в'язень Лефортівської тюрми в Москві

Про вагу «злочину» о. А. Волошина і трьох міністрів Карпатської України говорить той факт, що їх запроторили до найсуворішої зі всіх військових в'язниць – до Лефортовської в'язниці в Москві, відомої своїми рафінованими методами допитів. Про «тягар» їхнього «злочину» говорить також той факт, що, як подала д-р. О. Дуткова в листі до автора із 21 серпня 1999 року, ніхто інший, як самий Йосип Віссаріонович Сталін «запросив» до свого кабінету на «розмову» о. Августина Волошина і трьох міністрів. Написала д-р. О. Дуткова: «Сталін показав на Вуйка, аби підійшов до стола. Там були всякі папери до підпису. Вуйко зачав читати, зблід і сказав, що таке не має права підписати. Сталін махнув рукою до дверей, вступили хлопці в чорнім одязі, і тоді послідній раз усі бачилися...» (мова оригіналу листа).

Д-р. О. Дуткова написала, що слідчий сказав д-ру. М. Долинаєві, що на підставі советських законів не могли судити А. Волошина. Отож СМЕРШівці відсудили його на повільну, мученичу смерть. Така була льогіка советського правосуддя. Не мали законної основи, щоб

засудити на смерть розстрілом, то агенти СМЕРШу засудили на повільну смерть тортурами...

Є описи тортур колишніми в'язнями у Лефортівській тюрмі, наприклад, в'язня замикали у низьку будку, в якій в'язень мусів весь час стояти похилившись або зігнувшись. По якомусь часі повітря сильно зуживалося і в'язень умлівав. Тоді сторож додавав йому трохи свіжого повітря і так тортури продовжувалися. Доводилося читати, що маршалові Михайлу Тухачевському ще капала вода на голову. Або застосовували тортури при допомозі т. зв. Залізного мішка. Іншим способом тортур було позбавити в'язня сну на довший час. Слідчі не давали спати вночі, а сторожі вдень.

Найгірші побої, тортури і знущання сипалися на в'язня, коли він відмовлявся підписати сфабриковане зізнання. В наслідку таких тортур, як написав А. Штефан, кріпкої будови і здорового о. А. Волошина за 51 день у тюрмі фізично цілком викінчили і він помер.

Басараб В., Вегеш М., Сергійчук В. Августин Волошин. Нові документи і матеріали про життя і смерть президента Карпатської України. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2006. С. 82–86.

Рівночасно з арештом А. Волошина були також арештовані три колишні міністри Карпатської України – Степан Ключурак, д-р. Микола Долинай та д-р. Юрій Перевузнник. Всі вони спочатку опинилися у в'язниці Лефортово в Москві разом з А. Волошином. В часі смерті А. Волошина вони були в Лефортові, щойно деє пізніше були засуджені на 20 чи 25 років.

Степан Ключурак і д-р. Микола Долинай після повороту до Праги залишили по собі важливі свідчення про смерть А. Волошина. Степан Ключурак випадково став свідком його смерті. Про це він повідомив Августина Штефана листом з Праги до Філадельфії, США. Ось зміст листа Степана Ключурака, що був поміщений в монографії Августина Штефана «Августин Волошин. Президент Карпатської України. Спомини» (С. 147–148): «Дня 11 липня 1945 р. мене вели до мого опікуна (слідчого), який всіма нами «опікувався». Коли мене привели до дверей мого опікуна, двері були замкнені, але сусід нам сказав, що він знаходиться у одного тяжко хворого, від якого хотів би деє довідатися. Ми повернулися і перед дверима кімнати, де лежав старенький о. Волошин, мій сторож попросив, щоб опікун на хвилину вийшов. Двері відчинилися і так уже залишилися відчиненими. Коли я побачив, що він лежить в агонії, смертельно блідий, я схвилювано поспитав, що з ним діється?! Чому не приведуть до нього лікаря?! – Не нужно, ему не нужна помощь. Мій опікун наказав відвести мене до його канцелярії і там почекати, поки він прийде. За нецілих півгодини прийшов мій опікун і, як завжди, почав мене випитуватися. Між іншим поспитав, кого залишив Волошин у Празі. Я тоді його запитав,

чи є якась надія, щоб зберегти о. Волошина. На те він відповів: «Он ушел». Я не розумів його добре, – продовжував свідок С. Ключурак і думав, що може о. Волошина кудись відвезли. Тому поспитав: «Куди він пішов?». Опікун зденеровано сказав: «Він не пішов, але... помер». «Усе це сталося так, як я переказав. Це я бачив своїми очима та сам чув».

Лист його далі: «Він лежав вже мабуть мертвий, а на другий день мій покровитель ще сказав мені: «Його знищила не тюрма, але хвороба, яку він приніс з собою з дому. Старенький мав цукровку» – виправдовувався опікун. Кінець листа: «Відносно дня смерті о. Волошина – це єдина правда, яку я міг би й іншими доказами підтвердити».

А. Штефан зауважив: «о. А. Волошин мав незначне поширення серця і його успішно лікував. Цукровки ніколи не мав. Твердження опікуна, що старенький приніс з собою з дому цукровку, дійсності не відповідає. Однак совєтські тюремники такі всезнайки, що можуть за 3 дні приворожити таку хворобу, яка їм потрібна». «Що зробили з тлінними останками бл. п. о. А. Волошина – невідомо. Він помер, але пам'ять про нього безсмертна серед його земляків».

Обширне свідчення про смерть А. Волошина подав д-р. Микола Долинай його племінниці д-ру Ользі Дутковій у Празі. На відміну від Степана Ключурака, який, як видно, дозволив А. Штефанові зразу опублікувати його свідчення в газеті «Америка» у Філадельфії, США, д-р. Микола Долинай розказав д-ру Ользі Дутковій про смерть А. Волошина під присягою, що нікому не розкаже про це так довго, заки хтось буде живий із його сім'ї. Це тому, що большевики, подібно як це робили нацисти, погрозили кожному звільненому в'язневі смертю цілій його сім'ї, якщо він комусь розкаже, що пережив, бачив і чув. Д-р. Ольга Дуткова дотримала дану обіцянку. Щойно після того, як помер син і внук д-ра Долиная трагічно на вулиці в Празі, д-р. О. Дуткова в листі від 21 серпня 1999 року поділилася з автором інформацією, яку отримала від міністра д-ра Миколи Долиная.

В'язень-лікар, д-р. М. Долинай, мав у Лефортові завдання перевірити чи вже є мертві тіла в'язнів, заки їх кудись відвезли закопати. Він мав сказати сторожеві, хто ще живе, а кого вже можуть класти на тачанку і забирати геть тих, що померли. Д-р. М. Долинай розповів д-ру О. Дутковій, що його одного разу взяв сторож з НКВД кудись до великого гангару, в котрому було коло 160–200 людей, зложених на дошках, куди далше принесли напівмертвих.

Д-р. Долинай довідався, що туди приносили тих в'язнів, що не витримали тортури. Їх без похоронного обряду кидали у спільну могилу. Д-р. М. Долинай був родинним лікарем о. А. Волошина. «Між мертвими та вмираючими він впізнав вуйка по материнському знакові на шії», написала д-р. О. Дуткова. Про спосіб «допитів» слідчими д-р. М. Долинай: «Побите око, вирваний золотий зуб, спухнутий, ноги як колоди, чорні, був без відома, вже не дихав». Читач може тільки здогадуватися, чому тіло було спухнуте, а ноги чорні, грубі як колоди. Лікар міг би подати докладніше причину такого стану, в який спосіб тортували о. А. Волошина.

Сповнилися слова, які були сказані о. А. Волошином у відповідь міністру Ю. Реваєві, що НКВД тортуррами може зломити його волю, душевну силу та характер і змусити підписати заяву на шкоду Карпатській Україні та українській справі взагалі: «Того вони не можуть зробити. Можуть мене й забити, але я не піддамся їхній волі», була відповідь о. А. Волошина. І не піддався, не просто лишень під загрозою смерті, але навіть під загрозою тортур.

Для щирих українців о. Монс. Августин Волошин – Великомученик. Щодо дати смерті о. А. Волошина, то найкраще поінформована в тій справі д-р. Ольга Дуткова є переконана, що смерть настала 11 липня 1945 року, як подав Степан Ключурак. Агенти НКВД, як звичайно, спробували вмити руки від крові о. Волошина. Вигадали, що в той день, коли його замучили, 11 липня 1945 р., вони перевезли його на лікування до лічниці в тюрмі Бутирки в Москві та що він помер там 19 липня на діабет, який приніс з собою з дому. Д-р. О. Дуткова рішуче відкидає фальшиву «документацію» НКВД про дату і причину смерті о. А. Волошина.

Августин Волошин поповнив довгий ряд українських духовних осіб – священників, єпископів, монахів і монахинь, яких знищив більшовизм.

Басараб В., Вегеш М., Сергійчук В. Августин Волошин. Нові документи і матеріали про життя і смерть президента Карпатської України. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2006. С. 86–91.

Михайло Мондич

– Ты знаком с Волошиным? – обратился ко мне капитан Шибайлов. – Нет. – Познакомишься. Я стараюсь отогнать так сильно волнующие меня мысли. С Волошиным я не знаком, но знаю его в лицо. Знаю, что в 1939 году он был 18 часов президентом Закарпатской Украины. Мое расстроенное воображение рисует одну за другой картины из времен украинского господства в 1939 году: Закарпатская Сичь в Бевковой школе. Хустский сейм. «Новая Сцена». Ревай, братья Брацайки, Клочурак, Клемпуш. Беженцы из Галиции. Потом бой за Хуст, Червона Скала и Красне Поле. Затем приход венгров, – аресты, расстрелы...

... Подъехала автомашина капитана Шибайлова. – Здорово, Коля! – Шибайлов улыбался. Его пухлое розовое лицо выражало удовлетворение только что исполненной работой. – Узнаешь? Я посмотрел в сторону грузного монсиньора, выходящего из машины. – Волошин? – Да, он самый. Ваш бывший президент. Старик Волошин как-то растерянно посмотрел в мою сторону. Навряд ли он даже видел меня. Взор его блуждал... Я знаю, что он всегда был лишь игрушкой в руках более хитрых и сильных. Эти более хитрые и сильные ускользают от чекистов, но Волошина они оставили рассчитывать. – Куда смотришь, поп? На небо? Поздно, поздно! Нужно было раньше Богу молиться, а не политикой заниматься. Волошин слушал Шибайлова как-то безучастно. – Ну, валяй, валяй вот с этим бойцом в подвал. Живее! Волошин заторопился. Он как будто еще не верил, что его арестовали...

Мондич М. СМЕРШ (Год в стане врага). Посев, 1984. 215 с.

Василь Марчук

Сидів 8 місяців у Лефортівській тюрмі. Зразу після дня Перемоги до мене в камеру-одиначку помістили Августина Івановича Волошина – президента Карпатської України. Це був невисокий, повний чоловік, років йому було за 70. Він мав хворий шлунок і не міг їсти. Свою їжу віддавав мені. Потім до нас підсадили ще якогось Барковського. Це був стукач, але ми цього не знали. Він заводив провокаційні розмови і потім доносив слідчому. Пам'ятаю такий випадок. Я не знав жодної молитви і Волошин вчив мене «Отче наш». Коли наступного разу мене викликали на допит, слідчий сказав: «Ну, як «Отче наш» вучил уже?». Тоді я не догадався, звідки слідчий знає про молитву. Хто такий Барковський, дізнався в Бутирській тюрмі від одного викладача військової академії, до якого теж підсаджували Барковського.

Кожного дня Волошин розповідав про життя Ісуса Христа, також про себе, як він їздив до Риму, до Праги. Я дізнався, що Волошин зустрічався з Ріббентропом, Степаном Бандерою і Мельником, казав, що його звинувачують у германофільстві. Це слово я вперше почув від нього, і воно мені запам'яталося.

Одного разу в камері Волошин писав заяву на ім'я Молотова. В цій заяві він зазначав, що його заарештовано несправедливо, що він громадянин іншої держави. Пригадую початок заяви: «Прем'єр-

министру господину Молотову от бывшего премьер-министра Закарпатской Руси доктора Волошина».

З кожним днем Августин Іванович слабнув. Навіть сам вже не міг виходити на прогулянку. Ми брали його під руки і виводили гуляти. Одного разу він попросив його залишити. Коли ми повернулися з прогулянки, у камері його не застали. Два місяці був з нами. На все життя запам'ятав я цю добру і розумну людину.

Літопис Нескореної України: Документи, матеріали, спогади. Книга 1 (Підготували Я. Лялька, П. Максимчук, І. Патер та ін.). Автори передмови Я. Лялька, Р. Бачинський. Львів: Просвіта, 1993. С. 558–559.

Оксана Танич

Батько, Микола Мандзюк, (народився і здобув початкову освіту в Бичкові) закінчив горожанську школу в селищі Ясіня, де брав активну участь у пластунському русі. У 1925 р. вступив до учительської семінарії в Мукачеві, але за поширення між студентами української патріотичної преси на III курсі його виключили без права поновлення. Августин Волошин допоміг молодому патріоту продовжити навчання в Ужгородській учительській семінарії, по завершенні якої юнака призвали до чехословацького війська. У 1931-му демобілізувався й за направленням учителював у с. Великі Лучки на Мукачівщині, а звідти його перевели управителем народної школи у В. Ремети, де, як уже згадувалося, у подружжя Мандзюків і з'явилася на світ єдина улюблена донечка.

Авторитетні молоді педагоги організували хор сільської молоді, керували різними курсами. Однак їхня активна проукраїнська діяльність привернула увагу угорської влади, яка після розчленування Карпатської України на підставі рішення Віденського арбітражу 1938 р. відчула себе повноправним господарем на території переданих їй міст Ужгорода й Мукачева та багатьох населених пунктів Берегівського округу. Не бажаючи залишатися під юрисдикцією іншої держави та з міркувань особистої безпеки сім'я переїхала до Севлюша (тепер Виноградів), де Микола очолив крайову спілку молоді. Як патріота-активіста його обрали 12 лютого 1939 року депутатом Сойму Карпатської України.

Семирічна Оксанка теж була присутня на тому першому засіданні Сойму КУ – вона зазвичай супроводжувала тата всюди, поки мама

виконувала місію і господині, й педагога, і громадського діяча. Наслухавшись вечірніх міркувань батьків про видатну подію в історії рідного краю, дівчинка з нетерпінням чекала її, навчилася гарно співати Гімн України, тримаючи руку біля серця. «Завтра вранці поїдемо з батьками на велике засідання в Хуст», – нарешті таємниче поділилася з подругою. Та тихенько зітхнула: «Добре тобі, а я мушу допомагати дойчити маленького братика». Оксанка гордо повідомила, що їхатимуть на возі дядька Івана з найкращим конем Сірком.

Березневий ранок прикрасив легкий заморозок, скрипнули ворота, і дівчинка виглянула у вікно: «Вже тут дядько Іван!» Швиденько вдягла вишите пальтечко й шапочку. Татко підхопив доню на руки й посадив на м'яке сидіння, покрите ліжником. По боках розташувалися батьки, й вони вирушили. Дорога дзвеніла під копитами, гладив щоки зустрічний вітерець. На під'їздах до Хуста бачила багато повозок із пасажирами, котрі також прямували до місцевої гімназії.

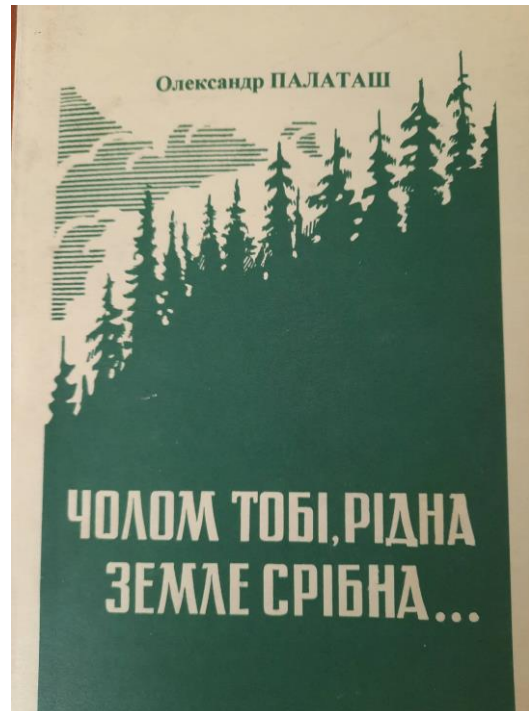
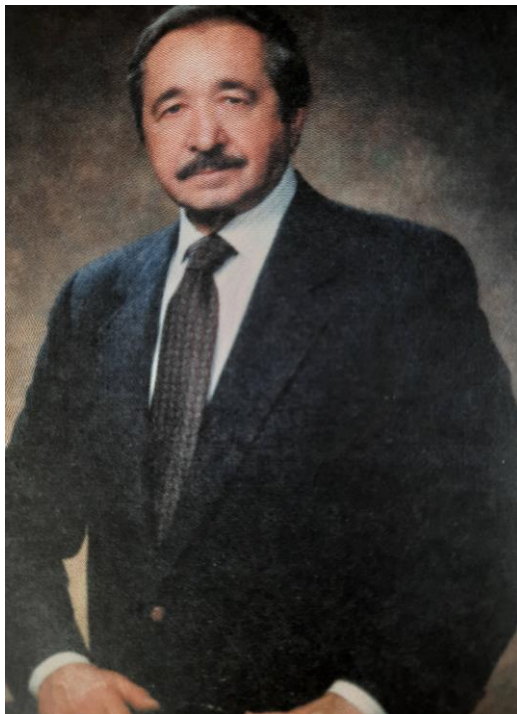
А там над входом до спортивної зали майорів синьо-жовтий прапор. Дівчинка з цікавістю розглядала великий Карпатський Герб і Тризуб – схоже зображення бачила вдома в течці з надписом «До засідання Першого Сойму». Татко провів їх із мамкою до зали, а сам зайняв місце в другому ряду, де сиділи послы. Після головного засідання відбулися наради в комісіях. Мама очолювала піклувальну комісію жіночими соціальними питаннями, тож вони удвох пішли туди. Додому поверталися пізнього вечора вже знайомою дорогою. А Оксанка того доленосного дня усвідомила, що таке самовіддана праця для добра громади.

Микола Мандзюк брав найактивнішу участь і в історичному засіданні 15 березня 1939 року, відтак згодом змушений був емігрувати з частиною урядовців до Праги через територію Румунії, Югославії та Австрії. Там його вивезли як робочу силу до Німеччини, але, склавши іспит із чеської мови, зміг влаштуватися на посаду вчителя в с. Левчінці, ввійшов до складу антифашистського підпілля та продовжував активну політичну діяльність аж до кінця Другої світової війни. Донька вступила в Модржанську українську гімназію. За її спогадами, у Празі, неподалік від будинку, де зупинився президент розгромленої Карпатської України А. Волошин, жила його племінниця Ольга Дудкова, професорка консерваторії, яка щотижня проводила репетиції оркестру й хору; їздила на гастролі, пропагуючи класичне мистецтво.

Авторитет Августина Волошина в сім'ї Мандзюків сприймали свято, дорожили кожним його словом. Тому незабутнє враження зберігала пані Оксана про останню зустріч тата з президентом КУ. Коли завітали до його оселі, їй було 13. Пізніше вона розповідала: «Як зараз пам'ятаю, батько спитав: «Що нам робити?» Волошин спокійно відповів: «Ти повертайся, Миколо, до рідного краю, а я поки залишуся в Празі й найближчим часом приїду. Не відчуваю перед своїм народом жодної провини... Я ніколи нікому не зробив зла...». Він помовчав і ніби обійняв мене ласкавим поглядом: «Підійди, дитино, ближче». Я ступила крок до нього і, нахиливши голову, відчула тепло його простягнутої руки: «Благословляю тебе, Оксано, на життя, добрі діла і на щасливу дорогу повернення додому». Батька він благословив так само лаконічно, але його енергетика залишалася з нами назавжди. Вам може здатися дивним, проте це не містика, бо його благословення я відчуваю на собі по сьогодні як допомогу й опіку у складній ситуації. Ця найвеличніша подія всього мого життя трапилася за два тижні до арешту Августина Волошина службою «Смерш». То була остання зустріч мого батька з президентом Карпатської України».

Федорова О. Оксана Ганич була ровесницею епохи Карпатської України й першою жінкою – доктором наук на Закарпатті. <https://zakarpatty.net.ua/Zmi/204503-Oksana-Hanych-bula-rovesnytseiu-epokhy-Karpatskoi-Ukrainy-i-pershoiu-zhinkoiu-%E2%80%93-doktorom-nauk-na-Zakarpatti>

Олександр Палаташ

Всевишній ніколи не залишає жодної людини в самотності. До останньої миті навіть великому грішнику він дає можливість для спасіння. Інша річ, чи вміємо і хочемо ми використати всі шанси. У доленосні часи Господь дає їм шанс – бути народом чи просто мовчазним натовпом населення. А щоб реалізувати свої можливості, Господь, очевидно, посилає у вирішальні історичні моменти кожному народові Вождя, чи, я сказав би, – народного Пророка. Так у французького народу з'явилася Жанна Д'арк, в італійців – Гаррібальді, в американського народу – Вашингтон... Наш великий український народ по-праву може пишатися цілою когортою великих провідників – Богдан Хмельницький, Іван Мазепа, Іван Сірко, Петро Сагайдачний, Олекса Довбуш, Симон Петлюра, Євген Коновалець...

До цієї плеяди імен я, без усякого сумніву, вписав би золотом й ім'я нашого духовного отця, одну з найпомітніших постатей в історії становлення української державності, великого предтечу нинішньої незалежної вільної України Августина Волошина...

На моє тверде переконання, Волошин – найяскравіша зірка на духовному небосхилі закарпатських українців нарівні з Олександром Духновичем. До речі, обидва генії були не тільки близькі духовно, а й кровно: Августин Волошин був одружений з досить близькою родачкою Олександра Духновича Іриною Петрик.

... Моє перше знайомство з Августином Волошином відбулося, так би мовити, заочно. У другій половині тридцятих років я мав іти до першого класу. Оскільки книга, наука, освіта в нашій родині були у великій пошані, то моя перша путівка до вершин знань стала в сім'ї справжнім святом. Пригадую, світлої пам'яті мамка прибрали, наче перед великим празником, хату, наготували смачних страв, напекли білих калачів і увечері всією великою родиною ми зібралися за святковим столом. Було дуже весело, урочисто... Мені віншували легко долати науку, ніколи не зупинятися на досягнутому і бути до знань наполегливим, впертим і спраглим, як увесь наш рід Палаташів. А насамкінець відбулося найбільше священнодійство: батько бережно, наче святу хлібину, вийняв зі скрині книжку і, подаючи її мені на своїх розгорнутих долонях, сказав:

– Це, Олексю, твій перший ключ, що відкриє двері до науки. Це твоя і перша зірочка, яка поведе до панії Мудрості. І ніколи не забудь, що це тобі дарунок не лише від нашої родини, а й від великого чоловіка, учителя всього нашого народу, отця Августина Волошина.

Я взяв книгу до рук. Це була «Азбука (Перша читанка для першого класу народних шкіл)» Августина Волошина. З неї і почалося моє відкриття дивовижного світу науки, а також перше духовне знайомство з великим провідником нашого народу.

А наступна зустріч – цього разу вже реальна – відбулася через десятиріччя... На одному із засідань Ради Етнографічного Товариства, яке проходило під головуванням Августина Волошина, були присутні і ми – активні члени цієї установи, тобто група студентів Торговельної Академії. Ніколи не забуду ті почуття, які виникли від першої ж зустрічі: Августин Волошин хоч і був людиною міцної будови, кремезним, такого собі козацького вигляду, проте від нього віяло такою щирістю, душевністю і якимсь внутрішнім осяянням, що він здавався не фізичною, а якоюсь духовною субстанцією. А ще мені запам'ятались його очі. Він був близоруким, носив окуляри. І від того, в усякому випадку так мені здавалося, очі його були якось подитячому щирими, навіть трішки здивованими, погляд одвертим, таким довірливим, що одразу розташовував людину до себе. І в цих окулярах, одязі священника отець Волошин з першої хвилини побачився мені схожим на ангела. Говорив він тихо, але кожне слово, наче добірне зерно в ріллю, западало в наші душі.

Запам'яталося, як він мудро говорив про народні пам'ятки: «Дехто, знайшовши в землі глиняний горщик або черепок, чи, надибавши в себе вдома в старій скрині вишивки, рушники, якісь фрагменти одягу, легковажно викине їх. А це великий гріх! Бо кожна річ старовини – це краплина нашої пам'яті, це пагінець нашого міцного історичного коріння, про яке ми мусимо пам'ятати. А візьміть наші батьківські пісні! Вони – животворні криниці, які не просто дають силу нашій душі, наповнюють нас прекрасним, але й передають з роду в рід, з покоління в покоління ту чарівну паличку, яка не дає нам забути хто ми, звідки ми, хто наші батьки і де Батьківщина. Народ може налічуватись мільйонами, але якщо він не зберіг своєї історії, своєї мови, звичаїв – він не буде народом. Тільки той народ – хай він і малочисельний – може називатись народом, хто через віки не втратив своєї батьківської пісні, материнських рушників, хто ставиться не менш бережно, як до сьогоднішнього і завтрашнього дня. Ми, закарпатські українці, – продовжував далі натхненно А. Волошин, – можемо по праву сказати: «Ми – великий народ! Бо ми, незважаючи на століття чужоземної навали, гніту безпросвітності, духовно вистояли, зберегли, вивеліяли свою мову, не відреклися від прадідівських звичаїв і традицій. І можемо тепер твердо сказати – у нас є своя історія! А коли так, я в це твердо вірю, – у нас буде своя вільна, свободна держава. І ваша клопітка самовіддана праця в Етнографічному Товаристві – це і є перші цеглини в будові нашої держави!».

Промова схвилювала всіх, декого навіть до сліз. Після офіційної частини почалася невимушена розмова. Хтось з присутніх, здається, чи не доктор Михайло Обідний, представив Августина Волошину мене – як одного з активістів Етнографічного товариства. Почувши моє прізвище, Августин Волошин одразу прояснів і перепитав:

– Палаташ? Олекса? Ви часом не брат мого колишнього студента, мого улюбленця Василя Палаташа?

– Так, мій брат Василь навчався в ужгородській учительській семінарії, ви теж були його улюбленим професором, – відповів, ніяковіючи, я.

– І ви такий завзятий і наполегливий, як ваш брат Василь? – запитав, посміхаючись, Волошин.

– Не думаю, що хтось іще моторніший і завзятіший за нашого Олексу, – відповів Михайло Обідний.

– Ви, пане докторе, не жартуйте, – сказав з образою я.

– А чого? – ласкаво заспокоїв мене Волошин. – Вашу родину Палаташів з Заріччя я знаю давно – і батька вашого, і мамку, і братів, а також вашого доброго русина-українця священника отця Вартоломія Балтовича. І в одному я впевнений – про всіх них можна говорити як про людей гідних і порядних.

Тут Августин Волошин підійшов зовсім близько і по-батьківськи ніжно погладив мене по голові, наче свою рідну дитину. На той час я вже був, як кажуть, файним легінчиком і спалахнув від сорому через ту несподівану увагу і ніжність. Опустив долу очі і відчув, як обличчя в мене гарячково запашіло. Водночас на душі стало і приємно, і світло. Було таке відчуття, наче то мене погладила не просто земна поважна людина, а сам ангел-хранитель.

У той самий час хтось запропонував сфотографуватись на згадку. Ми вмить стали біля Августина Волошина і увіковічилились на світлині. Цей знімок – одна з найдорожчих реліквій, яка лишилася мені у спадок від тих прекрасних часів неповторної, незабутньої моєї власної юності, і юності нашої Карпатської України.

Наступна моя зустріч з Августином Волошином відбулася через якийсь час, але вже в інших обставинах.

... Нам би загалом десь сісти і по-нашому, по-богатирськи відсвяткувати перемогу (на виборах до Сойму – Авт.), але, на жаль, поспішаю. Десь за півгодини до будинку української державної гімназії має прибути отець Волошин. Хочемо оглянути приміщення. Там, очевидно, буде проходити незабаром перше засідання нашого Сойму. Батько Волошин забажав заздалегідь оглянути і порадитись, як краще організувати відкриття роботи парламенту Карпатської України. Я там теж мушу бути...

– А мені можна? – запитав зі слабенькою надією я.

– Хіба що подивитися зі сторони, – ухиляючись прямої відповіді промовив Петро Стерчо.

Коли ми підійшли до будинку української державної гімназії, тут вже вирувало людське море. Інформація про приїзд Августина Волошина якимось чином розійшлася межі людей і весь Хуст вже збігався на майдан перед гімназією. Невдовзі побачилось авто, за ним – друге, третє... У супроводі охорони і урядовців до будинку під'їхав Волошин. Що тут зчинилося!!! Людське море в один гучний,

велетенський голос почало скандувати: «Хай живе батько Волошин!», «Хай живе УНО!», «Слава Україні!», «Перемога за нами!» і т.д. Августин Волошин, легенько посміхаючись, вийшов з машини, вдячно вклонився і, як справжній духовний пастир поблагословив всіх, хто тієї хвилини був на майдані і хто його, отця народного, прийшов у тяжку і судну для держави годину підтримати. Завдяки Петрові Стерчу охорона безперешкодно пропустила нас вперед. У ці хвилини я опинився перед самим входом до гімназійної будови. Тієї миті отець Волошин був усього за півтора – два метри від мене. У пориві незбагненої радості і збентеження я, пересилуючи щасливе хвилювання людського моря, на весь голос закричав: «Тримайтеся, батьку, ми, ваші сини, з вами!». Мій голос пролунав таки потужно, бо Августин Волошин оглянувся і, видно, упізнав мене: глянув на мене ніжним батьківським поглядом, привітно усміхнувся, як давньому знайомому, щось прошепотів і благословив мене правицею. А далі під могутній спів гімну «Ще не вмерла Україна», який підхопив увесь майдан, Августин Волошин у супроводі однодумців і урядових осіб зайшов до приміщення Хустської української державної гімназії.

Це була остання моя щаслива зустріч з живим Президентом...

Палаташ О. Чолом тобі, рідна Земле Срібна (Ностальгічний етюд) / Літературна редакція Сергія Козака. Сполучені Штати Америки, 1999. 125 с.

Іван Маргітич

Мирне, майже дружнє співжиття учнів Хустської гімназії з різною релігійною та національною орієнтацією в першу чергу було заслугою самої релігійної духовності учнів. Греко-католицький професор-катехіт отець Дмитро Попович утверджував не тільки релігійну християнську свідомість, але й потребу духовного самовдосконалення. Він сіяв добре зерно, і воно приносило добрий плід. Будучи ревним священником й педагогом, щирим патріотом, відданим сином свого народу. Для учнів гімназії він підготував підручник «Апологетика й історія церкви», редагував релігійний журнал для молоді «Місійний вістник». До газет, журналів та календарів писав популярні статті й оповідання. З-під його руки вийшов єпископ-ісповідник-мученик Теодор Ромжа, три єпископи, ціла плеяда священників та широко відомих представників закарпатської патріотичної інтелігенції. Це були ті кадри, які своєю духовністю й патріотизмом внесли вагому лепту в справу утвердження на закарпатській землі української державності, самостійної Держави – Карпатської України.

Ось ще деякі приклади патріотичного духу хустських гімназистів. У Хусті крім шкільної гімназійної бібліотеки була ще й міська та читальня, з яких учні визичали книги, газети й журнали.

Українці-пластуни читали українську літературу. Ми залюбки знайомилися з козацькими походами, перемогами й буднями запорізьких козаків. Відбувалися жваві дискусії. Мій однокласник-земляк (із сусідньої Завадки, колись Малої Чингави), пізніше кум Федір Сочка завжди захоплено розповідав про запорожців, за що ми його й прозвали «козаком». У четвертому класі 1937-го року на уроці чеської мови професорка Андерлова почула, як до нього звернувся хтось із хлопців словом «Козаче». Професорка запитала по-чеськи: «Сочка, ви козак?» – «Ано, просім», – була відповідь. «Ви можете пояснити, чому ви козак?» – продовжувала випитувати професорка. «Я козак тому, бо походжу з козацького роду», – не задумувався Сочка. «Так? То є чудово!» – звучало щире зізнання.

Це був той Сочка-козак, який разом з іншими своїми товаришами безмежно радів, коли 15 березня 1939 року якраз у стінах Хустської гімназії, в її гімнастичному залі, новообраний закарпатський Сойм проголосив Карпатську Україну самостійною на чолі з Президентом отцем д-ром Августином Волошином. Але не діждався Федір Сочка радісного дня 24 серпня 1991-го року, коли вся козацька Україна разом з Карпатською Україною була проголошена незалежною демократичною Державою, суверенітет якої закріпився Всеукраїнським референдумом 1 грудня 1991-го року. Не діждався, бо передчасна смерть безпощадно перервала нитку його по-козацьки й щиро по-християнськи, з довгими роками підпільного визнавання своєї віри, прожитого життя.

Ось деякі моменти, пов'язані з Хустською гімназією, яка посередництвом учнів, випускників та педагогів має свою певну частку в тому духовному й державотворчому процесі, який довів закарпатську гілку українського народу до самостійної Карпатської України та до сьогодення соборної незалежної держави.

Хустська гімназія. Матеріали науково-практичної конференції, Хуст, 27–28 червня 1992 р. Ужгород: МПП «Гражда», 1994. 108 с.

Енн О'Хара Маккормік

Так Карпатська Україна на протязі — 27 годин була під трьома прапорами. В трьох днях перебула дві війни — першу, щоб прогнати чехів, і другу, щоб здержати мадярів. Найбільша битва у тих ваговитих днях була розіграна не в Празі і не в Братиславі, у Словаччині, тільки в Хусті, у вівторок між чеським військом і Січею, українською національною гвардією, зложеного з карпатських хлопців, вдягнених у сиві однострої.

Тепер комісія з Хусту переговорює в Будапешті з мадярським урядом. Але цілий день мадярські інвазійні війська поступають вперед і цілий день січовики під новим командантом, капітаном Білим — що вчора був начальником поліції — відмовляються припинити безнадійну битву.

Через чотири дні я була замурована в Хусті. «Замурована» — це властиве слово, бо мала столиця однодневної карпато-української республіки є одним з найбільше недоступних місць в Європі. Ще в понеділок Хуст був у повнім розгарі будучих планів. Відколи він став столицею Карпатської України п'ять місяців тому — більші міста її були признані віденським рішенням Угорщині — його населення збільшилось з 20 до 30 тисяч і він став центром національних аспірацій українців з різних частин світа. З самої Америки напливали щоденно малі пожертви у сумі від 500 до 1,000 доларів. Місто було переповнене повернувшими емігрантами з українського роду планами, як розвинути нову Україну.

В понеділок я мала розмову з прем'єром, Августином Волошином, звичайним парохом греко-католицького обряду, що довгий час був провідником українського руху, а також з генералом Львом Прхалею, чеським членом уряду, якого прислала Прага, для вдержання порядку і для заряду фінансами Карпатської України.

Прем'єр самовпевнений

Прем'єр був трохи збентежений подіями в Словаччині. Коли словаки зірвали з чехами, то українці, відрізані від Праги, були примушені зробити те саме. Але його думки більше відносились до майбутнього цієї невеликої держави. Того дня він не сумнівався, що її існування запевнене. Генерал Прхала був певний, що чехи опанують ситуацію в Словаччині і що це врятує й Карпатську Україну. Прага, він сказав, мусить роззброїти Січ і зреорганізувати її, не вживаючи сили. Тої самої ночі пізніше (вівторок) прем'єр Волошин дав наказ чеській жандармерії видати зброю Січі, щоб скріпити нею прикордонну сторожу. Коли генерал Прхала довідався про цей наказ, приказав жандармам назад відібрати зброю. Почався бій у бараках. Військо оточило державні будинки і почалась битва. Прем'єр телеграфував до Гітлера, повідомляючи його, що він хоче проголосити незалежність Карпатської України і прохати німецького протекторату.

У вівторок зранку в 6:15 місто було збуджене револьверними вистрілами, а далі загриміли гармати і затарахкотіли кулемети. Жінки, що на торзі розміщували свій невеликий крам, покидали кошики і порозбігались шукати охорони. Селянські вози затарахкотіли, втікаючи назад в гори по брукованих вулицях.

Військо бомбардувало готель «Коруна», що поміщений в центрі міста і був головною квартирою Січі, а також німецького консула. Зеркало консула було прострілене кулею, як він голився, так що він мало не став одинокою німецькою жертвою в цій «війні». Битва тривала п'ять годин. Готель «Коруна» і багато будинків були зруйновані і вкінці в Хусті було шістьдесят вбитих, а ще багато більше в сусідніх селах.

Американський хлопець убитий

Поміж жертвами був 19-літній американець, Петро Лисюк, бувший студент в Пікскіл Мілітарі Академі, гарний хлопчина, що

приїхав до Хуста з батьком, бувшим козацьким офіцером, який вибрався з Нью Йорку знімати фільму. Вони обоє були зайняті зніманням фільми з нової України. Всупереч приказам батька цей молодий чоловік вперся вийти на вулицю. Кілька годин пізніше його тіло найдено на околиці міста — він був пострілений в серце.

В сьомій годині прем'єр Волошин проголосив про повну незалежність Карпатської України і скликав на другу годину пополудні в середу засідання парламенту. У передачі на радіо не було вже мови про німецький протекторат з причини, що телеграма до Гітлера лишилася без відповіді. І це найкращий доказ, що ГІТЛЕР КИНУВ ОСТАННІЙ ШМАТОК ЧЕХОСЛОВАЧЧИНИ ПОЛЯКАМ І МАДЯРАМ. Поляки тепер в немилій ситості, бо мають 1,200 миль спільного фронту з Німеччиною.

Мешканці Хусту стояли в розпачі перед розбитим будинком уряду і слухали проголошення своєї незалежності, співали подібний до похоронної пісні український гімн свободи. Сцена була дивна, подібна до похоронного обряду. Товпи розходились містом серед снігу в жахливий мороз. Хоча на другий день свято і місто було прикрашене прапорами в національних кольорах, ніщо не надавало вигляду святочности. Справа була програшна заки її переведено і найдалекіший мешканець знав про це.

Місто в переполоху

Саме місто було в переполоху. Дороги були завалені селянськими возами, напактованими жовнірами, їхніми родинами, домашнім добром, що намагалися дістатися до границі, але тепер вже не було Чехословаччини і вони не мали інтересу воювати ні проти українців ні проти мадярів. Вони взагалі не цікавились нічим. Чехи не мали де вертатися.

Два американці, англієць і поляк роздобули старе авто щоб вибратися з міста. Оскільки в Хусті надійшла звістка про те, що мадярські війська припинили наступ, ми вирішили спробувати вийти на угорський кордон як на найближчий вихід. Але лише приблизно за дванадцять миль вниз по головній дорозі, ми виявили, що останній чеський офіцер виїжджав, а угорці були просто за містом. Вони стріляли вперед, і черги шрапнелі свистіли з інтервалами між деревами за будинками на головній вулиці.

За дві години, поки ми чекали, стерли кордон. Зараз ми були в Угорщині, і до ночі було легко знайти іншу машину, щоб відвезла нас до Берегово. Там чомусь було відключення світла. Було зовсім темно, і ми, спотикаючись, потяглися до ліжка при світлі однієї палючої свічки. Сьогоднішня подорож до Будапешта була схожа на подорож через зону бойових дій. Нас затримували потяг за потягом із військами та боєприпасами, що рухалися у протилежному напрямку. Тут, у столиці, мобілізують коней, як на справжній бій. Карпатська Україна тримається довше, ніж очікувалося.

Хлопці в Хусті все ще чинять запеклий опір окупації. Капітан Белей, людина великої підприємливості та енергії, мобілізував і озброїв 10 000 членів Січі та захопив кожен транспорт до останнього велосипеда в окрузі. Звичайно, все це марно. Хуст піде шляхом решти Чехо-Словаччини.

Чому Карпатська Україна, найменший і найслабший шматок Чехословаччини, впала останньою? Нині Хуст окупований угорцями, але навколо міста, в горах «січові стрільці» продовжують боротьбу. Немає сумніву, що ці гарячі верховинці люблять боротися задля самої боротьби. Цей народ вірить, що мусить боронити свою землю до останнього... В цей час вони вже знали, що Гітлер віддав їх мадярам. І це властиво робить завзятий опір Січі таким загадковим. Коли Гітлер опустив їх, чому Січ продовжує таку безнадійну боротьбу? Чому мадярська армія натрапляє на стільки перешкод у здобутті території, яку обороняють вояки-аматори.

Завтра Хуст знову стане містечком яким воно було до того, як стало символом великої України. У кафе, де учасники Січі збиралися щовечора, щоб будувати плани, більше не буде ажіотажу.

Взято з Американка про події в Хусті. Народна Воля, Скрентон. 1939. 18 березня. С. 2. Статтю розшукав Данило Кравець (Львів).

Маккормік Енн О'Хара. «Карпатська Україна тримається довше, ніж очікувалось». URL: <https://localhistory.org.ua/texts/chitanka/amerikanka-pro-podiyi-v-khusti-reportazh-z-karpatskoyi-ukrayini-1939-roku-u-the-new-york-times/> (дата звернення: 21. 03. 2025).

Антонін Земан

Я жив на Підкарпатській Русі десять років. Мені цей край подобався, так само, як і тисячам чеських чиновників, вояків і всіх тих чехів, що допомагали її розквіту, як уміли. Ми дочекалися кінця, і його згадуємо з гіркотою людей, яким відповідають невдячністю. Так це відчували всі, без винятку, коли востаннє 16 березня 1939 року ми переходили тячівський міст. А все ж любов до краю, де ми мали другий дім, де ми навчилися розуміти населення і жили з ним у злагоді, поки чужі руки не зруйнували результатів співпраці, ми і надалі всі збережемо, вигнанці з Підкарпатської Русі. І гортаючи аркуші своїх спогадів, ми думаємо про страждання русинського народу, яке – якщо збережеться той самий хід подій, як це зазвичай буває, – принесе зі собою розуміння, хто був справжнім другом цієї бідної землі і з ким вона була в Бога за пазухою, а хто тільки здавався добрим другом.

Я нотую тільки те, що сам прожив, як частину спогадів людини, яку її професія привела і залишила там, куди інші прийти не могли. Я роблю це зокрема й тому, що на подіях, про які йтиметься, побачу, чи завжди ми правильно дивилися на Підкарпатську Русь і чи діяли ми так, як було б найкраще.

14 березня 1939 року вночі по всій демаркаційній лінії угорські терористи почали стріляти і кидати ручні гранати. Для нас це стало несподіванкою, бо між обома сторонами після Віденського арбітражу

не було якоїсь особливо напруги (Це твердження неправдиве. Протягом усього періоду Підкарпатської Русі (Карпатської України) на угорсько-чехословацькому прикордонні не припинялися інциденти і перестрілки, про що свідчать документи цього збірника – Олександр Пагіря). За терористами відразу прийшла регулярна угорська армія. З 14 на 15 березня угорці перейшли демаркаційну лінію і січовики мали б охороняти свою землю. Посольський радник Гофман їм обіцяв, що німці в жодному разі не дозволять, аби угорці зайняли Підкарпатську Русь. Ще 15 березня німецький дипломат стверджував представникам підкарпатського уряду, що німецька моторизована дивізія вже у Кежмарку (місто у Східній Словаччині, центр відповідного округу Пряшівського краю) і спішить на допомогу проти угорців. І січовики вірили.

14 березня вдень підкарпатський уряд проголосив самостійність Підкарпатської України, яка мала опинитися під охороною Німеччини. Порядок у Хусті утримували добровольці з німецької колонії. Командування операціями Січі перебрав якийсь високий сивий генерал, ймовірно, український емігрант (Сергій Єфремов). Начальником його штабу став полковник Гузар, теж український емігрант. Думаю, обидва приїхали з Німеччини. Полковник Гузар навіть доручив мені організувати Січ на фронті. Він стверджував з великою впевненістю, що німці йдуть на допомогу і що вони ніколи не дозволять, аби Підкарпатська Русь стала угорською.

У боях, які угорці розпочали 14 березня вночі, демаркаційну лінію утримували підрозділи SOS і військове підсилення, яке складалося з розпущених прикордонних полків з укріплень. Але це були слабкі підрозділи. Проте вони витримали і відбивали угорські напади аж до 16 березня вдень. Відходили ми повільно під прикриттям механізованих підрозділів. Хустська група відступала на схід, мукачівська – через Сваляву до Гуменного, а ужгородська – у Словаччину. Угорці нас кілька разів закликали віддати зброю і отримати можливість вільно пройти через Угорщину, але ми залишили собі зброю і боролися проти їхньої значної переваги.

Регулярні бої тривали до дня 16 березня. Тільки тоді було видано наказ – навіть не знаю, хто його видав, – що я маю перестати воювати, і що німці дали угорцям дозвіл на окупацію Підкарпатської Русі, оскільки чехи не можуть втримати порядок. Це був гіркий кінець. 14 березня генерал Прхала, який був призначений центральним урядом керувати евакуацією, поїхав до Сваляви. А звідти до Словаччини. 15

березня ми отримали зі Сваляви наказ командування 45-го піхотного полку підготуватися, що, можливо, ми повинні здійснити напад на Мукачево й Ужгород. У цьому була фантастична віра, що німці не дозволять, аби угорці зайняли Підкарпатську Русь. Але вона тривала всього кілька годин, бо 16 березня цей наказ було скасовано і хустській групі наказано відійти до Румунії. Тоді угорська армія біля Сваляви пішла в наступ. Почався похід довгих колон дітей, жінок, цивільних і військових до румунського кордону.

У мене немає нічого, окрім похвальних слів для Січі, якщо говорити про їхній бій проти угорців. Вони боролися хоробро, але марно. Я згадую приклад, який ще й досі мене зворушує. По дорозі з Великої Копані до Хуста йшли молоді хлопці, можливо, з учительської семінарії в Севлюші. Коли вони підійшли до поїзда, який стояв на колії, повний січовиків, що їхали на фронт, то попросили, щоб січовики їм теж дали зброю, аби вони теж пішли на фронт. Вони отримали зброю і пішли. Я зустрівся з ними пізніше у темних неопалювальних коридорах тимчасових лазаретів. Багато з них лишилося на фронті. І небагато з них повернулося живими з перших сутичок з угорським військом біля Севлюша. Але й інші відділення Січі не почувалися краще. Вони навіть не мали командного корпусу і їхня амуніція в порівнянні з угорською армійською амуніцією була поганою.

Коли січовики побачили, що ми залишаємо Підкарпатську Русь, вони хотіли змусити нас воювати з ними проти угорців. Вони все ще вірили, що німці їх охороняють. Тому вони стріляли по наших автобусних колонах, в яких були жінки і діти. Тоді ззаду нас були застрелені верховний стражмістр фінансової охорони Коцоурек і жандармський стражмістр Форжт. Колишній чиновник земського уряду в Ужгороді, пізніше член Української Національної Ради, емігрант, підполковник Єфремов сказав, що ми не можемо вивозити зброю чи транспортні засоби з Підкарпатської Русі. Тож колона, яка везла дітей і жінок, була зупинена перед Тячевом, і січовики погрожували смертю кожному, хто хотів виїхати в Румунію. Коли ми в Хусті довго не могли дочекатися повернення порожніх машин, які мали вивезти інших жінок і дітей, ми поїхали в Тячево. Там я знайшов порожні вантажівки, а поруч з ними групи жінок і дітей. Наші шофери витягли ключі з машин, зібралися і втекли до Румунії. Я мав довгі переговори з командиром Січі в Тячеві – він був також нашим колишнім чиновником зі Словаччини, зараз підполковник

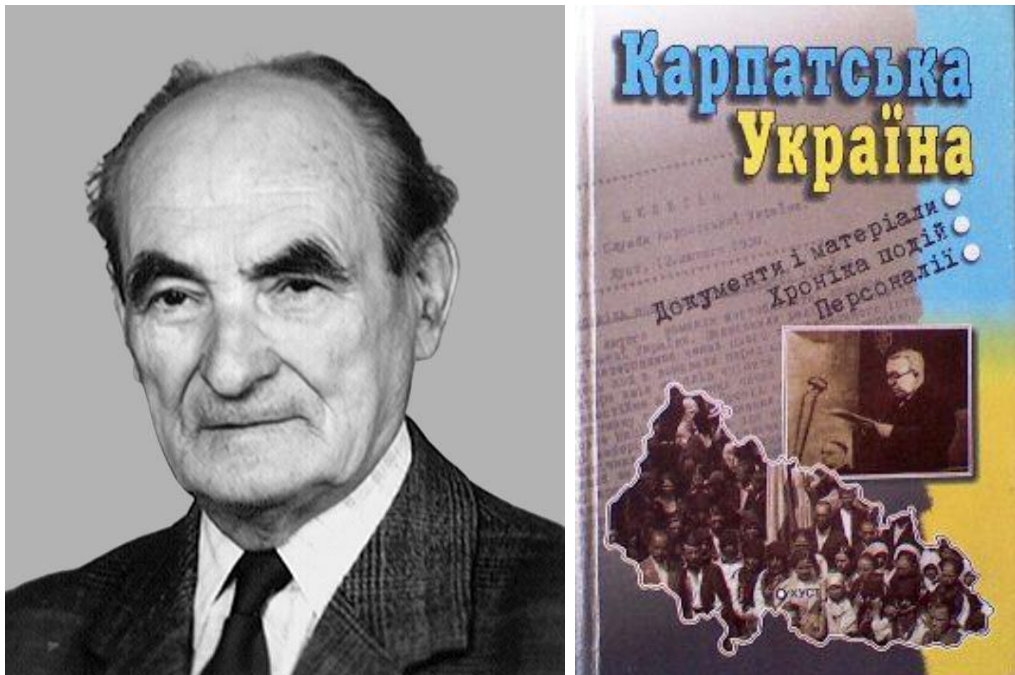
(С. Миколин). Він нарешті дозволив віддати нам вантажівки, якщо ми за це візьмемо його з собою до Румунії. У цей час через Тячево проїхало урядове авто з Волошином і його радниками, що втікали до Румунії. І це було знаком для січовиків, що їхній час прийшов. Коли я знайшов якісь ключі, ми повернулися до Хуста й послали фінансистів і жандармів, чоту піхоти й чоту бронемашин розчистити міст в Тячеві. Там було достатньо січовиків, які не хотіли слухатися свого командира, що втікав до Румунії. Багато хто їхав зі мною до Хуста, щоб переконатися, як насправді виглядає ситуація і чи дійсно наказ, який мені дав полковник Гузар, справжній.

Коли я з цими січовиками приїхав у Хуст, все прояснилося. Бо ми в'їхали разом з бронетранспортерами, з яких на січовиків дивилися кулемети. Тож їм не залишалося нічого, як спокійно вийти з автобуса, піти до урядового будинку, де вони нарешті з'ясували, що їхня справа програна. Тоді вони й самі почали хапати якісь транспортні засоби і втікати до Румунії, а звідти до Словаччини і далі до Німеччини. Для тих, хто втікав у Словаччину, біля Братислави було засновано терористичний табір. Ті, хто пішов до Німеччини, були розміщені в робітничих таборах. Тільки посольський радник Гофман залишився в Хусті.

Тих, хто не поїхав із Підкарпатської Русі, чекав неприємний кінець. Угорці їх зловили, і хустська в'язниця була повна трупів. Лицарі-угорці не соромилися вигнати січовиків на Товстий Верх, де за 4 км від Хуста, там кожен із них мав зрубати дерево, віднести його в Хуст і побудувати собі шибеницю. На ній їх угорці й повісили. У мене десть є фотографія, на якій угорський офіцер подає руку січовику, і за ними купа голів вбитих січовиків. І серед них були зрадники.

Пагіря О. Карпатська Україна в документах Другої Чехо-Словацької республіки: у 2 книгах / переклад із чеської Ірина Забіяка. Книга II. Львів: Україна Модерна; Видавництво Українського Католицького Університету, 2020. 864 с.

Федір Іванчов

Жорстоко посміялася доля над багатьма сучасниками мого покоління, яке виросло в часі між двома війнами в краї під Карпатами – на колишній Підкарпатській Русі, що входила до складу домюнхенської Чехословацької Республіки. В люди виходило це покоління до певної міри в життєвій дезорієнтації.

Роз'єднаність виховання і прищеплювання національної гордості найбільше відбивалось на шкільній молоді, зокрема в так званих горожанських школах, двох гімназіях, трьох учительських семінаріях й одній торговельній академії, які тоді діяли для підкарпатських русинів.

Населення Підкарпаття розподілялося на два мовні й національні напрямки: духновичівський, чи «карпаторусский», та просвітянський, чи український, які очолювали «Общество имени Духновича» й культурно-освітнє Товариство «Просвіта». На підставі цього і в школах проходило навчання в одних – на українській мові, а в інших – на «русском языке».

Особисто я зараховував себе до «русского» табору завдяки тому, що, за винятком народної школи, навчався й виховувався в мукачівській реальній гімназії й учительській семінарії, де навчання проходило російською мовою, а викладачами, особливо російської мови, були російські емігранти. Їм вдячу й за те, що прищепили пристрасну любов до класичної російської літератури. Й сьогодні

пригадую, як жадібно, будучи семінаристом, читав твори Пушкіна, Достоевського, Чехова, Гоголя, Толстого, засвоюючи російську мову й формуючись у «русского». Підкреслюю, що весь час вважав себе «русским», але ні в якому разі – не «карпатороссом».

Дорогою ціною обійшлося мені моє переконання в тому, що тілом і духом належу до карпатських русинів, які є галузкою українського народу.

Виростаючи в односторонньому національному вихованні, я просто ненавидів людей з протилежного «просвітянського» табору. Зі студентами Мукачівської торговельної академії, де навчання проводилось українською мовою, не те, що не дружив, але й найменшої толеранції не мав до них. Отже, обидва мовні і національні напрямки співіснували на Підкарпатті в повній ворожнечі.

Твердоголовість та бараняча впертість вели до того, що й газету «Карпатська правда» читав тільки крадькома, бо виходила вона українською мовою. Та й читав її не заради мовної «насолоди», а тільки заради змісту. Тут настійливо висвітлювалась соціальна несправедливість, вказувалось на соціальне й національне гноблення населення, що повністю відчував і я, виростаючи на кукурудзяному хлібі, картоплі, квасолі та смакуючи пшеничне печиво хіба на Різдво і Великдень і на храмовий «праздник». Для своєї національної упертості я завжди знаходив простір.

Будучи семінаристом, певний час я жив у чоботаря Сабо-бачія. Тут же, на дешевій квартирі, жили теж двоє «академістів» – Юрко Жупан та Іван Баняс. Вони мали чимало книг української літератури та, крім цього, приносили на квартиру журнал «Пробоем» та «Учительський голос». Книги, й зокрема, пресу, вони в моїй присутності провокативно читали, щоб дражнити «русского». Згадую, як вони вголос почитували гуморески Марка Бараболі, який, як добре пам'ятаю, залюбки хвиськав по «автохтонах», «карпатороссах» і «русских».

До книжок «академістів», щоб не компроментуватись перед «мазепинцями», як ми називали студентів Торговельної академії, я заглядав лише за їх відсутності. Читане мені подобалось і частково радів, що добре розумію прочитане, хоч воно написане на «чужій», українській мові. Однак і далі я залишався твердим «русским», так би мовити, за принципом інерції...

Тридцять восьмий рік позначився великими змінами в політичному й економічному житті республіки. Поволі стала

розпадатись Чехословацька Республіка: у вересні того ж року за мюнхенським диктатом від республіки відірвано й приєднано до гітлерівської Німеччини райони з німецьким населенням – Судети, на початку жовтня в складових частинах республіки – на Словаччині й на Підкарпатській Русі утворено автономні уряди. Прем'єром першого автономного «Карпаторусского правительства», бо у його складі, крім прем'єра, ввійшли теж «руськіє» люди – Едмунд Бачинський, Степан Фенцик та Іван П'єшак, але водночас непокоїло мене те, що сюди увійшли «просвітяни» – Юлій Ревай та Августин Волошин...

Припиняли одна за одною виходити «карпаторусские» газети. Нічого не лишалось, як читати ненависну мені «Нову свободу». Тут вміщались матеріали, які явно послаблювали позиції «карпатороссов» на Підкарпатті. На її сторінках стали появлятися «Спростування» окремих «карпатороссов», які виправдовувались і заявляли, що досі помилялись у своїй національній орієнтації. Появились і «спростування» моїх приятелів – відомого вже тоді поета Андрія Карабелеша та початкуючого поета Андрія Патруса.

Я почав учителювати в селі Собатині на Іршавщині. Тут для мене з кожним днем становище ставало дедалі гіршим. По містечку Іршаві, куди я майже щодня приходив, сновигали «січовики», яких я ненавидів, хоч тоді нічого не знав про Запорізьку січ. Гнітило мою душу й те, що деякі колишні мої друзі, колеги вчителі, зустрічаючи мене, віталися виразом «Слава Україні», підводячи вгору праву руку. На крамницях стали з'являтися фірменні написи в синьо-жовтих кольорах. З Іршавського шкільного інспекторату стали приходити ділові папери українською мовою...

Вільним громадянином Карпатської України мені довелось прожити лише до другої половини грудня тридцять восьмого року.

Тоді двоє чеських жандармів несподівано навідали мене прямо в класі, під час уроку. Наказали школярів пустити додому, а мені – збиратись з ними, бо, мовляв, за наказом окружного начальника, мають мене переправити в містечко Рахів...

На іршавській жандармській станції приєднали до мене старого мого друга й однодумця Андрія Овсака, що мав буфетик на залізничній станції.

По обіді одного грудневого дня ми з Овсаком, супроводжувані в пасажирському поїзді двома жандармами, зупинились на залізничній станції в Рахові. Тут жандарми заявили, що доведеться нам ще пішки

йти десь з два кілометри, щоб добратись до місця призначення – на Думен.

Як тільки один із жандармів на станції висловив слово «Думен», я догадався, про що йде мова. Не з преси, а з розмов, я знав, що недавно тут, на Думені, було споруджено так званий концентраційний табір для «неблагодійного» елемента.

По засніженій дорозі, ми дійшли до двох зрублених бараків. У конторі одного бараку жандарми передали нас табірній управі, а самі, відкозирнувши, відійшли.

Молодий неуніформований чоловік із табірної контори обох нас із Овсаком завів у просторе приміщення більшого барака. За довгим столом посеред барака сиділо кілька чоловік, які привітно дивилися на нас, новоприбулих. Поздовж обох стін простяглись поверхові нари з матрацами й військовими ковдрами. З нижніх і верхніх нар, натягуючи шиї, висунулось кілька голів. Деякі з них озвались до нас на привітання. Тут я зустрів своїх колег-учителів, добре знайомих, навіть друзів, що вчителювали в Іршавському окрузі. Серед них – Йосиф Гелетка із Довгого, Михайло Тодавчич із Заднього (нині Приборжавське), Іван Марцій із Ганьковиці, Іван Маринець із Бабиць-Покуття, Іван Левко із Неліпина, лікар Баторій із Кушниці та ще кілька знайомих, а головне, що, як і я, всі вони були – «руськіє». Аж тепер я догадався, чого це мене жандарми привели на Думен...

Зібралось нас на Думені кілька десятків «невиправних русских». Пробувши тут кілька днів, я легко став звикати до нових обставин. Жили ми дружньо, не горювали і не вбачали великої трагедії в тому, що опинились тут. Годували нас майже досита, даючи тричі на день теплу страву. Сторожили нас чеські жандарми, що по одному почергово стояли на варті біля входної брами до табору, обведеного дротяною сіткою – такою заможніші газди відгороджували своє обійстя. На роботу виганяли рідко. Хіба за потребою для очищення шосейної дороги від свіжовипалого снігу. А в бараку, аби вбити час, грали в карти і час від часу затягували: «Сижу за решеткой в темнице сырой» чи «Эй ухнем...» або «Калинку» і подібне.

Роздумуючи про умови нашого життя в думенському таборі, я згадав якось цікаву книгу, яку мені позичив був друг, гімназист Андрій Патрус. Мала вона назву «Россия в концлагерях», а автор її росіянин-емігрант Іван Солоневич, що проживав у Болгарії. Коли став я порівнювати думенський табір з табором, описаним у книзі

Солоневича, я збагнув, що багато чого не вистачає думенському табору, щоб бути справжнім концтабором.

Адже в думенському таборі немає забороненої зони, загородженої колючим дротом, а на її чотирьох кутах відсутні вишки з кулеметами, озброєними вартовими. Нема тут щоденних надокучливих і примусових розводів на роботи, на які з лягавими собаками нарядчики, коменданти й наглядачі виганяють ув'язнених. Немає конвоїра, який перед виходом із зони оголошує попередження: «Шаг влево, шаг вправо считается пабегом, за што пріменяю аружіє без предупреждения!» ... Немає тут теж табірної ізолятора, куди на кілька діб запроторювали б відмовників від роботи, або тих, що не виконують норми виробітку, яких годують 300 грамами хліба на добу та літром води чи кип'ятку...

Час невпинно минав. Про те, що діялося в краї, ми дуже мало знали. Хіба за переказами новоприбулих табірників. Наставали перші весняні дні. Надійшов і день п'ятнадцятого березня тридцять дев'ятого. З самого ранку в цей день ми збагнули, що на вхідній брамі табору нема наших «охоронців». Ми повиходили з-за огорожі табору й від цивілів швидко довідались, що Підкарпатську Русь окупує гортіївські війська. Зворушлива вістка швидко розіграла всіх нас, табірників, по своїх домівках.

У загарбаному гортіївцями Підкарпатті, яке тепер було перейменоване на «Фелвідек», від самого початку окупації стали створюватись дуже несприятливі умови для населення краю. У хід пішла дубинка і гонитва за «січовиками», «москалями» й комуністами. Відкрились ворота тюрем і брами концентраційних таборів у Ніредьгазі та Вар'юлопоші для «неблагодійних» карпатських русинів, яких нові хазяї швидко перейменували на «угроросів».

Особисто я не прийняв нового національного означення «угророс», а залишався таким, як і досі – «руським».

З початку жовтня тридцять дев'ятого року насилля і терор окупантів викликали масову втечу карпатського населення до Радянського Союзу. Тікали одні в пошуках особистого щастя, інші – з метою врятувати життя. Нелегально переходили кордони «до своїх братів» по одному й групами – тисячі молоді, літніх чоловіків і жінок, тікали карпатські студенти й інтелігенція.

Понад сім місяців, тобто – до рокового 28 жовтня тридцять дев'ятого року, довелось і мені висмаковувати гортіївську «волю».

Саме вночі цього дощового дня скоїлась моя трагедія – «Толаші», як називали гортіївських жандармів, що носили довге пір'я за касками, навідалися, щоб арештувати мене прямо на квартирі. Не сказали, за що арештують, мовляв, пізніше довідаюсь... Однак, вискочивши з вікна квартири, в останню мить мені вдалось вирватись із рук толашів.

Настала скрутна хвилина: потрібно було швидко рішатись, куди податись, щоб врятувати життя. Вмить вдарила в голову рятівна думка: тікати до «руських братів», у країну Пушкіна, Достоевського, Толстого. В країну, з якою хоч по літературі знайомий, бо про Радянський Союз дуже мало знав, хіба трохи за творами Івана Солоневича – «Россия в концлагерях» і «Молодежь и ГПУ», чому тоді теж не стовідсотково вірив.

Дощової ночі третього листопада тридцять дев'ятого року я опинився на прикордонній заставі Червоної армії. Тут в нічній тиші при гасовій лампі молодий капітан Червоної армії допитував мене. Це був допит інформативний, бо справжні допити потім уже вели суворі слідчі – «енкаведисти» в тюрмах Станіслава (нині Івано-Франківськ) та Харкова на Холодній горі. На оцих допитах знову дійшло до непорозумінь з моєю національністю – вдруге після Думена.

Карпатська Україна. Документи і матеріали. Хроніка подій. Персоналії: У двох томах. Том 1. Карпатська Україна. Документи і матеріали / Упорядники – О. Д. Довганич, О. М. Корсун, О. М. Пагіря. Ужгород: ВАТ «Видавництво «Закарпаття», 2009. 755 с.

Андрій Кругляков

Перший секретар обкому партії та голова облвиконкому І. Туряниця на спортивних заходах. Ужгород, 1947 р. (Фонди ДАЗО)

... Впервые о Волошине, как о президенте бывшей Карпатской Украины, я узнал, когда Закарпатье было уже освобождено, когда я был назначен комендантом города Ужгорода. Само положение коменданта обязывало меня непосредственно, или через окружных комендантов, которые мне подчинялись по службе, знать полную обстановку на территории Закарпатья, регулярно или внеочередным порядком докладывать о ней моему руководству, а такими были начальник управления войск НКВД по охране тыла фронта генерал-майор Фадеев и его заместитель, он же начальник штаба управления войск, полковник Босый. С этих же причин доводилось довольно часто беседовать лично, или отвечать на телефонные звонки, с членом военного Совета фронта генерал-полковником Мехлисом, начальником политотдела 18-й армии фронта полковником Брежневым. Оба они решали все вопросы, которые касались стабилизации обстановки на территории Закарпатья и воссоединения Закарпатской Украины с Советским государством. Также приходилось встречаться с генералом Ковальчуком, начальником военной контрразведки «Смерш» фронта, или его заместителем, начальником тыла фронта генерал-майором Кацнельсоном, полковником Тюльпановым – советником головы Народной Рады Закарпатской Украины, с самим Туряницей – головой Народной рады, Вашем – руководителем добровольных дружин и бывших партизан, которые составляли службу безопасности и своеобразное войско

НРЗУ. Близко доводилось контактировать с Тканко – бывшим командиром партизанского отряда, начальником управления милиции края, которого вскоре заменил присланный из Москвы генерал-майор Сопруненко.

В конце октября, или в начале ноября 1944 года, после освобождения Ужгорода и приостановления наступления войск фронта, фактически на первом совещании, в котором я принимал участие как комендант, начальники различных служб докладывали Мехлису о военном положении на территории Закарпатья. На совещании были, кроме Мехлиса, Фадеев, Босый, Ковальчук и другие. Так вот, в выступлении Ковальчука была упомянута информация о том, что войска 95-го армейского стрелкового корпуса, которые наступали через Турью Долину в направлении Перечина, и где-то в районе Порошково – Турьей Реметы выводились на отдых, местные жители встречали эти войска с портретом Волошина. Реакция Мехлиса была неожиданной. Он прервал Ковальчука, обозвал контрразведчиков грубыми словами, которые не смогли задержать провокаторов с портретом Волошина. А о Волошине сказал примерно так: поменьше о нем говорите, а лучше, если о нем вообще не будете вспоминать. Придет время – народ сам о нем расскажет. Ваше дело выявлять всех, кто о нем ведет разговоры, и арестовывать, а не трепать языками.

Комендантская служба в контакте с органами «Смерш» и управлением фронтовых войск НКВД вела учет всех лиц, которые сотрудничали с венгерским режимом, кто восхвалял чехов и волошинцев, всех, кто служил в армиях противника. Но волошинцев к оуновцам сначала мы не относили, считая их такими ж как фенциковцы, бродиевцы и т.п. враждебные элементы, не вникая в суть их конкретной политической деятельности. Может потому, что толком о Волошине не знали, тогда как Фенцик и Бродий уже были арестованы, или потому, что о Волошине действительно не было никаких разговоров ни среди военных, ни среди населения. Может и потому, что нам категорически запрещалось привлекать внимание к этой личности. Ни на митингах, ни на инструктивных совещаниях фамилия Волошина вообще не упоминалась. О Карпатской Украине тоже не было разговоров. Когда же началось подписание Манифеста о воссоединении Закарпатской Украины с Советской Украиной, тем более о Карпатской Украине уже никто не вспоминал.

Но случай с портретом Волошина в Порошково имел свое продолжение. На одном из совещаний Фадеев очень так себе мирно спросил, как идет поиск лиц, которые имеют отношение к портрету, не упоминая фамилии Волошина. Мы все поняли, что речь идет именно о лицах, которые несли его портрет в Турьей Ремете или Порошково. Когда же офицер из управления войск НКВД начал отвечать и несколько раз назвал фамилию Волошина, Фадеев прервал его ответ и под угрозой направить каждого в штрафбат предостерег не болтать о нем. Стал кричать, что за ним обычно не замечалось: кого и как вы ищите? Волошинцы и оуновцы от вас и не прячутся. Они же над вами издеваются – сидят по домам и наблюдают за вами через окна, как вы их ищите. «Пожелание» было таким: арестовать всех, кто хотя бы как-то относился к волошинцам или оуновцам. Добавил: арестуйте всех и не ошибетесь, попадет и тот, кто осмелился нести портрет этого попа.

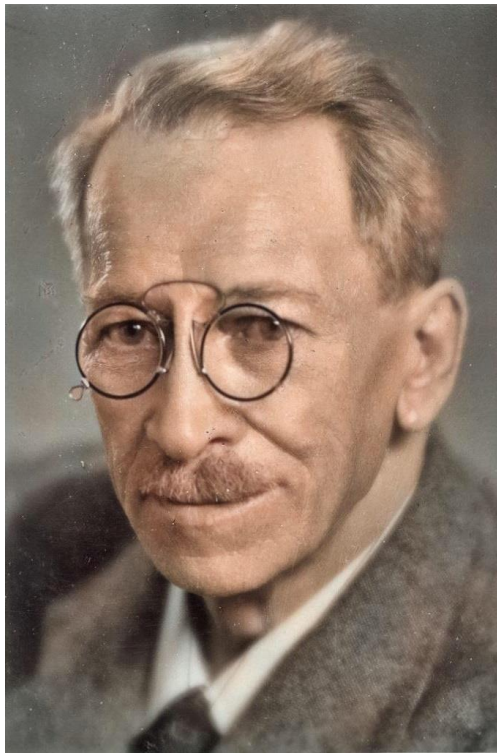
Этим он и закончил совещание, да и сама история с портретом на этом завершилась и никто больше эту тему не поднимал. Насколько мне известно, начавшиеся вскоре массовые аресты политически подозрительных лиц совпали с выходом приказа НКВД о тотальной зачистке тыла фронта. По докладам окружных комендантов, было арестовано несколько сотен человек только в районе Поляны, Порошково – Турьей Реметы и Перечина. Всего же по Закарпатыю эта цифра во много раз была выше. Эту операцию проводили органы «Смерш» силами войск НКВД где-то в январе или в феврале 1945-го. Арестовывали за малейшее подозрение, даже без подозрения, если человек был задержан вне зоны своего проживания. Тюрем, сами понимаете, тогда было мало. Если его направляли в общие лагеря для военнопленных, или в специальные лагеря, где содержались подозреваемые, как политически ненадежные, или политически особоопасные. Так что на свободе среди населения некому было говорить о Волошине, все такие лица немедленно изолировались. Разве что на допросах они, отвечая на вопросы следователя, вынуждено рассказывали о своем отношении к Карпатской Украине или к Волошину.

Карпатська Україна. Документи і матеріали. Хроніка подій. Персоналії: У двох томах. Том 1. Карпатська Україна. Документи і матеріали / Упорядники – О. Д. Довганич, О. М. Корсун, О. М. Пагіря. Ужгород: ВАТ «Видавництво «Закарпаття», 2009. 755 с.

*АВГУСТИН ВОЛОШИН І
КАРПАТСЬКА УКРАЇНА
В ХУДОЖНІЙ ЛІТЕРАТУРІ*

Олександр Олесь

Цвіте трояндами

«Не журіться, любі браття,
Є країна чарівна:
Наше рідне Закарпаття,
Наша вбога сторона.

Доли, гори, полонини,
Стайні, вівці, вівчарі...
Там, на горах, щохвилини
Світять ватри – вівтарі.

А на них складають жертви:
Наші землі, сльози й кров,
І із них в пустелі мертвій
Сходить наша воля знов».

Ой коли ж той листок розвинеться, —
Хто вгадає із нас, не помилиться?!
І чи буйні вітри в цю негодоньку

Не зламають стеблині головоньку.
Скільки віку мине, скільки ждатимем,
Чи в землі у чужій уже спатимем...

Та раніш, як в борні ми загинемо,
Міць, весь жар свого серця ми кинемо,
Щоб стебло налилось повним колосом,
Щоб весь світ закричав зойком-голосом,
Що нам кривда страшна заподіяна,
Що святая святих в нас осміяна.

І далі, далі все ми йшли
Серед туману, серед мли,
І враз повіяв буревій
Весною згублених надій.

Збудилось щось живе в серцях...
Заблисли сльози на очах...
Спинився я... Дивлюсь набік
І сльози бачу у калік.

Що сталося? Кажуть: «Угорі
Проміння сонця чи зорі».
Ждемо. Надходить безліч їх,
І сльози світяться у всіх.

І віддих рідної землі
Почули ми – старі й малі...
І всі ми впали на коліна:
Невже воскресла Україна!?

«Воскресла, воскресла!» – всі дзвони гудуть,
Натхненні прочани ідуть і ідуть,
І чують – як б'є і шумить джерело,
Що цілі століття вже мертве було.

І кожний розп'ятий встає із хреста,
Щоб в струмні змочити спрагнілі уста,
Так диво приходить, коли не ждемо,

Коли вже ми зброю свою складемо.

А що ж там діялось? Усюди,
Де тільки є душа жива,
Зітхнули вперше вільно груди,
Звелась похило голова.

Незрячі очі враз прозріли,
Заговорили враз німі,
Річки, потоки зашуміли,
Кайдани скинулись самі.

На кожному кроці чудо-диво,
Скрізь сонце: в душах і вгорі...
З повітря ллються дзвонів зливи,
Мов в небі дзвонять дзвонарі.

Як на Великдень, обнімались,
Раділи всі – старі й малі...
Сам милосердний Бог, здавалось,
Зійшов і ходить по землі.

Воля – пташка, воля – вітер...
Що за волю не даси!?
Йди, шукай її по світі
Через гори і ліси...

Як свої натрудиш ноги
По каміннях без стежок!
Скільки ти лишиш на тернах
Крові макових квіток!
Часом воля, наче пташка,
У вікно влетить сама,
Не зачиниш нагло вікон, –
Зирк! І вже її нема.

Не пустить, коли піймаєш
Волю, пташку чарівну! –
Це є штука, це є мудрість,

Це є виграти війну!

Гудіть, гудіть, могутні дзвони,
Летіть з долин до полонин,
Щоб встали всі для оборони
В незламну лаву, як один.

Прокиньтесь всі! Судила доля
Вам довершить великих справ:
Над всім народом нашим воля
Цвіте трояндами заграв.

Замість привіту

Так – Хуст... О Хуст, чудесне місто,
Як нам ти сяєш променисто!
Парижі, Лондони, Брукселі
Хай відмінюють пустомелі,
А з українських щирих уст
Звучить єдине місто: «Хуст».

Олесь О. Твори: В 2 т. / Упорядкування, авторська передмова та примітки Р.П. Радишевський. Т. 1: Поетичні твори. Лірика. Поза збірками. Київ: Дніпро, 1990. С. 959 с.

Пам'ятай

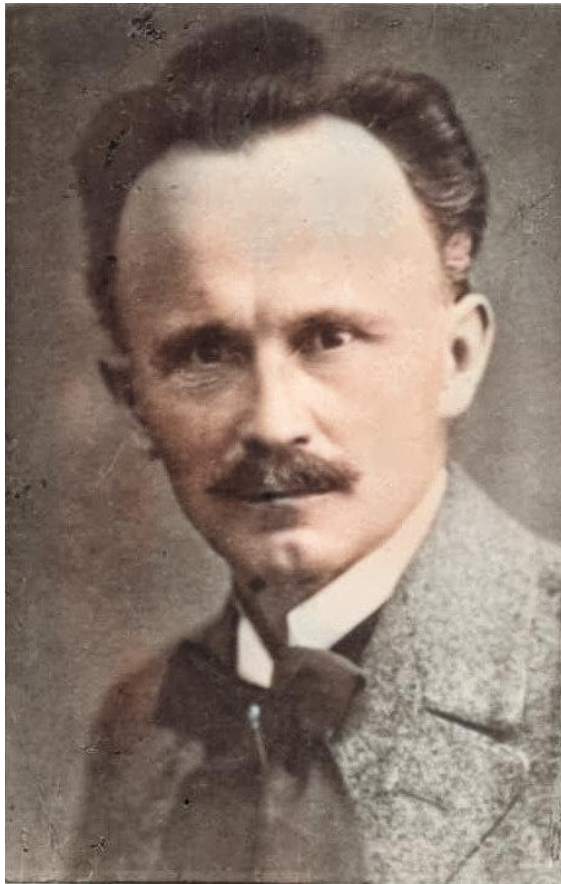
Європа мовчала...

Коли Україна за право життя
З катами боролась, жила і вмирала,
І ждала, хотіла лише співчуття,
Європа мовчала...
Коли Україна в нерівній боротьбі
Вся сходила кров'ю і слізьми стікала
І дружної помочі ждала собі,
Європа мовчала...

Коли Україна в залізнім ярмі
Робила на пана і в ранах орала,
Коли ворушились і скелі німі,
Європа мовчала...
Коли Україна криваві жнива
Зібравши для ката, сама умирала
І з голоду навіть згубила слова,
Європа мовчала...
Коли Україна життя прокляла
І ціла могилою стала,
Як сльози котились і в демона зла,
Європа мовчала...

<https://www.facebook.com/groups/255425469158429/posts/1166866611347639/>

Василь Пачовський

Сріберний дзвін

Ой, дзвін дзвонить, місяць сходить,
Срібна Русь у світлі грає;
Де ударить його голос,
З-під землі Русь викликає.

Ой, дзвін дзвонить, робить чуда,
Глухі чують, сліпі бачуть,
Німі стануть говорити –
А відступники заплачуть...

Звідки ж в нього така сила?
Звідайтесь в Богоревиці –
Тут дзвонив він сімсот років
Під землею у темниці.

Як на Русь орда летіла,

Його скрили перед нею –
А й всі люди тут пропали,
Дзвін лишився під землею.
Третій рік війна велика
Яла кровцю людську пити –
Підійшов він, як залятий,
З-під землі народ будити.

Кінь біг полем та й ударив
В дзвін сріберний копитами –
Як дзвонити срібний голос
Понад сонними полями:

Вчули люди, що дзвін дзвонить,
Хто жив, біг і дивувався:
Цілий срібний дзвін великий
Серед поля звідки взявся?

Цілий срібний руський напис,
Сяє жовто в день погідний –
А під бурю з хмар синіє,
Як блакитний стяг наш рідний!

Цілий срібний, руський напис,
Рік за князя Ярослава:
Тисяч тридцятий четвертий –
Ось де, люди, – наша слава!

Ярослав, наш князь великий,
З Києва слав уграм зятя –
Та заслав той дзвін сріберний
Срібній Руси Закарпатя!

Настя, дочка Ярослава,
Йшла до утрів за Андрія –
Привезла той дзвін сріберний –
Ясний, чистий, як лілея.

Привітав народ царівну

Серед співу та веселля –
Як зронила віще слово
Через злото ожерелля:
– Срібна Русе – прийми в дарі
Дзвін сріберний Ярослава –
Нехай дзвонить, поки буде
Гомоніти Твоя слава!

– Як загубите ту славу,
Не дай, Боже, в чужім полі –
Дзвін дзвонити перестане
І зів'янете в неволі.

– Буде ждати, аж повстане
Нове горде покоління –
І тоді він знов заграє,
Повен блиску та проміння!

Ось він дзвонить: Тисяч років
Тому ми тут панували,
Де дзвеніла наша слава,
В церкві срібні дзвони грали!
Де дзвеніла наша мова,
Наші ниви золотіли –
Наші городи та села
Виногородами леліли!

Ось він дзвонить – сонце сходить,
Срібна Русь у світлі грає –
Дзвін свободи чуда діє,
Наша слава оживає!

Чи є ще краща земля, як Карпатська Україна?

Оперезали її високі гори сині, обмаїли зелені ліси, закосичили
винниці з золотими виногородами, а річки сріберні опоясали
блакитними стрічками.

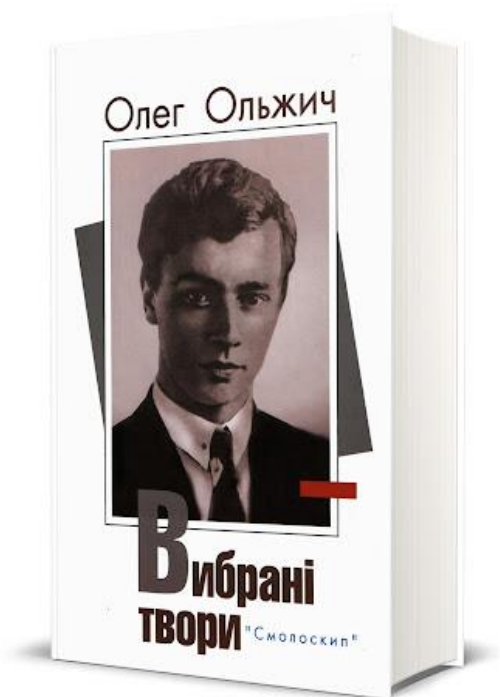
Така вона красна та Срібна Україна!

А як уліті леліє красою до золотого сонця, а восени красується різноцвітним листям дерев під лазурним небом – то ані на папері не списати, ні в пісні не проспівати!

На колінах молюся Богові старинною колядкою: «Сійся, родися жито-пшениця на Україні для Закарпаття, радуйся, Срібная Земле!...».

Пачовський В. Срібна Земля. Тисячоліття Карпатської України. Нарис історії з мапою / Друге, не змінене видання. Нью Йорк, 1959. 74 с.

Олег Ольжич

Незнаному воякові

Державу не твориться в будучині,
Державу будується нині.
Це люди на сталь перекуті в огні,
Це люди, як брили камінні.

Не втішені власники пенсій і рент,
Тендітні квітки пансіонів, —
Хто кровю і волею сціпить в цемент
Безвладний пісок мільйонів.

... О, вір у одваги ясне багаття
І скинеш, як порвану лаху,
І слабість, і сумнів, і марність життя,
Коли ти не відаєш страху.

І так тебе хміль наливає ущерть
І так опановує тіло,

Що входить твоя упокорена смерть,
Як служка бентежно-несміло.

... О, Націє, дужа і вічна, як Бог, –
Не це покоління холопів, –
Хто злото знеславить твоїх перемог
При Корсуні і Конотопі?

О, Націє, що над добро і над зло,
Над долю і ласку, і кару,
Хто, темний, не схилить поблідле чоло
В сліпучому сяйві Базару?

Хто, мертвий, не стане у праведний слід
На путі, що славою бита,
У громі грядущих огненних побід,
Що ними ти вкриєш півсвіта?

Товаришу, ти, чиє тіло вжила
Рішуча рука, як стилета.
Тремтять молоді і здорові тіла
І зводяться крила до лету.

І ми будем гідні, не слави й похвал,
Учинку, що горами руха!
Гранати, петарди, живий арсенал
Із плоті розкутого духа.

О, думка, що тіло без жалю руба,
Що очі й уста твої сушить.
Архангельська срібноголоса труба
Гримить крізь простори і душі.

І мертві встають і шукають хреста,
Їх очі розчахнуто-тьмяні.
Встають наче поросль, струнка і густа, –
Страшне покоління титанів.

... – Готові на чин? – Команданте, наказ.

І рвуться слова невблаганні.
Не бестія з кулі твоєї, а плаз
Впаде в передсмертнім харчанні.

Життям своїм купиш не славу і честь,
І бачиш понуро-нерадий:
Не пурпур оздобою шат твоїх єсть,
А чорна сироватка зради.

Та ти не відхилиш свого вінця,
Блідий, наче крейда, і тихий.
Підеш неухильно, підеш до кінця,
І вибух зголосить твій прихід.

... Розкрийте зіниці, розкрийте серця,
Черпайте криштальне повітря.
Одвіку земля не зазнала бо ця
Такого безкрайого вітру.

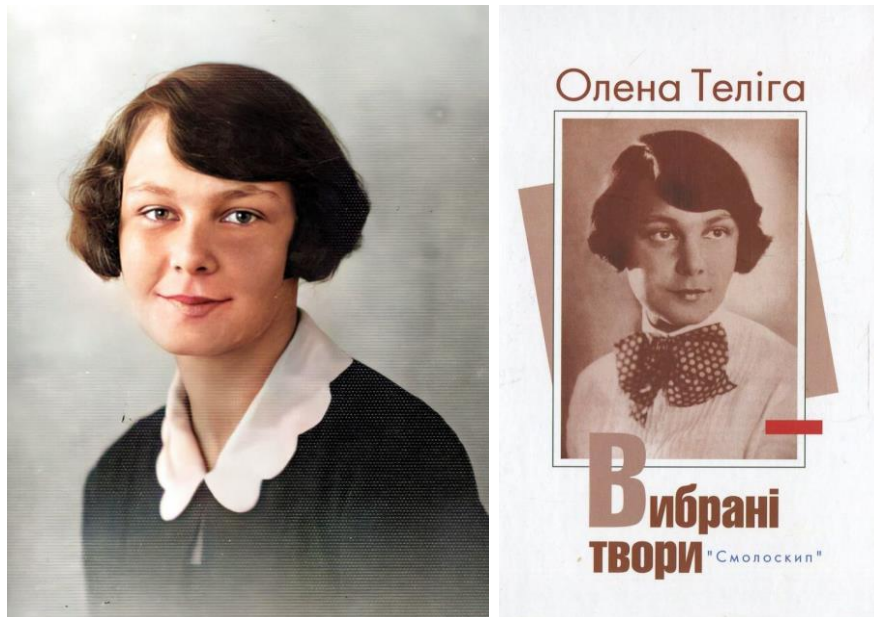
Він віє шалений над стернями днів
Диханням нестримної волі
Від дальніх пікетів, вартових огнів
Імперії двох суходолів.

Він віє диханням солоним, як кров,
П'янок океанових надрів,
Що їх Севастопіль на все розпоров
Кількаватерним ладом ескадри.

Над диким простором Карпати – Памір
Дзвінка і сліпуча, як слава,
Напруженим луком на цоколі гір
Ясніє Залізна Держава.

**Ольжич О. Вибрані твори / Упорядкування О. Зінкевич;
передмова Є. Сверсюка; 2-ге видання. Київ: Смолоскип, 2009. 664 с.**

Олена Теліга

Сучасникам

«Не треба слів! Хай буде тільки діло!
Його роби – спокійний і суворий,
Не плутай душу у горінні тіла,
Сховай свій біль. Зломи раптовий порив».

Але для мене – у святім союзі:
Душа і тіло, щастя з гострим бодем.
Мій біль бринить, зате коли сміюся,
То сміх мій рветься джерелом на волю!

Не лічу слів. Даю без міри ніжність.
А може, в цьому й є моя сміливість:
Палити серце в хуртовині сніжній,
Купати душу у холодній зливі.

Вітрами й сонцем Бог мій шлях намітив,
Та там, де треба, – я тверда й сувора.
О, краю мій, моїх ясних привітів
Не діставав від мене жодний ворог.

Пломінний день

День прозорий мерехтить, мов пломінь,
І душа моя горить сьогодні.
Хочу жити, аж життя не зломить,
Рватись вгору чи летіть в безодню.

Хоч людей довкола так багато,
Та ніхто з них кроку не зупинить,
Якщо кинути в рухливий натовп
Найгостріше слово – Україна.

І тому росте, росте прокляття!
Всі пориви запального квітня
Неможливо в дійсність перелляти,
На землі байдужо-непривітній.

Хочу крикнуть в далечінь безкраю
І когось на допомогу кликати,
Бо душа моя сьогодні грає
І рушає на шляхи великі.

Хай мій клич зірветься у високість
І, мов прапор в сонці, затріпоче,
Хай кружляє, мов невтомний сокіл,
І зриває рідних і охочих!

Все чекаю на гарячий подих, –
Геній людський чи лише випадок, –
Щоб застигли і покірні води
Забурлили водоспадом.

І коли закрутить непогода
І мене підхопить, мов піщину,
Хай несуть мене бурхливі води
Від пориву до самого чину!

*Теліга О. Вибрані твори / упорядкування Осип Зінкевич;
передмова Ростислава Семківа; вступна стаття Є. Сверстюка; 3-
тє видання. Київ: Смолоскип, 2022. 534 с.*

Василь Тренджа-Донський

Моя Карпатська Україно...

Моя Карпатська Україно,
найкраща квітко на землі,
лежиш тепер уся в руїнах,
після погрома мадярні.

О, краю смутку, горювання,
о, земле рідна, дорога,
завмерла ти від мук, страждання,
від ланцюгів і батога.

Юнацьку кров з грудей точили
ворожі, Гортія штики,
і кості в тобі положили
твої найкращії сини.

А ми розбіглись, розтеклись
із того пекла в дальший світ,
а в тебе рани розрослися,
зазнала ти сваволлю, гніт.

Ще тіні шибениць не зникли,
в тюрмах ще плісніють брати,
тому твої пісні затихли,
страждальна Мученице ти!

Тебе, слабу, здавить, придушить
терор, сваволя мадярні,
а ми свої кістки і душі
розгубимо на чужині...

Карпатська Україно, рідна,
найкраща квітко ти моя,
я вірю: будеш ти свободна
і будем разом – ти і я.

Мені без тебе жити годі,
я лиш тобі одній співав,
живу думками у народі,
якому серце я віддавав.

Мені в наруччі умирав

Мені в наруччі умирав
юнак – напів дитина,
слова останні він сказав:
«Нехай живе Карпатська Україна»...

Ще не дозрів уповні він,
та в серці чув досаду,
схвативши в руки карабін,
із школи прямо біг на барикаду.

Гонвейдів кулями вітав,
у лоби посилавши крицю,
і відбивав і не пускав
навалу у мізерну цю столицю.

Він героїчний бій провів
у обороні броду,

і все зробив, як то велів
святий наказ хороброго народу.

Неначе усміх на лиці,
а личко мов дівоче...
«За волелюбні гори ці
своє життя я жертвую охоче...»

І видав з себе духа він,
кінець це юнакові,
і впав на землю карабін
в калюжу зливи молодой крові...

Брід повен полчищами вщерть,
не здержали навалу...
Та принесла геройська смерть
цим юнакам безсмертну славу.

В світ за очі

Ридають хустські мури, шани гідні,
по вулицях вже видно стежі банд...
Прощай, мій краю, і прощайте рідні!
Примушує до втечі окупант...

В світ за очі йду... Куди – не знаю,
топлюся і ловлюся за стебло,
та серце, краю мій, тобі лишаю,
з собою лиш беру своє перо.

Твій плач і зойк сумління не зворушить,
ридань твоїх ні інший варіант,
мене десь еміграція задушить,
тебе здавить brutальний окупант.

Та вічно тут не буде володіти,
ми ще розвалимо його тюрми!
Коли не ми, тоді хоч наші діти
здобудуть те, за що боролись ми...

Прощай, мій краю, любий і єдиний!...
Вже видно стежі гортіївських банд...
Тікаю геть сумний і нещасливий,
бо вже в п'ятах брутальний окупант.

Ще б'ються хлопці...

Ще все гучать гармати на горі,
ще все співають наші кулемети,
ще все стоять завзято у борні,
лиш ми отут попались у тенети.

Ще б'ються хлопці, скільки стане сил,
хоч і стоять в безвиглядному бою,
не здав ще зброю лісовий наш тил,
стріляють до останнього набою.

Хай бачить окупант, хай бачить світ,
що добровільно ми не піддамося,
ми не «м'які рутени», а граніт
і гордо українцями звемося!

Ще б'ються хлопці у гірській імлі,
по снігу сіють ще криваві квіти,
боронять клаптик рідної землі,
а нам без діла в камерах сидіти!

Так хочеться до них – у гори, в бій...
Розбити ґрати сили в нас немає!
Там гук гармат, а тут я, мов не свій,
душа моя і плаче і ридає.

Биття, тяжкі побої, муки
Витримують мої брати,
Не люди це, але гадюки,
Кати, прокляті кати.

Того й звірі не доказали,
Що тут прийшлось зажити нам,
Хіба ж гієни і шакали
Дорівнюють оцим катам...

Стоять з бичами наші «гості»
І б'ють від голови до п'ят,
На голім і твердім помості
Рядом потовчені лежать.

А прийдуть іншії на зміну,
То відпочатку б'ють ізнов...
І на підлозі і по стінах
Розприскана, розлита кров...

Катують, б'ють, ще й розпинають
На «тріянонському хресті»,
Побиті зойкають, ридають
Та всі їх голоси пусті...

***Твори Василя Гренджі-Донського. Том І. Шляхом терновим.
Поезії/Літературна редакція: проф. д-р Василь Лев; друге видання.
Видання Карпатського Союзу, Іек.; Відділ у Вашингтоні, Д.К., 1990.
456 с.***

Іван Ірлявський

Привіт

Тобі нова, Соборна Україно,
Твоїй землі, за котру в крові літ
сини найкращі падали в руїни, —
накреслюю привіт.

І віддаюся цим гарячим будням,
що нам віщують вільнеє життя —
як час прийде, то у ясний полудень
здіймем побідний стяг.

Схилившись низько, хрест кладу на себе,
відчувши, як минуле знов встає,
як те, що, говорили, плаче в небі, —
тут, розцвітає, є.

О, честь Тобі, полита кров'ю земле,
не переступлю рідну я межу,
а більше спраги, розгару приємлю
й Тебе остережу.

Не схаменуся на святому шляху
перед вихрами розпачу й тривоги,
а вслід піду за другими без жаху
до дальших перемог.

Великий Чин
З приводу незалежнення Карпатської України
Дорогому Батькові

Все по зимі – весни цілющий подих,
за бурями – блиск сонця золотий,
а по народній тузі – волю родить
Чин світлий, Чин натхненний і святий.

За ним, чи з ним, в невпинному розгоні
життя вперед скеровують роки:
від одиниць – до груп, до мільйонів,
від зраних – до сильних і палких.

Отож – одні падуть, підлягши смерті,
а ті здіймуться, що були – раби,
і їм рішучість та сталеву твердість
у пориві зуміє час різьбити.

Піднявсь і Срібної Землі так геній,
піднявся воїн прагнень молодих,
як недалеко Чин воскрес вогненний
і грім верхи до волі став будить.

Це дух, що в пільмі, осторонь від світла
карався, та бажання не змінив,
зістався вірний рідним заповітам
у скелях гір, серед Країни див.

А час сприяв – блаженний і великий,
щоб передать майбутности у дар,
що схоронилось в завірюсі дикій
від наїзду орди нових татар.

Отож нехай запалює ця дійсність
недужих, а погіршливих – сліпить,
хай скаже те, що проспівають в пісні
відродженої лицарі доби:

– Народ забутий зголосивсь до Чину,
народ, що довго гнувся під батогом,
а Чин йому полишив Україну,
щоб більше не вважався він рабом!

Карпатська Січ

Великий шлях, дорога превелика,
змагання героїчні до мети, –
все це дав час цей перебурний, дикий,
час боїв наших молодих.

Лягли сліди, як іскри, у минулім,
по тих слідах в майбутнє нам іти!
Готуймося на перепони, бурі,
всіх мужніх лицарів – в ряди!

Завдання наше: праця муравлина,
а клич: із рук не випускати меча!
Хай дні бурхливі незбагнаних чинів
про нас признання б'ють печать;
нехай дзвенять про успіхи, про змоги, –
що наша міць гартується в серцях!
Ми не відступим, не зійдем з дороги,
бо наступ, пориви – борцям.

Отож летить, слова, у світ могутньо,
хай скаженіють вороги й падають,
бо сталося те, чому для них не бути:
полки грізні звияжно йдуть!

Ідем у лавах непоборних, смілих
і знаємо: святою нам – борня!
На шляху ми – одно незломне тіло,
в майбутньому – Нова Сім'я.

Голос Срібної Землі

Ударили могутньо в різні дзвони,
і залила простори вільні гра:
до Вільної Землі клякніте лона,
бо вже прийшла пора.

Клякнувши, принесіть хвалу Творцеві,
що дітям гір в час крутий допоміг
дійти звияжно до мети й сталево
не збитися з доріг.

Від Татар до далекого Кавказу
сурміть про міць карпатського Борця,
нехай ця дійсність поривом-наказом
запалює серця.

Хай загримлять в душі грізним акордом,
як заклик, пісня і грімкий салют
на почини нових, нестримних й гордих,
Базару, Львова, Крут...
Ударили могутньо в рідні дзвони,
і залила простори вільні гра.
Сьогодні – тут,
за день, за два – над Доном,
бо вже пора. Пора!

Срібна Земля

Майбутнє Карпат у тумані,
майбутня краса в долині.
Проходять дні зривів вогняних,
незнані підносяться дні.

Крізь простір гуде в мряковинах
той вітер, що родиться там,
про те, як живуть полонини,
що шепчуть ліси трубачам,

і як заплелися дороги
по темних долинах гірських,
як моляться люди до Бога
за тих, що упали, за тих...

Як сходять квітки на могилах,
де лицарі наші лягли,
де впало незнаних їх сила,
щоб дні переможні прийшли.

І шепчуть вітри, як наїзник
боїться грядучих подій,
що вдарять печаті залізні
й на срібній країні моїй.

Майбутнє Карпат у тумані,
та слава майбутнього зве,
і славу воздвигне з кайданів
ясне покоління нове.

Ірлявський І. Брості: Твори / Упорядкування, вступна стаття та примітки Д.М. Федаки. Ужгород: ВАТ «Видавництво «Закарпаття», 2002. 268 с.

Юлій Боршош-Кум'ятський

У пориві дужім

В пориві дужім ідемо,
Із наших сердець б'є жар,
До щастя народ ведемо
Крізь грізних повстань пожар.

І вітром в майбутнії дні
Летить завзято наш дух,
Ні бурі, ні кров, ні вогні
Не зломлять наш чин і рух.

За пеклом народних пожеж
Є наше вільне буття,
Ідемо шляхами без меж
В справжнє й майбутнє життя.

Із вогнистого насіння

Із вогнистого насіння
Породила нас земля,
Ти хоробру маєш вдачу –
Одвага моє знам'я.

Я суворе маю серце,
Ти – кривавії уста,
Я вогню напиться прагну,
Ти запрагнув бурь-повстань.

Батьківщина нас покличе
У широку широчінь,
Жилаві в обох нас руки
І наострені мечі.

Ми діждемо днів великих
Привітаєм слави час,
Ми з вогнистого насіння,
І суворе серце в нас.

Не діжде ворог...

Не діжде ворог, щоб Карпати
Братались покірно з ним,
Порив до волі не міг здолати
Ні гострий меч, ні отруйний дим.

Як треба, здвигнуть велетні сили.
Говерла і дужий Поп-Іван,
Помсту, що в собі віки носили,
Розіллють у грізний океан.

Коритись гори наші не знають,
Бо ж вони повні гордістю вщерть,
Залізну силу в собі плекають
З ворогом на бій, на життя й смерть.

Гори готові хоч коли стати
В огонь, борню та отруйний дим,
Не діжде ворог, щоби Карпати
Братались покірно з ним!

Хай бризне кров...

Хай бризне кров із сердець лукавих,
Коли вічна сваволя,
В шаблях і крісах іржавих
Є воля і неволя.

В багнетах, крісах із криці
Є краса, є ідеї,
Любіть борню, як вовчиці
Кидайтеся до неї.

Міцні, суворі будьте,
І до жертви охотні,
Шляхи до бою – незабутні,
І святі, і шляхотні.

Всю міць душі...

Всю міць душі збери в цю мить,
Сонні Карпати буди,
Бо їм також належить світ,
До праці, брате, іди.

Вперед, вперед, ніколи взад,
Прямуй, юначе, до зір,
Твій брат у тьмі, мов чорний раб,
Невольник у пільмах гір.
Зрости його у творчий чин,
Поклич на бойовий змаг,
І піднеси сміливо в синь
Блакитно-жовтий стяг.

Могутній зрив

Могутній зрив нестримного завзяття,
Зрив непереможний радісного дня,
Це нас, синів, героїв Закарпаття,
До чину кличе прадідна Земля.

На її клич напружено й жорстоко
Ідемо горді в поривах повстань,
Далеко чути наші міцні кроки
В міцних рядах, у поході змагань.

Йдемо, йдемо – когорти героїчні,
У буйний степ, у вогняні вогні,
Звершити діло, чисте і величне,
І привітати Волі й Слави дні.

Ми йдемо...

Ми йдемо, молоде покоління,
Ми тверді, в нас муштрований крок,
Ми суворі, грізні, як каміння,
Ми із смертю стаємо в танок.

Ми є гнів загартованих боїв,
Ми міцні, несемо світу жах,
Ми лавина кремезних тіл, зброї,
Ми творці і руїна держав.

Ми йдемо, молоді міліони,
Ми здолаєм, нам скориться світ,
Отаманів чекають колони,
Вже готові у поле, в похід.

Аж посунуть бригади...

Пробоевикам

Аж посунуть бригади полями,
І задзвонить оркестра копит,
Запалають страшними вогнями

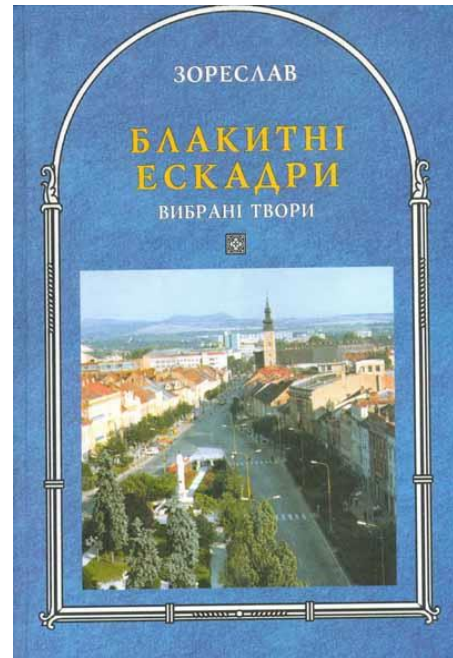
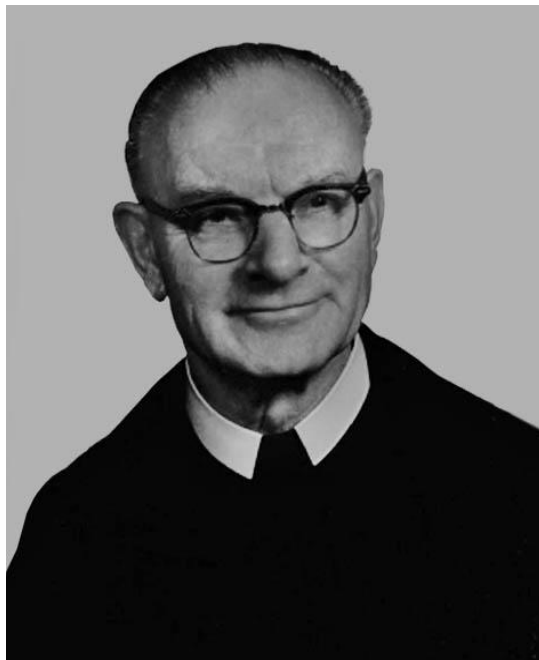
України родючі степи.

На катів прийде чорная днина,
Спалить карою, гнівом вогня,
Розцвіте віковічна руїна –
Україна прийдешнього дня.
І навіки скінчать уславлено
Українці над ворогом суд,
Поростуть пожарища спалені
І поверне на руїну люд.

Позмиває роз'ятрені рани
В животворчій степовій росі,
І знов зацвіте Україна
В своїй давній величній красі.

Бориш-Кум'ятський Ю.В. З наказу роду: Вибрані твори / Упорядкування Ю.-Б. Бориша; вступна стаття, підготовка текстів, словник та примітки Д.М. Федаки. Ужгород: ВАТ «Видавництво «Закарпаття», 2005. 552 с.

Зореслав

Українське Різдво

Христос рождається в Карпатській Україні
У шумі пралісу старих мовчазних гір,
І верховинські янголи-вітри стодзвінні
Співають «Слава в вишніх Богу» аж до зір.

Убогі пастирі припали до землиці
І дивляться на чудо вбогих полонин.
Заграли дзвони дерев'яної дзвіниці,
І колядки летять у простір навздогін.

Приходять мудреці аж від Дніпра і Сяну
І моляться Дитині Божій в пеленках;
Лякається, трясеться Ірод окаянний,
І весь синедріон уже проймає жах.

З вертепом козаки по Україні,
Залята колядками гомонить земля:
– Вітай, Месіє наш, на закарпатським сіні,
І запануй на всю Вкраїну звідтіля!
А він, малий Ісус, підносить Божі руки

І простягає їх на весь широкий край:
– Благословенна будь, країно сліз і муки,
Зродись, повстань наново й славою засяй!..

Зневіренням

Не кажи, що не варто боротись з життям,
Що стіну головою пробити не вдасться.
Не кажи, у зневіру не падай, зятям:
Боротьба – це життя, перемога і щастя.

Тільки той вартий гідно й заслужено жити,
Хто не знає спочинку, втоми й зневіри,
Хто і серце, і душу гартує, сталить
Огнем чину, змагання, любові й офіри.

Спомин

Немов ввижається: столиця Хуст –
Замаєний, розспіваний і гордий,
А з півдня, з висохлих угорських пуст
Знімаються, мов хмари, дикі орди.

Ой, буде буря, ой, ударить грім,
Зачервоніє кров'ю Срібна Тиса!..
Заклекотів, урвався хмаролім,
І спів, і сум в один акорд злилися.

Ревли гармати, гори заревли,
Мов львиця зранена – земля зривалась...
Кров потекла, могили поросли,
Коли орда столицю здобувала.

І відтоді, як вітер загуде
І панахиду править у Карпатах,
Хтось схлипує й питає: де ж ви, де,
Ой, лицарі абсурду, соколята?

Минулося, та не забулось! Хуст

Остався спомином живим понині:
Розстріляний стрілець, а з його уст
Останній покрик: «Слава Україні!»

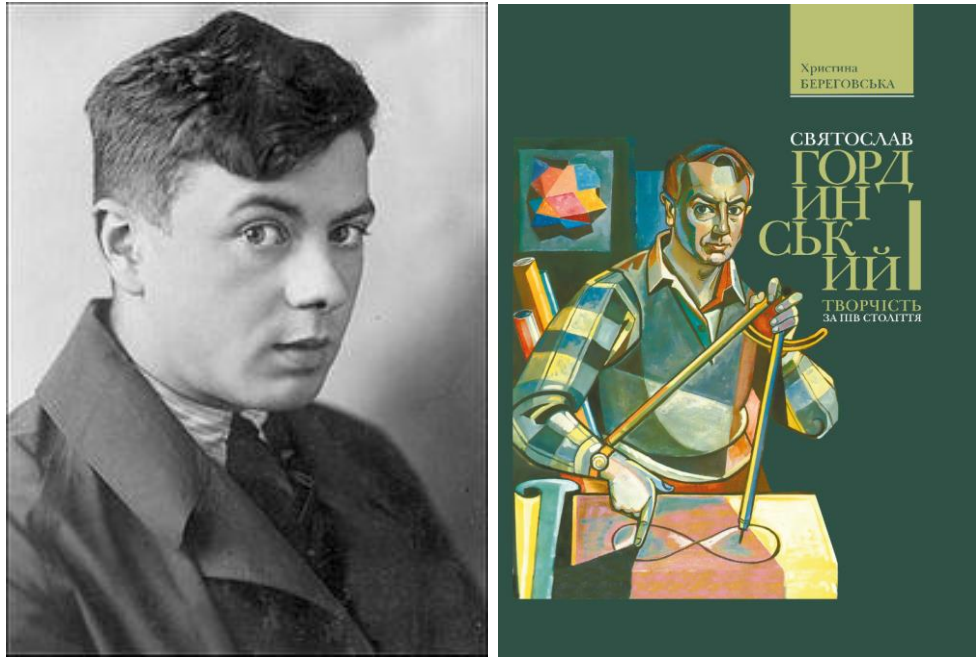
Що ж написати Тобі, Дитино,
В розкішний цей альбомик Твій?
Люби розп'яту Україну,
Люби безмежно, до загибелі
І в боротьбі незломна стій!

І кожний віддих Твій до Бога
В благанні щирому звертай,
Щоб Бог раз дав нам перемогу,
Щоб простяглась вільна дорога
У визволений Рідний Край,

А в славі славної України,
Коли вільно дихне груди,
Згадай сьогоднішні хвилини,
Прожиті гірко на чужині,
Й на Зореслава не забудь.

***«Криваві тіні Кремлю»: Літературна творчість
репресованих / Упорядкування О.Д. Довганича та Д.М. Федаки.
Ужгород: ВАТ «Видавництво «Закарпаття», 2006. 664 с.***

Святослав Гординський

Легенди гір

I

Від хвиль Ляборцевих до Петрусу й Говерлі,
Де Чорногірський кряж, мов на сторожі, став,
Держави юної кордони розпростерлись
По килимах лісів і полонинських трав.

Там в'ється з ватер дим і тужно на трембіті
Блукає в далину землі моєї спів,
На срібних вересах там грає вільний вітер,
Дзвенить на гранях скель і котить млу з верхів.

Там папороть цвіте, чудна, як пера паві,
У бердах, де трощить ялиці гнівний грім,
І вуйко бродить там за медом золотавим
В джмелиному гнізді, липкім і запашнім.

Проходив Довбуш там, що волю ніс у тайстрі,
Опришківських пісень ще чути там луну
У глушині борів, де поночі чугайстер

Вже нявку розірвав у сиглах не одну:

Долини і верхи, ліси і пасовиська,
Така мала й вузька країна верховин, —
Але тісна була всіх велетнів колиска,
Тим дужче вабила потому широчінь.

II

Снились уже пастухам
Отари на вовну багаті,
А дроворубам ліси
І запах смолистих колод,
Стукіт сокир і сапін,
Доповна наводнені гаті,
Гін по дарабах униз,
По гривах розбурханих вод.

Певність запилених грон,
Вагітних від п'яної крові,
Стиглість сливових садів
Снилася садівникам.
А матерям на руках
Немовлята рум'яні, здорові,
Пісня швидких веретен
І радісна праця рукам.

Марились дітям лавки
У школі високій і ясній,
Білі книжок сторінки, —
Наостіж розчинений світ,
Тільки уважне чоло
До мрій притулити прекрасних,
Випити тайну до дна,
Мудрість достиглих століть.

А юнакам на верхах
Марились ватри із хвої,
Зір віковічна сторожа

І гори, заслухані в ніч,
Шатра в вертепах страшних
І легенди про гордих героїв,
Вранці ж, над росами трав,
Трубки мідяної клич.

III

Нафта, сіль і манган досягають у горах,
Електрична снага у потоках шумить,
П'ють живицю ліси... А навколо став ворог, –
Чи хто має їх стільки, що ми?

Все, що родить земля, – повні лапи набрати!
Ось погрозами бур чорний обрій набряк, –
Та ведмідь із щита вже піднявся на лапи,
Щоб сторожити Тризуб – державности знак,

Що його від Карпат до Донбасових рудень,
Від Дунаєвих гирл до Поліських боліт,
На серцях, роздираючи сальвами груди,
Нам карбує Господь від століть.

IV

Продавали її по сальонах,
Добивали свою ціну,
А вона стрічками, як доня,
Прибиралась на першу весну.

Загарчали нараз, завили:
– Розірвати умить її!
Та зірвалася тисяча смілих, –
Це брати ясночолі твої.

За твоєю повстали честю,
Не розірве задармо вовк!
О найкраща, найменша сестро,
– Лиш єдина ціна в нас – кров!

V

На узбіччі стрімкім, край лісу,
Дивувалась смерека струнка,
Що повстала тінь ще стрункіша
Молодого січовича.

Над ним прапори, як крила,
І ремінь через плече:
Молода непокірна сила –
Не піддається і не втече!

Онiмiлi слухають гори,
Як пляями, долинами йдуть,
Як несуть крізь верхи і звори
Українській землі салют.

VI

Сухо лунає за вистрілом вистріл,
Хто ж це так ворога стрів?
Хустські і севлюські це гімназисти,
Гвардія перших полків.

До проти наступу знов перейшовши,
Шлях загороджує вряд,
Клином прорвавшись, на полозах повзів
Ворог у плечі вдаря.

Пальці на кольбах, як крига, замерли,
Лава все ближче густа;
Міста, відбитого втретє, не держить
Юних гвардійців чота.

Гвардія вбік, відгризаючись, рветься
В смерти залізнім колу.
З сотні найперших лишилося десять,
Решта упала в снігу.

VII

Стинається гололеддю
На дорогах ворожа руда,
На смереках шишки гонведів
Сердитий вітер гойда;

І несеться він далі, грізний,
Сніговіями люто мчить,
І волочить щодня наїзник
За собою багрянний слід.

Де не стане, йому напроти
Хижа бартка і певний кріс,
Налітають на ворога чоти,
Як лавина злітає вниз.

Так за кожну ялицю, за камінь,
Вороже, заплати!
Лиш по наших тілах, над нами
Тобі уперед пройти!

VIII

Не розірветься гнівним криком
Серце Європи пусте,
Не догляне, як зраджена Ніка,
В бій останню фалангу веде.

Як стяг перестрілений руки
Підіймають нові в боях, —
Не ганьба Вячеславових внуків
І не в грудях замерзлий жах!

Недарма стоголосі луни
Снігові сколихають ґруні,
Там куля у голову гуна
І, до смерти вороже, — ні!

І хто скаже: доба ця не наша, —
Передвісників бур і злив?
Це ж нова народилася раса
З дроворубів і вівчарів,

Це ж дням і рокам прийдешнім
Так яскраво розцвівся сніг,
Це ж назустріч трояндовим веснам
Мертві очі розкриті їх.

ІХ

Лежиш на білім полі бою,
Останнім крикнувши бійцям,
І цілить слиною їдкою
На тебе важкоозброєний хам.

На крик ніхто з чужих не встане,
Ніхто не прийде допомогти,
І п'єш поблідлими устами
Страшну жорстокість самоти.

Та жалю не проси у світу,
Лежи, змагаючись, сама,
Хай серце кригою граніту
Скує безжалісна зима.

Хай лиш невитліла надія
Несе свій вимріяний міт,
Аж ще в лютіших вереміях
Осліпиш, випроставшись, світ!

«Минулося, та не забулось...» Карпатська Україна у піснях, легендах, переказах, бувальщинах та літературних творах / Упорядкування, вступна стаття Івана Хланти. Ужгород: Карпати, 2009. 272 с.

Спиридон Черкасенко

Гімн

Наш Рідний Край, о любі браття,
Перлина Божа на землі,
Наш край – зелене Підкарпаття,
Зелені гори в срібній млі.

За Рідний Край до бою сміло
Одважно стане кожний з нас,
За рідні гори душу й тіло
Віддасть без жалю в грізний час!

По стернях нив блукають суми
За тим, що літо одцвіло, –
Їх непомітні, тихі шуми
От-от присплять і наші думи,
Поорють зморшками чоло...

Та геть журбу! Най ворон кряче,
Що суне лютая зима, –
Надія наша не заплаче:
В надії серденько гаряче,

І привид зим йому – дарма!

Присяга

«Учітеся!» – ти нам прорік, –
«Борітеся з ярмом неволі!» –
І певен будь: юнацький вік
Ми не змарнуєм вітром в полі.

В душі, ще чистій, молодій,
Той заповіт святий поглибим:
В путі до Правди осяйній
Ми – присягаємось! – не схибим.

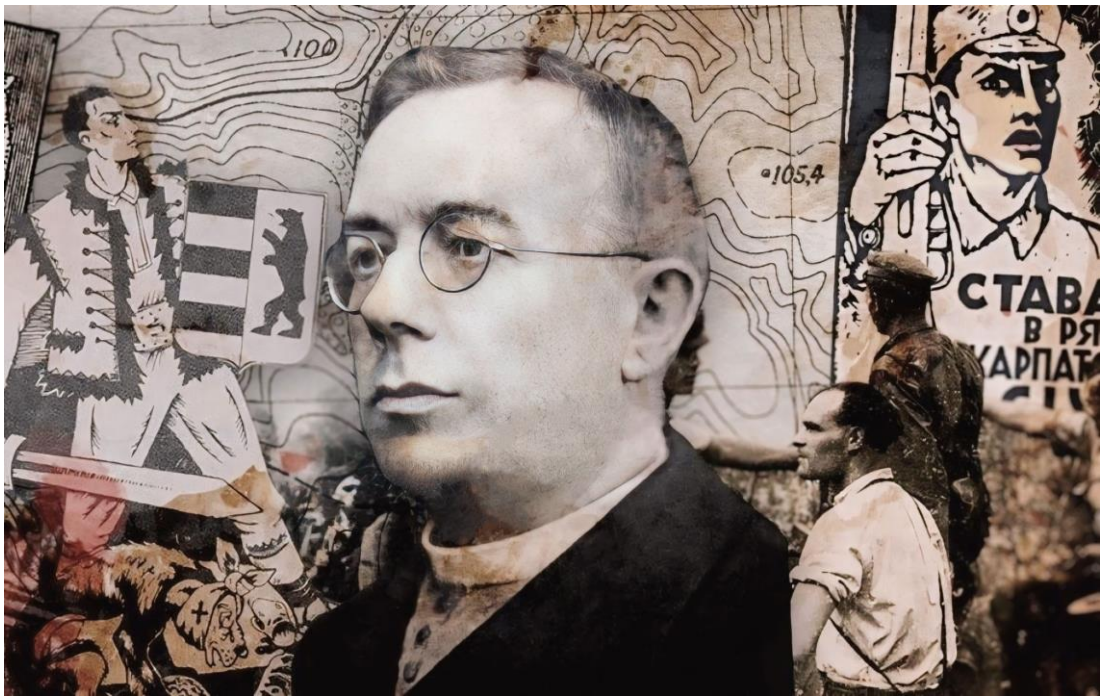
Наллємо серце наше вщерть
До Краю Рідного любов'ю,
Коли ж на герць покличе Смерть –
Його врятуємо ми кров'ю!

В страшні ворожих бур часи
Розпалим ми своє завзяття
За гори вільні, за ліси
І за свободу Підкарпаття.

За твій великий заповіт
Ми згрудимось стіною нині
Й тебе на весь широкий світ
В одній прославимо родині.

**Черкасенко С.Ф. Твори: В 2 т. Т. 1: Поезія. Драматичні твори
/ Упорядкування, авторська передмова та примітки О. Мишанич.
Київ: Дніпро, 1991. 891 с.**

Осип Мускур

Перший президент

Загарбнику проклятий, твоя любов зміїна,
І ти не перекрутиш історію правдиву,
Бо мала Президента Карпатська Україна,
І ти вже не зупиниш народного пориву.
І те, що вже збулося в тридцять дев'ятім році,
Ніколи не зумієш від світу затаїти.
І хоч народ мій терпить біду на кожному кроці,
Ми вміємо боротись, а не лише терпіти.
Неправдою брудною ти правди не сполошив,
Вона до нас вернеться, засяє в кожному домі.
І вийде перед люди наш Президент Волошин
З обличчям непокірним і світлим, ніби промінь.
Нових батьків не треба, коли єсть рідний батько,
Що з підземелля вивів Карпатську Україну.
Він – правда наша вічна, а не посмертна згадка,
Він знав глибіню народну, а не шумливу піну.
До грамоти й культури він темну душу кликав
І піднімав до світла, до правди і до волі.
О батьку Президенте, любов людська велика,

Що маємо до тебе, не вигасне ніколи.
О краю над краями. Карпатська Україно,
Коли вже раз ми стали і розірвали ґрати,
Як тяжко знову нині упасти на коліна
І знов самим на себе темниці будувати.

«Минулося, та не забулось...» Карпатська Україна у піснях, легендах, переказах, бувальщинах та літературних творах / Упорядкування, вступна стаття Івана Хланти. Ужгород: Карпати, 2009. 272 с.

Іван Устіянович

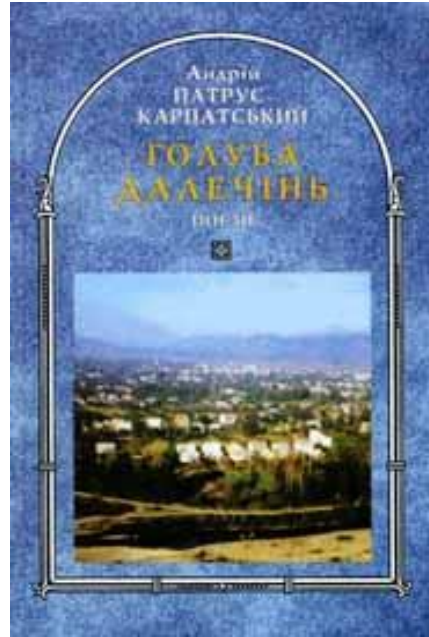
Славний Руси син

Хто то уже годи дзвонить
У сріберний Руси дзвон?
Хто за народ свой боровся,
Як в неволі був ще він?
Хто то уже довгі годи
Родним словом навча?
Хто писав батькам «Науку»,
Їх діточкам букваря?
Хто працював і працює,
Як той пильний муравель?
Хто стоїть все на сторожи,
Як той чуйний журавель?
Оре родні перелоги,
Добрим зерном засіва;
Хто то? Скажи, моє любе,
Скажи, руськоє дитя?
Уже знаєш, вже відаєш,
Хто той славний Руси Син?
Так: Не є хто ніхто інший,
Лиш Волошин Августин!
Єго слово гомоніло,

Як нам грозив уже скон,
Єго слово не вгаває,
Як нас лишив тяжкий сон.
П'ятьдесятий год уродин
Днесь святкує руський світ,
Тому й ми од серця кличем:
Най живе ще много літ!
Най живе в здоровлю щасно
Для народного добра,
Сего все єму желаєм,
В Бога просить Русь ціла!

Августин Волошин: два ювілеї. Ужгород: Карпати, 2017. 296 с.

Андрій Патрус-Карпатський

Хуст помолодів на двадцять років:

Приготовання перед відкриттям карпато-українського сойму.
Настрій населення столиці Карпатської України

I

Ідеш по вулицях Хусту в наші дні й очам своїм не віриш. Хто був свідком росту нашого столичного міста, той переконався, що сьогодні Хуст вже цілком не той, що колись був. По вулицях стала жива фреквенція, немов у великому місті. Вечером у пізніх годинах бачиш на «корзі» крім сторожів, ще й різні закохані парочки, гуртки людей, що поспішають з каварні, засідань, з театру або кіна.

Тепер, перед відкриттям першого карпато-українського сойму, наша столиця дуже старанно підготовляється, щоб мати чим більше святочний образ. Доми, що двадцять років не були білені, сьогодні прибирають на себе нове обличчя. Чистяться вікна, перекрашуються ролети на торгівлях, правляться хідники й вулиці, робиться порядок у виставах...

II

Відкриття й засідання нашого сойму буде проходити в рахунковій салі державної гімназії. Саля хоч і не простора, але нова і

прикрашена так гарно, що робить дуже приємне враження. Зразу, що кидається в очі, це великий подіум, обтягнений багряним полотном. Подіум ділиться на дві частини: нижню й вишню. На вишній частині буде сидіти предсідник сойму, а біля нього два заступники. На нижній частині сидять міністри уряду Карпатської України, представники центральної й словацької влади та дипломатичні гості чужих держав. Зразу нижче другої частини подіума є резервні місця для послів карпато-українського сойму. На лівому боці біля них будуть знаходитись наші й чужі журналісти. За місцями для послів є зроблена бар'єра, де буде стояти публіка. По правому боці біля входу є місце для хору. Ціла саля є прибрана в українські національні барви. Посередині стіни напроти подіума висить на ясно-жовтому полотні національний герб Карпатської України: медвідь на срібному полі, а біля нього три стрічки синьо-жовтого прапору. Навколо жовтого полотна знаходиться зелена смерекова рама-вінок, по одному боці український державний прапор, по другому – федеративний.

Вся саля подає враження зачарованої келії. По стінах висять на довгих синіх полотнах золоті герби української нації – тризуби. Задня частина салі біля входу буде заслонена так само національними українськими прапорами. На них буде вишитий герб міста Хусту. Це з одної сторони є корисне тому, бо прикриває руханкові знаряддя, що їх не можна було винести із салі, а по-друге, зробить ще імпозантніше враження. Саля дуже добре освітлена.

В будинку гімназії є приготовані дві великі залі для послів і гостей, які можуть тут під час перерви відпочити, поговорити, закурити. На площі перед гімназією будуть висилатися через мегафони справи із засідання сойму.

Навчання в гімназії було на якийсь час застановлене, поки не кінчиться соймове засідання.

III

Напередодні відкриття нашого сойму в салі «Слов'янського дому» відбудеться святочна академія і вистава «Нової Сцени» «Запорожець за Дунаєм». Наш театральний ансамбль робить скорими темпами всі приготування, щоб вистава була проведена якнайкраще. Щодня в малому темному помешканні, де знаходяться одночасно і дирекція театру, наші артисти удосконалюються у своїх ролях, рухах, співі. Саля буде украшена національними карпато-українськими вишивками, покрівцями, що були або закуплені, або визичені від

добрих людей. Управа театру на чолі з братами Шерегіями та шеф-режисером Лібовецьким ночами не спить. У зв'язку з тим, що на виставі будуть присутні високі гості, як наші, так заграничні, в салі були зроблені малі переміни щодо місць. Були створені спеціальні ложі для гостей...

IV

Настрій корінного населення Хусту дуже піднесений. Старі хустські громадяни гордо заявляють: «Хуст у дев'ятнадцятому році показав своє справжнє обличчя, показує його й тепер. Ми горді на те, що відкриття першого сойму нашого відбувається якраз у Хусті. Ми вітали за двадцять років багато високих гостей, як своїх, так чужих, але наше серце ніколи не билось так, як тепер. Сьогодні ми будемо витати своїх народніх обранців на своїй вільній українській землі».

Навіть на таких вулицях, як Глибока, Вітрова, Кириська, куди мало хто посторонній без потреби заглядає, господині прибирають подвір'я, миють вікна.

Ідеш по вулиці й питаєшся старенької бабусі: «Для чого це бабусю? Ще Великдень далеко!»

А вона відповідає: «Тепер ще важніше, як Великдень, бо всі будемо мати Великдень. У вікнах виставимо Батька Волошина та ще й свічки біля нього розсвітимо».

V

Наше столичне місто помолоділо на цілих двадцять років. Не тільки по формі, але насамперед духово. Всіляка ворожа згря, що роки ловила тут рибу в каламутній воді, позалізала в нори, сховалась і у своїй безсилі тріскає від злості. Але Хуст не звертає на зрадників ні найменшої уваги, бо про них добре стараються хитрі очі наших органів безпеки.

Наше старинне історичне місто очищується від всякого бруду, як зовнішнього, так і внутрішнього.

Воно буде мати перед відкриттям першого карпато-українського сойму справжній національний український характер.

Хуст – столиця Карпатської України: Історичні, мовознавчі та суспільно-політичні публікації про місто Хуст у західноукраїнській пресі 1938–1939 років / упорядкування,

літературна редакція і примітки Василя Габора. Львів: ЛА «Піраміда», 2010. 104 с.

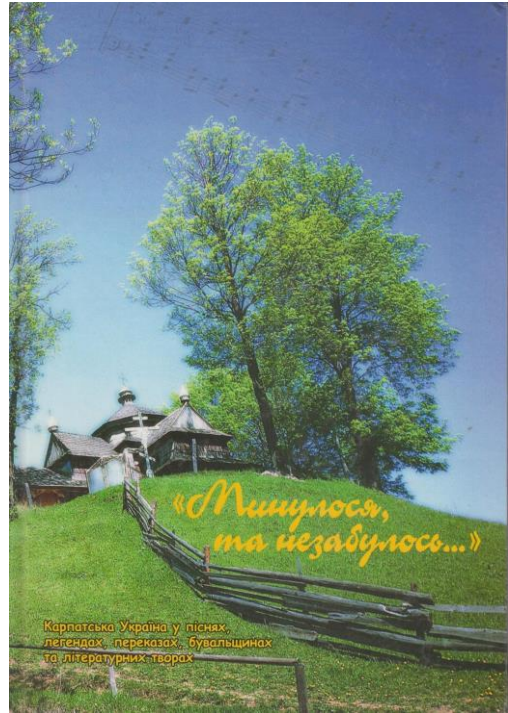
Карпатській Січі

Все ширше і ширше орлине
Своє простирайте крило
По всій нашій милій країні,
У кожне загляньте село,
Надію,
відвагу,
освіту
Несіть ви, кріпіть ви,
щепіть ви!
До звичалих рідних пошану
Виковуйте в серці людей,
І волю, що з гімном весняним
До нас зазирає, іде.
Навчайте цінити, любити.
І бити відкритих і окритих
Гадів, що і далі
Снують, як снували
Тюрми й кайдани для нас.
Не дайте ви гадині встати,
Гартуйте ви свідомість мас
По селах, в робітничій хаті,
Бо всім треба знати
Та не забувати:
Що наша є доля,
Народний наш стяг,
Добробут і воля –
У наших руках!
Ні крок, ні півкрока дозад!
Потрібно? Будуй барикади!
Ви з казки покликані дійсність
Створити в рішучий момент
І пута пірвати залізні,
Рознести, розтерти ущент
Терор та насилля вороже –

Вам кожен повинен, поможе,
Орли молодії, завзяті,
Ростіть, піднімайтесь вгору
І зором своїм за Карпати
Погляньте в бурхливу пору
На клич Батьківщини до бою
З ордою чужою і злою!

«Минулося, та не забулось...» Карпатська Україна у піснях, легендах, переказах, бувальщинах та літературних творах / Упорядкування, вступна стаття Івана Хланти. Ужгород: Карпати, 2009. 272 с.

Микола Рішкo

Кривава неділя

Дзвонять дзвони, сповіщають,
Що прийшла неділя...
А жандарми починають
Криваве весілля.

Біля церкви на дорозі
Б'ють кого попало...
Кров, прокляття, зойки, сльози,
А жандармам мало.

Повна школа і локотня...
Де ти. Боже, де ти?
Круг стефанської корони
Криваві багнети.

Бенкетує ворог, злиться...
Сонце вже заходить,
І ведуть нас у темницю
Жандарі-заброди.

Сивий дід і батько з сином
В кайдани закуті...
Бідна мати і дитина
Плачуть на розпутті...

А ворогам – померти

У коридорі зойки, крики...
Катують нас заброди
За вірність, за любов велику
До тебе, мій народе.

У Тячівській темниці лютій,
У Хусті, у Бичкові...
Нас цілі тисячі – закутих
Катами ув окови.

Доноситься трембіти стогін,
Ридає рідна мати.
В ярмі міста і села вбогі –
Окрадено Карпати.

Не плачте, мамко, – путь правдиву
Я тут знайшов. Безсмертні,
Хто любить волю незрадливо.
А ворогам – померти!

Калина

Над Тисою в зажурі-гаю
Стоїть засмучена вона.
Пташки сховались, не співають,
Замовкла голосна луна.

Ще вчора вибігла зустріти
Усмішку ніжної весни,
Але чужий розбійник-вітер
В дівочі увірвався сні.

Уже брунькують верби в лузі,
В березах колобродить сік.
Калина ж плаче в горі-тузі –
Все тіло вітер їй посік.

Калино, дівчино вродлива,
Минуться холоднючі дні.
Я вірю – будеш ти щаслива,
Всміхнешся людям і мені.

Вже скоро понад білим світом
Зів'яне буря навісна,
Зламає крила дикий вітер,
Прийде до нас нова весна.

«Минулося, та не забулось...» Карпатська Україна у піснях, легендах, переказах, бувальщинах та літературних творах / Упорядкування, вступна стаття Івана Хланти. Ужгород: Карпати, 2009. 272 с.

Василь Скрипка

Березень 1939 року

Весною паростки з'являлись,
Неслися щирі мрії вдаль.
А ми – народ Карпат – страждали,
На Срібну Землю йшла печаль.
Сумний то час був та жорстокий,
Вітри ридали по шляхах.
Гонвед, невчений блідощокий,
Вбивав, стріляв та сіяв жах.
Гірські орли порозлітались,
Втікали геть з-під рідних стріх.
Сльозами мати проводжала
На чужину дітей своїх.
Навколо горе, кров, знущання,
Чужинці хазяйнують в нас.
Ридали гори з безталання,
Та ще настане волі час!
Жорстокий, кате! В нашім серці
Свободу, мужність не уб'єш.
Зійдемося у смертельнім герці

І ти, розбійнику, впадеш!
Розсиплешся, як зла руїна.
З мечем перейдеш в небуття.
За нами ж – воля й Україна,
За нами – синьо-жовтий стяг.

Борці-мученики

На семінарському подвір'ї
Студенти у рядах струнких.
Бої вже чути в передгір'ї,
Відлуння всіх нещасть і лих.
– На рідний край ступає ворог, –
Голота вчитель промовляє.
Хто хоче, може йти додому, –
Ніхто за це не покарає. –
Та всі стояли. Наддніпрянець,
Сповідник їх і літератор,
Пішов вперед, за ним всі хлопці.
І почали їм сурми грати.
Директор Лар аж похилився,
На бій усіх благословив.
І довго їм услід дивився,
І долі в Господа просив.
Заграли сурми оборони,
Піднявсь на захист рідний край.
Народ людьми ляг на кордони:
– До нас, займанцю, не ступай!
Пластун, учитель, селянин –
Січовики йшли на загин.
Ще плечі гнулися від крісів,
Безвусими були обличчя,
Такі, як зерня у горісі,
Вразливі, ніжні, таємничі.
Вони, не навчені до зброї,
Та всі йдуть волю боронити.
Вони не вчились на героїв,
Та в ріднім краї хочуть жити.
І мить їм додала відваги.

І непохитні їх колони.
Блакитно-жовті їхні стяги,
Як запорука оборони.
Гонведів наступ зупинився,
Так виграно добу одну.
В той час у Хусті Сойм відкрився,
Звістивши світу новину:
Карпатська Україна нині
Державою дерзань стає.
Радійте, доли й гори сині,
За надбання віків своє!
Жорстокий бій – не клекіт хвилі,
Хто з крісами, хто голіруч...
Набоїв мало. Хлопці милі,
Пелюсточки карпатських руж.
І небо плакало від болю,
Як цвіт невинний опадав
На передхустським Краснім Полю
І кров'ю землю напував.
Сердиті і запінені монголи
І честі їм останньої не склали.
До Тиси волокли, щоб вже ніколи
Брати, нащадки про їх слід не знали.
З Карпат неслися льодянії криги,
І Тиса давня каламуть котила,
І, кружані навісивши вериги
На груди, хвиля їх накрила.

***«Криваві тіні Кремлю»: Літературна творчість
репресованих / Упорядкування О.Д. Довганича та Д.М. Федаки.
Ужгород: ВАТ «Видавництво «Закарпаття», 2006. 664 с.***

Йосип Тєрєля

Красне Поле

Летить ворон з того поля,
летить не сідає...
Жаль гірейкий
тисне груди –
сльзьми очі затуляє...

Що ти скажеш, птахо чорна,
чом ня не потішиш?
На тім полі
Січ упала –
там крови не злічиш...

Лиха доля понад нами,
лиха доля жиє...
На тім полі
нема волі,
лиш мачок жовтіє...

Келечин

о. Августинові Волошину

Жовті маки – Синім Полем, –
то клячіння із бідов,
перевите сивим бодем,
жовтим криком і жуков.

Жовта барва – то розлука, –
то пустеля з німотов...
І ячіла жовта мука,
пила горе за любов.

Впало серце в жовті маки.
У черлених – пукне кров.
В сивім серцю, як подяка
оживає синя кров.

Переписом – жовте з чорним,
закосичить сивинов.
А у мріях лиш червоним
буде тішити любов.

Жовті маки – Синім Полем, –
то боління за тобов...
Переписи – чорним горем, –
тічуть думков за жуков.

***«Криваві тіні Кремлю»: Літературна творчість
репресованих / Упорядкування О.Д. Довганича та Д.М. Федаки.
Ужгород: ВАТ «Видавництво «Закарпаття», 2006. 664 с.***

Петро Скунець

Карпатська Вкраїна

Диптих

Пам'яті Августина Волошина,
Президента Карпатської України
1939 року

1.

Земля, що й сама недоношена,
карпатська безплідна земля
судьбу Августина Волошина
на злість Будапешта й Кремля
собі і нащадкам зродила.
Вона не була героїнею.
Не битву любила, а труд,
тому, що була Україною,
її затоптали у бруд, –
вона ж свої надра збудила.

Прости, Августине Волошине, –
невірні твоїм прапорам,
впустили ми стадо непрошене
в тобою освячений храм –
предшестя нового Содому.
Прости, що служили ми чортові

за гріш, за безпеку, за чин –
із тіла, що стогне в Лефортові,
вертає душа в Келечин,
вертає навіки додому.

2.

Вперед! Поки вільні ще є постаменти.
Нема хлібороба, все інше – лади.
Були резиденти, тепер – президенти,
і стільки – хоч плота із них городи.
Були трибунали, а нині – трибуни,
де товпляться наші пискаті вожді.
Я ж бачу у Празі посланця комуни,
що рывкає грізно: «Ей, поп, падажді!
Што п'ялішся в небо? Твой Бог не pomoже!
Пашто не молился, в палітіку лез?»
І списано долю, як списано зошит,
закреслено ґратами волю небес.
Тут сили немає з тупим бюрократом
тягатися далі, ще й друзі слизькі,
а ти наодинці з лефортівським катом
навіки zostався в кривавій Москві.
Та помсти не треба. Задовго лютує
душа безпорадна на тлі барикад.
Лиш доки він ходить – він землю катує,
очима червоними світячи, кат.
Карпатська Вкраїно, я душу очистив.
Не буду мадяра клясти й москаля,
бо племені-роду не мають фашисти,
бо зрадивши Небо їх плодить Земля.
Тому нам і тісно під сонячним гроном.

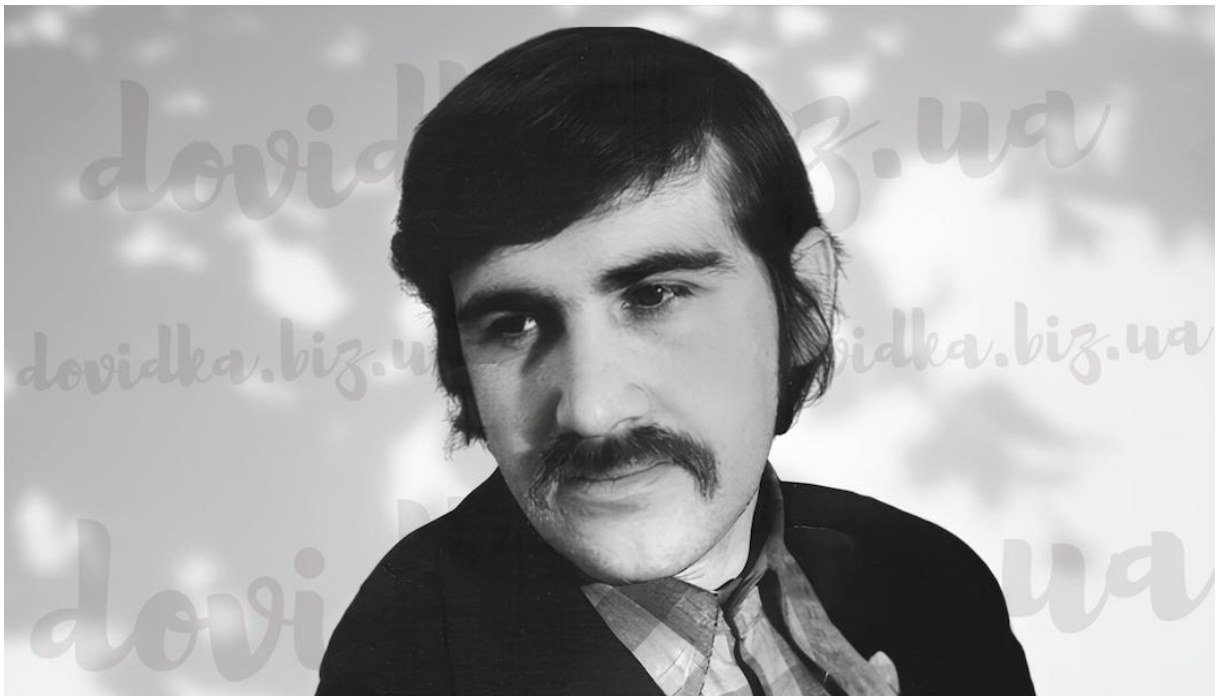
Я сяду з мадяром за келих вина.
Я сяду з мадяром. А от з мадяроном
нам разом не сісти. Біда, не вина.
І все ж перед Богом схилю я коліна
За те, що Вкраїна Карпатська була,
Що є на планеті Карпатська Вкраїна, –
любім її, браття, вона ще мала.

Любім не за гроші й за сині волошки,
А просто за те, що вона у нас є...

Стоїть наодинці із Богом Волошин,
і Бог до Вкраїни обличчям стає.

Скунць П.М. Один: Вірші, поеми, балади, переклади, мініатюри. Ужгород: Два кольори, 2000. 536 с.

Микола Матола

Невирішена пісня

Потрібно би... Але не скоро
достатньо людям стане сил,
щоб збутись зайвої покори
і не похнюплювать носи.
Душа з волошинської Січі,
що в передзим'ї зацвіла,
таврована не раз, не двічі,
і до цих пір на ній хула.

Іще старий Пілатів цвях
зродив у ній покору й страх.
А коли волелюбні гори
відтяли зайвину покори –
душа на хвилю ожила
і в Січ новітню повела.

Душі запраглось Батьківщини.
Із непокірної вершини
мадярським вищостям у спини

встромила вила замашні.
Хотілося до України,
до родичів од пуповини,
але в омріяній країні
творилося діла страшні.

І знову впала ніч покори
поміж двох велетнів у звори.
Лише опівночі на гори
Лягли стежки за перевал.
Січовики, що духом сильні,
в червоні йшли від жовто-синіх.
То генетична Україна
у невідоме їх вела.

Тікали нетрями, без карти,
але історія багата
на каверзи. І їх – за грати,
на Колиму, не одного.
І навіть після Перемоги
по півсела судили строго,
мовляв, чому ви свого бога
послухали, а не Його.

Та кат і з лідерами тими,
що перед людством завинили, –
одних убили, інші зникли, –
але ж народ у нас один!
Душа, що правди не цуралась,
навіки чистою осталась,
бо волі чесно домагалась –
хай блудний, але чесний син!

Як там? Ми батька добровільно
вже нарекли рабом безвільним
й паскудимо, неначе півні,
драбину, що у світ вела?
За перстом того «академіка»,
що з пістолетом у полеміках

перемагав. Ним наша метрика
сто раз обплъована була!

Не стали ми змадяризовані,
обуржуазнені й озлоблені,
тільки, на жаль, немов зацьковані
до цього часу живемо.
Аби лиш кожному по хлібові
та на старій могилі дідовій
бездумно, смачно пообідати,
без роздумів, за що їмо.

Потрібно би... На жаль, не скоро
достатньо людям стане сил,
щоб збутись зайвої покори
і не похнюплювать носи.
Душа з волошинської Січі,
що в передзим'ї зацвіла,
таврована не раз, не двічі,
і до цих пір на ній хула.

Матола М. Не сміємо не бути: Поезії. Ужгород: Карпати, 1991. 123 с.

Пам'яті братів Бращайків

Вставайте, браття, знову підемо
На хвилях правди по ріці,
Бо в нас на площах все ще ідоли
Мов з пістолетом у руці.

Ви ж добре чуєте: джерела
Зануртували в глибині.
Уже й не вмере, коли не вмерла —
Прошу повірити мені.

Вставайте, браття, бо натомиць —
Державно-шкурницькі мужі,
То перелякані, то втомлені,

То пофарбовані – чужі.

То слуги хижої навали,
Відчувши псячим нюхом час,
Себе вже перебудували,
Ще мріють викривити нас.

Вставайте, браття, на могилах
Квітками жовтими. А ми
Блакить небес до вас прихилимо.
Народом станемо. Людьми.

Зореслав

Читаючи вірш С. Сабола «Де ви?»

«О, де ви Пророки, о, де ви Мойсеї,
Де провідники, щоб народ повести?
О, де ви ідейні, нові Прометеї,
Щоб жертвою й трудом народ свій спасти?»...

За океаном, у вигнанні,
Мабуть, своїм ти сподіванням
Планету наскрізь простромив.
І сялось зерно прозоре
У кафедральному соборі
В холодних променях зими.
То твоїм духом, хоч без тебе
Молитва в ужгородськiм небі
Прослалась синім знаменом.
Допоки в душах наших темних
Не проіржавів страх нікчемний
Й не розбухнявіло зерно.

«Дивіться, падуть вже останні опори,
Народ підійнявся по сонних віках,
Вже жовтоблакитні народні прапори
Високо пливуть в молодечих руках»...

Як божий син Діви Марії,
Зродилась у народу мрія
І непорочна і свята:
Здобули врешті волю й славу
Своїй окраденій державі,
Щоб відступився супостат.
У небеса по зливі грізній
Пустити птахом вільну пісню
Про справедливість на землі,
Про суд Всевишнього рукою,
Про рай над синьою рікою,
Про кров апостолів-синів.

«Формуються довгі, незломні колони,
З Єгипту виходить Народ, як Титан –
Та хто ж перейде з ним крізь море Червоне
І хто поведе його в наш Ханаан?»...

Дарма наїзників зла воля
Розкраяла родюче поле,
Насіяла нам бур'яни.
Пощезнуть. Зникнуть від пожарищ.
Гурт несвідомих яничарів
Впаде – прозріють бо ж вони!
Розступляться моря. І морок
Розсіється туманом в горах –
На древку – сонце і блакить!
До мозолів нам не звикати,
Труд каменярський стре загати –
Настане Зореслава мить.

Біля Красного поля

Біля Красного поля на траву ти лягаш
І грудьми відчуваєш стук далеких сердець.
Біля тебе в могилі поруч десь спочиває
Неодспіваний вбитий січовий наш стрілець.

Наче хвилі магнітні нас із ними єднають.

Біль зустрівся із болем на родючій землі.
Святодійне благання щастя рідному краю
З-під землі проростає просто в груди твої.

Не роки нас єднають і не долі стежини,
Лиш незримо нам світить волелюбна зоря.
Дві любові правдиві до своєї країни
До землі України, мов дві свічки, горять.

*Матола М. Дозоване повітря: Поезії. Ужгород: «Карпати»,
2002. 144 с.*

Софія Малицьо

Карпатська Україна

Нехай святяться вікопомні дати,
в бутті народу осяйні шпилі!
Знов легіт весняний пронизує Карпати,
ще сном повиті в березневій млі.

Ще ждуть дощів дрімотні полонини,
і життєдайний грім їх не збудив,
а теплий вітер часом вже пролине
над тіснявою верховинських нив.

І вітер Пам'яті над ними мчить,
Хоч довга черга літ уже сплила.
Промчалася подій буремних колісниця,
та все надійно Пам'ять зберегла.

В борінні сил творилася держава,
і звалась Україною вона.
Короткою була її щаслива слава, —
кати їй піднесли кривавого вина.

Вона у них пощади не просила,
кривавий келих випила до дна.

О, неспівмірною була ворожа сила,
вона ж була і юна, і одна.

Сини її, легіні ясночолі,
на захист волі вийшли без вагань.
Лягли героями на браннім полі,
в катівнях гинули серед страждань.

Вони були і мужні, і хоробрі,
не падали перед катами ниць
Їх з галичанами – сусіди добрі
розстрілювали обабіч границь.

Були і в нас, були Карпатські Крути,
сердець жертовно відданих порив.
Їх подвигу ніколи не забути, –
він душу нашу заново творив.

Той подвиг нині світить нам зорею
і в майбуття показує нам путь.
А березень крокує знов землею,
і квіти Пам'яті в серцях цвітуть.

Нехай і бідні ми у нинішніх напастях,
лукавствам недругів не видно ще кінця,
все ж віримо в своє прийдешнє щастя
в одній сім'ї від Тиси до Дінця.

Вікопомне

І знову березень прийшов зимі на зміну,
душа Карпат жде радості – весни
і згадує Карпатську Україну,
ту, що за неї в бій ішли сини.
Вона була така ще беззахисна,
як тільки-но народжене дитя,
а вже над нею сила зла нависла
і зазіхала на її життя.

Нікому не було у тому небезпеки,
аби держава крихітна жила,
але близькі потуги і далекі
на неї йшли під прапорами Зла.

Вони її, державу юну, вбили,
злочинними руками задушили,
народ в ярмо вернули вікове,
та він її з любов'ю поминає, —
душа держави тої не вмирає,
душа її в ділах людських живе!

Знов Березень прилинув у Карпати.
Вже відболіли давні лиха-втрати,
і вже не треба смутку й нарікань!
Господь прислухавсь до благань народу,
вернув йому омріяну свободу
для праведних трудів і сподівань.

Мільйони їх, — мільйони незліченні
бороли за Україну сили темні,
нам прокладали до Свободи путь.
Хай імена героїв благородних,
які боролись ради мрій народних,
у храмі Слави нашої живуть!

Красне Поле

Красне Поле... Велич поля...
Там змагалась наша доля,
Доля Срібної, Карпатської Землі.
Плем'я підкарпатців воскресало,
Запалившись Волі ідеалом,
Що осяяв рідних гір шпилі.

Красне Поле... Досвід Поля...
Не дається безкоштовно Воля!
Споконвік вона в такій ціні,
Що не купиш просто лиш любов'ю,

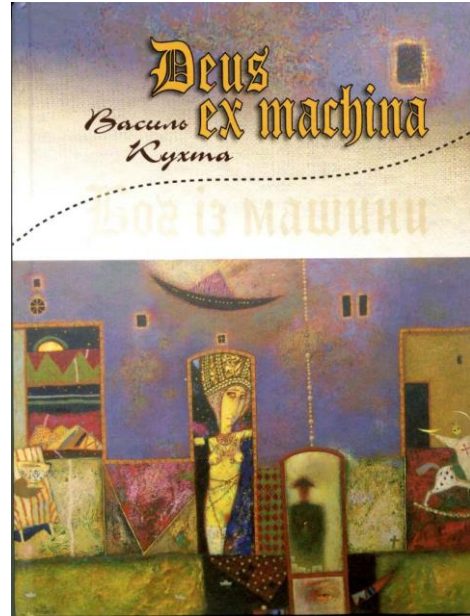
Тож платить народ життям і кров'ю
Своїх вірних дочок і синів.

Красне Поле... Дні тривоги...
Застогнали і поля й дороги
У насилля вихорі лихім:
Їде – мчиться воїнство вороже,
І ніщо спинити їх не зможе...
І розколе тишу бою грім...

Скільки днів гонведи лютували,
Горстки мужніх підло добивали, –
Зберегли аннали точний лік.
Днів отих, оті Карпатські Крути,
Вільній Україні – не забути,
Пам'ятати велич їх навік!

Малильо С. Від Тиси до Дінця: Вибране. Львів, 2009. 220 с.

Василь Кухта

Гримлять вози, од пилу й тлуму сірі,
Спалахують обличчя й сердаки.
Похмурі поганяють машталіри
Крізь пісню. Крізь недолю. Крізь віки.

Звідкіль ви, люди? Шепітські? Космацькі?
Не спиняться – даремно не проси...
Шаблюки їхні довгі гайдамацькі,
Їх пальці вузлуваті – од коси.

Їх смушки й губи ще не пахнуть тліном,
Ще шляхом не гойдає каламуть.
У їх очах живе ще Україна
Із синім басаманом через грудь...

Ще березень, ще рік тридцять дев'ятий.
Надії ще не спалено мости.
Ще віру у пророка не розп'ято.
Ще в силі преподобний Августин...

Та в Краснім полі вже зросла ненависть,
Вже страхом підпоясаний Сігет.
Вже чорний, ворожбитський свій акафіст

Готовий прочитати кулемет...

Гримлять вози. Нема вівса й розради.

Палаци пропливають і хрести...

В америках яких...

яких канадах

Вам Україну суджено знайти?!

... Поблякли смушки. І погасли файки.

Чийсь голос долинає з верховіть:

У вузликах з червоної китайки

Гуцульської землі не розвезіть...

Кухта В. Deus ex machine: Поезії. Львів: Ліга-Прес, 2015. 216

с.

Іван Пегза

У Хустську долину

Січовикам Карпатської Січі

У Хустську долину
Думками я лину.
Де Краснеє Поле
Від крові червоне.
Политеє кров'ю
І славою вкрите.
Героїв без зброї
Гонведами бито.
Стрільці січовії
В нерівній борні,
Такі молодії
Все сняться мені.
... Тисянській хвилі,
Що серцю так милі,
Несуть славу краю
З Карпат до Дунаю.
У пам'яті, браття,
Стрільців Закарпаття

Оплакує Хустська долина
І наша сьогоднішня днина.

Долина під Хустом

Долина під Хустом відома усім –
Це наші Карпатські Крути,
У славнім срібернім краю чарівнім
Про них можна всюди почути.

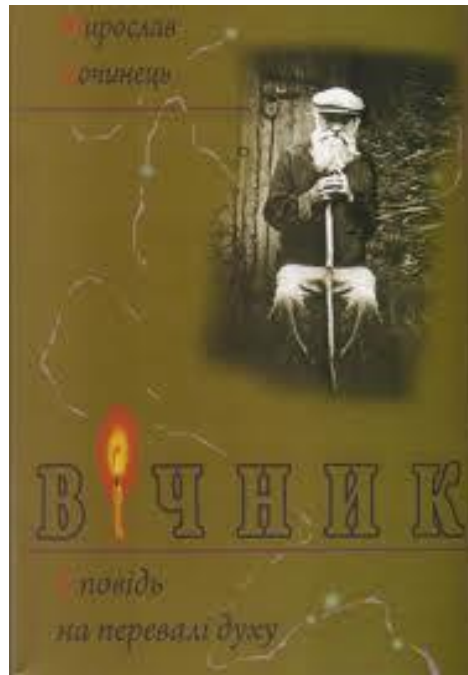
Відвагою, мужністю сповнені вщерть,
Як справжні бійці-побратими
За волю і правду стояли на смерть
В бою з ворогами лихими.

Мов свідки далеких і пам'ятних днів,
Шумлять ясени і смереки.
Як душі полеглих безстрашних стрільців,
Кружляють орли і лелеки!

А подвиг хоробрих карпатських стрільців
Не згасне у душах ніколи,
Геройський їх дух у серцях заяснів
І завжди нас кличе до волі.

**Тезга І. Пробудження: поезії / упорядкування, підготовка
текстів, вступна стаття, редагування І.В. Хланти. Ужгород:
ТДВ «Патент», 2012. 146 сь**

Мирослав Дочинець

Колись Хуст заклали німці. По часі належав він Мадярщині, Семигороду, Туреччині, Чехословаччині. Тепер назву Хуст перекрутили на «Хвуст України». (Так мовляв не хвіст, а «хвуст», не кінь, а «кунь», не віл, а «вул»). Метке людське око, гострий язичок. Тепер мені самому відкрилась незамутнена картина зв'язку нової держави в зукраїнізованому Хусті, відтятому від білого світу.

Нас шеренгували в строкаті ряди коло церкви. З балкона казали промови чільники уряду і сам прем'єр Августин Волошин, поважний, втомлений добродій, доктор теології. Його називали Батьком, і се йому справді парувало.

«Слава Україні!» – гойкали ми. Навіть якщо хтось промовляв суржилом і язичієм, ми всеодно вітали його: «Слава Україні!». Спочатку несміло і врізнобій, а далі рівно і грізно. Аж вороння зривалося зі старих лип.

Забемкали дзвони на вечірню. А може, то дзвонило вже нам...

Коли ми прийшли в будинок команди Січі по вулиці Духновича, на нього лягла сіра тінь від одинокої хмари. А шинки й бовти заливало скупе осіннє сонечко. Мене се не тішило. Мало тішило й інше. Одностроїв на всіх не вистачало, зате прапорами, лямпіадами і факелами були набиті цілі шопи. Зброї теж не було, її тягнули хто де винюхав. Сміливці нападали навіть на чеські жандармські дільниці. Не вистачало й стройових старшин, хоч уряд і дав клич закликати їх з

усіх усюд. А коли зголошувалися емігранти, що встигли обсмалитися у світовій війні і підпільній боротьбі, їх відсіювали. Натомість натягували френчі й золоті вилоги на бравих сільських хлопів і студентів, урядницьких свояків.

«Що з нами буде, як настигне час воювати?» – запитував мене з острахом в очах легінчук з мого села.

«Бог знає».

Бог, може, й знав. Та навіть уряд вірив не в одного бога. Озирався і на Берлін, і на Прагу, й на Будапешт. В уряді був національно свідомий гуцул, був банкір, доктор, професори, писарі. Вони не знали ні військової штуки, ні господарювання на бідному горовому терені. А відтак Прага нав'язала ще свого генерала Прхала, щоб погамовував амбіції українських вождів. І був «батько» Волошин, доконечно чесний, шляхетний, всіма поважаний і в публічному житті надто народний. І народ сим без міри користався. Міністри не могли добитися до нього, бо прем'єр весь час приймав простолюд, вислуховував жалування, розраджував, роздавав посади, гроші, відміняв покари. Батько є батько.

Зате інші декотрі без надмірної опіки ставали собі отаманами і наказували, наказували, наказували «іменем Карпатської України». По селах чинили суд. Невгодних фахівців вичищали із служб, на вулицях хапали сумнівних і, якщо вони не могли переказати українською «Отче наш», – товкли. Як і колись били мадярські та чеські жандарми. А тих, хто перелицьовувався й присягався у відданості, цілували й назначали провідниками. Усе бралось на честь і совість.

У кабінетах пріли й шаленіли від невідомости, а на вулицях Хуста усе бігло так красно, так легко й безжурно, ніби й на правду се був новий Єрусалим. Незнищенна лірика й романтика витали тут у сльотаві дні 1938-го. Народжувалося якесь велелюдне розрадування. Його носила з собою молода Карпатська Січ. Якщо досі український дух проявлявся потайки, то зараз він збурився і бив завзятим нуртом. Молодь розносила повсюдно вкраїнську ідею у своїй гарячій крові, яку готова була тут же пролити. Розбуджувала волю в одвічно поневоленого люду, просвітлювала його, ширила національну свідомість. Походи з прапорами вирували селами, не вгавала українська пісня, по хижах лаштували читання своїх писателів, грали вистави.

Се було диво: на безвиразній донедавна території постала «українська ірредента». За лічені місяці відродилося одвічне національне плем'я, ожила українська душа. Смілим поступом ходила по вільній своїй землі молодь Карпатської Січі.

Провідав я і своїх. Моя мамка віддалася за вдівця, і тепер на дідовому осідку було рясно дітей. Собі місця я там не знаходив. Притулився в Січовій гостинниці. В походах нас радо годувало населення. Далекий родак, що служив секретарем міністра, раяв мені ліпший хліб товмача з німецької, та я волів лишатися в гущі людности. Про моє просвітництво в Банаті дізнався і редактор Володимир Бірчак, з яким мене звів колишній професор Матіко. Редактор залучав мене до газет і радіо, та мене охотило більше живе слово на прицерковних майданах, а не покладене на папір, що найчастіше є перекрученим. Хоча я любив послухати того чоловіка з поривною натурою і гострим, як бритва, розумом.

«Найбільше нашої, української, правди в Січі, – світив Бірчак кружельцями скелець, що насідали аж на метелик вусів. – Але ся правда ще дуже молода, без досвіду, часто отаманська, бунтарська. Молодь на перше місце кладе сильне хотіння і чин геройства. За се вона готова скласти голови. А тут не жертва потрібна, а домагання освіти, знання. Треба брати вмінням, а не горінням! Не біймося мужньо глянути правді в очи. У нас немає самовистачальної економіки, немає природних багатств, комунікацій. А з мінеральними водами й вальками в Європу не посунешся. Американський чи німецький вуйко не буде за просто так розбудовувати нам країну. І сторонні гроші, що нині тут крутяться, скоро будемо відробляти дорогою ціною. Все біжить скорими кроками, все міняється... Я чую гарні фрази, добрі накази, бачу натхненних людей, але не бачу ніякого плану, ніякої стратегії. Недарма сусіди називають нас заколотною територією, що загрожує мирові в середній Європі...».

Я й сам почав відсівати в сій завірюсі золотий пил від пустої порохняви. Все можна вбрати в заманливу національну ідею (навіть жиди почали записувати своїх дітей в українські школи). Але впровадити її можна лише з розумом і знаннями. Одної відваги тут мало. Бо й наші вороги мадяри в найгірші для них часи закликали в першу чергу молодь: «Учіться, учіться і будьте відважними!».

Та хіба знали наші заповзяті хлопці про духовні цінності, які віками громадив культурний український народ на границі Сходу і Заходу?! А без того могла володіти ними лише зарозуміла гордість.

Кипіли хвилі національного розвою, та не мала наша державність ще національного обличчя. Не було злютованої єдності й однорідності в праці. Старші помірковано озиралися на задні колеса. Молоді посмішкувалися з них, рвалися вперед і вгору – понад голови чинного проводу. Різні покоління і різні верстви змагалися між собою, не чекаючи й зовнішніх ворогів. І то була серйозна хиба серйозного ділання.

Світ складають не старі й молоді, не добрі й лихі, а розумні і дурні. Легко може натовп висміяти мудреця, і легко будь-яку дурноту вбрати в білі ризи. Ясноголовий і бувалий борець Бірчак вирівнював мої мислі:

«Не раз я подивлявся живучості українців, не раз схиляв голову перед їх працьовитістю, а скільки разів плакав над безпорадністю різних їх вождів і поводитирів!».

Молоді буйні голови на се не оглядалися. Вони провадили непохитно свою тріумфальну ходу. До смерти не забуду ті святочні здвиги людей, понад якими лопотіли наші фани і звивалася українська пісня. В лютому, перед виборами до сойму Карпатської України, повсюдно горіли «вогні свободи». І на гірських верховинах, і на міських плацах, і в сільських посіlostях.

Ні мадярська пропаганда, ні чеські гальма, ні польські провокації в прикордонні не збили народного підйому. Такого не чекали навіть свої: 92,4 процента голосів дали за Українське Національне Об'єднання. Тобто – за Україну. У 187 місцевостях гордо білили прапори – знак 98-процентної перемоги.

То був клич крови, вибір серця, то був світлий промінь, що протинав темряву історії.

Нова правда, нова віра тріпотіли у святкових когортах. Нова надія світилася в очах. Притиснутий гарячими тілами до студеного муру, слухав я з трепетом слова першого сойму:

«На нас знов йде ворог, що знов на наші шії хоче накласти ярмо, але хай сей ворог знає, що ми вже не ті самі, що були колись. Ми стали свідомі українці, і ми закуштували великого Божого дару – волі. Тому хай сей ворог знає, що ми тут! Наші душі завжди будуть вільні – українські».

Вночі проти 14 березня запукали в Хусті перші постріли. На ранок хтось покрадьки вивішував мадярські прапори. З Севлюша наступала регулярна мадярська армада. Ледве спеленана Карпатська Україна була віддана їй на поталу. Німеччина зреклася її так само легко, як і

подала їй надію. Понуро брели в бік Румунії чеські жовніри. Вони втікали. Січовики кинулися відбивати в них зброю, щоб самим боронити свою землю.

Не озираючись на розгублений уряд, самі гуртувалися в чоти і сотні. Доброхотів заявлялися кадрові старшини, яким раніше не було довіри. А скоростиглі полковники перевдягалися в цивільне і викидали револьвери. Такі потрібні тепер дітям, щоб мали з чим іти в оборону.

Старий сотник з одвислим вусом, у збитих чоботах землероба шикував ряди. Його набите око вихоплювало стрільців для передового загону.

«Ти, ти, ти», – туляв жовтим пальцем у наші груди. – «Будеш мені за вістового?» – запитав мене.

«Ні, я піду в стрій з усіма».

«Тоді візьмеш машингвера. Чотар дорогою навчить, як з ним порядкувати. Не маємо часу на маневри. Там будемо вчитися».

Кожному третьому давали кріса. І кожному – по 10 патронів. Люди з хідників простягали нам цівки – хто ловецьку фузію, хто, либонь, ще турецького мушкета, хто іржавого гвера з Першої світової, хто завитого у масну пеленку пістоля.

Радіо голосило над головами промову делегата сойму:

«Вже почислені дні, а може, й години нашої самотійної Карпатської України. Вже почислені дні, а може, й години, коли на наші карки знов захоче сісти наш лютий ворог. Але не почислені ні дні, ні години життя великого українського народу! Ми тут падемо, але не паде великий український народ. Він живе! Він пережив татарщину, пережив неволю різних сусідів, але на наших очах він збудився і став до кривавого бою за свою самотійність – за право на своє життя!»

«Слава Україні!» – гукнув сотник.

«Героям слава!» – відізналися ми і загупали по мокрій бруківці. Викресалася пісня: Там скачуть карі коні, там свищуть гострі стріли, Б'ють шаблями – вправо, вліво, щоб серце не боліло – дагей!

З Чирячі і Бартуш голосили інші чоти: Народи, станьте! Йде ваш судний день, Сини землі, мечі до рук беріте! Дзвоніте на тривогу, йде огонь, Дзвоніте, гей дзвоніте!».

Ізянська сотня тягла свою: Ми – світанок Підкарпаття, Ми – пролог великих днів!..

З тисянського порому спішили до наших лав кривичі: «А наш батько Волошин іскликає всіх старшин...».

Так дзвонили співанки, а прем'єр насправді мудро закликав до іншого:

«Проти нас іде правильна мадярська армія, проти якої не встояти неправильній, наборзо зорганізованій Січі. Не бийтеся, а бережіть ваш найцінніший дар – життя. Вашого життя й вашої праці потребує Україна більше, як вашої смерті».

Та се не чули. Не хотіли чути. Ми, діти землеробів, вперше йшли на поле не орати й сіяти, йшли – вмирати. Мартове поле тоді ще ледве пробуджалося на сівбу – і ми засіяли його собою.

А далі було те, про що знають усі. І про що не знатимуть ніколи, бо тайну ту забрали з собою навіки ті 3000 караників, що йшли проти залізного вітру з прапорцями.

«Ті вояки, що мають патрони, нехай чатують коло того, хто має кріса, – повчав нас сотник, коли ми вгрузли коліними в мокру рінь. – Як він упаде, беріть його зброю і нетрачені набої».

«Які ж ми вояки, якщо не маємо чим стріляти?», – докинув хтось несміло.

«Ви більше, ніж вояки. Ви – лицарі».

«А що то таке?» – спитав інший.

«Лицар – се чоловік з лев'ячим серцем і з помислами янгола, – суворо сказав сотник. Підійшов до хлопчища і поклав йому руку на чоло: – Ти – лицар, устань із колін!».

І так підходив до кожного. І ми вставали, не боячись свисту куль. І билися ми, як леви. Пазурами, зубами, іскрами ненависти з очей. І вмирили, як лицарі, бо не встигали набратися страху. Земля нас тяжко відпускала, зате легко приймали небеса.

Ота війна не була війною, і ми не були героями – я не знаю, що то було. Але знаю твердо, що жертва та була немарною. Не для мертвих – для живих. Для тих, що поспіхом вибиралися в еміграцію (писати мемуари і навчати боротьби звіддалік). Для тих, що рахували тіла по Тисі і в заціпленні проводжали їх перстовими хрестами. Для тих, що ссали молоко з розшитих черленим хрестиком грудей. І навіть для тих, що стріляли з танків і гармат у розхристані студентські тужурки.

... Його, молоденького розтерзаного семінариста, підняли з грудомачи тіл і приперли до верби.

«Зречися, хлопче, сеї дурости! Ти вже й так сповна лигнув зі своєї чаші. Зречися по-мадярськи. Будеш хліб білий їсти, будеш вино токайське пити».

Він хитнув обважнілою головою.

Пишновусий егерський капітан ступнув до нього і пильно глянув ув очі, як сину:

«Що є Карпатська Україна?». «Ніщо», – розтулив дівчак скривавлені губи.

«То чому за неї вмираєш, дурню?»

«Бо вона для мене все!»

«Тоді й маєш усе!» – скреготнув зубами капітан і махнув гонведам рукавичкою.

Що було, то було. Як було, так було. Того не злиже з нашої пам'яті ніщо. Я про інше думаю, озираючись у скорботний березень 1939-го. Була така людність – хінці, вони виробляли найліпші бритви зі збитих кінських копит. Ті, б'ючись об каміння, тверділи на крицю. Так тверділи й ми. Час розбереться у всьому, а згодом і люди. Мене не раз питали: чому ви не схиляєте молодих бути щирими українцями, любити рідну мову, шанувати свої традиції, відбувати церковні церемонії? Я схиляю їх до того, аби бути щирими людьми, берегти чистоту слова, шанувати людяність і не звертати з дороги до Бога. Бо як бути без сих скарбів тому, хто в подорожі, хто у шпиталі, в тюрмі? Як їм бути, коли довкола немає нічого рідного, ні до кого обізватись, і церковні куполи далеко? (І я так жив, і не один рік). А коли людина запопаде більшого в душі, то менше її саме собою діткнеться. Очі ведуть ноги. Голова підказує очам дорогу. А серце – показує Путь. Хто се матиме, той вибере сам, як йому бути, як чинити, як розмовляти і як молитися.

Дочинець М. Вічник: Сповідь на перевалі духу. Мукачєво: Карпатська вежа, 2013. 290 с.

Сергій Федака

Близько 21-ої години у штабі сваявського гарнізону пролунав різкий дзвінок. Трубку підняв підполковник чехословацького генштабу Ян Гержкман. Телефонував Лев Прхала:

– Наказую негайно передати всім командирам мій наказ. Мусять одразу же атакувати по всьому фронту угорські частини і рішуче відкинути їх за межі Карпатської України.

– Як, пане генерале?! Та ж...

– Пане підполковнику, мусите особисто звернутися із вимогою звільнити карпато-українську територію.

– Це неможливо. Це абсолютно неможливо. Угорці успішно розвивають наступ, не зустрічаючи ніде серйозного опору. Вони і слухати не захочуть про якусь зупинку. Яка причина Ваших наказів?

– Німецька армія рухається в бік Карпатської України. Що скажуть німці, коли їм доведеться вибивати мадярів з краю, котрий ми добровільно залишили противнику?

– Я навіть не знаю, що маю робити.

– Ну то зв'яжіть мене з монсиньором Волошином. І самі теж слухайте нашу розмову.

Комутацію з Хустом було досягнуто на диво швидко. Чутність була ідеальною. У помешканні Волошина тривала якась нарада. Підняв трубку хтось, хто сидів найближче до апарата. Поки він

з'ясовував що до чого, підполковник чув, як голосно Волошин наказує Брацкайкові:

– Ні в якому разі не підписувати капітуляцію мадярам. Це було би зрадою українському народові і нашій незалежній державі, на вірність якій ми усі нині присягнули.

Відтак Волошин узяв передану йому трубку. У тій пролунав голос Прхали, брови президента здивовано вигнулися.

– Яку маєте інформацію про наближення німецького війська до Хуста?

– На всі мої звернення до Берліна з цього приводу надійшла негативна відповідь. Німецький консул в Хусті передав нам, аби наш уряд підпорядковувався мадярам.

– Ну то прощайте.

Красне Поле (16 березня)

Відступивши з Королева, Чучка і Голота розмістили своїх бійців, а їх вже було разом прибулими із Хуста близько півтори сотні, біля мосту через Тису, уздовж залізниці Королево – Рокосово та в самому Рокосові. Головні сили все ж боронять залізничний міст. За їхніми спинами – Красне поле. Сім кілометрів уздовж, п'ять – уперек. Це природні ворота Хуста.

Щогодини Чучка зв'язується з Хустом. Він вже ненавидів цю чорну ебонітову трубку, цей деренчливий апарат на залізничній станції і особливо голос, що лунав звідти. Щоправда, трубка доносила навіть не стільки слова, скільки інтонацію.

Так, так, поміч вже іде, нас багато, ви там трохи продержіться, підмога вже в дорозі!

Легко сказати! Особливо коли в противника артилерія, а в тебе найгарніша зброя – то кілька ручних кулеметів. Слова трохи змінювалися, тон ставав усе менш переконливим, а сама підмога так і не з'являлася. Куди поділися оті сотні і тисячі, що ще місяць тому так хвацько марширували центром Хуста і позували перед камерами?!

Між тим бій палав три години. Противник наступав з трьох боків, а підмогою і не пахло. Пару разів гонведи намагалися обійти січовицькі позиції – спершу з одного боку, потім з іншого.

Над полем низько проносилися на бриючому польоті літаки. То там, то тут вибухали бомби. Гарматні снаряди буквально орали поле.

О другій дня Чучка мусив відступити до Хуста. Багато хто, лежачи на засніженому полі і стріляючи, навіть не почув у розпалі бою наказу на відступ.

Семінарист Василь Поштак раптом виявив, що всі товариші вже позад нього метрів на триста, ховаються за залізничний насип, а зовсім поруч нього вже гонведи. Як він добіг до своїх, сам не пам'ятає. Ті теж бігли. Втеча тривала зо три кілометри. Врешті-решт Василь знов побачив, що біжить один. Він інстинктивно метнувся у чагарник, хоч голе гілляччя без найменшого листа зовсім не ховало його. Він тільки подряпався, знову кілька разів зашпортався і врешті-решт вибіг прямо на гортіївців. Ті одразу погнали його до залізниці, приставили до насипу і підняли рушницю. Три постаті в чорних сорочках, три дула. Інші недалеко. Хлопець почав втрачати свідомість.

Постріл! Ще!

Ті троє несподівано впали. У сусідніх корчах зблиснула січовицька кокарда. Василь перелетів колію і пірнув у лози.

На автодорозі, що проходила повз Красне поле, стояло авто. Американський журналіст Роберт Паркер зачаровано спостерігав за перебігом бою. Господар машини барон Унгер промовив:

– Ці українці воюють відчайдушно. Мушу визнати, що вони демонструють велику відвагу. Шкода їх убивати, бо після того, як це скінчиться, ми могли би їх використати вже у мадярській армії. З цього відкритого місця наші танки легко усунуть їх з дороги. Та вони вирили окопи і на околицях Хуста і будуть там битися, як чорти. Обабіч шляху лежали бійці Національної оборони – січовики, пластуни семінаристи і гімназисти – синьоокі сини Карпатської України.

Подібних спостерігачів навколо Красного поля було значно більше, ніж могло здатися на перший погляд. Із безпечної відстані, за тим, що відбувалося дивилося чимало зацікавлених очей – як представників держав осі та їх потенційних союзників, так і з конкуруючого табору. Бачене викликало шок. Так боронити свою державу був здатен тільки бездержавний народ. Поряд із закарпатцями тут билися сини Галичини, Буковини, Холмщини,

Волині, Наддніпрянщини. Розірвана віками нація злучалася на смертному полі.

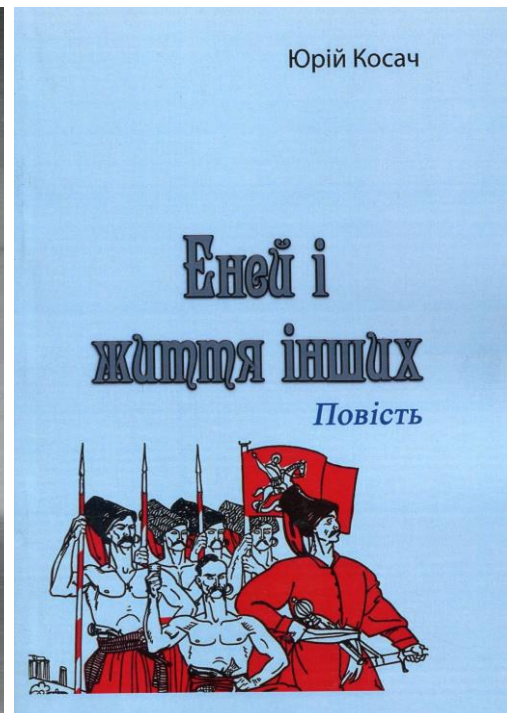
Після безборонної здачі Парижем Рейнської мілітаризованої зони, після капітуляції Відня перемогти було неможливо. Не прийняти бою – ще неможливіше.

Облудний міф про gens fidelissima розвіявся на Красному полі.

Слава, як завжди, дісталася батькам-командирам, котрі вижили. Честь же зберегли полегли січовики.

Федака С. Карпатський кросворд: художньо-документальна повість. Ужгород: Всеукраїнське державне видавництво «Карпати», 2009. 224 с.

Юрій Косач

Я читалала сьогодні про Карпатську Україну – Але подумайте, це смішно, ця маленька гірняцька країна... Але Галочка мусіла кінчити гімназію й, раз розпочала тут... З приводу Галочки...

Її думки здоганяли, переплигували одна одну, в тім це була розумна жінка, я ніколи б не відмовився від приємности слухати її.

– Так що Галочка?..

Ганна Олексіївна пильно поглянула на мене, поклала серветку й зітхнула.

– Вона закохана... Вона, безперечно, закохана. Ви не кажіть, я знаю, я відчуваю. В ній величезна зміна й потім це – це ... національне почуття...

– У кому ж закохана Галочка, графине, як смію спитати?..

Я витримав довгий погляд, пронизливий погляд. Ганна Олексіївна зложила й знову розложила серветку, зітхнула й подивилась убік, у кут, де блищало фортепіяно.

– Та у вас, розуміється...

Я сміявся. Я сміявся, пирскнувши, до сліз, сміхом паяца, зрештою. Моє серце рвалось на дріб'язки.

– Ви зухвалі, мій милий, – сухо промовила Ганна Олексіївна й вийшла, – ви дуже погано виховані, смію сказати... Це вона додала з порога другої кімнати. Я підійшов до вікна й побачив Галочку. Вона

йшла з саду в своїй грецькій сукні. Я чув здаля її блакитну пахіть. Вона йшла, нахмурившись. І, побачивши мене, вияснила.

– Ходіть сюди, мені треба вас бачити, Енею.

Ми повернулись з нею до хвіртки, на левади. Ми минули мовчки кущі жасмину, що осипався, бузкові зарості, цілий чагарник, де сокотала, теркотіла пташва. Я йшов за нею, виструнчений і надутий, мене шарпав незбагнений гнів, давило пересердя – навіщо я?.. За чагарником на лавочці сидів юнак. Він підвівся, це був атлет – дещо сутулуватий, ведмедюватий, він червонів, мов рожечка, але його очі світилися так прозоро-ясно, що я подав без вагання йому руку.

– Я вас знаю, – відкинув він русяву чуприну, – я вас бачив безліч разів над Дунаєм, ви ходите в білій панамі, й я страшенно хотів бачити ваші етюди, але Галочка й таке інше...

Я підняв брови.

Я – Ірин. Микола Ірин.

Я хотів не дати ознаки, що я його знаю. Я знав його – його вірші і його статті. Я знав, що це многонадійний учений, його праці друкували якісь чужинецькі видання, він їздив на конгреси, десь мигтіло його ім'я.

– Крім усього, – сказала Галочка, – він тут нелегально, ви розумієте?.. Але ми боялись, що ви скажете мамі, а мама знов комусь...

– А тепер не боїтесь? – сухо промовив я й відламав галузку.

Юнак дивився на мене все так само ясно, спокійно.

– Завтра він виїздить у Карпатську Україну, – зашарілась Галочка, – й я з ним...

Я зламав ще одну галузку.

– А мама?..

Я це промимрив, але ж мені зовсім не йшлося про маму. Галочка зітхнула.

– Що ж – це дуже важко, дуже важко, але я не можу... у неї своє, у мене своє... Ви мусите її заспокоїти, cousin...

– Я? Чому я? Я зовсім не надаюся до таких місій...

Я хотів бути крижаним. Я дивився поверх бузкового куща, на смарагдову луку, де роїлось від великих, шарлатно-синіх метеликів.

– Ви такий добрий... І ви це розумієте, ніхто – тільки ви...

Я б доторкнувся до її брунатного плеча, з нього упав би пилوک, як з крилець метелика. Ірин стояв непорушно, соколино впершись очима в далечінь, що яскріла. Його русявий кучер, як у гридня-

нормана (як у Гаральда Сміливого, подумав я) ледве шелів у вечірньому леготі. У високій траві підпальомкала куропатка. І Галочка мовчала, її вії починали тремтіти, а ззаду, з-за чагарнику, з-за живоплоту скрадався багрянний, тривожний промінь.

– Добре, – зітхнув я, – я всовіщу графиню. Але що ви будете робити на Закарпатті?..

– Те, що й всі, – загорілась Галочка. – Ви знаєте, що там діється?.. Ви ж знаєте, любий?..

Вона схопила мене за руку і ніжно-лілейно погладила її. Ірин прижмурих очі, дещо короткозорі-сірі, як скравки весняних хмар. Я прожогом узяв свою руку. Я хотів ще щось сказати, може, й прикре, чорно-песимістичне, але я не міг. Я кивнув їм, обернувся й пішов лукою геть від цього білого дому, від зеленої гущавини, де стрекотала, вовтузилась пташва, пішов через пустків'я по зеленому килимі, за рожевими домами Топчідеру. Ішов вечір, срібліла роса. Я оглянувся ще – за мною простяглась самотня стежка, синяста смуга.

Косач Ю. Сузір'я лебедя. Еней і життя інших. Роман і повість. Київ: А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2017. 400 с.

Ірен Роздобудько

... Судетами, цим колишнім промисловим «підчеревцем» Німеччини, Європа не відкупиться! І це також очевидно. А Мюнхенська угода 38-го, або, як її називають чехи, «мюнхенська зрада», яскраво вказує на те, що, як писав Олесь, Європа мовчатиме.

Чи боятиметься?

Британія і Франція зацікавлені в збереженні свого нинішнього становища і не бачать – або не хочуть бачити! – загрози з боку Німеччини, вважаючи головною небезпекою для себе лише більшовизм. Прагнуть територіальними поступками задовольнити апетити Третього Рейху, що відроджується буквально з попелу. Попелу Версальських угод.

І – звісно, звісно – нікому діла нема до нещодавно знищеної Карпатської України. А це ж сталося менше місяця тому!

Боже мій, з яким завмиранням серця вона слухала радіо, читала газети восени 38-го!

Тоді, після майже двадцяти років боротьби, «Срібна земля» отримала автономію у складі Чехословаччини і шанс на державність. Перший шанс після падіння УНР.

І на весь світ заявила, що вона, вільна Україна, не зникла, не розпорошилась по світах, не втратила сил і надії. А менше ніж через рік сеймом Чехословаччини нарешті (нарешті!) було затверджено

повну самостійність «Срібної землі», за якою було закріплено назву – Карпатська Україна, визначено державний устрій, державну мову, а також синьо-жовтий прапор, національний гімн «Ще не вмерла...» і герб – пурпуровий ведмідь на сріблястому півполі, чотири сині та три золоті смуги – на іншому і тризуб з хрестом на середньому зубі.

Чехословаччина перетворилась на федеративну державу чехів, словаків і карпатських українців. Прем'єр-міністром Карпатської України став Августин Волошин. А створений ним уряд оголосив запровадження на території краю української мови як офіційної і задекларував розбудову української державності, спрямованої на розвиток промисловості, торгівлі, освіти. А також збройних сил – військового формування, що отримало назву «Карпатська Січ».

У газетах писали, що туди одразу ж поїхали ті, кого Олена любила по книжках і трохи знала особисто: Олександр Олесь, батько того блакитноокого юнака-археолога, Олега, письменник Улас Самчук, чию «Волинь» прочитала на одному диханні, і сам молодий Кандиба. Запрацювали українські школи, почали виходити газети і журнали, відкривалися бібліотеки, до Хуста переїхав український театр «Нова сцена». Перебравшись з діаспори на батьківщину, кіномитці створили першу українську кіностудію...

Як вона рвалася туди! І обов'язково була б там, якби майже одразу Гітлер не почав наступу на Чехословаччину, давши дозвіл угорським військам на ліквідацію новоутвореної Української держави.

Сили були нерівні. В коротких і запеклих боях полягло більше п'яти тисяч вояків.

Вона могла б...

Що?

Могла б загинути разом з іншими. І це був би найкращий вихід з цієї задухи!

– Леночко, тобі зле? Замовити каву?

Вона озирається, немов її щойно витягли з паралельного світу, де вона стояла на барикаді з піднятим вгору прапором. Але не дали померти!

Олена поглядає на годинник. До потяга лишилося сорок хвилин.

– Чи буде хоч якийсь вихід... – несподівано і не до ладу каже вона.

– Ти про Січ – з сумом питає Наталка.

– Так, звісно, про Січ. От якби... – вона з досадою киває подругам. – Так, розумію, що «якби» – не той нахил у теперішньому часі! Але якби тоді, ще в двадцятих, Чехія не забарилась з автономією, можливо... Можливо! – розклади були б інакші. Ми б встигли змужніти...

– Ми говоримо тут про подібні речі ледь не щодня. Тут пан Донцов. Ти б бачила, як він запалює молодь! Він каже про розумний вихід. До нього треба дозріти.

– «Коли вже немає розумного виходу, треба вміти вмерти по-геройськи, щоб така смерть була джерелом сили для молодих поколінь...» – повторює Олена слова Михайла Колодзінського, одного з членів Генерального штабу Січі, котрий загинув як герой – разом зі своїми бійцями на полі нерівного бою.

– Леночко, це чоловічі справи, – каже Зоя.

Час іти.

Вона розцілюється з панянками і, ледь не забувши коробку з капелюшком, швидко йде в бік вокзалу. Швидше б сісти у вагон і взятися за нотатник, вилити думки на аркуш, аби вони не розкололи голову.

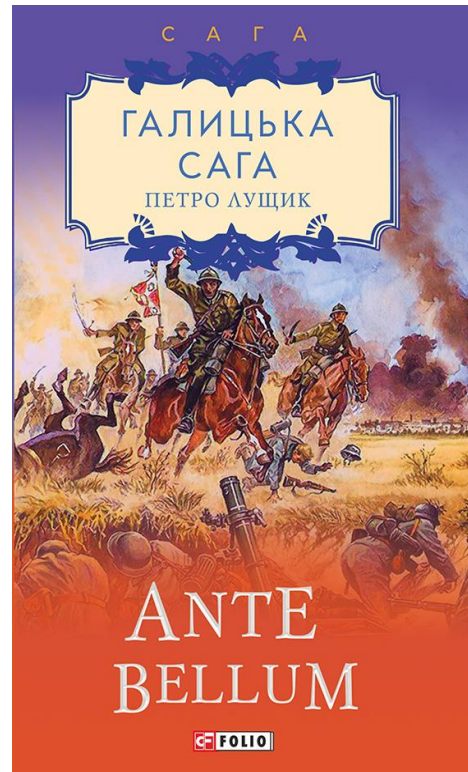
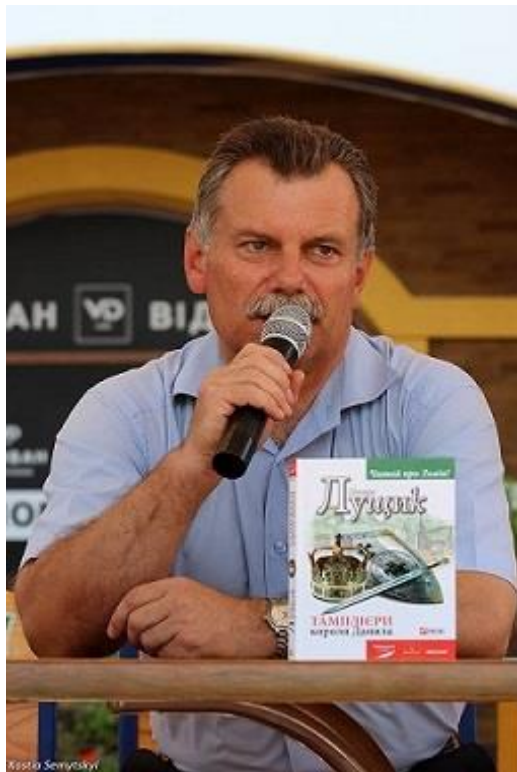
... Все повторюється, все йде по колу – її батьківщину рвуть на клапті.

Почасти вони, ці рвані клапті, лежать в підкореній Чехії, почасти – в Угорському Королівстві й особливо великим шматком – у СРСР.

І кожен із них просякнутий кров'ю...

Роздобудько І. Неймовірна. Ода радості. Київ: Нора-Друк, 2022. 368 с.

Петро Лущик

Роман Шухевич намагався виглядати спокійним. Збоку він скидався на безпечного забезпеченого туриста, котрий жив переконаннями, що все у цьому світі можна заладити, от тільки час від часу виникають ось такі несуттєві затримки, які, тим не менше, треба перечекати.

А словацький прикордонник довго вивчав паспорт громадянина Польської Республіки Бориса Щуки і не спішив його повертати власнику.

– Куди пан прямує? – поцікавився він, видно, ставлячи стандартне у таких випадках питання.

– До Хуста, – відповів Шухевич.

Прикордонник підвів очі.

– То пан є... русин? – запитав він.

– Так.

– Мета приїзду?

– Моя родина, пане прикордонник, жила у Берегово, але недавно я отримав листа, що вони мусять залишити це місто після того, як туди зайшли мадяри, і планують оселитися у Хусті, – повідомив Шухевич.

Його розрахунок виявився точним і безпрограшним. Словаки ще досі не оговталися від потрясіння, що навалилося на них після того, як

другого листопада у Відні міністри закордонних справ Німеччини фон Ріббентроп та Італії граф Чіано ухвалили передати угорцям південні Словаччину та Підкарпаття. Одного аж ніяк не чудового дня Чехо-Словаччина втратила дванадцять тисяч квадратних кілометрів своєї площі. А оскільки ці території належали словакам, то саме вони вважали себе найбільш ображеними.

Після таких слів прикордонник не став більше затримувати «Бориса Щуку» і поставив у паспорті відмітку про перетин кордону.

– Бажаю вам знайти свою родину! – У його словах не було і тіні неприязні.

– Дякую, неодмінно! – Роман Шухевич заховав паспорт у кишеню. – Ви не підкажете мені, як найшвидше доїхати до Хуста?

– На жаль, зараз це зробити складніше, бо й Ужгород, і Мукачево угорські, але порекомендую вам доїхати до Бардейова, а вже там шукати когось, хто туди їде! – відказав прикордонник.

Шухевич з вдячності зняв капелюха.

– Ви дуже люб'язні! – мовив він і пройшов далі на словацьку територію.

Вже виходячи за шлагбаум, Шухевич озирнувся. Той самий прикордонник тримав у руках паспорт наступного поляка. Це був Іван Бутковський. За легендою, вони із Шухевичем не були знайомі, але зовсім скоро «упізнають» один одного. Чекаючи на момент, Роман Шухевич вийняв з кишені пачку сигарет і закурив. Довкола сліпив очі січневий сніг, тріщав мороз, від чого під ногами при кожному кроці скрипіло.

У такий час сидіти б удома чи відпочивати у Ворохті, куди вони з дружиною Наталею так і не зібралися цього року, а не добиратися окружними шляхами до закарпатського міста Хуст, якому з примхи долі судилося стати столицею Карпатської України.

Шухевич пригадав той суботній день першого жовтня, коли газети повідомили про угоду, яку Гітлер, Муссоліні, Чемберлен та Даладье підписали у Мюнхені, згідно з якою Третьому Рейху передається Судетська область, а Чехословацька республіка має задовольнити територіальні претензії Польщі та Угорщини. Тоді Роман Шухевич підійшов до великої мапи східних країн Європи (діяльність створеної ним рекламної фірми «Фама» поширювалася і на Чехословаччину), окреслив території, котрі втрачали чехи. Вийшло багатенько. Роман обернувся до свого компаньйона Богдана Чайківського. Саме він приніс звістку про «Мюнхен».

- Паршиво! – мовив Роман
- А точніше? – не зрозумів Чайківський.
- Дуже паршиво!

Він узяв зі столу газету «Діло» і тицьнув пальцем на першу сторінку:

– «Справа польських і мадярських домагань. Голови чотирьох урядів запевняють, що якщо до трьох місяців заінтересовані сторони не полагодять між собою справи польської та мадярської меншин, нею займеться чергова конференція чотирьох прем'єрів».

Він кинув газету на стіл, де вже лежали інші, здебільшого польські з радісними новинами, що польський Західний Цешин нарешті повертається до Польщі.

– Ти переживаєш за Судети? – поцікавився Чайківський.

– Здалися вони мені! Я переживаю за Підкарпатську Русь, де живе мадярська меншина, яку чотири прем'єри заповіли передати мадярам! А там же українці! – відказав Шухевич.

Як показали події, котрі калейдоскопом замиготіли на сторінках газет, його побоювання були марними. Бажаючи врятувати (хоча б гіпотетично) свою державу, празький парламент прийняв конституційний закон, унаслідок чого Чехо-Словаччина перетворилася на федеративну державу чехів, словаків і карпатських українців. Кожна етнічна група мала свій уряд. Сформували його в Ужгороді. Головою Ради Міністрів Підкарпатської Русі став Андрій Бродій, колишній учитель і неприхований прихильник москвофільства та схильний до співпраці з Угорщиною. Коли ж з'ясувалося, що іще до призначення прем'єром Бродій вів таємні переговори з угорським урядом про приєднання краю до Угорщини шляхом плебіситу, це стало приводом до того, що новостворений уряд, проіснувавши п'ятнадцять днів і провівши лише три засідання, був розпущений, а самого прем'єра заарештувала чехословацька поліція за зраду.

Тут же був сформований наступний уряд, на чолі котрого став греко-католицький священник місцевої єпархії Августин Волошин. Уже перші рішення очолюваного ним уряду показали, що просто так слухатися слабкої центральної влади у Празі тут не налаштовані: Підкарпатська Русь офіційно стала називатися Карпатською Україною, українська мова була оголошена державною, а прапором став синьо-жовтий.

Безперечно, це зустріло неймовірне піднесення поміж членів ОУН, котрі, власне, за це боролися. Коли ж через місяць, другого листопада тридцять восьмого року у Відні арбітраж дозволив угорцям зайняти три найбільші міста Карпатської України – Ужгород, Берегово та Мукачево, уряд Августина Волошина залишив окуповану територію і перебрався до Хуста. Так місто несподівано стало столицею Карпатської України.

Про всі ці події Роман Шухевич був чудово обізнаний і зовсім не здивувався, коли одного грудневого дня у його кабінет зайшов уже лисіючий, але приємної зовнішності молодий чоловік у круглих окулярах.

Роман Шухевич одразу упізнав гостя. Того звали Лев Ребет, але для посвячених це був Крайовий Провідник ОУН на західноукраїнських землях Левко Кліщ, або ж Лисий. Йому заледве виповнилося двадцять шість років, але це не стало перешкодою для того, щоб уже покійний нині Коновалець дав згоду на призначення його на цю посаду.

Звичайно, і Шухевич, і Ребет знали один про одного, тим більше, що фірма «Фама» неодноразово використовувалася ОУН у своїх цілях. До того дня вони ніколи не зустрічалися, тому прихід Крайового Провідника став чимось незвичним.

Тим не менше вже перші слова Лева Ребета змусили Шухевича засумніватися у тому, що він знає все. Гість, знаючи, з ким має справу, мовив без вступу:

– Передали з Відня. Провід забороняє членам Організації переходити на Закарпаття.

Шухевич втупив у Крайового Провідника важкий погляд:

– А чому це ти мені кажеш?

– Та поганим би був я Крайовим Провідником, коли не знав би про настрої своїх людей! Романе, ти маєш мене зрозуміти: я повідомляю не свої слова...

– Здогадуюсь, звідки вони! «Оршан»?

– Лев Ребет лише ствердно кивнув головою.

«Оршаном» був Ярослав Барановський – людина, якій Коновалець довіряв безмежно, і про яку говорили як про можливого наступника Голови. Коли ж у вузькому колі вибрали Андрія Мельника, він не став цьому перечити. У багатьох членів ОУН проти Барановського були упередження, і вони аж ніяк не зникли після того,

як у польській тюрмі від сухот помер його брат Роман – поліцейський нурець.

– Тим не менше, ні для кого не є секретом, що угорці на трьох повітах, котрі вже захопили, не зупиняться, – продовжував Ребет. – Карпатська Україна повинна захищатися, а захищатися нема чим! А їхня «Карпатська Січ» – то лише протипожежне товариство!

Крайовий Провідник уважно подивився на Шухевича:

– Ти не відмовився від свого наміру?

– Ні, – без заминки відказав Роман.

– Не буду тебе відмовляти. Як думаєш перебратися?

– Ще не визначився. Є два шляхи: нелегально через Карпати і легально.

– Тільки не перший! – відказав Ребет. – Може статися що завгодно. Тебе навіть можуть спіймати або чехословаки, що не так і погано, або поляки, а це вже гірше. Найкраще переправлятися легально через прикордонний пункт і подалі звідси. Коли ти будеш готовий?

Шухевич обвів поглядом кабінет.

– Дай мені трохи часу! – сказав він. – Треба передати всі справи моєму компаньйонові. Гадаю, за два тижні справлюся.

– Не спіши. До того ж треба виробити тобі нові документи, а на це піде трохи часу. Підеш не сам, а з надійною людиною. На тій стороні тебе зустріне наша людина.

– Як я її упізнаю?

Лев Ребет усміхнувся.

– Вона упізнає тебе сама!

Супутником Романа Шухевича виявився Іван Бутковський, з котрим той познайомився у справах фірми...

Роман докурив сигарету і, побачивши, що Іван Бутковський вже прямує до нього, викинув її у смітник.

– Проблеми були? – поцікавився він.

– Жодних! – заспокоїв його Іван. – Здається, що словаки зараз стали приязними до всіх, окрім угорців та поляків, котрі відцапали у них землі.

– Добре, що нам не написали у паспортах, що ми поляки! – відзначив Шухевич і озирнувся. – Де той бісів провідник?

Тут вони побачили, як від стоянки неподалік від'їхав автомобіль і невдовзі зупинився біля них. Дверцята відчинилися, і почувся насмішкуватий голос:

– Таксі до Хуста замовляли?

– Юрку, ти? – не повірив своїм очам Шухевич.

А дивуватися йому було чого: за кермом сидів його шкільний товариш Юрій Лопатинський, про якого він не знав практично нічого, за винятком лише того незначного факту, що той живе десь неподалік.

– Певно, що я! Коли мені сказали, хто приїде нам на допомогу, то я просто не міг відмовитися від можливості зустріти особисто давнього друга, хоч роботи, чесно кажучи, вище Говерли! Здрастуй, Ромку!

Вони обнялися. Роман представив Бутковського.

– Ну, сідайте, чого стояти на морозі! – заспішив Лопатинський. – Не скажу миттю, але доведу до нашої столиці так швидко, як зможе моя старенька.

Він ніжно погладив автомобіль.

Вони виїхали на головну дорогу і рушили на схід.

– Кажеш, роботи багато? – поцікавився Шухевич, коли вони вже їхали майже порожньою трасою.

– Раніше було менше, – відказав Лопатинський, не відводячи погляду від дороги. – Вірніше, раніше її взагалі не було! Коли празький уряд дозволив українцям утворити свій уряд, всі перебували у такій ейфорії, що не передати. Усім здавалося, як тільки про нас дізнаються в Берліні, то одразу мадярам дадуть команду «стоп»! Ага»! А мадяри захопили південь... А мадярам того мало! А чим захищатися? Тутешня «Карпатська Січ» – звичайне протипожежне товариство з усіма наслідками: без зброї, без вишколу і без цілі...

– Усе так погано? – запитав, вислухавши друга, Шухевич.

– Та чого погано? Було й гірше! Ти щось чув про Курмановича?

Шухевич нахмурих брови згадуючи. Прізвище йому видалося знайомим. Натомість Іван Бутковський на задньому сидінні запитав:

– Генерал Курманович? Той, хто у дев'ятнадцятому році командував групою «Північ»?

Тут Роман одразу згадав, про кого говорив Юрій. Генерал Віктор Курманович під час польсько-української війни зумів об'єднати розрізнені партизанські групи у потужне з'єднання «Північ», яке упродовж п'яти місяців стримувало шалені атаки поляків, що намагалися прорватися до Львова з півночі.

– А чому ти згадав генерала? – поцікавився Шухевич.

– Ти побачиш його у Хусті. Намагається з того, що там є, зробити хоч якесь військо.

Слова шкільного товариша аж ніяк не піднесли настрої ні Шухевичу, ні Бутківському. Єдине, що вони зрозуміли з розповіді Лопатинського, то це те, що справи у новій столиці Карпатської України, кепські.

Але вони аж ніяк не сподівалися, що настільки.

Вони приїхали до столиці Хуста вже надвечір, змучені, тому одразу поселилися у якомусь будинку, навіть відмовившись від вечері, – надто вже хотілося просто заснути. Зате наступного ранку той-таки Юрій Лопатинський повів новоприбулих до якоїсь гімназії, на внутрішньому подвір'ї котрої Шухевич і Бутковський побачили вишикувані шеренги напіввійськових (не менше сотні), перед якими стояли двоє чоловіків. Одному з них – молодшому – можна було дати сорок років, він був одягнений у досить-таки красивий синій однострій, щоправда без обов'язкової для офіцерів кобури. Іншому вже перевалило за сьомий десяток, він був у цивільному, але саме він тут командував. Підступивши ближче, Шухевич зрозумів і причину цього: це був генерал Віктор Курманович.

– Ви називаєте це армією? – говорив генерал. – Навіть і не смійте надалі при мені називати це армією! Де ваша дисципліна, де ваша зброя кінець-кінцем? Чи ви гадаєте, що адмірал Горті підніметься на Мукачівський замок не побачить вас?

– Але, пане генерале, «Карпатська Січ» створена для того, щоб готувати кадри для внутрішніх справ, – спробував заперечити військовий. – Перетворити на справжнє військо Прага не дозволить!

– А хто що зараз у Праги питає! – відрубав Курманович. – Забрали в них Судети – мовчать; відтяпали пів-Словаччини – також! А між іншим, чехословацька армія зараз найсильніша в Європі.

Тільки тепер Курманович помітив трійку прибулих.

– Ви у нас хто? – невдоволено запитав він.

Видно, він не терпів, коли йому заважали.

Юрій Лопатинський вже відкрив рота, щоб відповісти, але генерал застережно підняв руку.

– Мовчіть, сам згадаю!

І втупив погляд у Шухевича.

Згадування затяглося, і Роман хотів було вже нагадати, але Курманович заговорив першим.

– Це ви організували похорон генерала-четаря Мирона Тарнавського? – запитав він.

– Я, – підтвердив Шухевич.

– У війську служили?

– Так, закінчив «підхорунжівку».

– Значить, досвід маєте! – вже примирливо мовив генерал. – То добре. Нам з вами належить з цього, – він кивнув на припишклих січовиків, – зробити яку-не-яку армію. А насамперед роздобути зброю.

Він подивився на свого супутника.

– У мене є одна ідея! – закінчив Курманович і без попередження попрямував до найближчих дверей.

Лише після цього присутні дозволили собі розслабитись. Січовики вже не стояли виструнчившись, а офіцер навіть усміхався.

– Загалом генерал Курманович покладиста людина, але не тоді, коли бачить щось таке, що суперечить його уявленням про військо, – сказав він і представився: – Дмитро Климпуш, командант «Карпатської Січі».

У свою чергу Юрій Лопатинський відрекомендував Шухевича та Бутковського.

– У нас із генералом зовсім різні погляди на те, що є «Карпатська Січ», – продовжував Климпуш. – Для нього це насамперед військо, котре має дотримуватись дисципліни. А для мене то резерва, яка потрібна нашому краю!

– Якщо ми не зможемо захиститися, то ваша резерва нікому не знадобиться, – відказав Роман Шухевич.

Дмитро Климпуш уважно придивився до нього.

– Якщо так, то генерал Курманович отримає ще одну людину собі у поміч! – незлобно сказав він. – Зрештою, одне одному не заважає!

У цей час двері, де зник генерал Курманович, знову відчинилися, і до них швидкими кроками наблизився офіцер.

– Пан генерал кличе вас до себе! – повідомив він.

У досить-таки великій кімнаті прибулі галичани зустріли строкату компанію, яка, тим не менше, аж ніяк не скидалася на військовий штаб. Зрештою, на військових найбільше походили Климпуш, офіцер, котрий їх запросив, і... єдина у компанії жінка.

– Я попросив вас бути присутніми на наших зборах, – повідомив Віктор Курманович. – Пане хорунжий, представте ваших людей!

Юрій Лопатинський указав на Романа Шухевича:

– Борис Щука, підхорунжий!

Потім кивнув на Івана Бутковського.

– Хорунжий Василь Гуцул, – мовив він і продовжив: – А оце окружний командант Карпатської Січі сотник Степан Фігура; командант станиці національної оборони Степан Гинилевич; командант Жіночої Січі Стефанія Тисовська.

– І саме нам, панове офіцери, належить перетворити вашу «Карпатську Січ» на боєздатне військо, – озвався генерал Курманович. – За пропозицією військового референта Проводу Українських Націоналістів генерала Капустянського і моєї ініціативи на днях до Хусту прибуває полковник Михайло Колодзінський. Він і очолить штаб! Всі присутні також увійдуть до його складу. Ми маємо розробити генеральний план розбудови війська Карпатської України власними силами. Сподіватися нам ні на кого. За тим планом, командне ядро війська Карпатської України мають скласти старшини УГА та Січових Стрільців і та молодь, що здобула військовий старшинський вишкіл у польській армії. Це стосується вас, пане хорунжий та пане підхорунжий! Далі. Треба розробити план загальної мобілізації усього чоловічого населення краю призовного віку.

Генерал Курманович говорив, радий тому, що ніхто не проти його слів. Серед присутніх не було політиків, котрі, безперечно, знайшли б сотню аргументів проти того, чому цього робити не варто. Усі розуміли, що часу для чекання зовсім не лишилося.

І хоч ніхто з присутніх у кімнаті не знав, що саме у цей день, напередодні Різдва, у Будапешті регент Угорського Королівства адмірал Міклош Горті призначив генерала Бідци командувачем групи військ на Підкарпатті, на щось подібне все ж чекали. Перед Бідци стояло завдання бути готовим до захоплення всієї Підкарпатської Русі і після отримання відповідного наказу одразу перейти у наступ.

Сорокатисячній угорській армії, котра розташувалася вздовж нового угорсько-чехословацького кордону, протистояли лише поодинокі прикордонні загони, котрі аж ніяк не могли спинити майбутню навалу. Найбільші сподівання прем'єр-міністр Августин Волошин покладав на своїх січовиків. Саме тому він дозволив галичанам, що мали досвід командування в австрійській армії, січових стрільцях, УГА та польському війську, прибути до Хусту для організації власного війська.

Але все виявилось даремним. Коли п'ятнадцятого березня у приміщенні спортивної зали Хустської гімназії Сойм проголосив утворення нової держави під назвою Карпатська Україна, присутні вже знали, що угорським військам був даний наказ перейти кордон і

зайняте усе Підкарпаття. Дати відсіч угорській армії чехословаки не могли: ще чотирнадцятого березня словацький парламент проголосив у Братиславі незалежність Словацької Республіки, а у той саме момент, коли новообраний президент Карпатської України Августин Волошин підходив до мікрофону місцевої радіостанції, щоб повідомити світові про створення нової української держави, у Берліні президент Чехо-Словаччини Еміль Гаха остаточно капітулював перед Гітлером і згодився на приєднання до Німецького Рейху усієї Чехії.

Тим не менше для угорських солдатів похід у Карпати аж ніяк не скидався на приємну післяобідню прогулянку. Командант Дмитро Климпуш зумів роззброїти чеський гарнізон Хуста, тим самим отримавши таку потрібну для ведення боїв зброю. Хоч співвідношення сил було аж ніяк не на користь січовиків (вже пізніше з'ясувалося, що на одного січовика припадало десять угорців), вже перший бій біля села Горонда, де сотня «січовиків» утримувала оборону впродовж шістнадцяти годин, переконав угорське командування, що потрібно міняти тактику.

Побачивши, що протистояння проти добре вишколеної й озброєної угорської армії перетворюється на звичайну бійню, генерал Курманович порекомендував Верховному Команданту Збройних Сил Карпатської України Михайлові Колодзінському припинити даремний опір і вивести війська з-під удару, на що отримав відповідь: «Коли вже немає розумного виходу з важкого становища, то треба вміти вмерти по-геройськи, щоб така смерть була джерелом сили для молодих поколінь».

Михайло Колодзінський не відступив від своїх слів: загинув дев'ятнадцятого березня в останньому бою поблизу села Буштина. Того ж таки дня під час перестрілки отримав важке поранення в голову Іван Бутковський. Непритомний хорунжий потрапив в угорський полон, але, на відміну від інших полонених січовиків, залишився живий – попри всю свою неприязнь до карпатських українців угорці ставилися до поранених навіть поблажливо.

Хоч «карпатські січовики» не отримали жодної перемоги, їхній опір дозволив президентові Августину Волошину разом з урядом залишити територію проголошеної ними держави.

Коли Віктор Курманович і Роман Шухевич біля Тячева перетинали румунський кордон, між селами Петрусовиця, Жупани і Лази польський прикордонний загін перезаряджав гвинтівки:

полонених січовиків, котрих угорці передали польській стороні, було багато, тому щоб розстріляти їх усіх, знадобилися додаткові набої.

Лущик П. Галицька сага. Ante Bellum: роман. Харків: Фоліо, 2021. 315 с.

Олександр Таврош

Останнє танго у Хусті
Героїчна драма 1939 року на три дії

«Ресторан у «Січовій гостинниці». За столами сидять урочисто вбрані гості. За найближчим для глядачів столиком розмістилися учасники «Летючої естради». У глибині сцени на підвищенні з'являється вбраний елегантно Михась у костюмі з метеликом.

Михась: Пані і панове! Січові брати і сестри! Розпочинаємо наш святковий вечір з нагоди перемоги на виборах до крайового Сойму! Нагадую, що Українське національне об'єднання здобуло понад 92 відсотки голосів. (Оплески.) Такої вражаючої підтримки не сподівався ніхто. А першого до слова запрошую нашого відомого поета Василя Гренджу-Донського, редактора щоденника «Нова свобода». Вітайте!

Виходить Василь Гренджа-Донський.

Гренджа: Слава Україні! Дорогі побратими! Нашими з вами зусиллями ще донедавна темна і національно несвідома маса народу на Підкарпатській Русі перетворюється на свідомих і гордих українців. Навіть ті округи, де ще донедавна всесильно панували русотяпи, нині дали понад 90 відсотків голосів Українському національному об'єднанню на чолі з Августином Волошином.

Вигуки: Слава! Хай живе батько Волошин!

Гренджа: Уперше у своїй історії український народ обрав крайовий парламент на виборах. Це вікопомна подія. Хуст уже вписав своє ім'я на українському прапорі боротьби за державність.

Вигуки: Слава!

Гренджа: Попереду нас чекають нелегкі випробування. І найперше – це захист нашої маленької країни від споконвічних ворогів – угорців та поляків. На жаль, Прага не розуміє або не хоче зрозуміти наші чесні намагання. Призначення міністром Карпатської України генерала Прхали – це просто глум над нашими автономними правами. У той час, як у Словаччині всіх чеських урядовців, навіть найдрібніших, відправляють додому в Чехію, а на всі звільнені посади призначають словаків, нам призначають міністром чеха. Та ще й міністром внутрішніх справ!

Вигуки: Геть Прхалу! Прх...Прх...Прх...

Гренджа: До того ж запеклого русофіла, одруженого з росіянкою, який на дух не терпить українців. Це явна провокація!

Вигуки: Геть із чехами! Гнати їх додому!

Підіймається кореспондент із фотоапаратом.

Кореспондент: Чи пан редактор вважає вибори демократичними, коли для голосування був поданий лише один список кандидатів?

Гренджа: Так, я вважаю їх демократичними. Бо кожен, хто хотів, міг проголосувати як за українську владу, так і проти неї. Чому наші опоненти-русофіли не організувались і не подали своєчасно свій список – це питання до них, а не до мене.

Вигуки: Геть москалів!

Гренджа: Будемо сподіватися, що Прага візьметься за розум і залагодить конфлікт із генералом Прхалою, який на руку тільки нашим спільним ворогам...».

Березень 1939 року. Будинок у центрі Хуста навпроти «Січової гостинниці». До порожньої квартири забігають Микола, Демо, Михась та Іван. Вони у цивільному. Але на головах у Демо і Михася – січові кашкети, а в Івана – солдатська каска. Микола у січовій формі, в руці – револьвер. У Михася та Івана – карабіни. У Дема гвинтівка за плечима, в руках несе ящик із набоями.

Демо (кладе ящик на землю): Ху, зараза, який важкий!

Микола: Зате нам надовго вистачить. Займайте місця біля вікон. Ставайте подалі один від одного. Без мого наказу не стріляти.

Демо (виглядаючи у вікно): От, падлюки, два панцерники пригнали.

Микола: Іване і Михасю! Завалюйте сходи, що ведуть униз. Робимо там барикаду.

Іван: А чим?

Михась: А що тобі, братику, припало до душі, те і кидай. Берися!

Беруть шафу, виносять. Чути гуркіт на сходах. За вікном лунає кулеметна черга.

Микола: Почали наших хлопців поливати у «Січовій гостинниці» навпроти!

Демо (визираючи у вікно): Розривні кулі «дум-дум»! Бачиш, як стіни січе. Аж порох сиплеться.

Михась і Іван тим часом виносять речі та будують барикаду на сходах.

Микола: А ось і хоробрі Швейки! Ховаються за нашим парканом і не здогадуються, що показують нам спини. Що ж, хлопці, настав час і нам засвідчити, що «Летюча естрада» вміє не тільки співати. Михасю, Іване, займайте позиції!

Хлопці біжать до вікон.

Микола: Цілитися точно! Стріляти напевно. Кожен набій берегти.

Михась: Давай, отамане! У мене аж руки сверблять: така дупа на мушці.

Микола: Вогонь!

Лунають постріли. Чути крики уражених.

Хлопці перезаряджають гвинтівки.

Демо: Ой, як драпають! Деякі й рушниці покидали. А ще вчора погрожували посікти нас на капусту...

Микола: Язики в них гострі!

Іван: Зараз почнеться! (Хреститься).

Микола: Вогонь!

Стріляють.

Михась: Отак, пепічки! Це вам не пиво пити з кнедликами! Відчуйте і себе поміж двох вогнів! Як ми всю зиму пробігали поміж мадярськими та польськими терористами. А ви нас ще й увесь час ображали.

Іван: Із «Січової гостинниці» нам махають наші хлопці.

Хоче помахати у відповідь рукою у вікно. Лунає постріл, і його каска злітає на підлогу. Іван, схопившись за голову, осідає.

Михась (кидається до нього): Ранений? (Оглядає голову).

Микола: Є кров?

Михась: Не видно (Бере каску в руки). Ого, яка вм'ятина!

Демо: А ти, Івасю, не хотів каску брати! Бо вона не личить артистові! Тепер я твій хрещений батько, синку. Як голова?

Іван (обмацуючи голову): Гуде!

Микола: Гарзд, вартуватимеш на сходах. Там зараз спокійніше.

Демо: Панцерники розвернули кулемети в наш бік!

Микола: Лягай!

Усі кидаються на підлогу. Чути кулеметні черги і тріск вибитих шибок.

Демо: Ось вам, панове, і свіже карпатське повітря! Ласкаво просимо до Хуста!

Микола: Не розумію я чехів. Чого вони хочуть? Це або спланована провокація, або повне безглуздя!

Демо: А що тут розуміти? Чехи нас ніколи не любили. Їм завжди були ближчі до серця «гаспада русскіє». Поки Бог не послав їм прозріння, що Фенцики і Бродії – лише куплені маріонетки Варшави та Будапешта. Ось тоді вже мусили мати справу з українцями, та й то скрегочучи зубами.

Микола: На дідька Празі було призначати в автономний уряд Карпатської України чеського генерала? Та ще й такого тут усім огидного? Це ж очевидна конфронтація.

Михась: Не довіряють нам пепіки! Учора один чеський офіцер викрикував на вулиці, що краще віддадуть зброю мадярам, аніж українцям. Шкода, що його наші хлопці не впіймали.

Демо: Відчувають, що Чехословаччині настав кінець, от і вміщають злобу на нас. Знайшли крайніх!

Михась: Це результат їхньої бездарної політики. Обіцяти двадцять років автономію – і так її й не дати! Вони самі розвалюють державу. Мадяри атакують наші кордони, а чеське військо ладиться втікати. Коли ж просимо зброю, вони обзивають нас бандою.

Микола (визираючи у вікно): По місцях! Покажемо їм, хто вояки, а хто банда!

Займають позиції, стріляють.

Михась: О, ще один пепік уже не квапиться додому!

Демо: Гренджа ще вчора попереджав, що чехи ладяться атакувати «Карпатську Січ». Ідіоти! Знайшли ворогів!

Михась: О, хоробрі! Швейки знову побігли за панцерники.

Постріли затихли.

Демо: Щось тихо стало.

Микола: Значить, до чогось готуються. Тиша на війні – зрадлива. Ану, хлопці, затягуй пісню, щоб чехи чули, з ким мають справу.

Співають:

Гей ви, стрільці січовії,

Раз, два, три,

В наших дівчат серце мліє,

Раз, два, три.

Ви вперед все поступайтесь,

Ні на що не оглядайтесь.

Раз, два, раз, два, раз, два, три.

Попереду сотник їде,

Раз, два, три.

Він до пекла з нами піде.

Раз, два, три.

Сам із себе хлопець бравий,

Під ним коник дуже жвавий.

Раз, два, раз, два, раз, два, три.

Знову чути постріли.

Демо: Навіть пісню ладні розстріляти.

Михась (декламуючи): Слово – моя ти єдина зброя...

Забігає переляканий старий єврей.

Єврей: Слава Україні!

Усі: Героям слава!

Єврей (до Миколи): Пане офіцере! Це мій будинок. Ми тут живемо з великою родиною. Унизу у нас – склеп, тобто крамниця.

Микола: Чудово! Ми не претендуємо на ваш патент на торгівлю. Зрештою, це не ми у ваш будинок стріляємо. Ви до тих панцерників звертайтеся... (Показує у вікно). Овва, хлопці, вже й танк появився. Зараз буде гаряче.

Єврей: Панове січовики, чехи закладають міну у склепі... Хочуть мою крамницю підірвати. З чого я буду жити?

Демо: Міну, кажеш... А із тебе, старий, буде непоганий розвідник.

Микола: Благайте чеських офіцерів про збереження будинку. Падіть їм у ноги, цілуйте чоботи. Бо ми будемо стояти тут до кінця. Нам нема куди відступати!

Єврей хапається за голову.

Єврей: Ай вай! Ай вай!

Демо: Ось тобі, друже Миколо, й філософія життя. Війна війною, гешефт гешефтом! І на війні, я тобі скажу, гешефт завжди більший. Маленький Хуст за ці два місяці виріс удвічі. Ціни на житло й харчі скажені (До єврея). Це ж ваша робота!

Єврей: Але я не можу давати дешевше, ніж мої конкуренти. Вони мене самі запалять!

Демо: Така вже твоя нещаслива доля: як не запалять, то підірвуть!

Єврей вибігає, схопившись за голову і голосно йойкаючи.

Микола: Бідний крамар! Отак живе собі людина, думає, що забезпечила ще й своїх дітей та внуків, а тут стається щось несподіване у вигляді чеської міни – і нема ні твого дому, ні крамниці.

Михась: У Воловому кажуть, що євреї попросили на виборах до Сойму окрему скриньку для голосування.

Демо: А для чого?

Михась: Аби бачили, що жоден з їхньої громади не проголосував проти. А ті, які голосували проти, – то були не євреї.

Микола: Мудрий народ, але на диво нещасний. Не довго тішилися вони вільним життям у Карпатській Україні. Прийдуть мадяри – заллють їм сала за шкіру.

Демо: О, ті нікого не пошкодують!

Микола (гукаючи у коридор): Іване! Агов! Де ти там?

Іван (забігаючи): Так, пане отамане!

Микола: Як ти, до дідька, барикаду вартуєш, що до нас люди вільно заходять! Чи ти там вірші мережиш?

Іван: Так то ж господар!

Демо: А якби за ним чехи посунули?

Ти ж бачив, що вони полоненими січовиками прикривалися, коли лізли на «Січову гостинницю»?

Іван (віддаючи честь): Зрозумів! Нікого не пускати! Дозвольте йти!

Микола: Йди!

Не встигає Іван вийти, як забігає сполохана Василина з клунком у руці.

Василина (віддихуючись): Йой, нарешті я вас знайшла!

Микола: Тю!

Демо: Краса врятує світ!

Василина: І як вам не ганьба! Самі пішли, а мені й слова не сказали. Я ж теж боєць мистецького рою.

Микола: Ти – артистка, а не боєць. Тому – кругом марш і прямо на Колочаву!

Василина: Якщо я артистка, то не виконую військові накази. А в Колочаві мені вже не є що робити.

Михась: Невже твого вдівця засватали?

Василина: Ні, після тієї ганьби він плюнув і взявся за розум.

Микола: Васирино, не дурій! Тут зараз буде пекло!

Василина: От я і подумала, що вам у пеклі треба перекусити! Ви ж зранку нич не їли. Тут варені яйця, свіже молочко...

Викладає харчі з клунка.

Михась: Василинко, не гнівайся! Зізнаюсь як на сповіді: ти – моя остання любов!

Василина: Михасю, скільком дівчатам ти голову морочиш? (Перераховує, загинаючи пальці). Марійці-кухарці, Іванці з жіночої «Січі», секретарці з Міністерства шкільництва...

Михась: Тпру!.. Ти всі мої таємниці чехам прозradiш...

Усі сміються.

Микола: А ти, Іване, чого стовбичиш? Зараз купа чехів налізе на сходи, поки ти на Василину очі витріщаєш.

Іван вибігає.

Микола: Я біля вікна повартую, а ви бігом їжте.

Демо і Михась п'ють молоко.

Демо: Ого, яка королівська гостина!

Василина: На останнє купила. Думаю, раз уже війна почалася, то нащо ті гроші?

Через хвилину з коридору лунає потужний вибух, чути розпачливі крики чеською мовою.

Демо: Вже наїлися!

Кидається в коридор. Лунає кілька пострілів. Далі – тиша.

Демо заходить, тягнучи Івана за рукав.

Демо: Ну, розкажи, герою, що ти вчудив?

Микола (стривожено): Що там?

Демо: Чехи кинули через барикаду бомбу, а самі поховалися.

Микола: І?

Демо: А наш Івась, не чекаючи, поки вона вибухне, перекинув її назад. Порвало їх на клоччя.

Михась: Івасю, віднині – ти мій кумир!

Демо: Чехи повтікали, як зайці: лишили тільки мертвих.

Микола: Іване, ти геть нерозважний! Бомба ж могла вибухнути у твоїх руках!

Іван: Я... не подумав.

Микола: Вважай, сьогодні ти народився втретє.

Михась: Я тобою пишаюся, братику!

Чеський голос (з вулиці): Одложите збрань! Вшистки січаці уж се здалі. Ваш одпор не ма сенсу.

Микола (гукаючи у вікно): Наш опір має сенс, бо ми захищаємо рідну землю. А ви – боягузи і смердюхи, які, наклавши у штани, втікають перед наступом мадярів.

При останніх словах з вулиці лунає постріл.

Микола (хапається за правий бік): Падлюки! От і вір їм!

Василина кидається до Миколи, підхоплює його на руки.

Василина: Пане отамане! Миколо дороженький!.. Тебе поранено?

Микола (осідаючи на землю): Тут у кишені є бандаж, накладіть. Хлопці, мерщій до вікон. Не дайте чехам скористатися моментом.

Відновлюється бій.

Василина перев'язує Миколу.

Василина (гладячи його волосся): Я про це весь час мріяла!

Микола (скривившись од болю): Про моє поранення?

Василина: Ні, що я тебе так... торкатимуся!

Микола: Дурне дівчисько! За мить ми всі загинемо, а тобі одне в голові.

Василина: Мовчи! Тобі не можна... Я тобі не подобаюся? Ніскільки?

Микола: Я ще не зовсім стара шкапа. Я ще захоплююся...

Василина: Ой, паморочиться голова... Зараз знепритомнію!.. Мені таке ще ніхто не казав...

Микола: Яке ти ще дитя, Васирино!.. Я не казав іще ні одної сотої, що сказати можу і хочу (Важко стогне).

Василина: Де болить?..

Микола: У грудях... Зміни пов'язку, бо ця вже геть просякла.

Михась: О, ще один пепік вирушив до Праги швидким рейсом!

Іван (забігаючи): Тут внизу Гренджа! Просить його пропустити!

Микола: Сам?

Іван: Каже, що чехи вислали його для перемовин з нами.

Микола: Пропусти, а сам не зводь із барикади очей! Коли що – стріляй! Чехам не можна вірити.

Гренджа (заходячи): Слава Україні!

Усі: Героям слава!

Постріли стихають.

Гренджа присідає до Миколи.

Гренджа: Миколо, друже, ти – поранений?

Микола: Не звикати... У Першу світову і нашу визвольну вже куштував цього глевкого хліба.

Гренджа: Зрозуміло... Я до вас із прикрою звісткою. Ситуація така, хлопці, що треба припиняти стрілянину.

Михась: Припиняти? Та ми тільки увійшли в смак. У нас іще пів ящика набойів.

Гренджа: Словаки сьогодні проголосили державну самостійність. Чехословаччини більше нема.

Михась: А ще зранку так жила...

Демо: І що це значить?

Гренджа: Це би було не так і зле, якби не одна обставина.

Демо: Мадяри?

Гренджа: Так, мадярська армія перейшла в наступ на всьому кордоні. Бої тривають на всьому фронті. Чехи обороняються лише для організованого відступу. За день-два їх тут не буде.

Микола: От вам і генерал Прхала, який обіцяв нас захищати.

Михась (махаючи руками, як крилами): Прх... прх... прх... Попирхав у свою Чехію!

Гренджа: Наш уряд зібрався на термінову нараду. По обіді очікуємо проголошення незалежності Карпатської України. Не можемо висіти у повітрі, чим хоче скористатись Угорщина. Августин Волошин звернеться до урядів країн, які гарантували недоторканість наших кордонів.

Голос із вулиці: Січаці! Одложте збрань!

Михась (вигукуючи з вікна): А у вухо не хочеш, пепіку? Командуй у себе в Празі!

Гренджа: Безглуздя воювати з чехами, коли нам не вистачає бійців на угорському фронті й мадяри захоплюють одне за одним наші села.

Іван: То що – цей бій був цілком даремний?

Михась (з гвинтівкою визирає у вікно): Усі по місцях! Чехи готуються до наступу!

Кидаються до вікон.

Демо (визираючи з вікна): Там – Калина! Вона сперечається з чеським офіцером біля панцирника! Не стріляйте!

Василина: От відьма: прибігла, коли все скінчилося.

Гренджа: Миколо, ваші сили потрібні в іншому місці! Зупини цю бійню.

Микола Мовчить.

Гренджа: Це наказ Волошина!

Михась: Ми виконуємо наказ власного серця. А воно не знає слова «капітуляція».

Гренджа: Що ви за військо, коли не слухаєте наказів? Знову отаманщина? Ти ж сам бачив, Миколо, до чого вона призвела двадцять років тому!

Микола (після паузи): Гаразд, ми складемо зброю!

Демо: А що з іншими січовиками?

Гренджа: Над полоненими чехи влаштували ексекції. Жорстоко б'ють навіть поранених.

Михась: Мерзота!

Микола: Багато наших загинуло?

Гренджа: Багато... Півсотні мертвих... Пригадуєте Петра Лисюка, того вродливого американця, котрий приїхав з батьком знімати фільм про Карпатську Україну?

Василина: Що з ним?

Гренджа (знімаючи кашкета): Нема вже Петра... Застрелили у спину, коли знімав фільм.

Василина (хапаючись за голову): Йой-йой!.. Такий красний хлопець... Божечку, що діється!

Михась: А чим їм не вгодив американець? Та ж видно було, що він без зброї.

Демо: Хвалена чеська демократія!

Василина: А я йому відмовила у тому... шпіцері... Не міг сказати по-людськи, що хоче прогулятися на замок... От дурна!.. Тепер такий гріх матиму...

Гренджа повільно підходить до вікна.

Гренджа (обертаючись до січовиків): Хлопці, ви трималися найдовше! Честь вам за це і слава. Здалися вже і січова команда, і казарми (Визираючи з вікна, гукає до чехів). Вони здаються...

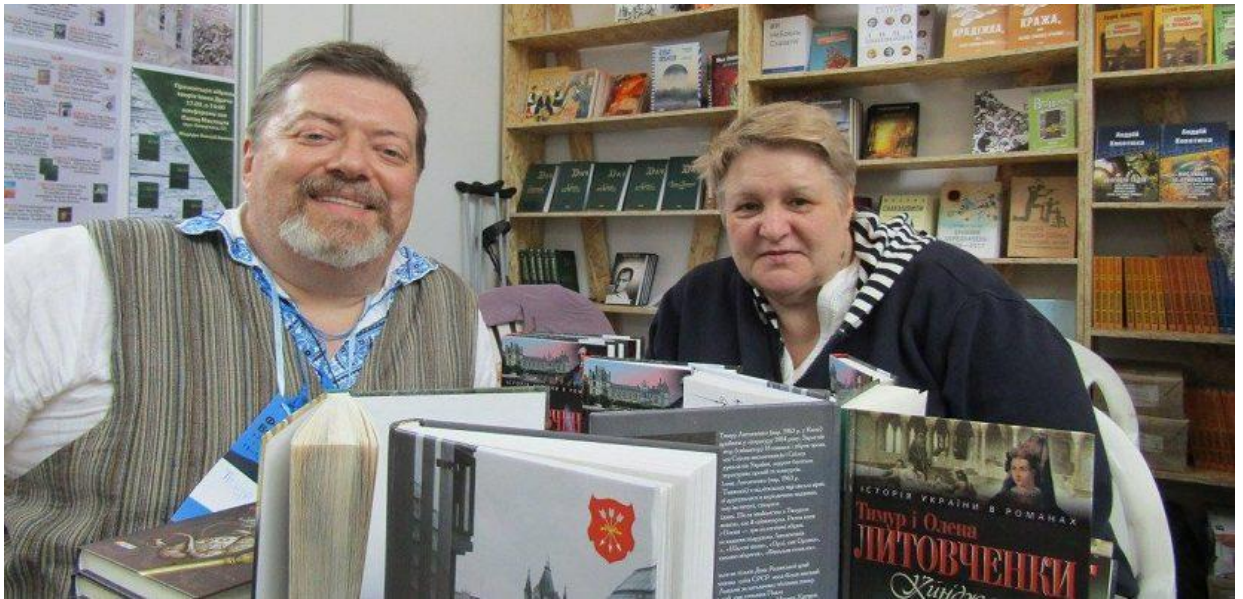
Михась: «Летюча естрада» ніколи не здається...

Демо: Вона переходить на інший фронт.

Василина (схлипуючи): Боже мій, Боже!.. Яке горе батькам.

***Гаврош О. Нескорена Карпатська Україна. Тернопіль: Богдан, 2019.
368 с.***

*Тимур Литовченко,
Олена Литовченко*

Поправивши акуратним рухом окуляри на перенісці, Василь спробував ще раз перечитати щойно отриманого листа:

Любий мій татку! Перебачте Вашу майфайну донечку Аліску, якщо можете, і ся не журіть дарма даякими лихими думками, прошу дуже! А ліпше укиньте їх гет, бо зі мною все гаразд, скільки це можливо за теперішніх умов...

Далі його пальці мимоволі затремтіли, і, прошелестівши у повітрі, акуратно розправлений аркуш паперу впав на стільницю редакційного столу.

Його маленька «майфайна донечка Аліска», де ти зараз?!

Невідомість виникла тому, що коли цей лист писався, ситуація в Карпатській Україні була геть іншою. Ужгород все ще був столицею, наприклад. Тепер же від української території відірвано неабиякий шмат: Ужгород, Мукачеве, Берегове... Саме тому їхня редакція тепер в Хусті. Й дуже добре, що вже після термінового переїзду доньчин лист таки знайшов свого адресата. Нехай із неабиякою затримкою, але ж знайшов!..

Вибачалася «майфайна донечка Аліска» зовсім недарма. Вона пам'ятала почуту від батька ще в дитинстві історію, як колись давно, дуже давно не вельми розумний, однак дужий легінь Мирон

Кордупель втік на Світову війну, за що власна мати Аксиня Кордупелиха налаяла небораку різними негарними словами. На фронті Мирон був тяжко поранений і невдовзі помер від гангрені. Щиро повіривши, нібито лихо спіткало його не в останню чергу через непослух, перед смертю хлопець устиг написати щемливого вірша. А також вмовив свого бойового товариша – Василя Гренджу-Донського вивчити цього вірша напам'ять.

І хто б тоді міг подумати, що Василева «майфайна донечка» – ота сама татова улюблениця Аліска, колись теж утече до війська, щоб стати санітаркою?! Щоправда війни як такої поки що не було, оскільки Угорщина загарбала свою частину Карпатської України у відносно мирний спосіб, а решту території включили до складу федеративної Чехо-Словаччини. Однак хтозна, що станеться надалі. Хтозна... Тоді дівчина ризикує опинитися на справжньому фронті, як померлий від гангрені Мирон Кордупель.

Найгірше, що в разі будь-якої серйозної біди їм на допомогу не прийде ніхто. Адже загарбану більшовиками частину України московська влада кілька років тому виморила жажливим голодом, тепер же рясно заливає кров'ю репресованих – отже, так звана УСРР не врятує і не захистить. Не піднімуться за братів-русинів також ні Східні Креси, ані Закерзоння – бо так само не забули ще звірств польської пацифікації.

Тому якщо і варто на когось розраховувати, то тільки на самих себе і на хитку милість Чехо-Словаччини. На превеликий жаль, все на українських теренах відбувається так, як відбувалося завжди, в усі віки...

Литовченко Тимур і Олена. Книга жахиття. 1932–1938. Від війни до війни. 101 рік України. Харків: «Фоліо», 2020. 203 с.

Володимир Ладигець

Гора Діл з придорожним знаком «Перехрестя» й невеличкою дерев'яною будочкою для пішоходів на час негоди була поруч. Гейза мав залягти з кулеметниками на самій верхівці, тримати під прицілом асфальт, що круто спадав до села Велика Копаня, зайнятого січовиками, і Красне Поле, де, за даними розвідки, розташувалися основні ворожі сили. Відкривати вогонь без команди заборонялося.

Все прийшло в рух. Роти одна за одною займали позиції. Праве крило угорських військ з боку станції Королеве загнулося дугою, спустилося в гори, торкнулося самої Тиси. А та велично й грізно розлила свої весняні води від румунських гір-сопок аж до середини Красного Поля. Клекотіла, ревла, люто біла в кам'яні брили, викидала на береги клубки жовтуватої піни, букові стовбури, цілі гори хмизу. Проте не могла заглушити пташиного співу над долиною. Здавалося, співає саме сонце, що вже показалося з-за гір, купаючи в лагідних променях руїни старовинного замку на одній із вершин, засіваючи золотом буйні тисянські хвилі й навіть свіжу глину, пісок над окопами січовиків. А окопи, що пересікали Красне Поле від Тиси до самого асфальту за Великою Копанею кількома стрічками, були мовчазними, загрозливими. Жодного руху, жодного звуку, крім гомону ріки, передзвону жайворонів, найранішої пташки в цих краях, і коротких, як виляск нагая, слів команди Толваї: «Залягай!»

Гейза примостився між двома кулеметами, впершись підборіддям у ранець. Бінокль тремтів у руках, пальці ледве намацали коліщатко наводки. А коли оптика скорилася, трохи заспокоївся, почав повільно, з хлоп'ячою зацікавленістю розглядати все, що потрапляло до лінз.

Вузька стрічка дороги, що тяглася над глибоким урвищем з правого боку і під стрімкими схилами – з лівого, була перекопана глибоким ровом, забарикадована кам'яними брилами, ялицевими стовбурами, між якими в щілинах поблискували цівки гвинтівок.

Красне Поле, розкинуте вздовж аж до Хуста, нагадувало дно величезного корита, зубчасті краї якого тяглися до Дунаю. Мерехтливий голубуватий серпанок спадав лагідною завісою зовсім близько над Тисою. Над самою водою виднілися тільки підніжки крем'яних скель, далі все зливалося з небом.

Справа від асфальту на схилі гори вовтузилися кулеметники Лайоша. Після того, як Гейзу підвищили у званні, Лайош ходив в ображених. Сьогодні перед боєм навіть не глянув у бік товариша – лежав у наспіх викопаному шанці, гриз соломину, втупивши погляд у якусь точку там, на Красному Полі.

Годнодь прямо з термоса пив каву на повстяній підстилці за великим каменем між двома кулеметними роями. Навіть бінокля не розчохла, наче все, що діється там, на Красному Полі, що має відбутися тут через кілька хвилин, зовсім його не турбувало.

... Гейза знову припадає очима до бінокля, хоч і так усе видно, як на долоні, – і окопи, і людей в них, і навіть хто в що зодягнутий. Ловить кожне обличчя, пильно вдивляється. Ні, жодне не схоже на Василеве. А як би він хотів сьогодні зустріти його тут!

В окопах січовиків почалася метушня. Гейза до болю в очах притискає бінокля. Ага, з-за придорожніх кущів, що за селом, вливається поповнення. Гейза аж на лікті звівся, очам не повірив: в окопи стрибають шістнадцяти-сімнадцятирічні семінаристи. Одні невміло притискають до грудей гвинтівки, інші й зовсім без зброї.

– Пане годнодь, – офіційно звертається Гейза до Тібора. – Там шмаркачі-семінаристи, – показує рукою на Красне Поле.

Толваї на мить відривається від сніданку, невдоволено кривиться.

– Кулеметники не мусять з'ясовувати, хто там. Для вас, пане тізедеш, там – вороги. Пропоную чашечку кави. Віднеси – наказує ординарцеві.

В цю ж мить з гадючим шипінням у небо шугнули три зелені хвости. Ракети звисли над окопами, розсипаючи тисячі зірок. Гейза знав: угорське командування пропонує січовикам скласти зброю. Якщо протягом десяти хвилин не буде відповіді, угорське військо відкриє вогонь. Тоді не буде пощади нікому.

...За спиною полковника пролунав занепокоєний голос ад'ютанта:

– Погляньте, вони спокійно, навіть організовано відходять...

– Ваш бінокль, пане капітан, погано бачить. Я не кажу про ваші очі... Дивіться!

– Справді! Прошу вибачення. То відходять люди у формі чеської армії.

– А що їм тут робити, коли вже ми домоглися наказу Праги? Чехам наказано негайно залишити наші майбутні землі, – сказав полковник, недбало кинувши бінокля на груди. – Хай ідуть на Румунію. Хай ідуть, куди хочуть...

– Ай, мамо! – після слів полковника тільки й почув Гейза і всім тілом прилип до землі. Грім пострілів з барикади на дорозі, з Красного Поля, передзвін птаства в повітрі, клекотіння ріки – все, все заглушив отой нелюдський зойк. Солдат, що стояв з підносом біля броньовика, лежав уже на асфальті.

– Вони стріляють! – чи то зраділо, чи то здивовано вигукнув полковник, повільно присідаючи біля машини. – Панове, в укриття! Вогонь! – скомандував. – Вогонь!!!

Фю-ю, ф-ю-ю – кілька разів свиснуло над головою Гейзи. Дзю-ю-їх, дзю-ю-ю-їх – било по металу броньовиків.

Раптом з-за барикади гримнуло так, що здригнулася земля. «Ого! Вони мають навіть гармати! – ледве не вигукнув Гейза. – А годнодь Толваї через кілька годин обіцяв бенкет. Буде нам бенкет тут, а не в Хусі! Їм чехи залишили свою зброю...»

Гримнуло ще й ще раз. Стопи землі, щебеню, уламки асфальту знялися в повітря біля самих броньовиків. Задній з них поспіхом відповз за виступ скелі. Тяжкі кулемети повернулися до Красного Поля. Впереміжку по асфальту наближався ще один підрозділ. Кілька солдатів не встигли заховатися за прикриттям – як підкошені впали посеред дороги.

Гейза на мить заплющив очі. Ті, вперше в житті почуті звуки, тисячами свердел пронизали його мозок. Стало страшно. Втягнув

голову в плечі, припав до бетонного стовпчика, мов хотів злитися з ним. Як крізь сон, почув насмішкуватий голос годнодя:

– Друже мій Гейзо, наказано стріляти! Лайошові хлопці працюють...

– Вогонь! – скрикнув Гейза і знову припав обличчям до холодного бетону. Оглушливо заторохтів кулемет Іштвана. Хлопець, розкинувши товстуваті ноги, сам здригався від кожної черги. Здавалося, якась незрозуміла сила кидала ним від землі.

– Вогонь, вогонь! – кричав Гейза.

– Збісився? – оглянувся Іштван. – Тож б'ю!

– Сучий син Полі! Не стріляє! Вогонь!

Полі став на коліна, поправив триногу під кулеметом, вишкірив зуби на окрик свого командира:

– Я тобі дам сучого сина! – крізь тріскотню озвався Полі. – Пане годнодь, чого хоче пан тізедеш? Адже наказано стріляти влучно?

Толваї висмикнув сигарету з рота і тим же спокійним голосом, зігрітим добрячою порцією кави, промовив:

– Пан тізедеш наказує стріляти. То й стріляйте!

– Але вони сидять у землі...

– Вигнати, вибити, знищити! – процідив Толваї.

Полі припав до вічка прицілу. Смертоносне віяло підняло сіруваті фонтанчики землі й піску, поповзло по Красному Полю на самісінькі бруствери. Синюваті димки пострілів на тому боці розтанули. А коли Полі на мить відірвався від прицілу і, зціпивши зуби, глянув у бік Гейзи, з долини знову гримнув зладнаний залп.

Кулі вдарили в стовпчики над асфальтом. Обличчя Полі боляче різонули дрібні осколки бетону. Збоку хтось зойкнув. Солдат, що лежав із гвинтівкою між лейтенантом і кулеметниками, схопився на коліна, дико вирячивши від жаху очі. Впав горілиць, так і не випроставши ніг.

Кулемет Полі знову загарчав, затрясся на коротких ніжках, наче хотів кинутися туди, в долину. Раптом замовк. Полі витирав рукавом кров на лобі й люто лаявся. Кров заливала око, не давала цілитися. Гейза вихопив з сумки свого пакета, кинув кулеметникові. Сам не підповз, щоб не відірватися від рятівного бетонного стовпчика, в який раз у раз зі скреготом і дзвоном били кулі. Після того, як замовк кулемет Полі, січовики наче оскаженіли. Повисовувалися з окопів і били. Зойкнув годнодів лакей – куля перебила йому руку. Впав мертвим санітар, що перев'язував Полі. Але кулеметник знову міг

стріляти. Спокійно припав до вічка прицілу, і здибилась жовто-сіра земля перед окопами.

Раптом Гейза помітив, що на лівому крилі січовиків трапилося незвичне. Люди, мабуть, збожеволіли. Під зливою куль вони виповзали із шанців, схоплювалися, бігли згинці до найближчих кущів над старим річищем Тиси. Та не всім щастило. Один спіткнувся, другий, третій. Ті, що впали, більше не ворушилися.

Гейза підповз до Полі й, обпікаючи руку об кожух кулемета, різко відвів цівку вправо, несамовито крикнув:

– Бий по тих, хто стріляє! Туди!

І простяг руку в бік Тиси, де густі димки пострілів злилися в одну сіро-синювату лінію, що розповзалася все ширше від могутнього подиху ріки. Далі знову припав до бінокля. Ні, ні, він не помилився! То хлопці з Лопушного! Юрко Ріжко спритно повзе вздовж окопу. А хто ж то за ним? Підведи, хлопче, хоч на мить голову! Ой, то ж Олекса Тикань! Хлопці підповзають до кожного, хто ще лежить в окопі. В окопах починається метушня. Майнуло ще кілька знайомих облич.

А кулемет Полі вже не б'є по лопушнянах – розсіває смерть по правому крилу. Гейза скося поглядає на кулеметника: той наче все життя нічого не робив, тільки стріляв. А яке задоволення, навіть захоплення – аж вишкірився, аж соває ногами! Страшно було дивитися на одерев'яніле обличчя, на прикушеного кривими жовтими зубами язика.

Гарчить і гарчить кулемет, здригаються жилаві руки, й сіре віяло над брустверами несамовито змітає землю... Там, в напівзасипаних шанцях, засіли семінаристи. Вперто ведуть вогонь. Невже їм не лячно? Гейза затуляє долонею очі. «Кінець всьому, кінець!» – несамовито б'ється в голові думка. Та лише змовкав кулемет, окопи січовиків знову огорталися димом. Здуріли, зовсім здуріли діти, вони вірять, що переможуть!

Гейза знову направив бінокль на лопушнян – шукав серед них Василя. В скельцях пропливали, стрибали, миготіли обличчя, але жодне з них не Василеве. Зате ще раз потрапив Юрко Ріжко. Він навіть не пригинається. І знову щось озвалося в Гейзі:

«Чого ти лізеш під кулі, чого розмахуєш руками»

А Юрко Ріжко, мабуть, і не помічав того, що діялось навколо. Стогін, передсмертний лемент, істеричні окрики Лайчука, який уже двічі палив з пістолета по Юркові, – все це не зупинило хлопця. Юрко розмахнувся гвинтівкою і вперіщив Лайчука по спині. Про що вони

обоє кричали, неможливо було чути, але видно було радість Юрка, коли Олекса Тикань, а за ним ще кілька хлопців лопушнян поплазували з окопу, сховалися за кущами в урвищі старого річища. Коротконогий Юрко, не зводячи гвинтівки з Лайчука, задкував, спотикався, але не падав, хоч навколо нього дибилася від куль земля.

Біля самої Тиси, там, де загиналося праве крило угорських військ, вдарили гармати. Над окопами січовиків звисли чорні хмари. Блакитний серпанок над річкою був розірваний на шматки, які заklubилися, застогнали і страхітливим маревом повільно, нехотя піднялися в небо.

Гейзу почало нудити. Голова впала на руки, холодні, чужі. Брязкнув бінокль. Та нащо він? І так видно, як люди розстрілюють людей. І найстрашніше – вусаті солдати вбивають хлопчиків.

«Боже мій! – застогнав Гейза. – Навіщо їх убивають? Ті дітлахи підняли руки...»

Кулемет Полі й далі торохтів. Та ось Іштван схопився на ноги, підбіг до товариша, штовхнув у бік чоботом:

– Не бачиш, вони здаються?!

Полі вишкірив зуби, витер рукавом спітніле підборіддя, поправив пов'язку на чолі, міцно вилаявся й знову припав до прицілу.

Гейза щось би сказав, але він втратив владу навіть над власним язиком. Не зводив очей з Толваї, що з кожним залпом по січовиках дригав ногами на своїй повстяній підстилці. Січовики підняли руки. Чому ж годнодь мовчить? Чи очманів від крові? Бо Гейза очманів. Пелена застилає очі. То, мабуть, парує під сонцем пляма, що розтеклася з-під солдата біля броньовика. Солдат так і тримає в руці срібного підноса. А шкалики вже обліплені мухами. Солодке вино, токайське...

Броньовики підійшли впритул до барикад. Незабаром полонені, підштовхувані прикладами угорських солдатів, розчищали дорогу. А коли вона стала вільною, безвусих хлопчаків поставили до скелі. Гримнув залп, другий, третій – і все стихло.

Проте не стихло там, де тяглася третя лінія окопів. Угорські офіцери втретє піднімали роти в атаку. Та не встигали солдати зробити й кілька кроків, як падали мертвими або не витримували, залягали й безладно стріляли.

Лише під вечір усе вщухло й там.

Поодиночі постріли лунали ще внизу, понад Тисою. Ще чийсь сиві матері не дочекаються синів. Ріка, мов данину, приймала трупи,

погойдувала ними біля берегів, потім підхоплювала й несла вниз, аж до голубого Дунаю. Похоронна команда угорського війська сиділа на каменях і спокійно диміла цигарками. За неї працювали буйні тисянські хвилі. А велике, тяжке сонце, наче налите кров'ю, повільно сідало в гори. Химерні тіні покрили землю, ховаючи від ока всевишнього те, що натворили на ній людські руки.

...Толваї шикував свою роту аж другого дня вранці. Між кулеметниками стояв Гейза, отупілий, оглушений пальбою і людськими криками. Тремтячими пальцями намагався застібнути шинелю. Йому було холодно.

Рота вирушила по асфальту вниз, до села. Толваї наказав співати. Хриплі голоси спершу озвалися невлад. Лейтенант сердито притупнув ногою, замахав у такт пісні білою рукою. І голоси злилися. Співав і Гейза. Проте не чув власного голосу.

Перед Хустом підрозділи знову витяглися в ланцюг. Місто, за правилами військової науки, треба брати в бою...

Солдатські чоботи вже загриміли по мосту. Ось-ось і місто. Ніколи не думав, не гадав, що його доведеться завойовувати. Адже завжди Хуст був таким близьким і рідним!

– Лягай! – команда.

З усього маху падає Гейза на холодний, мокрий від роси бетон, прикриває голову руками. З-за мосту короткими, прицільними чергами вдарили кулемети. Крізь гам, лайку, прокльони, стогін Гейза чує верескливий голос годнодя:

– Чеські броньовики! Якого чорта робила розвідка?

– Чехи прикривають відхід з міста. Назад, назад! – істерично кричить ще хтось.

Гейза не підводить голови, повзе до товстих залізних перил.

– Дорогу нашим броньовикам, дорогу! – знову голос Толваї. Перила дзвенять від куль, людські крики зливаються з клекотом ріки. Угорські броньовики вилітають на міст, розчавлюючи колесами вбитих. По машинах ударили з гармат. Здригнувся міст, затремтіло залізне плетиво перил. Гейза скручується в калачик, коліними торкається підборіддя, все тісніше тулиться до рятівної залізної балки.

– Вперед! – залящало у вухах Гейзи. – Стріляти в кожного, хто з'явиться на вулицях.

То несамовито кричав Толваї.

А місто наче вимерло. Мовчали навіть пси. Гейза йшов, втупивши погляд у спину Полі. Знову він... Не залишився отам, на

мосту, серед інших... Навіть заглядає в підворітні, на високі дощані тини, у спорожнілі вибиті вітрини магазинів. На порозі облупленої крамнички підняв плюшевого ведмедика. Відкрутив йому голову, сердито сплюнув. Посипалася тирса. Не поживишся нею. Шпурнув ведмедика на бруківку. Під сотні ніг, сотні малих і великих коліс.

– До резиденції Волошина! Оточити резиденцію! – наказував Толваї...

– За котрим столом сидів президент?

Один із штабістів, що затримався тут, порпаючись у паперах, вказав на довгий, горіхового дерева стіл.

Наче навіжений, злетів лейтенант на поліровану кришку, задріботів об неї каблуками.

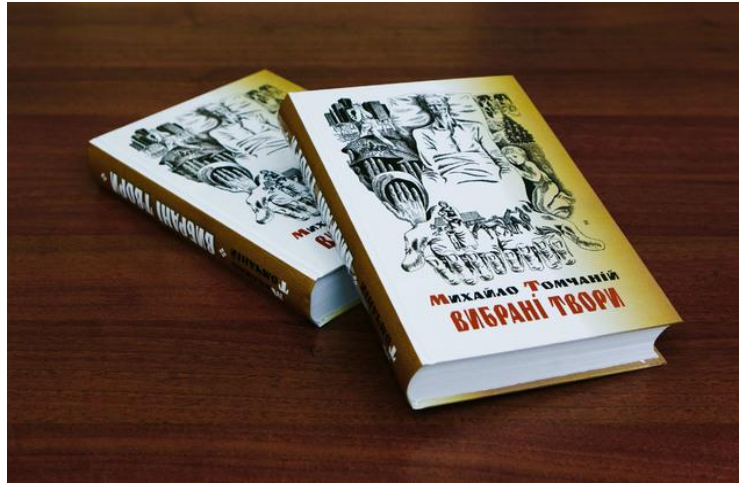
– Чардаш!

Полі, що стояв у дверях, почав насвистувати, пристукувати обцасами.

– Тепер розпочнемо бенкет! Чардаш, чардаш! – дригав ногами годнодь.

Ладигець В.І. Перехрестя: Роман / Вступна стаття та примітки Ю.І. Балеги. Ужгород: Карпати, 1989. 692 с.

Михайло Ттомчаний

Пливли дні за днями, втікали від тої страшної для мене дати – п'ятнадцяте березня...

Королево! Маленький вокзал. З гір на цю долину несло ще холодом. Небо росило дощем... Одинадцята година. Де нас сповідатимуть? Он там, у низенькій присадкуватій будові, вирішуватимуть нашу долю.

Привокзальна будова, притиснута до землі, наче стояла без основи, на ногах, відрубаних до колін. За зеленими дверима і такими ж вікнами лежала таємниця. В кімнаті – довгий стіл, накритий зеленим державним сукном. Про це мені сказали хлопці, які вже вийшли звідти.

– Іди, – кивнув Петро Маняк, зачиняючи за собою двері.

Я зайшов і зупинився біля одвірка. «Чому я стою у своїй хаті при дверях, як жебрак?» – і попрямував на багнети погляди. Голова комісії підняв руку і зупинив мене на півдорозі. Потім занурився у мої документи, де й були наклепи на мене.

– Ви Телегазі?

– Я.

– У вас мадярське прізвище. Хто ви? Русин чи мадяр? Чому ви стріляли у мадярів з танка?

– Ніколи я не сидів у танку. Я служив у піхоті, звідки демобілізувався. Це на мене наклеп зводять, ваше превосходительство.

– Я – великоможний, – поправив мене голова. – На вас свідчить шофер Міклош Чепура. Ви у формі чеського полковника примусили його вести танк проти мадярів, а самі стріляли з кулемета.

– Звідки танк? Звідки кулемет? Звідки полковник, коли я був четаржем в армії?..

– Це вам краще знати... Можете йти. Дістанете письмову відповідь.

– Коли? – спитав я.

– Побачите.

Вийшов з кімнати, як побитий. «Оправдають чи повірять наклепам?..».

– Подумайте, Ілушко, – почав я, – на мене хтось набрехав, що я у формі чеського полковника примусив шофера Миколу Чепуру залізити у танк і везти мене проти мадярів. Ніби чеські танки і полковницькі форми росли при дорогах! Чого залишили б чехи справжній танк? Хіба вони отак тікали? Де знайшли мадяри того танка, залишеного чехами? Чи я, пострілявши з нього, знов передав чехам, щоб відвели в Румунію, куди пішла армія генерала Розсипала...

– Коли це брехня, то ви доведете, Дюрку?

– Ніби їм невідомо! Обвинуватили, а тепер шукають правду, коли сьогодні людська правда пишеться багнетом! Чепуру я знаю. Він із сусіднього села. Я зустрічався з ним у Хусті, де працював тоді службовцем. Він міг десь виплюнути слово, аби похвалитися, мовляв, які пережив складні ситуації. Думав, що я теж поплив за Тисою, як і багато українців. У той час чимало нашої молоді скупалося навечно в холодній воді. Досить було комусь показати пальцем, що ти тікав на Схід, і твоя доля вирішена. Схопили тебе, руки зв'язали телефонним кабелем – і в Тису.

– Не хочеться вірити, що таке витворяли наші люди, – говорила з жахом Ілушка. – А в нас тоді від радості били у дзвонах, в церквах молебні служили... Я теж молилася за ріст нашої держави...

– А Тиса, Ілушко, несла тихенько українські трупи, зв'язані дротами, у тихий Дунай. Це були перші «бокори» Угорщині. Дехто молився, а дехто плакав.

Був би я, Ілушко, залишився селянином, який навіть не знає свого роду, мені було б краще... Я закрив у собі та носив той клаптик

підкарпатської землі, моєї вітцівщини, зрошеної сльозами і кров'ю моїх предків...

У мене в кишені лист.

«Юркові Телегазію, м. Кунсаллаш. Я, нижчепідписаний – Микола Чепура, шофер, що проживає в селі Лази, з радістю підтверджую і проголошую: те, що я поширював про Вас наклеп, що Ви начебто 15 березня 1939 року під час приєднання Фельвідейку намагалися мене під зброєю примусити сісти в чеський танк і повести його проти мадярів – це брехня, бо я з Вами в той час і не зустрічався.

Своє посвідчення можу повторити перед судом чи перед ким треба».

Підпису ще не було, але людина, яка мала зробити його, стояла в кількох кроках...

Та перед Новим роком було ще одне велике свято. Різдво. Воно несло людям якусь атмосферу доброти і прощення. На мить посмирнішала розбурхана Європа. Людство ніби ставало благішим, скупчуючись біля ялинки, навколо завжди зеленого деревця надії. Оновлювалися зачерствілі серця подарунками.

Таким подарунком мав бути мені лист від міністерства, куди я подав касацію. І міністр відписав: «Дюрі Телегазі не боровся зі зброєю в руках проти мадярів, бо це Микола Чепура категорично заперечив. Залишається свідчення сільського старости, що Дюрі Телегазі був пластуном і голосився до українців... Тоді чехи одних українізували, інших русифікували. Та це гріхи колишньої республіки. Дюрі Телегазі оправдати на основі характеристики поштового шефа».

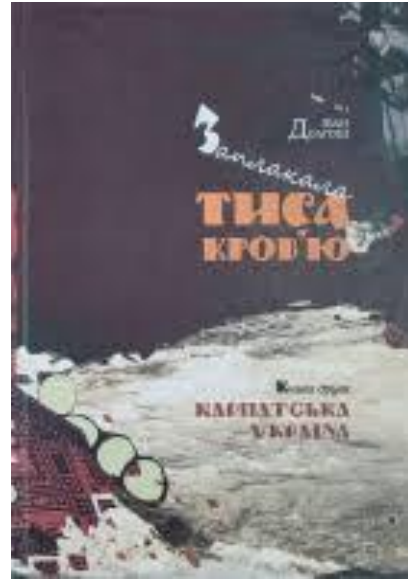
Ми з Ілушкою жили під враженням листа.

Мене безпідставно звинуватили, відтак виправдали, але я відчув, що моя особиста карточка стала отяженою. За «подаруночком» міністра я мав продати свою душу: стати як не мадяром, то хоча б благоденним угро-русином і спокійно дивитись, як із моїх братів роблять угорців, наче русин не має ні права, ні місця на землі. Моя душа, стиснута у клітці, рвалася на волю і розпачливо кричала: «Люди, рятуйте русина!». Але Європі було не до мого крику. Вона торгувала

людською честю, яку міняла на силу, а мені шептала: «Не кричи! Мусиш розпорошитися між сильнішими, щоб і сліду твого не лишилося». Лише рідна мати Україна простягала до нас міцні руки. Але між ними був кордон.

Томчаній М. Вибрані твори / Упорядкування та примітки дочки автора Г.М. Щоки; передмова О.С. Ігнатович. Ужгород: Видавництво ТІМРАНИ, 2014. 696 с.

Іван Долгош

Отець Августин Волошин спинився із сестрою Олею на фані греко-католицького храму. Після смерті дружини Ірини сестра не полишала брата. Уже третій рочок... По дорозі до уряду Карпатської України він щоранку заходив у храм, ставав навколішки при образі святої Марії й молився.

Хуст геть переродився. Не чути голюкання торгашів, ремісників, вулицями проходжуються січовики, які щодня більше і більше – мов то у матінку Тису стікаються всі Карпатські потічки; проходжуються й солдати у зеленої уніформі, при лодках – всі до одного підручні Праги. Хуст, отже, велелюдний, як ніколи.

Невелике гірське містечко на березі бурхливої Тиси насмілилося сказати Європі, що тут, на Верховині, й у низині сеї гордої річки живе незламний люд, який насмілився заявити про свою самостійність. І це тоді, коли майже впродовж тисячоліття Карпати пов'язані чужими путами... Яка неприборкана розхристаність! У Європі – могутні політики. І передусім пан Гітлер. Це ж з його волі переглядається карта Європи, з його доброї руки переймається скиба хліба послухними народами... А ці ось, русини чи українці, наче сполохалися і трісь: «Ми є вільна Карпатська держава!» Здуріли та й годі! Чи, може, то і їм пан Гітлер кинув кістку на поглодини?

Та ні, такий політик, у мантиї канцлера, із постоломи навряд чи стане до бесіди...

Кабінет отця Волошина просторий. Він розміщений на другому поверсі. Посередині довгий овальний стіл, на чільній стіні – осінній

пейзаж Йосипа Бокшая, неподалік стола шафа-поличка з книгами та періодикою.

Щоранку, як тільки отець Волошин сідав за свій стіл, притулений до довгого овального, двері кабінету частенько порипували. Першим звук зайти Юліан Ревай, моложавий функціонер, вище середнього зросту, волосся рівне, зачесане на проділ, дивиться через окуляри...

– До вас, отче, проситься на прийом пан Гофман, – сказав Ревай.

Августин Волошин зняв окуляри, протер їх скельця. Гофман – то ще одна загадка, як і пан Прхала, дивізійний генерал чехословацької армії, який після зайняття угорцями міста Кошіце перебрався у Михайлівці, однак більше перебував в Ужгороді, а тепер частенько гостює і тут, у приміщенні недавнього окружного уряду, під замковою горою.

– Скажи, Юліане, – Волошину вже пішов шістдесят п'ятий рік, Реваю – тридцять дев'ятий, іще з Ужгорода саме такі стосунки між ними й склалися: «Волошин до нього на «ти», а той – на «ви», – що ти думаєш про Гофмана. Він справді виконує свою амбасадську місію Берліна чи має якусь іншу? Осібно – Гітлерову?

– Думаю, отче, що якусь іншу, – без вагання відповів Ревай. – Гітлер починає жати те, що не сів. А Гофман охоче береться в'язати перевесла.

– Коли хтось береться косити те, що не сів, скосить сам себе, – сказав отець Волошин і перейняв від Ревая синю папку з папірцями.

– Ти що хотів?

– Центральна пошта лишилася в Ужгороді. Спеціалісти кажуть, що можна обладнати пункт в Перечині. Треба кошти... На обладнання – дванадцять тисяч, на установку – дві.

– А у нас щось є? Зв'яжися з банком, запитай.

– У мене інший план. Оломоуц просить ліс. Правда, з доставкою буде трудно. Хіба що до Михайлівців вантажними машинами, а далі вже поїздом.

– Як справи з Українською дорогою через Доманинці і Петрівці?

– Відповідальний пан Корчинський. Роботи скоро завершаться... І ще приїхав пан Дейч з Америки. Наша Карпатська Україна зацікавила і операторів із-за кордону.

– Ми, Юліане, ще й самі не усвідомили велику місію свого кроку. У час страшної тиранії безбожника Сталіна раптом насмілася оголосити про своє існування якась там Підкарпатська Русь, що себе ще іменує Карпатською Україною... І цим, зрозуміло, кинула виклик

сталінській так званій геніальній політиці: яка ж тоді його Україна? Та ж невільна! Я охоче б поговорив із паном Дейчем-режисером, а Гофмана би взагалі не прийняв. Але я змушений робити навіть те, чого не хоче серце. На жаль...

Гофман одутлуватий, одягнений під Гітлера – у військовому кітелі, галіфе, новеньких чоботах. Жести різкі. Розвалився в кріслі, закинув ногу за ногу. У перекладачеві потреби не було. Отець Волошин володіє його мовою.

– Пане отче, – почав Гофман, – мого фюрера хвилюють ваші стосунки з Чехословаччиною. Після Мюнхена, це ви знаєте, Чехословаччина – вже не Чехословаччина часів Масарика. А ви пхаєте туди ліс, сіль, виновироби.

– Ми повинні проводити торгівлю, пане Гофман, бо край мусить екзистувати.

– Дерева потребує і Гамбург. Там, як вам відомо, масштабне кораблебудування... І взагалі, вам треба переорієнтуватися. Політику повинні диктувати час і умови, а не особисті переконання і симпатії.

– Це ви кажете із власного переконання?

Гофман стряс верхньою губою. Він відчував, що не тільки Волошин, а й уся центральна Європа дивиться на берлінський уряд, як на узурпаторський, але це не лякало консула, його тезис: «Де зброя – там і правда» – й надалі даватиме перевагу фюреру – грає він свою партію білими і успішно! Гофман, запаливши пахучу сигару, нажужмив квадратне чоло, пригладив лисіючу голову. Мов стрілок цілився далшим словом у Волошина.

– Однак вам тепер збувати ліс важко. Ужгород у руках регента Горті. Правда, мій уряд зміг би домовитися... Точніше виарендував би залізницю на час експорту лісоматеріалів.

– Я, пане Гофман, не маю даних по лісовій справі, не можу вам конкретно сказати.

– У вас щойно був міністр лісової промисловості Ревай.

– У мене був міністр пошти і телеграфів, лісової промисловості і соціального забезпечення, – уточнив отець Волошин.

М'ясисті Гофманові губи склалися в легкий усміх. «Та ні, панотче, ти від мене не приховаєш нічого!» – мов гукали його сіруваті малі очі, посаджені близько щедрого червонястого носа.

Волошин звівся і попросив вибачення: на нього чекають гості з Англії. Гофман схилив голову і неохоче вийшов, змірявши

неприятним поглядом високого елегантного сиваня, обвішаного кінокамерами.

– Ауф відерзейн, – кинув по-своєму, гнівно рипнувши дверима приймальні.

– Ауф відерзейн, майн гер, – відповів цілком спокійно сивий кінорежисер по-німецьки, повівши осудливим поглядом розбещеного німця.

Секретарка кілька разів піднімала трубку, гукала: «Галло, Хуст слухає», мембрана ж хрипіла, тоді піпикала. І це вже втретє: дзвоник і... «Будете говожіт з панем президентем!»

Волошин чекав на дзвінок. Його над усе турбували переговори Праги у питаннях залізниці, а також відкриття консульств у Будапешті та Празі.

Бесіда була, однак, цілком інша.

– Пане председо, я біх се хтел вас зептат...

Отець Волошин уже відчував у серці нап'ятість: знову якась афера? Ті, Фенцикова і Бродієва, минуші. Яка нова? Він уявляв собі пана Еміла Гаху, лисіючого, повніючого, завжди живого, що неспокійно переступав з ноги на ногу: звичка у нього – говорити по телефону тільки стоячи, як тільки чує дзвінок, зводиться і...

І Гаха цього разу без преамбули, як то було звично, без розпитувань, як справи, що нового в горах Карпатах, досить неспокійно, що було дивним, питав про тих емігрантів, що їх прийняв уряд на відповідальні посади, особливо в Січ. Він досить незграбно називав прізвища: полковник Андрій Мельник, далі Костянтин Мельник, Михайло Бажановський... Усіх не пам'ятав, сказав, пришлють телеграму.

Але ж... Що то за приспих? І що ті люди наробили? І проти кого, кому в душу накидали реп'яхів? Волошин, спритний на здогад, почав в'язати версію: названі імена – гроза пана Пілсудського і диктатора Сталіна теж. Втекли від його мацаків, не затримали їх і пілсудчики.

А тепер...

Ну, ясно, цеглина, що впала на голову не одного емігранта, ще ціла, не розсипалася, її підняв Сталін і тримає наготові...

– Я розумію вас, пане президенте. Але не пам'ятаю, щоб підписував якісь розпорядження на видачу громадянства.

– Не пам’ятаєте чи...

– Точно не видавав. Однак дозвольте вас запитати, кого ці люди так цікавлять. Московське посольство?

– Ні, не московське.

– Дивно, я чомусь був певний, що...

– Біженцями з колишньої України цікавиться Берлін, – сказав нечекано президент.

– Берлін?

На обличчі Волошина заграла легенька усмішка: зрозуміло, ними цікавиться Москва через Берлін.

Мовби тепер бачив газету «Народна політика», яка на першій сторінці привела велике фото: рукостискання Ріббентропа – Молотова, що мало означати дружбу і порозуміння між великими державами.

Буквально через кілька днів міністр Ревай уже мав дані поліційного управління: Костянтин Мельник – у Берліні (отже, панове німці: коня шукаєте – на ньому сидите!), а Андрій Мельник – у Женеві, а Бажановський, точніше Бажанський – у Відні.

– Отче Августине, наші хлопці добули ось такі дані...

– Так, так... Це не годиться. Ми не маємо ніяких підстав показувати місцезнаходження людей, котрі проти нас не вдіяли ніякого злочину. А якщо це чесні люди і втекли від тирана Сталіна, то хай собі їх і шукає сам...

– Я підготував лаконічну телеграму: «Мельник і Бажанський на території Карпатської України у цей час не знаходяться».

– Відправляй. Ми не можемо допустити того, щоб нас втягнули в азартну гру. Уяви собі, – розмірковував Волошин, – Берлін із Москвою тиснуть собі руки. І тут же Москва підсилає Готвальда ще тоді до Бенеша, ніби той тиран допоможе в боротьбі проти Гітлера: тільки не згоджуйтеся з умовами Мюнхена! Ти розумієш, який брудний крок?.. Варто було простягнути руку до згоди на цей крок, як Гітлер мав би уже добру підставу цілком проковтнути не лише Судети, але й усю Чехословаччину. Про підступи Сталіна ще дізнається світ... Людина, що кинула у ватру Біблію, Святе Писання, ніколи не стане Людиною. І я схиляюся перед мудрістю Бенеша. Він збагнув у жесті Готвальда те, чого не збагнув сам Готвальд...

Сталін, Сталін... У тім, що ініціатором полювання за емігрантами був він з мовчазної згоди Пілсудського, не сумнівався.

Багнув і по тому, що ініціатива минула посольство пана Шлетштіссера.

І в сім'ї інколи, крім матері та батька, не всім знати все!

– Отче Августине, вже пізня година. Кореспонденція велика, проглянете завтра...

Ревай увійшов нечутно, став.

– Дуже багато заяв на службу в нашу жандармерію. І в Січ... Це добре... – і вже пірнув у інше плесо життя краю, яке повнилося щодня, щогодини. – А з цими ось, – він подав згруповані заяви з-за кордону, – вивчіть. Дарувати громадянство будь-кому не слід. Громадянство – то є влада землі, влада предків, а не лише наша співчутливість...

– Три «РО» у «Пробої» воюють за надання ширших прав усім вигнанцям із комуністичної України і Кубані.

– Гай-гай... Не розуміють всього ті наші вояки. Створення армійської країни – це згин народної влади. Уряд повинен виростати з коріння землі й народу. А не підніматися над ними за допомогою багнетів і карабінів.

– Спочатку, отче... З вашого дозволу я відкладу листи...

Августин Волошин витер намучені очі хустиною, піднявши окуляри, неохоче звівся, потім знову присів, мовби щось забув зробити, дописати, перевірити, осмислити... Він зітхав, мучився в здогаді й таки сказав:

– Будь добрий, завтра до мене обох Бращайків, Долиная... Треба знову говорити з мадярами про залізницю... А вже й поляки щось хитрають на лінії Ужок–Сянки. Перевантаження, велике згромадження вагонів.

– Добре, отче... З Богом.

– З Богом, сине...

За вікном уже виткалася темнокилимаста зимова ніч.

Михайло Бращайко доповідав про результати зустрічі з румунською стороною.

– Сусіди надали переговорам великого значення, і це нас одразу обнадіяло. Але другого дня уже засмутило: вони не можуть збутися претензій на регіон Тячівщини та Рахівщини.

– Суміжні регіони існують у всьому світі. Не буває ж чистих прикордонних стиків, – каже Юліан Ревай, мовби й він був там, на переговорах, і хоче переконати румунів.

– Цю версію й ми відстоювали. Однак тиск не зменшувався. Тож ми й опинилися на нульовому рішенні. Це перше. А друге – це вже через нас камінець летить аж до Праги. Бухарест скоротить поставки нафти, якщо ми не надамо румунській смузі – так вони називають села з суміжним населенням – статусу вільного вибору.

– Із Праги надійшов лист, – отець Августин Волошин простягає Реваю. – Уряд просить створити тепер уже іншу комісію – для переговорів з Угорщиною, – отець Волошин доручив цю справу Едмунду Бачинському, міністру внутрішніх справ, бо то його парафія.

– Ми ж не так давно повернулися із Будапешта, – сказав Бачинський, – Іван Рогач, Микола Долинай, Юлій Брацайко... І все наче гаразд. Амбасадор Праги в Будапешті, пан Кобра, був задоволений. Ми зуміли довести, що населення угорської національності нашого краю не відчуває ніяких принижень і що з нашого боку на спільному кордоні немає ніяких інцидентів. Я ж, отче Августине, вам доповідав і звіт подав...

– Я знаю. Але угорці знову виявляють недовір'я. І якби лиш угорці. З Верховини Дмитро Климпуш приніс провокаційні листівки, які видрукувані чеською мовою і вбивають клин межі Прагою і Хустом. Ось, Едмунде. Читай...

... Бачинський, що досі стояв, лиш тепер сів. Він прекрасно розумів, що подібна агітація передусім проти Підкарпаття, його уряду. Це прями́сіньке розпалювання ворожнечі з сусідами, з якими жити б мирно, бо інакше – крах. Міністр розстебнув верхнього гудзика на білій сорочці, дещо вивільнив об'ємну шию від обв'язі синьої краватки, яка грала цією барвою із темно-коричневим костюмом. Так робив у виключно нервових ситуаціях.

– Лише в Хусті понад тисячу ще чеських функціонерів різних рангів, – вів далі Волошин. – Недавно їхнє шкільництво збирало загальне зібрання, рішало про свою перспективу. А тут... – він знову взяв листівку, що лежала на овальному столі перед Бачинським, покрутив нею. – Тут загрожують чехам зброєю. За одного нашого – п'ять їхніх... Було би добре, Едмунде, щоби наші хлопці зайнялись цим. Я не вірю, що се відтисла якась наша друкарня. То є підкинута провокація... А се, що на друкарській машинці віддруковане, теж не нашим духом дихає... – Волошин був задуманий, в його очах,

схованих за скельцями окулярів у тонкій оправі, осіла велика мука від тих ран, що їх завдає чи не кожен день щойно народжуваному дитяті – державному устрою Карпат – ворожа рука. Майже тисячу років у чужих капканах. І тепер ще ті капкани рознімають голодні пащі... А жити мусить. Для історії. Для прийдешнього часу... – Най тобі Бог помагає, Едмунде, – повіншував отець Августин, збираючись на свою вечірню молитву.

Бачинський був геть дойнятий.

Отець Волошин із зжаленням згадував і священнослужителів, котрі виспівували одним голосом молитву до Всевишнього, а другим – клятву служити проти себе. Проти духу своєї землі. Ниций молитесь чорноті, брудові, його істина – знайти в тому брудові потіху для свого тваринного «я».

Перед очима отця Волошина заблимали незграбні чорносорочечники, організовані, точніше самоорганізовані для вислужування перед владою в «сапатчопоти». Саме вони й повибивали вікна на тому будинку, що спорудив для власного житла і згодом передав у відання «Святої Родини» – сиротинця, тобто для бездомних дітей, що відчули людську турботу й мали дах над головою. Так, отець Августин нерадо відчував, що не тільки історичне минуле угорці кинуть як козирну карту, мотивуючи свою «ліцензію» на Карпати, а й економічні прогалини підштовхують до радикалізму. Хіба то лиш Ужгород мерзне? В Угорщині на тиждень виділяють на душу п'ять кілограмів палива, а кажуть, що й цього в майбутньому не буде. Ах Карпати, Карпати, високі й могутні. Високі й беззахисні.

Холодно на душі від таких помислів і ніякими дровами не нагрієшся...

– Отче Августине, – думи Волошина мовби підтято косою, вони проте уляжуться у валки, не розвіються, і він до них ще повернеться не раз, – я нічого не можу зрозуміти, – Ревай ще так спантеличено, скрушено не увіходив до прем'єра. – Я не можу дійти, яким правом Прага диктує нам свої умови? Ми є вільні чи й далі залишаємося залежним краєм?

– Сядь, сине, заспокойся, – Волошин і сам присів. – А тепер кажи все за порядком.

– Що тут казати. Депенша, – він простягнув рішення уряду в Празі про призначення міністром Карпатської України генерала Прхалу, якому довіряють внутрішні справи, фінанси та транспорт, а також наділяють його правом члена уряду!

О ні, такої пілюлі від Праги, від столиці, з якої торішня осінь принесла автономію, не чекав. Без згоди, без попередньої навіть консультації. Це порушення не лише конституційних прав, а й елементарних норм моралі. Волошин довго не мав що казати. Так поступити! Так познущатися!

– Я їду в Прагу, – пропонує свою службу Ревай.

– Не раджу, сине мій. Раз панове-верховоди не повважали за потрібне з нами порадитися, не варті й вони нашої просьби.

Ревай відчув раптову відразу отця до центру, вона запалилася самим же центром. Тут Хуст вини не має. Жахає, однак, інше: на кого ж опиратися? Навколо все бурлить, продовжуються напади на кордоні, щедрішають територіальні претензії сусідів.

– Я напишу сам. І в Прагу, і Прхалі, – вирішив Волошин.

Ревай вийшов – потягло до сигарети, при прем'єрі собі цього не дозволяв.

Волошин сидів у такому зосередженні думки, наче готувався іти на бій з Прагою, з республікою. З усім, що прагне зберегти силу влади над суверенами, яких сам і благословив.

У помешканні Волошина – невесела рада. Нетерпляче тре потилицю Клочурак. Микола Долинай і Юрко Перевузік щось дуже засмучені, більше, ніж личить державним секретарям при своєму шефу. Юліан Брацайко перемовляється з братом Михайлом. Крайовий комендант пан чех Вака перешіптується із чеським полковником генерального штабу паном Лукасом. У їх слові, а більше у виразах смутку не вловити.

Гренджа-Донський насамперед привітався із Юрком Вашком, потиснувши його праникову міцну долоню, далі пройшов до Романа, що сидів збоку в гурті Рогача, Білея, Росохи. Пані Ольга наготувала бутерброди, каву, знала, що в ці страшні години мало хто нормально обідав чи вечеряв.

У кімнаті накурено, отець Волошин уже змирився із цим полоном, а от із іншим...

– Я не бачу виходу, як повністю розпустити Січ! – різко підсумовує почуте, посилаючи свій вердикт передусім військовим керівникам.

– Чим же провинилася перед вами наша Січ? – Роман, що й сам учув на собі удар ворога, не здригнувся.

– Міністр Прхала бажає добра Підкарпатській Русі, – Лукас грає дипломата, але його зброя пахне військовим порохом.

– У цьому ми щойно переконалися, – не втримався Рогач, що вже мав дані: чехи вбили до сотні кращих січовиків, між ними й цивільних.

– Не розумім вас, – скинув головою Лукас, стрільнувши в Рогача двостволкою гнівних очей.

– Не розумієте? Ваші вояки, я їх умовно так називаю, катували навіть жінок у наших жіночих касарнях, на залізниці, де маємо тяж свою посадку, кидали в Тису ранених січовиків. Тепер розумієте?

Лукас блідне. Невідомо, чим би кінчилася ця перепалка, та тут зводиться пан Вака й починає лити коновку по коновці брудних помий на «зайшлих», маючи на увазі передусім хлопців із Галичини, які, на його глибоке переконання, й спровокували бій. Цьому вгодованому служаці здавалося, що він зіб'є набряклий гребінець когутика Рогача, так його любив прозивати, а вийшло навпаки. Василь Гренджа-Донський звівся дуже вчасно в цій недипломатичній ситуації і мов кинув вогняне залізо на голе тіло Лукаса та його однокровця Ваки:

– Словаччина оголосила про свою самостійність, панове!

«Як?.. Що за новина? Вигадка!» – аж гукали більмаки чеського солдата і чеха в ролі українського жандарма. Гукали німо, скришено, гнітюче.

– ...А Лондон передав по радіо, що цим актом і розсипається так звана Чехословако-русинська автономія, – підсилив сказане Василь Гренджа.

Було тихо, кожен мов увіходив у себе, один – із надією, інший – з гіркотою й розбитою мрією, очі тих двох уже не випитували нічого, вони тепер були схожими на очі загнаних звірів, що тільки й нюхають, якою шпаркою вислизнути із капкана.

– Ми планували спільно стати на захист наших кордонів біля Мукачева, – Лукас намагався не втратити голос у спазмі, що геть підступала до горла.

– Наших кордонів! – у Рогача таки гребінець набрякає. – Ми, отже, повинні здати зброю, капітулювати, а ви тоді підете захищати

нашу землю нашою зброєю? Скільки ж ми вам будемо платити контрибуції за такий жест?

То був виклик.

Його жадав Рогач, не менше й Лукас: укус же в цій ситуації, коли політична карта республіки набирає іншого вигляду, був би блошиним укусом, не більше.

– Будьте терпеливі, панове, – озвався своїм завше миротворним голосом отець Августин. – Європа йде у складний світ. Вельможці її хочуть перекроїти на свій манір. А ми тут один з одного пускаємо кров. Мир вам, браття...

Отець Волошин мав дар небуденний... Дар вертати здоровий глузд, не горіти там, де треба твердо дивити на світ, бо в непотрібнім полум'ї горять інколи добрі думки, лишаючи попіл, яким часто кидають собі в очі суперники, називаючи це політичним діалогом.

– Отче Августине, – Іван Рогач вирішив уже викласти всі карти на стіл. – Пан Прхала і його слуга полковник Лукас замірилися знищити Січ, щоби цим самим убити нашу свободу. Вони згодні й далі мати Підкарпатську Русь у своїй так званій федерації, щоби й далі чехізувати наш край. А як тільки почала оживати українська свідомість – пустили в неї кулі.

– Пан Прхала і полковник Лукас ще не є чеським народом і символом, отже, федерації, – сказав отець Волошин аж ніяк не очікувані (хоч і жадані) слова, що дуже не сподобалося пану Лукасу. Він зблід, схопив з вішалки свій плащ, шапку і без «будьте здорові» пішов.

Нещирим зором озвався Вака, стрільнув передусім у Рогача. Тоді в рипінні душі схилив голову.

– Отче Августине, я вам дякую, – сказав Рогач.

– Однак, – продовжив Волошин, – я мушу висловити в цій кривавій ситуації свою позицію. Я радий, що деякі військові розуміють мене, однак хотів би-м дещо уточнити. Я не аплодую їхньому плану: зібрати всі сили українського вільного світу й до максимуму укріпити Січ, щоби піти війною на Польщу і визволити ЗУНРу. Це є утопія і в цій утопії ніякої, підкреслюю, ніякої допомоги Великої Німеччини не буде. Західна Україна, тобто колишня ЗУНРа, – це давня приманка для Сталіна, і він, уклавши договір з Гітлером про ненапад, заручився лояльністю фюрера. У нас є одна можливість зберегти себе в цих умовах тільки в цій республіці. Якщо пан Тісо

оголосив незалежність, то це буде тверезо проаналізовано і нами. І лише на цім аналізі ми зможемо думати про видозміну й свого статусу.

– Але ж у нас стріляють, отче Августине, – то вже не сидиться пану Роману.

– І в нас стріляли, і ми стріляли. І це, повірте, не є ні стратегією, ні тактикою. Це є запоморочення від сліпих емоцій, внаслідок чого загинуло чимало невинних людей. Наша державність спеленана подихом історії, і тепер увесь світ дізнався, що ми є, що ми живемо і боремося. Але ми не сміємо загинути. Ви ж, дорогі мої, прекрасно знаєте, як онуки Володимира Великого ховалися від нашествия татарви, щоби зберегти свій генотип русичів. У нас сьогодні щось подібне. Кров проливається, щоб жити. А все живе мусить дбати про життя.

– Я піддержіваю отця Волошина, – зводить свої більмаки підполковник Вака. – Мі повинні остатися в федерації. А Тісо за границей. У Австрії. Його ніхто не буде слухати!

Зрозуміло, що найбільш нетерпеливим у цій ситуації є той, хто добре знає пана Ваку і чує підтекст ним сказаного. Отже, Василь Гренджа-Донський:

– У отця Волошина розуміння нашої екзистенції, пане підполковнику, одне, у вас, перепрошую, інше. Пан Прхала, а я дозволю собі сказати, й ви, хоч і займаєте у нашій державній утворенні важливий пост, прагнете до колишньої Підкарпатської Русі, історично і генетично одірваної від усього українського. У отця Волошина такої апріорності немає.

– Що ви розпісуєтесь за отця Волошина! – гнівно вискочив Вака.

– Я не розписуюсь, а висловлюю своє розуміння концепції пана прем'єра.

Волошин підняв руки:

– Прошу вас, перестаньте. У одну і ту ж річку не можна двічі стати. Як і не можна зустріти однакових людей, не відмінних думою. У нас є своя державність і її треба укріпляти. Куль у нас мало. Можливостей теж. А укріпляти треба. Як?

Отець Волошин цим лаконічним «як» і поставив непросте питання перед присутніми.

Торгівлю краєм отець Волошин виключає. Мудрість, урівноваженість, тактика. Вир у центрі Європи. Страшний вир. Як утриматись?

– Я, панове, не вірую, що нас не підтримає вуйко Гітлер, – Степан Росоха з цією ідеєю носить давніше. – Треба створити комісію й

послати наших парламентаріїв до Берліна. Нас у такому плані підтримує пан Гофман.

Тут подав незадоволений голос Степан Ключурак, прибічник аграрного уряду пана Берана. На його думку, то є відмова від конфронтації між центром і Хустом.

– Та ні, дорогий Штеню, – звертається до нього Гренджа. – Конфронтація зринула між чеським і українським Хустом.

– Чехи, геть забирайтесь додому, вонючі пепіки! – аж пирснув слиною пан Вака. – Це ви маєте на увазі, пане редакторе? – і, не чекаючи відповіді, доповнив: – А якщо у цій вашій країні хоче жити чех, то це заборонено?

Редактор і поет не скришився.

– Я дуже радий, що ми пізнаємо точні координати вашої душі. Ви правду сказали: «У цій вашій країні». Іменно у нашій, вона вам чужа, і хай про це знає й наш прем'єр. – Гренджа-Донський, як не намагався, спокійно говорити не міг. То для нього було завжди серйозною працею. – А ви забуваєте про епітети з вашого боку: «Шпінаві січаці», «сморадні русінове» і так далі... Я гадаю, що в кожній країні має право жити представник іншої нації. Але жити, а не ставити на коліна корінне населення. Жити і панувати – не одне і те ж. Автономія і колонія – теж різні поняття!

Августин Волошин вмовк. Він збирався сказати слова дальшого втихомирення, однак Вакові сентенції його дещо зрушили.

– Чесько-словацька республіка розлітається, – уже не спинявся поет і редактор. – А ви її хочете полатати, пане Вако. Я вас давно знаю, і мене ніхто не переконає, що у вас є ще, крім цього жадання душі, якесь інше. Ні. Але ви її не склеїте, учорашнє не повертається. Воно відпливає, одходить все далі.

– Ви пропонуєте воювати?

– Я пропоную притягти до відповідальності пана Прхалу, що не зупинив кровопролиття і нагнітає його далі. Це є ганьба: міністр Карпатської України воює проти Карпатської України.

– Міністр Підкарпатської Русі! – Вака має свою точку зору.

– У мене ці поняття є одним змістом. А у вас?

– А ви мене не сповідайте. Ви не піп! – пальнув Вака і звівся, наслідуючи приклад свого попередника, пана Лукаса.

У коридорі його стримує сестра отця Волошина Ольга, просить не гарякувати, бо ж саме тепер і потрібна єдність: її брат не спав уночі, думав, мучився, як і вона. Вака був, однак, ображений, таке

почуття його полонило, та настільки, що навіть родинність пані Ольги його не могла втримати ані вже на хвилинку.

– Я закликаю всіх чесних уродженців нашої прадавньої землі бути мудрими і терпеливими, – ще раз звертається до присутніх пан прем'єр. – Якщо ми зробимо помилку, історія нам не пробачить. Наші Карпати можуть опинитися без бойків, лемків, гуцулів... Без нас...

– Панове!.. Панове!.. – Степан Росоха аж виходить наперед, до столу. – Мені здається, що нам найкраще оголосити незалежність під охоронними крилами Великої Німеччини.

Товариство не виходить аж ніякою стежкою із тенет задуманої мовчанки. І лиш отець Волошин перший робить крок:

– Чужі крила – не наші крила. Нам, панове, треба ширше коло урядовців – і все розумно зважити. Я гадаю, що настав час скликати Сойм.

...Патріотизм починається від рідного порога. І ніякі партії ще не піднімалися вище цієї отчої святині, він нашої верховинської призьби. Ось про що забув Борканюк, – додає Волошин. – Однак щасливої йому дороги. Усім блудним синам... Рано чи пізно вони повернуться до отчого храму, – отець Волошин звівся з-за стола, обвів поглядом урядовців і мав ще коротке напуття: – Готуйтеся до Сойму, панове. І дуже прошу вас гасити в зачаткових іскрах полум'я нового кровопролиття. Це я звертаюся до наших військових передовсім... Дякую за підтримку. Бог нам допоможе...

О шостій біля урядової будови спливалися потоки людей з різних околиць. Зимовий верховинський вечір. Урядове приміщення освітлене, електричні лампи на стовпах мовби розганяють сіру мряку, що її приволокли цілими сувоями смерки, з будови показується прем'єр – отець Августин Волошин. Він без капелюха, в демісезонному темно-сірому плащі, як завжди, задуманий, зосереджений. Натовп гуде в очікуванні слова свого керівника, яке так потрібне в час, коли на землі Карпатській вир, коли спокій забрано і не відомо, що чекає людину завтра.

– Солодкий мій народе! – почав Волошин, поправляючи на перенісці окуляри. Його лице було блідим, на нього падало світло електричного саява, тому було видно отцеве хвилювання. – Ми опинилися на порозі непередбачених подій. Історію пишуть тоді, коли

вона за нами. Коли ще попереду, її ніхто не розгадав. Але готуватися до зустрічі свого майбутнього є обов'язком кожного народу, якщо він хоче зберегти свою екзистенцію. У крові й муках згинули наші січові стрільці, цивільні люди, навіть гості з-за кордону через шовінізм деяких чеських вояків, які не навчилися поважати своїх сусідів і визнавати їх суверенні права. Ви вже знаєте, що Словаччина проголосила свою незалежність. Доводжу до вашого відома й те, що угорські екстремісти, підігрівані зрадниками народу, продовжують атаку на наші кордони. Чеський генерал Сватек взявся очолити всі війська краю й рушити на захист Карпатської землі. Для того, щоби в майбутньому не повторилося ніяких кровопролитів у середині отчого краю, ми повинні покласти кінець усяким формальним автономіям, тим більше – півавтономіям і оголосити повну незалежність нашої прадідівської слов'янської землі...

– Гур-ра!

– Свобода-а-а!

– Незалежність!

– Слава Україні!..

Вигуків було щедро.

Гукав Хуст.

Гукала земля живих.

Щоб жило майбутнє.

Щоб не вмирало минуле.

Отець Волошин продовжив:

– Сподіваюся, що ці жадання уряду, який ми сформували засвіжа і склад якого доводжу до нашого відома: прем'єр – Августин Волошин, міністр закордонних справ Юліан Ревай...

– Хай живе Волошин!

– Волошин – Ревай!

– Многая їм літ!..

Шістнадцята година і вісімнадцять хвилин. З'являється уряд на чолі з отцем Волошином. А рівно через дві хвилини він же, як голова найвищого політичного форуму – Української Національної Ради – зводиться за столом і виголошує:

– Дозвольте наш Сойм вважати відкритим. Ми чекали цього дня давніше, однак уряд пана Гахи не пішов нам назустріч. Оголосивши

суверенність нашої Карпатської України, ми отримали право зробити це з власної ініціативи і власної волі. Наша державна ситуація дуже складна. Гонведи наступають широким фронтом. Ми робили всілякі спроби дипломатичними шляхами врегулювати стосунки з сусідами. Нічого не вийшло...

Солодкі мої країни! Ми не маємо ніякої допомоги від сусідніх урядів, мусимо нести свою тяжку долю самі. Бог нам допоможе.

... У залі засідання чулися ухвали:

1. Карпатська Україна є незалежною державою.
2. Назва держави є: Карпатська Україна.
3. Карпатська Україна – республіка з президентом на чолі, вибраним соймом Карпатської України.
4. Державною мовою Карпатської України є мова українська.
5. Барви державного прапора Карпатської України є синя і жовта, при чому барва синя є горішня, а жовта – долішня.
6. Державним гербом Карпатської України є дотеперішній крайовий герб...

Далі вже ухвали обриваються, в коридорі застрекотіли чийсь кроки. Гак вийшов і насторожено зустрів двох січовиків, яких не знав.

- Слава Україні! – привітався посинілий худорлявий окулярник.
- Героям слава...
- Ми з фронту. Нас прислав пан Гузар... – і хитнув головою на двері залу.
- Там засідання сойму.
- Пан полковник Гузар велів передати це пану прем'єру...

Гак простяг руку, глянув на донесення. Воно одразу вдарило в голову, мовби то куля «дум-дум»: двісті сімнадцять убитих. Не має зброї, тримаються, ще тримаються, але...

Він зіціпив свою стійкість до сталевого тремту, довго мовчав, відтак запевнив: передасть прем'єру через того охоронця Юрія Вашка, як тільки оголосять перерву.

Хлопці були замучені, лиш тепер збагнув, ледь стоять на ногах.

– Ідіть у клас, спочиньте...

Вони їли баники, хвалили: «Які смачні книші!».

Карб усміхнувся і поправив того, без окулярів, надміру червонолицього.

– Та я вже збагнув, – розговорився січовик, – що у вас якась чудернацька бесіда, не українська. Книші – баники, горівка – паленка, суп – поливка...

– Ми, парубче, русини-українці, а мова наша материнська, як і твоя, – відрубав Карбованик, який до цих святих почуттів національного свого народження підходив зі святістю.

– Русини... Українці і все! – червонолиций був наступальний. – Середньовіччя... Відсталий ви народець, ось що...

– Ану встань і марш! – це вже Гак.

– Що-о ти сказав?

– Вон відси, ти, зайдо! – у серці Івана-старшого мов зірвалася вже не одна куля «дум-дум».

Він схопив червонолицього за комір плаща, зім'яв у п'ясті й готовий був вишвирунути настовбурченого цього «політика».

– Хлопці... Чуєте... – вмішався окулярник. – Перестаньте. Досить, що ворог нам несе смерть, а ще ж і ви... – він гойкнув на свого побратима, щоби не плигав, як блоха, а Гаку сказав: – У нього полягли два брати, не дивуйтеся...

– А хто їх сюди кликав! – Карб не міг отак одразу пригаснути: образив його матір, яка й уклала в його вуста такі слова, які мала скарана Богом карпатська земля.

– Я вас прошу обох... – благав окулярник. – Нас усіх покликала Україна.

– Це є Карпатська Україна! – стовбурчився далі.

– Яка б не була, а Вкраїна, – ще додав окулярник, а тут вискакує червонолиций, його відбочує і готовий кулаками накинутись на Карба.

Гак, м'язистий і кріпкий, скрутив йому руки, випхав із класу.

– Не дивуйтеся і не беріть то близько до серця, він сам не знає, що говорить і що робить, – дошептав окулярник надто благально. – І так нас Бог карає. Роз'єднав нас на століття, а коли приведе до соборності?

Гак намагався приперти двері, щоби не чути цю метушню у залі, та так і застиг.

Зачув приємний голос:

– Світлий Соїме! Сьогоднішнє історичне засідання Соїму має надзвичайну вагу і велике значення. Перший карпатоукраїнський Соїм вибирає першого президента незалежної Карпато-української держави...

Гай і окулярник переглянулись.

– Ось так, – зітхнув по хвильці Гак. – А твій друг знущається над поливкою і баниками.

– Взагалі він дещо дивак... А після смерті братів... Ще раз вибачте... А взагалі – бувайте. Ми на фронт... Дай, Боже, щоби ще побачилися...

Потис йому Гак руку.

Карб, однак, відвернувся, а потім таки пожалів.

Був мов під водою, весь у потоці неймовірності: коли мова про матір, він втрачає всі гальма...

– Волошина обрали президентом! – кидає в Карба вже іншою новиною, приємною, після того, як таки в спокої й висмавив аж дві «Власти» підряд. – Тепер буде його присяга...

Президент Августин Волошин стояв перед соймом у вдяці за високу довіру і незламно перед історією, яка вже шпірилась гострою косою...

– Присягаю перед Всемогутнім Богом, що додержуватиму закони та свій президентський уряд виконуватиму за своїм найліпшим знанням і сумлінням...

Коли на Красному полі догоряло недожите життя молодих захисників Карпатської України, керівник національного відродження, зрештою, президент отець Волошин кілька разів виривавсь і благав своїх охоронців, будучи вже в Румунії, щоби вернутись додому, померти там, де кістки предків і дух рідного краю. Він був схожий на сироту, від якого одібрали батьків, щоби був самотнім, приреченим.

Довга і трапна дорога з Румунії його привела в Прагу. Тут він по літах почув звістку по радіо: «Карпатоукраїнські делегати на з'їзді в Мукачеві вирішили прилучити Закарпатську Україну до Радянської України». Кілька днів він був усамітнений, робив собі якусь працю, пошепки молився. Одного дощового дня у двері ректора вільного Українського Університету постукали агенти смершу. Допит у присутності професора пана Панькевича.

Допит, однак, не дав того бажаного, що очікували енкаведисти. Архів ректора забрали, канцелярію опечатали.

– Панове, – не міг із цим погодитися сивенький пан Панькевич. – Це є Чехословацька республіка. А ми її громадяни. Ви твердите, що нас визволили, то яким же правом це робите? У вас є якісь повноваження нашого уряду?

– Молчать, болван! – розмахнувся лейтенант смершу, щоб налякати професора. – У нас право мирової революції. Пойнял?

Ректору було дозволено піти із праці додому, на вулицю Під Ліпками, 11.

У Празі цвіли каштани, травень співав весняну співанку. Про весну отець Волошин мріяв написати п'єсу. Весна, часто ділився враженнями зі своїми друзями, є ренесансом у приміщення. А в житті?

У житті й весною бувають зими: 21 травня під вікном жовтостінного будинку по вулиці Під ліпками зупинилося вже не червоноармійське авто, а поліцейське, чеське. Однак із нього випхався аж ніяк не чех, а злоокий лейтенант смершу, який наказав Волошину йти за ним.

– Прошу вибачити, мене вже вислуховував інший ваш лейтенант. Ось папір...

– Теперь это лишь формальная проверка, – фиркнув офіцер. – Повезут-привезут... І вот еще что. Будішь умйон – больше не будім проверять, отпустім, как этого... Панькевича... кажется-а...

Допит вів капітан Шибайлов, вихованець і слуга смершу. Зеленаві його очіці грали зеленою люттю, «козья ножка», тобто крива самокрутка з махорки і шматка газетного паперу, всипаного дрібним шрифтом кирилиці: при зтяжках папір запах палениною, гімнастерка нагадувала Волошину невичанського шевця, що все своє життя обтирав ліктями свій робочий столик.

– Садісь, поп!

– Я вам дякую за увагу.

Волошин сів біля вікна, свою контору смерш мав по вулиці Делострелжецькій під таким же числом, як і Волошин. Дивився у вікно. Над Прагою пливли весняні білі хмари, мовби лебеді купалися у просині неба.

– Кудя заглядєся, поп? Авось Бога не небе хош побачіть? Позно... Позно, поп. Надо било раньше Богу маліться, а не в політику лєзть.

– Ви, бачу, добре вивчили мій архів. Думаю, що він вам уже не потрібен?

– То, што думаєш – єто твайо. А што ми думаєм – наше. Понял?

– Я то вас починаю панімать, – відповів, уживши і його, Шибайлова, слово. – А от ви...

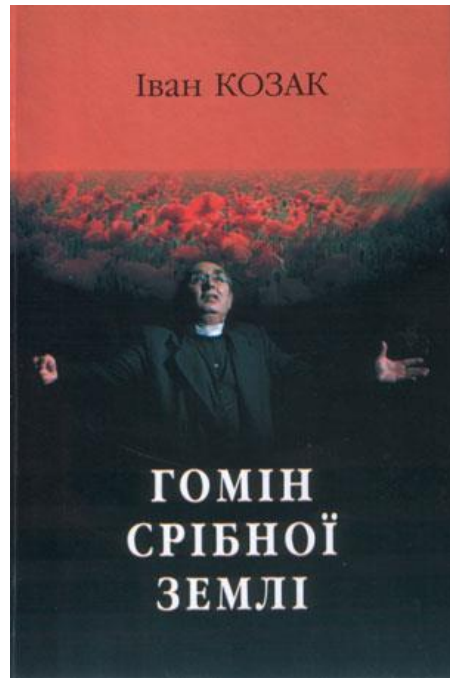
– Ладна-ладна, тока без намйоков... Собірайсь, поп, вот с єтим байцом, што тібя ахраняєт от грехов, – усміхнувся Шибайлов і смачно зотягся «махрою», – пайдьош у дом отдыха...

Вояк, схожий на Шибайлова, мав розплющений ніс, такі ж очиці, курил таку ж вонючу «махру» і таку ж мав мовну палітру. Більше – настромив на отця Волошина приклад карабіна і так ударив його по плечу, що той аж застогнав.

Уже бачений поліційний автомобіль із тими ж смертниками і побіля помешкання Степана Клочурака, Миколи Долиная та Юрія Перевузника.

Долгош І. Заплакала Тиса кров'ю: Роман-дилогія. У двох книгах. Книга друга. Карпатська Україна / Післямова Наталії Ребрик. Ужгород: Гражда, 2012. 328 с.

Іван Козак

Судний час
Історична драма

Кабінет слідчого

У лівому куті високі опухлі у червоному дерматині двері, велике у загратах вікно, під ним чорний шкіряний диван. За товстим двотумбовим столом у масивному кріслі слідчий.

Вайндорф (знявши окуляри, долонями охоплює потилицю, рвучко кілька разів розводить лікті назад, вдоволено). А все ж, черт возьми, комиссар уважает, ценит меня, коль доверил такую важную птицу.

(Вводять Августина Волошина. Слідчий дає знак жестом і конвоїр виходить).

Вайндорф (не зводячи пильного погляду, який схрестився з поглядом в'язня, постукуючи пальцями по столу). Так это ты Президент Карпатской окраины?!

Августин Волошин (з гідністю, як недоумку). Перепрошую, Карпатської України, а не окраїни. Срібна, чудова Карпатська земля – центр Європи. Тут зустрічаються північ з полуднем, і захід зі сходом. У горах довга зима, в долинах довге літо. Багато віків її топтали і грабували (зітхнувши), на жаль, й з приходом вашого, так званого,

старшого брата моя Карпатська Україна живе, як і жила, в чужинськiм ярмi.

(Крізь ґрати сяйнув сонячний промінець, Августин Волошин хреститься, мрійливо). Господи, день Божий настає...

Вайндорф (перебиває його, кричить). Ся-а-дь!

Августин Волошин (спокійно). Не сядь, а присядьте, будь ласка.

Вайндорф (гнівно). Черт возьми, говори по-руськи!

Августин Волошин. А чому? Ви ж говорите своєю мовою, тож і я – своєю, рідною.

Вайндорф. Я не розумію твою быдлярчу, хахляцкую!

Августин Волошин. Це вже ваша проблема. Ви ж, сподіваюся, слов'янин.

Вайндорф (похлопуючи папку з матеріалами слідства, сердито). Черт возьми, довольно! Забудь, что ты президент. Ты мой узник. Понял?

Августин Волошин (рішуче підводиться). Я протестую! Ви не маєте права називати мене своїм «узником»! Ви скоїли злочин: людолови ув'язнили мене на чужій вам території Чехословаччини, громадянином якої я залишаюся й досі. До того ж без ордеру на те державної влади.

Вайндорф (відкривши папку). Итак начнем. Твое дело № 17681 (Лунає телефонний дзвінок, слідчий занепокоєно). Это уж точно Кулешов будет. Завалить меня хочет. Завидует, что президент мне достался (Піднявши слухавку). Слушаю товарищ подполковник! (Від несподіванки здригнувся, виструнчився, схвилювано). Майор Вайндорф слушает, товарищ народный комиссар! Понял... Вас понял, товарищ народный комиссар. Я уже докладывал начальнику следственного отдела подполковнику Кулешову... Все понял... Только по вашему личному указанию... Понял, товарищ народный комиссар... (Поклавши слухавку, витирає піт з чола, довго дивиться на в'язня, а далі кричить). Дежурный! (Входить конвоїр). В камеру господина Президента. И без грубостей покамест (Затемнення. Чути скрегіт дверних засувів).

Камера

Камера-одиночка лефортівської катівні: кімната у вигляді кам'яного мішка. Під стелею невелике заґратоване вікно. Світло з вулиці ледь-ледь пробивається. У стелю вмонтована електрична лампочка. До стіни наглухо прикріплений невеличкий залізний

столик, поряд масивна табуретка. При вході в камеру металевий унітаз, а поряд – водопровідний кран і маленька раковина. Стіни на півтора метра зафарбовані у густо-зелений колір. У дверях камери невеличке віконечко, у вигляді кватирки, так званий «собачник», через який ув'язненим подають їжу, воду і роблять зауваження.

Августин Волошин (сидить на нарах у арештантській одежі в задумі, згорьований, в задушливому кашлі. Почувши нелюдський крик когось із жертв червоного терору, долонями затуляє вуха. Вставши, повільно підходить до стіни під загразоване віконечко, жадібно вдивляється у просвіток вранішнього неба, вдумливо). Я розгадав... розгадав ваші задуми, «товарищи коммунисты». Я потрібен вам живим, най і «поки що», і не стільки я, як мій титул... Щось не складається у вас із Чехословаччиною... Якщо Бенеш відмовить у приєднанні нашого краю до Радянської України, то живий Волошин прислужиться формуванню громадської думки. Мовляв, за Карпатами земля воістину українська і у неї є свій Президент, обраний своїм українським народом, і що він врятований не ким-небудь, а Москвою. Ну що ж, най Бог вам суддя... (Руками тягнеться до крихіток покрояного чорними ґратами неба, мрійливо).

Верховино, Верховино,

Яка ти миленька,

Яка в тебе, Верховино,

Воля широченька...

(З гордістю). Яка ти, мово наша рідна, материнська, чарівна, співуча... А той сталінський сатрап її бидлячою називає. Та я за неї ще у 15-м році на Будапештській зустрічі духовенства горою стояв. Тоді акція проти кирилиці скінчилася поразкою. У народних школах наші діточки своєю материнською мовою вчилися. Як днесь пам'ятаю... (Перед глядачами уявлена картина цієї давньої зустрічі. Сорокарічний Августин Волошин в одежі священника рішуче підводиться із-за столу, приклавши руки до серця, поважно вклоняється чолом до зали). Перепрошую, високоповажні панове. Заступаючись за кирилицю, свою рідну мову, зрозумілу усім русинським вірникам, та правопис церковних книг греко-католицької церкви, я запевняю, що ніхто ніякої державної зради Святостефанській короні не замишляє. Обвинувачую тих, які інформували уряд, що з нашим народом і нашою мовою можна пускатися на таку погану зрадливу гру, на яку в історії немає прикладу. Турки не накинули своєї азбуки своїм підданим грекам, сербам чи мадярам, москалі лишили поляків та німців з їхньою

власною азбукою. У нашій Підкарпатській краї жидаї, серби, румуни і цигани можуть вживати свої абетки. Але так звані «патріотичні добродії» вибрали нас, русинів, щоб нищити нашу особливість, примушуючи нас прийняти чужинський алфавіт. Я категорично проти реформ запровадження мадярського письма, і це аж ніяк не межує із державною зрадою (Затемнення, чути крик: «Волошина на допрос!..»).

Кабінет слідчого

Вводять Августина Волошина, на тюремній одежі помітні сліди тортур.

Вайндорф (з удаваною улесливістю). А-я-яй! Как же это вы так неосторожно, господин Президент? Да, у нас здесь очень острые углы. Надо быть внимательным (Кричить). Или у вас после встречи с товарищем Сталиным вскружилась голова? Как же это ты, попик, посмел послушаться отца народов?! Ну ничего, мы тебя по косточкам разберем (По паузі). Какими языками владеешь?

Августин Волошин (пильно дивиться на слідчого, жадібно поглядаючи на графін з водою). У вас мама була? Чому ж вона не навчила вас звертатися до людей, особливо старших, по людськи. А володію я мовами: українською, вашою російською, німецькою, чеською, словацькою, сербською, болгарською, грецькою, латинню...

Вайндорф (оторопів). А на хрена тебе стільки мов?

Августин Волошин. Аби людиною бути, а не бидлом, як ви говорите.

Вайндорф. Ты мне мозги не пудри, попик-президент! (Переглядає папери). Тьфу! Да ты еще и ученый (Через паузу). Физик, математик, философ... Да еще и писатель, издатель книг (кидає папери). Обалдеть... (Наливає собі рюмку коньяку, йому підсовує склянку води). Небось в президентском кресле тоже коньячок попивал... (По паузі). На фиги все это президенту?! (Сердито). Ну да помни, в этом заведении своя наука. Таких как ты ума-разума учить. Так что от меня этой шашурой не прикроешься. Нам не трон твой нужен, а покаяние, покаяние! За бедствия, которые ты нанес братскому нам украинскому народу! (П'ястуком вдаряє по столу). Ты же Рейху служил как верный пес! Ты предал свой народ!

Августин Волошин (відсуває склянку з водою до слідчого). Не правда!!! Не правда!.. Ні край свій, ні народ я не продавав. Я віддав йому своє життя! (Встає, хреститься). Пречиста Діво – Царице України, спаси нас! Із гарячої любові до Тебе, народе мій за Карпатами

і на великій Україні, бажаю, щоб Тобі чим скоріше обновив свою церкву і народну єдність, не дав себе розбивати чужими інтересами!..

Вайндорф (кричить). Довольно! Проповедник нашелся! Дежурный, в подвал его! (Забігають двоє конвоїрів, грубо тягнуть в'язня до виходу. Слідчий, глянувши на портрет Дзержинського). Черт возьми! Такой орешек и ты не всегда раскусывал! Здесь есть над чем голову поломать! (Затемнення, звуки тюремних процедур).

Підвал

У млявому освітленні підвал: без вікон, ні нарів, ні стільця, стіни вологі, вкриті пліснявою, з бетонної низької стелі капає вода. Конвоїри затягують Августина Волошина, кидають на підлогу, з гуркотом замикають металеві двері. В'язень стогне, ледь підводиться, хреститься, склавши долоні, зворушений до сліз (благаючи). З ангелами і святими. Пречиста Діво Мати руського краю, Тя величаю! Дай мені сили не одступитися од заповідей Господніх, нашого Царя Небесного (Нечутно для зали молиться. З наростанням долинають голоси цимбал і сопілки. Близький серцю мотив пісні «Верховино, світку ти наш...» кріпить дух, фізичні сили в'язня, він встає, але звестися на повний зріст не дає низька стеля. Підпершись до дверей, гукає у невеличке віконечко, жадібно ковтає свіже повітря, хреститься).

Господи праведний,
Отче Ти наш,
Будь до 'ня лагідним!
Все ж людство спас...
В п'ятьмах за ґратами,
На чужині,
Вже не сіятиме
Сонце мені...

(Руками намагається ніби підвести стелю повище). Ой, мамочко моя люба, мамко солоденька, не бійся, то ще не труна... Знівечили тіло моє та душу їм не вбити!...

(Уявлена картина... Спомин сина про матір. На екрані Карпатське гірське село Келечин. Притишено у супроводі скрипки, сопілки і цимбал долинає мотив пісні «Верховино, світку ти наш». У цю мелодію лагідно вплітається бій храмових дзвонів. Мати з посивілою головою, у чорній хустині, збентежена, пригортає сина). Дитинко!.. Густійку! А чи ти чуєш мене?

Августин Волошин. Чую, чую, мамцю моя рідненька! Скажіть мені, чи вірною дорогою я пішов? Чи моя жертвна послухність нашому народу праведна?

Мати (крізь сльози). Праведна, праведна, Густійку... Ти ж сам обрав свою дорогу. Видно, й Господь Всевишній судив її тобі. Ти лише не схиби, синочку!.. Усі наші краяни вірять тобі, сподіваюся, ож Карпатська Україна колись та воскресне (дає йому рушник, сумовито). Ще у колисочці бувівсь, колим'го ткала і вишивала.

Августин Волошин (цілує руки їй і рушник). Не схиблю, мамко, не схибл....

Мати (розчулено). Господь з тобою, Густійку (хрестить його). Ой, синочку, лиш ти сокотися...

(Затемнення. Уявлену в'язнем картину змінює реальна: скрегіт дверних затворів, крики мучеників красного терору, крик: «Волошина, на допрос, допрос!»...).

Кабінет слідчого

Вайндорф (розмовляє по телефону). Да. Да. Понял, товариш полковник. Постепенно готовить старичка к отходу? (Поклавши трубку, задумався). Как это к отходу? Зачем это им? Что же это? Все мои старания коту под хвост?! Нет, это мы еще посмотрим... Надо для народного комиссара что-то еще выудить, пока старичок еще дышит. Дурак, ну что стоит ему покаяться? И ему было бы легче, может быть, и мне звездочка...

(Викликає конвоїра, той заходить). Левушка! Давай срочно президентика ко мне!.. (Той виходить і за мить вводить в'язня, в якого тіло майже мертве, але душа поки що жевріє. Слідчий наливає склянку води, підносить. В'язень бере тремтячими руками, частина води вихлюпується, решту жадібно випиває).

Вайндорф. Хочу обрадовать тебя. Сбывается твоя мечта (Волошин підняв очі). Скоро будем праздновать воссоединение твоей Карпатской Украины с нашей Советской! (Волошин встає, протестує, слідчий грізно). Садись. Я хочу знать, где укрываются (дивиться в папери) Ревай, Комарницкий, Августин Штефан, чтобы их пригласить на наше торжество. (Волошин мовчить). Своим молчанием ты сам себе могилу роешь. Твои дружки были более разговорчивыми. Они рассказали, как в Перечине, вблизи Ужгорода, они очень радушно встречали нашу Красную Армию, свою освободительницу, и даже с твоим портретом, и, к сожалению, с националистическими лозунгами.

Но виновники за это чистосердечно покаются и теперь десяток лет отработают на воркутинских рудниках и живи себе на свободе. Сибирь-матушка – широка. А тебе что, трудно попросить прощения у нашего вождя, у своего народа за его бедствия и пролитую кровь?!

Августин Волошин. Господь Бог...

Вайндорф (перебиває). Никакой Господь Бог тебя уже не спасет! Здесь у нас Господь Бог – народный комиссар Берия. А теперь, как я понимаю, и он не в силах. Твоя судьба в руках самого товарища Сталина. (Волошин мовчить).

Вайндорф (благаючи). Ну скажи, что ты заблуждался, покайся, попроси прощения, пообещай плодотворное сотрудничество во славу Советского Союза – и мукам твоим конец.

Августин Волошин. Перед ким каятися і за що? Я каюсь перед Господом Богом і своїм народом. Ви самі розкрийте очі. Кому ви служите? Усі ваші вожді були зеки! І хазяйнують вони по зековським законам. Ви перетворили свій народ на рабів, на бидло, яке чекає своєї черги на скотобійні. Але знайте, прийде край і вашій дикій імперії і першими пробудяться українці, бо це свободолюбивий і вільний народ!..

Я ознайомився з усіма статтями вашого звинувачення. Винним себе не визнаю! І якби Господь Бог дарував мені життя, я б знов прожив його в боротьбі за волю народу, за єдину соборну Україну!

Мої страждання і смерть проростуть добрими коріннями і пробудять мій народ, а не ви?! Ви згинете як роса на сонці, бо надто багато пролили безвинної людської крові. Тіло ви моє знівечили, але душа моя, душа окрилена Всевишнім Господом.

Вайндорф (пауза, налив склянку коньяку, випив). Да-а-а... Так я и не сумел тебя... Извините, вас, Господин Президент, обламать... Много прошло через мои руки, но человеком... Человеком с большой буквы вы оказались – один. Жаль мне, впереди у вас будет трудная ночь... И дай Бог, чтобы выдержали (Налив в склянку води, подав Августину Волошину). Жаль, что у нас упрямоть побеждает разум... (Викликає конвоїра). В камеру его покамест...

Августин Волошин (виходячи з кабінету). Я молитимусь за вас.

Вайндорф. А все-таки жаль старика. Умен и силен бестия. Без вины виноват... (Бере аркуш, пише). «Казнить нельзя помиловать». Сталин с Берией уже решили, где запятую ставить... (Телефонний дзвінок, слідчий у слухавку: Слушаю, товариш полковник! Иду. (Поспішно бере папку, виходить. Затемнення).

Камера

Августин Волошин (у промені, сидючи на нарах, мрійливо вслухається до стишеного голосу сопілки, полегшено зітхаючи). Дивно, яку чарівну силу має цей милозвучний голосочок. Він окриляє мене. День і ніч милувався б тобою, сопілонько. На жаль, судний час вже мій настає (Хреститься). Дякую Тобі, Господи, що не дав мені злаватися іродам (До голосу сопілки ніжно вплітаються звуки цимбал. В'язень зворушливо). Ой мамочко, твоя люба співаночка! «Через поле широке». Чуєш, мамко, сестрички мої, не зганьбив я свій рід, не зійшов з тієї дороги, яку Господь й ти, моя мамко, благословили.

(На екрані промайнули краєвиди Закарпатської України. Августин Волошин, милуючись ними, полегшено зітхає, з гордістю). Народе мій! Я все зробив, щоб ти був вільний. Я лупав оту чорну скалу, аби ти до щастя йшов непохитно, рівною дорогою (По паузі). Отче наш! Прости заблудших, безвірних рабів твоїх... Просвіти їх і виведи на праведну путь. І хоч тлінь моя буде безим'янною в чужинській сирій землі та душа, о дай-то, Боженьку, най літає у небі над моєю святою Срібною Землею...

Козак І. Гомін Срібної Землі: Драматичні твори. Ужгород: КП «Ужгородська міська друкарня», 2009. 240 с.

Володимир Фединишинець

Сповідь Президента

Повість про останні 70,2 секунд
з життя Августина Волошина

Пролог

Ця людина була Прологом. Їй судилося стати символом боротьби за волю, за незалежність. Вона – безсмертна. Хоч волю, самостійність для рідного краю виборола тільки на мить.

Її життя і труди випали на першу половину нещасливого для людства ХХ-го віку. А друга половина ішла під знаком заборон, а тепер уже й осмислення.

Біда носилася у повітрі 40-х років. Та думалося про перспективу. Бо – світило сонце. Зеленіла трава, дерева. Синіло небо. Плодоносили яблуні і груші. Блеяли вівці-бирки на полонині, а в долині мукали корови.

Може десь співала трембіта, якщо би прислухатися. Може, співали й три.

Життя було як життя. Але дихалося не на повні груди, а здавлено й крадькома.

І ця Людина-пролог вирішила творити пролог для своєї многотраждальної землі, для свого древнього і незвичайного народу в Карпатах.

Читачу, відлік часу – секунд! – у повісті іде у зворотному порядку. Бо ж ушитко іде у цьому світі до межі-нуля, мов до нової ери, до народження Христа, а далі – логічно – піде мовби після нової ери, по Христу. Це вже безсмертне буття.

Місце дійства:

Москва-Бутирка (Лефортово уже позаду). Сіра камера-одиночка, стіни якої дополовини вифарбовано темнозеленим. У стелі – сильна електролампочка. Залізні нари – як щіть, біля них такий же залізний стіл з табуреткою, теж залізною, такі ж умивальник, унітаз, і все прикріплено-приварено, вцементовано намертво. На нарах майже бездиханно лежить змучена, виснажена людина. Ця людина зовсім не схожа на героя, хоч є ця людина не просто героєм. Це – людина-совість, це людина-честь, це людина-чистота. Знає тільки той, кому треба знати за службою, бо це – перший президент Республіки Підкарпатська Русь і що звати його Августин Волошин, по батькові Іванів, тобто Іванович, 1874 року народження.

Час дійства:

19 липня 1945 р. від 15 год. 18,83 хвилин – до (того ж дня) 16 годин 20 хвилин, якщо вірити тому, хто зафіксував ці години й хвилини; але що діялося все упродовж 70,2 секунд, то вже гарантую я. Отже, людині і президенту, як видно, ішов 71-ий рік від роду. Й останні 1,2 хвилини земного життя і муки. Деякі джерела називають дату смерті – 11 чи й 17 липня (?). Зрештою, це дуже важливо для власне науки історії, а для художнього дослідження – менше. Хоча!..

Спосіб дійств:

Отець Августин відчуває свою кончину. Він мовчки, мисленно вирішив висповідатися. У нього є ще мить. Іншого зробити не може, не вдасться, немає часу. Він не може й ворухнутися. За 52 дні (чи більше?) ув'язнення нервово дуже виснажився, схуд, не звик до такого режиму. Що тут говорити?! Він – птаха, орел, беркут – навіть не у клітці. Його крила прикладені, притиснуті каменем, брилою, яку вже ніхто не відсуне. А якби й відсунув... Крила ж поламані, потрощені... Та чи й потрібні йому вже крила?... Куди летіти?

Учасники дійства:

Крім головного героя – Августина Волошина, ще – тюремний лікар, слідчий, начальник відділу. Імена останніх називати недоцільно, їхні носії розчинилися в мороку небуття. Але стіни мені відтворили останній діалог без відповідей. Ви це знаєте, що стіни записують всі розмови. Практично всмоктують у цеглу, вальки, штукатурку і т. д. Природа придумала!

Ось він:

– Поп, слышиш?! Поп... – це звідав слідчий. – Ачнись, поп! Не умирай! Ты нам еще нужен...

Ні, ні – слідчий лише говорив, схилившись над Августином Волошином, він не тормосив його за рукав, не бив по лицю. Ні, ні!

– Дед! – м'якше втрутився військовий лікар у білому халаті, який своєю білосніжністю контрастував зі сірою неприбраною камерою.

Цей прихилився ще нижче, аби приглянутися до стулених повік: чи є в них ще життя. Нашупував пульс...

Ці три діячі швидко вийшли без слів, наче не хотіли заважати в'язню відбути на той світ. Біля залізно-кованих дверей камери стояв невічний вартувий.

Отже, тут і розпочинається

Власне дійство,

відлік часу – секунди, тільки секунди, останні секунди земного буття Августина Волошина.

(Мара чи ява? Це – Мара! Пан Президент відігнав Мару геть. Самим зусиллям волі. І вона підкорилася волі. Бо рукою він не махнув, не штовхав її).

Самосповідь-автосповідь:

Увімкнуто машину відліку часу.

...70-та секунда: ... Світлий Сойме! Світлий Сойме!.. (Губи не шепотіли. Це промовляла тільки свідомість.) Світлий Сойме!.. Дітям Читанку... Руську читанку... Азбуку... Світлий Сойме...

(Свідомість згасала, провалювалася і знову пробуджувалася, поверталася... Кадри життя збігали дещо хаотично.)

Світлий Сойме... Хто се? «Сьогоднішнє історичне значення Сойму... Сойм вибирає Першого президента незалежної... Вибираємо конституційного репрезентанта внутрішнього й зовнішнього життя.. Прошу...»

Хто се?.. Чи приймаю вибір?.. Приймаю! Приймаю!..

Світлий Сойме!.. Проголошую, що Президентом... вибраний 22-ома голосами... Августин Воло... Світлий Сойме... Прошу Пана Президента, щоб зложив на Конституцію президентську присягу...

Світлий Сойме... Присягаю перед Всемогущим Богом, що додержуватиму закони та свій президентський...

69-та секунда: Світлий Сойме... Дякую... за Ваше довір'я... Обіцяю, що з божою поміччю... Світлий Сойме... Сила одиниці й так само сила народу залежить від сили віри... Сила віри князя Коріатовича будувала нам церкви й монастирі, перші вогнища... культури... Сила віри єпископа Бачинського дала... Сила віри викликала нас по світовій війні до витворення й розбудови нашого автономного Краю... І тепер не що інше, як наша непохитна сила віри, підносить високо прапор самостійності... Карпатської... Прошу Всевишнього, щоб скріпив нашу віру й дозволив нам розбудувати нашу Землю для щастя й добра...

(Свідомість знову десь відбігла, але забула зачинити за собою двері. Напевно, вибігла ненадовго, швидко повернеться).

68-ма секунда: Світлий Сойме... Азбука... Читанка... Русини... Руснаки... Світлий Сойме...

67-ма секунда: Ірино... Іри... Скажи Духновичу... Ні... Я сам скажу...

66-та секунда: Діточки... Треба вчитися! («Вчи ти ся...») Ей, фігляру малий...

(«Треба вчитися! – повторює відлуння й додає «Вчи ти ся!»)

65-та секунда: Світлий Сойме... Рідне село святоє...

(Августин Волошин не міг звести повіки, але бачив своє рідне село Келечин... Себе босого в довгій білій сорочці-льолі, пам'ятає, як біг пити квас із своїм приятелем Іванком. Обидва потому дістали по єдному місту, батьки нанервувалися, де діти, їх півдня не було, бо й дорога довга за село аж, де вода квасна, що бульконить із землі аж...)

64-та секунда... Мій гріфлик... ріфлик... Молитися... На колінах... Присвята Марія... Діва Марія... Марія... Я...

63-тя секунда: Молися... Сись хлопчик файно учився... І сам буде учителем...

(Пан отець погладив Николу по голові.)

62-го секунда: А ти, Михайлику, добре знаєш раховати... Будеш робити у банку...

61-ша секунда: Банк... Наш банк... Карпато-руський банк... Світлий Сойме...

60-та секунда: А ти, мала, виросла без вітця і матери... Як тя кличут? Підеш у гімназію...

59-та секунда: Сиротинець... Пиши Масарику! Сиротинець... Проси Масарика... А каліка... «Надія»...

58-ма секунда: Мамо... Мамко... Ма... Світлий Сойме...

57-ма секунда: Граматику мусите мати свою... Я зробив... Буду переробляти... Але перший раз може бути... Азбука...

56-та секунда: Світлий Сойме... А читанка? Ту, ту азбуку... Куди положив?

55-та секунда: Психологія... Наука о числах... Азбука, азбука... «Весна»... Фізика...

54-та секунда: Світлий Сойме... Фізика... Наука о числах...

53-тя секунда: Підручники... Я написав... Я вам віддавав... Ага!.. Тут, візьми в Антона...

52-га секунда: Просвіта? Просвіта.. Ви ставте п'єсу, а не філософствуйте...

51-ша секунда: Добре... Добре... Про «Марусю», так...

50-та секунда: «Без Бога ани до порога»!.. Віра у школі... Бога треба любити...

49-та секунда: Бога люби, як матір'ю... І вітця люби. Люби приятеля. Не обіжай сусіда... Віра у школі...

48-ма секунда: Ви ставте п'єсу... Просвіта...

47-ма секунда: Світлий Сойме... Історію не мож переписувати. Кому як заманеся... Історія...

46-та секунда: Учїт свою історію... Коріатович? Коріат... Коріат...

(Здається, нечутно скрикнув. А чи просто так охоронець-цербер заглянув у дверне вічко, адже вартує особливо небезпечного злочинця. Лише цю фразу і знає – особливо небезпечний злочинець).

45-та секунда: Добра співанка! Наша. Перепиши для часопису. Завтра... Завтра занеси.

(Піт обілляв обличчя Президента.)

44-та секунда: Бери, бери газету... І «Науку», і «Русина»... Я даю тобі задарь...

43-тя секунда: Місяцеслов понеси вітцю... Я редактор... Я старався... Я не міг... Я мусив... Світлий Сойме...

42-га секунда: Люби, дітино, і другий народ, як свій. Але нігде не забувай про свій...

41-ша секунда: Своя хижка... А де ти родилася? А ти, ти відки будеш? Ага... Я був у вашому селі...

40-ва секунда: Усе тебе домі буде тягнути.

39-та секунда: Коло вашого села є файна хаща. А ти був там? Якісь там відів птиці? А звірина є? Відів-ись, ци лише чув-ись?

39-ма секунда: А ци тямиш, коли тя мати перший раз повела до церкви? Щось відти затямив?

37-ма секунда: Віра у школі... Школа на роднім языку. Азбука... Читанка... Читанки роздай дітьом...

36-та секунда: Історія складується із заслужених народних патріотів... Наша історія... Руїна...

35-та секунда: Географія? Рідноє село святоє... Краса рідного краю... Маркуш... Гренджа...

34-та секунда: Люби народноє... Духнович? Вшитко наше красное... Такого неє на світі більше...

33-тя секунда: Наша будова... Наша цирьков... Наша коломийка і всяка співанка наша...

32-га секунда: Наука газдовати – се наука... Люби зимлю... А коня маєте?

31-ша секунда: Отиць і мати – за приклад. Жити фамілія мусит так, оби дітина віділа честь і чесноту... На світ Божый дітина не являється готовов індивідуальностьов...

30-та секунда: Не лише за тілесні потреби старатися... Наклонность ід добру...

29-та секунда:

Гий, Волошина любім!
Цукру й хліба дасть усім!

Хто се придумав?

28-ма секунда: Учитель примірний... Одушевляти дітину. Інтерес виховувати... Личность, личность! Учитель по серцю и по крови... Артистично... Духнович казав, що...

27-ма секунда: Світлий Сойме... Стан школьництва на Підкарпатській Русі... Татари... Коріатович... Унія... Ходити до церкви. Красна будуччина... Світлий Сойме... Оставьте глубокий сон... Путём просвіти... До луччого живота, до красної будуччини...

26-та секунда: Хто се уповів? «Побоч имени першого педагога Подкарпатської Русі Александра Духновича, буде все стояти имня другого руського педагога – Августина Волошина». Хто се уповів так?

25-та секунда: Світлий Сойме... Вибори... 92,4 процента! Феноменально! Се не є підробка, панове... Автономія... Липа? Липова? А ти що зробив, оби не цвіла липа? Я тобі сказав... Чому не виконуєш? Я ци ти голова автономного уряду? Не вказуй перстом на другого, бо ще годеи пес хопити й відкусити перст...

24-та секунда: Най буде печатка Карпатської Русі... Не треба міняти печатку... Обим двічі не казав...

23-тя секунда: Світлий Сойме... Хто аплодує? Чому аплодисменти? Я Президент? Де моя влада? Де мій уряд? Де моє військо? Хто смієся? Присягаю... Обіцяю...

22-га секунда: Хто співав за дверима? Комунішти? Профсоюзники? Але чую...

Августин Волошин –
Старый єгумен –
Мертвых шле у царство,
Живых на Думен!

Се не так... Не так... Думен... Се... Думен...

21-ша секунда: Нині 15-оє марта... Що собі думає Будапешт? Так не мож... Се нечесно... А Гітлер знає? Що казала Прага? Що можемо вчинити самі?

20-та секунда: Окупація! Кров у Тисі! Тиса в крові! Чорнорубашечники... Дріт крізь вуха... Трупн спливають...

19-та секунда: Світлий Сойме!.. Не треба, не треба Січових Стрільців... Най діти розійдуться по домівствах! Пане Штефане... Пане Реваю... Пане Росохо... Пане Бращайку... Не треба... Буде кров... Світлий Сойме...

18-та секунда: Що каже Гітлер? Чому мовчить Прага? Гітлер дістав телеграму?

17-та секунда: Румунія... Белград... Загреб... Цирквеніца... Загреб... Вена... Берлін... Прага! Прага! Прага!

16-та секунда: Світлий Сойме... Берлін? Готель «Мольтке»? Пане Скоропадський і пане Мурашко, що маєте не мурашиний план. Я не хочу ні з ким возз'єднуватися... Най собі буде Україна на чолі із гетьманом Скоропадським без Підкарпатської Руси!

15-та секунда: Світлий Сойме... Я же ясно сказав Скоропадському, що ниякої України... Я хочу «удалити венгров» із Подкарпатської Руси. І все!

14-та секунда: Пане Мельнику! Венеція... Самостійна Україна на чолі з паном Мельником? А Скоропадський? Скоро впав... Уже гризитеся? Я хочу удалити венгров із Підкарпатської Руси. І все! Я так сказав... Аудієнція?

13-та секунда: Меморандум на ім'я Ріббентропа. Німеччина як арбітражна держава. Терор мадяр... Ци є десь правда? Ци правда у силі? Мож із Словаччинов... Тісо – знає... Я, Штефан, Долинай, Клочурак, Перевузник...

12-та секунда: Кафедра педагогіки Вільного Університету... Побоч першого педагога Подкарпатської Руси Александра Духновича... Пане Реваю... «Отче Президенте, не лишайтесь у Празі... Ми вам поможемо вибратися... ». А я що, злочинець? Кому я і що винний?..

11-та секунда: Красна Злата Прага! Другої неє у світі! Світлий Сойме... Пане Президенте, вам треба тікати!.. Куди? Від кого? Я нич не крав... Я громадянин Чехо-Словаччини... Я Президент... Я поклявся Сойму...

Відступ перший

Відлік часу припинено. Ця машина зупиняє Час. Її винайшов Товариш Кривавий Сталін. Ім'я машини – Смерш.

Травень, точніше 11-те число, 1945 рік. Делострелецька вулиця. Будинок номер одинадцять. Коротка польова робоча нарада Смершу.

Повістка дня: арешт особливо небезпечного політичного злочинця так званого президента так званої Республіки Карпатська Русь.

Чорний ворон летить на вулицю до будинку номер одинадцять «під Ліпками». (Збіг який: три одинадцятки!) Розмова. Обшук. Забрали архів насамперед. Але живіть спокійно, працюйте (і ... контактуйте... а ми поспостерігаємо... пустяк...)

Кілька днів стежили й вистежували, нічого не виловивши. Чоловік милувався Златою Прагою і щось собі думав. Хто знає, крім нього самого, що він думав?! І сам не знав, що жив «під ковпаком», не підозрював... Його ж запевняли... Авторитетно. Переконливо. У кожного своя робота. Він – громадянин... Він – президент...

Формальності. Який протокол треба підписати? Коли вийшов з авто, вибачте, з «чорного ворона» подивився на небо й ледь не спіткнувся (хвиля сонячна була). Лише чує:

– Кудя смотріш, поп? Смотрі под ногі, а не на небо... Раньше надо было молицца Богу, а не політикой занімацца...

Президент косо подивився на повчальника-грубіяна. Але все це у межах норми, навіть гуманно поки що. Солдатик, правда, допоміг Августину Волошину прикладом у спину, аби легше спустився в підвал, довго дорогу не прощупував ногами... Що думав мій світлий Президент про оцього й другого солдафончика – гидкого смершника?!

Отже, слід губитися не в Румунії, як мене дурили 45 років, і не в Югославії, і не в Італії, і не в Берліні, і не в Англії, і не в Франції, і не в Канаді, і не в США, і не в Празі, не в Празі, а... в серці сонячно-сталінської Вітчизни – місті Москва...

(«С добрым утром! С добрым утром!»)

Літак саме тримав курс на Москву. У супроводі кількох офіцерів президент Карпатської Русі вперше летів до Москви. Вони – сиділи на ящиках з-під патронів, Президент – на правах полоненого – скоцюрбився у хвостовій частині, на його руках світилися наручники з нержавіючої сталінської сталі-оцілі. Це було нове для Президента... Як і політ. Не часто ж літав. Земля наша мала: тут особливо не розлетишся. Для польоту потрібен простір. До Москви – ого скільки простору.

Поновлюється відлік часу.

10-та секунда: Світлий Сойме... За яким правом мене арештовано? Чи знає про це Едвард Бенеш? Штефан, навірно,

здогадався... Бенеш буде говорити із Сталіном... Се непорозуміння. Світлий Сойме...

9-та секунда: Де я? Що зо мною? Я падаю? Ні, я лечу до Москви... Я буду говорити Сталіну! За яким правом?! Се непорозуміння... Цирк! Я ж Президент...

Відступ другий

Хтось писав, що Лефортівська славетна тюрма нагадує внутрішньою формою приміщення цирку: по колу – три поверхи галерей з камерами. Так то, так. Ця тюрма і є великим людським цирком, де на манежі дресировали людей в основному перед розстрілом, рідше перед широкою стовповою дорогою до Гулагу.

Поновлюється відлік часу.

8-ма секунда: Світлий Сойме... Та ж є на землі закон... По якому праву? Я читав у «Карпатській правді», що... Світлий Сойме...

Відступ третій

Ось і світова столиця – Москва, серце Радянського Союзу. І серце в серці – Лефортово. І з неба нічого не бачив Августин Волошин. Не роздивишся і з чорного ворона.

Нове помешкання з усіма зручностями. Вузька камера. Адже футбол тут грати не доводиться. Чи концерт слухати або приймати гостей.

Темнозелені стіни дополовини висоти, а вище – і не білені, і не фарбовані.

Маленьке віконце, щоб узимку було тепло, а влітку не дуже палило сонце.

Потужна електролампочка Ілліча. (Дякувати Іллічу – електрикою свічу). Горить денно іночі. Вимикача й немає. Економити електрику тут не треба. Скоро запрацює Дніпрогес на повну котушку.

Міцні меблі. Залізний столик. Залізна табуретка. Залізні нари.

Залізна раковина. Залізний унітаз.

І все скріплено, прикріплено, щоб не можна викрасти. А на світовому ринку ці атрибути цінувалися б високо. Особливо ж, якби їх

придбав Музей Злочинів Більшовизму (скорочено МЗБ) або якийсь заморський мільйонер-колекціонер.

Поновлюється відлік часу.

7-ма секунда: Скільки доведеться тут... Чому зняли й хрест? Се мені сам владика подарував... Я скажу Сталіну...

Відступ четвертий

Пан Отець нігтем спробував нарисувати хрест на стіні. За ним спостерігав цербер. І вартував.

Президент став на коліна, навколішки, щоб помолитися.

6-та секунда: Отче наш, іже єси на небесіх...

Відступ п'ятий

Молитву перебили: допит. Перший. На календарі 22 травня.

5-та секунда: Світлий Сойме... Они б'ють світлом ув очі... Не бийте ми світлом ув очі... Мене болять очі...

Відступ шостий

Лише хотів стулити очі: допит другий. «Прізнайся, поп! Ты ведь взываєш к правде!»

Не втримався на стільці.

Рукою втер кров з верхньої губи.

Поновлюється відлік часу.

4-та секунда: Світлий Сойме... Руська читанка... Азбука! Наука о числах... Наука газдовати...

Відступ сьомий

Серце обливається кров'ю. Не вистачало повітря. «Подписывай, поп!», а то ще Богу душу отдаш. (З допиту третього).

Бачив зорі і сонця, коли били по голові...

Поновлюється відлік часу.

3-тя секунда: Світлий Сойме... Присягаю... Сила віри...

Відступ восьмий

Допит четвертий. Ім'я слідчого звичне. Забудемо його! Яка різниця – так чи інакше хороший учень Держинського. Світло. Удар. Відро води. Жартик без адреси...

Відлік часу поновлюється.

2-га секунда: Я агент Гітлера... Хотів завоювати Радянський Союз і сісти на московський трон... До Карпатської Русі планував приєднати Україну, Росію – аж до Камчатки, зі Сибіром, ще й Аляску...

Відступ дев'ятий

Двадцятого червня того ж – 1945 – року. Вирок. Як німецько-італо-японського шпіона, ворога народу Августина Івановича Волошина – розстріляти!

Відлік часу...

1-ша секунда: Боже, чи ти є-сь? Чи ти видиш сесе?! Чи ти вшитко чуєш?! Прости мені гріхи людські! Боже милостивий... Бож...

Відступ десятий

Хворого, немічного дідуся Августина Волошина 11 липня 1945 р. перевезли із Лефортова до Бутирки.

Але помешкання дуже знайоме. Знайомі і всі обличчя. Підлікують? Щоб розстріляти?

Серце виривається з грудей, розсуває грудну клітку, не вміщається в грудну клітку – так наповнили його любов'ю у столиці Москві.

Відлік часу...

Секунда нульова: З болю серце розірвалося...

Амінь!

Амінь?

(На календарі 19 липня 1945 р. – 15 годин 20 хвилин, якщо вірити тим, кому вірувати не можна).

Амінь! Амінь?

Душа Августина Волошина стрілою вилетіла з тіла й зупинилася в кутку під стелею – роззирила тіло. Вон було вже прахом... Душа, правда, ще на йоту засумнівалася: чи не треба буде повертатися в тіло?

Аж і ні! Все!

Душа незчулася, як стала летіти довгим темним тунелем. І хотілося їй летіти, але наче щось її всмоктувало, наче якийсь велетенський пілосос... Якийсь повітряний вир крутив душею, і так вона наче й доволі довго летіла.

Раптом скінчився тунель. Її зустріла маса дуже яскравого світла. Це було звичайне надземне Сонце.

В його промінні стояв Месія в довгій білій сорочці-льолі. Він наче сам був зітканий з проміння.

Він привітав душу, що прилетіла в рай, аби причекати тут на нове тіло і вселитися в нього.

А поки що – перепочинок.

За сонцем – галявина.

На галявині – нарциси.

Ще далі – сад.

А в саду – птахи.

Боже, як тут добре! А скільки намучилася душа в тілі на тій землі! На тому грішному світі!

Відступ останній

Де могила першого президента Карпатської Русі – Августина Волошина? Чи можна її відшукати в принципі? Що би розповіла ексгумація?

Чи буде знайдена, означена колись могила першого Президента? Чи можливо це зробити у принципі? Може, тіло Августина Волошина змішалось з глиною інших тіл таких страдників і невинних?!

Хто має відповідь на це запитання? Чи знайдеться ключ до розгадки? Чи відкриється код?..

Фединишинець В. Свято білої музейної ворони: історико-пригодницькі та гумористичні повісті й оповідання. Ужгород: Фіта–Фіта, 1993. 288 с.

Я належу до тієї категорії людей, які високо поцінують особу Августина Волошина. Я не поважаю тих земляків, які опаплюють або заперечують цю світлу і трагічну постать – політика, першого Президента Карпатської України, педагога, науковця і письменника. Хто принижує Августина Волошина, можливо, не має про нього достатньої інформації (перша категорія). Хто ж це чинить зумисне (друга категорія) – неук. Я не хотів би належати до останніх, як і до перших. І мої слова, цей пасаж, не є декларацією.

Постать Августина Волошина полонить мене давно – як полонив у тоталітарний час всякий заборонений, овіяний легендами, невідомістю, замовчуванням овоц письменника, поета, вченого... На мене не вплинули лайливі оцінки, дані Августину Волошину в комуно-радянських опусах історико-політичного та літературознавчого й публіцистичного плану: Миколи Климпотюка, Івана Коломійця, Юрія Балеги, Василя Микитася, Віктора Белоусова, Івана Чубукова, Дмитра Міщенка та багатьох інших повоєнних партійних істориків, літературознавців, публіцистів Закарпаття – фахівців малозначних і вже маловідомих загалу нині. Я опустил у цьому ряду ім'я професора Степана Білака, який багато писав про період Карпатської України та її Президента (про нього скажемо нижче). Мені також відомі нинішні оцінки діяльності Августина Волошина у працях Івана Гранчака, Миколи Вегеша, Василя Ганчина, Василя Лемака, Михайла Болдижара та інших.

Як відомо, зацікавленню тим чи іншим образом, постаттю, передує в письменницькій праці постановка мети, завдання. Перш ніж письменник приступає до роботи, до осмислення, він веде попереднє, підготовче нагромадження матеріалу, а далі й вивчення, поглиблене й зацікавлене. Цей процес може тривати дуже довго, все залежить від складності завдання, постаті. Намір написати поему про Августина Волошина появився у грудні 1976 року. Тоді ж написався перший фрагмент. Приблизно тоді ж визначилася й назва – «Двадцять чотири години». Це умовно-реальна часова площина існування самостійної Карпатської України. І в ці часові рамки я планував утиснути всі події. Задум вистоювався. Тільки через десять років я повернувся до «давнього» задуму... До речі, уривки зі згаданої поеми надруковані

зараз у 2-му томі книги «Срібні силуети» (Ужгород, «Патент», 1994, с. 80–95). Публікації передуює коротке передслово, де висвітлюється ця проблема: «Вічні двадцять чотири години. Два слова перед фрагментами поеми про Августина Волошина». Всього надруковано тут тринадцять фрагментів. Це – першопублікації. Один з них, правда, попередньо друкований і в моїй збірці «Симетрія» (Ужгород, «Карпати», 1989, с. 32–33), але без посвяти і вказівки, що це про Августина Волошина, інакше в той час книга не пройшла б цензуру. Контурно тринадцять фрагментів малюють задум автора, але не реалізують його. Робота над поемою подумки триває.

Вказуючи 1976 рік як конкретну вихідну точку написання твору, звертаю увагу на те, що було чи могло бути в моєму розпорядженні як письменника з матеріалів про Августина Волошина? Крім грубих і лайливих згадок імені вченого й письменника та Президента у «працях» уже згадуваних і не згадуваних науковців УжДУ, упереджених радяно-більшовицьких діячів та публіцистів, лекторів єдино-комуністичних тоді райкомів та обкому, рядових газетярів, – майже нічого не було. Твори Августина Волошина, як і вся періодика краю до 1945 року, видання 20–40-х років, – знаходилися за трьома замками державних архівів, спецфондів бібліотек, спецхранів КаГеБе. І всьому писаному і казаному слід було вірити... на віру. Практично я мав деяку періодику 10–40-х років та окремі тогочасні видання у моїй особистій бібліотеці, формування якої зачав ще восьмикласником й інтенсивно вів її в студентські та наступні роки. Щось прийшло було до мене з дідового архіву, що не загинуло в повені 1956 року: мій дід по маминій лінії Михайло Тарахонич був півцеучителем в присілку Сухий біля Репинного, дяком нашої Дмитріївської церкви. Зібралася в мене за багато років і тека найрізноманітніших газетних і журнальних вирізок про Августина Волошина з часів радянського режиму, де його надзвичайно опаплюють, і вже теперішньої періодики.

І ось тут я підійшов до імені професора Степана Білака, вже покійного. Ми були знайомі як літератори, поети (він писав вірші для дітей). Останній вважався фахівцем з історії Закарпаття кінця 30-х – початку 40-х років, спершу писав для газет і журналів, збірників, пізніше зробив на цьому матеріалі кандидатську і докторську дисертації, які захищав на закритому засіданні... Я уважно прочитав його дві пропагандистські книжечки про період Карпатської України. Вони привернули увагу тим, що в них широко цитувалося дуже багато документів, які ніколи й ніде за радянського режиму не публікувалися

(тому й не дивно, що захист був закритим: я не знаю, що писалося в тих дисертаціях). І хоч науковий коментар цих книжкових публікацій був у стилі комуно-більшовицького часу, я зрозумів, що торкаюся першоджерела, яке мені недоступне. І я написав відгук, надрукував його в «Молоді Закарпаття», де й звернув увагу читача на розлогі цитати, сказавши за це завуальовано. Але хто хотів, той мене зрозумів. Це викликало довіру до мене у професора Степана Білака, і саме від нього в той же час (не боюся відкрити це зараз), я, може, один з небагатьох в Ужгороді, вчув і здивувався, що Августин Волошин не загубив свій слід у світі, – а така була офіційна версія, а утік у Румунію і через Румунію до Югославії і далі, словом, не загубив сліду, а загинув, заарештований СМЕРШем, у московській тюрмі і що існує чотиристороння справа Августина Волошина у спецхрані КаГеБе... Від Степана Білака я вперше вчув про Енциклопедію Українознавства. Я зрозумів тоді, що Августин Волошин був вбитий допитами, або десь загинув у Гулазі. Постать Степана Білака у зв'язку з цими розмовами (про січовиків, які загинули на Красному Полі, про Карпатську Україну, Сойм, телеграму Гітлеру, самого Президента як політика) лягла в мене до поеми «Двадцять чотири години» – фрагментом «Зустріч во ім'я істини». Можливо, ці настрої і активізували мою роботу над поемою, зокрема 1990 року, коли були написані значні її шматки. Саме йшла підготовка до здачі у виробництво 2-го тому моїх «Срібних силуетів», який складають поеми і цикли. Ішла мисленна і практична поглиблена робота над образом Августина Волошина, коли ще було неясно, чи підключиться й прозовий жанр для втілення задуму, чи достатньо буде лише поетичного.

У цей час побачили світ кілька брошур про Августина Волошина: бібліографічний покажчик, укладений Миколою Вегешем та Василем Туряницею (Ужгород, 1994), їх же «Короткий життєпис Августина Волошина» (Ужгород, 1995), їх же та ще у співавторстві з Іваном Чаваргою брошура «Смерть президента» (Ужгород, 1995), а також перша повоєнна монографія «Августин Волошин» (Ужгород, 1995), авторами якої є Микола Зимомря, Василь Гомоннай, Микола Вегеш. Приємна злива брошур. Проте я вловив одну закономірність цих видань: тут повсюдно цнотливо промовчано, на жаль, як оцінювалася постать вченого, педагога, політичного діяча радянськими «дослідниками» і горе-публіцистами. А це дуже важливо у кілької ракурсах... Тому названі вище бібліографи Августина Волошина повинні врахувати і подавати різні оцінки, не боятися глянути правді у вічі. Невже вони

чують себе зобов'язаними комуно-радянському режиму і воліють промовчати?! А, можливо, це недогляд або поспішність?

Цей наш відступ невинуватий. Він організаційний штрих до творчої лабораторії. У різній атмосфері – в тому числі і далеко до 90-х років – я цікавився постаттю Августина Волошина, виношував твори, зокрема поему, що було звичайним поетичним дон-кіхотством. Я брав участь у найрізноманітніших конференціях, святошних чи урочистих зібраннях тощо, шукав настроїв, момент, аби сісти за здійснення задуму. І я таки досяг бажаного: 16 серпня 1991 року відразу, експромтом, чистовим варіантом написав повість про Августина Волошина «Сповідь Президента», навіть не маючи попереднього плану (вона надрукована у книзі «Свято Білої музейної Ворони», Ужгород, 1993).

Як бачу зі своїх чорновиків, власне, єдиного, що йшло на комп'ютер, – і сама форма викладу матеріалу, і його безпосередній виклад сталися цього одного дня на одному диханні. У післямові до названої книги прози про цей момент і пишу як про «світлу мить». Бо й справді тогочасні події на вулиці, в урядових і наукових залах створювали такий душевний настрій, зродили такої високої напруги творче натхнення, коли за мить вирішується те, над чим людина замислювалася десятиріччями. Саме перед тим я довершував підготовку фрагментів поеми «Двадцять чотири години» до 2-го тому «Срібних силуетів». Очевидно, підсвідомо ще жив і тим настроєм, і тим матеріалом, і тією напругою.

За обсягом повість «Сповідь Президента» невелика: один друкований аркуш. Але незвична за композиційною структурою. Я взяв за основу 70 секунд із життя Августина Волошина в московській тюрмі Лефортово, трохи більше останньої хвилини життя, тобто момент передсмертної агонії замученого енкаведистами і смершівцями карпатського сина-орла. І відлік часу йде у зворотному напрямку: 70-та секунда, 69-та, 68-ма і т.д. Аж до нульової. До зупинки серця. До згасання свідомості. Я застосував прийом потоку свідомості і скористався з найновіших психологічних досліджень (зокрема науковця і письменника-популяризатора Дж. Муді), як за останні кілька десят секунд помираюча людина у кадрах переглядає своє минуле життя. Ці кадри пробігають перед її очима, мов на екрані: йде засідання Сойму, і не тільки часові рамки розростаються до і після цього засідання. Зрештою, все в часі – хаотично – зміщується і чергується. Секунди, наповнені життям, фактами, реаліями,

сконденсовано біжать у зворотному порядку. І ці нисхідні секунди часом перериваються авторськими відступами (десятьма плюс один). Герой то при свідомості, то втрачає її. Життя на мить спалахує і знову гасне. А екран пам'яті демонструє зроблене, здобуте, мріяне, плановане, реальне...

Загалом повість обрамлено Прологом і Епілогом, бо й сам Президент – це Людина-Пролог. І перш ніж перейти до власне дійства, підводжу до нього читача короткими фрагментами уточнень: «Місце дійства», «Час дійства», «Спосіб дійства». І лише далі – «Власне дійство», основа основ, заспівок оповіді. А в ці сімдесят секунд символічно увібгав усе життя вченого і Президента.

Ще одна проблема, вирішувана мною як письменником: Волошин реальний і Волошин мій, авторський. Чи накладаються вони один на одного, як оригінал до копії? Ні. Очевидно, це різні люди і водночас різноєдині і єдинорізні. Але мій Волошин не є копією реального. Концепція «мого Волошина» у кінцевій фразі повісті: «Світлий Сойме, прийми Сповідь Першого Президента й відпусти йому всі його гріхи! Будь ласка!».

Грає ключову роль і заключне слово твору: «Амінь!»

Загалом обіграно поняття сповіді самого... священнослужителя, яке й винесено в заголовок.

Так від фрагментів поеми, що започатковані 1976 року, через вірш «Мене совість боліла...» з книги «Симетрія» (написаний 10 грудня 1985 року), окремі статті про вченого, я прийшов до повісті, яку вважаю у своєму доробку твором помітним і нерядовим.

Яка майбутня авторська доля повісті «Сповідь Президента»? Можливо, я ще зроблю стильову косметичну редакцію твору. Якщо так, вона торкнеться лише стилістики і обережного виповнення кадрів деякими фактичними даними – без перенасичення. Може, десь підсилиться науково-психологічний момент, сутність агонії. А може, й ні. Може, повість залишиться такою, як є. Бо це теж теоретично правильно: не рушати первісно закресного і написаного. Хоч перекроювати я і не збирався. А найточніше, що відповідь на це запитання буде ще визрівати в моєму намірі. Може, я лише підійшов до написання іншого, нового твору – роману – про Августина Волошина, саме епосу (роману). Але за останні три роки появилось багато невідомого досі матеріалу. Принаймні, є вже чіткіші нитки і ясніші можливості й перспективи, де і як його, той матеріал, шукати. Стали доступними діаспорні праці істориків і філологів – Василя

Маркуся, Павла Роберта Магочія, Петра Стерча, Августина Штефана, Вікентія Шандора, Юліана Химинця, Юрія Шерегія, Степана Росохи, Атанасія Пекаря та інших, а також і свідчення очевидця-письменника Василя Гренджі-Донського, розвідника Николи Синевирського (псевдонім) та інших, в тому числі й дослідження Володимира Бирчака. В моїй уяві постать геніального сина Карпат вималювалася рельєфніше. Долунюють до мене й нові народні легенди про Августина Волошина, точніше перекази, як і спогади та свідчення очевидців. Звичайно, появилось чимало й поверхової публіцистики. Вона, правда, теж грає свою роль: утверджується ім'я Августина Волошина у крайовій історії, звідки було штучно витерте, витравлене, опаплюжене, перебрехане. Усе це потребує нового осмислення і ґрунтового втілення. І можливо, новий – роман – буде. Його концепція, можливо, й концепція моєї нинішньої повісті чи фрагменти поеми. Це в кого який політичний багаж... Так чи інакше, ця світлосяйна постать нашої історії достойна пильної уваги вчених, письменників, педагогів.

Фединишинець В. Моя праця над повістю про Августина Волошина «Сповідь Президента» (з творчої лабораторії письменника). Науковий Збірник Товариства «Просвіта» в Ужгороді. Річник I (XV). Ужгород, 1996. С. 214–218.

Келечин – село чудове:
Тут родивсь славетний син,
Що возносив отче слово
До найвищих верховин.

Він мені творив державу,
Син – Волошин Августин,
Аби ніс я її славу
Понад висі полонин.

Келечин – село чудове.
Та чи винен Келечин,
Що родився тут, до слова,
Й більшовицький сучий син?!

«Засіяв нам зіздою» і «Келечин – село чудове...» (Міжгір'я.com)

Дмитро Кешеля

У кінці лютого на телеканалі «Тиса – 1» відбулася прем'єра довгожданого художньо-документального фільму «Гіркота солодкої землі».

В епіцентрі картини – величні й трагічні події березня 1939 року, тобто коли наша Срібна Земля на чолі з Батьком Волошином прагнула постати незалежною державою. Не судилося: з дозволу Адольфа Гітлера гортіївська Угорщина потопила Карпатську Україну в крові.

Мабуть, жоден глядач не залишився байдужим, дивлячись унікальну кінохроніку того часу або останні дні Президента в Лефортовській тюрмі. Відтак я вирішив «заарканити» автора сценарію фільму – відомого крайового письменника Дмитра Кешеля. Кешеля не був би Кешелею, якби не запропонував продегустувати вино власного клячанівського гатунку, а саме з 12 (!) сортів винограду.

Перебачте, але, незважаючи на серйозну тему розмови, вважаю за доречне їх назвати: чорний, білий і черлений деловери, наші черлена й чорна ізабелли, молдова, фурмінт, рислінг, трамінір, золодьондъ, лідія й каберне совіньйон. Напій вийшов до біса смачним і якісним – у міру гірким, і в міру солодким. Перебачте й те, що

порівняю його з фільмом, де також уміло скомпоновано, перемішано художнє з документальним.

– Пане Дмитре, очевидно, слід починати з витоків...

– Я народився в щасливі, райські часи, коли не було ні телебачення, ні газет. Хіба що лише в центрі села безперестанку співала «Галя». А пізньоосінніми, зимовими вечорами, коли роботи, мовити б, обмаль, люди любили збиратися в хаті мого діда на вічурки, повічоркувати, зокрема й перемолочувати всю нашу історію. Особливо часто обговорювалися дві теми – вбивство єпископа Теодора Ромжі, яке сталося неподалік Клячанова та Іванівців, і феномен Карпатської України, події якої так чи інакше торкнулися ледь не кожної родини краю. Я тоді хоч ще й пас гуси під столом, але ріс дитиною допитливою, тому й завжди набридав рідним усілякими запитаннями. Ясна річ, мені й не снилося, що я колись стану письменником, творчою особистістю, що це все мені нагодиться для статей, репортажів, оповідань, романів. Одне слово, лише згодом, у 90-х роках, коли я працював на радіо, то поступово формував своє бачення Карпатської України. Як відомо, доти радянська держава писала свою історію, де Волошин був мракобісом, натомість народ мав свою, іншу, де Волошина глибоко шанували. Нещодавно я десь почув сакраментальну думку, мовляв, поле бою після бою належить історикам і мародерам. Лише за моє життя історія переписувалася кілька разів, причім одними й тими ж ученими. Я ж зустрічався з багатьма учасниками тих бурхливих подій, приміром, із Юрієм Станинцем, Олександром Палаташем, Василем Палаташем, Олександром Пайкошем. Учитель із Медведівців Карло Горват приніс мені свої спогади на редагування. Врешті і з'явився на радіо цикл передач про нашу кількадечну державність. Пізніше на телебаченні виник задум створити й серію документальних речей про таких потужних постатей, як Теодор Ромжа (фільм «Осіння Голгофа Теодора Ромжі»), Іван Маргітич (фільм «Це ми, діти твої, Господи!») й Августин Волошин. І Бог мені посприяв утілити ідеї. До речі, акцентую, що «Гіркота» не готувалася саме до 70-річчя Карпатської України, – абсолютно ні: фільм виношувався давно, сценарій писався довго. За останні роки я перечитав, перелопатив десятки праць, томів, тонни матеріалів, стикаючись із діаметрально протилежними описами, висновками, тому доводилося шукати свою лінію.

– Урівноважену, середню, без крайнощів?

– Можна й так сказати. Я відразу відмовився від політичного проекту, який би викликав дискусію, полеміку; я не хотів ставати на чийсь бік, давати комусь правду, когось спаплюжити й когось розхвалити, когось очорнити, а когось вибілити. Я поклав за мету зробити художньо-документальний фільм пізнавально-просвітницького плану. У кожної людини своя правда, у демократичному суспільстві й поготів, але водночас істина одна, та й народна мудрість гласить: бійся людини, яка вважає, що знайшла істину, бо в такому разі вона втратила розум. Тому я між різними правдами шукав не істину, а її миттєвості. Я чимало взяв із розповідей очевидців, я їм більше довіряв, ніж історикам. Наприклад, цікавий і важливий факт: жоден із очевидців не підтвердив, нібито керівництво Сойму або Карпатської Січі гнало юнаків на Красне поле силоміць. Той же Юрій Станинець переконливо доводив, що вибух патріотизму був надзвичайним, що народ горів бажанням здобути свободу, незалежну державу, тому молодь і йшла на самопожертву. І головне: фільмом я не намагався розставити всі крапки над «і», навпаки – я поставив три крапки, залишивши простір для роздумів, інтерпретацій.

– Образ Волошина глибоко зворушливий...

– Це ерудит, інтелектуал, науковець, літератор, духовний і політичний діяч європейського рівня. Вивчаючи біографію Президента, я дуже пройнявся його долею, емоційно сприймаючи всі її несподівані повороти, зигзаги, випробування. Оті дві сцени в камері я виписував у себе вдома, в Клячанові, під Ловачкою (назва гори. – М.Ф.), там вирішивши покласти в основу фільму тюремну тяготу Волошина, аби через це розкрити, подати його життєвий шлях. Осінь 2007-го, ніч, світла нема, за вікном – дощ і вихор. А я собі сиджу при гасовій лампі, біля печі. І раптом натурально уявляю, як то було чоловіку за тисячі кілометрів від рідного дому, що творилося в його мужній і вразливій душі. Дітей нема, дружина померла, одні друзі заарештовані або вбиті, другі – зрадили, треті – у бігах, за кордоном, невідомо де. Тобто на батьківщині – суцільні могили й хрести, а ще на чужині щодня – допити, допити, допити. Михайле, мене така охопила депресія, я впав у такий відчай, що опісля три місяці не міг підійти до тих паперів і продовжити: боявся. Це ж така людська трагедія!

Волошин – це шекспірівська постать! Ми й нині не доросли до її розуміння і навряд чи колись доростемо.

Я – письменник. І для мене нема ні лівих, ні правих, ні націоналістів, ні сепаратистів – для мене є мій народ зі своїми мріями, помислами, чеснотами й недоліками. Тому я й підбирав для історичних екскурсів людей різних поглядів, переконань. І не помилюся. Микола Вегеш, Сергій Федака, Михайло Алмашій – кожен по-своєму великий, неординарний, неповторний. Колись Іван Маргітич казав мені: «Митре, ми – два пастухи однієї отари. Лиш я стою з одного кінця поля, а ти – з другого. Як я не маю права не прийняти на сповідь блудницю, злодія і не відпустити їм гріхів, так і ти не можеш ділити свій народ, вбивати клин між людьми». Фільм викликав пристойний резонанс: вже за тиждень я дістав безліч схвальних відгуків із усього Закарпаття, мені телефонували з Чехії, Словаччини, Канади. Суть подяк у тому, що картина орієнтована на всіх, її діапазон такий, що й простий чоловік має можливість почерпнути собі щось, і професор.

– Де фільмували?

– Зауважу, що знімали стрічку близько року. Ясна річ, не щодня, а коли дозволяла погода певної пори року. Це і Ужгород, і Хуст, і Рахів, і, звісно, село Келечин; це природа і Хустського, і Міжгірського, і Воловецького районів. Я доволі довго шукав село, яке б задовольнило і горами, і небесами, і величчю панорами. Врешті зупинився на Вільшинках Перечинського району. Допомогла завідувачка бібліотеки того села Марія Мовнар. У фільмі багато символічних сцен. Приміром, одна з основних, як на звичайній роботящій селянській родині, котра, йдучи вгору на поле збирати картоплю, ніби піднімається в небеса, тримається земля, увесь світ. Я почав родинною – родинною й закінчив. Таке собі обрамлення сім'єю, що уособлює всі сім'ї, тому й персонажі – безіменні. Очевидно, що й кінохроніка несе неабияке художнє навантаження: це ж не просто ліп-ляп, ліп-ляп – там усе продумано до деталей, там усе на своєму місці. І що важливо: левову частку хроніки глядач побачив уперше за 70 років. А звідки я її діставав, най буде допоки секретом. І таке. Якщо взяти еквівалент творчості, то ця «Гіркота...» – що написання й видання одного чималенького роману. Саме десь стільки душевних, літературних сил фільм висмоктав із мене.

– А як народилася оксюморонна назва фільму?

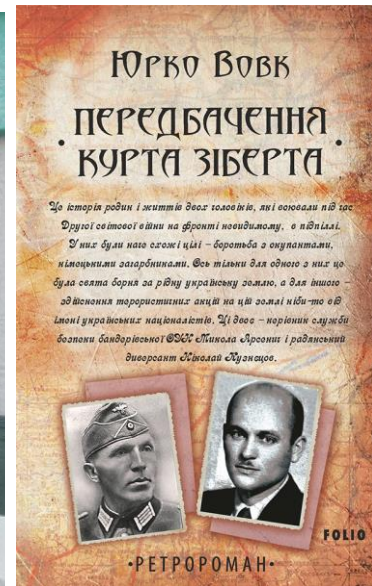
– З дитинства тямлю, як ми з дідом Василем ходили на Ловачку на виноградники. А на горі тяжка, кам'яниста земля. І я, малий, постійно лаяв її: «Діду, та се не земля, а фрасова каріка!» «Копли, Митрику, копли!» – так зазвичай заспокоював мене дід. А одного разу, закінчивши копати, узяв жменю землі і вповів: «Ану, Митрику, понюхай нашу землю!» Я вдихнув – і мені ніби запахло свіжим хлібом. «Нигда не гріши на нашу землю, бо земля, на якуй ти жиєш, майсолодша. І за неї мож умерти», – додав дід. Також першорядною смисловою опорою, квінтесенцією у фільмі були ці слова, які свідчили, що молоді хлопці марно полягли на Красному полі за нашу землю, за волю. Вони – святі. І політ чайки над бурхливою, повноводою Тисою – це душі отих невинно убієнних. Так-от, недавно, як копав землю, і виринула із закапелків мозку дідова філософія, наука. «Господи, яка солодка наша земля, але скільки гіркоти їй довелося пережити!» – вихопилося з єства. Так і поєднав антоніми, так на цьому варіанті й зупинився.

– Будь-який фільм – це робота колективу.

– Безперечно. Я всім безмежно вдячний за терпіння, розуміння. Перевершила мої сподівання режисер-постановник Лінда Янкович. Причём це її перша масштабна робота. До речі, у фільмі навіть різні панорами пов'язані з творчістю крайових корифеїв живопису: осінь нагадує полотна Бокшая, гори й небеса – полотна Коцки, одяг – полотна Манайла. Калап долу перед Анатолієм Філіповим, котрий перевтілювався в Августина Волошина, перед операторами Володимиром Дудою і Бийлом Баллою, монтажером Світланою Томорі, музичним редактором Артуром Венгрином, виконавицею балади Яною Садварі і, звичайно, перед моїми «жоною» Вірою Кобулей, «доньками» Олександром Талабірою і Наталією Штефуцою.

Фединишинець М. ЗІА «Простір», 11 березня 2009 року.

Юрко Вовк

Рівно за місяць, у січні 1939 року, Микола Арсенич покинув Березу Картузьку. Десять його побратимів на той час уже були на волі.

Побувати у рідному Нижньому Березові, як задумував Микола Арсенич після звільнення з Берези Картузької, йому не вдалося. Сусіди з-за Яблунецького перевалу якраз створювали Карпатську Січ, незалежну українську державу на їхніх теренах. Не витрачаючи часу на відпочинок після в'язниці, Арсенич із побратимами перейшов кордон і добрався до Хуста, в околицях якого розташувався військовий табір українських повстанців.

Вони вже підходили до штабу повстанців, коли Славко Старух шарпнув Микола Арсенича за рукав:

– Чи не Щука раптом пливе отам, друже Михайле? А їй-бо, Щука!

Арсенич глянув на високого юнака в однострої, на якого вказував Старух, і відразу впізнав у ньому давнього соратника ще з часів пласту Романа Шухевича на псевдо Щука, широко посміхаючись, уже прямував до них з розкритими обіймами.

– Який я радий бачити тебе, Миколо, всіх вас, хлопці, – розчулено мовив Шухевич, обіймаючись з кожним із побратимів. – А ми лише вчора в штабі говорили про те, що до нас іде моцна підмога з Берези Картузької!

Він радісно засміявся і, взявши Арсенича під руку, виважено мовив:

– Як нам не вистачає тут досвідченого аналітика, друже. Потрібно терміново скласти реєстр наших вояків, започаткувати архів, робити щоденний аналіз інформації, яку постачає наша розвідка...

Уже наступного дня Микола Арсенич очолив аналітичний відділ при штабі повстанського війська Карпатської Січі й з головою поринув у вир новин і відомостей, які стікались і від місцевого населення, і від крайового проводу ОУН, і від інформаторів, які працювали чи служили в угорських цивільних і військових установах. Поряд з цим він ще знаходив час співпрацювати з редакцією газети «Нова свобода», яка виходила на теренах Карпатської України.

За місяць Микола Арсенич виступив на нараді у штабі повстанців із доповіддю про політичний і військовий стан справ у Західній Україні й Європі загалом. На ній він вперше оприлюднив свою версію про те, що восени чи крайньо взимку цього року совети за таємної домовленості з гітлерівською Німеччиною окунують так звані «всходні креси» Польщі по річку Західний Буг. На черзі у них – Закарпаття і Буковина.

Уже невдовзі передбачення Арсенича збулися. Та до того на Закарпатті на недовгий час знову запанував попередній окупант. У березні більш ніж втричі численніша угорська армія розбила чотиритисячне військо Карпатської Січі.

По прадавньому гірському путівцю через гору Тивуш залишки повстанців перейшли кордон і розсіялись на теренах Східної Галичини. Миколі Арсеничу з кількома побратимами вдалось добратись до Львова. Двадцятого березня він мав виступити тут на конгресі українського студентства.

Вовк Юрко. Передбачення Курта Зібберта. Харків: Фоліо, 2024. 351 с.

Відомості про авторів

Алиськевич Андрій (1870–1949) – український педагог, науковий і громадський діяч. На Закарпатті працював директором гімназій у Берегові (1920–1922), Ужгороді (1922–1938) та у Великому Бичкові (1938–1939). Після окупації Карпатської України виїхав до Моравії (Чехія).

Бажанський Михайло (1910–1994) – український громадсько-політичний діяч, письменник і публіцист, член ОУН та керівник пластових таборів у Закарпатті. На запрошення Августина Волошина приїхав із Праги в Карпатську Україну. Опублікував спогади «Мої зустрічі і розмови з о. А. Волошином».

Бірчак Володимир (1881–1952) – український письменник, літературознавець, голова Крайової Пластової Старшини Закарпаття, керівник Української евакуаційної комісії після окупації Карпатської України Угорщиною (до 30 квітня 1939 р.). Автор книг «Августин Волошин, його життя і діяльність: з нагоди 50-літніх уродин и 25-літньої праці», «Літературні стремління Підкарпатської Руси», «Карпатська Україна: спомини й переживання».

Боршош-Кум'ятський Юлій (1905–1978) – український поет, педагог, член Спілки письменників. Автор поетичних збірок «Весняні квіти», «З мого краю», «Кров кличе», «З наказу роду» та ін.

Брацайко Михайло (1883–1969) – український політичний діяч Закарпаття, один з ініціаторів злуки краю з УНР, голова конституційно-правничої комісії Сойму Карпатської України.

Василиха Віра – вихованка сиротинця подружжя Августина й Ірини Волошинів.

Вовк Юрко (Зилюк Юрій) (р.н. 1955) – український письменник, автор книг «Гра у безкінечність», «Чорнобильський роман». Останнім часом висвітлює проблематику історії ОУН–УПА, якій присвятив романи «Доки смерть не розлучить нас», «Пам'ять крові», «Передбачення Курта Зіберта».

Гаврош Олександр (р.н. 1971) – український письменник, драматург і журналіст. Автор численних публіцистичних збірок «Блукаючий народ», «Нескорена Карпатська Україна», «Таємниця Ерделі», «Загадковий Духнович» та ін. Великою популярністю в читачів користуються романи «Капітан Алоїз», «Донос», повість «Дика Галя».

Ганич Оксана (1932–2020) – доктор медичних наук, професор Ужгородського національного університету, активна громадська діячка жіночого руху на Закарпатті, голова «Союзу українок», дочка посла Сойму Карпатської України Миколи Мандзюка.

Гординський Святослав (1906–1993) – український поет, перекладач, редактор та журналіст. Автор поетичних збірок «Слова на каменях», «Легенди гір», «Сім літ», «Вогнем і смерчем» та ін. У 1944 році емігрував на Захід.

Гренджа-Донська Зірка (1921–2017) – українська письменниця та літературознавець. Упорядкувала 12 томів творів батька, Василя Гренджі-Донського, написала також його біографію «Ми є лишень короткі епізоди (Життя і творчість Василя Гренджі-Донського)».

Гренджа-Донський Василь (1897–1974) – український поет, прозаїк, публіцист, громадсько-культурний і політичний діяч Закарпаття, редактор щоденної газети «Нова свобода», автор щоденника «Щастя і горе Карпатської України».

Дмитерко Софрон Степан (1917–2008) – єпископ Івано-Франківської греко-католицької церкви (1974–1997), василіянин. Під час Другої світової війни проживав у Празі (з 1940 р.), де зустрічався з Августином Волошином.

Долгош Іван (1931–1992) – український письменник і журналіст. Опублікував романи «Синевир», «Моя Недея», «Колочава», «Ярина», «Весняний водограй», «Мир дому твоєму» та ін. Вже після смерті письменника побачила світ дилогія «Заплакала Тиса кров'ю» (т. 1 – Гуцульська республіка; т. 2 – Карпатська Україна).

Донцов Дмитро (1883–1973) – український літературний критик, публіцист, філософ, політичний діяч, головний ідеолог українського інтегрального націоналізму.

Дочинець Мирослав (р.н. 1959) – український письменник, лауреат Національної премії імені Тараса Шевченка. Автор книг «Вічник. Сповідь на перевалі духу», «Бранець Чорного лісу», «Криничар», «Горянин», «Світован» та багатьох інших.

Дутка Емілія – автор праці «Спомини на отця Монс. Августина Волошина, які написала його племінниця Емілія Дутка, наймолодша донька о. Михаїла Дутки й Елеонори Волошин, рідної сестри о. Августина Волошина»

Дутко Ольга (1910–2004) – українська освітня, мистецька і громадська діячка, доктор філософії, племінниця президента

Карпатської України Августина Волошина. Після окупації краю угорськими військами була заарештована і відправлена в табір Шаморин, звідки їй вдалося втекти в Хорватію, а згодом у Прагу. Упродовж всього свого життя домагалася реабілітації Августина Волошина.

Єфремов Сергій (1893–1966) – український військовий діяч, підполковник армії УНР, генерал-хорунжий на еміграції, головнокомандувач національної оборони Карпатської України, автор книги спогадів «Бої на Карпатській Україні 14–15 березня 1939 року» (1966).

Земан Антонін – командир 38-го батальйону SOS, підполковник чехо-словацької армії, який був розміщений у Підкарпатській Русі (Карпатській Україні). Опублікував спогади «Про ситуація в Карпатській Україні у 1938–1939 рр.»

Зореслав Сабол Севастіян (1909–2003) – поет, церковний діяч УГКЦ. Наприкінці 1938 р., після окупації Ужгорода угорськими військами переїхав до Хуста, де очолював єпархіальний хлоп'ячий інтернат, був капеланом Карпатської Січі, редагував єдину релігійну газету «Благовісник Пресвятого Серця Христового».

Іванчов Федір (1916–1992) – український письменник, Заслужений діяч мистецтва, лауреат премії імені Івана Франка. Після окупації Закарпаття угорськими військами в 1939 р. нелегально перейшов кордон СРСР, був засуджений до 5-ти років ув'язнення.

Ірлявський Іван (1919–1942) – український поет, журналіст і громадський діяч. Член Пласту в Закарпатті. Присвятив Августину Волошину поезію і статтю. Разом з Оленою Телігою та Іваном Рогачем вів підпільну роботу в окупованому нацистами Києві. Заарештований гестапо і розстріляний.

Кешеля Дмитро (р.н. 1951) – український письменник, Заслужений журналіст України, сценарист та режисер понад десяти фільмів про культуру, історію, традиції та відомих історичних особистостей Закарпаття. Августину Волошину і Карпатській Україні присвятив фільм «Гіркота солодкої землі».

Козак Іван (1936–2024) – український письменник і драматург, автор роману у віршах «Віків передзвони», а також драматичних творів «Гомін Барвінкової долини», «Чарівна сопілка» та ін. Життю і смерті президента Карпатської України присвячена історична драма «Судний час». Лауреат обласної літературної премії імені Федора Потушняка та премії імені Августина Волошина.

Косач Юрій (1908–1990) – український письменник, автор низки романів, повістей та збірок оповідань («День гніву», «Рубікон Хмельницького», «Володарка Понтиди та ін.»). Повість «Еней і життя інших», в якій також йдеться про Карпатську Україну, включена в перелік ста найкращих українських творів за версією українського ПЕН.

Кругляков Андрій (1910–2003) – радянський полковник, учасник Другої світової війни. З 1 листопада 1944 р. по жовтень 1946 р. – військовий комендант Ужгорода.

Кухта Василь (р.н. 1956) – український поет, публіцист і журналіст, головний редактор журналу «Карпатський світ» і заступник головного редактора журналу «Зелені Карпати». Автор збірок поезій «Дрібка солі», «Гуцульські душі», «Гуцульський Париж», «Я тримаюсь за епоху...» та багатьох інших.

Ладжун Марія (р.н. 1919) – черниця Хустського монастиря сс. Василянок «Пресвята Родина», вихованка сиротинця подружжя Августина й Ірини Волошинів.

Ладижець Володимир (1924–1991) – український поет і прозаїк, лауреат премії імені Лесі Українки. У прозаїчній трилогії «Перехрестя» описав події в Карпатській Україні, зокрема бій на Красному Полі.

Лар Василь (1892–1983) – культурно-освітній і церковний діяч. Співпрацював з А. Волошином, В. Желтваєм, Ю. Реваєм та ін. Проводив значну агітаційну роботу під час виборів до Союму Карпатської України, був членом Проводу УНО. Під час нападу Угорщини на Карпатську Україну особисто роздавав зброю семінаристам і благословляв їх на боротьбу з агресором.

Лисяк-Рудницький Іван (1919–1984) – український історик, політолог і соціолог, автор фундаментального двотомного видання «Історичні есе», на сторінках якого також зробив аналіз національно-визвольної боротьби закарпатських українців.

Литовченко Тимур (1963–2021) і Олена (1963–2021) – українські письменники, які переважну більшість своїх творів видавали спільно. Їх перу належить багатотомна епопея «101 рік України», в якій також піднімається проблематика Карпатської України.

Лущик Петро (р.н. 1963) – український письменник, автор романів «Полювання на дрохв», «Тамплієри короля Данила», «Ратники князя Лева», «Поміж двох орлів», «Манускрипт з

минулого», «Стріла Амура калібром 7,62» та багатьох інших. У 8-томній епопеї «Галицька сага» письменник описав події в Карпатській Україні.

Маккормік Енн О'хара (1880–1954) – американська журналістка англійського походження, зарубіжний кореспондент The New York Times, перша жінка – лауреат Пулітцерівської премії в журналістиці, автор репортажів про Карпатську Україну.

Малильо Софія (1926–2015) – українська поетеса і громадська діячка. У 1948 році була заарештована і засуджена до 10 років таборів. Автор поетичних збірок «Іди і вір», «Надія», «Від Тиси до Дінця», «Кухоль щастя». Нагороджена орденом княгині Ольги III ступеня за активну громадську та наукову діяльність.

Маргітич Іван (1921–2003) – єпископ Мукачівської греко-католицької єпархії. Під час навчання в Хустській гімназії долучався до Пласту. Проживав у гуртожитку, яким опікувався професор Дмитро Попович, а вихователем був поет Севастіян Сабол (Зореслав). Опублікував спогади про Карпатську Україну. Нагороджений орденом «За заслуги» III ступеня.

Матола Микола (1952–1993) – український поет, публіцист, перекладач, журналіст, громадський діяч. Автор поетичних збірок «За білими веснами», «Погідний ранок», «Не сміємо не бути», «Дозоване повітря», «Структура голосу».

Марчук Василь – українець, військовослужбовець. Заарештований СМЕРШ в 1945 р. Залишив після себе унікальні спогади про Августина Волошина – в'язня Лефортівської тюрми в Москві.

Могорита Михайло – закарпатський просвітянин і педагог, багаторічний відповідальний секретар обласного об'єднання «Просвіта» ім. Т. Шевченка, автор книг «Поки верховодить недоля» і «За прикладом душі». Опублікував також спогади про приїзд Августина Волошина до рідного села Келечин.

Мондич Михайло (1923–1968) – карпаторуський письменник та політичний діяч московфільської орієнтації. Працював перекладачем у СМЕРШ, був свідком арешту Августина Волошина в Празі. Емігрувавши за кордон, видав книгу спогадів «СМЕРШ. Год в стане врага» (1948).

Мускур Осип (1912–1993) – український поет і художник. Національно-визвольній боротьбі закарпатських українців присвятив

низку поетичних творів і збірок («З гуцульського роду», «Перший президент», «Карпатська Україна»).

Нярадї Діонісій (1874–1940) – єпископ Крижевецької єпархії Хорватської греко-католицької церкви, Апостольський адміністратор Пряшівської греко-католицької єпархії, Апостольський адміністратор Мукачівської греко-католицької єпархії.

Олесь Олександр (1878–1944) – український поет, драматург, представник символізму, якого окремі критики називали найкращим поетом ХХ століття. Під час існування Карпатської України відвідав м. Хуст, де з нагоди його ювілею крайовий театр «Нова Сцена» поставив п'єсу «Над Дніпром». Присвятив Карпатській Україні поему «Цвіте трояндами» та вірш «Замість привіту».

Ольжич Олег (1907–1944) – український поет, вчений, політичний і революційний діяч, ідеолог українського націоналізму. Одним із перших прибув у Карпатську Україну, розгорнувши бурхливу діяльність. Закатований німецькими фашистами у концтаборі в Заксенгаузені.

Палаташ Олександр – відомий в українській еміграції меценат і громадський діяч, уродженець села Заріччя, що на Іршавщині. Написав спогади про Августина Волошина і Августина Штефана. Проживаючи в еміграції, спричинився до початків розбудови українського книгодрукування та виступив ініціатором створення Управи Світового Братства «Карпатська Січ». З його іменем також пов'язано утворення «Карпатського Дослідного Центру імені Августина Волошина».

Патрус-Карпатський Андрій (1917–1980) – український поет, перекладач, в'язень сталінських таборів. Видав збірки поезій «Плетью по совести», «Батьківщина кличе до бою», «Терези часу», «Верховина» тощо. Притримувався лівих поглядів, але незважаючи на це був автором поетичних творів, присвячених Карпатській Україні.

Пачовський Василь (1878–1942) – український поет, філософ і мислитель, доктор філософії. Автор поетичних збірок «Розсипані перли», «На стеці гір», «Ладі й Марені», «Огні мести». Про Закарпаття видав книги «Історія Підкарпатської Руси» (в 2 т.) і «Срібна Земля. Тисячоліття Карпатської України».

Полонська-Василенко Наталія (1884–1973) – український історик, археолог, архівіст, академік Української Вільної Академії Наук. Під час Другої світової війни працювала разом з Августином Волошином в Українському вільному університеті.

Попович Дмитро (1899–1968) – український письменник, педагог, громадський і церковний діяч. Разом з А. Волошином, В. Гаджегою і В. Ларом освятив Народний дім крайового товариства «Просвіта» в Ужгороді. У 1949 р. за відмову перейти до православної церкви його було заарештовано й засуджено на 25 років.

Рішко Микола (1906–1994) – український поет, педагог. Автор поетичних збірок «Гірські вітри», «Заграли струни», «Розмова з матір'ю», «Повернення». Цілий ряд поезій присвятив репресіям гортистів проти захисників Карпатської України.

Роздобудько Ірен (р.н. 1962) – українська письменниця, автор численних романів, які стали бестселлерами («Ескорт у смерть», «Гудзик», «Амулет Паскаля», «Оленіум», «Райські яблучка», «Фаріде», «Прилетіла ластівочка» та багато інших). У романі «Неймовірна», присвяченому Олені Телізі, також порушується проблематика історії Карпатської України.

Самчук Улас (1905–1987) – український письменник, журналіст, публіцист, громадсько-політичний діяч. Активно включився в розбудову Карпато-Української держави. Національно-визвольну боротьбу закарпатських українців у 1938–1939 рр. яскраво описав у книгах «Репортажі з Карпатської України» та «На коні вороному».

Скрипка Василь (1926–2004) – український поет. У січні 1952 р. військовим трибуналом МДБ в Закарпатській області засуджений на 25 років таборів за антирадянську та націоналістичну діяльність. Видав збірки «Крізь пекло ГУЛАГів», «Тернові вінці», «Якби келихи заговорили» та ін.

Скунць Петро (1942–2007) – український поет і громадсько-політичний діяч, лауреат Національної премії імені Тараса Шевченка. Автор поетичних збірок «Сонце в росі», «Спитай себе», «Один» та багатьох інших. Очолював газету «Карпатська Україна» – одну з найдемократичніших у Закарпатті.

Сліпий Йосиф (1892–1984) – український церковний діяч, єпископ Української греко-католицької церкви, кардинал католицької церкви; з 1 листопада 1944 р. – Митрополит Галицький та Архієпископ Львівський; з 23 грудня 1963 р. – Верховний Архієпископ Львівський – предстоятель Української греко-католицької церкви.

Тегза Іван (р.н. 1940) – український поет. У поетичній збірці «Пробудження» поміщені також поезії, присвячені Карпатській Україні.

Теліга Олена (1906–1942) – українська поетеса, публіцистка, літературний критик, член ОУН. Розстріляна німецькими фашистами в 1942 році в Бабиному Яру.

Тереля Йосип (1943–2009) – український громадський діяч, учасник українського католицького правозахисного руху, дисидент, письменник, публіцист, художник. Автор поетичних творів, присвячених Августину Волошину і Карпатській Україні.

Томчаний Михайло (1914–1975) – український письменник, прозаїк, перекладач. Автор романів «Жменяки», «Тихе містечко», «Брати», низки збірок оповідань і повістей. У 1987 році за романом «Жменяки» було знято телевізійний серіал. У романі «Тихе містечко», незважаючи на панування авторитарної системи, письменник згадав Карпатську Україну.

Федака Сергій (1964–2025) – український історик, доктор історичних наук, професор Ужгородського національного університету. Автор 16-томної «Історії України», низки монографій про Августина Волошина і Карпатську Україну. Видав роман «Карпатський кросворд» та чотири поетичні збірки.

Фединишинець Володимир (1945–2018) – український письменник, поет та перекладач, лауреат премій імені Федора Потушняка та імені Олександра Духновича. Августину Волошину присвятив повість «Сповідь Президента», яка виявилася першою в сучасній українській літературі.

Халахан Анастасія – вихованка сиротинця Августина й Ірини Волошинів.

Химинець Юліян (1911–1994) – український політичний діяч, керівник екзекутиви ОУН в Закарпатті (1932–1938), голова Закордонної делегації Карпатської України (1938–1939), зв'язковий між Проводом Українських Націоналістів та Головною Командою Карпатської Січі. Події в Карпатській Україні описав у мемуарах «Тернистий шлях до України», «Мої спостереження із Закарпаття» тощо.

Худан Єлизавета (р.н. 1918) – вихованка сиротинця Августина й Ірини Волошинів.

Черкасенко Спиридон (1876–1940) – український письменник і педагог. У 1923–1929 роках проживав на Закарпатті. Опублікував роман «Пригоди молодого лицаря» та цілу низку збірок оповідань і драматичних творів. Привітав виникнення Карпатської України.

Шандор Вікентій (1907–2003) – український правник, науковець, публіцист, громадсько-політичний і культурний діяч. У 1938–1939 рр. виконував обов’язки голови Представництва уряду Карпатської України при центральному уряді Чехо-Словаччини в Празі. Видав «Спомини» в двох томах.

Шанта Юрій (1918–2021) – український громадсько-політичний діяч, активний учасник оборони Карпатської України. Брав участь у бою на Красному Полі.

Шелухін Сергій (1864–1938) – український вчений, історик, дипломат, громадсько-політичний діяч. Опублікував фундаментальне монографічне дослідження «Україна. Назва нашої землі з найдавніших часів».

Шептицький Андрей (1865–1944) – предстоятель Української греко-католицької церкви, Митрополит Галицький, архієпископ Львівський, листувався з Августином Волошином.

Шерегій Юрій-Августин (1907–1990) – український театральний режисер і драматург, керівник і засновник театру «Нова Сцена» в Хусті, автор книги «Нарис історії українських театрів Закарпатської України до 1945 року» (1993).

*АВГУСТИН ВОЛОШИН.
ВИБРАНА БІБЛІОГРАФІЯ*

1. Августин Волошин – Герой України. URL: <http://artedu.uz.ua/1832-avgustin-voloshin-geroy-ukrayini.html> (дата звернення: 12. 01. 2022).
2. Августин Волошин – президент Карпатської України. До 150-річчя від дня народження. Спецпогашення до 150-річчя від дня народження Августина Волошина. URL: <https://www.ukrposhta.ua/ua/news/58076-filbjuleten-do-150->

- richchja-vid-dnja-narodzhennja-avgustina-voloshina (дата звернення: 16. 03. 2024).
3. Августин Волошин – Президент Карпатської України: Правда про смерть А. Волошина. *Визвольний шлях*. 1996. № 8. С. 965–967.
 4. Августин Волошин (1874–1945). URL: <https://old.uinp.gov.ua/publication/avgustin-voloshin> (дата звернення: 28. 07. 2021).
 5. Августин Волошин в документах. *Бюлетень прес-служби Ужгородського національного університету. Інформаційне видання*. 2006. №13. С. 16.
 6. Августин Волошин в історії Закарпаття і пам'яті краян – через книжки. *Новини Закарпаття*. 2024. 23 березня.
 7. Августин Волошин зі своїми міністрами щотижня обговорювали політичні питання у хаті моєї бабки, – науковець із Закарпаття. Про історію творення Карпатської України та життя у ті роки розповів у своєму інтерв'ю Тібор Міклош Попович. URL: <http://chas-z.com.ua/news/722> (дата звернення: 12. 01. 2022).
 8. Августин Волошин про призначення Прхали міністром Карпатської України / Опублікував А. Ребрик. URL: <https://1939.in.ua/statti/avhustyn-voloshyn-pro-pryznachennja-prkhaly-ministrom-karpatskoji-ukrajiny/> (дата звернення: 23. 01. 2022).
 9. Августин Волошин та Карпатська Україна – у марках. *Новини Закарпаття*. 2018. 17 березня.
 10. Августин Волошин як український державник, педагог і релігійний діяч. Вітальне слово Блаженнішого Любомира, Патріарха Української Греко-Католицької Церкви. URL: <http://www.univ.kiev.ua/news/352> (дата звернення: 12. 01. 2022).
 11. Августин Волошин. Найбільший муж наших новіших часів. Ужгород: Гражда, 2024. 416 с.
 12. Августин Волошин: [біографія]. *Молодь України*. 1991. 10 серпня.
 13. Августин Волошин: два ювілеї / Упорядник – Ігор Ліхтей. Ужгород: Всеукраїнське державне видавництво «Карпати», 2017. 296 с.
 14. Августина Волошина представлено на звання Героя України (помертно). *Срібна Земля*. 2001. 18 серпня.
 15. Альберда Т. Постать Августина Волошина на тлі історії Карпатської України. Частина 1. URL: <https://h.ua/story/364788/> (дата звернення: 28. 07. 2021).
 16. Альберда Т. Постать Августина Волошина на тлі історії Карпатської України. Частина 2. URL: <https://h.ua/story/365098/> (дата звернення: 28. 07. 2021).
 17. Антонюк Т. Батько українського відродження на Закарпатті Августин Волошин: до 150-річчя від дня народження. URL: buv.gov.ua/node/6437 (дата звернення: 16. 03. 2024).
 18. Бабенко В. Августин Волошин: життя і помисли. *Урядовий кур'єр*. 2005. 26 липня.

- 19.Баглай Й. На світанку відродження (Августин Волошин – співорганізатор «Руського театру «Просвіта»). *Карпатська Україна*. 1994. 10 березня.
- 20.Бажанський М. Мої зустрічі з о. А. Волошином. Детройт–Лейн–Оріон, 1989. 108 с.
- 21.Балега Ю. Августин Волошин про виховання учнівської молоді. *Балега Ю. Особистість у вимірі часу / Упорядкування Надії Ференц*. Ужгород: Гражда, 2017. С. 264–272.
- 22.Балега Ю. Августин Волошин про виховання учнівської молоді. *Карпатська Україна і Августин Волошин*. Матеріали міжнародної наукової конференції «Карпатська Україна – пролог відродження української держави» (Ужгород, 11–12 березня 1994 року). Ужгород, 1995. С. 182–190.
- 23.Балега Ю. Августин Волошин як культурно-освітній діяч. *Балега Ю. Особистість у вимірі часу / Упорядкування Надії Ференц*. Ужгород: Гражда, 2017. С. 251–263.
- 24.Балега Ю. Августин Волошин як культурно-освітній діяч. *Від Наукового товариства ім. Шевченка до Українського Вільного Університету: Матеріали Міжнародної наукової конференції* (Пряшів–Свидник, 12–15 червня 1991 р.). Київ–Львів–Пряшів–Мюнхен–Париж–Нью-Йорк–Торонто–Сідней, 1992. С. 255–263.
- 25.Балега Ю. Він був сином свого часу і ... майбуття. Августин Волошин як культурно-освітній діяч. *Закарпатська правда*. 1991. 13 вересня.
- 26.Балега Ю. Культурно-освітня діяльність А. Волошина. *Тези доповідей наукової конференції «Суспільно-політичні відносини на Закарпатті в 20–30-х рр. ХХ ст.* Ужгород, 1992. С. 11–15.
- 27.Бандусяк М. Августин Волошин: політичний авантюрист чи патріот рідного краю. *Карпатський край*. 1991. 9 липня.
- 28.Басараб В., Вегеш М. Августин Волошин у зарубіжній історіографії. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія: Історія. Випуск 11 / Міністерство освіти і науки України; Ужгородський національний університет; Редкол.: М. М. Вегеш (голова редкол.), Д. Д. Данилюк (заступник голови редкол.) та ін. Ужгород: СМП «Вісник Карпат», 2004. С. 132–138.
- 29.Басараб В., Вегеш М. Августин Волошин у спогадах очевидців. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія: Історія. Випуск 10 / Міністерство освіти і науки України; Ужгородський національний університет; Редкол.: М. М. Вегеш (голова редкол.), Д. Д. Данилюк (заступник голови редкол.) та ін. Ужгород: СМП «Вісник Карпат», 2004. С. 143–153.
- 30.Басараб В., Вегеш М. Августин Волошин у спогадах племінниці Емілії Дутки, ЧСВВ. *Благовісник: Журнал Мукачівської Греко-Католицької єпархії*. 2009. № 4 (201). С. 10–11.
- 31.Басараб В., Вегеш М. Августин Волошин у спогадах племінниці Емілії Дутки. *Отець Августин Волошин в документах та пам'яті народній*. Ужгород: Видавництво «Гражда», 2017. С. 43–50.

- 32.Басараб В., Вегеш М. Августин Волошин у спогадах племінниці Емілії Дутки. До 70-річчя Карпатської України. *Новини Закарпаття*. 2009. 7 березня.
- 33.Басараб В., Вегеш М. Августин Волошин. Документи і матеріали. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія: Історія. Випуск 13 / Міністерство освіти і науки України; Ужгородський національний університет; Редкол.: М. Вегеш (гол. ред.), С. Віднянський, Д. Данилюк та ін. Ужгород: СМП «Вісник Карпат», 2005. С. 102–145.
- 34.Басараб В., Вегеш М. Августин Волошин: політик, державотворець, людина. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. Випуск 6. Ужгород: «Поліграфцентр Ліра», 2006. С. 31–35.
- 35.Басараб В., Вегеш М. Дві постаті з історії української церкви: Андрей Шептицький і Августин Волошин. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2011. 210 с.
- 36.Басараб В., Вегеш М. Життєвий шлях Августина Волошина. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія: Історія. Випуск 13 / Міністерство освіти і науки України; Ужгородський національний університет; Редкол.: М. Вегеш (гол. ред.), С. Віднянський, Д. Данилюк та ін. Ужгород: СМП «Вісник Карпат», 2005. С. 8–48.
- 37.Басараб В., Вегеш М., Сергійчук В. Августин Волошин. Нові документи і матеріали про життя і смерть президента Карпатської України. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2006. 152 с.
- 38.Басараб М. Августин Волошин – державно-політичний діяч та організатор учительства на Закарпатті. *Українське Державотворення*. Науково-популярне видання Альманах «Українське Державотворення» / Карпатський університет імені Августина Волошина. 2021. № 7. С. 29–32.
- 39.Басараб М. Волошин Августин (псевдонім – А. Верховинський). *Педагогічна енциклопедія Закарпаття* / голова редакційної колегії В. В. Химинець. Т. 1: А–Н. Ужгород: Всеукраїнське державне видавництво «Карпати», 2021. С. 111–112.
- 40.Басараб М., Вегеш М., Токар М. Життєпис Августина Волошина. *заКарпатія*. Проект агенції досліджень регіонального соціуму. Просвітницько-пізнавальний портал. URL: <https://zakarpatia.com.ua/?p=413> (дата звернення: 21.05.2021).
- 41.Батько Волошин. *Нова свобода*. 1938. 5 серпня.
- 42.Баяновська М. Августин Волошин про соціальне виховання. *Календар «Просвіти» на 1998 рік*. Ужгород: Закарпатське крайове товариство «Просвіта», 1998. С. 71–73.
- 43.Баяновська М. Августин Іванович Волошин про християнські цінності у вихованні. *Закарпатські Волошинські читання*: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції (Ужгород, 25–30 березня 2013 р.) / Наукові редактори І.В. Козубовська, В.В. Левкулич, В.І. Староста, І.О. Стряпко. Ужгород: Видавництво ФОП Бреза А.Е., 2013. С. 14–18.

44. Баяновська М. Духовність і життєва компетентність в історико-культурній та педагогічній спадщині А. І. Волошина. *Освіта Закарпаття*. 2014. № 19. С. 33–36.
45. Беднаржова Т. Августин Волошин – державний діяч, педагог, мислитель. Львів: Основа; Львівська Богословська Академія, 1995. 156 с.
46. Беднаржова Т. Августин Волошин. 120 років від дня народження. *Пороги*. 1994. № 1. С. 4–7.
47. Беднаржова Т. Августин Волошин. *Альманах «Гомону України» на рік 1995*. Торонто–Онтаріо, 1993. С. 77–82.
48. Беднаржова Т. Професор, д-р., отець Августин Волошин – останній ректор УВУ у Празі. *Визвольний шлях*. 1997. № 5. С. 595–601.
49. Бедь В. Велич і трагедія президента Карпатської України Августина Волошина: до 65-річчя з дня мученицької і героїчної смерті. *Срібна Земля*. 2010. 10 липня.
50. Бедь В. Велич і трагедія президента Карпатської України Августина Волошина: до 66-х роковин мученицької смерті. *Срібна Земля*. 2011. 15 липня.
51. Бедь В. Доктор, отець Августин Волошин – президент Карпатської України: віхи життя та творчості. *Правова держава*. 2010. № 12. С. 34–43.
52. Бедь В., Хланта І. Волошин Августин Іванович. *Енциклопедія Закарпаття. Визначні особи ХХ століття* / Редакційна колегія: В. В. Бедь, М. М. Ганич, О. Д. Довганич, В. І. Комендар, І. М. Мешко, І. П. Стецяк, І. В. Хланта, В. І. Худанич. Ужгород: Видавництво «Гражда», 2007. С. 71–72.
53. Белей М. До характеристики еволюції поглядів Августина Волошина як граматиста і методиста мови. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства* (Збірник наукових праць). Випуск 14. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2010. С. 5–10.
54. Белень В. Верховино, твій син повернувся у бронзі! [Про встановлення пам'ятника Августину Волошину]. *Верховина*. 2000. 18 листопада.
55. Бірчак В. (сучасний історик). Полювання на президента. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2021/07/19/159863/> (дата звернення: 26. 07. 2021).
56. Бірчак В. (сучасний історик). Полювання на президента. URL: <https://localhistory.org.ua/texts/statti/poliuvannia-na-prezidenta/> (дата звернення: 12. 01. 2022).
57. Бірчак В. Августин Волошин его життя и діяльність. З нагоди ювілею 50 літніх уродин и 25 літньої праці. Ужгород: Видавництво товариства «Просвіта»; товариство «УНІО», 1924. 35 с.
58. Бобела С. Августин Волошин про фактори соціального виховання української молоді. *Горизонти освіти*. 2012. № 3. Т. 2. С. 15–17.
59. Бобела С. Впровадження ідей соціального виховання Августина Волошина в умовах сучасної загальноосвітньої школи. *Молодь і ринок*. 2018. № 4. С. 125–129.

- 60.Бобела С. Соціально-виховна місія літератури у педагогічній концепції Августина Волошина. *Monografia Pokonferencyjna*. Science. Research. Development. Pedagogy. № 6. Baku, 2018. С. 6–11.
- 61.Бобела С. Роль школи в соціальному вихованні учнівської молоді Закарпаття міжвоєнного періоду в оцінці Августина Волошина. *Актуальні проблеми і сучасні тенденції розвитку психології і педагогіки*. Київ – Лондон, 2011. С. 79–81.
- 62.Божук Г. Газети «Свобода» і «Нова свобода» про Августина Волошина. *Карпатська Україна і Августин Волошин*. Матеріали міжнародної наукової конференції «Карпатська Україна – пролог відродження української держави» (Ужгород, 11–12 березня 1994 року). Ужгород, 1995. С. 70–87.
- 63.Бойко Ю. Отець Августин Волошин як кандидат на першого Митрополита Мукачівського. URL: <https://dilo.net.ua/novyny/otets-avgustyn-voloshyn-yak-kandydat-na-pershogo-mytropolitya-mukachivskogo/> (дата звернення: 12. 01. 2022).
- 64.Бойса П., Гаджега В., Ердеві М. До п'ятдесятиріччя від дня мученицької смерті Августина Волошина (Зі споминів). *Карпатська Україна*. 1995. 22 серпня.
- 65.Болдижар М. Августин Волошин і Український вільний університет. *Новини Закарпаття*. 2000. 19 серпня.
- 66.Болдижар М., Лемак В. Уряд А. Волошина і його державно-правова діяльність. *Нариси історії Закарпаття*. Ужгород: Видавництво «Закарпаття», 1995. Т. II. (1918–1945). С. 284–293.
- 67.Болдижар М., Лемак В. Уряд Августина Волошина і його державно-правова діяльність у Карпатській Україні (жовтень 1938 – березень 1939 рр.). *Молодь–Україні: Наукові записки молодих учених Ужгородського державного університету*. Ужгород: Закарпатський центр соціальної служби для молоді, 1994. Т. 4. С. 284–296.
- 68.Борець О. Всеукраїнський соборницький чин Августина Волошина. *Самостійна Україна*. 1999. Р. LI, ч. 2. С. 14–18.
- 69.Бучук А. Августин Волошин: приватне життя президента. URL: http://na-skryzhalyah.blogspot.com/2017/04/blog-post_18.html (дата звернення: 22. 01. 2022).
- 70.Вайда М. Августин Волошин. *Америка*. 1954. 18 березня.
- 71.Вайда М. Монсеньор д-р Августин Волошин. *Календар «Провидіння»*. 1959. С. 89–93.
- 72.Вайда М. У 90-ту річницю народин президента А. Волошина. *Вільне слово*. 1964. 28 березня.
- 73.Ваколя З. Педагогічна преса у творчій біографії Августина Волошина. *Закарпатські Волошинські читання: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції (Ужгород, 25–30 березня 2013 р.)* / Наукові редактори І.В. Козубовська, В.В. Левкулич, В.І. Староста, І.О. Стряпко. Ужгород: Видавництво ФОП Бреза А.Е., 2013. С. 18–20.

74. Вегеш А. Енциклопедичне та змістовне наповнення літературно-художніх антропонімів творів Августина Волошина. *Карпатська Україна – незалежна держава*. Матеріали Міжнародної наукової конференції, присвяченої Незалежності Карпатської України (м. Ужгород, 14–15 березня 2019 року) / Вступне слово В. Смоланки; Редкол.: М. Вегеш (голова), С. Віднянський, М. Лендшел, О. Пагіря, М. Токар, С. Федака (члени редкол.). Ужгород: Видавництво ПП «АУТДОР-ШАРК», 2019. С. 281–292.
75. Вегеш М. Августин Волошин. *Князь Української Церкви. Митрополит Андрей Шептицький: сторінки життя і діяльності* / Вступна стаття Миколи Вегеша; укладачі Анастасія Вегеш і Микола Вегеш. Ужгород: ТОВ «РІК-У», 2024. С. 177–179.
76. Вегеш М. Августин Волошин (1874–1945) *Календар «Просвіти» на 1994 рік*. Ужгород: ВВК «Патент», 1994. С. 70–73.
77. Вегеш М. Августин Волошин (1874–1945). *Закарпаття автентичне*. Аудіовізуальна версія міжнародного довідника «Закарпаття. Хто є хто». Видання друге. Ужгород, 2014. С. 10–11.
78. Вегеш М. Августин Волошин (1874–1945). *Закарпаття. Хто є хто*. Міжнародне довідково-біографічне видання. Випуск перший. К.: Українська академія геральдики, товарного знаку та логотипу, 2004. С. 12.
79. Вегеш М. Августин Волошин в оцінці Гренджі-Донського. *Календар «Просвіти» на 1999 рік*. Ужгород, 1999. С. 73–74.
80. Вегеш М. Августин Волошин і Карпатська Україна. Бібліографія. *Карпатська Україна в портретах* / Відповідальний за випуск М. Токар. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2007. С. 189–207.
81. Вегеш М. Августин Волошин і Карпатська Україна. Вибрана бібліографія. *Карпатська Україна в центрально-європейській політичній кризі напередодні Другої світової війни (1938–1939)*. Carpathian Ukraine in Central European political crisis on the eve of the Second World War (1938–1939). Fairmont: Academic publishing Fairmont. Locust AVE 1489. Fairmont. WV. USA. Year 2020. С. 172–290.
82. Вегеш М. Августин Волошин і Карпатська Україна. *Дзвін*. 1991. № 3. С. 85–90.
83. Вегеш М. Августин Волошин і Карпатська Україна. Документи і матеріали. *Карпатська Україна в портретах* / Відповідальний за випуск М. Токар. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2007. С. 115–188.
84. Вегеш М. Августин Волошин і Карпатська Україна. Львів: ЗУКЦ, 2004. 414 с.
85. Вегеш М. Августин Волошин і Карпатська Україна. *Сторінки історії України ХХ століття: Посібник для вчителя* [За ред. С. В. Кульчицького; Упоряд.: В. П. Шевчук, А. А. Чуб, Н. А. Дехтярьова]. К.: Освіта, 1992. С. 307–318.
86. Вегеш М. Августин Волошин і проблема національної політичної еліти. *Слово* (спецвипуск). Народний журнал Закарпаття. 2004. № 2 (40). Вересень–жовтень. С. 16–20.

87. Вегеш М. Августин Волошин: Біографія, бібліографія, документи. *Карпатська Україна в портретах* / Відповідальний за випуск М. Токар. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2007. С. 3–114.
88. Вегеш М. Августин Волошин: Зміна орієнтацій. *Пороги* (Прага, Чеська Республіка). 1997. № 2. С. 21–22, № 3. С. 19–20.
89. Вегеш М. Августин Волошин: ким він був? *Радянська Верховина*. 1990. 24 березня.
90. Вегеш М. Августин Волошин: президент, священик, педагог. *Нариси історії Української Греко-Католицької Церкви*. В двох томах. Т. 1 / За загальною редакцією доктора історичних наук, професора Миколи Вегеша; авторський колектив: М. М. Вегеш, Н. М. Концур-Карабінович, В. В. Марчук, М. М. Палінчак; передмова В. В. Гудзя, О. М. Ситника. Ужгород, 2022. С. 236–334.
91. Вегеш М. Августин Волошин: президент, священик, педагог. *У Соборі Святого Юра: сторінки історії Української Греко-Католицької церкви*. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2022. С. 242–348.
92. Вегеш М. Августин Волошин: християнська етика – шлях до цивілізованих націй. *Срібна Земля*. 1995. 4 листопада.
93. Вегеш М. Августин Іванович Волошин: 130-річчя з дня народження президента Карпатської України, вченого-педагога (1874–1945). *Календар краєзнавчих пам'ятних дат на 2004 рік*. Рекомендаційний біо-бібліографічний посібник / Закарпатська обласна універсальна наукова бібліотека, Відділ краєзнавчої літератури, Відділ довідково-бібліографічної та інформаційної роботи. Ужгород: Видавництво В. Падяка, 2003. С. 82–91.
94. Вегеш М. Від учителя до президента Карпатської України. Волошин Августин Іванович. *Реабілітовані історією. Закарпатська область*: У двох книгах. Книга друга. Ужгород: ВАТ «Видавництво «Закарпаття», 2004. С. 367–373.
95. Вегеш М. Волошин – в'язень Лефортівської тюрми. *Радянська Верховина*. 1991. 13 липня.
96. Вегеш М. Волошин Августин Іванович: від учителя до Президента Карпатської України: біографічний нарис: до 150-річчя від дня народження Президента о. Монсиньора Августина Волошина та 85-річчя Карпатської України / Видання здійснене на замовлення та коштом В. Матейка. Ужгород: ФОП Ребрик А.І.: ГО Історичний клуб «Красне Поле», 2024. 20 с.
97. Вегеш М. Волошин Августин Іванович. *Енциклопедія сучасної України*: в 30 томах / Інститут енциклопедичних досліджень НАН України; онлайн-енциклопедія (2014 – дотепер); редакційна колегія: І.М. Дзюба [та ін.]. URL: <https://esu.com.ua/> (дата звернення: 30. 03. 2024).
98. Вегеш М. Волошин Августин Іванович. *Енциклопедія Сучасної України* / Національна Академія Наук України, Наукове товариство ім. Т. Шевченка, Координаційне бюро Енциклопедії Сучасної України НАН України; [І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, О. М. Романів – співголови]. Київ, 2006. Т. 5 (Вод–Гн). С. 120.

99. Вегеш М. Життя і помисли Августина Волошина. *Карпатська Україна*. Красне Поле. 2005. 12, 19, 26 березня, 2, 9, 16, 23, 30 квітня, 7, 14, 21, 28 травня, 4, 11, 18 червня.
100. Вегеш М. Життя поклав на жертковий вівар заради свободи рідного народу [Августин Волошин]. *Новини Закарпаття*. 2004. 18 березня.
101. Вегеш М. Земляк про земляка: [В.Гренджа-Донський про А. Волошина]. *Радянська Верховина*. 1991. 21 вересня.
102. Вегеш М. Історичні дослідження: Августин Волошин: педагог, політик, людина / Ужгородський державний університет, Науково-дослідний інститут Карпатознавства. Ужгород, 2000. Т. III. 357 с.
103. Вегеш М. Історія і політика: У чотирьох томах. Т. 2. Історія Карпатської України. Августин Волошин – президент Карпатської України. Будівничі Карпатської України. Василь Гренджа-Донський розповідає... Ужгород, 2005. 552 с.
104. Вегеш М. Любов народна і межинародна. Августин Волошин: педагог і людина. *Молодь Закарпаття*. 1990. 29 вересня.
105. Вегеш М. Нові архівні матеріали про останні дні життя і смерть президента Карпатської України Августина Волошина. *Срібна Земля*. 1996. 16 березня.
106. Вегеш М. Цьогоріч – 150 років із дня народження Августина Волошина. Вибрані публікації професора Миколи Вегеша про Августина Волошина / Укладач Олексій Шафраньош. URL: <https://www.uzhnu.edu.ua/uk/news/150-rokiv-iz-dnya-narodzhennya-avgustina-voloshina.htm> (дата звернення: 15. 03. 2024).
107. Вегеш М. Чого прагнув Августин Волошин? Нові документи про діяльність уряду Карпатської України в еміграції (1939–1941 рр.). *Орбіта*. 1995. 23 листопада.
108. Вегеш М., Віднянський С. Августин Волошин – «батько карпатоукраїнського народу». Київ: Парламентське видавництво, 2020. 472 с.+Іл., ім. пок. (Серія «Політичні портрети»).
109. Вегеш М., Віднянський С. Августин Волошин – будівничий української державності за Карпатами / Видання друге. Київ: Парламентське видавництво, 2021. 472 с. (Серія: Політичні портрети).
110. Вегеш М., Віднянський С. Августин Волошин і Карпатська Україна в історії українського державотворення. URL: <https://www.uzhnu.edu.ua/uk/news/avgustin-voloshin-i-karpatska-ukrajina-21.htm> (дата звернення: 21.05.2021).
111. Вегеш М., Віднянський С. Волошин Августин (1874–1945). *Малий словник історії України* / Міністерство освіти України [Редколегія: В. Смолій, С. Кульчицький, О. Майборода та ін.]. К.: Либідь, 1997. С. 97–98.
112. Вегеш М., Віднянський С. Волошин Августин Іванович. *Енциклопедія історії України*: В 5 т. Т. 1: А–В / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. К.: Наукова думка, 2003. С. 626–627.

113. Вегеш М., Горват І.-Л. Августин Волошин – президент Карпатської України. *Наш голос: Літературно-культурний журнал українських письменників Румунії*. 2000. Ч. 59-60; Ч. 61–62. С. 19–20.
114. Вегеш М., Горват І.-Л. Виповнилось 125 років від дня народження Августина Волошина: Що нового про його життя повідають архіви. *Срібна Земля–Фест*. 1999.
115. Вегеш М., Горват І.-Л. Навіки в пам'яті народній. До 85-річчя проголошення незалежності Карпатської України і 150-річчя від дня народження Августина Волошина. Стаття 1. *Вільне слово*. Культурно-просвітний часопис Союзу українців Румунії. 2024. № 3–4. С. 13.
116. Вегеш М., Горват І.-Л. Навіки в пам'яті народній. До 85-річчя проголошення незалежності Карпатської України і 150-річчя від дня народження Августина Волошина. Стаття 2. *Вільне слово*. Культурно-просвітний часопис Союзу українців Румунії. 2024. № 9–10. С. 14–15.
117. Вегеш М., Горват І.-Л. Навіки в пам'яті народній. До 85-річчя проголошення незалежності Карпатської України і 150-річчя від дня народження Августина Волошина. Стаття 3. *Вільне слово*. Культурно-просвітний часопис Союзу українців Румунії. 2024. № 11–12. С. 10, 14.
118. Вегеш М., Горват І.-Л. Навіки в пам'яті народній. До 85-річчя проголошення незалежності Карпатської України і 150-річчя від дня народження Августина Волошина. Стаття 4. *Вільне слово*. Культурно-просвітний часопис Союзу українців Румунії. 2024. № 13–14. С. 10–11.
119. Вегеш М., Горват І.-Л. Навіки в пам'яті народній. До 85-річчя проголошення незалежності Карпатської України і 150-річчя від дня народження Августина Волошина. Стаття 5. *Вільне слово*. Культурно-просвітний часопис Союзу українців Румунії. 2024. № 15–18. С. 8–9.
120. Вегеш М., Горват І.-Л. Навіки в пам'яті народній. До 85-річчя проголошення незалежності Карпатської України і 150-річчя від дня народження Августина Волошина. Стаття 6. *Вільне слово*. Культурно-просвітний часопис Союзу українців Румунії. 2024. № 21–22. С. 12–13.
121. Вегеш М., Горват І.-Л. Навіки в пам'яті народній. До 85-річчя проголошення незалежності Карпатської України і 150-річчя від дня народження Августина Волошина. Стаття 7. *Вільне слово*. Культурно-просвітний часопис Союзу українців Румунії. 2025. № 1–2. С. 10.
122. Вегеш М., Горват І.-Л. Президент Карпатської України Августин Волошин: шлях на голгофу. Стаття 1. *Наш голос*. Літературно-культурний журнал українських письменників Румунії. Місячник Союзу українців Румунії. XXXI рік видання. 2022. № 336 (червень). С. 3–5.
123. Вегеш М., Горват І.-Л. Президент Карпатської України Августин Волошин: шлях на голгофу. Стаття 2. *Наш голос*. Літературно-культурний журнал українських письменників Румунії. Місячник Союзу українців Румунії. XXXI рік видання. 2022. № 337 (липень). С. 14–16.

124. Вегеш М., Горват І.-Л. Прометей Срібної Землі. До 150-річчя від дня народження Августина Волошина. Замість вступу. Стаття 1. *Наш голос*. Літературно-культурний журнал українських письменників Румунії. Місячник Союзу українців Румунії. XXXII рік видання. 2024. № 356. С. 6–8.
125. Вегеш М., Горват І.-Л. Прометей Срібної Землі. До 150-річчя від дня народження Августина Волошина. Родина Августина Волошина. Дитячі та юнацькі роки. Стаття 2. *Наш голос*. Літературно-культурний журнал українських письменників Румунії. Місячник Союзу українців Румунії. XXXII рік видання. 2024. № 357. С. 7–9.
126. Вегеш М., Горват І.-Л. Прометей Срібної Землі. До 150-річчя від дня народження Августина Волошина. Родина Августина Волошина. Дитячі та юнацькі роки. Стаття 3. *Наш голос*. Літературно-культурний журнал українських письменників Румунії. Місячник Союзу українців Румунії. XXXII рік видання. 2024. № 358. С. 7–9, 13.
127. Вегеш М., Горват І.-Л. Прометей Срібної Землі. До 150-річчя від дня народження Августина Волошина. Ірина – дружина Августина Волошина. Стаття 4. *Наш голос*. Літературно-культурний журнал українських письменників Румунії. Місячник Союзу українців Румунії. XXXII рік видання. 2024. № 359. С. 6–8.
128. Вегеш М., Горват І.-Л. Прометей Срібної Землі. До 150-річчя від дня народження Августина Волошина. Августин Волошин і Томаш Масарик. Стаття 5. *Наш голос*. Літературно-культурний журнал українських письменників Румунії. Місячник Союзу українців Румунії. XXXII рік видання. 2024. № 360. С. 10–11.
129. Вегеш М., Горват І.-Л. Прометей Срібної Землі. До 150-річчя від дня народження Августина Волошина. Августин Волошин і митрополит Андрей Шептицький. Стаття 6. *Наш голос*. Літературно-культурний журнал українських письменників Румунії. Місячник Союзу українців Румунії. XXXII рік видання. 2024. № 361. С. 11–13.
130. Вегеш М., Горват І.-Л. Прометей Срібної Землі. До 150-річчя від дня народження Августина Волошина. У боротьбі за рідну мову. Стаття 7. *Наш голос*. Літературно-культурний журнал українських письменників Румунії. Місячник Союзу українців Румунії. XXXII рік видання. 2024. № 362–363. С. 17–19.
131. Вегеш М., Горват І.-Л. Прометей Срібної Землі. До 150-річчя від дня народження Августина Волошина. Автор підручників і видавець. Стаття 8. *Наш голос*. Літературно-культурний журнал українських письменників Румунії. Місячник Союзу українців Румунії. XXXII рік видання. 2024. № 364. С. 18–19, 25.

132. Вегеш М., Горват І.-Л. Прометей Срібної Землі. До 150-річчя від дня народження Августина Волошина. «Свобода» Августина Волошина. Стаття 9. *Наш голос*. Літературно-культурний журнал українських письменників Румунії. Місячник Союзу українців Румунії. XXXII рік видання. 2024. № 365. С. 20–21.
133. Вегеш М., Горват І.-Л. Прометей Срібної Землі. До 150-річчя від дня народження Августина Волошина. «Свобода» Августина Волошина. Стаття 10. *Наш голос*. Літературно-культурний журнал українських письменників Румунії. Місячник Союзу українців Румунії. XXXII рік видання. 2024. № 366. С. 26–27.
134. Вегеш М., Горват І.-Л. Прометей Срібної Землі. До 150-річчя від дня народження Августина Волошина. Літературна діяльність. Стаття 11. *Наш голос*. Літературно-культурний журнал українських письменників Румунії. Місячник Союзу українців Румунії. XXXII рік видання. 2025. № 367. С. 17–19.
135. Вегеш М., Горват І.-Л. Феномен Августина Волошина через призму політичного лідерства. *Carpatica–Карпатика*. Випуск 30. Історична школа професора Володимира Задорожного. Науковий збірник. Випуск 2 / Національна академія наук України; Інститут історії України; Міністерство освіти і науки України; Ужгородський національний університет; Науково-дослідницький інститут карпатознавства. Ужгород: Видавництво «Гражда», 2004. С. 87–94.
136. Вегеш М., Зимомря М. Духовні стремління О. Духновича в оцінках Августина Волошина та Едуарда Вінтера. *О. В. Духнович і слов'янський світ*: Матеріали наукової конференції (23–24 квітня 1993 р.). / Закарпатська обласна державна адміністрація, Міністерство освіти України, Ужгородський державний університет. Ужгород, 1993. С. 178–179.
137. Вегеш М., Кляп М., Тарасюк В., Токар М. Августин Волошин. Життя і помисли президента Карпатської України. Ужгород: Карпати, 2005. 464 с.
138. Вегеш М., Кляп М., Тарасюк В., Токар М. Августин Волошин. Життя і помисли президента Карпатської України / 2-е вид., допов. Ужгород: Карпати, 2009. 480 с.
139. Вегеш М., Росак В. Велич і трагедія Августина Волошина. *Carpatica–Карпатика*: Історичні та історіографічні студії. До ювілею доктора історичних наук, професора Володимира Васильовича Грабовецького / Ужгородський національний університет, Науково-дослідний інститут карпатознавства. Ужгород, 2003. Випуск 24. С. 265–343.
140. Вегеш М., Токар М., Басараб М. Життєпис Августина Волошина. *заКарпатія*. Проект агенції досліджень регіонального соціуму. Просвітницько-пізнавальний портал. URL: <https://zakarpatia.com.ua/?p=413> (дата звернення: 21. 05. 2021).
141. Вегеш М., Турияниця В. Августин Волошин (1874–1945): Бібліографічний покажчик / Ужгородський державний університет. Ужгород, 1994. 25 с.

142. Вегеш М., Туряниця В. Короткий життєпис Августина Волошина (1874–1945) / Ужгородський державний університет. Ужгород, 1995. 29 с.
143. Вегеш М., Туряниця В., Чаварга І. Нові матеріали про останні дні президента Карпатської України А. Волошина. *Закарпатська Україна. 1945: Матеріали наукової конференції, присвяченої 50-річчю Перемоги над фашизмом та 50-річчю возз'єднання Закарпаття з Україною* (Ужгород, 26 травня 1995 р.) / Закарпатська обласна рада народних депутатів, Ужгородський державний університет. Ужгород, 1995. С. 68–72.
144. Вегеш М., Туряниця В., Чаварга І. Останні дні президента Карпатської України: (19 липня 1995 року минає 50 років з дня смерті Августина Волошина. *Верховина*. 1995. 15 липня.
145. Вегеш М., Туряниця В., Чаварга І. Смерть президента: Останні дні життя і смерть президента Карпатської України Августина Волошина / Ужгородський державний університет. Ужгород, 1995. 40 с.
146. Вегеш М., Чучка П. Августин Волошин – президент Карпатської України. *Вони боронили Карпатську Україну: Нариси історії національно-визвольної боротьби закарпатських українців* / М. М. Вегеш, М. В. Делеган, О. Д. Довганич та ін. [Відповідальний редактор М. М. Вегеш]. Ужгород, 2002. С. 412–454.
147. Вигодованець Н., Гоца Е. Августин Волошин про національне шкільництво в Україні. *Карпатська Україна і Августин Волошин*. Матеріали міжнародної наукової конференції «Карпатська Україна – пролог відродження української держави» (Ужгород, 11–12 березня 1994 року). Ужгород, 1995. С. 191–194.
148. Видатних українців – жертв політичних репресій вшанували у Празі [про А. Волошина, М. Долина, С. Ключурака, Ю. Перевузнака]. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-diaspora/2704142-vidatnih-ukrainciv-zertv-politichnih-represij-vsanuvati-u-prazi.html> (дата звернення: 22. 01. 2022).
149. Виступ прем'єр-міністра Карпатської України Августина Волошина при відкритті першого Сойму Карпатської України 15 березня 1939 р. *Україна в ХХ столітті: Збірник документів і матеріалів (1900–1939)* / Упорядники: А. Г. Слюсаренко, А. О. Буравченков, Н. І. Миронець та ін. К.: Інститут змісту і методів навчання, 1997. С. 418–420.
150. Вихрущ А. Волошин Августин (1874–1945). *Педагогічний словник* / Академія педагогічних наук; Інститут педагогіки; за редакцією М.Д. Ярмаченка; робоча група: Ю.С. Ковталюк, Н.Б. Копиленко (керівник), А.В. Лопухівська; редакційна колегія: М.Д. Ярмаченко, І.А. Зязюн. Київ: Педагогічна думка, 2001. С. 97–98.
151. Віднянський С. Волошин Августин Іванович. *Україна в міжнародних відносинах. Енциклопедичний словник-довідник*. Випуск 5. Біографічна частина: А–М / Відповідальний редактор М. М. Варварцев. К.: Інститут історії України НАН України, 2014. С. 81–83.

152. Віднянський С. Волошин Августин Іванович. *Українська дипломатична енциклопедія: У 2-х т. Т. 1. К., 2004. С. 257.*
153. Віднянський С. Волошин Августин Іванович. *Уряди України у ХХ ст.: науково-документальне видання / Відповідальний редактор В. М. Литвин. К.: Наукова думка, 2001. С. 293–298.*
154. Віднянський С. Уряди Карпатської України (1938–1939 рр.). *Уряди України у ХХ ст.: науково-документальне видання / Відповідальний редактор В. М. Литвин. К.: Наукова думка, 2001. С. 273–289.*
155. Віднянський С., Вегеш М. Августин Волошин і Карпатська Україна в історії українського державотворення. К.: Інститут історії України НАН України, 2021. 373 с.
156. Віднянський С., Вегеш М. Будівничий української державності за Карпатами (До 150-річчя від дня народження Августина Волошина та 85-річчя проголошення незалежності Карпатської України). *Український історичний журнал*. 2024. № 2 (575). С. 114–131.
157. Волошин: перший і єдиний президент Карпатської України. URL: <https://www.youtube.com/watch?app=desktop&v=FizzYIqLUgc> (дата звернення: 12. 03. 2024).
158. Волошин на сцені [Про виставу Закарпатського обласного драматичного театру «Судний час», присвячену 70-річчю Карпатської України (режисер – Анатолій Філіппов)]. *Слово вчителя*. 2009. 31 березня.
159. Волошин А. (Андрій Верховинський). Маруся Верховинка. П'єса на три дії. Ужгород, 1931. 74 с.
160. Волошин А. «Адміністраційна екстеза»: Промова при відкритті зборів Першої Української Центральної Народної Ради. *Нова Свобода*. 1938. 6 вересня.
161. Волошин А. 300-рочна унгарська гімназія. *Місяцеслов на 1913 обыкновенный год*. Ужгород, 1912. С.105–108 (Підписано: В.).
162. Волошин А. А. Духнович як педагог. *Підкарпатська Русь*. 1928. №4. С. 65–67.
163. Волошин А. Азбука и перва читанка для I кл. народних шкіл на руськом язичі / По мадярской азбуці Павла Генція переробив Августин Волошин. Будапешт, 1905; 2-е вид. 1913. 116 с.
164. Волошин А. Азбука карпато-руського и церковно-славянського читаня. Шестое издание. Ужгород, 1921. 104 с.; Семое виданє. Ужгород, 1924. 103 с.
165. Волошин А. Азбука угро-руського и церковно-слав'янського чтенія. Ужгород, 1904; 2-е, 3-е, 4-е, 5-е, 6-е, 7-е вид. 1913, 1916, 1919, 1920, 1921, 1924.
166. Волошин А. Анцька освідомилася. *Народний ілюстрований календар «Просвіта» на переступний рік 1932*. Ужгород, 1931. С.56–58 (оповідання підписане криптонімом А. В.).

167. Волошин А. Без Бога ні до порога. П'єса в трьох діях. Ужгород, 1936. 94 с.
168. Волошин А. Безплатное народношкільное обучение. *Місяцеслов на 1910 р.* Ужгород. С. 23–25.
169. Волошин А. Бесіда на анкеті о шкільній реформі 11. IV. 1929 в Празі. *Підкарпатська Русь*. Ужгород, 1929. Р. VI. № 8–9. С. 171–178.
170. Волошин А. Бесіда посла і председателя ПТПР при отворенню III загального з'їзду. *Підкарпатська Русь*. Ужгород, 1928. Р. V. № 8–9. С. 178–180.
171. Волошин А. Бесіда председателя педагогічного товариства на II загальнім з'їзді 8. V. 1926. *Підкарпатська Русь*. Ужгород, 1926. Р. III. № 6. С. 129–132.
172. Волошин А. Благовіщення Пресвятої Діви Марії. *Місяцеслов на 1903 обыкновенный год*. Ужгород, 1902. С. 1–3. (Церковное чтение) (Підписано: А. В.).
173. Волошин А. Братское слово ко вірным сынам греко-католицької церкви. Ужгород, 1922.
174. Волошин А. В новій столиці Карпатської України / Передрук інтерв'ю А. Волошина за 20 листопада 1938 р голландському часопису «Фолькен стаат». *Нова свобода*. 1938. 3 грудня.
175. Волошин А. Виступ прем'єр-міністра Карпатської України 15 березня 1939 року. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2012/03/15/76954/> (дата звернення 26. 07. 2021).
176. Волошин А. Ворожба або не протився науці: Правдива історія / По Б. Л. переписав Иванович. Ужгород, 1918 (Читальня. Книжочки для народа. Ч. 4).
177. Волошин А. Всім русинам доброї волі. *Свобода*. 1934. 25 жовтня.
178. Волошин А. Дві політичні розмови (Інтерв'ю. Страх о Подкарпатську Русь). Книжка «Русина». Ужгород, 1923. Ч. 3. 32 с.
179. Волошин А. Демократична шкільна реформа: До питання новелізації шкільних законів. *Підкарпатська Русь*. Ужгород, 1928. Р. V. № 8–9. С. 181–186.
180. Волошин А. Дидактика (літограф.). Ужгород, 1933.
181. Волошин А. До всіх громадян Карпатської України. *Нова Свобода*. 1939. 8 лютого.
182. Волошин А. До всього українського народу: Відозва уряду Карпатської України. *Нова Свобода*. 1939. 15 лютого.
183. Волошин А. Д-р Антоній Годинка. *Місяцеслов на 1917 р.* Ужгород, 1916. С. 63–66 (без підпису).
184. Волошин А. Жіноче питання. *Свобода*. 1934. 31 травня.
185. Волошин А. З першим числом українського щоденника. *Нова Свобода*. 1938. 15 червня.

186. Волошин А. Засновання і розвиток т-ва «Просвіта». *Народний календар товариства «Просвіта» на рік 1939*. Ужгород, 1938. С. 70–72.
187. Волошин А. Звернення. *Вістник українського товариства «Просвіта» у Загребі*. 1939. березень, квітень.
188. Волошин А. Історія педагогіки для учительських семінарій. Ужгород, 1923. 84 с.
189. Волошин А. Ицко и Яцко. Ужгород, 1904 («Поучительное чтение»).
190. Волошин А. Іридента. *Свобода*. 1928. 2 февраля.
191. Волошин А. К вопросу політичної консолідації. *Русин*. 1923. 25 лютого.
192. Волошин А. К читателям! / Василь Гренджа-Донський. *Золоті ключі*. Поезії з ілюстраціями. Ужгород, 1923. С. 3–4.
193. Волошин А. Князь Ляборець. Історична повість з IX ст. *Народний календар товариства «Просвіта» на 1921 р.* Ужгород, 1920.
194. Волошин А. Ко історії нашого новинарства. *Русин*. 1923. С. 100–101.
195. Волошин А. Коротка історія педагогіки для учительських семінарій. Друге справлене видання. Ужгород, 1931. 88 с.
196. Волошин А. Коротка історія психології. Ужгород, 1937.
197. Волошин А. Логіка. Зложив Августин Волошин. Переробив Андрій Алиськевич. Ужгород, 1935. 94 с.
198. Волошин А. Люби своє! Оповідання. Ужгород, 1925. 19 с.
199. Волошин А. Мала Біблія для низших народных школ. Ужгород, 1904.
200. Волошин А. Мала читанка для II и III класы народных школ. Вид. II. Ужгород, 1925. 128 с.; вид. III. Ужгород, 1930. 125 с.; Вид. IV Ужгород, Пряшів, 1937. 165 с.
201. Волошин А. Малая Библія для низших классов народных школ. Изд. III. Ужгород, 1914. 96 с.
202. Волошин А. Малий бібл. катехизм для низш. кл. нар. шк. Ужгород, 1930.
203. Волошин А. Масарик і русины. *Т. Масарик (З нагоди 80 літ життя. 1850–1930)*. Ужгород: «Просвіта», 1930. С. 13–17.
204. Волошин А. Материнський язык в народной школі. *Місяцеслов на 1903 р.* Ужгород, 1902. С. 41–48.
205. Волошин А. Меморандум. *Українське слово*. 1934. 6 грудня.
206. Волошин А. Методика народно-шкільного навчання. Ужгород, 1935.
207. Волошин А. Методическая граматика угро-русского литературного языка для народных школ. Ужгород, 1901.
208. Волошин А. Методическая грамматика карпато-русского языка для народных школ. Ч. II. Для II и IV классов народной школы. Ужгород, 1919. 96 с.
209. Волошин А. Методическая грамматика карпаторусского языка для народных школ. Ужгород, 1899.

210. Волошин А. Методическая грамматика карпато-руського языка для низших клас народных школ. Ужгород, 1923.
211. Волошин А. Методична граматика руського языка для низших клас народных шкіл. Изд. II. Ужгород, 1923. 111 с.; Вид. V. Ужгород, 1928. 111 с.; Вид. VI. Ужгород, 1930. 111 с.
212. Волошин А. Методъ и подробный планъ народошк. катехизації. Ужгород, 1910.
213. Волошин А. Мир людям доброї волі! *Нова Свобода*. 1939. 7 січня.
214. Волошин А. Мир людям доброї волі! Сторінки рідної історії. До 60-річчя Карпатської України. *Календар «Просвіти» на 1998 рік*. Ужгород: Закарпатське крайове товариство «Просвіта», 1998. С. 23–24.
215. Волошин А. Міркуймо, не пилуймо! *Руська країна*. 1919. 29 січня.
216. Волошин А. Моя родина. *Весна*. Ужгород, 1923. С. 1–2.
217. Волошин А. Наука о числах для I и II классов народных школ. Ужгород, 1919. 55 с.; 2-е вид. 1923. 55 с.
218. Волошин А. Наука о числах для IV класу народных школ. Изд. II. Ужгород, 1923. 62 с.
219. Волошин А. Наука о числах для III класу народных школ. Ужгород, 1919. 47 с.; 2-е вид. 1923. 48 с.
220. Волошин А. Наука о числах для народных школ. Ужгород, 1919. 62 с.; 2-е вид. 1923. 62 с.
221. Волошин А. Наука стилизації для IV, V и VI кл. народных школ. Ужгород, 1923. 46 с.
222. Волошин А. Наш націоналізм. *Свобода*. 1935. 9 мая.
223. Волошин А. Наш націоналізм / Підготовка тексту та публікація Н. Ребрик. *Екзиль*. Науково-мистецький часопис. 2007. № 4 (9). С. 18.
224. Волошин А. Наш прапор. *Свобода*. 1933. 27 липня.
225. Волошин А. Наш президент. *Науковий ювілейний збірник УВУ в Празі, присвячений п. Президентові чехословенської республіки проф. д-ру Т. Г. Масарикові для вшанування 75-тих роковин його народження*. Ч. I. Прага, 1925.
226. Волошин А. Наш страшний ворог. Ужгород, 1918. 32 с. (Читальня. Книжочки для народа. Ч. 5).
227. Волошин А. Наш церковний вопрос. *Руська країна*. 1919. 29 січня.
228. Волошин А. Наша нова народна влада. Розмова з паном прем'єром Августином Волошином. *Нова Свобода*. 1938. 30 жовтня.
229. Волошин А. О задачах християнських партій. Бесіда посла А. Волошина, котрою открив дня 10. 01. 1928 р. в Ужгороді збори клубу духовенства. *Свобода*. 1928. 19 января.
230. Волошин А. О катол. народних товариствах. *Місяцеслов на 1910 р.* Ужгород, 1909. С. 5–8 (підписано криптонімом А. В.).

231. Волошин А. О письменном языці подкарпатских русинов. Ужгород, 1921. 42 с.
232. Волошин А. О соціалізмі. *Місяцеслов на 1910 р.* Ужгород, 1909. С. 15–18 (підписано криптонімом А. В.).
233. Волошин А. О соціяльнім вихованню. Ужгород, 1924. 53 с.
234. Волошин А. Оборона кирилики: Як оборонялися підкарпатські русини проти останнього атаку мадяризації перед переворотом? *Науковий збірник тов-ва «Просвіта» в Ужгороді.* Р. XII. Ужгород, 1937. С. 85–117.
235. Волошин А. Паленка – загуба: Оповідання з життя народного на Подк. Руси. Мукачево, 1924. 15 с. (Народна бібліотека под редак. Володимира Кульчицького. Ч. І).
236. Волошин А. Пам'яті Духновича. Поздравленіє русинов. *Пам'яті Духновича. 1803–1923.* Редаговав Др. Ф. Тихій. Накладом щоденної газети «Русин». Ужгород, 1923. С. 6–7.
237. Волошин А. Памяти Александра Духновича. Ужгород, 1923. 30 с.
238. Волошин А. Пану Гагаткови. *Русин.* 1923. 10 березня.
239. Волошин А. Педагогика и дидактика для учительських семинарій. Ужгород, 1923. 176 с.
240. Волошин А. Педагогічна психологія / Ч. 3. Літографічно на правах рукопису. Ужгород, 1932. 111 с.
241. Волошин А. Педагогічна етика. Прага, 1942.
242. Волошин А. Педагогічна методологія. Методологія навчання. Для вчителів та вчительських семінарій. Прага: Українське вид-во «Пробоем», 1943. Кн. І. 204 + 4 с.
243. Волошин А. Перша авдиенція русинів у пана президента-визвольника. *Свобода.* 1937. С. 31–35.
244. Волошин А. Праздники гр.-кат. церкви (Короткое толкованіє). Ужгород, 1904. 40 с.
245. Волошин А. Практична граматика руського языка для народных горожанських и середних школ: Складня (Синтаксис). Ужгород, 1927. 111 с.
246. Волошин А. Практична граматика руського языка. Ужгород, 1926. 148 с.; вид. 2-е. Ужгород, 1938. 148 с.
247. Волошин А. Прелат-протоієрей д-р Василь Гаджега. *Науковий збірник тов-ва «Просвіта».* Ужгород, 1938. Т. 13–14. С. 5–9.
248. Волошин А. Привітання президенту Чехословаччини. *Нова Свобода.* 1938. 2 грудня.
249. Волошин А. Примітки на «Меморандум», публікований в «Рус. Нар. Голосі» 18. XII. 1937. Ужгород, 1937. 30+2 с.
250. Волошин А. Про актуальні проблеми Карпатської України. *Нова Свобода.* 1939. 12 січня.

251. Волошин А. Про наші школи. *Календар товариства «Просвіта» на звичайний рік 1923*. Р. І. Ужгород, 1922. С. 76–92.
252. Волошин А. Про шкільне право будучої Української держави. *Науковий збірник Українського Вільного Університету в Празі*. Прага, 1942. Т. III. С. 100–113.
253. Волошин А. Промова з нагоди 10-літнього ювілею прилучення Підкарпатської Руси до Чехословацької Республіки. *Свобода*. 1929. 18 липня.
254. Волошин А. Промова з нагоди створення «Народного Дому» в Ужгороді. *Свобода*. 1928. 11 жовтня.
255. Волошин А. Промова на VII з'їзді Учительської Громади в Ужгороді. *Нова Свобода*. 1938. 5 липня.
256. Волошин А. Промова посла Августина Волошина в Чехословацькому парламенті дня 25. X. 1928 р. при розправі бюджету на р. 1929. *Свобода*. 1928. 1 листопада.
257. Волошин А. Промова посла Августина Волошина в Чехословацькому парламенті дня 25. X. 1928 р. при розправі бюджету на р. 1929. *Свобода*. 1928. 8 листопада.
258. Волошин А. Промова, виголошена дня 26-го жовтня 1938 р. в Ужгороді. *Нова Свобода*. 1938. 26 жовтня.
259. Волошин А. Промова, виголошена на святкуванні 20-ої річниці проголошення Соборної України. *Нова Свобода*. 1939. 5 лютого.
260. Волошин А. Пять річ віри в великопостных катихитичних проповідях / Составив и в унгварском каф. храмі преподав Августин Волошин. Ужгород, 1910. 76 с.
261. Волошин А. Релігійні відносини на Підкарпатській Русі. *Acta conventus Pragensis pro stuiis orientalibus anno 1929 celebrati*. Оломоуц, 1930. С. 218–222.
262. Волошин А. Різдв'яна промова прем'єра Карпатської України, оголошена по радіо на Святвечір до українського народу. *Нова Свобода*. 1939. 11 січня.
263. Волошин А. Робинзон. Ужгород, 1904 («Поучительное чтение»).
264. Волошин А. Розговор кума Івана и сосіда Василя о векселях. Ужгород, 1908. 14 с.
265. Волошин А. Руська країна і чехи. *Руська країна*. 1919. 15 січня.
266. Волошин А. Свѣтское чтеніє. *Календар «Просвіти» на 2022 рік* / Укладачі Павло М. Федака, Павло П. Федака. Ужгород: ГО «Закарпатське крайове культурно-освітнє товариство «Просвіта», 2022. С. 25–29.
267. Волошин А. Славянизм і наш народний культурний напрям. *Наша школа*. Мукачеве, 1936. Ч. 8.
268. Волошин А. Слово ко браттям чехам. *Свобода*. 1924. 6 марта.

269. Волошин А. Солодкий мій народ! *Нова Свобода*. 1939. 14 лютого.
270. Волошин А. Сорок казок. Ужгород, 1904 («Поучительное чтение»).
271. Волошин А. Спомини. Релігійно-національна боротьба карпатських русинів-українців проти мадярського шовінізму. Вид-во «Карпатський голос». Філадельфія, Па., ЗДА, 1959. 56 с.
272. Волошин А. Спомини: Книжка «Русина». Ужгород, 1923. Ч. 10. 95 с.
273. Волошин А. Справа нашого Українського театру. До відома нашого громадянства! *Нова Свобода*. 1938. 3 липня. (у співавторстві).
274. Волошин А. Твори / Видання підготували О. Мишанич і П. Чучка. Ужгород: МПП «Гражда», 1995. 447 с.
275. Волошин А. Учитель автомат і вчитель мистець (Вступні уваги з особистої педагогіки). *Наша школа*. Педагогічний часопис. 1937. Січень. Річник III. Число 1. С. 1–5; 1937. Лютий. Число 2. С. 1–4; 1937. Березень. Число 3. С. 6–7.
276. Волошин А. Учительська женская семинарія. *Місяцеслов на 1903 р.* Ужгород, 1902. С. 34–35. (підписано: Іванович).
277. Волошин А. Фабіола: Історичний розказ. По сочиненію Н. В. Написав Августин Волошин. Ужгород, 1913. 95 с. (Читальня. Книжочки для народа. Ч. I).
278. Волошин А. Фабіола: Історична драма в 4 діях, 6 картинах (За Виземаном). – Українське видавництво «Пробоем». Прага, 1942. 68 с. (Релігійна бібліотека. Ч. 2).
279. Волошин А. Хто буде з нами? *Руська країна*. 1919. 22 січня.
280. Волошин А. Хто винен? *Нова Свобода*. 1938. 27 вересня.
281. Волошин А. Церковное простопініє. *Місяцеслов на 1903 р.* Ужгород, 1902. С. 39–42 (підписано криптонімом А. И. В.).
282. Волошин А. Читанка для IV и V школьных роков народных школ. Ужгород, 1932. Ч. II. 251 с.
283. Волошин А. Читанка для II классы народных школ. Ужгород, 1921. 77 с.
284. Волошин А. Читанка для руської молоді. Ч. II. Для IV, V и VI клас народных шкіл. Вид. II. Ужгород, 1925. 261 с.
285. Волошин А. Читанка для руської молоді. Часть III для VI–VII шкільних років народных шкіл. П'яте видання. Ужгород, 1932. 285 с.
286. Волошин А. Читанка для угрорусской молоді. Ужгород, 1900. 256 с.
287. Волошин А. Шкільні книжки. *Свобода*. 1934. Ч. 9–10, 11.
288. Волошин А. Що хоче угро-руський народ? Ужгород, 1918.
289. Волошин А. Яка праця чекає нас для піднесення освіти серед населення? *Свобода*. 1922. 16 липня.
290. Волошин А. Якої автономії вимагаємо? *Нова Свобода*. 1938. 15 серпня.
291. Волошин А., Ревай Ю. Від уряду Карпатської України. *Нова свобода*. 1939. 15 лютого.

292. Волошин А., Ревай Ю. Впишуйтесь в члени Педагогічного товариства. *Підкарпатська Русь*. 1925. Р. II. № 1. С. 16.
293. Волошин Августин и Велигорський Михайло. Фізика и хемія для низших клас середних шкіл и для горожанських и народных шкіл. Вид. 2-е. Ужгород, 1932. 277 с.
294. Волошин Августин. URL: <http://old.plast.org.ua/sto/voloshyn/> (дата звернення: 12. 01. 2022).
295. Волошин Августин. *Радянська Енциклопедія історії України*. Т. 1. К., 1969. С. 355.
296. Волошин Августин (17. 03. 1874 – 11. 07. 1945). *Вожді-правителі України*: Довідкове видання / Укладачі: П. П. Михайленко, В. П. Михайленко. Житомир: Полісся, 2001. С. 171–172.
297. Волошин Августин (1874–1945). *Народжені Україною*: Меморіальний альманах. У 2-х т. Т. 1. К.: ЄВРОІМІДЖ, 2002. С. 372–373.
298. Волошин Августин (1874–1945). *Універсальний словник-енциклопедія* / головний редактор М. Попова. К., 1999. С. 284.
299. Волошин Августин. *Українська загальна енциклопедія*: книга знання в 3-ох т.: багато ілюстрована, з кольоровими таблицями, мапами та образками / гол. ред. І. Раковський; вступне слово редакційної колегії; іл. табл. Ф. А. Брокгавз; кол. мапи П. Найман. Т. 1: А – Ж. Львів; Станіславів; Коломия: Рідна школа, [б. р.]. ствп. 650–651: іл.: табл.: к.
300. Волошин Августин Іванович. *Землі української постаті знані*: навчальний посібник / М. М. Шитюк, Є. Г. Горбуров, К. Є. Горбуров. Миколаїв: Видавництво ЧДУ ім. Петра Могили, 2011. С. 172–179.
301. Волошин Августин Іванович – Президент Карпатської України. URL: <https://100krokviv.info/2011/03/voloshyn-avgustyn-ivanovych-137-rokviv-vid-dnya-narodzhennya/> (дата звернення: 12. 01. 2022).
302. Волошин Августин. *Провідники духовності в Україні* / за ред. І. Ф. Кураса. Київ: Вища школа, 2003. С. 25–26.
303. Воропаєва Т. Психологічні елементи у творчій спадщині Августина Волошина. *Августин Волошин як український державник, педагог і релігійний діяч*. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 130-річчю від дня народження Героя України, о. Августина Волошина і 65-річчю проголошення Карпатської України 16 березня 2004 року. К.: Видавництво «Прецедент», 2004. С. 116–127.
304. Вся Європа за прем'єром Волошином. *Нова свобода*. 1938. 29 жовтня.
305. Гаврош О. Августин Іванович Волошин. 150-річчя з дня народження Героя України, Президента Карпатської України, видатного політичного і громадського діяча (1874–1945). *Календар краєзнавчих пам'ятних дат Закарпаття на 2024 рік*: рекомендований бібліографічний посібник / Департамент культури Закарпатської облдержадміністрації; КЗ «Закарпатська обласна універсальна наукова бібліотека ім. Ф. Потушняка» Закарпатської облради; уклад.: О. О. Шелак, М. Б. Бадида, І. В. Когутич-Гаврош; бібліографічні редактори Л. О. Падяк, О. В.

- Довжанин; відповідальна за випуск О. А. Канюка. Ужгород: РІК-У, 2023. С. 125–132.
306. Гаврош О. Батько Волошин. *Старий Замок Паланок*. 2010. 11–17 березня.
307. Гаврош О. Постать Августина Волошина. Минає 150 років із дня народження президента Карпатської України. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/avhustyn-voloshyn-karpatska-ukrayina/32864476.html> (дата звернення: 17. 03. 2024).
308. Гаджега В. Щирі зернята пошани до Августина Волошина. *Нове життя (Іршава)*. 1994. 15 березня.
309. Галас Б. Науково-педагогічні погляди А. Волошина і процес утвердження української літературної мови на Закарпатті. *Карпатська Україна і Августин Волошин*. Матеріали міжнародної наукової конференції «Карпатська Україна – пролог відродження української держави» (Ужгород, 11–12 березня 1994 року). Ужгород, 1995. С. 200–210.
310. Ганич О. Августин Волошин – Президент Карпатської України. *Карпатська Україна і Карпатська Січ*: Матеріали науково-практичної конференції, присвяченої 60-річчю Карпатської України і Карпатської Січі. м. Хуст, 14 березня 1999 р. / Упорядник та вступ проф. В. Худанича; Відповідальний за випуск В. Худанич. Ужгород: Карпати–Гражда, 1999. С. 17–27.
311. Гапак О. Августин Волошин та його внесок у розвиток математичної освіти. *Нова педагогічна думка*. 2011. № 2. С. 26–30.
312. Гапоненко І. Августин Волошин як редактор журналу «Пчілка». *Молодь–Україні*: Наукові записки молодих учених Ужгородського державного. університету. Ужгород, 1996. Т. 9. С. 141–143.
313. Геревич М. Відома і архівна спадщина Августина Волошина: основні творчі напрями. *Правова система України: сучасні тенденції та фактори розвитку*: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Запоріжжя, 27–28 березня 2020 р. Запоріжжя: Запорізька міська Громадська організація «Істина», 2020. С. 21–26.
314. Геревич М. Внесок А. І. Волошина у розвиток політичної та філософсько-правничої думки на західноукраїнських землях у першій половині ХХ ст. Дис. ... доктора філософії. Галузь знань 08 «Право». Спеціальність 081 «Право». Ужгород, 2021.
315. Геревич М. Державотворча роль Августина Волошина у здобутті незалежності Карпатської України. *Держава і регіони*. Серія: Право. 2020. № 4 (70). С. 168–173.
316. Геревич М. Історіографія досліджень постаті Августина Волошина в українській науці. Knowledge. Education. Law. Management. 2021. № 1 (37). Vol. 2. С. 80–84.
317. Геревич М. Особливості правовідносини у сфері освіти у дослідженнях А. Волошина. *Теоретичні та практичні проблеми правового регулювання суспільних відносин*: матеріали міжнародної науково-практичної

- конференції, м. Харків, 22–23 січня 2021 р. Харків: ГО «Асоціація аспірантів-юристів», 2021. С. 5–11.
- 318.Геревич М. Особливості правового статусу та вплив на розвиток держави і суспільства громадських організацій у працях А. Волошина. *Правова позиція*. 2021. № 1 (30). С. 120–124.
- 319.Геревич М. Особливості правового статусу та вплив на розвиток держави і суспільства громадських організацій у працях А. Волошина. URL: <http://legalposition.umsf.in.ua/archive/2021/1/24.pdf> (дата звернення: 17. 01. 2022).
- 320.Геревич М. Правовий аспект діяльності політичних партій першої половини ХХ століття у працях А. Волошина. *Правові новели*. Науковий юридичний журнал. 2021. № 13. С. 179–185.
- 321.Геревич М. Правові погляди А. Волошина на Підкарпатську Русь як адміністративно-політичну одиницю. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 8. С. 557–560.
- 322.«Герой змагання українців за своє»: Глава УГКЦ освятив у Києві пам'ятник отцю Августині Волошину. URL: http://news.ugcc.ua/news/geroy_zmagannya_ukraints%D1%96v_zsvoie_glava_ugkts_osvyativ_u_kiiev%D1%96_pamyatnik_o_avgustinu_voloshinu_92635.html (дата звернення: 17. 01. 2022).
- 323.Герой України Августин Волошин. *Демократична Україна*. 2003. 21 січня.
- 324.Герої Карпатської України повертаються, а вчора на березі Ужа Августин Волошин постав перед нащадками у бронзі. *Світогляд*. 2004. 13 березня.
- 325.Гичка Г. Августин Волошин як благодійник (За матеріалами книги Володимира Матейка «Отець Августин Волошин у документах і пам'яті народній»). *Карпатська Україна – етап українського державотворення: історія і сучасність*. Матеріали наукової конференції, присвяченої 80-річчю проголошення незалежності Карпато-Укрїнської держави і 145-річчю від дня народження видатного закарпатського політика і громадсько-культурного мислителя Августина Волошина. Ужгород, 2019. С. 94–97.
- 326.Годьмаш П. Судьба Президента. *Подкарпатська Русь*. 1994. 14, 17 лютого.
- 327.Гомоннай В. Августин Волошин як сподвижник педагогічної науки. *Новини Закарпаття*. 2001. 2 жовтня.
- 328.Гомоннай В. Видатний педагог Закарпаття (Про Августина Волошина). *Новини Закарпаття*. 2003. 25 березня.
- 329.Гомоннай В. Відлуння поля житейського, поля Красного. До 60-річчя
- 330.Гомоннай В. Педагогічні погляди Августина Волошина: До 120-річчя від дня народження. *Срібна Земля*. 1994. 12 березня.
- 331.Гомоннай В. Про Августина Волошина – педагога. *Новини Закарпаття*. 1999. 23 березня.
- 332.Гомоннай В., Росул В. Концепція Августина Волошина про формування професії вчителя. Ужгород: Госпрозрахунковий редакційно-видавничий відділ Закарпатського комітету у справах преси та інформації, 1995. 19 с.

333. Горват Л. Августин Волошин в українській історичній науці. *Карпатська Україна – етап українського державотворення: історія і сучасність*. Матеріали наукової конференції, присвяченої 80-річчю проголошення незалежності Карпато-Української держави і 145-річчю від дня народження видатного закарпатського політика і громадсько-культурного мислителя Августина Волошина. Ужгород, 2019. С. 80–93.
334. Горват Л. Перші публікації про Августина Волошина в українській історіографії (90-ті роки XX століття). *Карпатська Україна – незалежна держава*. Матеріали Міжнародної наукової конференції, присвяченої Незалежності Карпатської України (м. Ужгород, 14–15 березня 2019 року) / Вступне слово В. Смоланки; Редколегія: М. Вегеш (голова), С. Віднянський, М. Лендьел, О. Пагіря, М. Токар, С. Федака (члени редкол.). Ужгород: Видавництво ПП «АУТДОР-ШАРК», 2019. С. 325–344.
335. Грабовський В., Коник С. Волошин Августин Іванович. *Енциклопедія державного управління: у 8 т. / Національна академія державного управління при Президентові України; науково-редакційна колегія: Ю. В. Ковбасюк (голова) та ін. Т. 3: Історія державного управління / науково-редакційна колегія: А. М. Михненко (співголова), М. М. Білинська (співголова) та ін. Київ: НАДУ, 2011. С. 108–110.*
336. Гранчак І. До питання про історичні погляди Августина Волошина. *Науковий збірник Товариства «Просвіта» в Ужгороді. Річник IV–XVIII. Карпатська Україна: Національне відродження. Політичний розвиток. Персоналії*. Матеріали міжнародної наукової конференції, присвяченої 60-річчю Карпатської України (11–12 березня 1999 року). Ужгород, 2000. С. 52–55.
337. Грибенюк Н. Августин Волошин очима очевидців. *Історичний архів: наукові студії*. Випуск 5. Миколаїв, 2010. С. 135–138.
338. Грицишук Т. Августин Волошин. *Соціал-демократ*. 1999. 13 березня.
339. Гудзь В., Ситник О. [Рец. на: Віднянський С., Вегеш М. Августин Волошин і Карпатська Україна в історії українського державотворення. К.: НАН України, Інститут історії України, 2021. 372 с.]. *Український історичний журнал*. 2021. № 3. С. 212–218.
340. Габор В. Наш націоналізм знає ступенів любови, але не знає ненависти, не знає негачії любови (Особливості концепції християнського націоналізму Августина Волошина) [Електронний ресурс]. Наукові записки Інституту журналістики. К., 2014. Т. 56. лип.-верес. С. 119–122.
341. Габор В. Наш націоналізм знає ступенів любові, але не знає ненависти, не знає негачії любови (особливості концепції християнського націоналізму Августина Волошина). *Наукові записки Інституту журналістики*. 2014. Випуск 56. С. 119–122.
342. Данко О. о. Августин Волошин – людина трьох покликань. *Карпатська Україна і Августин Волошин*. Матеріали міжнародної наукової конференції «Карпатська Україна – пролог відродження української

- держави» (Ужгород, 11–12 березня 1994 року). Ужгород, 1995. С. 110–115.
343. Дацків І. Августин Волошин як директор Ужгородської греко-католицької семінарії. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*: Серія Педагогіка. Соціальна робота. 2013. № 27. С. 41–43.
344. Дацків І. Августин Волошин як директор Ужгородської греко-католицької семінарії. *Закарпатські Волошинські читання*: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції (Ужгород, 25–30 березня 2013 р.) / Наукові редактори І.В. Козубовська, В.В. Левкулич, В.І. Староста, І.О. Стряпко. Ужгород: Видавництво ФОП Бреза А.Е., 2013. С. 23–25.
345. Дацко В. Публічне управління Августина Волошина в історії української державності. *Публічне управління в історії Української держави: погляд молодого покоління*. Збірник матеріалів Всеукраїнського учнівського конкурсу наукових есе «Публічне управління в історії Української держави» (16 травня 2020 року). К.: КНЕУ, 2020. С. 170–175.
346. Дворянин В. Керівник і духовний наставник Карпатської України [про А. Волошина]. URL: https://www.religion.in.ua/zmi/ukrainian_zmi/19589-kerivnik-i-duhovnij-nastavnik-karpatskoyi-ukrayini.html (дата звернення: 22. 01. 2022).
347. Делеган М. Архівні матеріали про державницьку діяльність Августина Волошина. *Августин Волошин як український державник, педагог і релігійний діяч*. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 130-річчю від дня народження Героя України, о. Августина Волошина і 65-річчю проголошення Карпатської України 16 березня 2004 року. К.: Видавництво «Прецедент», 2004. С. 83–100.
348. Делеган М. 75-річчя Карпатської України і 140-річчя з дня народження Августина Волошина відзначили в Києві: [виставка «Карпатська Україна: на світанку свободи»; організатор С. Аржевітін]. *Журналіст Закарпаття*. 2014. № 3 (березень). С. 16.
349. Дем'ян Г. Августин Волошин. *Вісник: кварталник літератури, науки, мистецтва і суспільно-політичного життя*. Видає Головна управа ООЧСУ. 1999. Ч. 1. Рік 52. С. 11–19.
350. Дем'ян Г. Августин Волошин. *Голос Мараморощини*. 1990. 2 вересня.
351. Дем'ян Г. Августин Волошин. *За вільну Україну*. 1990. 12 липня.
352. Дем'ян Г. О. Духнович у творчості А. Волошина-літературознавця. *Дукля*. 1991. № 2. С. 32–33.
353. Дем'ян Г. Закарпаття мало славетного президента-патріота: До 125-річчя від дня народження А. Волошина. *Визвольний шлях*. 1999. Книга 7. С. 771–778.
354. Дем'ян Г. Культурно-наукова і громадсько-політична діяльність Августина Волошина: Доповідь на 4 сесії Великої Ради Руху. *Вісник Руху*. К., 1990. № 4. Ч. 1.

355. Десять фактів про Августина Волошина. URL: <https://ridna.ua/2019/03/10-faktiv-pro-avhustyna-voloshyna/> (дата звернення: 12. 01. 2022).
356. Діячі Карпатської України. Августин Волошин. URL: <https://uzh-rda.gov.ua/storinka/diyachi-karpatskoyi-ukrayiny> (дата звернення: 12. 01. 2022).
357. Довганич М. Вдячний за працю [відгук на монографію В. Гомонная, М. Зимомрі і М. Вегеша «Августин Волошин»]. *Новини Закарпаття*. 1995. 23 березня.
358. Довганич О. А. Волошин. «Хочемо жити своїм власним життям». Із забуття – до звання Героя України. Думки історика. *Закарпатська правда*. 2002. 16–22 травня.
359. Довганич О. Депутати Сойму Карпатської України: Волошин Августин Іванович. URL: <http://1939.in.ua/deputati-sojmu-karpatskoyi-ukrayini/voloshin-avgustin-ivanovich/> (дата звернення: 12. 01. 2022).
360. Дяченко Н. Мала читанка Августина Волошина. *Срібна Земля*. 2005. 19 березня.
361. Жабляк М. Актуальність педагогічної спадщини отця Августина Волошина. *Науковий вісник Карпатського університету імені Августина Волошина*: збірник наукових праць. 2020. № 1. С. 72–80.
362. Жабляк М. Науково-педагогічна спадщина Августина Волошина, як вартісний пріоритет при вивченні предметів духовно-морального спрямування у Новій українській школі. *Modern Science = Moderni veda*. 2019. № 3. С. 36–42.
363. Задорожний В., Богів О. Августин Волошин: від прем'єра автономного уряду до президента незалежної Карпатської України. *Карпатська Україна (1938–1939)*. Збірник матеріалів міжнародної наукової конференції до 70-річчя проголошення Карпатської України. Пряшів, 5 березня 2009 року. Пряшів–Ужгород, 2010. С. 13–34.
364. Запорожець А. Уряд А. Волошина: склад, принципи роботи, державно-правова діяльність. *Карпатська Україна: питання державно-правового розвитку і міжнародного становища*. Доповіді та повідомлення наукової конференції, присвяченої 60-річчю проголошення незалежності Карпатської України. Ужгород, 10–11 березня 1999 р. / Редколегія: І. М. Гранчак, М. М. Болдижар, М. П. Кляп та ін.; Головний редактор В. І. Падяк. Ужгород, 1999. С. 90–95.
365. Здоровило Т. Видатному українському релігійному та політичному діячу Августину Волошину – 150. *Україна молода*. Бойова газета героїчної праці. 2024. 17 березня.
366. Зимомря М. Августин Волошин – видатний вчений-педагог України. *Дукля*. 1995. № 1. С. 34–46.
367. Зимомря М. Аксиома, ґрунтована на вірі: о. Августин Волошин. *Слово*. 2011. 4 січня.

368. Зимомря М. Герой України – Августин Волошин: Навчальний посібник. Дрогобич: Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, 2006. 133 с.
369. Зимомря М. Наші педагоги. Концептуальні погляди Августина Волошина на синтез навчання та виховання в умовах школи й сім'ї. *Слово педагога*. 1995. Ч. I. С. 174.
370. Зимомря М. У вінок Августина Волошину. *За вільну Україну*. 1994. 8 квіт.
371. Зимомря М., Гомоннай В., Вегеш М. Августин Волошин / Інститут методики навчання і виховання, підвищення кваліфікації педагогічних кадрів, Закарпатське обласне відділення Педагогічного товариства України. Ужгород: Закарпаття, 1995. 101 с.
372. Зимомря М., Гомоннай В., Вегеш М. Августин Волошин: До 120-річчя від дня народження видатного громадського, культурного та церковного діяча України. Слупськ–Ужгород, 1994. 126 с.
373. Зінченко А. Августин Волошин у сучасному суспільно-політичному контексті. *Августин Волошин як український державник, педагог і релігійний діяч*. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 130-річчю від дня народження Героя України, о. Августина Волошина і 65-річчю проголошення Карпатської України 16 березня 2004 року. К.: Видавництво «Прецедент», 2004. С. 128–144.
374. Іван Мигович про Августина Волошина та обіт вірності Гітлеру. URL: <https://goloskarpat.info/archive/ivan-migovich-pro-avgustina-voloshina-ta-obit-virn/> (дата звернення: 12. 01. 2022).
375. Іван Різак: «Ми виконали громадянський обов'язок перед Августином Волошином». *Закарпатська правда*. 2004. 13–19 березня.
376. Іваньо В. Де і коли помер президент Волошин? *Карпатська Україна*. 1992. 24 грудня.
377. Ігнатович О. П'єса Августина Волошина «Без Бога ні до порога»: християнські цінності у вимірах часу. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства* (Збірник наукових праць). Випуск 23. Ужгород, 2018. С. 144–148.
378. Інтерв'ю о. А. Волошина. *Нова Свобода*. 1938. 11 листопада.
379. Ірлявський І. В день іменин п. Президента [Августина Волошина]. *Пробоєм*. Часопис української націоналістичної думки. 1939. 20 вересня. С. 107.
380. Истории любви выдающихся закарпатцев: Августин Волошин и Ирина Петрик. URL: <http://uzhgorod.in/ru/ystoryy-lyubvy-vydayushhyhsya-zakarpattsev-avgustyn-voloshyn-y-yrna-petryk/> (дата звернення: 12. 01. 2022).
381. Калакура О. Волошин Августин. *Політична енциклопедія* / Редколегія: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заступник голови) та ін. К.: Парламентське видавництво, 2011. С. 119–120.
382. Кас'яненко О. Реалізація педагогічних ідей Августина Волошина на сучасному етапі. *Освіта Закарпаття*. 2014. № 19. С. 54–55.

383. Квас О. Дитиноцентричні погляди та ідеї у педагогічній спадщині Августина Волошина. *Молодь і ринок*. 2018. № 7. С. 12–16.
384. Кешеля Л. Августин Волошин уже не гіпсовий. Бронзовий пам'ятник встановили на березі Ужа. *Ужгород*. 2004. 13 березня.
385. Кешеля Л. Адреса для Президента. Де стоятимь ужгородський Волошин? *Ужгород*. 2002. 8 червня.
386. Кляп М. А. Волошин і розвиток середньої педагогічної освіти в Закарпатті в 20–30-х роках. *Дослідження історії соціально-економічного розвитку країн Центральної та Південно-Східної Європи: сучасний стан, проблеми, перспективи*: Доповіді та повідомлення наукової конференції, присвяченої 70-річчю доктора історичних наук, професора, заслуженого працівника освіти України Гранчака Івана Михайловича (7 жовтня 1997 р.). Ужгород: Патент, 1998.
387. Кляп М. Використання педагогічної спадщини Августина Волошина в сучасній українській школі. *Педагогіка і психологія професійної освіти*. 2014. № 4. С. 228–240.
388. Кляп М. Від вченого педагога до президента Карпатської України. *Карпатська Україна: питання державно-правового розвитку і міжнародного становища*. Доповіді та повідомлення наукової конференції, присвяченої 60-річчю проголошення незалежності Карпатської України. Ужгород, 10–11 березня 1999 р. / Редколегія: І. М. Гранчак, М. М. Болдижар, М. П. Кляп та ін.; Головний редактор В. І. Падяк. Ужгород, 1999. С. 106–118.
389. Кляп М. Деякі питання історії церкви Закарпаття в працях А. Волошина. *Ужгородській унії – 350 років*. Матеріали міжнародної конференції. Ужгород, 1997. С. 114–116.
390. Кляп М. І, Кляп М. П. Августин Волошин і формування національних педагогічних кадрів на Закарпатті. *Науковий збірник Товариства «Просвіта» в Ужгороді. Річник IV–XVIII. Карпатська Україна: Національне відродження. Політичний розвиток. Персоналії*. Матеріали міжнародної наукової конференції, присвяченої 60-річчю Карпатської України (11–12 березня 1999 року). Ужгород, 2000. С. 130–135.
391. Кляп М. І., Кляп М. П. Участь Августина Волошина у боротьбі за збереження рідної мови і слов'янської самобутності (кінець XIX – початок XX ст.). *Ідеї слов'янської єдності та суспільна думка на Закарпатті в XIX–XX ст.*: Доповіді наукового семінару, присвяченого 150-річчю Слов'янського з'їзду в Празі / Редколегія: І. М. Гранчак (відповідальний редактор) та ін.; Упорядник: І. М. Ліхтей. Ужгород, 1999. С. 172–182.
392. Кляп М. Історичні умови формування світогляду А. Волошина як педагога. *Молодь–Україні*. Наукові записки молодих учених Ужгородського державного університету. Т. 9. Ужгород, 1996. С. 144–156.

- 393.Кляп М. Педагогічна діяльність А. Волошина в 20–30-х роках ХХ століття: автореф. дис. ... канд. пед. наук. Івано-Франківськ, 1998. 17 с.
- 394.Кляп М. Педагогічна та освітньо-культурна діяльність Августина Волошина в міжвоєнний період (1919–1939). Ужгород: Вид-во В. Падяка, 2001. 152 с.
- 395.Кляп М. Педагогічна та освітня діяльність Августина Волошина. *Вісник Львівської національної академії мистецтв*. Спецвипуск II. Ерделівські читання. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 60-річчю створення першого художнього навчального закладу на Закарпатті. Ужгород: Гражда, 2006.
- 396.Кляп М. Педагогічні ідеї Августина Волошина і сучасність. *Закарпатські Волошинські читання*: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції (Ужгород, 25–30 березня 2013 р.) / Наукові редактори І.В. Козубовська, В.В. Левкулич, В.І. Староста, І.О. Стряпко. Ужгород: Видавництво ФОП Брежа А.Е., 2013. С. 7–14.
- 397.Кляп М. Підручники з математики Августина Волошина. *Обрії* (Науково-педагогічний журнал). 1998. № 1 (6). С. 72–76.
- 398.Кляп М. Проблема математичної підготовки молодших школярів у педагогічній спадщині Августина Волошина. *Закарпатські Волошинські читання*: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції (Ужгород, 25–30 березня 2013 р.) / Наукові редактори І.В. Козубовська, В.В. Левкулич, В.І. Староста, І.О. Стряпко. Ужгород: Видавництво ФОП Брежа А.Е., 2013. С. 29–31.
- 399.Кляп М. Розробка А. Волошином методики духовного виховання. *Ужгородській унії – 35-років*: Матеріали міжнародної наукової конференції (квітень 1996 р.). Ужгород, 1997.
- 400.Кляп М. Розробка А.Волошином методики духовного виховання. *Обрії* (Науково-педагогічний журнал). 1998. № 1 (6). С. 117–119.
- 401.Кляп М. Роль А. І. Волошина у процесі демократизації управління освітою в період Підкарпатської Русі (1919–1939 рр.). *Проблеми післядипломної освіти педагогів*: Матеріали IV Всеукраїнської науково-методичної конференції (21–22 грудня 2000 р., м.Ужгород). Ужгород, 2001.
- 402.Кляп М. Соціальні аспекти освіти в педагогічній спадщині О. Духновича і А. Волошина. *Соціальна робота: Теорія, досвід, перспективи*: Матеріали доповідей та повідомлень Міжнародної науково-практичної конференції (Ужгород, 21–22 жовтня 1999 р.). Ужгород, 1999. Частина I. С. 310–313.
- 403.Кляп М. Соціальні проблеми навчання та виховання в освіті Августина Волошина. *Науково-методичний вісник*. 1998. № 2. С. 16–19.
- 404.Козубовський Р. Роль заохочення і покарання у педагогічній спадщині О. Духновича та А. Волошина. *Закарпатські Волошинські читання*: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції

- (Ужгород, 25–30 березня 2013 р.) / Наукові редактори І.В. Козубовська, В.В. Левкулич, В.І. Староста, І.О. Стряпко. Ужгород: Видавництво ФОП Бреза А.Е., 2013. С. 101–104.
405. Колянчук О., Литвин М., Науменко К. Волошин Августин. *Колянчук О., Литвин М., Науменко К. Генералітет українських визвольних змагань. Біограми генералів та адміралів українських військових формацій першої половини ХХ століття.* Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1995. С. 23.
406. Королько А. Волошин Августин Іванович. *Західно-Українська Народна Республіка 1918–1923. Енциклопедія. До 100-річчя утворення Західно-Української Народної Республіки.* Т. 1: А–Ж. Івано-Франківськ: Манускрипт – Львів, 2018. С. 288–289.
407. «Коротка історія педагогіки» Августина Волошина (до 150-річчя від дня народження А. Волошина (1874–1945), президента Карпатської України, громадсько-політичного діяча, педагога, Героя України. URL: <http://pmu.in.ua/news/korotka-istorija-pedagogiki-avgustina-voloshina/> (дата звернення: 12. 03. 2024).
408. Корсун О. Про початок відновлення і вшанування пам'яті Президента Карпатської України о. А. Волошина. *Українське Державотворення.* Науково-популярне видання Альманах «Українське Державотворення» / Карпатський університет імені Августина Волошина. 2021. № 7. С. 22–28.
409. Крилова Н. Політичний портрет Августина Волошина. URL: http://eir.pstu.edu/bitstream/handle/123456789/13428/%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D0%B8%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B5%D0%B4._p01%20%28%D1%81.%20277%29.pdf?sequence=1 (дата звернення: 22. 01. 2022).
410. Крічфолуші Л. Вони боронили Карпатську Україну: [розповіді
411. Круть Ю. Августин Волошин – президент Карпатської України. До 145-річчя від дня народження. *Калейдоскоп знаменних дат на 2019 рік: інформаційно-бібліографічні матеріали* / Укладач Ю. Круть. К.: Державна бібліотека України для юнацтва, 2018. 85 с.
412. Кукуруза П. о. Августин Волошин. *Свобода (Джерзі Сіті).* 1956. 15–20 березня.
413. Кульчицький С. Волошин Августин (18. 3. 1874 – 19. 7. 1945). *Довідник з історії України (А–Я): Посібник для середніх загальноосвітніх навчальних закладів / За загальною редакцією І. Підкови, Р. Шуста.* 2-ге видання, доопрацьоване і доповнене. К.: Генеза, 2001. С. 127–128.
414. Кульчицький С. Волошин Августин. *Верховина. Волівщина–Міжгірщина.* Історико-культурологічні нариси. Ужгород: Видавництво ТІМРАНІ, 2017. С. 329–330.
415. Кульчицький С. Президент Карпатської України. Вийшла друком книжка М. Вегеша та С. Віднянського про Августина Волошина. *День.* 2020. № 137–138, п'ятниця–субота, 24–25 липня. С. 30–31

- 416.Кульчицький С. Президент Карпатської України. Вийшла друком книжка М. Вегеша та С. Віднянського про Августина Волошина. *Дукля*. 2020. № 5. С. 92–96.
- 417.Кухаренко Р. Августин Волошин – Президент Карпатської України. URL: <http://migraciya.com.ua/news/open-forum/ua-augustine-voloshin---president--carpathian-ukraine/> (дата звернення: 12. 01. 2022).
- 418.Кухта М., Маляр Л. Публіцистика Августина Волошина (20–30-ті рр. ХХ ст.). *Розвиток сучасної освіти і науки: результати, проблеми, перспективи*. Інтердисциплінарні виміри / За редакцією: Ян Гжесяк, Іван Зимомря, Василь Ільницький. Конін–Ужгород–Херсон–Кривий Ріг, 2019. С. 86–88.
- 419.Кущинський А. З нагоди 99-ої річниці народження о. Августина Волошина. *Українське козацтво*. 1973. С. 21–25.
- 420.Лабунька М. Останній ректор УВУ в Празі [про Августина Волошина]. *Карпатський край*. 1994. № 7–12. С. 69–70.
- 421.Лабінська К. Пастир Срібної Землі: сторінки життя о. Августина Волошина. URL: https://risu.ua/pastir-sribnoji-zemli-storinki-z-zhittya-o-avgustina-voloshina_n75213 (дата звернення: 22. 01. 2022).
- 422.Лазоришин І. «Августин Волошин...» у Болонії. *До світла*. Християнський часопис українців в Італії. 2005. №4. С. 23.
- 423.Лист А. Волошина генералу чехословацької армії Леву Прхалі / Опублікував А. Ребрик. URL: <https://1939.in.ua/dokumenty/lyst-a-voloshyna-heneralu-chehoslovatskoji-armiji-levu-prhali/> (дата звернення: 23. 01. 2022).
- 424.Лист Августина Волошину, який вилучили під час арешту у Празі. URL: <https://history.rayon.in.ua/news/601006-list-avgustinu-voloshinu-yakiy-viluchili-pid-chas-areshtu-u-prazi> (дата звернення: 22. 03. 2024).
- 425.Ліхтей І. Альфа і омега Августина Волошина. 17 березня минуло 173 роки від дня народження президента Карпатської України. *Новини Закарпаття*. 2017. 18 березня.
- 426.Магочій П. Р. Волошин Августин Іванович. *Магочій П. Р. Підкарпатська Русь: формування національної самосвідомості (1848–1948)* / Друге перероблене і доповнене видання. Ужгород: Видавництво Валерія Падяка, 2021. С. 490–491.
- 427.Мазило І. [Рец.: Вегеш М., Віднянський С. Августин Волошин – «батько карпатоукраїнського народу». Київ: Парламентське видавництво, 2020. 469 с.]. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*. Серія: Історія. 2021. Випуск 37. С. 108–110.
- 428.Майборода О. Постать Августина Волошина в інтерпретаціях ідеологів «сучасного русинства». *Августин Волошин як український державник, педагог і релігійний діяч*. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 130-річчю від дня народження Героя України, о. Августина

- Волошина і 65-річчю проголошення Карпатської України 16 березня 2004 року. К.: Видавництво «Прецедент», 2004. С. 109–115.
429. Малюта О. Волошин Августин Іванович. *Малюта О. «Просвіта» і Українська Державність* (друга половина ХІХ – перша половина ХХ ст.). К.: Просвіта, 2011. С. 336–340.
430. Маляр Л. Українська література на сторінках шкільних підручників А. Волошина та О. Маркуша. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія: Філологія. Випуск 18. Ужгород, 2008. С. 30–35.
431. Маляр Л., Кухта М. Художня література на сторінках часопису А. Волошина «Пчілка». *Закарпатські Волошинські читання: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції* (Ужгород, 25–30 березня 2013 р.) / Наукові редактори І.В. Козубовська, В.В. Левкулич, В.І. Староста, І.О. Стряпко. Ужгород: Видавництво ФОП Бреза А.Е., 2013. С. 34–37.
432. Мандриченко Л. Августин Волошин про Ірину Невицьку. З промови з нагоди 50-літнього ювілею письменниці. *Нове життя*. Двотижневик русинів-українців СР. 2021. № 24 (3562). С. 4.
433. Маргітич І. Закарпатський будитель – Августин Волошин. *Чорна гора*. 2002. 30 серпня.
434. Маркович М. Батько наш Волошин. Життя і три могили першого й останнього президента Карпатської України. URL: <https://varosh.com.ua/istoriya/batko-nash-voloshyn-zhyttya-i-try-mogyly-pershogo-j-ostannogo-prezydenta-karpatskoyi-ukrayiny/> (дата звернення: 18.03.2024).
435. Маркусь В. Августин Волошин. *Енциклопедія Українознавства*. Т. І. Львів, 1995. С. 315.
436. Маркусь В. Волошин Августин. *Закарпаття в Енциклопедії Українознавства* / Редактор-упорядник проф. Василь Маркусь. Ужгород: Видавництво «Гражда», 2003. С. 27.
437. Маркуш О. Августин Волошин. *Наш рідний край*. 1924. № 8. С. 2–4.
438. Марфинець Н. Педагогічні погляди А. Волошина про важливість засвоєння культури рідного краю. *Закарпатські Волошинські читання: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції* (Ужгород, 25–30 березня 2013 р.) / Наукові редактори І.В. Козубовська, В.В. Левкулич, В.І. Староста, І.О. Стряпко. Ужгород: Видавництво ФОП Бреза А.Е., 2013. С. 37–39.
439. Марценюк Р. Педагогічна і просвітницька діяльність Августина Волошина. *Августин Волошин як український державник, педагог і релігійний діяч*. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 130-річчю від дня народження Героя України, о. Августина Волошина і 65-річчю проголошення Карпатської України 16 березня 2004 року. К.: Видавництво «Прецедент», 2004. С. 44–54.
440. Марчук В., Королько А. Цікаве і актуальне науково-популярне видання з історії Закарпаття. Рец. на книгу: Вегеш М. М., Віднянський С. В.

- Августин Волошин – «батько карпатоукраїнського народу». К.: Парламентське видавництво, 2020. 472 с.+ іл., ім. пок. (Серія «Політичні портрети»). *Краєзнавство*. Науковий журнал. 2020. № 1–4 (110–113). С. 221–229.
441. Матейко В. Закарпатці прагнуть знайти могилу Августина Волошина. *Карпатський голос*. 2005. 9 березня.
442. Матейко В. «Жадаю, щоб нас називали українцями...». [До 65-річчя проголошення Карпатської України та 130-річчя від дня народження Августина Волошина]. *Жіночий світ*. 2004. № 1. С. 3–4.
443. Мигович І. Августин Волошин у листах до Адольфа Гітлера. Частина перша. URL: <https://ua-reporter.com/uk/news/avgustyn-voloshyn-u-lystah-do-adolfa-gitlera> (дата звернення: 06. 07. 2022).
444. Мигович І. Августин Волошин у листах до Адольфа Гітлера. Частина друга. URL: <https://ua-reporter.com/uk/news/obit-virnosti-avgustyna-voloshyna-chastyna-ii> (дата звернення: 06. 07. 2022).
445. Мишанич О. Августин Волошин як літератор. *Карпатська Україна і Августин Волошин*. Матеріали міжнародної наукової конференції «Карпатська Україна – пролог відродження української держави» (Ужгород, 11–12 березня 1994 року). Ужгород, 1995. С. 243–253.
446. Мишанич О. Життя і творчість Августина Волошина. *Волошин А. Вибрані твори / Упорядкування та примітки О. Мишанича*. Ужгород: Видавництво «Закарпаття», 2002. С. 5–30.
447. Мишанич О. Життя і творчість Августина Волошина. Ужгород: Закарпаття, 2002. 48 с.
448. Мишанич О., Чучка П. Августин Волошин (1874–1945). *Августин Волошин. Твори*. Ужгород, 1996. С. 5–36.
449. Міхно О. Августин Волошин (1874-1945): від шкільного вчителя до національного лідера (до 150-річчя з дня народження педагога, громадсько-політичного діяча, президента Карпатської України, Героя України). *Лідерство і обдарованість: сучасний науковий дискурс і освітня практика: матеріали Всеукраїнської науково-практичної онлайн-конференції (Київ, 14–19 лютого 2024 року)*. Київ: Інститут обдарованої дитини НАПН України. 2024. С. 73–79. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/739732/> (дата звернення: 12. 03. 2024).
450. Міщанин В. [Рец. на книгу: Вегеш М. М., Віднянський С. В. Августин Волошин – «батько карпатоукраїнського народу». Київ: Парламентське видавництво, 2020. 472 с. + Іл., ім. покажчик]. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. Випуск 33. Львів: Інститут українознавства імені І. Крип'якевича НАН України, 2020. С. 516–525.
451. Міщанин В. [Рец. на книгу: Вегеш М. М., Віднянський С. В. Августин Волошин – «батько карпатоукраїнського народу». Київ: Парламентське видавництво, 2020. 472 с. + Іл., ім. покажчик]. <https://www.facebook.com/radabookua/>.

452. Могорита М. Таким він залишився в пам'яті верховинців (До 120-річчя від дня народження А. Волошина). *Карпатська Україна і Августин Волошин*. Матеріали міжнародної наукової конференції «Карпатська Україна – пролог відродження української держави» (Ужгород, 11–12 березня 1994 року). Ужгород, 1995. С. 330–339.
453. Мозальов В. Державотворча діяльність Августина Волошина (1938–1939). *Воєнна історія Галичини та Закарпаття*. Науковий збірник. Матеріали Всеукраїнської наукової військово-історичної конференції, м. Львів, 15 квітня 2010 р. / Відповідальні редактори: В. В. Карпов, В. І. Горелов, І. В. Мороз. К., 2010. С. 377–382.
454. Мороз В. Йосиф Сліпий і Закарпаття [про А. Волошина і А. Штефана]. URL: https://risu.ua/yosif-slipiy-i-zakarpattya_n84433 (дата звернення: 22. 01. 2022).
455. Мороз М. Традиції шкільних підручників Л. М. Толстого, К. Д. Ушинського в «Часописі для угро-руської молодезі» А. Волошина і «Світлі» О. Маркуша. *Матеріали наукової конференції, присвяченої пам'яті Івана Панькевича*. Ужгород, 1992. С. 335–337.
456. Мочан Т. Педагогічні погляди Августина Волошина на естетичне виховання школярів. *Закарпатські Волошинські читання: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції* (Ужгород, 25–30 березня 2013 р.) / Наукові редактори І.В. Козубовська, В.В. Левкулич, В.І. Староста, І.О. Стряпко. Ужгород: Видавництво ФОП Брежа А.Е., 2013. С. 40–41.
457. Моя Карпатська Україна. Августин Волошин – Президент Карпатської України. До 85-річчя проголошення незалежності Карпатської України та 150-річчя від дня народження Президента Карпатської України, вченого, педагога, громадського, культурного, церковного діяча Закарпаття Августина Івановича Волошина (1874–1945). URL: <https://umfkhzador.uz.ua/struktura/biblioteka/novini-biblioteki/moia-karpatska-ukrayina-avgustin-voloshin-prezident-karpatskoyi-ukrayini> (дата звернення: 19. 03. 2024).
458. Мудрий С. Августин Волошин як релігійний діяч. *Августин Волошин як український державник, педагог і релігійний діяч*. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 130-річчю від дня народження Героя України, о. Августина Волошина і 65-річчю проголошення Карпатської України 16 березня 2004 року. К.: Видавництво «Прецедент», 2004. С. 55–61.
459. Мушинка М. Взаємини Степана Ключурака з Августином Волошином. *Карпатська Україна і Августин Волошин*. Матеріали міжнародної наукової конференції «Карпатська Україна – пролог відродження української держави» (Ужгород, 11–12 березня 1994 року). Ужгород, 1995. С. 127–135.
460. Наш прем'єр Августин Волошин – почесним доктором Українського університету в Празі. *Нова свобода*. 1938. 2 листопада.
461. Нікольський Є. «Священник на престолі»: діяльність отців Августина Волошина, Йозефа Тісо і Михайла Мускоса (Макаріоса) в релігійно-

- державницькому вимірі. *Богословська думка в Україні: науковий журнал / Ужгородська Українська Богословська академія; Карпатський університет імені Августина Волошина; Міжнародна академія богословських наук*. 2020. Випуск 2. С. 36–46.
462. Німчук В. Августин Волошин. О письменном язиці подкарпатських русинов (підготовка до друку). *Українська мова*. 2004. № 3. С. 105–113.
463. Німчук В. Августин Волошин. О письменном язиці подкарпатських русинов (підготовка до друку). *Українська мова*. 2004. № 2. С. 81–91.
464. Німчук В. Волошин А. І. *Українська мова. Енциклопедія*. 2-ге видання, виправлене і доповнене. К.: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2004. С. 87–88.
465. Німчук В. Волошин А. І. *Українська мова. Енциклопедія*. 3-тє видання, виправлене і доповнене. К.: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2007. С. 88–89.
466. Німчук В. Волошин Августин Іванович (17. III. 1874–19. VII. 1945). *Українська мова*. 2004. № 2. С. 78–80.
467. Німчук В. «Практична граматика руської мови» А. Волошина. *Карпатська Україна і Августин Волошин*. Матеріали міжнародної наукової конференції «Карпатська Україна – пролог відродження української держави» (Ужгород, 11–12 березня 1994 року). Ужгород, 1995. С. 254–265.
468. Нова виставка музею «Президент Карпатської України о. Августин Волошин (1874–1945 рр.) та Карпатська Україна (1938–1939 рр.) в філателії». URL: <https://www.zkmuseum.com/2018/03/1874-1945-1938-1939.html> (дата звернення: 12. 01. 2022).
469. Носа В. Освіта на Рахівщині в діях та помислах о. Августина Волошина (До 80-ліття Карпатської України). *Карпатська Україна – етап українського державотворення: історія і сучасність*. Матеріали наукової конференції, присвяченої 80-річчю проголошення незалежності Карпато-Української держави і 145-річчю від дня народження видатного закарпатського політика і громадсько-культурного мислителя Августина Волошина. Ужгород, 2019. С. 72–79.
470. Ньорба Л. Августин Волошин – мислитель і борець за національну ідею. *Психологія і суспільство*. 2012. № 2 (48). С. 40–45.
471. Овації Карпатській Україні та прем'єру др-ові А. Волошину. *Нова свобода*. 1939. 12 лютого.
472. Онацький Є. Волошин Августин. Онацький Є. *Українська мала енциклопедія*. Книга 2. Літери В–Г. Буенос-Айрес, 1958. С. 207–208.
473. Опачко М. Трудова підготовка молоді в контексті формування національної самосвідомості в концепції виховання А. Волошина. *Карпатська Україна і Карпатська Січ*: Матеріали науково-практичної конференції, присвяченої 60-річчю Карпатської України і Карпатської Січі. м. Хуст, 14 березня 1999 р. / Упорядник та вступ проф. В. Худанича;

- Відповідальний за випуск В. Худанич. Ужгород: Карпати–Гражда, 1999. С. 93–99.
474. Орос І. Близько півтори тисячі меморіальних речей представили на виставці «Спадщина Августина Волошина»: [з нагоди 10-річчя відкриття Меморіального музею президента Карпатської України Августина Волошина в краєзнавчому музеї]. *РІО*. 2012. 17 березня.
475. Орос Я. Ясновельможний Августин [Про А. Волошина]. *Українська культура*. 2004. № 2–3. С. 29–30.
476. Останні дні Президента Августина Волошина: спомини очевидців. *Літопис Червоної Калини*. 1993. № 7/8. С. 60–61.
477. Остання світлина Августина Волошина: тепер Закарпаття має її копію. *Фест*. 1999. 22 липня.
478. Отець Августин Волошин в документах та пам'яті народній / Автор-упорядник Матейко В. І.; передмова Інни Туряниці. Ужгород: Гражда, 2017. 176 с. (Б-ка науково-мистецького часопису «Екзиль»).
479. Павленко Г. Волошин Августин Іванович (18. 3. 1874 – 11. 7. 1945). *Діячі історії, науки і культури Закарпаття*. Малий енциклопедичний словник. 270 біо-бібліографій, видання друге, доповнене і перероблене. Ужгород, 1999. С. 37–39.
480. Пагирия В. Августин Волошин. *Пагирия В. Світочі карпатського краю*. Історичні портрети греко-католицьких священників Мукачівської єпархії. Мукачево, 1996. С. 73–74.
481. Пам'яті Августина Волошина. *Календар українців Угорщини на 2001 рік* / Редактори-упорядники: Омелян Русин (Будапешт), Василь Худанич (Ужгород). Ужгород: «Мистецька лінія», 2001. С. 31.
482. Панчук Н. Трагічна велич Августина Волошина [Про вихід у світ «Вибраних творів» Августина Волошина]. *Новини Закарпаття*. 2002. 23 березня.
483. Пашкевич В. Політичний авантюрист [про Августина Волошина]. *Закарпатська правда*. 1990. 6 березня.
484. Пекар А. Батько Волошин в обороні греко-католицької церкви. *Світло*. 1975. Жовтень–листопад.
485. Пекар А. Батько о. Августин Волошин – жертва большевицького терору. URL: <https://1939.in.ua/category/statti/> (дата звернення: 30. 07. 2021).
486. Перший президент Карпатської України [За матеріалами книги Олекси Мишанича «Августин Волошин»]. *Карпатський голос*. 2003. 22-28 березня. № 11 (323).
487. Пилипчинець В. Аристократ духу, володар дум жив і живе на Верховині [Про Августина Волошина]. *Срібна Земля–Фест*. 1999. 18–24 березня.
488. Пилипчинець В. Келечин вшановує Августина Волошина: [Виступ М. М. Вегеша біля пам'ятного знака А. Волошину в Келечині]. *Новини Закарпаття*. 2002. 28 березня.
489. Піпаш Б(ожена). Августин Волошин. Штрихи до політичного портрету. *Карпатський голос*. 2002. 16–22 березня. № 11 (281).

490. Піскун В. Чеська преса і мемуаристика про Августина Волошина. *Августин Волошин як український державник, педагог і релігійний діяч*. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 130-річчю від дня народження Героя України, о. Августина Волошина і 65-річчю проголошення Карпатської України 16 березня 2004 року. К.: Видавництво «Прецедент», 2004. С. 101–108.
491. Поп И. Волошин Августин. *Поп И. Энциклопедия Подкарпатской Руси* / Составитель и главный редактор Иван Поп; Редактор русского текста Милена Шабак; Редактор английского текста Константин Шабак; Редактор чешского, словацкого, польского, болгарского текстов Дмитрий Поп; Редактор издательства и украинского текста Валерий Падяк. Ужгород: Издательство В. Падяка, 2001. С. 120–121.
492. Попович Н. Література і мистецтво як засіб естетичного виховання молоді у педагогічній спадщині Августина Волошина та творчості Василя Гренджі-Донського. *Науковий збірник Товариства «Просвіта» в Ужгороді*. Річник IV–XVIII. Карпатська Україна: Національне відродження. Політичний розвиток. Персоналії. Матеріали міжнародної наукової конференції, присвяченої 60-річчю Карпатської України (11–12 березня 1999 року). Ужгород, 2000. С. 175–177.
493. Прем'єр др. Волошин – учням семінарії. *Нова свобода*. 1939. 1 січня.
494. Прем'єр др. Волошин почесним горожанином Малого Раковця. *Нова свобода*. 1939. 1 січня.
495. Радик О. Батько Карпатської України [Августин Волошин]. URL: <https://forpost.lviv.ua/history/5109-batko-karpatskoj-ukrainy> (дата звернення: 12. 01. 2022).
496. Рацюк О. Роль просвітницької діяльності А. Волошина у контексті становлення і розвитку національної школи Закарпаття. *Освіта Закарпаття*. 2014. № 19. С. 53–54.
497. Рацюк О. Становлення і розвиток національної школи на Закарпатті: 1919–1939 рр. Реґо Г. Слов'янська писемність через призму «Азбуки угро-руського и церковно-славянського чтенія» Августина Волошина. *Освіта Закарпаття*. 2017. № 25–26. С. 52–53.
498. Рекіта В. Висвітлення постаті Августина Волошина в творчій спадщині В. Гренджі-Донського. *Народна воля*. (Скрентон, США). 2004. 22 квітня.
499. Рекіта В. Висвітлення постаті Августина Волошина у творчій спадщині В. Гренджі-Донського. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія: Історія. Випуск 11 / Міністерство освіти і науки України; Ужгородський національний університет. Ужгород: СМП «Вісник Карпат», 2004. С. 149–153.
500. Рекіта В. Постать Августина Волошина у творчій спадщині Василя Гренджі-Донського. *Carpatica–Карпатика*. Випуск 30. Історична школа професора Володимира Задорожного. Науковий збірник. Випуск 2 / Національна академія наук України; Інститут історії України; Міністерство освіти і науки України; Ужгородський національний

- університет; Науково-дослідницький інститут карпатознавства. Ужгород: Видавництво «Гражда», 2004. С. 95–100.
501. Рішко М. Августин Волошин – священник, педагог, президент. До 150-ліття від дня народження одного з найвідоміших краян. *Новини Закарпаття*. 2024. 16 березня.
502. Рогач І. Як живе і працює батько відродження Карпатської України у 1939 р. *Нова свобода*. 1939. 7 січня.
503. Роговий В. Роль Августина Волошина в організації допомоги українському студентству: (до 140-річчя від дня народження). *Пам'ять століть*. 2009. № 3–4. С. 128–133.
504. Розлуцька Г. Вартісні пріоритети у педагогічній спадщині Августина Волошина. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія «Педагогіка. Соціальна робота». Ужгород, 2013. Випуск 27. С. 167–170.
505. Роман Голянян: У прем'єра Карпатської України [Інтерв'ю А. Волошина спеціальному кореспонденту газети «Діло» Роману Голяняну. 22 листопада 1938 р.]. URL: <https://1939.in.ua/statti/roman-holiian-u-premiiiera-karpatskoi-ukrainy/> (дата звернення: 30. 07. 2021).
506. Романюк Л. Отець, доктор Августин Волошин і відродження Закарпаття. *Українське слово*. 1998. 31 грудня.
507. Росоха С. Вибір Президента Карпатської України. *Пробосм*. Часопис української націоналістичної думки. 1939. 20 серпня. С. 67–68.
508. Росоха С. Др. Августин Волошин і Карпатська Україна. *Наступ*. 1940. 16 березня.
509. Росоха С. о. Августин Волошин як педагог і вчитель. *Наша думка*. 1948. Ч. 9.
510. Рубець М. Міжгірській школі присвоєно ім'я Августина Волошина. URL: <http://www.mukachevo.net/ua/news/view/26169> (дата звернення: 22. 01. 2022).
511. Сабадош Т. Вплив А. Волошина на розвиток державно-правових інститутів на західноукраїнських землях кінця ХІХ – початку ХХ ст. *Актуальні проблеми прав людини, держави та вітчизняної правової системи: матеріали міжнародної наукової конференції, м. Дніпропетровськ, 9–10 травня 2014 р.* Дніпропетровськ, 2014. С. 21–23.
512. Сабадош Т. Вплив державницької діяльності А. Волошина на формування української правової думки. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. Серія 18. Економіка і право: збірник наукових праць. К.: Видавництво НПУ імені М. П. Драгоманова. 2013. Випуск 22. С. 196–201.
513. Сабадош Т. Громадсько-політична діяльність А. Волошина в контексті становлення громадянського суспільства та правової держави на Закарпатті. *Права людини та проблеми організації і функціонування публічної адміністрації в умовах становлення громадянського суспільства в Україні: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Запоріжжя, 25–26 квітня 2014 р., у 2 частинах / Запорізька міська громадська організація «Істина»*. Запоріжжя, 2014. Частина 1. С. 17–19.

- 514.Сабадош Т. Державно-правові погляди А. І. Волошина. Автореферат дис. ... канд. юрид. наук. 12. 00. 01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. К., 2015. 21 с.
- 515.Сабадош Т. Державно-правові погляди Августина Волошина в контексті політичних трансформацій України. Київ: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2017. 186 с.
- 516.Сабадош Т. Законотворча діяльність А. Волошина як основа державного будівництва в умовах іноземного поневолення. *Ефективні інструменти суспільних наук: матеріали Х міжнародної науково-практичної конференції*, м. Прага, Чехія, 27. 04–05. 05. 2014. Прага, 2014. С. 74–76.
- 517.Сабадош Т. Значення постаті Августина Волошина в українському державотворенні. *Восьмі юридичні читання. Правові проблеми взаємодії влади і громадянського суспільства: матеріали міжнародної наукової конференції*, 10–11 жовтня 2012 р. К.: Видавництво НПУ імені М. П. Драгоманова, 2012. С. 157–159.
- 518.Сабадош Т. Науково-публіцистична та освітня діяльність А. Волошина в контексті побудови правової держави на Закарпатті. *Науковий часопис НПУ імені Драгоманова*. 2012. Випуск 20. Серія: Економіка і право. С. 131–137.
- 519.Сабадош Т. Освіта як чинник побудови національної держави (в працях А. Волошина). *Дев'яті юридичні читання. Політико-правова реформа в Україні: матеріали міжнародної наукової конференції*, 24–25 травня 2013 р. К.: Видавництво НПУ імені М. П. Драгоманова, 2013. С. 156–157.
- 520.Сабадош Т. Політико-правові погляди Августина Волошина в контексті державотворчих процесів в Україні. *Публічне право: науково-практичний юридичний журнал*. 2013. Випуск 4 (12). С. 274–281.
- 521.Сабадош Т. Розбудова української державності як мета громадсько-політичної діяльності Августина Волошина. *Порівняльне аналітичне право*. 2013. № 3. URL: http://pap.in.ua/3-1_2013/1/Sabadosh%20T.I..pdf (дата звернення: 21. 07. 2021).
- 522.Сабадош Т. Становлення А. Волошина як культурно-національного і громадського діяча. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. Серія 18. Економіка і право: збірник наукових праць. К.: Видавництво НПУ імені М. П. Драгоманова. 2013. Випуск 21. С. 137–142.
- 523.Сабадош Т. Участие Августина Волошина в формировании европейской традиции развития гражданского общества. *Закон и жизнь: международный научно-практический правовой журнал*. Кишинев: Издательство «Cetatea de Sus» 2013. № 10 / 2 (262). С. 222–226.
- 524.Сідей І. Запізніле визнання [про Августина Волошина]. *Демократична Україна*. 2003. 21 січня.
- 525.Сіка В. «Культура педагога» в поглядах Августина Волошина. *Закарпатські Волошинські читання: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції* (Ужгород, 25–30 березня 2013 р.) / Наукові редактори І.В. Козубовська, В.В. Левкулич, В.І. Староста, І.О. Стряпко. Ужгород: Видавництво ФОП Бреза А.Е., 2013. С. 49–50.

- 526.Сенько І. Августин Волошин – автор і упорядник підручників. *Сенько І. Земля з іменем. Красєзнавчі студії*. Ужгород, 1998. С. 83–88.
- 527.Сенько І. Келечин – рідне село Августина Волошина: Історико-етнографічний нарис. Ужгород: ВАТ «Видавництво «Закарпаття», 2007. 376 с.
- 528.Сенько І. Народність шкільних підручників Августина Волошина. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія: Історія. Випуск 11. Ужгород: «Вісник Карпат», 2004. С. 139–148.
- 529.Сенько І. Народність шкільних підручників Августина Волошина. *Сенько І. Від часів Лаборця до сьогодення*. Літературно-краєзнавчі студії про будителів, просвітян, будівничих Закарпаття. Ужгород: Карпати, 2012. С. 189–206.
- 530.Сенько І. Рідне село Августина Волошина. *Карпатський світ*. Історико-краєзнавчий, літературно-мистецький журнал. 2005. №1.
- 531.Сенько І. Фольклор у шкільних підручниках Августина Волошина. *Карпатська Україна і Августин Волошин*. Матеріали міжнародної наукової конференції «Карпатська Україна – пролог відродження української держави» (Ужгород, 11–12 березня 1994 року). Ужгород, 1995. С. 284–296.
- 532.Сенько І. Фольклор у шкільних підручниках Августина Волошина. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія: Історія. Випуск 13. Ужгород: «Вісник Карпат», 2005. С. 68–74.
- 533.Сергійчук В. Августин Волошин в українському національному житті. *Августин Волошин як український державник, педагог і релігійний діяч*. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 130-річчю від дня народження Героя України, о. Августина Волошина і 65-річчю проголошення Карпатської України 16 березня 2004 року. К.: Видавництво «Прецедент», 2004. С. 5–22.
- 534.Сердюк Н. Архівно-слідча справа Августина Волошина як свідчення епохи репресій проти українства. *Августин Волошин як український державник, педагог і релігійний діяч*. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції, присвяченої 130-річчю від дня народження Героя України, о. Августина Волошина і 65-річчю проголошення Карпатської України. К.: Видавництво «Прецедент», 2004. С. 62–74.
- 535.Середняк А. Августин Волошин. *Нарис історії «Просвіти»*. Львів–Краків–Париж: Просвіта, 1993. С. 126.
- 536.Спецпогашення та власна марка: Укрпошта анонсувала філателістичні новинки до 150-річчя президента Карпатської України Августина Волошина. URL: <https://bomarka.com/spetspohashennia-ta-vlasna-marka-ukrposhta-anonsuvala-filatelistychni-novynky-do-150-richchia-prezydenta-karpatskoi-ukrainy-avhustyna-voloshyna/> (дата звернення: 16. 03. 2024).
- 537.Староста В. Августин Волошин про застосування запитань у навчанні. *Закарпатські Волошинські читання*: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції (Ужгород, 25–30 березня 2013 р.) /

- Наукові редактори І.В. Козубовська, В.В. Левкулич, В.І. Староста, І.О. Стряпко. Ужгород: Видавництво ФОП Брежа А.Е., 2013. С. 51–52.
538. Староста В. Навчальні завдання у контексті поглядів Августина Волошина. *Карпатська Україна як етап українського державотворення та боротьби українців за незалежність у ХХ ст.* Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Ужгород, 14–15 березня 2024 р.) / За заг. ред. К. Куцова, І. Шніцера. Ужгород: ТОВ «РІК-У», 2024. С. 93–97.
539. Стерчо П. Августин Волошин. *Календар-альманах «Нового шляху»*. Торонто, 1974. С. 36–37.
540. Стерчо П. Батько Карпато-українського відродження. *Америка*. 1965. 4–11 вересня.
541. Стерчо П. Батько Карпато-українського відродження. *Самостійна Україна*. 1965. р. 18. № 7–8. С. 30–35.
542. Стотридцятип'ятиріччя від дня народження А. І. Волошина (1874–1945). *Карпатська Україна. Красне Поле*. 2009. 21 березня.
543. Ступарик Б. Волошин Августин Іванович (1874–1945): президент Карпатської України, публіцист, письменник, культурно-освітній, релігійний діяч. *Українська педагогіка в персоналіях: навчальних посібник для ВНЗ: у 2 книгах. Книга 2. ХХ століття*. К.: Либідь, 2005. С. 236–242.
544. Сюсько М. Роль Августина Волошина в утвердженні та поширенні на Закарпатті (20–30 рр. ХХ ст.) української літературної мови. М. Сюсько. *Питання сучасної української літературної та живорозмовної мови: Вибране*. Монографія. Ужгород: Гражда, 2014. С. 514–532.
545. 76-та роковина мученицької смерті Августина Волошина. Представники громадськості та духовенства вшанували пам'ять Августина Волошина, Президента Карпатської України до 76-х роковин його мученицького упокоєння. *Українське Державотворення*. Науково-популярне видання Альманах «Українське Державотворення» / Карпатський університет імені Августина Волошина. 2021. № 7. С. 16–17.
546. Сьогодні день пам'яті Августина Волошина – президента Карпатської України. URL: <https://4studio.com.ua/novyny/sogodni-den-pam-yati-avgustyna-voloshyna-prezydenta-karpatskoyi-ukrayiny/> (дата звернення: 17. 01. 2022).
547. Тарасюк В. До питання про закарпатоукраїнську пресу в епістолярній спадщині Августина Волошина. *Актуальні проблеми журналістики: Збірник наукових праць*. Ужгород: МП «Ліра», 2001. С. 380–387.
548. Тарасюк В. Національна ідея в публіцистиці Августина Волошина (На матеріалах газети «Свобода»). *Науковий збірник Товариства «Просвіта» в Ужгороді. Річник IV–XVIII. Карпатська Україна: Національне відродження. Політичний розвиток. Персоналії*. Матеріали міжнародної наукової конференції, присвяченої 60-річчю Карпатської України (11–12 березня 1999 року). Ужгород, 2000. С. 135–138.
549. Тарасюк В. Національні заповіти Августина Волошина. *Карпатська Україна – етап українського державотворення: історія і сучасність*.

- Матеріали наукової конференції, присвяченої 80-річчю проголошення незалежності Карпато-Української держави і 145-річчю від дня народження видатного закарпатського політика і громадсько-культурного мислителя Августина Волошина. Ужгород, 2019. С. 68–71.
550. Тарасюк В. Олександр Духнович в оцінці Августина Волошина. *Олександр Духнович – визначний педагог, мислитель, громадсько-політичний діяч Закарпаття*. Матеріали міжнародної наукової конференції, присвяченої 200-річчю від дня народження Олександра Духновича. 24–26 квітня 2003 року. Ужгород. Україна / Міністерство освіти і науки України, Закарпатська обласна державна адміністрація, Ужгородський національний університет, Академія наук вищої школи України, Українська академія політичних наук, Міжнародна Слов'янська академія наук. Ужгород, 2003.
551. Тарасюк В. «Творім патріотичну молодь» як один із національних заповітів Августина Волошина. *Карпатська Україна – незалежна держава*. Матеріали Міжнародної наукової конференції, присвяченої Незалежності Карпатської України (м. Ужгород, 14–15 березня 2019 року) / Вступне слово В. Смоланки; Редкол.: М. Вегеш (голова), С. Віднянський, М. Лендбель, О. Пагіря, М. Токар, С. Федака (члени редкол.). Ужгород: Видавництво ПП «АУТДОР-ШАРК», 2019. С. 275–280.
552. Токар М. Августин Волошин: портрет політичного лідера. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія: Історія. Випуск 12. / Міністерство освіти і науки України; Ужгородський національний університет; Редколегія: М. Вегеш (головний редактор), С. Віднянський, Д. Данилюк та ін. Ужгород, 2005. С. 115–128.
553. Томенко М. Августин Волошин (1874–1945) – Президент Карпатської України. *Молодь України*. 1991. 10 серпня.
554. Турияниця В. Августин Волошин про методику вивчення рідної мови. *Українська мова на Закарпатті у минулому і сьогодні*. Матеріали науково-практичної конференції (Ужгород, 5–6 травня 1992 р.) / Редколегія: Б. К. Галас (відповідальний редактор) та ін. Ужгород, 1993. С. 303–308.
555. Турияниця В. Міфи, факти і оцінки (Августин Волошин в історіографії). Ужгород, 1996. 16 с.
556. Турияниця В. О. Духнович в оцінці Августина Волошина. *О. В. Духнович і Слов'янський світ*. Матеріали наукової конференції. Ужгород, 1993. С. 113.
557. Турияниця В. Педагогічно-освітня діяльність А. Волошина. *Суспільно-політичні відносини на Закарпатті в 20–30-х рр. ХХ ст.* Ужгород, 1992. С. 112–116.
558. Турияниця В. Преса Угорської Русі в оцінці Августина Волошина. *Карпатська Україна і Августин Волошин*. Матеріали міжнародної наукової конференції «Карпатська Україна – пролог відродження

- української держави» (Ужгород, 11–12 березня 1994 року). Ужгород, 1995. С. 160–168.
559. Урста С. Духовно-освітня діяльність Августина Волошина. *Богословська думка в Україні: науковий журнал* / Ужгородська Українська Богословська академія; Карпатський університет імені Августина Волошина; Міжнародна академія богословських наук. 2020. Випуск 1. С. 164–167.
560. Урста С. Духовно-освітня діяльність Августина Волошина. *Українське Державотворення*. Науково-популярне видання Альманах «Українське Державотворення» / Карпатський університет імені Августина Волошина. 2021. № 7. С. 18–22.
561. Устинович І. Славний Руси син (о. Августина Волошина в 50-річні роковини його уродин). *Свобода*. 1924. Ч. 12.
562. Утриско М. Волошин Августин. *Бойківщина: Монографічний збірник матеріалів про Бойківщину з географії, історії, етнографії і побуту*. Філадельфія–Нью-Йорк, 1980. С. 87–88.
563. Ухач В. Діяльність автономного уряду А. Волошина: досягнення та прорахунки (інтерпретації сучасних істориків). *Україна в гуманітарних і соціально-економічних вимірах*. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції (присвяченої 25-річчю Незалежності). 29-30 квітня 2016 р. Частина II. Дніпропетровськ, 2016. С. 120–122.
564. Ухач В. Правотворча діяльність уряду А. Волошина: сучасний історіографічний дискурс. *Україна в умовах реформування правової системи: сучасні реалії та міжнародний досвід*. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Тернопіль, 8–9 квітня 2016 р.). Тернопіль: Економічна думка, 2016. С. 213–216.
565. Файзулін Я. Августин Волошин був президентом Карпатської України один день. URL: <https://old.uinp.gov.ua/news/avgustin-voloshin-buv-prezidentom-karpatskoj-ukraini-odin-den> (дата звернення: 28. 07. 2021).
566. Федака Д. Августин Волошин (1874–1945). *Федака Д. Українське красне письменство Закарпаття: літературні портрети й ескізи*. Ужгород: Видавництво ТІМРАНИ, 2016. С. 139–143.
567. Федака П. Августин Волошин: Коротка біографія. Ужгород: Гражда, 2005. 72 с.
568. Федака П. Великий син Срібної землі: До 55-річчя смерті А. Волошина. *Срібна Земля*. 2000. 22 липня.
569. Федака П. Великий син Срібної Землі: до 135-річчя народження Августина Волошина. *Просвіта*. 2009. № 1 (березень).
570. Федака П. «Із гарячої любови до Тебе, народе мій...»: До 130-річчя народження Августина Волошина. *Берегиня*. 2004. № 4. С. 15–19.
571. Федака П. «Тіло моє прошу по смерті поховати в гробі, приготованім при гробі покійної дружини в Ужгороді...». До 65-річчя смерті президента Карпатської України о. Августина Волошина. *Календар «Просвіти» на 2010 рік*. Ужгород, 2010. С. 87–89.

572. Федака П. Як створювався меморіальний музей Августина Волошина в Ужгороді. *Просвіта*. 2002. Березень.
573. Федака П.М., Федака П.П. Августин Волошин: шлях у безсмертя. Постать подвижника у музейних реліквіях. Ужгород: «РІК-У», 2024. 312 с.
574. Федака П.М., Федака П.П. Меморіальний музей Президента Карпатської України, о. Августина Волошина: з історії створення, експозиція, перспективи розвитку. До 20-річчя відкриття меморіальної кімнати-музею А. Волошина в Ужгородському засмку. *Календар «Просвіти» на 2022 рік* / Укладачі Павло М. Федака, Павло П. Федака. Ужгород: ГО «Закарпатське крайове культурно-освітнє товариство «Просвіта», 2022. С. 47–58.
575. Федака С. Августин Волошин. Коротка біографія. Ужгород, 2005. 71 с.
576. Федака С. Августину Волошину – 150. В Ужгороді побачив світ збірник «Августин Волошин. Найбільший муж наших новіших часів», що містить 416 сторінок великого (альбомного) формату. URL: <https://zakarpatty.net.ua/Blogs/232929-Avhustynu-Voloshynu-%E2%80%94150> (дата звернення: 11. 04. 2024).
577. Федака С. Волошин прагнув відкрити університет. Університет прагне відкрити Волошина. *Погляд*. 2003. Квітень.
578. Федака С. Голгофа Августина Волошина. *Крізь пекло таборів: документи, спогади, нариси*. Ужгород, 1996. С. 49–52.
579. Федака С. Голгофа Августина Волошина. *Наш рідний край*. 1999. № 6–7. С. 37–38.
580. Федака С. Голгофа Августина Волошина. *Срібна Земля*. 1995. 15 липня.
581. Федака С. Заповіт Августина Волошина. *Закарпатська правда*. 2006. 18 – 24 листопада.
582. Федака С. Карпатський Прометей. Августин Волошин: мученицький і чесний шлях від священика-учителя до президента Карпатської України. *Україна молода*. 2007. 21 липня.
583. Федака С. Монсиньйор Августин. У Хустському театрі драми і комедії тривають репетиції вистави до 150-річчя А. Волошина і 85-річчя Карпатської України [про п'єсу Олександра Гавроша «Блаженний Августин»]. URL: <https://zakarpatty.net.ua/Blogs/232615-Monsynior-Avhustyn> (дата звернення: 09. 03. 2024).
584. Федака С. Отець Августин Волошин. Харків: Фоліо, 2021. 123 с. (Серія «Знамениті українці».)
585. Федака С. Президент Карпатської України. Августин Волошин (1874–1945). *Карпатська Україна. Документи і матеріали. Хроніка подій. Персоналії: У двох томах*. Том 2. Карпатська Україна. Хроніка подій. Персоналії / Упорядник С. Д. Федака; редакційна колегія: І. І. Качур (голова), М. М. Вегеш, О. Д. Гаврош, М. В. Делеган, В. І. Дмитрук, О. Д. Довганич, В. К. Дрогальчук, О. М. Корсун (заст. голови), І. Ю. Коршинський, Ю. В. Мойш, М. В. Олашин, О. М. Пагіря, С. Д. Федака; редактор Д. М. Федака. Ужгород: ПРАТ «Видавництво «Закарпаття», 2010. С. 124–152.

586. Федака С. Ужгородець Августин Волошин. *Ужгород*. 2004. 20 березня.
587. Фединишинець В. Моя праця над повістю про Августина Волошина «Сповідь президента» (з творчої лабораторії письменника). *Науковий Збірник Товариства «Просвіта» в Ужгороді*. Річник I (XV). Ужгород: Закарпатське крайове товариство «Просвіта», 1996. С. 214–218.
588. Фединишинець М. Президент Карпатської України і президент карпатоукраїнської літератури: [про творчі взаємини А. Волошина і В. Гренджі-Донського]. *РІО*. 2002. 23 лютого.
589. Фединишинець М. Творчі взаємини Августина Волошина і Василя Гренажі-Донського. *Руснацький світ*: Науково-популярний збірник. Ужгород, 2000. Ч. 2.
590. Фединишинець М. Творчі взаємини Августина Волошина і Василя Гренджі-Донського. *Науковий збірник Товариства «Просвіта» в Ужгороді*. Річник IV–XVIII. Карпатська Україна: Національне відродження. Політичний розвиток. Персоналії. Матеріали міжнародної наукової конференції, присвяченої 60-річчю Карпатської України (11–12 березня 1999 року). Ужгород, 2000. С. 218–221.
591. Фенич В. Образ Карпатської України та Августина Волошина на сторінках сучасних шкільних підручників з історії і загальних наративів з історії України та Європи. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія: Історія. Випуск 2 (51). Ужгород, 2024. С. 88–111.
592. Фенич В. Церковна політика автономного уряду о. Августина Волошина та національно-політична ідентичність греко-католицьких і православних священників Карпатської України (жовтень 1938 – березень 1939 рр.). *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія: Історія. Випуск 13. Ужгород: СМП «Вісник Карпат», 2005. С. 48–67.
593. Фенич В. Церковна політика автономного уряду о. Августина Волошина і Угорщини та національно-політична заангажованість закарпатського духовенства (жовтень 1938 – березень 1939 рр.). *Carpatica – Карпатика*. Ужгород, 2002. Вип. 18: Історія, політологія, культура: минуле і сучасне. С. 158–195.
594. Феськов В. Нове слово про Августина Волошина. *Погляд*. 2005. 29 березня.
595. Фізеші О. Методичні аспекти реалізації змісту початкової освіти у педагогічній творчості А. Волошина. *Закарпатські Волошинські читання*: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції (Ужгород, 25–30 березня 2013 р.) / Наукові редактори І.В. Козубовська, В.В. Левкулич, В.І. Староста, І.О. Стряпко. Ужгород: Видавництво ФОП Бреза А.Е., 2013. С. 52–54.
596. Фундаментом держави є культура, – Августин Волошин. *Фермер Придніпров'я*. 2023. 21 лютого.
597. Хланта І. Августин Волошин. *Хланта І. Літературне Закарпаття у XX столітті. Біобібліографічний покажчик* / Закарпатська обласна державна адміністрація; Закарпатська державна універсальна наукова бібліотека. Ужгород: «Закарпаття», 1995. С. 125–131.

598. Худанич В. «Альтернативи у Волошина не було». Події 65-річної давності – очима свідка народження Карпатської України, а нині доктора історичних наук. *Світогляд*. 2004. 13 березня.
599. Цихуляк І. Ідеї суверенності та етнонаціональна політика отця Августина Волошина. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія Міжнародні відносини. 2018. Випуск 3. С. 140, 144. Про М. М. Вегеша.
600. Чаварга А. Мовне вираження гендеру в працях А. Волошина «Методическая грамматика угро-русского литературного языка для народных школ. Часть I-ая. Материаль II-го класса народной школы» (1901) та «Методична граматика карпато-руського языка для низших клас народных школ» (1923). *Закарпатські філологічні студії*. Ужгород, 2018. Вип. 5. Т. 2. С. 23–29.
601. Чаварга І., Виноградов С., Гичка А. Роль Августина Волошина у героїчній та трагічній долі Карпатської України. *Українські землі в роки Другої світової війни: Науково-методичний збірник матеріалів конференції*. 19 грудня 1997 р. / Редколегія: М. Гаврилешко, О. Довганич, В. Задорожний та ін.; Упорядники: В. Мельник, Р. Офіцинський. Ужгород, 1998. С. 41–48.
602. Часто П. Батько Августин: [про богослова, педагога, публіциста, письменника, Президента Карпатської України Августина Волошина]. *Свобода*. 2008. 14 березня.
603. Червак Б. Августину Волошину виповнюється 150 років. URL: <https://kroun.info/bez-rubriki/avgustynu-voloshynu-vypovnyuyetsya-150-rokiv/> (дата звернення: 20. 03. 2024).
604. Чумаль В. Указ про відзначення ювілею Карпатської України проголосив... отець Волошин. У Києві збиралося закарпатське земляцтво. *Старий Замок Паланок*. 2008. 10–16 січня.
605. Чучка П. Августин Волошин і питання української мови на Закарпатті. *Від Наукового Товариства ім. Шевченка до Українського вільного університету*. Пряшів, 1991. С. 83–84.
606. Чучка П. Августин Волошин і питання української мови на Закарпатті. *Закарпатська правда*. 1991. 5 листопада.
607. Чучка П. Августин Волошин і утвердження літературної мови в Карпатській Україні. *Матеріали міжнародної наукової конференції «Карпатська Україна – пролог відродження української держави»* (Ужгород, 11–12 березня 1994 р.). Ужгород: Гражда, 1995. С. 24–39.
608. Чучка П. Лист Августина Волошина до Василя Сулинчака. *Науковий вісник Ужгородського університету*. Серія Філологія. Випуск 14. Ужгород, 2006. С. 210–214.
609. Чучка П. Не з Волошином, а з Волошином. *Карпатська Україна*. 1991. 29 жовтня.
610. Шевелева М. Августин Волошин – невтомний просвітник, «батько» народу, президент Карпатської України. URL: <https://uain.press/blogs/avgustyn-voloshyn-nevtomnyj-prosvitnyk-batko->

- narodu-prezydent-karpatskoyi-ukrayiny-1199066 (дата звернення: 12. 01. 2022).
- 611.Шелевер О. Погляди Августина Волошина на процес виховання. *Закарпатські Волошинські читання: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції* (Ужгород, 25–30 березня 2013 р.) / Наукові редактори І.В. Козубовська, В.В. Левкулич, В.І. Староста, І.О. Стряпко. Ужгород: Видавництво ФОП Бреза А.Е., 2013. С. 57–59.
- 612.Шимон Ю. Проголошення Карпатської України та постать А. Волошина в курсі історії України 10 класу загальноосвітнього навчального закладу. *Освіта Закарпаття*. 2014. № 19. С. 51–52.
- 613.Штефан А. Августин Волошин Президент Карпатської України. Спомини. Торонто: Карпатський дослідний центр, 1977. 209 с.
- 614.Штефан А. Біографія о. Августина Волошина. *Вісник Карпатського союзу*. Нью-Йорк, 1971. Т. 2. № 2–3. С. 2–7.
- 615.Юричка І. «Читанка для руської молодези» Августина Волошина. Музейна спадщина Карпатської України. *Срібна Земля*. 2004. 31 січня.
- 616.Юришинець Н. Августин Волошин – президент Карпатської України. *Нарцисова долина*. 2010. 19 березня.
- 617.Юсип Ю. Августин Волошин і мовна дискусія 20-х рр. ХХ ст. *Українська мова на Закарпатті у минулому і сьогодні*. Матеріали науково-практичної конференції (Ужгород, 5–6 травня 1992 р.) / Редколегія: Б. К. Галас (відповідальний редактор) та ін. Ужгород, 1993. С. 338–342.
- 618.Юсип-Якимович Ю. Августин Волошин: від рутенства до великого українства (еволюція поглядів). *Екзиль*. 2015. № 4. С. 2–4.
- 619.Юсип-Якимович Ю. Августин Волошин: становлення національно-мовної особистості. *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства* (Збірник наукових праць). Вип. 22 / Відп. ред. І. В. Сабадош. Ужгород, 2017. С. 73–77.
- 620.Юсип-Якимович Ю. Світоглядні основи Августина Волошина: національно-мовний та культурологічний аспекти. *Карпатська Україна – незалежна держава*. Матеріали Міжнародної наукової конференції, присвяченої Незалежності Карпатської України (м. Ужгород, 14–15 березня 2019 року) / Вступне слово В. Смоланки; Редкол.: М. Вегеш (голова), С. Віднянський, М. Лендбел, О. Пагіря, М. Токар, С. Федака (члени редкол.). Ужгород: Видавництво ПП «АУТДОР-ШАРК», 2019. С. 314–324.
- 621.Ющенко В. Указ Президента України N 141/2009 «Про відзначення державними нагородами України з нагоди 70-ї річниці подій, пов'язаних із проголошенням Карпатської України». *Офіційне представництво Президента України*. 2009. 10 березня.
- 622.Як Августина Волошину вдалося відродити державність на Закарпатті? [Інтерв'ю наукового співробітника Інституту українознавства імені Івана Крип'якевича НАН України Павла Артимишина]. URL: <https://www.galychyna.fm/articles/yak-avgustinu-voloshinu-vdalosya-vidrodit-derzhavnist-na-zakarpatti> (дата звернення: 12. 03. 2024).

- 623.Яковенко С. Августин Волошин як священник. *Шлях*. 1955. 22 жовтня.
624.Яцко П. Августин Волошин як педагог. *Августин Волошин єго житє и діяльність*. Ужгород, 1924.